A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSÉNYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSAK:
PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE,
TÚRÓCZY ZOLTÁN

1943.
Ötvenkettedik évfolyam.
I—XII. füzet.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek.

	Oldal
Aldobolyi Nagy Miklós: Szamosmenti reformátusok	193
Barankay Lajos: Szenci Molnár Albert nevelői gondolatvilága	265
„ „ Az örök reformáció	338
Debreczeny Lilla: Az irodalom furcsaságai	234
Demel Aladár: Hegedüs Lóránt	103
—e—r: Egy protestáns közgazdasági író a XVIII. században	111
Fekete Lajos: Magyarság és művészet	40
Gaudy László: A protestáns kántorképzés ügyében	65
„ Az európai protestantizmus	168
„ Jegyzetek az egyházak békeoffenzívájához	372
Gesztelyi Nagy Zoltán: A regős mozgalom	79
Guoth Kálmán: Istványi Géza	181
Horkay László: Hegel és a vallás	225
Juhász Géza: Csokonai utódai	139
„ Magyarság és helyi jelleg	302
Kapi Béla: Az örök szolgálat	97
„ Az örök Luther	354
K. D.: Melich János	27
Kiss Árpád: Háborús élet, megújhodás, nemzetnevelés (Gondolatok Imre Sándor könyvéhez)	146
Kiss Jenő: A halál és ami utána következik	161
Kolozsvári Grandpierre Emil: Az atmoszféra-regény	23
Kovács Endre: A regény útjai	43
Makkai Sándor: A magyar szellem új éve	1
„ Papok a Főpap előtt (Kapi Béla könyve)	35
„ Húsvét előtt	98
„ A református szellem bélyege az iskolán	327
„ Kálvin időszerűsége	364

Oldal

Maller Sándor: Comenius és Sárospatak — — — — — — — — 135
„ Élő mult Patakon — — — — — — — — — — — 271
Márkus Jenő: Keresztyénség és gondolkozás — — — — — — — 297
Máthé Elek: A Dunamellék — — — — — — — — — — — 173
Máthé Klára: Színházi újdonságok — — — — — — — — — 83
„ Magyar bemutatók a budapesti színpadokon — — — — — — 178
„ Klasszikus darabok a budapesti színpadokon — — — — — — 375
Molnár Antal: Őszinteség és zene — — — — — — — — — 70
Muzsi Piroska: Magyar könyvbemutató Rómában — — — — — — 208
Nagy Géza: Belmissziói munka Kolozsvárott a nemzeti ébredés korában — 11
Otrokocsi Nagy Gábor: Kultúra és „visszatérés" — — — — — — 343
Papp Béla: A lelki egység útja — — — — — — — — — — 107
Ravasz László: A szikrák kara (Hegedüs Lóránt koporsójánál) — — — 33
„ Az emberi művelődés alapítólevele — — — — — — — — 129
Reök Iván: Világnézet és meggyőződés — — — — — — — — 289
Révész Imre: Thököly Száva emlékezete — — — — — — — — 4
Török Pál: Jókai-regény mint történeti forrás — — — — — — 202
Tőke László: Az olaszországi valdens-református egyház belső problémái 21
Trombitás Dezső: A reformáció mint Isten tette — — — — — — 321
Vörös Sándor: Három iskolai dráma előadása az eperjesi ev. kollégiumban 238
Zehery Lajos: Az emberi eszmény erkölcsi alapelvei a kálvinizmus eszmekörében — — — — — — — — — — — — — 257

Versek.

Asztalos Sándor: Templom, templom, Nagytemplom — — — — — 145
Barsy Irma: Uram, bocsáss meg! — — — — — — — — — 39
Bódás János: Őszi eső — — — — — — — — — — — 337
Bóka László: A csillag ott ragyog — — — — — — — — — 353
Debreczeny Lilla: Küzdelem a démonnal — — — — — — — — 106
„ Emberszív — — — — — — — — — — — — 270
Fejes Ádám: Dum spiro, spero — — — — — — — — — — 167
„ Várd a csodát! — — — — — — — — — — — — 296
Gulyás Pál: Új Vanitatum Vanitas — — — — — — — — — 207
Tóth Endre: Mint vihar után a fák — — — — — — — — — 69
„ Tedd könnyűvé — — — — — — — — — — — — 237

Könyvek és írók.

Bikácsi László: Passuth László: A lombard kastély — — — — — 63
„ Örkényi István: Tengertánc — — — — — — — — — 318
„ Fábián István: A magyar irodalom kis tükre — — — — — 380
Bóka László: A Magyar Versek Könyve — — — — — — — — 87
Czeglédy Sándor: Imre Lajos Katechetikája — — — — — — — 276
Csabai István: Gy. Szabó Béla: Homokvilág — — — — — — — 160

Oldal

Debreczeny Lilla: Regényírónők — — — — — — — — — — 60
„ Benedek Marcell: Flóra — — — — — — — — — — 126
„ Két regény — — — — — — — — — — — — 127
„ Ignácz Rózsa és Barsy Irma könyvei — — — — — — — 157
„ Sili Leontin: Magányos sziget — — — — — — — — — 224
„ Három elbeszéléskötet — — — — — — — — — — — 253
Fekete Lajos: Magyar református templomok — — — — — — — 91
„ Kornis Gyula: A tudományos gondolkodás — — — — — — 119
„ Kornis Gyula: Tudós fejek — — — — — — — — — 184
„ Juhász Vilmos: Megváltás felé — — — — — — — — — 219
„ Muzsnai László: Magyar metafizika és logika — — — — — — 243
„ Zádor—Rados: A klasszicizmus építészete Magyarországon — — 245
Gaudy László: Herczeg Ferenc: Gondok és gondolatok — — — — — 55
„ Makkai János két könyve — — — — — — — — — — 56
„ Gyóni Géza: Repülj már levelem — — — — — — — — 96
„ Makra Sándor: Tavaszi szántás — — — — — — — — 128
„ Ormay Imre: Felesleges emberek — — — — — — — — 128
„ Kisebb kritikák — — — — — — — — — — — — 192
„ Nagyiványi Zoltán: Igéret — — — — — — — — — 224
„ Dezséry László: Testnek feltámadását — — — — — — — 313
„ A lelki élet vizsgálatának eredményei — — — — — — — 315
G. L.: Józan Miklós: Aratás — — — — — — — — — — 282
„ Karner Károly: Állam és felsőbbség az Újszövetségben — — — 313
„ Victor János: Lészen eljövendő — — — — — — — — 313
„ Bereczky Albert: Miért? — — — — — — — — — — 314
„ Gönczy Albert: Az erdélyi lelkészképzés — — — — — — — 314
g. l.: H. Kiss Géza: Kék hegyek között — — — — — — — — 319
G. L.: Träger Ernő: Szent Margit — — — — — — — — — 319
„ Horkay László: Kant vallásos nézetei — — — — — — — 320
„ A világot legyőző hit — — — — — — — — — — — 378
„ Boda István: Új élet felé — — — — — — — — — — 383
Gönczy Gábor: Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz — — — — — — 30
„ Rónay György: Te mondj el engem — — — — — — — — 62
„ Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek — — — — — — 124
„ Jankovich Ferenc: Téli szivárvány — — — — — — — — 157
„ Rolla Margit: Akiért a végtelen üzen — — — — — — — 160
„ Szabó Zoltán: Parasztok — — — — — — — — — — 186
„ Török Gyula: A porban — — — — — — — — — — 190
„ Öt nemzet irodalmának kincsesháza — — — — — — — — 214
„ A felvilágosodástól a sötétedésig — — — — — — — — 222
„ Kosztolányi Dezső: Novellák — — — — — — — — — 249
„ Staud Géza: Pestről Budára — — — — — — — — — 252
Gyóni Mátyás: Moravcsik Gyula: A papiruszok világából — — — — 123
Halász Gábor: Kolozsvári Grandpierre Emil: Tegnap — — — — — 57
Hallgató Sándor: Szepesi N. Vilmos: Az ősi Szepesség — — — — — 247

Oldal

Harsányi András: Miklós Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány — 92
„ Bucsay Mihály dolgozatai — — — — — — — — — — 121
Harsányi István: Füsi József: Szárnyas farkasok — — — — — — 287
„ Tamási Áron: Virrasztás — — — — — — — — — — 316
„ Bálint Sándor: Az esztendő néprajza — — — — — — — 383
„ Rideg Sándor: Indul a bakterház — — — — — — — — 383
Kováts J. István: Máthé Elek: Amerikai magyarok nyomában — — — 53
Kring Miklós: Benda Kálmán: Bocskai István — — — — — — 314
Makay Miklós: Incze Gábor: Nincsen saját igazságom — — — — — 120
Márkus Jenő: Vásárhelyi János: Krisztus szolgálatában — — — — 29
„ Bereczky Albert: Szeret az Isten — — — — — — — — 52
„ Scholz László: Inségeseknek szabadítója — — — — — — 52
„ Scholz László: Jézus Krisztus — — — — — — — — — 94
„ Dezséry László: Templomozó káté — — — — — — — — 94
Mátrai László: Vatai László: A szubjektív életérzés filozófiája — — — 152
Nyáry Pál: Trombitás Dezső: A Szentlélek jele alatt — — — — — 183
Otrokocsi Nagy Gábor: Hankiss János: Európa és a magyar irodalom — 94
„ Kiss Árpád: Mai magyar nevelés — — — — — — — — 154
„ Szenteleky Kornél irodalmi levelei — — — — — — — — 379
„ Kárpáti Aurél: Néma hegedű — — — — — — — — — 382
Pap Ferenc: Jakus Lajos: A hollandi szigorú ref. egyház — — — — 51
„ Joó Sándor: A húsvét homiletikuma — — — — — — — 151
Sárkány József: Török Pál: Magyarország története — — — — — 348
Szabó Richárd: Horváth Miklós: Ismeretlen Svédország — — — — 30
„ Bárdosi Németh János: Szegény ország — — — — — — — 61
„ Debreczeny Lilla: Képzelet és valóság — — — — — — — 125
„ Csathó Kálmán: Családfa — — — — — — — — — 251
Szontagh Vilmos: Csekey István: Magyarország alkotmánya — — — 349
T. B.: Markó Árpád: Gróf Zrinyi Miklós — — — — — — — 352
Tóth Béla: Wass Albert: Mire a fák megnőnek — — — — — — 32
„ Sziklay László: A szlovák irodalom — — — — — — — 55
„ Erdély öröksége — — — — — — — — — — — — 56
„ Az alma messze hullt — — — — — — — — — — — 126
„ Rab Gusztáv: Miért, Dániel? — — — — — — — — — 159
„ Bohuniczky Szefi: Asszonyok és lányok — — — — — — — 159
„ Tatay Sándor: Csipke — — — — — — — — — — 252
„ Új regények — — — — — — — — — — — — 282
„ Gáldi László: Magyar—román szellemi kapcsolatok — — — — 315
„ Két regény — — — — — — — — — — — — 317
„ Szabó Miklós: Kiev — — — — — — — — — — — 320
„ Márai Sándor: Füves könyv — — — — — — — — — 351
„ Kovács Endre: Az új szlovák regény — — — — — — — 381
Török Pál: Pukánszky Béla: Erdélyi szászok és magyarok — — — — 248
Tőke László: Buinainti: Storia del christianisma — — — — — — 29
„ Antonio de Stefano: Riformatori ed eretici — — — — — — 93
„ Giovanni Jalla: Storia della riforma — — — — — — — 156

Oldal

„ Ernesto Comba: Storia dei valdesi — — — — — — — — 221
Trombitás Dezső: Tóth Kálmán: A dialektika a kálvinizmus politikai ethikájában — — — — — — — — — — — — — 218
„ Victor János: János evangéliuma — — — — — — — — 241
„ Bakos Lajos: A Szentírás ihletettsége — — — — — — — 242
„ Isten ismerete — — — — — — — — — — — — — 243
„ Bornemisza Péter életregénye — — — — — — — — — 280
„ Trombitás Dezső: Egy nemzedék prédikátora (Ravasz László új könyvéről) — — — — — — — — — — — — — 309
„ Reök Iván: A sebész találkozik Istennel — — — — — — 378
„ Trombitás Dezső: Az új énekeskönyv felé — — — — — — 379
Vajda Endre: Cs. Szabó László két könyve — — — — — — — 58
„ Verseskönyvek — — — — — — — — — — — — 113
„ Kosztolányi Dezső: Idegen költők — — — — — — — — 187
„ Új magyar dekameron — — — — — — — — — — 188
Vajthó László: A Bánk bán német fordítása — — — — — — — 64

Közlések.

A protestáns tudományos élet munkásainak nyilatkozata — — — — 255

PROTESTÁNS SZEMLE

1

TARTALOM:

Makkai Sándor: **A magyar szellem új éve** ● Révész Imre: **Thököly Száva emlékezete** ● Nagy Géza: **Belmissziói munka Kolozsvárott a nemzeti ébredés korában** ● Tőke László: **Az olaszországi valdens-református egyház belső problémái** ● Kolozsvári Grandpierre Emil: **Az atmoszféra-regény** ● **Könyvek és írók** (K. D.: **Melich János** — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. JANUÁR **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

MÁRKUS JENŐ: Vásárhelyi János: Krisztus szolgálatában — — — 29
TÖKE LÁSZLÓ: Buonainti: Storia del cristianismo — — — — — 29
SZABÓ RICHÁRD: Horváth Miklós: Ismeretlen Svédország — — — 30
GÖNCZY GÁBOR: Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz — — — — — 30
TÓTH BÉLA: Wass Albert: Mire a fiak megnőnek — — — — — 32

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A magyar szellem új éve

A Protestáns Szemle, a maga szellemi őrhelyén, ismét új év eseményei elé néz. Isten segedelmével, a rendelkezésére álló szerény keretek között, mindaddig, amíg erre lehetőség van, tovább is hallatni akarja a magyar protestántizmus lelkiismeretének szavát. Erre, legmélyebb meggyőződésünk szerint, annál fokozódóbb szükség van, minél tovább tart s minél apokaliptikusabb méreteket ölt a világtörténelem e legnagyobb háborúja.

Mostanában forgattam végig a Protestáns Szemlének 1914—1918-i évfolyamait, az első világháború idejéből s egybevetettem legutóbbi három évfolyamunkkal. Úgy találtam, hogy akkor sokkal többet foglalkoztunk a háború közvetlen és közvetett kérdéseivel, mint 1939 ősze óta. Akkor lapunk, különösen a Jelek és Magyarázatok c. rovatában és irodalmi kritikáiban, legalább is tárgy szempontjából, időszerűbb volt, mint ma. Az utolsó három évben többet szentelt a magyar szellemiség nagy sorskérdéseinek tárgyalására, mint a fegyveres küzdelem nyomában támadó mindennapi létkérdésekére.

Igaz, hogy országunk, nemzetünk helyzete, részvétele és közvetlen érdekeltsége az első világháborúban, annak első napjától kezdve lényegesen eltérő volt a mostanitól. Mégis úgy gondolom, nemcsak ez az oka megváltozott magatartásunknak. Mint akkor, úgy most is követni igyekeztünk a tények parancsszavát. Nem lettünk kevésbbé időszerűek, hanem az idők jelei mutattak fel számunkra más távlatokat.

Bár az első világháború térben közelebb folyt hozzánk s néha országunkba is becsapott s bár abban kezdettől fogva teljes katonai erőnkkel vettünk részt, mégis a valóság az, hogy kevesebbet tudtunk róla, mint a mostaniról, sorsunk intézése nem a mi kezünkben volt, szemeink elől eltakarva közeledett a vég s igazi nemzeti létkérdéseink még tudatunk alatt szunnyadoztak, hogy csak a hihetetlen katasztrófa sötétségében riadjanak fel megrendült és összetört lelkünk jajjaira. Hogy mi a háború igazi jelentése és jelentősége, azt most sokkal világosabban látjuk és tudjuk. Isten kegyelme mindeddig távol tartotta annak igazi tüzét mindennapi életünk színhelyétől, honvédő seregünk kisebb részében küzd a harcvonalban, az életfenntartás növekvő gondjainak ellenére is meg nem hálálható lehetőségekkel rendelkezünk munkáink folytatására. S mégis, sokkal bizonyosabban tudjuk, mint akkor, hogy most vagyunk valóban, teljes exisztenciánkkal beledobva a sorsdöntő háborúba s most vagyunk mimagunk felelősek jövendőnkért. Mert önálló és öncélú nemzet vagyunk és saját elhatározásunkon fordul meg, hogy képesek és méltók vagyunk-e sajátos magyar életünk megtartására és kifejtésére?

Ebben a helyzetben és felismerésben a háború kérdései minden olyan őrálló számára, amilyen Szemlénk is, a magyar nemzeti exisztencia végső, vagyis szellemi kérdéseivé válnak s ez az oka, hogy látszólag a fizikai küzdelemtől távolálló témákkal vívódunk s

hogy az előttünk álló esztendőben is a magyar szellemi életet fenyegető veszedelmeket kívánjuk leleplezni és elhárítani, a lélek sebeit kötözni és gyógyítani s azokra a kötelességekre és feladatokra rámutatni, amelyek a szellemi harcvonalon sürgetik összes erőink küzdelembevetését.

Hogy ezt még megtehetjük, azért a magyar honvéd fegyverének vagyunk hálásak, de hogy a fegyvernek legyen miért harcolnia s mit védelmeznie, az viszont éppen azon áll vagy esik, hogy mekkora szellemi öntudatosság, felkészültség és tartalmi érték áll a hadsereg mögött itthon, mint a magyar katona igazi ihletője, a magyar dolgozó életének értelme és a magyar jövendő belső biztosítéka.

Ebben a meggyőződésben lévén, az új esztendő egyik legnagyobb veszedelmének szellemi erőink és értékeink leromlását, ernyedését, szétzilálódását tartjuk s ebből következő döntő feladatunknak azt, hogy a szellem minden embere a maga dolgát végezze teljes odaadással és hűséggel s minél fogyatékosabbak lesznek az ezt lehetővé tevő anyagi és tárgyi eszközök, annál elszántabban vesse bele a küzdelembe a lélek erőit, melyek belső értékekkel képesek pótolni a külső hiányokat.

Világos tudatával annak, hogy nemzeti és emberi létünkért folyó háborúban vagyunk, olyan önfegyelemmel és önátadással kell dolgoznunk a szellemi munka műhelyeiben, mintha a békeidő legteljesebb csendje, nyugalma és eszköztára állana rendelkezésünkre. Ez az a szabály, melyet minél inkább sikerül, szellemi és erkölcsi hősiességgel, megközelítenünk, annál méltóbbak lehetünk katonáinkhoz, akik a drága vért adják a jövendő falainak malterébe. Mert ez a kettő: kard és szellem, csak együtt s mindegyik a maga dolgának végzésével biztosíthatja Magyarország fennmaradását s azt a magyar életet, amiért érdemes küzdeni és áldozni.

Az elmult év novemberének vége felé a magyar kormány tagjai s hadseregünk vezetői találkoztak a magyar írókkal Lillafüreden. Ennek a találkozásnak maradandó értéket ad az a közösen vallott felismerés, hogy a szellem embere, az író nemzetnevelői és honvédelmi kötelességét csakis azáltal teljesítheti, hogy író marad, művészetének törvényei és keretei közt ábrázolója, szószólója és vígasztalója a magyarságnak.

Szemlénk által mi is ezt az igazságot valljuk és óhajtjuk szolgálni. Hirdetői és őrei kívánunk maradni ezután is a tiszta és művészi irodalomnak, mely a maga sajátos világának sugárzásával a leghatalmasabb propagálója a magyar élet minden igazi követelményének. Soha nem kellett ennyire, soha nem teljesíthetett nagyobb nemzeti szolgálatot, mint ma, mikor a magyar léleknek a mindennapi testi kenyérrel egyenlő mértékben van szüksége önmaga hivatásának és értékének lángoló öntudatára.

De nemcsak a szépirodalom, hanem a tudomány munkása is fokozott tevékenységre van kötelezve éppen ezekben az időkben. S neki talán még nehezebb helytállania, mint az írónak és művésznek, akiknek közvetlenebb útja nyílik a szívekhez. A tudo-

mány nem népszerű, nem terem gyors sikert s legemésztőbb vívódásai mélyen rejtve folynak. De a jövendő előkészítésében és megtermékenyítésében éppen most nélkülözhetetlen tényező. A magyar tudomány lankadatlan, fáradhatatlan, megtörhetetlen munkájától várjuk a magyar önismeret biztos és teljes megszilárdítását a mult, a föld, a lélek minden vonatkozásában, a nemzet minden rétege számára. Úgy számítunk és építünk a magyar elme választottjainak a sötétben, az alkalmatlan körülmények között s az eszközök nélkülözésében továbbvívandó hősies küzdelmére, mint honvédeink fegyveres harcára. Az ősi mondás igazságát látjuk ma felragyogni a magyar égen: a katona vére és a tudós tintája egyformán kedves Isten előtt. Éppen ezért, amennyire csak módunkban áll, ezután is igyekszünk figyelemmel kísérni, számontartani, felmutatni és a közösség javára elősegíteni ennek a sokszor mostohán mellőzött exisztenciális munkának minden jelentős mozzanatát és gyümölcsét.

A magyar szellem azonban nemcsak kiválasztottjainak műveiben, hanem minden magyar embernek szellemi minőségében és magatartásában megnyilvánul s hogy egységesen és értékesen nyilvánuljon meg, az reánk nézve a lét vagy nemlét leggyakorlatibb kérdése. Itt jelentkezik a belső arcvonal sokat emlegetett követelménye. A magyar szellemiség valóságos hatalmának mindenekfelett az erkölcsi ellenállás és megtartás erejében kell kiáradnia a nemzettest minden atómjába. Ezt kezdik ki, porlasztják és rombolják a háborús viszonyok összes elkedvetlenítő, lehúzó, csüggesztő jelenségei. Az erkölcsi tőke az, amelyből egyéni, családi és társadalmi téren, még testileg, gazdaságilag is egyedül meríthetünk kitartást a harc győzelmes végéig. Nemcsak megőriznünk, de gyarapítanunk is kell, személyes, egymást nevelő példaadásunkkal. Egyfelől türelem, lemondás, áldozat, szeretet, másfelől igazságosság, önzetlenség, méltányosság azok a hatalmas erkölcsi erők, melyek egyetlen testvéri közösségbe forraszthatják össze a vezetettek és vezetők lelkét. Mindnyájan érezzük és tudjuk, hogy erre van a legnagyobb szükségünk s hogy ennek az erőkifejtésnek most van itt az ideje, talán az utolsó órája. A magyar erkölcsi tőke feletti őrködést, a veszélyekre való tisztaszándékú figyelmeztetést s a követelmények alku nélküli hirdetését munkaprogrammunk sarkalatos részének valljuk mi is.

És végre: szent missziónknak tartjuk és vállaljuk legsajátosabb dolgunkat, az örökkévaló forrás tisztántartását, melyből a magyar szellem életereje buzog. Isten megváltó és üdvözítő Igéjére felelő evangéliumi hitünket gerjeszteni s a háborúban is elrabolhatatlan békességet adó lelki táplálékát nyujtani legfőbb gondunk marad.

Az új esztendő vezérigéjéül magunk elé írjuk s bízó hittel követjük munkánkban az isteni szót: „Az igaz pedig hitből él. És aki meghátrál, abban nem gyönyörködik a lelkem. De mi nem vagyunk meghátrálás emberei, hogy elvesszünk, hanem hitei, hogy életet nyerjünk".

Makkai Sándor

Thököly Száva emlékezete*

A nagy aggastyán iránti hálájat személyszerinti tisztelgéssel már nem tudta leróni a kollégiumi Kántus: vizesi és kevermesi dr. Thököly Száva (Sabbas), Ő Felsége királyi tanácsosa és aranysarkantyús vitéze, a szerbség egyik leghívebb fia és a magyar Szent Koronának törhetetlen hűségű tagja, 1842 szeptemberében 81 esztendő gazdag terhe alatt, — mindössze egy hónappal nevezetes végrendelkezése után — elköltözött az örökkévalóságba, még mielőtt — szülő- és haló-városában, Aradon — el tudta volna fogadni a Kollégium küldöttségének és a Kántusnak nála már bejelentett köszönetmondó tisztelgését. De nemes emlékét azután a Kollégium zengő bokra annál hívebben őrizte. A Thököly Száva-emlékünnepélyek, noha azokat maga az alapító tulajdonképen csak egyszerű énekgyakorló óráknak szánta, nem egyszer mentek nemcsak a Kollégium, hanem a nemes város életében is eseményszámba. A Bach-korszakban éveken át jóformán ez volt az egyetlen alkalom, amikor — felhasználva az ünnepség „házi" jellegét — Debrecen magyarsága a templomon kívül is szabadon összegyülekezhetett, kisírni magát a Verdi Nabuco-jának örökszép dallamán és szövegén, a babiloni foglyok énekén. Viszont az elnyomatás utáni első fellélegzés alatt, 1861. január 26-án, a Thököly születésének századik forduló évében, a Kántus a város polgárságával együtt nemcsak szokatlanul nagy fénnyel ülte meg ezt az emlékező ünnepet, hanem a dal és a zene iránti akkora lelkesedéssel is, hogy ez alkalomból vetődött fel először a városi Zenede megalapításának gondolata, amely — a rögtön megkezdődött nagyarányú adakozás következtében — csakhamar testet is öltött. Azóta boldog és boldogtalan napokban egyaránt hű maradt a Kollégium és a Kántus Thököly Száva emlékezetéhez: megülte azt még 1919 január 26-án, a legszomorúbb magyar télben is, amikor a nagy összeomlás romjai alatt mindössze nyolcan tudtak a Kántus tagjai összejönni néhány zokogó dallam eléneklésére. Megülte anélkül, hogy eszébe jutott volna a trianoni tragédia küszöbén — amint a Bach-korszakban sem jutott eszébe — hogy, ha faji és nemzetiségi szempontból nézné a dolgokat, talán a legkevésbbé sem volna alkalmas az idő és a helyzet magyar földön és magyarok között éppen egy *szerb* ember ünneplésére. Csak egyetlen-egyszer nem ülte meg Thököly emlékezetét a Kántus: akkor, amikor 1920 januárjában a román megszálló hatalom a román királyi himnusz eléneklését kötötte ki a kántus-ünnepély megtartásának föltételéül!

Igen, mert

Természete a magyarnak,
Hogy a jussát nem hagyja;

* Az 1942. december 6-án tartott debreceni kollégiumi kántusünnepélyen elhangzott emlékbeszéd.

De ha szépen kérik tőle,
Az ingét is od'adja.

*

Zmáj-Jovánovics János, a magyarországi szerbek egyik legnagyobb költője, aki az Arany Toldi-ját is egészen klasszikus és kongeniális fordításban szólaltatta meg nemzete nyelvén, Aranytól és Petőfitől számos más költeményt is lefordított s ezek egynémelyikét a néplelket annyira megragadó művészi közvetlenséggel, hogy szerb népdallá váltak; ilyen pl. Petőfi verse, a *Falu végén kurta kocsma.* Ez nem is meglepő, hiszen pl. ebben a költeményben valahogy egészen csodálatosan összezeng — minden anyagelvű fajelméletet csúffá téve — a magyar és a szerb néplélek: az évezredes létharcban acélkeménnyé edződött népi és nemzeti önérzet, amely ütésre ütéssel felel, zsarnoki parancsszóra elszánt daccal vág vissza, de ős, mély emberi érzések szavára — „Isten áldja meg kendteket, szegény édesanyám beteg!" — ellágyul és enged.

A Thököly Száva életművében éppen az a nagyszerű, hogy a magyar és a szerb nép sorsközösségét a két népléleknek erre az egyező vonására akarta felépíteni. Már akkor, a XVIII. század végén, amikor még csak csírázóban voltak a következő másfél század sorozatos történeti tragédiái, világosan meglátta, hogy az erőszakos megoldási kísérletek mindkét népre nézve csak átkot és romlást hozhatnak, maradandó és végleges rendezést a déldunai és déltiszai térség nyelvi és faji Bábelében nem teremthetnek.

Pedig hogyha csak népszerűségre, politikai érvényesülésre vágyott volna, egészen másképen is alakíthatta volna élete pályáját. A nemes katonaősöktől származott szegénysorsú ifjú kiváló képességeivel és vasszorgalmával igazi népvezérré emelkedhetett volna, hogyha a nemzete lelkét akkor tovasodró romantikus hajlamoknak enged: hiszen huszonöt esztendős korára tíznél több nyelvet tudott, népéből legelsőnek szerzett jogi doktorátust a pesti egyetemen, nyugat- és keleteurópai utazásai révén kivételes politikai és kulturális tájékozottságra tett szert, és ami talán mindennél több: nagybátyja és legfőbb pártfogója, Thököly Péter, a nagy II. Katalin cárnő altábornagya segítségével korán kapcsolatba jutott az orosz cári birodalommal, amelyre a szerb nemzet már akkor úgy kezdett tekinteni, mint merész aspirációi megvalósításának legfőbb biztosítójára a vallási és a faji közösség alapján, meg annak az érdek-ellentétnek megfelelően, amelybe a cári Oroszország egyrészt a Habsburg-monarchiával, másrészt a hanyatló török birodalommal került. S az ifjú Thököly Száva mégsem azt az életútat választja, amely mindezekből az adottságokból és körülményekből szinte természetesen adódott volna számára. Nem volt ugyan az ő családja semmiféle kimutatható rokonságban a magyar szabadsághős Thököly Imréével (talán nem volna teljesen hiábavaló vállalkozás a közös eredet nyomozása, hiszen a kuruckirály ősei is a XVI. században még szerény fel-

dunai kereskedőemberek voltak, és egész Magyarország területén csak egy Tököl van, Ráckeve közelében, de viszont a Thököly Száváék eredeti családneve Popovics volt) — ám a magyarsággal való sorsközösséget a fiatal Száva olyan mélyen átélte, hogy egész gazdag és szép életében nem tágított politikai és kulturális programmjától: *kiépíteni a magyarországi szerbség öntudatos nemzetiségi életét, európai színvonalú, de teljesen népi gyökerű művelődését, azonban mindezt a magyarsággal testvéri egyességben, a Szent Korona testében, a sérthetetlen ősi határok között!*

Még nem volt harminc esztendős, amikor 1790-ben résztvett a temesvári szerb egyházi és nemzeti kongresszuson, amely a magyarországi szerbség nemzeti aspirációinak történetében igen fontos fordulópont. Itt, a kongresszus izzó hangulatú többségével szembefordulva, nagy jogi, politikai és történelmi tudásra valló bátor, hatalmas beszédben tett hitet Magyarország területi integritása mellett, kimutatva, hogy a szerbség minden jogos nemzeti kívánalma és művelődési törekvése megvalósítható a magyar rendi alkotmány keretei között s ezzel szemben a Habsburgoktól a magyar alkotmány megkerülésével nyert, egyébként is többféleképen értelmezhető „privilégiumok"-ra hivatkozni annyi, mint az örökös ellenségeskedés magvait hinteni el a két nemzet között. „Semmiféle privilégium — kiáltott föl — nem képes megadni a mi jogainknak azt a maradandó szilárdságot, amelyet csak egyedül maga a törvény adhat meg. Ennek a szilárdságnak nem biztosítéka magában az uralkodó kegyelme és jóakarata, hanem csak a köztörvény és annak sanctiója!" Felháborodva tiltakozott az ellen a híresztelés ellen (amely pedig aligha volt minden alap nélkül való), hogy II. Lipót király azért volna hajlandó a szerbség területi igényeit Magyarország testéből kielégíteni, mert az a szándéka, hogy a magyarokat a szerbekkel tartassa féken, a császárhoz hű szerbséget tegye az örökké megbízhatatlan magyarság „contrôleur"-jévé. Nem talált elég erős szavakat e „hitvány agyafúrtság" megbélyegzésére, amelynek már a puszta kigondolásában is „minden elképzelhető politikai vétek" összességét látta. „Nem szégyenlik magukat azok, akik azt emlegetik, hogy mi magyarok rabszolgái vagyunk? Hát miben is áll tulajdonképen ez a mi rabszolgaságunk? Abban talán, hogy engedelmeskedni tartozunk azoknak a törvényeknek, amelyeknek engedelmességgel tartoznak maguk a magyarok is? Ezt józaneszű ember nem nevezheti rabszolgaságnak." „Könyörögve kérlek benneteket — fejezte be nagy beszédét — szakítsatok ezekkel a hiábavaló és fanatikus elgondolásokkal és olyan célokra fordítsátok minden gondotokat, amelyekben van valami realitás és amelyekből nemzetünknek valódi, szilárd és tartós boldogsága származhatik."

Thököly jós intelmei nem találtak meghallgatásra népe nagy többségénél, és Bécsben sem estek rajtuk gondolkodóba. A szerb nemzetiségi politika más utakat keresett, amelyek a két rokonlelkű nép sok százados sorsközösségét széjjelszakítva már ismételten katasztrófákba sodorták mind a magyar, mind a szerb

nemzetet. Thököly azonban sokkal nemesebb lélek volt, semhogy népével e nézeteltérés miatt meghasonlott volna. Mint a magyar országgyűlésen Csanád vármegye egyik követe, mint vármegyei, majd bécsi magyar udvari kancelláriai tisztviselő minden alkalmat fölhasznált, amikor tanúságot tehetett a rendi alkotmányhoz való föltétlen hűségéről, de egyszersmind arról is, hogy népe minden, ez alkotmánnyal összeférő igényének föltétlen védelmezője. Majd, amikor a közpályáról visszavonult s késői és nem szerencsés házassága eltemette személyes boldogság-álmait: még hathatósabb módját választotta népe szolgálatának. Időközben gondos és sikeres gazdálkodással felszaporodott hatalmas vagyonát — mely számos egyéb nagyértékű vagyontárgy mellett több mint 6200 hold elsőrendű szántóföldből állott Arad vidékén — már életében egyre bőkezűbb adakozással állította népe művelődési céljainak szolgálatába, végrendeletében pedig ugyanilyen célokra rendelte egész hagyatékát. Már 1826-ban megalapítja Pesten a híres Matica Srpskát, a szerbek legrégibb irodalmi és kulturális egyesületét, majd 1838-ban az ugyanott máig fönnálló Thökölyanumot, kizárólag szegénysorsú szerb tanuló ifjak támogatására. Hasonló alapítványt Bécsben is tett, de ily célú összes alapítványait, adományait, hagyományait nehéz volna felsorolni. Életében és halála után nemzete szellemi fölemelése érdekében hozott áldozatai mai értékében sok millió pengőre rúgtak s a hatalmas tőke egyrésze ma is értékálló módon gyümölcsözik. A célja pedig valamennyivel egy volt: európai színvonalra emelni a szerb nemzeti műveltséget, elsősorban művelt vezető középréteg kialakítása által. Thököly Száva, amilyen törhetetlen híve volt az ősi magyar rendi alkotmánynak s amilyen sokat adott a saját és mások nemesi kiváltságaira, annyira nem volt hajlandó semmiféle származási és társadalmi különbséget figyelembe venni akkor, amikor népe emeléséről volt szó. A népi tehetségek tudatos kiválogatásával, mint társadalom- és művelődéspolitikai programmal, jóformán egész korát megelőzte és ma is aktuális. Uradalmain együtt élt és dolgozott jobbágyaival: a még késő vénségében is hatalmas testi erejű ember akárhányszor maga kapált-kaszált az első sorban, vagy ha kellett, izmos válla nekifeszítésével segített elindítani a nehéz teherrel rakott szekeret. De népéért szerette és művelte a földet is, amelybe népének nehéz verítéke hullott s ezért akarta annak gyümölcsét — ha már a családi élet boldogságáról le kellett mondania — mindenestől fogva népének, népe jövőjének visszaadni.

*

De ezt a jövőt Thököly soha másképp nem gondolta el, mint csak itt, magyar földön, felbonthatatlan sorsközösségben a történeti magyar nemzettel, amelynek ugyanolyan drága verítéke, könnye és vére hullott ugyanebbe a földbe mint a szerbé. Ezért érdekelte Thököly Szávát a magyar nemzeti művelődés minden új indulása is: hiszen a két nép sorsközössége csak akkor lehet igazi, ha a műveltségben és annak kölcsönhatásaiban is elmélyül.

Ezért tett tehát ugyanazon esztendőben, amikor a szerb Maticát megalapította, nagy alapítványt az akkor még zsengéjében lévő Magyar Tudományos Akadémia számára is. És ezért emlékezett vissza a halálhoz közelítő aggastyán még harminc esztendő távlatából is oly édesdeden a debreceni Kollégiumra, amelynek képe a Kántus dalainak szárnyán költözött be fájó szívébe a boldogságra hiába vágyó nemes férfiúnak. *„Érzékeny emlékezettel még 29 esztendők után is lévén azon örömemről, melyet azon harmónika éneklés bennem okozott, amidőn a debreceni deákok kollégiumokban engem vígasztaltak, azon hálaadót, melyet mindig a szívemben hordoztam, íme, most kiadom.“* Ezekkel a csaknem könynyes, drága sorokkal, amelyekből egy szokatlanul gazdag és fínom férfilélek melege árad felénk, rendel ezer ezüstforintnyi tőkét a három legjobb éneklő jutalmazására, amelynek „minden év január 14. napján (Szávának, a szerb nemzeti szentnek névenapján) ókalendárium szerint tartandó harmónika énekgyakorlás“ keretében kell megtörténnie.

Nem tudjuk, milyen ügy vagy érdek hozta közelebbről Thököly Szávát 1813-ban Debrecenbe. De az bizonyos, hogy az európai látókörű és műveltségű férfiút itt elsősorban a Kollégium érdekelte, bizonyára nemcsak a benne folyó országos hírű nevelő és tudományos munka miatt, nem is csak ama nagyszerű új keret miatt, amely a Kollégium homlokzati részében akkor már csaknem teljesen készen állott — hanem azért is, mert a kollégiumnak szórványosan már a XVIII. század közepe óta voltak görögkeleti vallású hazai szerb növendékei s ezek száma azután a XIX. század első felében fokozatosan növekedett. Az első hazai szerb tanulónk, nemes mácsai és futtaki Csernovics János, már 1757-ben beiratkozik (érdekes, hogy egy *zengvidéki*, tehát szintén délszláv nemes ifjú, Tronaj András még előbb, 1756-ban) — s ennek a történelmi nevű Csernovics-családnak másik tagja, Péter, a későbbi temesi gróf, szintén Kollégiumunknak volt növendéke s ez a daliás és széplelkű ember itt erősödött meg abban a magyarbarátságban, amely hosszú élete végéig elkísérte s 1848—49-ben a magyarság oldalára állította (ő temettette el kertjében titkon Damjanich és Lahner aradi vértanúk holttestét). Minden alapunk megvan annak a föltevésére, hogy Thököly Száva nemcsak a Kántus iránt érzett hálát, annak vígasztaló szép énekéért, hanem a Kollégium iránt is, amely a magyarországi nemzetiségek tanulni vágyó fiait megkülönböztetés nélkül ölelte keblére, nem azért, hogy őket „elmagyarosítsa“ — a magyarság erősítésének ilyen felszínes és külsőleges úton való munkálása mindig nagyon távol állott Kollégiumunk szellemétől, — hanem azért, hogy őket jellemben és műveltségben olyanokká formálja, akik egyképen díszére és gyarapodására válnak saját népüknek is, meg a nagy magyar hazának is. A Kántusnak tett alapítványból — hiába veszett el Trianon után annak valutáris értéke — mint hatalmas erkölcsi élőtőkéből Thökölynek ez a hálája is felénk sugárzik, érzésünk szerint.

*

A színmagyarok ősi Anyaiskolája meg a bizánci orthodoxiához tartozó magyarországi szerb nagyúr közt kialakult gyöngéd szívbeli kapcsolat semmit sem vesztett jelképes jelentőségéből és tanító erejéből a lefolyt száz év alatt. Ez a kapcsolat azért jöhetett létre, mert túl minden vallásfelekezeti, faji, társadalmi és világnézeti különbségen volt egy hatalmas földi közösség és egy örökkévaló mennyei közösség, amelybe a debreceni Kollégium is meg Thököly Száva is beletartozott. A földi közösség volt a magyar Szent Korona teste, a mennyei pedig a Krisztus teste. A szentkorona-eszme, a magyarság keresztyén politikai géniuszának ez a (minden nyilvánvaló külföldi párhuzam mellett is) páratlan és csodálatos alkotása éppen azt jelenti, hogy mindenki, aki fenntartás nélkül vállalja a magyar államfenséget a történeti magyar haza területének egységében és épségében, nyelvére, fajára, vallására és társadalmi helyzetére tekintet nélkül tagja a magyar nemzetnek, amely e szerint nem faji, nem is csupán politikai, hanem *spirituális fogalom: misztikus test, amelybe beletartozni lélekkel és hittel lehet csupán.* Ezt a lelket és ezt a hitet viszont igazán mélyen és szilárdan csak a Krisztus misztikus testéhez, a kiválasztottak társaságához, a láthatatlan egy, közönséges keresztyén anyaszentegyházhoz való tartozás alapozza meg — aminthogy maga a szentkorona-eszme sem más, mint a Krisztus misztikus teste átfogó nagy bibliai igazságának politikai síkban való konkrét alkalmazása, a sacralis uralkodószemlélet meg az organikus államszemlélet ősrégi motivumainak belészövődésével, de különben egészen gyakorlatias és mégis megkapóan mély magyar keresztyén elgondolás szerint. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a szentkorona-eszme, tehát a kultikus áhítattal felfogott spirituális magyar állameszme régen is, ma is csak annak számára vált és válhatik igazán megtartó élménnyé, akinek számára a Krisztus testében való bentlétele is élmény és valóság. Hanem ez azt is jelenti — és itt vág elevenjébe a kérdés a második világháború óriási talányai előtt vérző és gyötrődő magyar nemzedékeknek, — hogy magyaroknak, szerbeknek, németeknek, szlovákoknak, románoknak egységes és békességes, boldog magyar hazát, „szentistváni Magyarország"-ot csak komoly keresztyén hittel lehet megteremteniök és fenntartaniok. A nélkül a hit nélkül, hogy Krisztus egyaránt megváltója a magyarnak és a szerbnek és hogy a kettőt azért helyezte Krisztus egymás mellé Magyarországba, hogy itt egymás mellett és egymás által nevelődjenek az ő országára — e nélkül a hit nélkül a szentkorona- eszme minden felséges misztikuma könnyen foszló gyermeteg illúziónak bizonyul, és a duna-kárpáti medence üres szemgödörré válik, amelyet örökre ellep a sötétség és a vér. Fajok és népek békességes és termékeny együttélése egy közös államszervezetben egy hegemon nép vezetése, de nem zsarnoki uralma alatt ma is éppoly észfölötti probléma alapjában véve, mint volt ezer évvel ezelőtt, és ma sem oldható meg másként, mint észfölötti. végsőleg keresztyéni inspirációk alapján.

A saját népét nagyszerű áldozattal emelő, de a közben a debreceni Kollégiumot és a Magyar Tudományos Akadémiát is bőkezűen támogató Thököly Száva ugyanolyan hűséges és igaz tagja volt a magyar Szent Koronának, de Krisztus testének is, mint az a Deák Ferenc, aki 1868. november 14-én a magyar országgyűlés képviselőházában jelentette ki, hogy az esetben, hogyha a magyar törvényhozás nem szavazza meg az újvidéki szerb nemzeti színház államsegélyét, ő nem tudná szavazatával támogatni a pesti Nemzeti Színház államsegélyét sem, mert *nem pártolhat* — úgymond — *igazságtalanságot akkor sem, ha ez hasznot jelentene.*

Ez a magyar lélek igazi és örök szava, és Thököly Száva meg a hozzá hasonló szabású nemes lelkek minden időben meg tudták, ma is meg tudják érezni — nagy faji, nyelvi, vallási és egyéb távolságokat hidalva át ez érzésükkel — hogy ezt a debreceni Kollégiumban is mindenkor így tanították és ma is így tanítják. „Amit akartok azért, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták." (Máté 6: 12.)

Révész Imre

IRODALOM: *Thököly Sabbas:* Dissertatio iuridica de causa, et fine civitatis... Pest, 1786. (Önéletrajzi vonatkozású ajánlás Thököly Péterhez.) — *Ugyanő:* Sermo quem... qua deputatus ad nationalem Illyricum Congressum in sessione, Temesvarini... fecit... Pest, 1791. — *Életrajzi adatok Thököly Szávárói:* kézirat, a budapesti Thökölyanum patronátusa igazgatójának és dr. Zubkovics György püspök, patronátusi elnök úrnak szívességéből. — *Schwicker J. H.:* Politische Geschichte der Serben in Ungarn, 1880, 370—372. l. — *Margalits Ede:* Szerb történelmi repertorium I. 1918. 428—429. l. (E két utóbbi szemelvény dr. Baranyai Béla egyetemi ny. r. tanár úr szívességéből.) — *Párdányi Miklós:* Nép, nemzet, nemzetiség (Magyar Művelődéstörténet V. Budapest, 1942.). — *Szabó István:* A magyarság életrajza, Budapest, 1942. — *Szekfű Gyula:* Állam és nemzet, Budapest, 1942. — *A magyarság és a szlávok* c., Szekfű Gy. szerkesztésében megjelent műnek (Bp., 1942.) főként Hadrovics Lászlótól és Thim Józseftől eredő cikkei. — *Eckhart Ferenc:* A szentkoronaeszme története, Budapest, 1941. — *Nagy Sándor:* A debreceni református főiskolai énekkar (Kántus) 1739—1938. Hajduhadház, 1938. — *Iskolatörténeti Adattár* II. Pápa, 1908. — *S. Szabó József:* A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549—1925. Debrecen, 1926. — *Pálóczi Edgár* a Magyar Nemzet 1942. dec. 6-i számában cikket írt Thököly Száváról, de a cikkben téves adat az, hogy Thökölynek Péter néven fia maradt volna: Th. Száva házassága magtalan volt, az unokaöccséről van szó. Th. Száva anyja csakugyan Nenádovics-leány volt, de a pátriárkának nem leánya (ilyen, mint szerzetesnek, nem is lehetett), hanem unokahúga. (Popovics Iván adatai.)

Belmissziói munka Kolozsvárott a nemzeti ébredés korában

A XIX. század első felében még mindig megvannak Kolozsvárt a régi, intézményes szeretetmunkának némi maradványai. Ezek közül a legrégibb, a Külmagyar-utcai *Szent Erzsébet szegényház*, amit egykor az unitáriusokkal és római katolikusokkal együtt használtunk, most már végképpen kiesik kezünkből. Mikor 1847-ben a Főconsistorium jelentést kér az egyház itteni részesedései jogáról, a Keblitanácsban Méhes Sámuel algondnok elmondja, hogy még 1786-ban is volt ott egy Barátosi Ferenc nevű ispotály pap, aki a József császár által beengedett nagyszámú református szegényeket gondozta. Sajnos, a jogigényt igazoló iratok nagyrésze gr. Teleki Ádám és Hadadi senator, cons. tag kezén elkallódott.De azért egy emlékiratot készít az egyház részesedésének igazolására, amit egy év mulva a polgárok közt kiosztanak.[1]

A sok vallási harc közt a református egyház egy új *ispotályt* vagy *kis kórházat* állít be az 1780-as években. Egyelőre három, később a Pataki Istvánné Babocsai Erzsébet 1000 frtos hagyománya következtében tíz öreg, elnyomorodott asszonyt vesznek fel oda és a Farkas-utcai templomtól délkeletre fekvő rozoga faházban helyezik el őket. Kötelezik arra, hogy a kollégium beteg diákjaira gondot viseljenek.[2] A szegények száma, talán a pénzalap elértéktelenedése következtében, 1835-ben már csak négy. Ezek is mostoha sorsban élnek, mindegyre sürgetik fapénzük pótlását, mert a nekik járó 25 frttal még 3 öl berki fát sem vehetnek. Kemencéjük használhatatlan, a ház fala leomlóban. Gondviselőjük a gazda gondnok vagy valamelyik dom. kurátor. Az egyház a rendelkezésére álló pénzalapokból, persely adományokból ruházza, élelmezi és eltemetteti őket, de munkájukról, ellenszolgáltatásukról semmit sem olvasunk. Lelki gondozásuk aligha terjedt túl a rendes istentiszteletek látogatásán. Némelykor egyenetlenkednek, amit a Consistorium biztosok által orvosol. Szinte meglep, mikor 1846-ban Nagy Boros Sámuelné Trintsin Mária ezer forintot hagy e kis szegényház számára, amit egy év mulva az egyházközség kézhez is vesz. S e siralmasan szegény otthonba mégis állandóan van jelentkező. Alig hal meg valaki a lakók közül, azonnal 2—3 szegény, nyomorult asszony kéri a felvételét, némelyik még a kis házát is felajánlja eltartásáért. Ilyenkor az egészségesek, szép varrásúak előnyben részesülnek. Tehát a szegény diákok ruházatának javítására kb. felhasználták őket.[3]

[1] Lásd a 22—1847 és 23—1848 cons. hat.

[2] *Jakab E.* i. m. III. 446.

[3] 107—1829, 90—1835, 53—1837, 55—1841, 57—1844, 103—1846 cons. határozatok.

Egy ilyen szeretetintézménye az egyháznak az *Árvák Háza* vagy *Orphanotrophium*. Alapját még II. Apafi Mihály veti meg, midön öt alumnus tartására 100 m. frtot rendel az egyháznak.[4] A XVIII. század folyamán gr. Székely Ádám és az áldott emlékű br. Wesselényi Istvánné, Dániel Polixena buzgón támogatja ez intézményt.[5] Helye a Farkas-utcai templomtól délre eső ház, melynek egyik részét az árvákra felügyelő „belső" kántor lakja, másik felét az egyházfi. Vagy pedig bérbe van adva.[6] Számuk 1826-ban már csak három, de 1830-ben a két Bethlen grófné adománya folytán négyre emelkedik. A „fundus" jövedelmének csekélysége azonban nem engedi meg, hogy legalább ötöt felvegyenek. Gazdájuk, mint láttuk, a kántor, de 1846-ban Viski Sámuelt, a kollégium sütőjét bízzák meg e tiszttel, aki az eddigi 740 forintért egyelőre elvállalja élelmezésüket, felügyeletüket. 1830-ban öt pontból álló utasítást (instrukciót) ad a Consistorium a gazdának. Ebből és a kántor 1846-iki jelentéséből látjuk, hogy az árva diákokat rendes, tápláló étkezés, ruházat, könyvek, sőt magántanító deákok oktatása is megillette. A felügyelő ellenőrizte magaviseletüket, úgy az asztalnál, mint erkölcsükben, tanulásukban és ruházatuk kímélésében, tehát igazán apjuk volt. Osztályzatukat a Consistoriumnak évenként bemutatja s ez intést, fegyelmezést is alkalmaz velük szemben. A jótétemény egész a deákságig tart, amikor rendesen a felnőtt ifjú buzgó hálálkodások között „deáki köntösre segedelmet" kér, amit természetesen megszavaznak neki. Ezeknek a vidékről vagy városból összeverődött árváknak sorsa tehát igazán kedvező. Különösen ha meggondoljuk, hogy mennyi nélkülözéssel, ínséggel tanulnak a Kollégiumban a szegényebb szülők gyermekei. Helyükre állandóan jönnek a folyamodások az egyházi előljárókhoz, akik a legrászorultabbakat és legértelmesebbeket veszik fel. De úgy látszik, hogy irígylésreméltó helyzetük a Consistoriumnak is feltűnik és 1846-ban elrendeli, hogy eddigi zöldhajtókás „liberiájuk" helyett a szegénysorsú gyermekek viseletében járjanak. Ugyanakkor megszüntetik „innepi kántálásukat", ami bizonyosan jól jövedelmezett nekik.[7]

A Consistorium végre szabályozza a *templomi könyöradomány gyüjtés* módját. Az itt mutatkozó zavarokról, visszaélésekről már szólottunk. 1826-ban ennek rendjét következőkép állapítják meg: Minden hónap első vasárnapján és a hat úrvacsoravételkor délelőtt az eklézsia szükségére adakoznak, a második vasárnapokon a városi szegényeknek, a harmadikon az égett helységeknek, a negyediken az invalidus katonáknak és az ispotálybeli szegény asszonyoknak. Ünnep harmadnapján délelőtt pedig a templom-

[4] Török István publikációja. Tört. Tár. 1896. 421.

[5] *Szilágyi F.* i. m. 36. *Deáki Pál:* Az igaz ker. virtusoknak példája. Kolozsvár, 1775.

[6] 82—1825, 45, 46—1849 cons. hat.

[7] 128—1826, 21—1830, 49, 67, 104—1846, 21—1830, 62—1846, 144—1828, 59—1844, 79—1846 cons. hat.

seprőknek. E határozatot 1843-ban újra megismétlik. A perselyek, vagy csészék ellenőrzése, kiürítése, elszámolása szintén elő van írva. Valamint az, hogy a befolyt adományokat az evégre rendelt *biztosok* az alamizsnára méltó szegények között osszák ki.[8] Ezek az intézkedések mutatják, hogy a rendszeres templomi adakozást s annak igazságos elosztását az egyház állandóan figyelemmel kíséri, irányítja. Természetesen ez épúgy nem volt elegendő a tömegnyomor, koldulás megszüntetésére, mint a szegénygondozás ismertetett, kisszerű intézményei.

1.

Belátták ezt e korban a város világi vezetői, előkelőségei is. Az 1816—17-i nagy éhínség, akárcsak Németországban a napoleoni háború, összefogásra indítja az itteni tehetősebb, főrangú nőket a nyomor leküzdése céljából s hosszú tanácskozás után 1824-ben megszületik Erdély első jótékony nőegylete, a *Kolozsvári Nemes Asszonyi Egyesület.* Elnöke a minden áldozatban előljáró br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália, aki róm. katolikus. A többi vezetők reformátusok és unitáriusok. Tervbe veszik egy olyan szegényeket segítő intézet felállítását, amelynek állandó munkával foglalkozó lakói s bejáró étkezői lennének. Ez a *Dolgozóházi Intézet* egyesek és a város adományai folytán létre is jön a Külmonostor-utcában és 1832-ben már 12 gondozott szegénye s naponta negyvennél több bejáró élelmezettje van. A buzgó vezetőség a lakókat katonapokrócok varrásával, szállításával foglalkoztatja megfelelő mesterek vezetésével s a vagyont ilyenformán üzleti úton is gyarapítja. 1830-ban gr. Lázár Lászlóné, br. Bánffy Erzsébet fáradozása nyomán nyugateurópai példákra — itt egy *Előiskolát vagy Kisdedóvodát* létesítenek, ahova a szegény munkások 2—8 éves gyermekeit helyezik el egy tanítópár és egy dajka vagy ügyelő gondozása alatt. A létszám 30-ban van megállapítva. A nevelés elve a krisztusi legfőbb parancsolat, Isten félelem, engedelmesség, imádság és munka. Két év mulva a buzgó egyesületnek sikerül a koldulás ügyét is nagyjában, az összes felekezetekkel egyetértően szabályozni.[9] A város lelkes közönsége, különösen a kereskedők készségesen veszik ki részüket e szeretetmunkákból.

Egy szépséghibája azonban van az egyesület tevékenységének. Nem az, hogy felekezeti jellegű, hiszen a „türelem" jelszavát akkor mindenik egyház papja, tanítója az ajkán hordozta. Hanem az, hogy vezetője mégis csak a nagy versenytárs egyház híve, aki természetesen elsősorban saját hitsorsosait gyüjti maga körül, segélyező tevékenységében pedig állandóan igénybeveszi püspöke, Kovács Miklós támogatását. S mikor a grófnő a sze-

[8] 144—1826 és 81—1843 cons. hat.

[9] *Jakab E.:* i. m. III. k. 800 s köv. l. Persze a visszaélések — mint láttuk — még előfordulnak.

gényház jövedelméből a Külmonostori r. kat. népiskolát is kezdi felkarolni, tanítóit fizetni, a szentpéteri (Külmagyar-u.) iskolába pedig egész sereg református növendék iratkozik be, Herepei Károly buzdítására, lelkesítő beszédére megkezdődik a református főrangú asszonyok szervezkedése.[10]

Így jön létre első nőszövetségünk magyar földön: *a Kolozsvári Főméltóságú Reformáta Dámák Egyesülete* 1832 tavaszán.[11] Nevezik még *Ev. Ref. Méltóságos Asszonyi Egyesületnek* vagy csak egyszerűen *Nemes Nőegyletnek* is. Elnöke gr. Bethlen Farkasné gr. Mikó Anna, aki mellett öttagú választmány buzgólkodik az itteni előkelőségek közül.[12] Hamarosan pénzt gyüjtenek, iskolára telkeket vesznek, oda még egy szobát építtetnek a tanítás céljára. Gondoskodnak az iskola fenntartási alapjáról s Mészáros József koll. tanítót és ennek nővérét megbízzák az oktatás megkezdésével. Salamon József theol. tanár, akire a Nőegylet a felügyeletet ruházza, önéletrajzában beszámol az itt végzett munkáról. A tanítás az ú. n. Lancaster-féle *kölcsönös tanmódszer* szerint megy végbe, amit ő maga külön dolgozatban ismertet. Wesselényi Miklós főgondnok pedig ezt a munkálatot több ezer példányba kinyomatva szétküldeti az egyházmegyék tanítóihoz.[13] Az új módszer feltalálása egyidőben egy anglikán misszionárius, Bell András és egy londoni quäker apostol, Lancaster János nevéhez fűződik. Mindkettőnek célja egy: *kevés tanerővel rövid idő alatt minél nagyobb számú gyermeket ajándékozni meg a legszükségesebb tudás- és hitbeli fogalmakkal, az olvasás, számolás és bibliaismeret áldásával.* A munkatérnek megfelelően több száz gyermeket bíznak egy tanító és egy tanítónő vezetésére s ezek munkájának pótlására beállítják a gyakorlott ügyes tanulókból az *oktatók (monitorok)* seregét. Ők foglalkoznak az egyes osztályokkal, a tantárgyak felkérdezésével s a fegyelem megőrzésével. A tanító az oktatókat külön is előkészíti munkájukra s az egész iskolát, hol ráccsal elválasztva külön ülnek a fiúk és a leányok, szemmel tartja, irányítja. Korszerű taneszközök: fali táblák, palatáblák, írásra alkalmas padok, csengetyű stb. egészítik ki a helyesen megépített iskolák berendezését. Cél a vallás nevezetesebb igazságai mellett az erkölcsi törvények megismertetése. A korábbi

[10] Sajnos, ez a beszéde, amire az egykorú krónikaíró, Botos Sámuel hivatkozik (Jakab E. i. m. III. 847—48) nyomtatásban nem jelenik meg, csak a hídelvei iskola alapítására buzdító prédikációja.

[11] Báró Kemény Ferenc főkurátor jelentése az április 29-i gyülésen. 55—1832 cons. hat.

[12] 67—1842 cons. hat. és *Salamon J.* Autobiographiám. Erd. Pr. Közl. 1877. 482. A választmány tagjai: br. Bánffy Jánosné, br. Huszár Károlyné, br. Bánffy Lászlóné, br. Naláczi Józsefné és br. Wesselényi Józsefné.

[13] Erd. Prot. Közl. 1877. 482—483. A dolgozat megjelent az Erd. Préd. Tár 1833-i I. f.-ben 147 s köv.: A költsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmaztatva — címmel.

túlszigorú fegyelmezés helyett most a külső jutalmazások és megszégyenítések különböző eljárásait, jelvényeit alkalmazzák.[14]

Mi teszi ezt az iskolát belmissziói intézménnyé? Az a krisztusi szeretet, amely a legelhanyagoltabb néposztálynak, a külvárosok lakosainak gyermekeit akarja megajándékozni az öntudatos keresztyén élethez, Bibliaolvasáshoz, igehallgatáshoz annyira szükséges elemi ismeretekkel. Önkéntelenül is Raikes Róbert vasárnapi iskolája jut eszünkbe, ahol írni olvasni is tanítanak s ami szintén önkéntes munkások szolgálata a Krisztus egyháza számára. A kölcsönös tanítás, az oktatók vagy csoportvezetők alkalmazása, ezek előkészítése egész napjainkig a vasárnapi iskola jól bevált módszerévé lesz. S a Külmagyar-utcai iskola teljesen ingyenes. A Nőegylet még a taneszközökről is gondoskodik. Persze könyv alig van, csak a jobbmódú gyermekeknél fordul elő egy-egy Hübner (Bibliaismertetés) vagy káté. De azért a legfőbb tananyag amiben úgy az olvasás, mint a folyékony tárgyakat gyakorolják, a Szentírás.[15] A nőegyleti tagok, hetenként egymást felváltva, rendesen látogatják az iskolát s különösen a leánygyermekeket, ezeknek tanulását, játékát tartják figyelemmel. A jó tanulókat olykor pénzzel is megajándékozzák. Az első tanév 5 hónapig tart és nyilvános vizsga zárja be a külvárosi templomban, ahol a növendékek egy főkormánytanácsos, Katona Zsigmond és Salamon József professzor jelenlétében szép eredményt mutatnak nak fel. Különösen meglep mindenkit, hogy a teljesen írástudatlan 90 gyermekből 52 már ír-olvas, sőt egyes tárgyakból könyv nélkül is felel.[16]

A Külmagyar-utcai iskola alapítása még két külső áldással jár. Az egyik az, hogy maga a gyülekezet is rádöbben a gyermeknevelés terén tanusított hanyagságára s a Consistorium br. Kemény Ferenc főgondnok indítványára lépéseket tesz egy *elemi iskola felállítására, a Hídelvén.* Ennek célja, hogy minden szegénysorsú szülők gyermekei valláskülönbség nélkül ingyen taníttassanak, Isten házát, embertársaikat megszeressék, vallásos türelemre szokjanak Jézus lelke és szelleme szerint. Rendes vallásoktatásban csak a református gyermekek részesülnek, a többiek inkább erkölcsi s az életre szükséges irányítást kapnak. A módszer, tanrend ugyanaz, mint a Külmagyar-utcában. Csak a pártfogó Nőegylet hiányzik itt. Ennek helyébe lép a Consistorium, mely a létesítésre és fenntartásra szükséges összegeket az egyház pénztárából és adományokból hozza össze. Persze a városi tanácstól is támogatást kér és kap: évi 100 frt-ot és 4 hosszú öl fát. Első tanítója Mike János, désaknai kántor, aki feleségével végzi az oktatást. (1832 október 1.) Az iskola fellendülése, új tanteremmel való kibővítése, teljes berendezése főként Herepei Gergely nevé-

[14] U. o. Lásd a rendszer rövid, világos ismertetését. *Wittman és Roloff:* Lexikon der Pädagogik. Freiburg, 1912. I. 409—14.

[15] *Salamon J.* i. d. 156—57.

[16] 54. 84. 119—1832. 130—1833. 66—1842. 53—1843. 14—1845. cons hat.

hez fűződik, aki 1837 óta ott, mint felügyelő (inspector) működik s ezt az átalakítást 1842—45-ig ritka ügyességgel végzi el — az egyház minden anyagi megerőltetése nélkül. Az e célra adott kölcsönt gyüjtésből megtéríti s a tanulók számát 222-re szaporítja fel.[17]

A második áldása a főrangú nők önkéntes buzgólkodásának az, hogy 1842-ben sikerül nekik önkéntes adakozásból *Kisdedóvó Intézetet* is alapítani az ú. n. Kétvízköz szegény, elhagyatott gyermekei számára (Lázár és Csertörő-u.). Természetesen ez sem áll egyelőre a gyülekezet felügyelete alatt. A későbbi jegyzőkönyvi feljegyzésekből látjuk, hogy célja, mint az ilyen intézményeké általában „a magára hagyott, kisded növendékeket folytonos felügyelet alatt tartva, testileg és szellemileg kiképezni". Vezetője egy kisdedóvó tanító, aki mellé még egy dajka jön. Szegények gyermeküknek után semmit sem fizetnek.[18]

Mindkét nőegyleti vállalkozás már a 40-es évek folyamán az egyház felügyelete, igazgatása alá kerül. Megteszi tehát a belmissziói munkák jellegzetes útját: *szervez, intézményt létesít, de ennek gyümölcseit a közös édesanya, az egyház ölébe rakja.* A Külmagyar-utcai iskolának előbb a kötlevelei kerülnek az egyház ládájába, mivel ott nagyobb biztonságban vannak. Ezért az Egyháztanács szükségesnek látja az erről szóló számadások felülvizsgálását, amit egy lelkész és két professzor útján végeztet el. (Egyik Salamon.) Az 1848—49-iki zűrzavar és úrbéri váltság miatt fizetés nélkül maradt tanítóknak már ismét az egyház előlegezi a fizetésüket s így az iskolát, mint saját intézményét kezeli. A következő évben 1850. jún. 9.) a kisdedóvót átadja a Nőegylet nevében br. Huszár Károlyné, gr. Nemes Anna és Ugron Istváné, gr. Tholdalagi Kata az egyháznak, mégpedig a hidelvei iskolába való bekebelezésre, minden tőkéivel, fekvő birtokaival, tanszereivel, bútoraival együtt. De ha az iskola idegen kézre szállana — hangzik a kikötés! — e birtok felett az alapító Nőegylet rendelkezik. Az egyház hálásan fogadja az adományt, számbavételi az átadott javakat és Herepei Gergely előterjesztésére szabályozza az ott folyó munkát és az alkalmazottak fizetését, kötelességeit.[18a]

2.

Hátra van még a legnehezebb feladat: *a felnőttek intézményes gondozása.* Herepei Károly már erre a munkára nem alkalmas. Meggyőző, szívreható predikációival egy nőegyletnek és két iskolának a szervezését indítja be, majd Salamon Józseffel együtt gondosan irányítja ezeknek sorsát. De lelkülete a tudós elmélyedésre is hajlandó. Ezért örömmel fogadja a Főconsistorium intézkedését, amidőn először a kolozsvári főiskolához filozófiai, majd

[17] Jakab E. i. m. III. 852, 113—1850. cons. hat.

[18] 113—1850. cons. hat.

[18] 67—1842, 53—1848, 14—1849, 61, 68, 69, 113—1850. cons. hat.

Nagyenyedre theológiai professzornak nevezi ki.[19] Öccse Gergely azonban egyetemes érdeklődésű, tudású, gazdag érzésvilággal és szervező képességgel megáldott lélek. Ifjú korában ügyesen versel, Marburgban ker. társadalomtörténeti előadásokat is hallgat. Elhelyezkedése után szívvel-lélekkel lelkipásztor, aki az élet mezején is ernyedetlenül működik az Ige meggyökereztetéséért.[20] Mikor az első consistoriumi gyülésen megjelenik (1835 máj. 17.), éppen súlyos panaszok hangzanak el. Habár a gyülekezetnek négy lelkipásztora, két kántora, két orgonistája és két kisegítő (frequentans) theol. diákja van, a tíz fizetett alkalmazott a vasárnapi istentiszteleteket elhanyagolja, a vasárnapi délutáni predikálást és káté magyarázatot elmulasztja, sőt a betegekhez, haldoklókhoz is hiába hívják őket, nem látogatják őket. Úgy látszik H. Károly távozása és Csiszár Sámuel első pap elöregedése, betegeskedése megzavarja a szolgálatok rendes végzését.[21] A Consistorium Csiszár helyébe Krizbai Dezső Eleket teszi vezető lelkésznek és megbízza őt a rend helyreállításával. De Herepei Gergely tudja, látja, hogy ez nem elegendő. Mint külvárosi lelkésznek figyelmét az általa vezetett hidelvei iskola lendületes fejlődése ragadja meg és ezt választja ki a gyülekezet belső építésének főhadiszállásául.

Első intézkedése az, hogy a tanítás előtt és után tartatni szokott *rendes iskolai istentiszteleteket a hívek számára, nyilvánossá teszi.* Különösen azoknak, akiket a templom távolsága, öregség vagy egyéb akadály a templomtól elzár.[22] Úgylátszik a hívek buzgósága örvendetesen növekszik, mert 1845-ben kéri a Consistoriumtól, hogy a régi fatemplomot bontassa le s annak anyagából a Hidelvén egy ideiglenes templomot építtessen. „Indítványa azonban közpártolást nem nyervén, minden eredmény nélkül maradott". A fatemplomot ugyan még ez évben a tizedek szavazattöbbsége alapján elbontják, de használható anyagát az újba építik bele, vagy elárverezik. Ezzel szemben a belső (Farkas-utcai) templombeli istentiszteletek számát szaporítják. Vasárnapokon és ünnep első napján kétszer tartják azokat.[23] Így éli át a gyülekezet a szabadságharc mozgalmas éveit egy templommal és egy külvárosi oratóriummal, amíg végre 1851 okt. 12-én a kezdeményező Herepei Károly, most már vizaknai lelkész prédikációjával, az erdélyi közzsinat jelenlétében — az új templomot felszentelik.[24]

Az iskola azonban nemcsak imaterem lesz, hanem *Gyüleke-*

[19] Új Magyar Athénás 175. Innen 1841-ben Vizaknára megy papnak s ott működik 1871. október 26-án bekövetkezett haláláig.

[20] Költeményeit az Aglája c. zsebkönyv II. kötetéből (Kolozsvár, 1830) s kéziratokból H. János gyüjtötte össze egy füzetben. Rehm Frigyes professzor bizonyítványa Marburgból. Szomorú jelentéséből jellemzése. (H. J. gyüjt.)

[21] 41—1835. cons. hat.

[22] Alk. beszédek 196. Sajnos, a kezdeményezés idejét nem jelöli meg. Az Erd. Hiradó is csak 1845-ben közli. (705. l.)

[23] 64, 70—1845, 6—1847. cons. hat.

[24] Templom, pap és nép. Felszent. beszéd. Kolozsvár, 1851.

zeti Otthon is. A szív nemesítésére, az értelem világosítására, szóval a közértelmesedésre és erkölcsi művelődésre Herepei Gergely egy új társaságot alapít: *Hídelvei Olvasó és Káromkodás elleni Egyesület* címmel. Ennek tagjai évenként egy ezüst huszast fizetnek részvény gyanánt s e pénzből, valamint adományokból az iskolában egy kis népkönyvtárat létesítenek, melynek könyveit vasárnaponként mindenki helyben olvashatja vagy pedig kellő biztosíték mellett hazaviheti. A társaság tagjai emellett *becsület szavukra* kötelezik magukat, hogy sem maguk nem káromkodnak, sem házuknál ezt a bűnt nem tűrik meg. Néhány nap alatt a tagok száma már 48-ra emelkedik. A buzgó vezető boldogan számol be a Consistoriumnak a népkönyvtár szervezéséről s a következő évben megtartott kolozsvári Pestalozzi-ünnepélyen már országos mozgalom indul ezeknek szervezése érdekében.[25] Hogy mennyire gyarapodott a könyvtár, az egyesület létszáma, mi lett későbbi sorsa, egyelőre nem tudjuk. De az bizonyos, hogy ennek az elsősorban hídelvei lakósok számára létesített intézménynek áldott szerepe van e mozgalmas időkben a hit és erkölcs ápolásában, fejlesztésében.

Szívéhez forrott alkotása Herepei Gergelynek a *Mértékletességi Egylet.* Ennek kiindulási pontja tk. a Nagy Ferenc koll. tanár által 1842-ben beindított mértékletességi mozgalom, mely a vármegyék jelentése alapján végre tiszta képet teremt Erdély hatalmas arányú szeszfogyasztásáról s 1845-ben végre egy kolozsvári központi Mérsékleti Egylet létesítéséhez vezet. Természetesen elsősorban felekezetközi alapon, de a céhek, tizedkapitányok és lelkipásztorok segítségével is küzdenek a pálinkaivás szörnyű bűne, eredményei ellen.[26] Herepei mint népének hű pásztora szívvel, lélekkel áll a mozgalom szolgálatában. Hatalmas beszédben (V. Mózes 30: 19.) ismerteti az adatgyüjtés megdöbbentő eredményét: Erdély 2 millió lakósa egy év alatt 10 millió frtot ad ki pálinkára, ami a népegészségben, nemzetgazdaságban és erkölcsiségben a legborzasztóbb következményekre vezet. Felhívja híveit, hogy becsületükre és Isten színe előtt fogadják meg, hogy a mai naptól fogva semmi névvel nevezendő pálinkát nem isznak.[27] A Consistoriumban pedig ugyanekkor indítványozza e bűn kiirtására a *kézfogást és egyesülést.* Egyetlen tagja se igyék ezentúl pálinkát, legyen minden tagja a szent ügy buzgó apostola s „különösen ajánltassék a papoknak nyilvános tanítás és térítés által ezen szent célt eszközölni". A Tanács helyesli és méltányolja az indítványt, kimondja, hogy a pálinka nem természetes ital, hanem méreg s a lelkipásztoroknak meghagyja, hogy a pálinka kórság veszedelmes következményeit a szószékből magyarázzák meg s a Mértékletességi Egyletet *nyilvános tanítások és társalkodási téri-*

[25] Alk. beszédek 196—97, 14—1845. cons. hat. Erd. Híradó 1846, 40.

[26] *Török* I. i. m. II. 322—23. *Jakab E.* i. m. III. 975—76. Vezetői Méhes Sámuel és egy Lézó Ferenc nevű szerzetes pap.

[27] Alk. beszédek 213—24. A fogadalom teljes szövege *Török*nél u. o.

tések által ajánlják és léptessék életbe.[28] A mozgalom, mint előrelátható volt, minden hatósági és egyházi pártolás mellett sem vezet tömegeredményre,[29] a nemsokára felviharzó, politikai események meg éppen háttérbe szorítják e lelkes csoport agitációs munkáját. De buzgóságuk előtt meg kell hajtanunk az elismerés zászlaját. Jól esik, hogy a kolozsvári gyülekezet előljárói bebizonyítják e mozgalomban lelkipásztoruk és általa Krisztus ügye melletti egyhangú állásfoglalásukat, munkakészségüket.

Végül az 1847-iki nagy, téli ínség alkalmával, melynek okát ismét a gabonával való lelketlen üzérkedésben, a pálinkafőzés világpiaci méreteiben keresi, a nyomor enyhítésére ismét *egyesülést indítványoz*. Hivatkozik arra, hogy Pesten egy jól tevő nőegylet minden héten háromszor 600 szegénynek ád meleg ételt és éjjelenként fűtött, meleg hajlékot. Felhívja hallgatóit, főként a nőket, hogy egyesüljenek kb. három hónapi időre s aki az adakozásban részt akar venni, iratkozzék fel nála. Ha annyira szaporodik a taglétszám, egy gyűlést hívjanak össze a további teendők meghatározására.[30] A felhívás eredménye, sajnos, ismeretlen.

A bekövetkező mozgalmas napok egyelőre elterelik Herepei figyelmét az egyház intézményes építéséről. Különben is 1850-től fogva, Csiszár Sámuel elmozdítása után, ő vezeti, mint esperes a Kalotaszegi egyházmegye igazgatását.[31] A szabadságharc alatt híres toborzó prédikációjáért, hazafias plakátjáért letartóztatást is szenved, de szerencsére nem hurcolják el, mint ifjabb szolgatársát, Nagy Pétert Szebenbe.[32] Az önkényuralom alatt főként szívéhez forrott, irodalmi tervei megvalósításával foglalkozik. Munkatársa Incze Dániel nagyenyedi theol. professzor, aki 1854—56-ig a Kolozsváron összpontosított Theol. Akadémián tanít. Együtt adják ki 1852-ben a Wohlfart-féle, magyarázatos *Új Testamentumot* két kötetben, mely egy félszázadnál tovább lesz az erdélyi papság lelkitápláléka, igehirdetési útmutatója. Valamint Polier lausannei professzor népszerű művét: *Újtestamentum kérdésekben és feleletekben* a nép számára.[33] Ez utóbbi mű azonban befejezetlen marad. Nem jelenik meg még 1842-ben tervezett imádságos könyv sem, aminek kiadására buzgón készült.[34]

1859 júl. 4-én váratlan szélhűdés következtében, népes családja és hívei nagy fájdalmára hirtelen elhúnyt. A házsongárdi temetőben sírkövére ezt írták fel: *A jó ember, hű férj, gondos atya halálát minden ki ismerte, siratja.*[35] Gyülekezete azzal mutatja

[28] 19—1845. cons. hat.

[29] *Török I.* u. o.

[30] Egyh. beszéd. Kolozsvár, 1847. 12—14. Az Erd. Híradó szerint (1843. I. 69.) szegény rászorulók javára is gyüjtést rendez.

[31] 160—1850. cons. hat.

[32] L. 42. sz. jegyz. Herepei J. közlése.

[33] Mindkettő Kolozsvárt jelenik meg 1852-ben és 1856—59-ig.

[34] Tilsch J. kolozsvári könyvkereskedő árajánlata H. Jánosnál.

[35] U. ő közli ez adatokat. Szomorú jelentésén özvegye, Barthos Eszter, 4 leánya és egy fia, a későbbi ifj. H. G. és testvére, Károly szerepelnek.

meg hálaját, hogy egyetlen fiát, Gergelyt 1873. aug. 26-án utódjának választja meg.

3.

Befejezésül még csak pár szót a Herepiek egyházépítő munkásságának értékeléséről.

A belmissziói történetében két szakaszt lehet megkülönböztetni. A reformátorok, különösen Kálvin és Laski az *egyházat* akarják megtenni az építő tevékenységek kezdeményezőjének. Minden evangélizáló összejövetel vagy szeretetmunka élére egy-egy gyülekezeti alkalmazottat igyekeznek állítani. A puritánizmus és németalföldi pietizmus szabad társulásait is egyházi ellenőrzés alá helyezik. A német pietizmus és angol ébredési mozgalmak azonban az önkéntes egyesüléseket karolják fel, amelyek az *egyház mellett* dolgoznak a lelkek megmentéséért. Tudjuk, hogy Lückének és Wichernnek ép abban áll az óriási jelentősége, hogy e két törekvést szerencsésen egyesítik. A belmisszió náluk önkéntes kezdeményezésekből indul ki, de megkeresi, felveszi az egyházzal való kapcsolatot és így erre megelevenítőleg hat.[36]

A Herepeiek munkássága ebben az irányban halad. Ezért indítják be a főrangú nők önkéntes társulását, létesítik az első református nőszövetséget és igyekeznek annak munkáját a gyülekezet építésére felhasználni. Az egyháznak csak annyi köze van hozzá, hogy születését beindítja s iskolai felügyelőt, munkaerőket ad nevelői tevékenysége számára. A hidelvei egyesületek, mértékletességi mozgalmak stb. ismét nem állanak az egyház ellenőrzése alatt, de a hívekből kerülnek ki a tagok s a Consistorium erkölcsi támogatása kíséri a buzgó lelkipásztor ilyen irányú fáradozását. Hiányzik ebből, sajnos, a modern belmisszió vonzó és elmaradhatatlan vonása: a Bibliával, az Igével való rendszeres táplálkozás, áhítatos összejövetelek vagy csöndes órák alakjában. A Bibliaóra tartására ugyan az *Újtestamentum magyarázata* — Wohlfarth nyomán — részletes utasítást ad, de ezt az iskolai oktatás keretébe illeszti bele s a fogalmi fejtegetéseknek túl nagy fontosságot tulajdonít.[37] Ennek általános bevezetéséről semmi adatunk sincs.

Koruknak hű fiai és útmutatói mindketten. Hősies erőfeszítést fejtenek ki, hogy a híres kolozsvári gyülekezet életét megóvják a tömegegyház kísértéseitől, veszedelmeitől s megelevenítve azt, méltóvá tegyék Erdély vezető egyháza elnevezésére. Herepei Gergelyt még életében találja, munkásságát bizonyosan csillogó szemekkel, lelkesedéssel kíséri egy ifjú theológus növendék, aki 1855-ben iratkozik be a kolozsvári központosított Akadémia hallgatói közé: *Szász Domokos.* Ő pedig az itteni Theol. Fakultás létesítésével beindítója, pártfogója lesz a komoly, biblikus szellemű belmissziónak.[38]

Nagy Géza.

[36] *G. Uhlhor* Die christliche Liebestätigkeit. Stuttgart, 1895.

[37] I. 1—2.

[38] *Nagy Géza:* Szász Domokos emléke. Erd. Múzeum, 1938. 107—116.

Az olaszországi valdens-református egyház belső problémái

A közel ötven milliós olasz félszigetnek mindössze elenyészően kis számú valdens-református tusai cáfolnak rá legélesebben a szám kizárólagos jelentőségére. Húszezer a megkonfirmált és úrvacsorával élő tagjainak száma, vagyis a lélekszám nem haladja meg a hetvenezret. Ennek a kis számnak ellenére egyházi életük organikusan kiépített. Bámulatosan kiépített. A megszervezett szórványgondozástól el egészen a középiskolai meg a teológiai oktatásig, minden megtalálható intézményes alakban, nem feledve ki és el nem hanyagolva a diakóniát és a sajtót sem. Aki kívülről szemléli, csak felületesen vetve egy-egy pillantást életükre, imponáló egységet és mozdíthatatlan szilárdságot lát. De aki főleg személyes érintkezés, beszélgetés, vitatkozás kapcsán kerül közel hozzájuk, az előtt a nyugalom és egység nagyon is mozgalmassá válik: kitűnik, hogy ma a valdens egyházban nagyon jelentős változások mennek végbe. És a változások elsősorban elvi jelentőségűek: az egyház most kezdi el teológiailag is számba venni magát, levonva ennek a számbavételnek minden következményét.

Ez a megállapítás talán furcsán hangzik. Az ember hajlandó lenne az elkésettség tragikus jeleit felismerni ebben. De, amint az alantiakból kiderül: egyáltalán nem tragikus az egész, sőt a valdensek esetében természetes.

Nyolcszázéves történetükben van minden magyarázat. Mind az első négyszáz év, mely a reformátori reformációig, mind pedig a második négyszáz év, mely már a reformációhoz csatlakozva telt el, el egészen a mult század második feléig, de még azután is, a földalatti élet jegyeit viseli magán. Sehol a világon annyi üldözésen, annyi szenvedésen még egyház át nem ment, mint a valdens. Az inkvizíció „Isten dicsőségére" történő munkája soraikban mérhetetlen pusztítást vitt végbe, úgyhogy létüknek a bujkálás, az elrejtőzés létformáját kellett magára ölteni. Ebben a korban az Ige volt ennek a rendkívüli életformának megtartója: vigasza, éltető eleme. Szó sem lehetett kialakult és megszilárdult keretekről. Az életnek pillanatnyi jellege volt, a pillanatnyi élet minden terhével.

Az egyenjogúság sem tudta egyszerre feloldani ezt az életformát. Teljesen beleivódott az egyház minden tagjának lelkületébe. Így csak a legutolsó negyven évet lehet teljesen békésnek nevezni. De ez a negyven év még annak a generációnak, ha nem is uralma, de befolyása alatt telt el, mely a pillanatnyi berendezkedésekre volt állítva. Ha építette is, inkább lassan és megfontoltan, mint lázas öntudattal, az egyház intézményeit — iskoláit, szeretetintézményeit, sajtóját stb., szellemben alig változott. Nem

jutottak el hozzá a teológiai áramlatok, az egyház szellemi vérkeringése sohasem kapott ösztönzést egyetlen iránytól sem. Sőt magának az egyháznak ebben a rendkívüli korban csak az volt az egyetlen lehetősége, hogy kizárt magából mindent, csak az Igének szinte betűszerintisége volt számára minden.

De még sokáig azok a teológus diákok sem, akik a már régóta teljesen elégtelen és teológiátlan, hároméves képzés után, külföldet jártak, vettek fel hatásokat: ott folytatták a munkát, ahol azt apáik átadták számukra. Most a harmadik embeöltő jutott el már oda, hogy kezd szűk lenni számára az, ami elegendő volt az apáknak.

Természetes, ma még a teológiai képzés teológiátlan. Hároméves és heti öt tanítási nappal tizenöt órás. A régi generáció nyomja rá bélyegét: az, amely csak a multé, mely nem engedett teljes kiépítettséget, hiszen a rendkívüli időké volt. Éppen ezért az igehirdetés legtöbb lelkipásztornál teljesen elszakadt a mai élettől: az Ige a bizonyságtételeken nem közelíthet a mai emberhez.

Ennek következménye, hogy az a mi fogalmaink szerint ballatlanul nagy adakozó készség, amely az olasz reformátusságot általánosságban jellemzi, igazában nem találta még meg célját és értelmét. Annak ellenére sem, hogy számarányát tekintve szinte abnormis módon sok intézményt tart fenn, úgyhogy a régi intézményes keretek teljességgel elégtelenek.

Lassan kialakult az a nagyon érdekes helyzet, hogy a lelkipásztori és a hívősereg két részre oszlott, a régi elveket valló pásztorokra és hívekre.

Az arány ma körülbelül egyforma. De nem kétséges, hogy a fiatalság helyzete a nehezebb, szinte emberfeletti. Mind a kettő végtelenül magára hagyott, de a fiatalság győzelme nem kétséges. Ez még akkor is bekövetkezik, ha a fiatal generáció sok nagyon értékes tagja — a sok munka terhe alatt — idő előtt összeroppan, mert ilyen áldozatok csak erősítőleg hatnak az egyházi élet organizmusára. A mult sokkal, de sokkal keményebb volt.

A mai generáció kemény neokálvinizmusa napjainkban azután előre nem is várt gyors eredményeket hozott az olaszországi protestantizmusban: egyre nagyobb erővel indult meg az egyesülés. Kisebb protestáns, jórészt kegyességi alapon szervezkedett szekták egyre nagyobb ütemben kapcsolódnak a valdens egyház munkájába. Vagyis éppen az a mult, mely a valdenseknél is teológiailag megtámasztatlan volt, nyert ezzel nagyon is erős ítéletet: mert az a sokféle protestáns denomináció, mely a félszigeten is megtalálható volt, hitvallási és teológiai gerincet talált és talál a valdens fiatalság neokálvinizmusában. Ha régen az az idősebb generáció, mely a kegyességet tartotta kizárólagosnak, — s ez teljesen egy volt a többi szektával, — nem látta kívánatosnak a protestáns áttéréseket, most szívesen fogadja a tömeges csatlakozásokat. Vagyis a kép mindenképen biztató.

Nem feledjük el végül ideiktatni: a magyar református

egyháznak éppen ezekben az időkben igen nagy lehetősége és kötelessége van: testvéri kezet nyujtani és bizonyságot tenni, a lélek és szellem világában idősebb testvér bizonyságtételével és kézszorításával.

Tőke László

Az atmoszféra-regény

Hogy mi egy regény levegője vagy atmoszférája, azt pontosan nem tudjuk szavakba foglalni. Az irodalmi atmoszférát épen az jellemzi, hogy világos és félreérthetetlen fogalmakkal nem lehet kifejezni. Az atmoszférát az író képekkel, hasonlatokkal érzékelteti, az olvasó pedig épúgy érzékeli, mint a meleget, a hideget, a jó vagy rossz kedvet. Ha belépünk egy templomba, egy temetőbe vagy egyszerűen egy idegen lakásba, elfog egy bizonyos hangulat, megcsap egy bizonyos levegő, épígy van ez a regényeknél is; ha elolvastunk egy-két oldalt, akár akarjuk, akár nem, egy hangulat kel életre bennünk, más szóval megragad, hatalmába kerít egy regény atmoszférája, az a sajátságos levegő, ami egyik vagy másik író munkájára jellemző. Kedvenc íróinkban épen munkáik hangulatát szeretjük. Egy bizonyos hangulat kedvéért olvasnak egyesek állandóan detektívregényeket, mások meg szerelmi történeteket.

Minden egyes regénynek, minden egyes író regényeinek megvan a maga könnyen felismerhető hangulata. Ha nemzetenkint nézzük a regényeket, látni fogjuk, hogy az egyes nemzetekre jellemző írók munkáiban van valami közös hangulati színezet. Egy Dosztojevszkij-regény atmoszférája egészen más, mint egy Tolsztoj-regényé, mégis ha az orosz regényeket összehasonlítjuk a magyar vagy a francia regényekkel, a közös hangulati elemek egész tömegét fogjuk találni s lassankint megismerjük azt a különös hangulatot, ami az orosz regényeket jellemzi. Van egy bizonyos, könnyen felismerhető orosz levegő, mint ahogy van magyar vagy francia levegő is. Az igazán jó írót többek között épen az jellemzi, hogy munkáiban teljes egészében életre kel egy kor, egy nép, egy város vagy egy család sajátságos, minden mástól különböző hangulata. Ez a hangulat vagy atmoszféra igen sok elemből tevődik össze, kialakulásához épúgy hozzájárul az író életszemlélete, mint szókincse, jelzőhasználata, hőseinek jelleme, a cselekmény gyorsabb vagy kényelmesebb üteme.

Az írók túlnyomó része az atmoszférát mintegy ráadásképen adja, voltaképeni mondanivalója rendszerint egészen más: különös, vagy mindennapi jellemek ábrázolása, egy érdekes környezet vagy érdekes korszak leírása vagy akár maga a puszta cselekmény. Az atmoszféra regények íróit nem izgatják az ilyen természetű művészi vállalkozások, egyetlen törekvésük van: egy bizonyos hangulatot belopni az olvasó lelkébe. A cselekvény, a jel-

lem- és környezetrajz, — tehát mindaz, ami eddig cél volt, — az ő kezükben puszta eszközzé válik. Az író nem is gondol arra, hogy egy környezetet úgy írjon le, ahogy az a valóságban van, minden részletében híven, — egy tájból, egy városból, egy lakásból vagy akár egy korszakból vagy egy emberi lélekből csak az érdekli, amiben azt a hangulatot érzi, amit ki akar fejezni. Így tehát e regények hőseinek legtöbbször nincs jellemük, csak egy atmoszféra hordozói, jellemük, gondolataik, cselekvéseik mind felolvadnak egy alaphangulatban. A modern regény állandó témája az ember és a környezet viszonyának kérdése. Vannak regények — főleg amerikai szerzők munkáira gondolok, — amelyek megmutatják, miként alakul át fokozatosan a természet az ember kitartó, kemény munkájának hatására, mint válik az őserdőből, a pusztából, az ingoványból lakható, művelt terület. Más írók épen az ellenkező irányú folyamatot írják le, megmutatják, hogy az ember tehetetlen a környezettel szemben, amely kénye-kedve szerint gyúrja, átalakítja jellemét, érzéseit, gondolatait, az atmoszféra-regények szerzőinél ez a kérdés fel sem merül, a környezet nem alakítja a jellemet, viszont az ember sem változtatja meg a környezetet, e helyett valami előzetes és végleges megegyezés van ember és környezet között. Az író szemében sem az ember, sem a környezet nem fontos önmagában, mert fontosnak csak egyet tart, a hangulatot, amely ugyanaz a környezetben is, mint az emberben. Hogy egy durva, de annál világosabb példával éljünk, az atmoszféra-regényekben, ha a hősnek jókedve van, azonnal kisüt a nap, ha viszont bánat éri, odakint rögtön beborul, havazni kezd, vagy köd árad szét.

Az író tehát minden más írói célt félredob, egyedül azt akarja elérni, hogy olvasóját beleringassa vagy belekényszerítse egy bizonyos hangulatba. Voltaképen tehát célja teljesen azonos a költő céljával, hiszen a költő sem törekszik másra, mint hogy érzéseit, szavak, képek, ritmusok, rímek segítségével tovább adja olvasójának. Ezek szerint az atmoszféra-regény nem más, mint egy szokatlanul hosszú, kötetlen formában írt lírai költemény. Egy idézet azonnal meg fogja győzni az olvasót, hogy ez így van. Egy fiatal nő a következőképen beszél a halálról:

„...Én előttem a halál képek formájában jelenik meg, amelyek egy érzékfeletti valóság helyét foglalják el. Például, látok két lovast ügetni az úton. Jobbról és balról elhagyott rétek. A lovasokon hímzett gyapjumellény van. Kis bőrsapka ragyog a fejükön. Idegen nyelven beszélnek, amelynek kemény hangzása összevegyül a paták lágy koppanásával. Az ég alacsony, a láthatár színtelen...“

Néhány sorral az előbb elhangzottak után, ugyanaz a nő már így látja a halált:

„— Máskor napos úton megyek. Az út felfelé visz s a lejtő oly meredek, hogy szívszorongás nélkül nem tudok visszanézni. Az úton senki sincs, de azért mégsem barátságtalan, mert a házak ablakában muskátli virágzik. Minél feljebb jutok, annál

nyugtalanabb leszek. Végre, végre amitől féltem, megjelenik. Megvadult lovak tűnnek fel a hegy csúcsán. Dobozalakú kocsit húznak, amelynek bőr függönyeit egy háthatatlan kéz húzza félre. Az állatok fekete szügye tajtéktól fehérlik; felágaskodnak, mikor meglátják a lejtőt s lefelé rohannak. Azt mondaná az ember, hogy valaki alulról jelt adott nekik. Cik-cakban futnak, a kocsi felszökik a nyomukban, a kerekek repülnek, de a kéz nem engedi el a függönyt s mikor elrohan mellettem az őrült fogat, olyan recsegéssel, amelynek hevessége földre terít, a kocsiból nyugodt hang szól hozzám, nem értem mit, de felelek és körülnézek. Nem látok semmit, atyám ajtaja előtt állok a lépcsőn."

Az idézetet Julien Grennek, az atmoszféra-regény egyik legnagyobb mesterének az „Álmodó" című regényéből vettük. A történet hőse egy Manuel nevű beteg fiatalember, aki a maga nyomorúságos, eseménytelen élete mellett egy másik álombeli életet él, egy különös kastélyban, különös emberek között. A történet végén gyerekkori pajtásával, akivel hajdan kitalálták a „kastély-játékot", elindulnak a kastély felé. Manuelt útközben rosszullét fogja el és meghal. A regényben sok minden történik, legfőbb értékét, legvonzóbb érdekességét azonban nem a cselekmény, hanem az a megfoghatatlan, sejtelmes hangulat adja, amelytől az olvasó nem bír szabadulni s amely annyira erős, hogy olvasás közben magunk sem tudjuk, ébren vagyunk-e vagy pedig álmodunk.

Az álomhangulat másik nagy költője Alain Fournier. Regénye „Az ismeretlen birtok" címen megjelent magyarul is. Témáját néhány szóban összefoglalhatjuk: egy gyerek kóborlás közben egy kastélyba téved, itt beleszeret egy ismeretlen lányba. A kastélyból kocsin viszik haza, útközben elnyomja az álom, mire hazaér, már maga sem tudja merre járt, merre fekszik az ismeretlen birtok, melyik erdő mélyén? Ettől kezdve szüntelenül erre a kastélyra gondol, szüntelenül keresi, kutatja s csak évek multán találja meg. A hangulat, amit az író érzékeltetni akar, a bizonytalan, de állandó vágyakozás hangulata, a vágyakozásé a mese, a gyerekkor, a boldogság, a szerelem után.

Mauriac, a híres katolikus író a bűn és a bűntudat nyomott, súlyos atmoszférájával ismerteti meg olvasóját. Hősei magányos lelkek, vad, erőszakos szenvedélyek megszállottjai, akik kerülik a bűnt, szakadatlanul harcolnak ellene, olykor azonban elbuknak, ekkor újabb gyötrelem kezdődik, a lelkifurdalás, a bűntudat gyötrelme. Noha a szerző kerek befejezett történeteket beszél el, noha elsőrangú jellemfestő, a voltaképeni mondanivaló nála is az a nyomasztó sötét hangulat, amit minden regényében megtalálunk. Egészen más levegő csap arcunkba, ha a délfrancia Jean Giono egyszerű történeteit olvassuk, a természet közelségét, kimeríthetetlen szépségét érezzük, szívünk megtelik vágyakozással az egyszerű élet, az egyszerű érzések iránt. Az olasz Bontempelli „Ezüst kakas" című regényében egy kisváros bolondos, furcsa életét írja meg. Hány meg hány író vérzett el a próba köz-

ben: hű képet rajzolni a kisvárosról. Bontempellinek sikerült ez a nehéz feladat, nem szidja a vidéket, nem használ nagy szavakat, nem üti agyon olvasóját részletes és hosszadalmas leírásokkal, e helyett a kisváros hangulatát kelti életre, oly valóságosan, oly lenyűgöző erővel, hogy miközben olvassuk a regényt, az az érzésünk, mintha mi is e kisváros lakói volnánk, mintha mi is részt vennénk gondjaiban s mintha mi is meg volnánk győződve róla, hogy a regény hőse, a kovács, valóban gyilkosságot követett el.

Amint mondottuk az atmoszféra-regény tulajdonképen nem más, mint egy szokatlanul hosszú lírai költemény. Ahhoz tehát, hogy valaki ebben a műfajban nagyot, maradandót alkothasson, lelkében költőnek kell lennie. Így nem csodálkozhatunk rajta, hogy a költői erényekben oly gazdag magyar szellem, ebben a műfajban szépsége teljes gazdagságában megnyilatkozott.

Van egy magyar író, aki néhányszáz novellában, karcolatban, vázlatban, nehány regényben iparkodott szavakba önteni, megragadni azt az álomszerű, kissé bús, kissé nevetős, mindig elvágyakozó hangulatot, amiben az élet értelmét látta. *Hasztalan* próbálnánk meg Krúdy Gyula *írásainak tartalmát elmondani,* az az egy-két sor, amiben összefoglalnánk egy regénye vagy novellája meséjét, semmit sem mondana. Hiszen van novellája, amiben *mindössze annyi történik, hogy a hős* — ha így nevezhetjük, — megeszik egy *velőscsontot* vagy *gólyalábon csatangol a városban* s kíváncsi szemmel bekukucskál az emeleti lakásokba, ha itt vagy ott viliágosságot lát. A mese, *a tartalom oly kevéssé fontos,* hogy Krúdy bármelyik *könyvét felüthetjük találomra,* el kezdhetjük olvasni *a közepén, a végén,* ahogy tetszik, élvezetünk semmivel sem lesz kisebb, mintha annak rendje-módja szerint elejétől végig elolvassuk. Ezekből a finom, halkszavú írásokból, *különös, utánozhatatlan hangulat árad, a jelennél ezerszer szebb, ezerszer kedvesebb mult,* a felvidéki csendbe borult kis városok hangulata, gavallérokkal találkozunk, az egyik neve *Rezeda Kázmér,* a másikat *Hermannak* hívják s fehér nadrágot, kék frakkot, visel, arcán pedig „borús, másvilágias, költői" kifejezés honol a széles cilinder alatt. *Minden figura megjelenésében, mozdulatában van valami meghatározhatatlan valószerűtlenség,* nem azt érezzük, hogy ezek az emberek valóban élnek, inkább azt, hogy szeretnénk ismerni őket, együtt enni velük egy vidéki kocsmában, amely híres finom főztjéről és jól gondozott borairól. *A lágyan* ömlő mondatok úgy elringatnak, mint egy altatódal, amivel *anyánk altatott kisgyerek korunkban.* Kissé elszomorodunk e különös bájú írásoktól, de ez a szomorúság édes és megnyugtató, mert semmi keserűség sincs benne. Ha van író, aki megérdemli a varázsló nevet, Krúdy Gyula az.

Kolozsvári Grandpierre Emil

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Melich János

Melich János, a magyar nyelvtudomány fáradhatatlan és nagyhatású munkása, betöltötte hetvenedik életévét. Ebből az alkalomból a Magyar Nyelvtudományi Társaság díszes gyűlésben tisztelgett előtte. Ezen a gyűlésen adták át az ünnepeltnek a tanítványok, barátok, tudós társak tanulmányaiból álló Emlékkönyvet,* a tiszteletadásnak és a ragaszkodásnak a mi elfutó időnkön messze túl is hirdető megnyilatkozását. Az emlékkönyvet Zsirai Miklós szerkesztette, Kornis Gyula átfogó tanulmányban méltatta benne Melich János tudós jellemét és hatalmas munkásságát, a tanítványok és a tudós társak pedig egy-egy, a magyar nyelvtudományba vágó dolgozattal álltak az ünneplők sorába.

Közel ötven esztendő szakadatlan munkája már önmagában is méltó az ünneplésre. De Melich János munkássága éppen mindnyájunk drága kincse, a magyar nyelv titkainak megismerésére irányul. A kolozsvári egyetemi évek óta kutatja és tárja fel nyelvünk szókészletének különféle rétegeit, a magyar helyesírás, hang- és alaktan történeti valóságait. Szigorúan következetes és maga teremtette módszerével eltüntetett régi tévedéseket és megállapított új igazságokat. Nyelvünk ismeretének forrásait kibővítette s a nyelvtudományi kutatásnak új utakat és irányokat mutatott. Kitartó türelemmel kutatta fel a részteny eket, rendkívüli ötletességgel ismerte fel kapcsolataikat. Megadatott neki, hogy — mint ő maga mondta — „a tényeket, eseményeket, embereket általában a szellemi élet folytonosságában" szemlélje. Az apró valóságok így az összefoglalások, az áttekintések és a kutatási elvrendszer épületeinek köveivé lettek a kezében.

Munkásságának nagy és maradandó eredményeit méltó megbecsüléssel tartja számon a magyar nyelvtudomány minden művelője. Ezek az eredmények azonban ma már nemzettudatunknak is nélkülözhetetlen elemei. Ő tanított meg bennünket arra, hogy nyelvünk területén világosan lássunk. Rendet teremtett látásunkban, biztos kézzel mutatván rá arra, ami nyelvanyagunkban vitathatatlanul a miénk és ami kölcsönzés. Tudománya eszközeivel visszavitt bennünket oly távoli időbe, melyet más tudományok lámpái is csak homályosan tudnak megvilágítani, s itt életszerű mozgásban tudta elénk varázsolni szellemünk nyelvteremtő erejét. Nyelvünk valóságai, ezek történeti változatai az ő magyarázataival vallottak nekünk történelmi sorsunkról, népi határainkról és egész művelődésünk alakulásáról. A mai művelt

* *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésenapjára.* (Irták tisztelői. barátai, tanítványai. Bp. 1942. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság.)

és kritikai nemzetismeret Melich Jánost legnagyobb fejlesztői és megerősítői közé sorolja.

Ahhoz, hogy elvei és igazságai az élőszó közvetlenségével hathassanak közműveltségünkre, a szorosan tudósi munkakörön túl ott volt a tanári is. Melich János majdnem négy évtizeden keresztül formálta a magyar tanárok és tudósok egymást váltó nemzedékeit. Aki egyetemi előadásait valaha hallgatta, annak a lelkében kitörölhetetlenül él ezeknek az előadásoknak lelkessége, tiszta probléma-állítása, lépésről-lépésre haladó megoldó módja és meggyőző ereje. Hallgatói az igazságért való példás küzdésnek voltak minden percben tanúi. „Úgy teremtett engem is az Isten — mondta egy ünnepi alkalommal — hogy áhítoztam alkotásai törvényszerűségének megismerésére, áhítoztam igazságaira. Születésemkor tüzet gyujtott szívemben, olthatatlan tüzet, hogy megismerjem azt a nagy harmóniát, amely tények, tárgyak között van. Megismerjem azokat a törvényeket, amelyeket a mindenség ural. S ha el is égtem volna benne, akkor is kutatnom kellett volna." Ez a magatartás tanító és nevelő hatásainak pontos magyarázója, tanítványainak pedig egy egész életre szóló gazdag útravaló.

Hitnek és igazságnak az előbbi vallomásban való találkozása egy pillanatra a protestáns tudós egyik eszményi képét is felvillanthatja előttünk. Melich Jánost a szülői ház bensőséges vallásossága, a szarvasi és kézsmárki nemes hagyományú evangélikus gimnáziumok formáló erői alakították igazságokért égő, ezekért bátran harcoló s mégis az eszményeket a valóságokkal bölcsen egyensúlyozó emberré. S ő ma is jól tudja, hogy a magyar protestantizmusnak művelődésünk különleges színeit és tartalmait létrehozó szerepe nem fogyatkozhat meg. Szeretetteljes gondoskodása, irányító figyelme, mellyel iskoláink életét kíséri, látható jelei e meggyőződésének.

A hetvenedik életév betöltése Melich János példaadó munkásságában nem határpont. Friss szelleme, töretlen munkakedve, kutató és rendszerező heve még számos alkotással teszi majd gazdagabbá nemzeti műveltségünket. A hetvenedik születésnap neki egy gondolatnyi pihenő volt, hogy méltó önérzéssel tekinthessen vissza az eddig megtett, nagy eredményekben bővelkedő útra. tudós társainak, tanítványainak, tisztelőinek s velük minden művelt magyarnak pedig kedves és ünnepi alkalom, hogy előtte köszönettel és igaz megbecsüléssel meghajoljanak. *K. D.*

Helyreigazítás.

Folyóiratunk 1942. decemberi számának 376. lapján levő „Nagy László" helyett *Tőke László* olvasandó.

VÁSÁRHELYI JÁNOS: KRISZTUS SZOLGÁLATÁBAN. (Egyházi beszédek. Minerva kiadás. Kolozsvár, 1942.)

Bizonyos, hogy az Újtestamentum hiányos volna Jakab apostol levele nélkül. Nem merném leírni, hogy a Római levél fontosabb írás a maga nagy iránymutatásával, mint Jakab levele. Az írásban egyformán fontosak a theologiát képviselő páli levelek és a gyakorlatot leíró Jakab levél.

Vásárhelyi János kötete, ha analógiát keresünk hozzá, az igehirdetésben Jakab apostol típusát képviseli. A mindennapi életbe szól bele, az élet legegyszerűbb s éppen ezért legfontosabb állomásain keresi az embert, hogy az alapvető lépésekre megtanítsa, a fontos utakat megmutassa. A forró, lázas, a nagyon mély meglátások, a csodálkozást, az elragadtatást előhívó megnyilatkozások, a titkok felfedezését jelentő gondolatok hiányoznak ugyan, de az Ige hallgatói közül nagyon kevesen alkalmasak arra, hogy a megdicsőülés hegyére felvitessenek s a mennyei fényben tündöklő Krisztust szemléljék. A kegyes lelkek inkább a tanítványai lábát megmosó Jézust látják és kívánják s ha ennyit látnak, eleget láttak Isten szerelméből s eleget a maguk üdvösségéből.

Vásárhelyi János könyve ezt a Jézust, a szolgáló Jézust, az áldozatot hordozó és a szabadítást hozó Krisztust mutatja be, mint az élet gazdagságát, szépségét és erejét. Ezért, minden bizonnyal, szívesen hallgatott igehirdető Vásárhelyi János. Érződik a soraiból, hogy az életet kitágító és betöltő Jézus, az életet értelmező, az életet átmelegítő Jézus az ő Krisztusa s az volna a nagy boldogsága, ha minden hallgatója szívébe belophatná szelíd szavával, emberséges közösségvállalásával az életgazdagító örömhírt.

Bizonyosan sokan melegesznek a tűznél, amely Vásárhelyi Jánosban gyúlt. Fáradtak és fázósak, sebektől vérzők, jótékony gesztusnak érzik a könyvet s köszönik az enyhülést, amelyet szavaival, soraival nyujtott.

A könyv hűséges élet fínoman, egészségesen érett gyümölcse. *Márkus Jenő*

ERNESTO BUONAIUTI: STORIA DEL CRISTIANÉSIMO. I. KÖTET. (Corbaccio, Dall'Oglio kiadás. Milánó, 1942.)

Az utolsó két évtized, az olasz félszigeten, az egyháztörténetírás terén komolyan jelentős volt. Mind a katolikus, mind pedig a protestáns részről. Egész sereg részletmunka és összefoglaló nagy kiadás jelent meg. Sok, igen értékes, eddig egészen ismeretlen adatot is adott közre, amelyet egy-egy levéltár, vagy magánjellegű, de évszázados levelezés feldolgozásra került. Szinte azt is mondhatjuk: a keresztyén mult vonalainak megrajzolása egészen komolyan foglalkoztatta a tudományos történetírást: ha a megjelent kötetek számaránya elmarad is az általános statisztikai kimutatásban, a nem egyháztörténeti művek mögött. De nincs olyan kiadóvállalat, mely eltérőleg a mieinktől ne adott volna közre egy-két nagyobb egyháztörténeti művet. És egészen bizonyos: ezeknek a műveknek nagyrésze el is kelt, s ez már a közszellemre jellemző.

Különösen sajátos helyet foglal el Buonaiuti az olasz egyháztörténet-tudósok és írók között. Nagyvonalú szellem és vérig hitvalló lélek. Alig van ma valaki az ifjabb olasz egyháztörténész gárdától, akinek komolyan köze ne lenne hozzá. Sokrétű figyelme és hitvalló tüze nemzedékeket indított el, amíg az egyetem katedráján ült. S amióta a hivatalos kötöttségektől menten él, középpontja minden szellemi és lelki megmozdulásnak. Fáradhatatlan és páratlan szellem, akihez hasonlót a maga nemében ritkán szült az olasz félsziget. Félszáznál több egyháztörténeti munka jelent meg eddig neve alatt, szerkesztésében pedig több kiadványsorozat, gyüjtemény, folyóirat.

A mostani műve is esemény. Több kötetre tervezett egyetemes egyháztörténetének csak az első kötete hagyta még el a sajtót, de máris kifogyott az első kiadás — hetek alatt. Sikerének pedig az a titka, hogy ebben a kötetben a leghitvallóbb Buonaiuti. A keresztyénség első öt századának történetét adja. Eredeti szempontok szerint csoportosítva a történeti adatokat, melyeknek ő harminc éve kutatója, ismerője és értelmezője. Fejezetein, világos, határozott vonalvezetésén át mindig egy problémát tart szem előtt az események egymásra rétegződésében: nem merült-e ki a keresztyénség életereje? Nem jutottunk-e zsákutcába már régóta: — a ma égető kérdései tehát. Sorai, fejtegetései szenvedélyes tűzzel átitatottak: bizonyságtevő erejével az Igére mutat rá, mint feltétlen megoldásra: nincs baj, *amíg*, vagy *ha* az Igére építünk, ha mindjárt elölről is kell kezdeni mindent.

Ez a középponti gondolata a könyvnek. Az szinte mellékes, hogy a szerző életműve ért meg ebben a könyvében. Olyan hitvallás ez a munka, amilyen ritkán terem, de mindig jókor terem: — most is a legjobbkor. *Tőke László*

HORVÁTH MIKLÓS: ISMERETLEN SVÉDORSZÁG. (Officina. Budapest.)

Ez a kis füzet, mint a Magyar—Svéd Társaság könyvei sorozatának első száma jelent meg. Címe már terjedelméhez képest is sokat ígér és sokat vállal. Nem kevesebbet, mint, hogy fölfedezi számunkra Svédországot. Maga a munka szerencsére megelégszik azzal, hogy utazáson szerzett tapasztalatokat — látottakat és hallottakat — jegyezzen föl. A hatalmas terjedelmű Svédországnak mindössze négy pontjáról számol be, két városról, Stockholmról és Upsaláról és két tartományról, Skåne-ról és Dalarnáról.

Egy élvezni tudó, lelkes utas beszámolója ez. El van ragadtatva a magas északon talált kultúrától, a művészi alkotásoktól és a táj szépségeitől. Figyelme kiterjed a svéd nép történelmének egyes eseményeire, mondai hagyományra, néprajzi vonatkozásokra is. Gyakran lírai, szubjektív, néha — pl. a stockholmi látnivalók leírásánál — baedeckeresen részletező. Sok érdekes és megkapó dologról azonban még így sem emlékezik meg. Pl. a stockholmi királyi palotáról, Drottningholmról, Milles monumentális Orpheus-szoborcsoportozatáról, az Upsala melletti Gamla kyrka-ról és Linné múzeumnak berendezett egykori házáról. Tévedés, hogy Dalarnában havasok vannak, Nils Holgersson pedig — Lagerlőf regényalakja — nem darvakkal, hanem vadlibákkal indult útnak.

Soraiból kitetszik, hogy nagy lelki élménye volt svédországi útja. A svéd nép sajátosan *protestáns* szelleméből azonban semmit sem tudott megérezni, nem tudott hozzáférkőzni a mai Svédország lelkiségéhez sem.

A Magyar-Svéd Társaságnak azt a törekvését, hogy Svédországot a magyarokkal — és, remélhetőleg, Magyarországot a svédekkel megismertesse — igen fontosnak, hasznosnak tartjuk és örömmel üdvözöljük. Az ügy érdekében kívánatos volna, hogy ezt ne csupán lelkes utasok végezzék, hanem olyanok, akiknek alkalmuk volt svédekkel mélyebb és sűrűbb kapcsolatot találni. Ilyen nagy távlatot nagyobb horizonttal biró szem tud csak belátni. *Szabó Richárd*

SZABÓ ZOLTÁN: SZERELMES FÖLDRAJZ. (Nyugat-kiadás.)

Már régóta tudjuk, hogy a valóságban kétféle utazás van a világon: az egyik a lemérhető, kilométerekben lerögzíthető, menetrenddel, vonatokkal, pályaudvarok ismerős zsivajával s a másik: a belső, az érzelmes vágyódás, melyhez semmiféle földi jármű nem visz el, csak az emlékezés. S így utazik mindig az igazi író, egyik öntudatlanul, a másik tudatosan vállalva, mint a küldetést.

Szabó Zoltán tudatosan indul neki e „kalandnak". Ahogyan megvallja, *Cs.*

Szabó régi vágya ez, melyet most ő valósít meg. A kaland a mediterrán parton kezdődött el, amikor „mikesi" hangulatban üldögélt ott és hallgatta, hogy zúgnak a habok, ezerkilencszáznegyven nyarán. S mint ama rodostói bujdosó, ő is hazagondolt. Szemeiben nagy élesvonalú hegyek, szelíd pannon halmok, fehérre meszelt faluk, égbetörő tornyok s a Mecsek alja tükröződtek, a távolságokon át. És itt ébredt rá, amit már ideigeiben régen tudott: *„nincs más bizonyosság, mint a tájé"*. Az átfogó keret, az államhatárok, a politikai berendezkedések megváltozhatnak, de a táj, az igazi lényeg, a nem puszta színhely, hanem az a bizonyos „pays" változatlanul megmarad. Eleven példaként látta a francia összeomlást. A francia nagyhatalmiság szemeláttára foszlott szét, de vajjon a francia táj, a francia szellem őstalaja vele pusztult-é? Nem! A táj megmaradt, mert az idők kezdete óta művekbe származott át és kétszeres erővel él tovább.

Az író nemzedéke, mikorra felnőtt, már nem találta meg azt a boldog azonosságot, mely a haza és az ország között valaha fennállott, mikor a két fogalom teljesen fedte egymást. A határok összezsugorodtak, de a lényeg megmaradt. Az államhatalom kénytelen volt engedelmeskedni a békeparancsoknak, de a szív és az emlékezés nem. Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Szalonta, Fogaras, Szakolca, ha másszínűre is föstötték őket az európai mappán, lelkünkben mindig magyarok maradtak. S volt idő, amikor a táj is ellenállt, ahogyan *Márai* nagy műve példázza: nemcsak a Garren-család, hanem a tenger, a székesegyház és minden természeti, vagy emberalkotta teremtmény szembeszegült a befúrakodó idegenekkel.

De menjünk tovább *Szabó Zoltán* útján, a versek csónakán ringva. Ébredjünk rá egy-egy verssorból a tájra, ismerjük fel ízeit és zamatját. Álljunk meg *Petőfi* vándorútjának egy-egy pihenőjén, Ungvárt, vagy Aszódon, akár Koltón a Teleki-kastélyban, ahol Szendrey Júliával élte mézesheteit, akár Debrecenben, melyet olyan indulatosan gyűlölt, akár a Tiszánál, „ott, ahol a kis Tur siet beléje", vagy bárhol a Duna-Tisza közén. Utazzunk *Aranyal* Szalontáról Máramarossziget, *Adyval*, „az Értől az Óceánig", közben érintsük Debrecent, majd Váradot, a „villanyvárost", ahol Baudelaire-ről először hallott s amelytől Lédát és Mihályi Rozália csókját kapta. Aztán tovább, Csekére, a megcsalódott humanistához, aki túlszigorúan bírálta a niklai magányost, majd Niklára, ahol már csak tűnő napjait morzsolgatta, fájdalmát a klasszikus mértékbe szorítva, *Berzsenyi*. Induljunk el a porzó szélben Sztregovára, ahol Fráter Erzsébet árnyéka leng a falon s aki a Tragédiát megírta, már mindenen túl, tudja az igazat. Aztán siessünk tovább. Forduljunk *Kosztolányi* Bácskájába, a „kisvárosi arany vasárnapot" szemlélni, ahol Déllel érintkezik a haza és a *„délután pezsgett a poros utcán, akár az ódor"*. Kövessük szomorú tanár-sorsának hosszú állomásain *Juhász Gyulát*, Léván-Szigeten, Szakolcán, Makón és a tápéi malomnál, majd az Ipar-utcai házban. S látogassunk el *Babits* Fogarasára is, melyet haláláig magáénak érez s aki Szekszárdról már „nem úri bricskán", hanem demokratikus vasúton bumlizott fel, mint ama bizonyos mogorva István... S a debreceni Nagyerdőn, a ligetek szerelmese, *Tóth Árpád* árnyékával bolyongjuk által.

Ilyen terjedelem mellett, természetesen nem kutathat fel minden tájat, bármennyire is szeretnők, az író. Meg kell elégednie azokkal, melyet kiváltképpen szeret. Számon kérhetjük ezt tőle? Nem. Sok drága színfolt hiányzik még a teljes képhez, de ez a hiányosság érthető, ha arra gondolunk, hogy a teljesség majdnem emberfeletti követelmény. A könyv az utóbbi esztendők egyik legszebb írásműve. Kerek, arányos, kellemes és bizalomgerjesztő. Kísérletet hajtott végre, a nélkül, hogy a kísérletiség „mellékterméket" magán viselné könyve. Végre,

megtalálta igazi mondanivalóját és ezáltal igazi hangját. Az effajta, prózába menekült lírikus mindig küzdelemben áll anyagával és leselkedik rá az ormótlanság, a túlságosan szétfolyó dekompozíció veszélye. Ebben a könyvben az író és a téma eszményi egysége kizárta a veszélyt. Kompozíciója szilárd, amennyiben egy effajta lírai megnyilvánulás, asszociációs írásmű egyáltalán szilárd lehet és kell lennie. Az a bőbeszédűség, mely az *„Összeomlás"* legszebb lapjainak gyönyörűségét is le tudta rontani, itt nem felesleges, hanem megokolt és érthető. Szép versidézetei és mély elemzései szinte újra világítják meg a régi kedves sorokat. Jobban szerettünk volna még két kötetet, de ezt a kétszáz oldalt is meg kell köszönnünk. *Gönczy Gábor*

WASS ALBERT: MIRE A FÁK MEGNŐNEK. (Regény, Révai-kiadás.)

A fák a Bach-korszakban ültetődnek s a kiegyezésre nőnek meg. Egy erdélyi család, báró Varjassy István családja a szabadságharc forgatagából hazatérve, a kastélyt romokban találja: felgyujtották a „felszabadult" oláh jobbágyok, s a gazdaságot is felprédálták. A kis család a tanyára húzódik, s elszánt, komoly munkával elülről kezdenek mindent. Körülveszik őket a Bach-korszak megpróbáltatásai is, de mire eljön a kiegyezés, újra rendben van minden. Közben a gyermekek is megnőnek: a fiú képviselő lesz, a leány férjhez megy. S a két szülő ekkor veszi észre, hogy nemcsak a fák nőttek meg s ők lettek öregek: a világ is megváltozott körülöttük. A nemzet felszabadult a nyomás alól, de elszakadt komoly magyarságától, a földtől s a szótalan alkotó munkától is. Megkezdődik a felhígulás, a parádézás, a szavalás kora. Az apa nem akarta felépíteni a kastélyt: „Mert ott kezdődött a baj, — a kastélyoknál. — Magasra épültek. Igenigen emeletesre. Nem lehetett elég mélyen lelátni belőlük, csak mind fölfele lehetett látni. Le nem, a földre, ahol a dolgok gyökere van, ahol a nemzet gyökere van." A házasodó fiú első gondja, hogy a kastélyt felépítse.

Közben látjuk, lent mint porlik a magyar népi erő magára hagyatva, a tervszerű oláh rombolásban, fent pedig megjelennek az újtípusú magyarok: Sonkoly-Krausz báró s az új földesúr: Pohlenberg. Az egykori Bezirker fiából magyar ügyvéd lesz s az első állami tanító, Aufbauer úr, a magyargyűlölő román dászkál fiával szavaltatja március 15-én a Talpra magyart. — Mindenki el van bűvölve, csak a dászkál jegyzi meg: „Nem az a fontos, hogy mit mond az ember... amit érez...", s csak az öreg Varjassy feleli rá: „ Még csak nem is az a legfontosabb, sajnos, hogy mit érez az ember. Hanem, hogy mit cselekszik. A cselekedetek döntik el egy nemzet sorsát, nem az érzések."

Mindez pedig oly fínoman, észrevétlenül szövődik a regényben, mint ahogy a fák nőnek, s az élet folyik. A tempós hétköznapok, a lassan múló évszakok regénye ez a könyv. Kevés olyan könyvet olvastam, amely előadásának menetével oly tökéletesen érzékeltette volna a benne lepergő időt.

Közben az egyszerű események észrevétlenül örökérvényű szimbólumokká nőnek lelkünkben. A regény a Bach-korszakról szól, de mintha az elnyomatás alatti s felszabadult Erdélyt is ábrázolná, tanulságai pedig minden kor magyarjához szólnak.

Az író egyik legfőbb érdeme mégis, hogy látásait, tanulságait a mese eszközeivel úgy tudja belénk lopni, hogy észre sem vesszük. Wass Albert nem tartozik az erőszakos mesterek közé: szelíd tanító.

A regényt fínom, lírai fátyolként egységes hangulat lengi át, mely legjobban a stílusban érvényesül s a leírásokban fejeződik ki. Az író nyelvének egyéni fínomságán kívül a nagy mértéktartással alkalmazott tájszavak és szólások adnak üde zamatot és friss ízt. *Tóth Béla*

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

2

TARTALOM:

Ravasz László: **A szikrák kara** (Hegedüs Lóránt koporsójánál) ● Makkai Sándor: **Papok a Főpap előtt** (Kapi Béla könyve) ● Barsy Irma: **Uram, bocsáss meg!** (vers) ● Fekete Lajos: **Magyarság és művészet** ● Kovács Endre: **A regény útjai** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. FEBRUÁR **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

PAP FERENC: Jakos Lajos: A holland szigorú református egyház — 51
MÁRKUS JENŐ: Scholz László: Inségeseknek szabadítója — — — 52
MÁRKUS JENŐ: Bereczky Albert: Szeret az Isten — — — — — 52
KOVÁTS J. ISTVÁN: Máthé Elek: Amerikai magyarok nyomában — 53
TÓTH BÉLA: Sziklay László: A szlovák irodalom — — — — — 55
GAUDY LÁSZLÓ: Herczeg Ferenc: Gondok és gondolatok — — — 55
GAUDY LÁSZLÓ: Makkai János két könyve — — — — — — — 56
TÓTH BÉLA: Erdély öröksége — — — — — — — — — — 56
HALÁSZ GÁBOR: Kolozsvári Grandpierre Emil: Tegnap — — — 57
VAJDA ENDRE: Cs. Szabó László két új könyve — — — — — 58
DEBRECZENY LILLA: Regényírónők — — — — — — — — 60
SZABÓ RICHÁRD: Bárdosi Németh János: Szegény ország — — — 61
GÖNCZY GÁBOR: Rónay György: Te mondj el engem — — — — 62
BIKÁCSI LÁSZLÓ: Passuth László: A Lombard kastély — — — — 63
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Mohácsi Jenő Bánk bán-fordítása — — — — — 64

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A szikrák kara

Hegedüs Lóránt koporsójánál. 1943. január 4.

Alapige: Jób 5: 6—9.

Mert nem porból támad a veszedelem s nem földből sarjad a nyomorúság! Hanem nyomorúságra születik az ember, amint felfelé szállnak a parázs szikrái. Azért én a Mindenhatóhoz folyamodnám, az Istenre bíznám ügyemet. Aki nagy végére mehetetlen dolgokat művel és csudákat, amiknek száma nincsen.

Ha pogányok volnánk, a görög tragédiák megrendítő panaszát ismételnénk arról, hogy az emberi sors magassága és a szenvedés mélysége egymást méri. Minél több ajándékot kapott valaki, annál nagyobb árat fizet érte. De mi keresztyének vagyunk s ezen a megdöbbentő sorstetőn is arról prédikálunk, hogy az emberi nyomorúság csak alkalom arra, hogy még jobban megismerjük, szeressük és dícsérjük Istent.

Ezt a nagy tanítást a felolvasott Ige egy képben tárja elénk. Égő fahasáb szétomló parazsából felszökkennek a szikrák. A szikrák kara énekel. Miről énekelnek?

Énekük híradás a tűzről, arról, hogy az élet lassan vagy hirtelen elég, mint a meggyúlt erdő vagy a piciny gyertya. Ez az égés lehet észrevétlen, lassú világosság, lehet a meggyúlt lármafa nyugtalan lobogása, vagy a pemetefával vert parázs szikrazápora. De mindenképpen valaki elfogy, meghal, oda lesz. Égő emberi testek szagával van tele a levegő, mint a fáklyafüsttel a halottasház.

Hegedüs Lóránt szikrázva égett a magyar éjtszakában. Sokan azt hitték pásztortűz, sokan azt, hogy nagyszerű tűzijáték. A szikrák néha táncoltak, keringettek, vihántcoltak, tréfa és pajzánság játszott benne, pedig mindegyik egy leszakadt és meggyúlt életdarab volt, külön-külön véve panasz, sírás, halál. Egy ország figyelt arra a lángra. A gyermekek bölcsebbek lettek, a bölcsek gyermekek. Savanyú orcák mosolyogni kezdtek, léhák megkomolyodtak, de mindenki megigézve nézte a tüzet, a halál és az élet nászát, az Isten teremtő játékszerét.

Ő is elégett önön lángjaiban.

Miféle tűz volt, ami megemésztette? Mondhatnám azt: tehetségének az a foka és hőfoka, amely olyan erős volt, hogy végzete lett. Valami nyughatatlan vágy hajtotta őt soha el nem érhető eredmények és soha be nem teljesítő ígéretek után s ebből a sietésből eredt a korszak egyik hajtóereje. Ugyanakkor valami különös élességgel látta a valóság vigasztalan vonásait s ezért néha úgy nézett, mint Casandra, ki a fenyegető hajnalok fényében az égő Trója lángjait látja. Ő volt a korszak bűnbánata és önvádja. Roppant erős képzelete csak nagy vonalakat látott és sokszor kicsinyeket is megnagyított, mert mesemondó kedvében a kolosszális ösz-

töne égett, de szeretett apró, pedáns, filigrán munkába is kezdeni, mint egy elefántcsontfaragó mester. Szenvedélyesen védekezett lángoltó hatalmak ellen, az eldobott csóva ellentmondásával, amely még jobban kigyúl, azért, hogy ki ne aludjék, s ugyanakkor féltő gyöngédséggel, kíméletesen akart nyugtatni és vigasztalni egy lázbeteg nemzetet, amelytől átvette s amelyre átvitte saját lelkének lázas izgalmait.

Így lett Hegedüs Lóránt a két háború közötti korszak legnyugtalanabb vigasztalója, legkeserűbb mulattatója, legsötétebb optimistája. Alkotó művész, akire feltornyosuló tehetsége rázuhant, üzletember, aki a pénz trubadurja, mágus, akinek a kezében a holdfény arany lesz és az arany holdfény. Mindent összevéve emberöltőjének legtehetségesebb magyarja és legboldogtalanabb magyarja.

Miért volt ilyen? Alapigénk rámutat: nem porból támad a veszedelem és nem földből sarjad a nyomorúság, hanem nyomorúságra születik az ember. Nem az életkörülményei tették ilyenné, sorsa sohasem mástól függött, így született, egy örökkévaló végzés döntött felőle s az a kéz, amely illatos gyantából megformálta lényét az gyujtotta fel s tartotta magasra közöttünk.

Azért követjük az Ige tanácsát: a Mindenhatóhoz folyamodunk, reá bízzuk ügyünket, aki nagy végéremehetetlen dolgokat művel és csodákat, amiknek száma nincsen.

Zakariás próféta beszél a tűzből kikapott üszögről. A Jelenések Könyve arra tanít, hogy a hívő egy gyertyaláng a Krisztus orcája előtt. És a szikrák nem panaszkodnak, hanem hallelujáznak, amikor szárnyas követekként, kaptárba hazatérő tűzméhekként, Isten felé szállanak.

Óh, ezt megcsinálta ő életében is sokszor. Most is előttem áll, amint Bibliával a kezében a gyülekezet előtt bizonyságot tett Jézus Krisztus személyének ellenállhatatlan vonzóerejéről. Az arca ángolt, ömlött belőle a forró líra s örök zsoltárfolyamok csobogását hallottuk.

Most Isten keze megragadta s általvitte az Ő orcája elé. Nézi ezt a lángot a Jelenések Könyvének megrendítő látása szerint, az Egyház Ura, ki bokáig érő ruhába öltözve áll az arany gyertyatartók között. Az ő feje és haja fehér, mint a gyapjú, mint a hó, szemei olyanok, mint a tűzláng, lábai hasonlók az izzó fényű érchez, szava pedig olyan, mint a sok vizek zúgása. Jobb kezében hét csillag, szájából kétélű éles kard jő ki s az Ő orcája, mint a nap, mikor fénylik az ő erejében. És szól Hegedüs Lóránt kicsiny, bátortalan új lángjához a tündöklő gyertyatartóban: „Tudom a te dolgaidat, a te fáradságodat és a te tűrésedet. Azt, hogy terhet viseltél és béketűrő vagy, az én nevemért fáradoztál és nem fáradtál el."

S a kis láng parányi szikrái boldogan hallelujáznak.

Ravasz László

Papok a Főpap előtt

D. Kapi Béla könyve.*

Protestáns egyházi irodalmunkban aránylag ritka az olyan értékes mű, amely a lelkipásztori szolgálat belső problémáival és feladatkörével egységes szempontból, rendszeresen foglalkozna. Egyre égetőbb hiányát érezzük egy kimerítő magyar pasztorális teológiai kézikönyvnek, annyival is inkább, mert a külföldi irodalom maga sem termelt a mai időnek megfelelő alapvető művet ezen a téren, s ha ilyenek volnának vagy ezután lennének is, éppen a lelkipásztorkodás problémakörében nem pótolhatnák azokat a tanulmányokat, melyek a mi sajátos egyházi viszonyainkat, továbbá a magyar lélek adottságait és lehetőségeit tartják szem előtt.

Kapi Béla új könyve nem ilyen pasztorális teológiai mű ugyan, de egyike a legértékesebb lelkipásztori megnyilatkozásoknak, s mint ilyen, nélkülözhetetlen segítséget nyujt a pasztorális teológia rendszerének felépítéséhez is.

Kapi Bélának, úgy is mint hivatásának titkába hűségesen elmélyült és nagy tapasztalású lelkipásztornak, úgy is, mint egy negyedszázadon át teljes felelősséggel és odaadással működött püspöknek és úgy is, mint a lelki dolgok intuitív erejű és finom tollú írójának, a legelsők között van hivatottsága és küldetése arra, hogy lelkipásztortársait önvizsgálatra és szolgálatuk igazi értelmének elsajátítására vezesse, mint papokat a Főpap elé, aki minden lelkipásztornak egyetlen Tanítómestere s akinek hűséges tolmácsolására vállalkozott maga az író is ebben a szép könyvében.

A szerzőnek lelkipásztor-társaihoz szóló mondanivalóit Krisztus főpapi imádsága (Ján. ev. 17. r.) foglalja egységbe. De nem csupán keret gyanánt, hanem mint minden részletnek magyarázó forrása és jelentésadója. Krisztus főpapi imája, mint a szerző mondja, tükör és bírói szék a lelkipásztor számára.

Ezért az első fejezetben magát a papiszolgálatot teszi vizsgálat tárgyává a főpapi imádság szerint. (17. r. 6—7.) Ha Krisztus szolgálatából elhagyjuk szorosanvett megváltói tevékenységét és meghagyjuk belőle az Isten kegyelméből emberi erővel elvégezhető munkát, akkor megkapjuk annak a szolgálatnak képét, melyre minket a tanítvány-hívó Jézus kötelez. Ez a szolgálat Isten nevének megjelentése az emberek számára. Külsőleg szabad, mert nem függ emberektől, de belsőleg kötött, mert Krisztushoz van kapcsolva. Állandó, mert folytonos isteni izenet tolmácsolását jelenti arról, hogy Isten a Jézus Krisztusban, mint Atya jelent meg. A lelkipásztor ezzel az izenettel hivatástudatot ébreszt, bűnt ostoroz, megmutatja a Krisztusban megjelent váltságot, új életet alakít, üdvösségre vezet. Mindezt nem ő maga cselekszi, hanem az Ige,

* Papok a Főpap előtt (Győr, 1942. 89. lap).

amelyet szolgál, mert mindezeket Isten az Igében bizta a lelki pásztorra és nem tehetségeiben, filozófiájában, ékesszólásában, szervező és kormányzóképességében. A lelkipásztor egyetlen dolga Isten beszédének közlése. Törvényt és evangéliumot együtt hirdetünk, mert Krisztusban nyer megoldást a törvény és megvalósulást az evangélium, a ránkbizottakat tehát hozzá kell vezetnünk. Nemcsak a templomi beszéd, hanem az iskolai tanítás, a lelkipásztorkodás, az egyháztársadalmi munka, sőt a közigazgatás is igehirdetés, mert mindezekben Isten nevét kell a lelkipásztornak megjelentenie mind az egyes lelkek, mind a közösség számára.

A lelkipásztori szolgálat korhoz kötött, mert az egyház és nemzet ma élő tagjaihoz küldettünk, de tudnunk kell, hogy az örök ember szükséglete és az Isten igéjének izenete minden időben változatlanul ugyanaz. Éppen ezért a lelkipásztori szolgálat nem az emberek gondolataihoz igazodik, hanem az egyház állandó hitvallásához, mint Isten Igéjének mindig azonos értelmű magyarázatához.

A szolgálat általános képe után szerző a második fejezetben az önvizsgálat kérdésére tér át, Jézusnak Isten előtti beszámolója (17. r. 8.) alapján, mely a lelkipásztor önvizsgálatának örök iránymutatója. Itt mindenekelőtt a ránkbízott munka fontosságával kell számot vetnünk. A legkisebb, névtelen lelkipásztor is életteremtő és világépítő munkát végez Isten beszédének hűséges hirdetése által. De éppen ez az önvizsgálat legkomolyabb kérdése: mindig Isten beszédét adtam-e? nem emberi bölcseséget, nem azt, amit az emberek hallani szerettek volna? nem magyaráztam-e bele az Igébe önmagamat? mindenkinek adtam-e? kinek maradtam adós vele? nem akadályozott-e meg a sokféle „ha" Isten beszédének tiszta átadásában? Igehirdetéssé tudtam-e tenni minden más munkámat is? Ezek a kérdések mutatják, hogy igazi önvizsgálatot csak hívő, bizonyságtevő lelkipásztor tud tartani, aki Isten beszédét először önmaga számára fogadta el, aki szolgálati Bibliája helyett lelkének Bibliáját forgatta napról-napra. Meg kell vizsgálnom magamat arra nézve, hogy valóban hiszem-e azt, amit hirdetek, komolyan felvetettem-e a magam számára a nagy hit-kérdéseket s megtaláltam-e megoldásukat? Ennek meg kell látszania nemcsak erkölcsileg, hanem először hitbeli bizonyságtételként, azután az élet tényeiben minden pásztori munkában. Az önvizsgálat vezeti rá a lelkipásztort arra, hogy önmagában képtelen szolgálatának betöltésére. De ezt csakugyan át kell éreznie az önvizsgálat hideg és sötét éjtszakájában, hogy aztán megragadhassa Krisztus feléje nyujtott kezét.

Az önvizsgálat a feltétele annak, hogy az Igét átvehessük és továbbadhassuk. Ennek tárgyalását kapjuk a harmadik fejezetben, a főpapi ima 17. b)—8. b) alapján. Az igét nem vehetjük át a magunk akaratából. A hozzá vezető ajtót csak maga Isten nyithatja meg, mind az igehirdető, mind a hallgató előtt, ha mindketten imádkoznak ezért.

Nem a lelkipásztor igyekezete, hanem imádságának meg-

hallgatása mutatkozik meg az Ige átvételében. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az igehirdetőnek semmit sem kell cselekednie. Tanulmányoznia kell a Bibliát az eredeti nyelveken és anyanyelvén is, figyelmesen követnie a szöveg összefüggését, biztos hittudattal kutatni az értelmet, az egyház hitvallásainak megvilágításában.

Az Igét azért vesszük át, hogy továbbadjuk. Szolgálatunkat ezért céltudatosan kell végeznünk. Tudnunk kell, hogy új ember teremtésének vagyunk részesei, s ezért az egész embert kell Krisztus lelkének hatása alá vonnunk, mégpedig azt az embert, aki ma és itt él, de Isten változhatatlan izenetére vár. Nagyon fontos az igehirdetés témájának megválasztása, minden egyoldalúság elkerülése. Súlyt kell helyeznünk arra is, hogy az igehirdetés külső formája logikailag és esztétikailag méltó legyen isteni tárgyához. Nem húnyhatunk szemet a gyülekezet állapota felett, mert ez befolyásolja igehirdetésünk eszközeit, módjait és élővé, valóságossá teszi azt. A lelkipásztornak be kell hatolnia az ember lelkiéletének titkaiba és azokat az ige fényébe kell hoznia. Gyakorlati igehirdetésre van szükség, ami azt jelenti, hogy a teológusból prófétának, az exegetából életbölcselőnek, a tisztviselőből pásztornak kell lennie. Mindez kiművelt lelki érzéket és képzelőerőt is kíván. Legfontosabb pedig az Ige továbbadásában az, hogy maga az igehirdető is benne legyen az átadott Igében s ott ragyogjon azon bizonyságtevő életének pecsétje. Nagyon sok személyes nehézség és kísértés áll ennek útjában, melyet a lelkipásztor csak buzgó imaéletében küzdhet le.

A nehézségek, amint a negyedik fejezetben olvashatjuk, onnan származnak, hogy a lelkipásztor e világban él, de nem e világból való, amint a főpapi ima 14—16. versei ezt magának Krisztusnak szavaival bizonyítják. A világ mint kísértés megjelenik önmagunkban, családunkban, gyülekezetünkben, társaséletünkben, szórakozásainkban és pihenésünkben. Maga az élet is, feladataival, gondjaival, munkájával, megpróbáltatásaival állandóan kísért, hogy az ember elnyomja bennünk a lelkipásztort, hogy a mennyiség legyőzze a minőséget. Súlyos teherként nehezedik a lelkipásztorra az anyagi nyomorúság vagy az anyagi jólét is, nemkülönben a szenvedés, betegség és az élet mindenfajta gyötrése. Föl kell vennie a Keresztet. Magától nem bírná el, csak Isten lelke segíthet rajta, aki minden idegen lelkiséget elfojthat benne. Világiasság és a hittől függetlenített erkölcsiség kísértésein csak a Szentlélek pozitív vezérlete segítheti győzelemre a lelkipásztort. A főpapi ima 12. verse alapján világosodik meg előttünk a gyülekezetért hordozott felelősség súlya az ötödik fejezetben. Ez a felelősség kiterjed arra a jogi kötelékre és kapcsolatokra, melyben a lelkipásztor híveivel együtt az egyház testében él, de ezen túl, érzelmileg is kötelez, mint atyát gyermekeivel szemben s végigkíséri a lelkipásztort gyülekezetének anyagi erősítése, lelki építése, egészséges közszellemének kifejlesztése minden vonalán, mint aki lelkileg felelős Isten előtt a rábízottakért. Ezt a felelőssé-

get a lelkipásztor csak a Főpap kezébe fogódzva hordozhatja el.

Azt gondolhatnók ezek után, hogy a munka cselekvő tényezője maga a lelkipásztor. A hatodik fejezetben azonban a főpapi ima 17—20. verseinek tükörében látjuk, hogy ez a szolgálat Istennel való együttdolgozás s főtényezője, sőt egyetlen igazi tényezője maga Isten, akié a terv, aki az erőt adja hozzá és lelkével megnyitja előttünk a munka lehetőségeit. Ő kötelez a szolgálatra, övé a munkamező s mint szolgáival rendelkezik velünk. Közösségünket az Ige, a Sakramentum és az imádság által építjük ki Istennel. E közösség mindennapi fenntartásában az imádságnak van a legnagyobb fontossága. Miközben Istennel együtt dolgozunk, végbemegy az igazságban való megszenteltetésünk. Ha ő valóban élő Isten nekünk, mindent elője vihetünk, kicsi és nagy dolgokat egyaránt és ő tanácsával erősít, megítéli erőinket és irányítja azok felhasználását, hogy sohase legyünk egyedül, hanem benne és vele élve végezhessük el a munkát, amelyet általunk akar célhoz juttatni. Amint a Fiú egységben van az Atyával, úgy kell egységben lennie a lelkipásztornak az ő Urával s ennek alapján gyülekezetével. Az igazi egység munkálását tárgyalja szerző a hetedik fejezetben a 20—23. versek alapján. Mindenekelőtt az egyháznak az ő Urával való egységét kell munkálni, az Ige és a Sakramentum szolgálata által. Az egyház egységének nemcsak külső ellenségei vannak, hanem olyanok is, akik magukat az Ige barátainak tartják. Ezek összetévesztik az igazi egyházat annak gyarló, földi alakulatával s megvetve a gyülekezeti közösséget, maguk, külön akarnak Krisztussal egységbe jutni. Ilyenek a rajongók és szektáriusok. De veszélyezteti az egységet a hitbeli differenciálódás is, vagyis az, hogy a Krisztusban való hit központjából kilépve, nemlényeges hitkérdésekben vitába kerülnek és elszakadnak egymástól a lelkek. Még az ébredési és missziói mozgalmak is árthatnak az egyház egységének, ha a gyülekezeten kívül, vagy abban elszigetelődve, szembeállanak a lelkipásztori szolgálattal. Az egységet egyedül az egyház hitvallása alapján álló igeszolgálat biztosíthatja. Ehhez kell csatlakoznia a lelkipásztor személyes egységének gyülekezetével. Ez csak valóban pásztori érzület által lehetséges, mely személyes kapcsolatokat teremt lelkipásztor és egyháztagok között s az ellentéteket kiküszöböli és legyőzi. Az igazi egység munkálására saját gyülekezetünkön kívüli, egyetemes keresztyén és nemzeti szempontból is egyaránt nagy szükségünk van.

A zárófejezetben, a 24—26. versek alapján a lelkipásztori szolgálatnak Isten dicsőségéhez érkezéséről olvasunk. A lelkipásztor nem önmagáért dolgozik, hanem azért, hogy szolgálatával Istent dicsőítse az egyházban, a hívő gyülekezet életében. Nincs más jutalma, minthogy Istennek általa is győzedelmeskedő dicsőségében találkozik a Főpappal, akitől szolgálatának ajándékát vette. S tudnia kell, hogy mindvégig ítéletre kell készülnie, mely csak kárhoztató lehetne, ha nem menekülhetne töredelmes és bizakodó szívvel a Kegyelem székéhez.

Természetesen csak egészen vázlatos körvonalakban ismer-

tethettük a fentebbiekben Kapi Béla könyvének tartalmát. De ebből is láthattuk, hogy a lelkipásztori szolgálatot következetesen és minden emberi hozzáadás nélkül valóban Isten igéjéből magyarázza s mint Krisztus főpapi tisztének az ő szolgáira való átruházását mutatja föl. Az ismertetésnek egyébként nem is lehet más feladata, minthogy az alapgondolatok feltárásával figyelmet ébresszen és ösztönzést keltsen a könyv gazdag tartalmának részletes tanulmányozásához. Éppen a részletekben adja szerző lelkipásztortársainak a legértékesebb ajándékokat saját életének, tanulmányainak és szolgálatának kivételesen becses és tanulságos gyümölcseiben. Köszönjük a hitben és tapasztalatokban öregebb testvérnek ezt az áldott segítséget s hisszük, hogy megkapja érte az ő Urától azt az egyedül kívánatos jutalmat, hogy magvetése gyümölcsözni fog egyházának és az egész magyar protestantizmusnak életében, az általa öntudatosabbá és hűségesebbé nevelt lelkipásztorok új életet és jövendőt formáló szolgálatában.

Makkai Sándor

Uram, bocsáss meg!

Uram, bocsáss meg! Meddő táncot jártam
s a tálentomot, mit kezembe adtál
én gyarló szolgád, rejtetten elástam.

Fénye nem hullott biztatón az estbe,
mert véka alá rejtettem a gyertyát
s lábam az utat hiába kereste.

Sok jószándékom bimbója lehullott,
szép indulásom zsákuccába torpant.
Sorsom szeszélye — vagy énrajtam múlott?

Ki engedi, hogy lustán elheverjek
aranyosbarnán, boldog-napsütötten?
Miért igéznek pillangó-szerelmek?

Oly szomorúan néz reám az arcod:
miért csüggedek gyáván, félutaknál?
Miért nem állom hősebben a harcot?

Múlnak az évek, egyre sebesebben —
méltatlan szolgád el mikor bocsájtod?
— Vagy engeded Uram, hogy újra kezdjem?

Barsy Irma

Magyarság és művészet

Amikor felelni akarok a kérdésre, mi a magyar a művészetben, úgy érzem magam, mint a sűrű erdőben csapást kereső. Az első lépésnél kérdések indái fonnak át, legerősebben tart fogva az, hogy hol keressem? Valahol az ősi mult elsüllyedt világában? Kiáltsak s ezer esztendők mélyéből lessem a visszhangot, vagy az időben kiformálódott aktuális, mai képletét vizsgáljam az örök magyarságnak? A magyarság határozott szellemi tartalom, érzések és ösztönök, akarások összege, amely mint magatartás és jellem nyilvánul meg. Ha csak az ősi multban keresem, megtagadom élő, örök valóságát s archeológusként kell viselkednem, sírok dohos lehellete csap felém, ez nem lehet — hiszen ma is él a magyar. De nem elég csak a mát néznem, nem gyökértelen, egyszeri villanás a magyarság a népek sűrűjében, ősi rögökön érik a ma vetése. Magyarság Lebédiában és a XX. században az Alföldön, egységes életfolyamat, lelki egység s mint ilyen: szellemiség, mely folyton fejlődik, mélyül, gazdagodik. Nem törhetem részekre a magyarságot horizontálisan, az időben tehát, éppenúgy helytelen a vertikális megosztás: népi és magas kultúra szempontjából. Egységes és oszthatatlan a magyar. Nemcsak a népi a magyar, tágabb a láthatár, ha nemzeti szempontból vizsgálom, hiszen a nemzeti minőségfogalmában benne van a népi is. Nem minden nép nemzet is, de a nemzetnek ha önmaga igaz lényegét meg nem tagadja, népiségéhez hűnek kell maradni. Szükségünk van az egyetemes kultúra felé is kilátópontokra, mert az kétségkívül hat a magyarra s elárulja sajátosságait a befogadó lélek, ahogy viselkedik e hatásokkal szemben. Mennyit fogad el, mire érzékeny, asszimilál-e, vagy másol stb. A néplélek sajátosságait éppen e lehetséges hatások eliminálásával ismerhetjük meg.

A sajátos magyar vonásokat vizsgálva a művészetben, a legdöntőbb s mondhatnánk egyetlen probléma a formáé, mert a magyarság szellemi tartalmából, temperamentumából stb. mint megnyilvánulás annyi a művészi, amennyi a formájában az. Sajátos jellegű nemzeti művészet léte attól függ, van-e olyan sajátos formálókészsége, egyéni alakító tehetsége a népnek, mellyel az egyetemes élet reáható jelenségeit s a maga benső életét, érzéseit ki tudja fejezni úgy, hogy ráismerek a dalban, a képben, hogy így csak magyar ember búsong, örül, vagy szemlél.

Fontos tényező a magyar lelkivilág kialakulásában a Sors. Keletről jöttünk s Nyugaton szereztünk hazát. Keleti vonás a magyarban a látásmód, ahogy szemléli a világ dolgait, melyekben nem akar cselekvőleg résztvenni. Nem érdemes sokat törődni a világgal, de az mégsem az introvertált viágtól elzárkózást jelenti, érdeklik a magyart a világ dolgai, a történés s szívesen szemléli. Sőt annyira szükséges ez számára, hogyha a világban nincs semmi látnivaló, maga teremt színes fantáziájával magának.

Babits mondja: „történelmünk legkalandtalanabb kora egy nagy felelőtlen mesélőt szült, akit a nemzet költőjévé fogadott, Jókait. Ugyanez a kor volt a híres anekdotázások kora is, az úri kvaterkáké.[1] A kalandozások korában harci programmot jelentett túljutni az Óperencián, de nem sikerült s utána mese lett belőle. Csillogó szemű kis magyarok hallgatták ámulva a dicső tetteket, amelyeket véghezvittek az Óperenciákon mégiscsak túljutott magyarok. Az élet valóságából így lett a mese valósága, még csillogóbb s szebb, mint az lehetett volna.

Ez jellemző a magyar fantáziára, a valóságból veszi elemeit, sokszor az egész valóságot megragadja s feljebb tolja csillogó álomvilágba, vagy alábbsüllyeszti alvilági sötétbe, de a valóság elemeit megtartja fönt s alant is.

Mivel szereti a magyar szemlélni a dolgokat, át akarja fogni szemléletével s ezért fontos számára a világos formaszerkezet, arányosan, értelmesen komponál, a rész utal az egészre s az egész a részek arányán épül fel. Jellemző a magyar látásmódra a plaszticitás és valami józan, egészséges reálizmus. Példa rá a gótika alakulása magyar földön. Északon szinte anyagtalanul magasba sóhajtó kőbedermedt imádság a gótikus dóm, tele expresszionista vágyakkal, viziókkal, nálunk a vízszintes tagolás hangsúlyozása enyhíti az égbeszökkenő függőleges transzcendens lendületét s valami józan földközelség levegőjét árasztja ez a formálás, anélkül, hogy az áhítatos érzések megtörnének általa. De ez a józan földközelség mégsem a vaskos naturalizmus szellemnélküli sivárságához visz, a természeti formák tisztelete csak a látható valóság megbecsülését jelenti s azon formákban a magyar lelkiség nyilatkozik meg. Az életét, bár szereti, de nem félti a magyar, ha esztelen hóbortokért Don Quijoteként nem áldozza is fel. Jó szemeinkkel nézni a napot, mondja az Írás szavaival, az élet, a fény, a látható valóság szeretete megvan a lélekben s művészetében éppen ezért a merev absztrakciók, a geometriai formák halott világa nem is kap helyet. A ködös spekuláció, a misztika, a mágikus erők fölött úrrá lenni akarás idegen ettől a józanságtól. A középkorra általában jellemző volt Európában az alchimia virágzása, keresték a bölcsek kövét, mely arannyá változtatja a nem nemes fémet. Kultúrtörténeti értékű adat, hogy az egyetlen magyar közmondás, mely az emberiségnek erről a hiú törekvéséről szól, azt mutatja, hogy tisztán látott a magyar ebben a dologban, Dugonics jegyzi fel: „Ki azt ígéri, hogy aranyat csinál, ezüstöt akar csalni.[2] Nem kell a halott spekuláció a magyar józanságnak, s talán ez tartja távol a filozófiától sokáig. Történt ugyan kísérlet önálló fil. rendszer szerkesztésére, de torzó maradt. Hetényi János (1786—1853) „léghajós kalandozásnak" mondja a német filozófia ködös spekulációit, de elveti a minden szellemit megtagadó materializmust is. Szerinte a bölcselet célja az életharmónia. A

[1] Mi a magyar? 58. l.

[2] Kertész: Szólásmondások. 167. l.

harmónia világtörvény, a szférákat s a monasokat ez élteti és minden szépség forrása; a disharmónikus rút és mint ilyen jogtalan is. Egyezményes filozófiájára jellemző, hogy ismeretelméleti kérdéseknél csak Locket és Leibnizet említi, de mindkettőt elveti. Locket mert az ismeret forrásául csak a tapasztalatot veszi, Leibnizet pedig a másik szélsőségért, a velünk született eszmék tanáért. „Egyezményt" állít föl, az ész és a tapasztalat együtt visz az ismeretekhez. Felállította a józan ész axiómáit. Tulajdonképpen nem filozófia ez. Hetényiben nincs is szintétikus erő s utódja Szontagh Gusztáv (1793—1858) bár sok hibáját látta a rendszernek, de nem javította ki. Ez a harmóniára törekvés, mint szépségeszmény, ott van Berzsenyinél is, ki szerint a „legszebb földi életjelenet a harmóniás ember, ki az emberi formák különféle extrémitásait vagy végleteit és különösségeit egyiránt kizáró középen áll.[3] S mivel a görög ideál a testi. lelki isteni természetek harmóniájának jelképe, melynél emberibbet vagy szebbet soha nem lehet gondolni, a görög ideált úgy kell tekintenünk, mint az emberiség örök ideálát".[4] Kölcsey rosszkedvűen dörmögi erre Körner Zrinyijéről írt tanulmányában, hogy „mondd el nekem, micsoda névvel nevezendő haszon származhatik azon vizsgálódásokból, mely szerint a szépnek a középszerűségben kell állnia" (163. l.). Kazinczy is a klasszikus ízlést tartja a legtöbbre: „a görög ízlésben dogozott művész munkája kacagja az idők ostromát, írja 1823-ban Ferenczy szobrásznak.[5]

Nem a klasszicizmus formálta ilyenné a magyar lelket, hanem világosságra, arányokra, harmóniára törekvése hozta közel hozzá. De mint ahogy a gótika is magyar földön sajátos jelleget kapott, a keleti magyar lélek a klasszikus formákba se tudott teljesen belezárkózni. Mert az zárt és nagyon is befejezett mű ahhoz, hogy a magyar magáénak érezhesse teljesen. A magyar mű sohasem zárt, mint az európai klasszikus alkotás. A művészet, — a szóban benne van, hogy mű, — tehát bizonyos fokig az élettől elvonatkozott produktum, amely kiragadva az élet forró áramlásából egy magaslat, hűsebb csendjének köszöni létét. A magyar józanság megveti a földön a lábát, még az ihletés forró pillanatában is a földön is van s éppen az életközelség miatt nem zárja úgy a művet, mint a klasszika, az élet, a végtelenség felé táruló, nyilt ez a formarendszer. A dallam is úgy végződik, hogy érezzük szállani akar még, amit mondott: értelmes jelentés, de van benne valami, ami kibeszélhetetlen mégis. S ezt érezteti is. A lélek végtelenségét érezteti, a kimondhatatlanra utal. A magyar képen nem annyira szimmetria van, tiszta aránya a részeknek, hanem egyensúly, különböző irányú erők kiegyenlítődése. Egészen emberi ez a mű, mert az ember sár és isteni lélek, föld és ég állandó küzdelme. S az élet nem más, mint egyensúlykeresés.

[3] Poétai harmonistika 1833. X. f.
[4] U. o. XI. f.
[5] Lev. XVIII. 236.

De ez az egyensúly, józanság mégsem lesz soha valami vértelen, szürke fantázianélküli valóságérzés a műben. A magyar lélekben van sok láng, szilaj nekibuzdulás, ábránd, szikrázó szellem és játékos vídámság. Ez a keleti képzelet űzi játékait a honfoglaláskori sírok tarsolylemezeinek szasszanida hatásra kialakult duzzadóan gazdag növénydíszein, éppúgy, mint mai népművészetünk ragyogó virágos alkotásain. Ez is a magyar, ez a viharzón életerős, a csillogó szépségnek örülő vídám nevetés, az érzések gazdag áradása. Romantika erei csörgedezhetnek ilyen tájakon, ha van is ilyen vonás a magyar lélekben, ez sohasem válik a nyugati romantika sápadt hodfény alatti nyögdécselésévé. Szereti az életet, örül neki s míg érzi szíve dobbanásában az élet friss ritmusát, nem tudja önmarcangoló keserűséggel siratni a magyar.

Mi tehát a magyar a művészetben? Egy sajátos látásmód, a valóságnak egyfajta szemlélete, józan valóságérzék és áradó, gazdag érzések egyensúlya, nem klasszikus életérzés ez és nem is sivatagi népek egykedvű fatalizmusa, megvan benne a föld, a táj, a tarka világ szépségének szeretete, de nem a röghöztapadóan Földön járni biztosan s mégis mindig a csillagokra nézni, ez a magyar művészet.

Fekete Lajos.

A regény útjai

Miközben irodalmi életünk szellemi részének hivatott és kevésbbé hivatott irányítói, sajtó és közélet arról vitatkoznak, hogy mi is a kor írójának tulajdonképpeni feladata, gyakran tapasztalhatjuk, hogy a kérdések középpontjában többnyire az író és a valóság viszonyának tisztázatlan problémája áll. Miről írjon az író? — hallottuk nemrégiben a ponyva körül felburjánzott viták kapcsán s a különböző irányból történő felszólalások mélyén nem volt nehéz felismerni azt az aggodalmat, amely az újabban íródó és a ponyvát helyettesíteni kívánó jószándékú írások vérszegénységét az erős írói élmények hiányában látja s ezzel egyszeriben az egész kérdést az alkotó és az élmény, más szóval az író és a valóság viszonyára vezeti vissza. Hogy újabban a magyar írók egyrésze programmszerűen szakított a társadalmi valósággal s a bennünket körülvevő közösségi lét kérdései helyett a távolabbi mult vagy a sub specie aeternitatis szemlélt lelki valóság problémáinak adott helyet, ez a körülmény kétségtelenül az irodalmi élet bő színeinek elhalványodásához vezetett és megszaporította azoknak a műveknek a számát, amelyek minden írói képesség és stilisztikai rutin mellett is valahogy hidegen hagyják a nemzeti sorskérdések tisztítótüzében nevelkedett igényesebb olvasókat s csak a hígabb lektür-irodalom termését gyarapítják. Van azonban ennek a kérdésnek egy mélyebb következménye is,

amely már nem annyira az olvasó figyelmét kelti fel, hanem az írással pillanatnyi szórakozásokon túl foglalkozó s benne a magyarság egyik fontos szellemi kivetülésének eszközét látó szakembert készteti elmélázásra. Íróink egy része eltávolodott az élet hétköznapi valóságától — nemcsak írásaiban távolodott el, hanem életében és élményeiben is. Ez annál furcsábban hangzik, mivel a napjainkban dúló világégés látszatra éppen az ellenkező magatartást hívja elő a kor emberéből. Mégis azt kell mondanunk, hogy a mai magyar regényírás fiatalabb nemzedéke egy minden bizonnyal kifinomult esztétikai világszemlélet bűvkörébe jutva szinte a fizikai műszerek pontosságával kimutathatóan távolodott el a kor társadalmi valóságától. Ez az eltávolodás a lelkek mélyében játszódott le, hatása is csak a művek lényegében tapintható ki. Mit sem változtat rajta például az a körülmény, hogy a megjelenő regények egytől-egyig a korszerűség divatos szólamait viselik címlapjukon, hogy erőnek-erejével a ma emberének akarnak valamit mondani s hogy mindegyik a „soha ilyent" fellengős igényével vonul be a kereskedői kirakatokba. Ám tégy egy próbát! Keresd az ilyen nagy hangon beharangozott regényben a mai magyar társadalomnak azokat a jegyeit, amelyeket életed folyamán mint a legjellegzetesebbeket tanultál megismerni, keresd a műben megnyilatkozó örök aktualitást: a szerves magyar életet a maga típusaival vagy a művészi egyénesítés jellegzetes alakjaival, keresd a művek oxigénjét: a társadalmi konszenzus légkörét, a százféle célból, érdekből, szemléletből egybeverődő kaotikus magyar vidéki életet vagy akár annak művészien eszményített, de a valóságra emlékeztető, hiteles mását, szóval azt, amit a századelő klasszikussá nemesedő magyar prózaírói teremtettek meg, — nem kell-e eredménytelenül abbahagynod a keresést? A mai magyar életnek ilyen írói megformálásával sehol sem fogsz találkozni, de ehelyett szembetűnik valami más: a valóságos magyar élet látszatát nyujtó regények szűk, levegőtlen világában szabadon virágzik az írói látás százféle idoluma: a fellengzős, magát lényegnek hazudó modor, a henye és mindig a legkisebb ellenállás irányában érvényesülő rutin, a visszájára fordított s ezért tetszetős lélektan, a valóságos élet szokványos asszociációitól eltérő s éppen ezért frappírozó új képzettársítás, az esszé szépírói változata, aforizma, axióma és aperszü, csupa olyan sajátosság, amely az írói alkotásnak, közelebbről: a regénynek sohasem volt lényeges alkotórésze. Eszünkbe jut André Gide híres regénye, melyben az író kinyitja dolgozószobájának ablakát és a könyv cselekménye folyamán mi, olvasók, tanúi leszünk annak, hogyan születik meg maga a regény. Fiatalabb íróink egyike-másika hasonló helyzetbe sodor bennünket. Tisztázatlan esztétikai elképzelésekből szerveződik meg előttünk egy különös világ, üvegházi virágok törékenységét érezzük a lapok mögött. Középszerű fokon ez az „iskola" mint „jó írásmű" mutatkozik. Könnyen olvasható, tetszetős regényeket kapunk, egy sajátságosan naív pszichológiát, egy filozófiai értelemben vett naív realizmust, az átlagember szemével megpillantott világot a maga

nem túl fontos eseményeivel. Van olyan könyvkiadónk, amelyik kizárólag ilyen művek kiadásával foglalkozik. Magasabb fokon ezután a lélektani gicces próbálja pótolni azt, ami a műből hiányzik: az egyszerű, becsületes, jól megalkotott történetet. Az esszéista nemzedék egyik-másik tagjánál azután valósággal tételes módon nyilatkozik meg ez a viszolygó magatartás mindazzal szemben, ami az olvasóközönség széles tömegei számára a mai magyar élet közösségi formáját jellemzi. Ne hivatkozzunk itt nevekre, hiszen jobbára fiatal, fejlődésben lévő írókról van szó, akikben épp magas európai műveltségük folytán ma még a műveltségi anyag messze túlteng a közvetlen környezet ihletén s akik bizonyára széles fejlődési lehetőségek elején állanak. Utaljunk azonban arra a figyelemreméltó tényre, hogy egyik oldalon a naív, primitivizáló lélektan szabályai szerint születnek tíz- és százezres példányszámban regények, nem ismerve magasztosabb célt, mint a közönség inferiorisabb ízlésének kényelmes kielégítését vagy az író egyéni szempontjából a pénzkeresést, más részről viszont nyilván külföldi hatásra megindult fiatalabb íróink körében a közösség problémáitól való elzárkózás s vele a regényírás szekundér elemeinek már-már modoros kihangsúlyozása. Nem azt jelenti ez, hogy íróink nem ismerik egyáltalán az élet problémáit, vagy hogy merev irtózattal menekülnek ezek elől a kérdések elől. Az egyik rész problémája azonban túlságosan a felszínen mozog: jelentéktelen emberek jelentéktelen történeteit kapjuk silány feldolgozásban. A szürke és jelentéktelen emberi sors is lehet nagy alkotások ihletője, amit élénken bizonyít Flaubert Érzelmi nevelés című regénye, de ehhez hatalmas művészi erő, olyan átélési képesség kell, amivel íróink nem rendelkeznek. Más részről viszont ott vannak az esszéista regény kísérletei, melyekről könnyű kimutatni, hogy szellemi forrásvidékük valahol a századelejei Franciaországban és a háború utáni Angliában van. Fiatalabb íróink sokfajta lelki örökség terhét hordozzák: André Gide polgári morált támadó nonkonformizmusa éppen úgy megihlette őket, mint Proust bergsoni időszemlélete, vagy Aldous Huxley intellektuális cinizmusa. Nem megrovásként mondjuk ezt. Azokban az években, midőn nyugaton a nagy szellemi forradalom lezajlott, nálunk a naturalizmus indított hadjáratot a valóság felfedezésére és egy fellendülő korszak friss vibrációja remegett a légben. A diszharmónia ma lett tökéletes: egy értékeket megőrző és új nagy nemzeti honfoglalásra készülő kor gyermekeihez mennyivel inkább illenék a realizmus mélyen horgonyzó feszülése, mint a szétfolyó lírai kísérletezések tarka kaleidoszkópja. Az esszé örökségével megterhelt nemzedék ma kétségtelenül a kísérletezés stádiumában van. El kell ismerni, hogy a kíséret eredményei ha néha meghökkentők is, de mindig érdekesek. Márai Sándor pédául, az irány láthatatlan feje, legújabb művében (A gyertyák csonkig égnek) már a regény alapanyagát, az epikumot is elejti. Mit tud adni helyette? Fínom, végletekig nüanszírozott hangulatokat, hajszálpontos hasonlatokat és el nem koptatott, hímporos jelzőket, a

logika modoros fordulatait egy-egy jellemzés gyors szentenciává tágítását, megállapításokat az életről, az elmúlás, a barátság szétoldó hangulatát, már-már azt mondhatnánk: unalmat. Hol maradt a jól megmunkált történet, a klasszikus értelmű jellemzés, a cselekmények, a párbeszédben kiteljesedő emberi egyéniség, az alakok fokozatos elegyénítése — minden becsületes realista írásmű kelléke Balzac és Dosztojevszki óta? Ez az óriási felelősséget, hatalmas ember- és életismeretet követelő munka Márainál néhány érzékletes jelzővé, frappírozó újságírói meglátássá és rengeteg félelem nélkül feltálalt közhellyé zsugorodott. Az író problémája pusztán formai kérdés és a regény egy lélektani tétel demonstrálása. (Mellékesen: Márainál ez a tétel úgy hangzik, hogy a nagy, hosszantartó barátság mélyén mindig van egy csöpp gyűlölet is.) Íme, a kor legolvasottabb íróján szemlélhetjük, hová sodródott a regényíró hajdan még közösen értelmezett feladata!

Valaki joggal utalhatna arra, hogy a magyar regényirodalom sohasem állt csupa remekműből, az Eötvösök, Kemények, Mikszáthok, Móricz Zsigmondok mellett mindig voltak Beniczkynék és Erdős Renék is s az olvasóközönség igénytelenebb része megkívánja, hogy a felszínes lélektannak is meglegyenek a maga szórakoztató célú művei. Másrészről — vethetné valaki szemünkre — az esszéista irányú regénynek is meglehet az a jó hatása, hogy nyomában az írói ábrázolás gazdagabb forrásai törnek elő s a lélektani megmunkálás mélyebbre ható eszközeit ismerjük meg általa. Ez az ellenvetés talán akkor volna némileg jogos, ha a másik oldalon százával ismernénk olyan műveket, amelyek a szépírói felelősség igényes fegyverzetével közelednének a társadalmi valósághoz s vívnák meg harcukat a maguk kemény anyagával. Akkor azonban, amidőn egyik legkeményebb hajdani realistánk, a „vésővel és kalapáccsal" dolgozó Kassák Lajos is egyre szentimentálisabb távlatokból szemléli az elhagyott világot és a lírai lamentációk szárnyán ír eseménytelen regényt a magányos ember lelki komplexumairól, amikor a vita contemplativa legtöbb helyen felváltja a vita activát, amikor legjobbnak tartott tollforgatóink már valamennyi történelmi nagyságunkat megmosdatták a biographie romanciée langyos vizében, s amikor a kiadók tucatjával szólaltatják meg a híg élet- és világlátás másod-, harmadrendű írófiókáit, — igenis: kritikusi kötelességünk felhívni a figyelmet a művész-író magasabb kötelességeire. A regényben az élet szerveződik organikus egésszé. Minden becsületes regény ilyen vagy olyan módon megfelel az élet elébetárt kérdéseire. Az író szuverén joga megváltoztatni a tények és tényecskék szürke világát, felfokozni, sűríteni az eseményeket, emeltetni és zuhantatni a világban bolygó ember szerepét, de a valóságos élet igazságához az alkotó sohasem lehet hűtlen. Az élet szerves tényeiben megmutatkozó mély igazságok és ezeknek az igazságoknak a felkutatására s kifejezésére irányuló erosz nem engedheti el soha az írót. Egy kiirthatatlan, mély ragaszkodás tartja kötve a művészt az élettel s ezt a köteléket nem szakíthatja el semmiféle művészet-

ellenes cél, sem a siker, sem a kényelem lusta filozófiája. Amikor tehát fiatalabb regényíróink műveit vizsgálgatva a társadalmi valóság elhanyagolását panaszoljuk fel, nemcsak azt hiányoljuk, hogy íróink nem a valóságos élet eseményeinek hatása alatt állanak, hanem azt is, hogy e valóságos élet tényeiben rejlő mély társadalmi és lélektani igazságokhoz lettek hűtlenek egy önálló, zártablakú világ és egy saját lélektan kedvéért. A való élet tényeiben ugyanis a jó írói érzék — és az írónál mindig a jó érzék a legfontosabb — meg tudja különböztetni egymástól azt, ami lényeges, szubsztanciális, tehát szabályszerű és magasabb fokon az igazságra utal attól, ami esetleges akcidentális és az igazságtól távolesik. A' kritikus és talán a kor áramlatában benne élő egyik-másik olvasó is főleg azért idegenkedik a fent jellemzett írók alkotásaitól, mert hiányzanak belőlük az írói láttatásnak azok a feltételei, amelyek a közösséggel való szerves együttélés folyamán alakulnak ki az íróban. Az író semmiesetre sem másolója a való világnak, az írónak azonban víziója van erről a világról s ez a vízió kísértetiesen a valóság erejével hat. Ebben van a művészet! Ahhoz azonban, hogy az ilyen vízió megszülethessék, az írónak huzamos ideig kell benne állnia a közösségi lét áramában, át kell engednie magán annak minden rezdülését. Móricz Zsigmond példája szinte erőszakkal kívánkozik a tollunk alá. Az utóbbi negyedévszázadban neki volt a legszuggesztívebb víziója a magyar valóságról. Regényeiből mégsem lettek vezércikkek. Művei az epikai ábrázolás magasabb igazságait hordozzák. Ezért tud olyan sokat mondani a korról, a tájról, meg az örök-egy, mindig más emberről. Ismerjük el, hogy az ehhez hasonló, a dolgok lényegéig ható írói vállalkozásnak szűkiben vagyunk. Kevés olyan írónk van, akin a vállalkozás heroizmusa volna érezhető. Bizonyára hibás ebben könyvkiadásunk szelleme is, mely inkább a jól fésült, szabályosan csiszolt történetek felé vonzódik és a szórakoztató céllal egyértelmű üzleti szempontot nehezen áldozza fel a művészet magasabb elveiért. Az olvasótömegekben viszont a háború nagyon is kicsiholta az olvasási vágyat. A napilapokban megjelenő interjúk vallomása szerint a közönség mindent megvesz, elenyészően kevés könyv marad raktáron. Ettől eltekintve, az olvasók kategorizálása is nagyjából megfelel a jellemzett kétféle írótípusnak: az átlagolvasó szívesen olvassa a pusztán szórakoztató, naív realista elbeszéléseket és novellákat, a sznob viszont, akinek minden jó, ami divatos, az esszé s az esszébe oltott regény iránt mutat megértést. Mindenesetre szimptomatikus jelenség, hogy a sznob olvasótábor ma leginkább Márai Sándor munkáiért lelkesedik, tehát olyan regényekért, amelyekből hovatovább tökéletesen hiányzik a társadalmi háttér, s ahol a hősök közösségi hovatartozandósága inkább csak kulissza, mint mozgató rugó. Így a nagypolgárság Márai Féltékenyjében vagy Az igaziban már csak úgy hat, mint egy fáradt gesztus, régi tárgyak illata és színe és nem is osztályt jelez, inkább csak az író Krúdy Gyulás nosztalgiáját egy már emlékeiben is alig élő világ iránt. Márai újabb munkái egytől-

egyig feladatregények, az olvasó önkénytelenül is a tétel bizonyítását figyeli, ahelyett, hogy boldogan adná át magát a regény dús áradású eseményének. Így lesz a regény: kórtani eset, laboratóriumban kifundált vegyület, újságírói doktrina, mixtum compositum. Malraux találóan írja egy helyen: — A regényt, mint doktrinát kezelni, nem felelne meg az életnek, — legfeljebb magának a doktrinának. Máraira is érvényes a tétel.

A mondottak alapján felmerülhet bennünk a kérdés: lehetséges volna, hogy a világháború előtti realista-naturalista nemzedék szellemi öröksége teljesen elsikkadt az utódok kezén, hogy nincs folytatója a magyar valóság írói feltárására elindított munkának? Kell, hogy regényfejlődésünk fentjelzett ambitendenciája mellett talán kevésbbé láthatóan, de mégis legyen egy harmadik meder is, amely az előző kettőtől független úton halad. Úgy érezzük, hogy újabb szépirodalmunk legnagyobb erőfeszítései éppen ezen a harmadik úton játszódnak le, mert mondani sem kell, hogy ez a harmadik fejlődési irány valóban fennáll. Van egy kevésszámú írói csoport, amely meglehetősen programatikus elszántsággal hirdeti, hogy a magyar realista írói erények folytatójaként a valóság művészi láttatását szolgálja tollával. Ezt az írói tábort nevezték el gyüjtőszóval népiesnek. A hol feddő, hol magasztaló értelemben használt epiteton meg is felel jelentésének annyiban, hogy az idetartozó írók szinte kivétel nélkül a nép sorsa iránt tanúsítanak érdeklődést és műveik nemcsak hogy a népről szólnak, de egyenesen a népnek kívánnak szólani. Ezekívül azután az esztétikai mérték e csoporton belül is a legnagyobb távolságokat állapíthatja meg. Amiben mégis közösek: az a való élet élményének átütő ereje és a hagyományos realista ábrázolásmód, a készen kapott örökség. A világháború előtt s utána is, Móricz Zsigmond volt az a magyar író, akinek életművéből a legmegragadóbban sugárzott elő az átélt valóság szuggeszciója, a magyar élet epikai teljessége. Ami azonban ennek az ihletett epikai tehetségnek a számára az írói megnyilatkozás természetes mozdulata volt, az utódok életében nehéz és fáradságos munka próbája lett. Móricz Zsigmond harmincéves korában, a Hét krajcár megírásakor értette meg írói hivatását s ezentúl egy hosszú alkotó élet során sohasem érzett kétséget az írói hivatás célja felett. Bizonyos tekintetben boldog művész volt, mert erős és megbízható ösztönökkel rendelkezett, amelyekre mindenkor nyugodtan rábízhatta magát. Az élet ezernyi apró megfigyelése úgy élt benne, hogy az írói anyag szinte varázsszóra alakult át tolla nyomán művészi, kerek egésszé s ha fiatalabb éveinek művein érezzük is az anyaggal folytatott birkózást, regényei már ekkor is egy zárt és különlevegőjű világ víziójával hatnak. Vajjon sikerült-e az utódoknak azt, amit egy szerencsés művész a természeti erők önfeledt biztosságával hozott létre, fenntartani és a maguk művén át újból és újból megteremteni? Nem jutott-e csődbe az a realizmus, amely a világháború után a dezintegrálódás, majd a világnézeti káosz és a korszellem vajúdása közepette vállalta a világ megörökítésének súlyos fel-

adatát. És vállalta-e egyáltalán s ha vállalta, írói eszközökkel, művészi síkon tudta-e vállalni? Csupa olyan kérdés, amely irodalmunk elevenjébe vág s a legújabb események ismeretét feltételezi. A forrongás, a lelki erjedés e csoport keretén belül is erősen folyik s talán csak ezután jutunk el odáig, hogy a realista nemzedék alkotó velleitásokkal rendelkező tagjai tisztázzák magukban a műfaji értelmű alkotás szellemi és technikai követelményeit. Hiszen követendő példák vannak itt is. Utaljunk néhány névre: Tamási Áron a mesék óperenciás tengeren túli világából és a komor erdélyi sors helyzetérzéséből egy szimbolikus regényvilágot teremtett szinte folytonosan a realizmus és a romantika között ingadozva. Ábele azonban minden kétséget kizáróan a kisebbségi létforma mély igazságát hordozza, írói teljesítménynek is nagy. Erdély sok igéretet hozott, elsősorban Nyirőt, Wass Albertet (Farkasverem) és Asztalos Istvánt, persze lehet, hogy a nagy realista alkotások csak ezután születnek meg. A „beérkezettek" közül Kodolányi János nem folytatta nonkonformista naturalizmussal színezett regényeit az Ormánságról, mert a magyar múlt megíratlan korszakai vonzóbb feladatokra inspirálják. Az ú. n. falukutató írók közül alig néhány jutott el odáig, hogy mondanivalóját irodalmi színvonalon tudja közvetíteni s legjobb esetben az önéletrajz sokszor kompromittált műfaját próbálja elfogadhatóvá tenni. (Veres Péter Számadása, Sinka István Fekete bojtárja).

A probléma azonban itt is nyitott. Ha a népi realizmus jegyében jelentkező újabb regényeket vetjük a mérlegre, nem is olyan nehéz megállapítani a kérdés Achilles-sarkát. A népi irodalom regénykísérleteiben egyelőre az anyag megmunkálásának igen kezdetleges nyomaival találkozunk. Az írói élmény közvetlen súlya úgy megfekszi egyik-másik fiatalabb népi írónk művét, hogy az író nem tud mit kezdeni ezzel a nyers, kidolgozatlan matériával. A valóság kilóg a regényből, az író elfelejtette becsukni az ablakot. Az az élet, melyet ilyenformán kapunk, ma még túlon túl a mindennapi valóság halvány kópiája, a regénybe becsúszott hordalékanyag bántja a szemünket és megakadályozza a művel való lelki összefonódást. Ezekben a regényekben még nem látjuk sehol a művészi látás ellentéteket feloldó és magasabb egységbe fonó harmóniáját, a regény eseményének sűrítését, a szimbolikus elválasztását a jelentéktelentől, a kompozíciót és a szereplő személyek írói egyénítését. Sokszor az írói tudásnak olyan egyszerű elemei hiányoznak, melyekkel az átlagosabb tehetségű írók is könnyedén rendelkeznek. A valóság fetisizmusa rabszolgai kényszerben tartja a legtöbb szépíró érzékeit, hiányzik a művészet rendteremtő distancia-megvonó beavatkozása és a valóság szennyes áradata gáttalanul ömlik a jószándékú regényekben. Ezek az írók valahogy úgy vannak a megismert és megszeretett világgal, mint a gyermek a talált kincsel: forgatják, szemlélik, nem tudnak betelni a gyönyörűséggel. Szabó Pál falusi tárgyú regényeiben például egész az öncélú idillig s a tárgyak apró, lírai fínomságainak

eszelős örömeig fokozódik az anyagismeretből eredő naív öröm, mely elfelejti, hogy az írói munka is kiválasztás és összefogás, kemény mérnöki feladat. A valóság imponáló gazdagsága szőröstől-bőröstől támad ránk, fárasztó, mert fölösleges. Szabó Pál regényei (Őszi vetés, Harangoznak) kétségtelenül a legnagyobb tárgyismeretet mutatják, Móricz Zsigmond óta, a magyar falusi életnek fotografikus hűségű, mikroszkopikusan rávilágító képeit kapjuk műveiben, ám éppen ez az aprólékosság, valósághoz való görcsös ragaszkodás teszi szétzüllő riporttá a regényt s küszöböli ki a szimbolikus sűrítést, a drámai összetartást. A falusi élet szürke, monoton képei sorakoznak e helyett elénk mozaikszerűen és nagyon életízűen. A regénynek azonban nincs művészi hatása, nem ráz meg, még csak nem is gyönyörködtet, legfeljebb tájékoztat és kíváncsiságot elégít ki: ilyen Biharország szegényeinek élete. A dokumentum-cél egyelőre még erősebben munkálkodik az írói szándékban, mint a művészi megmutatás vágya. És ezzel szinte az egész realista nemzedékről bírálatot mondottunk, mert a többi írónál is hasonló a helyzet. A Szabó Páléhoz hasonló felfedező öröm hatja át Nagy Istvánt is, aki a külváros égett rongyszagát hozza irodalmunkba és egy komor proletár borúlátást. Regény: pontos riport, de mint regény: véghetetlenül szürke és elriasztó. Az élmény tolakodó varázsa csüng a fiatal Tatay Sándor regényén (Zápor), az bénítja meg az igazi jellemrajzot, ez vezeti Kárász József tollát (Asztagok) és ez váltja ki a programmszerűséget más realista kísérletezőnk regényeiből is. A valósághoz való megtérés nyilvánvaló, de éppen a közösségi lét hatalmas élményei, az átélt események lírai varázsa nehezedik teherként az írói képzeletre s lesz a magasabb művészi Rend akadályává. A valóság mindezideig rejtegetett vagy egyszerűen észre sem vett élményanyaga a legtöbb népi tematikájú írónkat olyan biztonságérzettel tölti el, amely eleve kizárja a művész életében olyannyira szükséges önmarcangolást, tépelődést. Hozzájárul ehhez a kritika langyos helyeslése vagy teljes hiánya. Ezek az írók valóban nem aqua pura destillátát öntenek a pohárba, a baj csak az, hogy tiszta vizükben még sok az idegen elem, a piszok, ami zavarja az ízlelés gyönyörét. Ami eddig a közösségi problémájú regényírás terén az elmult években történt, inkább csak a kezdet munkája volt. A realista magyar regény most van azon a ponton, amikor a mélyebb művészi megmunkálás erkölcsi követelmény parancsával szegeződik az íróknak. A döntés nem lesz nehéz. Míg az esszéista regényíró (urbánusnak is nevezik újabban) egy bizonyos fokig elzárta maga elől a látóhatárt, hogy élesebben szemlélhesse intellektuális ízű lélektani problémáit, a népi író olyan szerencsés helyzetben van, hogy mintegy a tömegek és az értelmiség között állva, pontosan figyelheti meg a társadalmi együttélés ezernyi formáját, gondját-baját. A realista írók eddig úgy értelmezték feladatukat, hogy ők a magyar szellemi élet fürge hódítói, akik műveikben ismeretlen területeket fedeznek fel. A művészet azonban nemcsak kifelé irányuló hódítás, hanem egy fontos befelé irányuló missziója is van:

győzelem nemcsak a durva anyag, hanem a lusta megszokás, az érzéketlen szív és az eltompult fantázia felett is. A most sarjadó realizmus számára nem volna végzetesebb hiba, mintha szerepét a napilapok riportereinek hivatásával tévesztené össze s arról mondana le, ami egyedül képes biztosítani minden irány polgárjogát: a művészi elvről. Hogy a társadalmi élmény kikiáltása, ha még olyan dobszóval történik is, nem irodalom, ezt a közelmultban többször is tapasztalhattuk. Ami azzá teszi, az a művészi látás immaginációja. A művészi öntudatosság, a mesterségbeli tudással kiegészülő szent költői hit, az új világérzés pátosza, s a tárgyak lelkéig hatoló írói ösztönösség lesz az a legfőbb jó, az a summum bonum, amely felé minden írónak törekednie kell, akár a népből jön, akár a nép felé tart. A jószándék egymagában éppúgy nem segít, mint az író esetleges személyi sértődöttsége. A művészi látás és láttatás nagykorúsító szempontjára lesz szükség az írók részéről és független, elfogulatlan, építő kritikára a kritikus részéről. A realizmus, amely néhány év óta műfajtalan irodalmi termékeiben, újságban, röpiratban, falufelfedező művekben olyan kíméletlen bátorsággal mert a kérdések szemébe nézni, most ez egyszer önmagával szemben kell, hogy konok és engedetlen legyen. A magyar irodalom nagy hagyományainak parancsát teljesíti ezzel és váratlan, nem sejtett fejlődés számára nyitja meg a kaput.

Kovács Endre

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

JAKOS LAJOS: A HOLLAND SZIGORÚ REFORMÁTUS EGYHÁZ GYÜLEKEZETI ÉLETE ÉS MISSZIÓI MUNKÁJA. (1942.)

Magyar református egyházunk számára évszázadok folyamán mindig ihletést jelentett a holland reformátusság élete, theologiája. Innen indult el Apáczai Cseri János, Amesiusnak, Voetiusnak, a puritánoknak nagy számmal akadtak követői, Coccejus párthívei hazánkban nagy munkásságot fejtettek ki s 1645-től kezdve a magyar Biblia nem egyszer Amsterdamban, Leydenben s Utrechtben jelent meg. A Stipendium Bernardinum utrechti magyar diákjainak az élete az Elnémult harangok nyomán ismerős lett sok magyar előtt. Az első világháború után sápadt magyar gyermekek százai nyertek lelki-testi felépülést Hollandiában e az évszázados utrechti Stipendium Bernardinum mellett a holland szigorú református egyház is az amsterdami Szabad Egyetemen s a kampeni theologiai főiskolán évente négy magyar theologusnak adott ösztöndíjat.

Magyar nyelven hiányzott eddig olyan összefoglaló munka, amely beszámol a holland szigorú református egyház gyülekezeti életéről és missziói munkájáról, most ezt adta kezünkbe Jakos Lajos disszertációja. Munkájában áttekinti nagy vonásokban a holland református egyház történetét napjainkig s azután a kuyperi theologiai encyclopaediai felosztás szerint szól az egyház kormányzásának munkájáról, az egyház tanítói munkásságáról, a pásztori munkásságról, a szeretetmunkáról, végül a külmissziói munkáról.

Magyar szempontból figyelmet érdemelnek azok a részek, ahol az egyházi életnek nálunk még hiányzó munkáit ismerteti, mint például az egyházfegyelem, a házilátogatás, a diakonia rendszere. Maga a szerző figyelmeztet arra, hogy „bár sokat tanulhatunk a holland szigorú református testvéreinktől, de ezeket nem szabad szolgailag lemásolni, hanem speciális magyar viszonyainkhoz alkalmazni". Évszázadok folyamán ihletést nyert a magyar Hollandiából theologiai téren, ímé most is „romon virág", indítást, ösztönzést nyerhet magyar református egyházunk a holland református, szigorú egyház életéből. Jakos Lajos munkáját szeretnénk ott látni vezetőembereink kezében, egyházmegyei megbeszélések témájául kívánkozik sok részlete s így éri el célját a könyv: Isten nevének, országunknak és református egyházunknak így ád Isten dicsőséget.

Pap Ferenc

SCHOLZ LÁSZLÓ: INSÉGESEKNEK SZABADÍTÓJA. (Fébé kiadás. Budapest, 1942.)

Scholz prédikációs könyvét elsősorban igehirdetőknek szánhatta. A könyve előszavából ez érződik. Az előszó az igehirdetés problémájáról rövid tanulmány, amihez a beszédek, mint illusztrációk csatlakoznak. A „laikust" nem érdekli, hogyan sütik a „kenyeret", ez csak a szakemberek kérdése. Nem kisebbíti ez a megállapítás Scholz könyve értékét csak leszögezi: Scholz tudja, hogy a közvetlen ismerősök, a személyes hívek még megvásárolják a prédikációs könyvet, ezekből azonban egy-egy könyv nem élhetne meg. A prédikációs könyvek vásárlói, finanszírozói azok, akik nem annyira maguk akarnak épülni, mint inkább építeni akarnak másokat.

Scholz könyve komoly keresztyén könyv. Az ifjúságnak szól, a ravatalnál áll, egy gyülekezetet keres, vagy a rádión keresztül ismeretlenek tömege felé vágtat, mindenütt a Krisztusra talált ember szava hallható. Legkevésbbé az ifjúsági beszédei sikerültek. Nem evangéliumszerűség szempontjából, hanem az ifjúság beállítottsága szempontjából mondjuk ezt. Az is lehet azonban, hogy legkevésbbé az ifjúságnak szóló igehirdetés nyomtatható ki, legteljesebben az ifjúságnak mondott prédikáció hal meg, ha betűbe próbálják merevíteni az élő beszédet.

Újabb hangot képvisel, de ez még nem az új hang. Scholz könyve is azok közé az értékes könyvek közé tartozik, amelyekből kitűnik a saját magukkal, a nemzedékük hangjával való elégedetlenség, a keresés, az új utak törésére vállalkozó bátorság és kényszerűség, de kitűnik az is, hogy az ígéret földjére nem léphetett be. Csak látja sok társával együtt az ígéret földjét: az emberhez elérkező prédikációt, de esetleg meghal, mielőtt lábával érintené ezt a földet, elnémul, mielőtt ezen a hangon: a nagy magyar ébredés hangján szólhatna.

Sokszor úgy látjuk, a mi nemzedékünk csak előkészítő szerepet kapott, a felfedezések, a beteljesülések majd utánunk következnek, az ébresztést a következőkkel végezteti el az Úr.

Márkus Jenő

BERECZKY ALBERT: SZERET AZ ISTEN. (Hat prédikáció. Budapest, 1941.)

Bereczky Albert nagy adományt kapott az Úrtól: az örök Igét valóban aktuálisan tolmácsolja. Ismerős két világban: az Úristen világában és a földi nyomorúságok világában. Otthona a Krisztus világa, innen hordja törődött vállakkal a gyógyító orvosságokat lábtörésre és idegbajra, autószerencsétlenséghez és megkótyagosodottaknak, hogy nemcsak a törések forrnak össze, az idegbajok gyógyulnak meg, a mámorok múlnak el, de az egész élet rendeződik és mámorosodik meg a Lélek italától. Bereczky Albert nem foltokat vet ócska, elhasznált ruhára, de új ruhát, tiszta ru-

hát kínál rongyosoknak és megkopottaknak. Nem megjavulásra, rossz szokásokból kimászásra hív, de új, egészen új beállítottságra formál át, erre nyervén Urától megbízatást. Nem az életstíluson javítgat, de fundamentumától újraépíti az életet. Nem sebeket kötöz, de megbomlott csontrendszert rak helyre: belekapcsol Isten világába.

Márkus Jenő

MÁTHÉ ELEK: AMERIKAI MAGYAROK NYOMÁBAN. (Útirajz az amerikai magyarság települési térképével. Dante-könyvkiadó, Budapest, 1942.)

Máthé Elek, a budapesti ref. gimnázium volt tanára, a kiskunhalasi nagy egyház egyik lelkipásztora, 1940 februárjában a református egyetemes konvent elnökségének megbízásából végiglátogatta az Egyesült-Államok magyar református telepeit. Erről a háborús időkben, nehéz körülmények közt megtett, érdekes útjáról számol be ebben a tekintélyes kötetben, amelyhez értékes mellékletként az amerikai magyarság települési térképét is csatolja.

Az elmult évtizedek során részben a magyar református egyház megbízásából, részben egyéni vállalkozásból többen meglátogatták az amerikai magyarságnak tekintélyes számát alkotó, tengerentúli református magyarságot. Többen adtak erről számot eddig is könyvekben, tanulmányokban. Ezek közül is számottevő jelentőségű Máthé Elek beszámolója nemcsak terjedelem, de tartalom szempontjából is.

Az amerikai magyarság a felvidéki, erdélyi és délvidéki magyarság egyrészének visszatérése óta a legnagyobb magyar kisebbség, mely hazánk határain túl él, így már csak ezért is elsőrangú fontosságú számunkra a velük való foglalkozás.

Az amerikai magyarság számát nehéz pontosan megállapítani. Máthé Elek az Egyesült-Államokban élő magyarok számát — az 1940-es becslés szerint — 580—600 ezerben állapítja meg. A kanadai magyar anyanyelvűek száma az 1931. évi hivatalos adatok szerint 40.582 volt. Föl kell tételeznünk, hogy a tényleges szám — különböző okokból — mindkét államban jóval nagyobb ennél. De ha nem volna is ennél több, akkor is hetedfélszázezer magyarról van szó, ami óriási súllyal esik latba különösen a mai időkben, amikor területi és egyéb igényeket a lakosság számának aránya alapján szoktak támasztani. Hozzá még — és ez teszi számunkra a kérdést sokszorosan fontossá — nem is egyszerű magyarok ezek, hanem az Amerika levegőjében évtizedek nehéz küzdelmeiben megedzett, átformált, a bennük rejlő istenadta képességek kifejtésére nagyszerű ösztönzéseket és alkalmakat nyert magyarság!

Ezeket a magyarokat látogatta sorra három hónapos amerikai körútján Máthé Elek. Könyvében végigvezet minket ezen a fáradságos, de rendkívül tanúlságos úton. Amíg kezünket fogva végigszáguldja a magyarság kisebb-nagyobb telepeit, megismertet minket azzal a különös tengerentúli világgal, a nagy amerikai olvasztókemencével, amely két-három nemzedéken át mindenkit átgyúr, amerikaivá formál a világ bármelyik részéről szakadt is oda. A távoli szemlélő azt gondolná, hogy ez a nemzetközi eredetű konglomerátum nem is ismeri a nemzeti gondolatot. Aki ott járt, mint jómagam is két ízben, csodálkozva látja, hogy az Egyesült-Államok világa nemcsak hogy egy szemernyivel sem marad a többi, nemzeti érzéstől áthatott nemzetek mögött, de gyorsabb, nagyobb eredményeket mutat fel az idegen nemzetek sorából odaszakadók beolvasztása terén, mint bármely más nemzete a világnak. Ehhez két eszköze van. Mindenkit, aki ott születik, születése puszta ténye folytán a maga állampolgárának minősít mindenekelőtt. Másik eszköze az, hogy nyilvános jellegű iskoláiban csak angol nyelven folyhatik a tanítás. Iskolái azután a nemzeti érzés valóságos melegágyai. Az amerikai iskolába járó gyermek mindennap ünnepé-

lyes formák közt tiszteleg a csillagos amerikai lobogó előtt. Az iskolák ilyen, nemzeti érzéstől fűtött levegője mellett, nincs a világnak egy népe sem, amely második, méginkább harmadik nemzedékében meg tudná őrizni régi nemzetiségét.

Ha a nemzeti öntudatához legszívósabban ragaszkodó, más országokban ezt századokig megtartó, erősebb nemzetek sem kivételek Amerikának eme egyetemesen érvényesülő beolvasztó hatalma alól, hogyan lehetnénk kivételek mi?! Ezzel komolyan számolnunk kell. Ennek az alapján élesen elkülönül tengerentúlra szakadt véreink világában is az első, meg a második és a harmadik nemzedék kérdése. Szinte azt kell mondanunk, bármennyire fájdalmas is ez a megállapítás, hogy amilyen erősen él a hazulról odavándorolt első nemzedék lelkében az elhagyott régi hazának emléke és szeretete, az oda legalább öreg napjaikra visszaköltözni vágyás gondolata, éppolyan kevéssé van ez meg a második, méginkább a harmadik nemzedék lelkében.

Minden idehazulról odakünn megforduló magyar ember lelkére, így Máthé Elekére is, két kérdés nehezedik: az egyik az első, a másik a második és harmadik nemzedékkel kapcsolatban.

Az első nemzedékkel kapcsolatban a kérdés így szól: miért kell ezeknek az Amerikában is szinte osztatlan megbecsülésnek örvendő, mert a munkában a legelsők közt járó, a bűnözési statisztikában viszont — Istennek hála — fokról-fokra a legkedvezőbb helyre magát felküzdő magyarságnak az Egyesült-Államok gazdasági életét felvirágoztatni segíteni, miért nem tér az ismeretekben, tapasztalatokban meggazdagodva hazánkba, ahol a boldogabb jövendő megteremtése terén olyan nagy szükség volna reá? Hogyan kellene ennek az első nemzedékbeli magyarságnak a visszatelepülését megkönnyíteni, sőt kívánatossá tenni számukra, akik istenadta képességeik és szorgalmuk révén összehasonlíthatatlanul magasabb életszínvonalat értek el odakünn, mint idehaza?

A második és harmadik nemzedékkel kapcsolatban a kérdés így szól: ha már az odakünn születő újabb nemzedék elszakad is apáik és anyáik nyelvétől, viszont magyar fajtánk istenadta, csodálatos képességei folytán meglepő eredményeket ér el az amerikai iskolában, ahol sokhelyütt magyar gyermekek a legkiválóbb, az iskolatársaik szeretetét is legteljesebb mértékben megnyerő növendékek, akikből egyetemi professzorok, híres orvosok, kiváló mérnökök és feltalálók, neves művészek, a gazdasági élet számottevő tényezői lesznek, hogyan lehet ezekben az őseik hazája emlékét, tiszteletét ébrentartani, hogy új hazájukban jogos magyar törekvéseink szószólói és támogatói legyenek?

Méthé Elek könyvében is ez a két kérdés ismétlődik meg más és más körülmények közt, más és más csoportokkal, emberekkel kapcsolatban, mint valami versnek a refrénje. Ezekre keresi a feleletet. Ezt kérdezgeti az amerikai magyarság vezetőitől, megbecsült munkásaitól, lelki vezetőitől. Meglátjuk és megérezzük, hogy egyik kérdés sem megoldhatatlan: csak tengerentúlra szakadt testvéreinkről meg nem feledkező, őket őszintén szerető, reájuk nemcsak sokszor gondoló, de őket gyakran és rendszeresen föl is kereső, a vélük való kapcsolatot egyre szorosabbra fűző vezetőkre van szükség.

Máthé Elek könyvét avatott tollú emberre valló, könnyed, egy szemernyire sem fárasztó elbeszélési modora mellett ennek a két kérdésnek szüntelen előtérbe nyomulása és az ezekre innen-onnan kapott és adott feleletek teszik minden hazája jövendőjéért égő magyar ember előtt értékessé.

A *ma* magyarságára sok nehéz kérdés megoldása vár. Ezek közé tartozik ez a kettő is. Ennek a kettőnek a sikeres megoldásától függ részben, hogy milyen lesz a magyar *holnap*. *Kováts J. István*

SZIKLAY LÁSZLÓ: A SZLOVÁK IRODALOM. (Franklin Társulat, Budapest, É. n.)

A magyarság az utolsó húsz évben jelentős lépéseket tett önmaga mélyebb megismerése, feltárása felé. Ez az önmegismerésre való törekvés természetszerűen a velünk, körülöttünk élő népek komolyabb vizsgálatára is vezetett. Hiszen — mint Sziklay László mondja — „ezzel elérhetjük azt, hogy saját magunk ismeretét is elmélyítjük, kiegészítjük egynéhány olyan vonással, amely éppen a körülöttünk élő népek meg-nem-figyelése folytán előttünk is ismeretlen maradt."

Sziklay László könyve a szlovák irodalommal foglalkozik. Azonban „nem a szlovák irodalomtörténet tárgyi megírására törekszik", hanem azon a ponton vizsgálja e kis nép irodalmát, amelyen a magyarral érintkezik. Elsősorban arra a magatartásra figyel, amely a szlovák írónak a magyarsághoz való viszonyát jelzi. Műve így inkább szellemtörténetté válik, mint irodalomtörténetté; a művek, írók esztétikai jellemzésére és értékelésére kevesebb gondot fordít, de sajátos céljának ez a módszer jobban megfelel.

Sziklay László a reformációval megjelenő kezdetektől a XIX. sz. végéig, a szellemi öntudatosodás, a politikai önállósági törekvések fellépésének koráig írja meg a szlovák irodalomtörténetet. Regényszerűen izgalmas az az út, amelyet a szlovák irodalom a teljes magyar lelki egységtől a nyelvi önállósodás útján a szellemi önállóság, a politikai elszakadás fokáig megtesz. Először: közös tárgyak, közös eszmék, közös törekvések, közös írók: Rimay, Beniczky, Bél Mátyás, Wallaszky, aztán megindul az eltávolodás, amely azonban legvégső pontján sem tud oly teljes lenni, hogy a közös haza, a közös táj végső szellemi meghatározottságától is elszakítsa a szlovák írót. A szlovák öntudatosodás írói: Kollár, Vajansky, Hviezdoslav ugyanazokat a szellemi sajátságokat mutatják, mint korunk magyar írói. Itt-ott közvetlen hatás tényei is kimutathatók, mint Hviezdoslávnál Aranyé. Persze ezek a kérdések még részletesebb tanulmányozásra várnak, amiben szintén Sziklay jár elő jó példával, s e művének is egyik legfőbb érdeme, hogy a részletfeladatokra is rámutat.

Kár, hogy művét, valószínűleg éppen a részlettanulmányok hiánya miatt, a XIX. sz. végével abbahagyja, s a szlovák irodalomnak legújabb, egy más művelődési körben végbement alakulását nem rajzolja meg. Így azokra a kérdésekre, melyeket műve zárószavában maga is felvet, nem kapunk feleletet. Reméljük, egy új kiadásban, vagy egy újabb kötettel, az író kielégíti ezt az igényünket.

A munka egyik legmeglepőbb tanulsága az említettek mellett, amit ugyan az író nem emel ki, de egész művével dokumentál, hogy ama, a XIX. századi szlovák írók által annyiszor emlegetett magyar „elnyomás" ellenére is, mily szabadon fejlődhetett és nyilatkozhatott a szlovák irodalom nemcsak önmaga, hanem legtöbbször államellenes politikai törekvései tekintetében is.

Az író alapos készültségét mutató jegyzetek és hasznos névmutató zárják be a könyvet.

Tóth Béla

HERCZEG FERENC: GONDOK ÉS GONDOLATOK. (Budapest, Singer és Wolfner. 1942.)

Kevés írónak adatott meg az az alkalom, hogy a szépirodalom területéről olyan előkelő publicisztikai területre jusson, mint Herczeg Ferencnek. Utódaink majd mérleget készítenek és értékelni fogják íróink legnagyobbikát s ők bizonyosan a távlatok tisztánlátásával mérik le a szépíró és a publicista érdemeit. A kortárs, ha bármilyen gyermeki távolságban van is az íróval szemben, megállapítja e könyvben sokszor a merészséget, többször az alkalmazkodási szándékot a korhangulathoz vagy a magyar alkotmányossághoz s általában azt a

magatartást, ami Herczeg Ferencet, mint írót is általában jellemezte: forradalmi gondolatoktól távol nézi a legmozgalmasabb időket és eseményeket is. Elismerjük, hogy ebben különösen az a helyzeti kényszere is befolyásolta, hogy a Pesti Hírlapban láttak napvilágot ezek az elmélkedések. A megnevezett napilap politikai pártállása s a legutóbbi időkben a protestántizmussal szemben elhűvösödő magatartása a lap vezércikkeinek témáiban is észrevehető. A szerző azonban az így adódott helyzetben is szolgálni akart nemzetének s a cikkek első olvasásban bizonyosan sokkal jobban építettek és hatottak, mint így, összegyüjtött formában és könyvalakban. *Gaudy László*

MAKKAI JÁNOS: SZÉP KÖZÉLET. (Budapest, Singer és Wolfner. 1942.)

MAKKAI JÁNOS: URAMBÁTYÁM ORSZÁGA. (Singer és Wolfner. 1942.)

Mit érzett a cenzor, amikor e könyvek kéziratait olvasta? Szinte túlzottan ingerlő kérdés az, hogy mit húzott az eredeti szövegből! Bár a meditációk stílusbeli teljessége s a mondani szándékolt gondolatok egységessége azt sejteti, hogy nem sok húzás történhetett a kéziraton.

Abból a szempontból különösen jelentős mindkét könyv, hogy bár célja szerint bírálni és ítélni akarta a magyar közállapotokat, olyan formában végezte el, hogy akik a könyvet elolvasták, megértették, hogy róluk van szó, s nagyon reméljük azt, hogy az érdekeltek haszonnal is forgatták az intelmeknek szánt tanításokat.

Külön köszönjük a szerzőnek a szónoklással foglalkozók nevében a facies rethorica sorait. Ezt a pár oldalt prédikáló és dikciózó papoknak melegen ajánljuk szíves figyelmébe. *Gaudy László*

ERDÉLY ÖRÖKSÉGE. (Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. VIII—X. k. Franklin-Társulat kiadása, Budapest.)

Az erdélyi emlékírók három utolsó kötete az önállóságát elvesztett Erdély életét s kiemelkedő alakjait állítja elénk az unióig.

Az első kötet XVIII. sz.-végi Erdély megjelenítése. Erdély állami élete elhanyatlott, s műveltségébe, történelmébe, nyelvébe, s ha szabad ezt a szót használni: népiségébe húzódik vissza. Erdély vezető szellemei a politika helyett a művelődés terén gazdagítják magukat s országukat. A műveltség e fényes Erdélye mögött azonban sötét kontrasztként feltűnik egy másik: a felnyomuló oláhság fenyegető árnyéka. Az erdélyi nemesség művelődésbeli nagy tetteihez a Horalázadás véres pusztításai szolgáltatják a megdöbbentő ellentétet. Az uralkodó hatalom sem kíméli az országot: a mádéfalvi vérengzés Erdély legértékesebb néprétegének, a székelységnek erejét töri meg. Jancsó Elemér alapos és sokoldalú bevezetése, tömören és találóan foglalja össze a kor vonásait. A kötet emlékírói közül Bod Péter, Naláczi József, Götffy Borbála emelkednek ki érdekességükkel.

Az Erdélyi arcok című kötet a reformkor Erdélyének, az unió felé haladó kis országnak hőseit mutatja be. Ujfalvy Sándor, Jósika Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Bolyai Farkas, Wesselényi Miklós, Barabás Miklós regényes érdekességű alakjai tűnnek fel előttünk a kötetben a maguk élettel teljes előadásában. Tavaszy Sándor pedig bevezetésében rajzol róluk pár vonással pompás, megelevenítő erejű képet, kiemelve, hogy „nincs közöttük egyetlenegy szájaskodó magyar, akik házukon, otthonukon, falujukon kívül igyekeztek volna kitűnni, hanem elsősorban a saját rendeltetésükből folyó dolgaiknak néztek utána."

Az utolsó kötet a nagy alakok mögött a hátteret mutatja meg 1791-től 1867-ig. Az első író, Bethlen Lajos, hosszú és eseményekben gazdag élete adja meg mintegy a kor keretét, mely az uniós és művelődési — Nyelvművelő Társaság, színház stb. — törekvések diadalai után a szabadságharc megpróbáltatásait s az

elnyomatás szenvedéseit is meghozza Erdély számára, míg végül a kiegyezés végleg eggyé forrasztja a két országot. Bethlen Lajos után Kazinczy, Déryné, Kemény Zsigmond, Jakab Elek, Bisztray Károly, Gyulai Pál, Deák Farkas, Mikó Imre megírásban s tárgyukban egyaránt érdekes írásai elevenítik meg előttünk ezeket a változatos, küzdelmes időket. Bisztray Gyula részletes bevezetése gondosan foglalja össze a kor mozzanatait és tanulságait. A szerkesztő Makkai László nak a szerkesztés szempontjait ismertető megjegyzései zárják be a kötetet.

A sorozat végére érve, csak azt mondhatjuk, hogy mind a szerkesztő, mind a kiadó s munkatársaik nagyon hasznos munkát végeztek az erdélyi emlékírók szemelvényes kiadásával. Munkájuk sikere azonban további feladatokra kötelezi őket. Jó volna a feltámadt érdeklődést most már az íróknak teljes, sorozatos kiadásával kielégíteni. Nagy öröm volna egy ilyen kiadás az olvasóknak s nagy haszon az irodalomnak és történettudománynak.

Tóth Béla

KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE EMIL: TEGNAP. (Révai-kiadás, Budapest.)

Kolozsvári,Grandpierre kezdettől fogva megkülönböztetett figyelmet érdemelt a fiatalok között. Nemzedékének kissé gomolygó, lírai ködökbe vesző képzetvilága mellett az övé élesebb kontúrjaival, tartózkodóbb, s egyben határozottabb állásfoglalásával tűnt ki, a fanyar értelem józan világítású fényeivel, amelyekből azonban mégsem hiányzott a líra, a bensőség, a képzelet árnyjátéka. Az ő lírája a fantasztikum volt; valóságban meglesett, de valószínűtlenné nagyított különcök, ideggyenge lények, szakadozott eseménysorok, félálomban élt életek adták regényei atmoszféráját, napok, az ő napjai öltöztek bennük irónikusan pontos és költőien hangulatos fogalmazásba. Hivatalszobákról szólott a csodálatos történetek hangján. Csirájában már mindegyikben ott lappangott a társadalombírálat, Csibráky úr félszegsége már típusra utalt, ha torzított formában is; de a játék ösztöne egyelőre elnyomta a megfigyelését, a mulatság a tanulságot Az *Alvajárók* volt az első könyve, amelyikben gazdagon és teljesen felszabadult a lírája, *Tegnap* az új mű, amelyben önállósult megfigyelőkészsége, mindkettő a családi élet meleg mélyéből kapott erőre és fordult vele szembe írói, emberi leszámolásra. Az első az érzelem, a másik az intellektus síkján lázadt a múlt ellen, a bűvölő, ernyesztő vonzást festette a régibb, a szervezet akarat ellenszegülését az újabb munka. A lágy hús helyett most a kemény csontozat bontakozott ki, mint a röntgenképen, a regény kerete lemállott s helyét kitöltötte a szenvedélyes demonstráció, a lírikus és karikaturista kettős álarca mögül előtűnt az igazi arc, a moralistáé.

Emlékezés és bírálat itt a családnak szól, majd kiszélesítve a középosztálynak, még szélesebben a magyarságnak. Egyéni, polgári, faji hibák (a legtragikusabb fajtából, mert erényeknek számítók) játszottak közre, hogy egy eleven, önálló, figyelő gyermek elbátortalanodjék, az eredetiségtől a konvenciók felé sodródjon, fürgeségét késedelmességre, tettvágyát halogatásra cserélje, száguldás helyett betörjön; illetőleg, mikor mindezeknek tudatára ébred, gyógyíthatatlan lelki töréssel próbáljon szabadulást keresni. A csapós ajtót a felszabadultabb, nagykorúbb, tisztultabb élet felé egy franciaországi közjáték nyitja fel, hogy gyorsan bezárulva csak az emlék keserű utóízét hagyja meg és új, most már cinikusan vállalt ernyedtséget. Két elvet, két életformát állít szembe egymással, neki-nekilendülő sorsa; az egyik legméltóbban az apa személyében ölt testet, a nemesen tehetetlenben, akinek halogató, érzéseket titkoló közömbössége annyi gyötrelmes órát szerez a gyermeknek. A másikat legbájosabban Francette képviseli, a fe-

gyelmezett lelkű kis szerelmes, lucidus érdeklődésével, érzelmi frisseségével, ösztöneinek franciás rendjével. A két legsikerültebb és legteljesebben regényhős alak mellett csak aláfestő háttér az itthoni és kinti iskola ellentéte, elvonteságokra és tényekre nevelésével, még hozzá némileg erőltetetten az, hiszen az épinali szövőiskola könnyen verheti gyakorlatiasságban a hazai bölcsészti fakultást. A budapesti technológiai főiskolán talán kevesebb ok lett volna a csüggedésre. Ugyanígy túlzás az itthoni lakásadónő balga ellenállását a francia leány okos meghódolásával szembeállítva a középosztály rovására írni: megfordítva is elképzelhető az eset, a szerelmi taktikában mégis csak a nő egyénisége fontos és nem osztályhelyzete vagy nemzetisége.

A kiélezettség azonban nem von le a tételek igazságából, mint ahogy a gyakori agyonmagyarázás sem gyengíti érveinek pompás sodrását. Egyéni érvek ezek, nem a korunkban divatos viták elkoptatott közhelyei, nem is könyvek visszaidézett emlékei; a friss fogantatás érzik rajtuk, a gyökeres végiggondolás és a feltétlen őszinteség. Nem tagadja meg polgárságát, csak lelkiismeretvizsgálatot tart, méltányolni tudja annak a formai értékét is, amit kárhoztat, így az apai magatartásban, de a végképpen elavulttal szemben fölszárnyal kegyetlen iróniája. Polgáraiban kevesli a polgárosodást, az élet öntudatos megélését, az egyéni kezdeményt, a gyakorlati érzéket, mondhatnók a felnőttségét; a francia példát állítja eléjük irodalmár reformerként, akit a gyakorlatiasságban is az értelem rendező munkája fog meg. A szokványos újítóktól jólesőn elütve, forradalmát a fogalmak tisztaságáért vívná, a logika és nem a szenvedélyek diadaláért.

A tételek hajlékony, világos, valóban tiszta fogalmakban szólalnak meg nála. Regénynek azonban, még önéletrajznak is, ez kevés lenne, ha nem támogatná a meggyőző, önmagáért felelő ábrázolás. A pontosság itt is megtermi gyümölcsét: az apával szembefeszülő gyermeki érzéseket, a kolozsvári szerelem riadt gyámoltalanságát, az épinali felelés szorongását és boldog felszabadulását a legjobb lélektani iskola modorában és érzékeny egyéni emlékezéssel mutatja be, tudatosan, mégis az egykori hangulat teljes átélésével. A Francette-al való idillben éri el tetőpontját ez a figyelő, rögzítő szenzibilitás; legjobban az egyetemi élet képeiben hagy ki, ahol elnagyolt, diákos humorba csap át. A regény így, ilyen hangnemben hangzik ki, de méltó folytatását bizonyára a mélyben lappangó fájdalom fogja meghozni és nem a felszínen csillámló cinizmus.

Halász Gábor

CS. SZABÓ LÁSZLÓ KÉT ÚJ KÖNYVE. (*Haza és nagyvilág*, Franklin kiadás, *Három költő*, Franklin kiadás.)

Az irodalmi nyelvhasználatban vannak szavak, melyek különös szerencsével siklanak ki — talán szakszerűtlenségük folytán — a definíciók polipkarjaiból. Ilyen például a *literátor* is. Ha a kifejezés tartalmához közelebb akarunk férkőzni, meghatározások helyett inkább példákhoz folyamodunk, legelőször talán Babits mesteri kis drámájára gondolunk, mely címként viseli e szót és a legnagyobb magyar literátornak állít emléket. Kazinczy valóban irodalmár volt, amit senki sem mondana esetleg Csokonaival kapcsolatban, pedig az íróságban mindketten találkoznak.

A mai magyar glóbuson talán senkire sem lehet a literátor jelzőt annyi joggal ráruházni, mint Cs. Szabó Lászlóra, akiben az írói szenvedély és fegyelem összebékítette a szaktudós excluzivitását a sokfelé dilettáló szellem kalandos élményszomjával. Eddigi életművében az elbeszélés, regény, tanulmány, „őrjárat", útijegyzetek, bírálat, cikk, tanulmány és nagykompozíciójú essay műfajváltásain keresztül kapott új és új formákat mondanivalója, nem keresésből vagy nyugtalanságból, még kevésbbé az önmagát lep-

lezés szándékából, inkább a *literary gentlemanek* természetességével, fölényével és gátlástalanságával.

Az év folyamán két kötete jelent meg, tíz év alatt írt tanulmányai nagy részének gyüjteménye *Haza és nagyvilág* címmel és három angol költő arcképét felvázoló, problémafelvető essayje, Bryonról, Shelleyről és Keatsről. Az előbbi, negyedfélszáz oldalas kötet láttára az olvasóban bizonyára felébred a nosztalgia a nagy mű után, melyet a *Szózat* tömbjéből kiolvasztott nemesércű cím sugalmaz, s nem szűnik akkor sem, mikor a bevezetés megvédi a magát „csip csup munkákban szétaprózó" alkotót, akiért különben maguk a tanulmányok is helytállanak mondanivalójukkal és változatosságukkal. Az olvasó nem panaszkodhat: *egy* rendszeresen kidolgozott gondolat helyett az intuícióval odavetett gondolatok egész *sorát* kapja.

Kronológia helyett könyvének alaprajzot adott, a nagyvilág, haza és Latin-Európa tárgykörei szerint csoportosítva tanulmányait. Szó esik bennük a nagy és kis népek hivatásáról, politikai, illetőleg társadalmi korszakokról, felvázol tájakat és elemzi a tájhoz kötött lelkiséget, írói arcképeket rajzol, megáll egyes irodalmi alkotások előtt, felállítja nemzedékek és irányok termésének mérlegét, Nietzsche-i értelemben vett korszerőtlen problémákat forgat meg ujjai közt és vall személyes élményeiről. Műszavakban beszélve kétségtelenül a tudományok hosszú listáját kellene felsorakoztatni, ha fejtegetéseit tárgy szerint osztályozni akarnánk. Ady, Bessenyei, Kölcsey, Babits, Illyés, Dante, Apollinaire, Huxley irodalmi érdekű témák, úgyszintén a magyar irodalom két nagy *mérlege* is. De mikor a nagyváros költőiről beszél, az már kultúrfilozófia Huizinga-i értelemben, a népek hivatásár'l értekezve gyakorlati történetfilozófiát ír, míg a Latin-Európa vagy a magyar jellem vizsgálata a karakterológia eszközeihez folyamodik. Amit a magyar liberalizmusról mond, nemzetpolitika, s amit Popovics Sándorról, közgazdaság, s amit például Párizsról írt, a város belső szerkezetéről és lelkéről, az földrajz is, történelem is, társadalomtudomány is, de elsősorban — essay.

A regényírás sokat emlegetett fordulatát és válságát sok tekintetben az essayszerű elemek előtérbe nyomulása okozta az epikába. Korunk egyik vádolt szellemi tünete — különösen a magyar irodalomban — éppen ezért az essayizmus. A vád alól egyetlen műfajt lehet teljes lelkiismerettel felmenteni, magát az essayt: aki az élet és irodalom egyre sokasodó rétegeit szemmel kíséri, nem sokallja, inkább keveselli azt, amit az utóbbi években íróink ezen a téren végeztek. Cs. Szabó fentemlített témagazdagsága, a „kísérlet" műfajára annyira jellemző átmenetekkel, a legjobb tanulság erre. A megérzés által vezetett tudományos lehetőségek enciklopédikus gazdagságáról és egyoldalúságáról beszélhetünk vele kapcsolatban. Mindez nem utolsó sorban módszer kérdése. Ha például Dantéről ír tanulmányt, a szokványos esztétikai észrevételek helyett a valamikor nagy Firenzének adekvát szülöttjét mutatja meg, szellemi egyensúlyt teremtve a világraszóló politika és a költői lángelme között. Adyra emlékezve a saját ellentéteivel küzdő első és földöntúli látomások szférájában élő harmadik Ady helyett a másodikat állítja az olvasó elé, az egyéni és nemzethalál kísérleteit legyőző gondolkozót, akiből a szegények jussának mély és örök követelése szól. A pusztán irodalmi gondolat területéről itt már átlépett a tanulmány a nemzet sorsát érintő kérdésekbe, ami épp annyira nincs ellentétben a költők szellemével, mint ahogy a szerző tolla alatt természetessé válik az írók idézése akkor, ha közgazdasági vagy politikai korszakokat mutat be, mint a *Magyar liberalizmus*ban.

Literátori igénye általában más és bizonyos szempontból felfokozottabb, mint a szakemberé. Az említett arcképekben és

a kötet többi egyénábrázolásában is mindig valamily erősebb hangsúlyú vezérelv dominál. Egyszerű leírás helyett sokkal jobban fűti becsvágyát valamilyen belső feszültség izgalmával terhes eredmény levezetése, szerep és eszmény dialektikája, korba-ágyazottság és egyetemes lélektani vagy történelmi vonatkozások. Mindez némileg enciklopédikus színt ád alkotásának, a polihisztorság sokszor nyomasztó kényszere nélkül. Cs. Szabó essay-művészete „vidám tudomány", tartalma és célkitűzései szerint is, és a szerző kíváncsiságának és könnyedén megpillantó kutatókedvének szempontjából is. Nem az anyag teljessége vonzza, hanem önmagáé, s ezért olyan üdítő benne az irodalmár gátlástalansága.

Érdemes lenne formáival foglalkozni, a külsőkkel és belsőkkel. Végigkísérni benne a „nagy" esszé magyar szabadságharcának kísérleteit, a Thomas Mann-i vagy Valéry-szerű végső csúcsok felé. Elég itt az új magyar irodalom nagyarányú *Mérleg*ére, vagy a *Latin-Európa* egyetemes és élményszerű tipológiájára, a *Három költő* széles alapjaira gondolni; az utóbbi irodalmunk legnagyobb vonalú tanulmányai közé tartozhatna, ha a szerző a remekberajzolt kis-életrajzok helyett következetesebb felvetett témáját, a kortársi viszony és a korai halál kérdését vizsgálta volna. Ezeken keresztül vezet az út a formailag Plato-Madariaga határvonalain álló párbeszédes, útinapló-szerű írásokig. Ilyenkor villog legjobban Cs. Szabó fegyvere, a gazdag műveltséget és éles intellektust reveláló képzettársítás, a váratlan kapcsolatok meglátása, a már-már akszióvá váló aforizma mindig készenlétben álló stílusfrissítésével.

Ennyi változat és sokféle villódzás mellett bontakozik ki az enciklopédizmusból a válagotó arisztokrata arc, mely azonban a hitet sem szégyelli. Szinte teljes egészükben idekívánkoznának a bevezetés sorai, melyben vallomásszerűen állást foglal három nagy eszménye, a kis népek hivatása, a Latin-Európa és a modern magyar irodalom új klasszicizmusa mellett. Egyikben az örök magyar hivatástudat, másikban a mediterrán világosság kultúraépítő és őrző hivatása, harmadikban az irodalom nemzeti és örök-művészi küldetésének meggyőződése szólal meg.

Éppen ezért humanista, mint az „emberszabású" latin tájak; a polgári műveltséget hordozó harmadik rend békés harcosa, aki irodalmunk mostani ellentétei közt magáravállalta a békítő és összekötő csendes és nem mindig hálás szerepét. Erről beszél nemcsak a *Mérleg*, de egész életműve is, elméletben és gyakorlatban. S lehet-e ma méltóbb szerepe a literatornak?

Vajda Endre

REGÉNYÍRÓNÖK. *Gróf Bethlen Margit: Szomszédok.* — *Simonfay Margit: Repül a kő.* (Singer és Wolfner kiadásai.)

Az irodalomban bizonyos témák időnkint járványszerűen lépnek fel. Regénytéma-bacillus újabban sokféle van a magyar irodalomban. Legáltalánosabb az orvosprobléma, amellyel könyvben, filmen lépten-nyomon találkozunk. Fehérköpenyes orvos és műtőasztal nélkül valamirevaló regény alig képzelhető a műfaj bizonyos vállfajában. De a többi téma sem hagyja magát! Családregényeknek pld. se szeri, se száma. Népi vonatkozású tárgyak, meseszerűség, tudatalatti énproblémák, kettős élet, lelki vagy eseménybeli kaland, az áttételek különböző fajai stb. mind divatos járványok, miket sokszor tudattalanul kap meg az író a korízlés jóvoltából. Majd mindenik témának vannak klasszikus elődei a világirodalomban. Sokszor azonban az ős nem ismerne rá torzonású, szapora utódaira.

A divatos témák közül talán legkézenfekvőbb, legmegokoltabb a családregény. Társadalmunk támasza és talpköve a család, ha inog is néha ez a támasz. Gróf Bethlen Margit: Szomszédunk című

regénye is családi életet mutat be, de nem a leszármazás egymásutánjában, hanem keresztmetszetben. Tárgya nemcsak *egy* család; birtokaikon élő, vidéki mágnáscsaládok: „a szomszédok" egész mozgalmas társadalmi életét magában foglalja. Dunántúlon élnek ezek a családok s így a Dunántúl televény földje, szelíd lankái, erdei háttérül szolgálnak az eseményeknek s mivel Agárdy Domokos és felesége erdélyi származásúak — mintegy visszfényképpen — Erdély is benne van a regényben. Bethlen Margit az oknélküli féltékenység pusztító erejét, idegromboló hatását akarja érzékeltetni legújabb művében. De ez a programmos célkitűzés művészi szempontból nem árt regényének: feloldódik a személyek sorsában és az események ütemében. Minden alakja él, jól belelátunk lelkükbe. A valóság szilárd talaján állnak, azon a síkon, melyet az író jól ismer s valószínű színekkel tud elhihetővé tenni, nem látszik rajta semmi szándékoltság, még ha alakítja is a tapasztalt valóságot. Élmény lesz belőle, nem hideg elvontság. Eseményeket, helyzeteket érdekesen bonyolít, talpraesett természetességgel gondolkoztatja és beszélteti személyeit. Juli grófnő — a főalak — gyöngéd, mély érzésű lénye, férje robosztus, férfias alakja, a két rokonszenves Orlándy s a mellékszemélyek mozgalmas, színes forgataga eleven valóságként élnek képzeletünkben az író bemutató kézmozdulatára. Legérdekesebb a környezetrajzban a betegesen terhelt Kalina család és áldozatuk a virágtörékenységű, szegény kis Elly, továbbá a kemény vonásokkal megrajzolt mostoha alakja.

Jóízű, magyaros szellemű könyv, — ha nem a legmagasabb igényeket kielégítő, legkomolyabb célokat megvalósító irodalom is. Mindamellett az átlagműveltségű, természetes észjárású, jóízlésű olvasó örömmel olvashatja. Bethlen Margit sokat fejlődött legutóbbi regénye óta is. Tapasztalatai, figyelőképessége megérlelték írói lényét. Írásművészetének figyelemreméltó alkotása ez a regény.

Simonfay Margit: Repül a kő című munkájában szintén családi problémával találkozunk. Ez is tételes regény, mint az előbb vázolt, de merevebb, színtelenebb. Annak bizonyítására íródott, hogy egy házasság felbomlása, — mint véletlen szerencsétlenség —, nem marad egyedülálló a családban, sok más zavar, törés, sőt tragédia követi. „Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg?" — idézi az író könyve jelmondatában. S valóban a Bernát család élete összezavarodik az első felcsapódó, tajtékos hullámtörés után. Az író szándéka tiszteletreméltó törekvés. Igyekszik a mélybe hatolni, hogy onnan hozza fel tételének érveit, de ereje bizonytalan, nem eléggé meggyőző. Legtöbb alakja reliefszerű, nem háromoldalról kiképzett, — bár a főalakokban vannak bizonyos különállóan érzékelhető vonások. Némi bizonytalanságban vagyunk a család társadalmi hovátartozására nézve is. Mind gazdagok, gondtalan, fényűző életet élnek a Bernát család tagjai, leginkább üzlettel foglalkoznak (1939 előtt Pesten), de a leányok férjei között találunk építészt, sőt *katonatisztet* is!

Nincs tiszta képe az olvasónak sok mindenről, de ettől eltekintve nem lehet elvitatni az írótól bizonyos igényességet. Lélekemelő regényt akart írni, bár ez egyelőre szép szándék maradt. Biztató jelnek látszik, hogy könyve második része tisztultabb, töretlenebb. Íráskészsége megvan hozzá, lehet, hogy hibátlanabb könyvet is olvashatunk még tőle.

Debreczeny Lilla

BARDOSI NÉMETH JÁNOS: SZEGÉNY ORSZÁG. (Versek. Pécs.)

Bárdosi Németh János szereti a természetet, látja szépségeit és mikor a látás funkciója a legerősebb benne: verse leírás lesz. Természetrajongása azonban több a látásnál, szemlélődésnél: a tájjal, a földdel, növényekkel és állatokkal titkos szálak fűzik egybe, hangulat remeg meg benne s a természettel való kapcsolatának megsejtése panteisztikus érzésbe

ömlik át *(Őszi bogár, Síphang)*. A természet felé való vágyódásának van egy külön köre: a táj, a szükebb haza, a Dunántúl szeretete. Ezt gyakran emlékek *(Rög és lélek)*, gyakran a hazalátogatás friss impressziói táplálják *(Dunántúl, A földem ölén)*. Szeret elmélkedni a halálról, az elmúlásról. Lírájának három eleme: a leíró, a hangulati s az elmélkedő igen gyakran együtt és egyszerre jelenik meg soraiban.

Együtt és egyszerre fejezi ki leírással, hangulattal és kontemplációval legerősebb, legmélyebb motívumát: magyar nép- és fajszeretetét. A belőle sarjadt ember lelkével valóban együtt érez a falvak magyarjával; ez ad verseinek, lírájának, kontemplációinak valami sajátosan nyomott érzést. Különösen azokban a verseiben jut ez kifejezésre, amelyekben a magyar parasztról *(A magyar paraszt)*, a magyar sorsról *(Szegény ország)* ír s amelyeket elhúnyt költőkhöz intézett. Bár egy versében *(Vallomás)* Európát vallja tágabb hazájának, holott nem utazhatta be, mégis Adyhoz hasonlóan így sóhajt fel:

> Tied vagyok már mindenképpen,
> béres könnyben és szegénységben,
> haragomban és halálomban,
> nem szeret, földem, senki jobban.
>
> *(Szegény ország.)*

Verseinek muzsikáját ömaga síphanghoz hasonlítja s ezzel jól érzékelteti pasztorális témáinak zümmögő monotóniáját. Néhol egy-egy sikerült jelző teszi elevenné a képet, vannak meglepő szavai is.

Nem hallgathatjuk el ennek a rokonszenves költőnek egy különös fogyatkozását. Ritmuskezelésére gondolunk. Nem állítjuk egy percre sem, hogy a költőnek nem volna joga szuverén hatalommal megszabni saját sorainak zenéjét. Disszonanciát csak akkor érezünk, ha látszólag szabad-vers-sorok váltakoznak nagyon is ismerős lüktetésű ütemes vagy metrikus sorokkal. Nem látjuk művészi értelmét annak sem, ha egyszerre — különös ok nélkül — megváltoztatja a sor lejtését. A *Síphang* második sora trocheus, az utolsóelőtti lehet trocheus, esetleg egy anapesztussal élénkített jambus, valamennyi többi sor azonban: jambus, ha nem is egészen kifogástalan. A második sornak ez a megzökkentése — minden értelmi jelentőség híján — zavar.

Rímelése igen gyenge. Még csak hagyján, hogy *erdő-kelepelő* számára rím. A baj, mint ebben az esetben is, hogy gyakran nem egyezik a rímelő szótagok hosszúsága. Ezt megtetézi még azzal is, hogy a rossz rím kedvéért oda nem illő szót erőszakol. Pl.:

> Petőfi Sándor volt ily rokonod,
> ő mondott ennyi tücsköt-bolondot.
>
> *(Levél Erdélyi Józsefhez).*

Mint ahogy a rímelő készség még nem teszi költővé az embert, lehet valaki költő annak hiányával is. Németh is ott találja el a helyes utat, ahol egyáltalában nem rímelteti sorait. Hisszük, hogy jövő fejlődésében is ez az út fog további emelkedéséhez vezetni.

Szabó Richárd

RÓNAY GYÖRGY: TE MONDJ EL ENGEM. (Válogatott versek, Révai-kiadás.)

A költő külön világot épít magának és megköveteli, hogy e magaalkotta mundust mindenki tiszteletben tartsa, ahol minden táj, kő és hang azon a helyen van, ahová ő elhatározta. S mi lehetne a költő hivatása, ha nem ez a görcsös ragaszkodás és másíthatatlan hűség önmagához? — úgy védeni a Várat, hősiesen, mindhalálig, mint a régi kapitányok, a Zrinyiek, Szondiak és inkább véres csatákban elesni, semmint zöld asztalnál bukni el hiú gáncsvetésben és olcsó játékokban. *Rónay* költészetében döntő fontosságú ez a magatartás, mert ez különözi el legjobban nemzedék-társaitól.

Nála az Értelem és a Szépség valóságos hitvestársak, harmonikus szép házasságot élnek s az igazi boldogságtól csak egy hajszál választja el őket; ez a hajszál, jelen esetben, a környező idegen világ, mely parlamentéreket küldözget, rossz híreket üzen az étheren át, egyszóval mindúntalan belekontárkodik a Vár ügyeibe. Felhőket küld, hogy elborítsák a kék eget, de a költő visszautasítja e kéretlen beavatkozást, eme „megbízás nélküli ügyvitelt": „*Nem veled éltek, ellened? Szigetre — száműztek? Mosolyogj. Ez a — te válaszod: egy új világ s felette — az Alfa és az Omega*".

Magányos költő, tehát közel van ahhoz a vádhoz, melyet kollektív korunk oly gyakran és indokolatlanul ismételget azokkal a költőkkel szemben, akik, a költő örök törvénye szerint, csak magukról és maguknak szólnak. Valóban hiányzik költészetéből a szociális ihletés. De ha utánagondolunk e látszólagos hiánynak, mindjárt másképpen kell látnunk a kérdést. Az inspiráció alkati dolog, hogy ki micsoda érzésre rezdül meg, annyira alkati jelenség, hogy a törvényszerűségféle síma kutatása is kátyuba vinne. *Rónay* költészete mégsem társadalmonkívüli, remete-költészet; a nyugtalan és értelmes kultúrember társasága lassan nem az emberekből, hanem valóban a csillagképekből és tájakból kell, álljon. Tehát másfajta társadalom veszi körül s bizonyára igazabb. Állandó védelemben él az effajta költő, szövetséget kötött az értelemmel és e szövetségből néz ki az elboruló világra s ha fenyegetővé válik egy pillanatra is a veszély, leemeli fegyverét válláról és vár; mi fog történni? S egy-egy „neofrivolabb" pillanatában a vadat választja például, amelyik „tisztásán, szelíden várja az üldözőt. Fölnéz és mosolyog".

Érdekes megfigyelnünk, mennyire különbözik a regényíró *Rónay* arc a költőétől. Ezekben a versekben semmi kísérletező nincsen. Hagyományt vállal, örökséget visz tovább s a régi formákat teliti meg új mondanivalóval. Mert amit elmond új és meglepő. Hideg, csillogó formába szorítja az izzó lávát, értelmi eszközökkel fékezi le a kicsorduló érzést és érzelmi eszközökkel költőiesíti a bölcselkedést. Ez a belső harc teszi izgalmassá költői termését. Tiszta nemes áhitat él benne, amit nem mindig sikerül értelmivé átlényegítenie s éppen ezért érzhetjük, hogy vonala még nem végérvényes s minden formai tökélyen túl, még néhány hangváltásra is el lehetünk készülve.

Harmincegynéhány verset tartalmaz e kis kötet, nyolc esztendő válogatott termését; mennyiségileg igen keveset, de annál többet minőségben. Több verset szerettünk volna tőle, így talán azonban még izgalmasabb olvasmány kötete, mert felfokozott izgalommal várjuk a következőt s reméljük, abban már nemcsak kontúrokat ad e „külön világához", hanem fel is tárja számunkra azt.

Gönczy Gábor

PASSUTH LÁSZLÓ: A LOMBARD KASTÉLY. (Regény. Athenaeum)

Ez a könyv iskolapéldája lehetne az úgynevezett intellektuális írótípusok elhibázott szépirodalmi munkáinak. Tárgya, stílusa és belső állásfoglalása annyira jellegzetes, hogy belőle, kirívó szándék nélkül, pusztán a könyv ismertetésével egy ma elég gyakori irodalmi terméknek — a meglepő, szinte tudományos fölkészültséggel és nagyfokú, mármár agyafúrt írói tudatossággal alkotott intellektuális regény műfajának — ismertető jegyeit és pedig erősen kifogásolható jegyeit állíthatnánk össze.

Jellemző mindenekelőtt a kissé túlméretezett és erőltetett téma. A regény egy jóeszű kalandor hét festményhamisítványa és egy fiatal magyar művészettörténész tudományos és szerelmi kétségei körül bonyolódik. Az író valami rendkívüli és ritka szellemi izgalmat akart történetének rejtélyes problémái köré sűríteni, az olvasó azonban hamar

rájön az eléggé átlátszó és feltűnően tudatos eszközökkel kidolgozott izgalmakra és hovatovább már nem is az eseményekre, hanem az író mesterkedéseire figyel. Passuth valósággal körmönfont módszerekkel dolgozik, sejtet és gyanúsít, félrevezet és léprecsal, még sem tud bennünket meggyőzni arról, hogy itt az események óriási ügyet kavartak volna föl, sőt lassanként az író magánfeladatának látja az egészet és már csak azt nézi, vajjon hogyan sikerül a szerzőnek ezekkel a mesterségesen kitermelt nehézségekkel megbirkóznia. Az író hiba nélkül meg is csinálja feladatát, hisz mindent tud, ügyesen kever érzelmes lírát és mély bölcseletet, komoly tudományt és hangulatos párbeszédet, csak egyre nem képes, lekötni az olvasó érdeklődését. Titokzatos fluidumok áradnak mindenkiből és mindenből, de hiába, az olvasó már régen tisztán látja az „ügy"-et és előre tudja a megoldást. Jellemrajz és lélekrajz mind gondos, pontos munka, a szerző seholsem téved, fegyelmezetten és szigorúan ügyel állandóan a kitervelt mértékre. Mit mondjunk a stílusáról? Hibátlan teljesítmény. Minden szó, minden kifejezés a helyén van, a legválogatottabb, legmegfelelőbb jelzők és hasonlatok, képek és párhuzamok árulkodnak itt a fárasztó és kínos tudatosságra.

Irodalom, művészet ez? Azt hisszük az irodalom több is, kevesebb is ennél. Kevesebb, mert a lépten-nyomon szembeötlő tanultságnak, fölényes tudatosságnak, zökkenő nélküli rutinnak ekkora erőfeszítése már zavarba hozza az olvasót. Élményt, hatást vár és ehelyett agyonszerkesztett műhelymunkát kap. De több is, sokkal több az irodalom, és éppen ez a több az, amit nem lehet megtanulni, a gondolatnak és az érzelemnek az izzását, mely művészi magaslatra emeli az írói alkotást.

Bikácsi László

JÓZSEF KATONA: BÁNK BÁN. Übertragung von JENŐ MOHÁCSI. Dr. Vajna und Bokor, Budapest—Leipzig. (Mohácsi Jenő Bánk-bán fordítása.)

A jeles műfordító ezzel a művével fejezte be nagy trilógiáját. *Az ember tragédiája, Csongor és Tünde* után most a *Bánk bánt* tolmácsolta német nyelven. Először Dux Adolf próbálkozott meg vele (1858), majd Vészi József (1911). Ekkor Berlinben be is mutatták, de az előadás kudarcot vallott, nyilván, mert nem készítették elő megfelelő gonddal.

Ha Mohácsi Jenő csak ennyit ad nemzetének, máris jó neve marad fenn azok között, akik elszigetelt szellemi életünk útjait külföldön egyengetik. Eddig odakünn Madách remekének átköltésével volt osztatlan sikere, a Burgtheaterben s a Rádióban is. Mohácsi sokat tanult elődei kísérletéből. Amit rövid, velős tájékoztatójában mint műfordítói elvet hirdet, nagyrészt megvalósulva érezzük s élvezzük költői és lelkiismeretes átültetésében. A szöveget eléggé híven adja visszsza. Érdekes újítása, hogy valamivel rövidebbre fogja a sorokat, az ötös és ötödfeles jambust négyessé csökkenti, mivel ennyi terjedelem elegendőnek bizonyult a mondanivaló visszaadására, némely sorok kivételével, ahol az eredeti formát meg kellett tartania. Igy aztán valóban egy fokkal drámaibbá sikerült gyorsítania a tragédia vérkeringését, mely elődeinek kénelmesebb, itt-ott terjengős fordításában el-ellanyhult.

Érdemes volna a három remekművet Mohácsi Jenő gondozásában szemközti szöveggel, olcsó kiadásban hozzáférhetőbbé tenni a magyar ifjúság számára; így az élvezeten kívül még gyakorlati haszna is volna belőle az iskolának.

Vajthó László

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

3

TARTALOM:

Gaudy László: **A protestáns kántorképzés ügyében** ● Tóth Endre: **Mint vihar után a fák...** (vers) ● Molnár Antal: **Őszinteség és zene** ● Gesztelyi Nagy Zoltán: **A regős mozgalom** ● Máthé Klára: **Szinházi újdonságok** ● **Könyvek és írók** (Bóka László: **A Magyar Versek Könyve** — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. MÁRCIUS **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

BOKA LÁSZLÓ: A Magyar Versek Könyve — — — — — — — — 87
FEKETE LAJOS: Magyar református templomok — — — — — — 91
HARSÁNYI ANDRÁS: Miklós Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány — — — — — — — — — — — — — — — — 92
TÖKE LÁSZLÓ: Antonio de Stefano: Riformatori ed eretici — — — 93
MARKUS JENŐ: Scholz László: Jézus Krisztus — — — — — — 94
MÁRKUS JENŐ: Dezséry László: Templomozó Káté — — — — — 94
OTROKOCSI NAGY GÁBOR: Hankiss János: Európa és a magyar irodalom — — — — — — — — — — — — — — — — 94
GAUDY LÁSZLÓ: Gyóni Géza: „Repülj — — — — — — — — 96

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Meghívó.

Folyó évi március hó 17-én délután fél 6 órai kezdettel a MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG a Református Theologia (Budapest, IX., Ráday-utca 28. szám) Ráday-könyvtártermében (fszt. az udvarban)

választmányi és ezt követőleg közgyűlést tart.

Társaságunk tagjainak minél nagyobb számban való pontos megjelenését kérjük.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. Megemlékezés Istenben boldogult *Hegedüs Lórántról*, Társaságunk egyik elnökéről. Tartja: *Demel Aladár*, a Magyar Földhitelintézet h. vezérigazgatója.
3. Főtitkári jelentés.
4. Szerkesztői jelentés.
5. Pénztári jelentés az 1942. évről és az 1943. évi költségvetés bemutatása.
6. A választmány kiegészítése és egyik elnöki állás betöltése.
7. Esetleges indítványok.
8. Folyó ügyek.

Budapest, 1943. március hó 1.

Tiszteletteljes köszöntéssel:

AZ ELNÖKSÉG.

A protestáns kántorképzés ügyében

A harmónium-művek anyagában annak idején közfeltűnést keltett Karg Elert műveinek megjelenése. Egyszerű korálelőjátékokhoz szokott muzsikusaink is úgy kaptak a modern darabok után, mint a legkitűnőbb orgonásaink. S mégis ennek a rendkívüli képességű szerzőnek harmónium darabjai igen kis nyilvánosság kedvező fogadtatását nem számítva, általánosságban feledésbe kerültek. Egy különben nagyon modern egyházi muzsikusunk úgy jellemezte e zeneszerző sajátosságát: művei olyanok, mintha egy kis macska rendszertelenül ugrálva játszana lábaival a játszóasztalon. Maga az egyház s maga a gyülekezet, amely időnként és helyenként tanúja volt egy-egy mű előadásának, csodálkozva és érthetetlenül állt a művekkel szemben.

Viszont természetesen érthető az egyház és közösségeinek konzervatív tartózkodása az egyházi zene kérdéseivel kapcsolatban. Az egyház általában jobban tisztel minden hagyományt, még legmodernebb korszakaiban is, mint minden más lelki vagy szellemi közösség. Valamennyiünkön — mivel a hazai protestantizmus legalább 90%-ig falusi eredetű lévén — ma is megérződik azoknak az áldott emlékű protestáns kántorok játékának és egyházi zenei magatartásának hatása, amely mindig más volt, mint koruknak zenei kifejező gondolatai és szándékai.

A magyar protestantizmus nagy belső és külső harcaiban nem is igen ért arra rá, hogy egyházzenei szükségleteiről gondolkozzék s boldog volt minden püspök, ha kerületében önként vállalkozó muzsikus korál- vagy zsoltáros partitúrát állított össze, amelyeknek jóságában és dallamhűségében, vagy szerkesztéstechnikai pontosságában és általában egyházi hangulati aláfestésében senki sem kételkedett. S így történt meg azután az, hogy már régen meg volt hazánkban a református konvent, vagy az evangelikus egyházegyetem egységes irányító munkájának üdvös gyakorlata, amikor még hazánkban kerületenként egy, esetleg több hivatalos korálkönyv vagy zsoltárpartitúra volt kántoraink kezében használatban. Ez ellen a „szent" összevisszaság ellen küzdeni sokaknak komoly szándéka volt, de az eredmény sohasem állott arányban a küzdelembe fektetett energiákkal.

Világválságok idején, főként pedig korunknak átalakuló szellemi élete miatt meg kell látnia minden felelős embernek az egyházi muzsika óriási jelentőségét. Ott, ahol ma lelkészek nem prédikálhatnak, még ott is élhet az egyházi zene, ahol nemzetek és felekezetek között történelmileg megalapozottnak látszó jogos ellentétek vannak, ott *az egyházi muzsika közös hallgatása feloldja az ellentéteket s járhatóvá teszi a kiegyenlítődés és a megbékélés útját.* Hitetlenek és közönyösök az egyházi muzsika funkcionális

nevelő hatása alá kerülnek s egy lágy preludium jobban odakötözi Isten házához őket, mint egy külsőleg pompásan ható rögtönzött ima.

A sors különös játékának lehet talán tartani azt, hogy a reformáció százada után, amikor nemcsak a teológiai rendszerek merevedtek meg, hanem amikor egyházaink liturgiai szükségleteiről is elhallgatott a szó, akkor az egyház mellett ontották egyházi jellegű műveiket európai térségünk több területén kiváló muzsikusaink. Ha valamelyik előadó művész, vagy kiváló igehirdető meghirdetné ama vállalkozását, hogy istentisztelete keretében felolvassa Kálvinnak vagy Luthernek egy elmondott vagy ismeretlen nagyszerű prédikációját, bizonyosan akadna hallgatója ennek a nemcsak érdekes, hanem hasznosnak is látszó vállalkozásnak, de ha azt hirdetné meg ugyanazon lelkész, hogy ugyanabban a templomban hétköznapon megfelelő előadók vállalkozásával Bach műveiből zenei előadást nyujt, nem kétséges, hogy az utóbbi vállalkozásnak nagyobb sikere lesz, nemcsak fővárosunkban, vagy valamelyik nagyobb városunkban, hanem még nagyobb falusi egyházközségeinkben is.

Helytelennek látszik az a kijelentés, hogy egyházi szempontból nem tehetünk különbséget városi és falusi gyülekezeteink egyházzenei igényei és kielégítettségei tekintetében. Gyermekkori emlékeim közül legkedvesebb az volt, amikor falusi templomunkban korunk leghíresebb teológiai tanára megjelent s lelkészöccsének meglátogatása alkalmával vállalkozott igehirdetői szolgálatra. Abban a korban még nem volt meg az a vándor igehirdetési gyakorlat, ami napjainkban nélkülözhetetlen és pótolhatatlanul szükséges. A falu megtudta azt, hogy más pap prédikál vasárnap délután. Az egész templom megtelt hívővel s a különben félóráig tartó istentisztelet másfél óráig tartott, a gyülekezeten pedig a fáradtság legkisebb jelei sem mutatkoztak s több évtizeden át beszédtéma volt a nagy halászatról tartott igehirdetés. De ugyanebben a faluban történt meg az néhány hétre rá, hogy a nagygyakorlatot tartó hadsereg egyik csoportja pihenőt tartott templomunk előtt. Közöttük volt egyik orgonaművészünk is. Katonai és egyházi engedélyt nyervén, két izmos bakával fujtattatta falusi orgonánkat s ő pedig két órán keresztül ismert és ismeretlen egyházi énekeket adott elő, csodás improvizációs köntösbe öltöztetvén az egészet. Az első percekben csak a katonatársai hallgatták a zenei előadást, egy félóra mulva pedig a templom fala mellé támasztva a falu férfiainak és asszonyainak kaszái és kapái várakoztak gazdáikra, akik önfeledten bámultak, majd élvezték s legvégül mindent megértve a produkció végén áhítattal s imádsággal fejezték be a váratlan zenei áhítatot. Erről a két egyházi eseményről egyformán tud az a több mint négyezer lelkű evangélikus gyülekezet. A multba visszanézően is az az érzésem, hogy a legkiválóbb igehirdető teológiai tanárunkat könnyen verte az alkalmi orgonaművész.

Abban a korban még nem volt lelkészhiány, de a kántorhiány kezdetei már akkor mutatkoztak. Századunk elején indult

meg erőteljesen iskoláink államosítása s az egyházi tanító, aki hivatalból egyszersmind kántor is volt, mint állami tanító nem akart többé engedelmeskedni a papnak s lemondott a sok helyen nem is olyan jelentéktelen kántori javadalomról is. Azóta sem szűnt meg egyházainkban a kántorhiány kérdése. Ma a lelkész- és tanítóhiány nemcsak egyházi, hanem állami kérdés is, s amikor ennek a ma meglevő hiánynak esetleges károsabb hatásait magunk előtt látjuk, amilyen joggal beszélünk jobb teológus képzésről és egyháziasabb lelkésznevelésről, ugyanilyen joggal kell beszélnünk a kántorhiány idején a jobb kántorképzésről.

Úgy a hazai evangélikus, mint a hazai református egyházban indokolt követelés az, hogy a zsoltár és korál énekversek sorai között használt s pihenés céljait szolgáló „közjáték" megszüntettessék. Folyamatos éneklésünk széttagolása nem kívánatos. Komoly kritikát kell gyakorolni az orgonáinkon porosodó s előjátékokat tartalmazó kiadványok felett. Az a sok banális és rózsavízízű előjáték, amely a legritkább esetben volt vonatkozásba hozható az énekelendő egyházi énekkel, nem ringatja immár áhítatos hangulatba a hívőket. A ritmikus ének gyakorlatának bevitele még a legmaradibb falusi gyülekezetben is kívánatos és igen könnyen megvalósítható, de a kezdeményezést kántorainknál kell kezdeni. Nem utolsó sorban el kell érni azt a képességet minden kántornál, hogy megtanuljon improvizálni. Szomorúan látjuk azt, hogy falusi kántoraink a jazz-muzsika szellemében tudnak improvizálni s ezzel megsértik a templom szent áhítatát, viszont tanult muzsikusaink egy része elfelejtette művészképző vizsgálatának anyagát. Pedig, ahogy a lelkész készül igehirdető szolgálatára s megírt pontos szövegei ellenére a gyülekezet és az események gyorsan változó viszonyai miatt kell rögtönözzön, még inkább természetes az, hogy a kántor orgonajátékában, amint és ahogy ő maga is az Ige hatása alá került, ezt az örömét, elmélyülését, diadalmaskodó lelki gazdagodását ki kell fejezze muzsikában is a gyülekezet előtt. Aki ennek szükségét nem érzi s kántori szolgálatában csak a kötött szöveghez ragaszkodik állandóan, az azt is elfelejtette, amit Pál a kántoroknak is mondott: a betű öl, a lélek megelevenít.

A kántor szolgálatán és kiképzésén szükségessé váló javításokat ki végezze vagy végeztesse el? A református konvent, vagy az evangélikus egyházegyetem, ha rendelkezne is elegendő anyagi forrással e célra, ha külön, vagy közösen kántorképző iskolát állítana fel, nehezen tudna akár teológiai iskoláink mellett, akár a fővárosban megfelelő iskolát felállítani. Viszont ha a sokkal gazdagabb hazai római katholikus egyház is elfogadta a Zeneművészeti Főiskola ilyenirányú segítségét, a hazai protestáns egyházak számára is járhatónak látszik ez az út. Mint egyházegyetemünk kiküldötte részt is vehettem egy ilyen egyházzenei muzsikusokat képesítő vizsgálaton. 1927 óta a Zeneművészeti Főiskolán bizonyosan nagy számmal képeztek ki a római katholikus egyházzenei szolgálatra megfelelő és képesített egyént. A mi számunkra az előbb említett alkalommal tett vizsgát két evangélikus jelölt. Vizs-

gálatuk egyházzenei szempontból kiváló és kifogástalan volt, liturgiai szempontból azonban az előadó tanár különben jóindulatú tevékenysége megfontolás tárgyává tehető, u. i. attól még nagyon messze vagyunk, hogy a svéd högmesse szellemében tanítsunk ezen a főiskolán liturgiát. Ezt a szolgálatot csak a lelkész láthatja el. Olyan valaki, aki úgy a református, mint az evangélikus liturgiai és hymnologiai kérdésekkel, mint teológus foglalkozik.

Kevés volt a jelentkezők száma is eddig, de ennek bizonyosan az is az oka, hogy a felvételi vizsga nagyon nagy követelmények elé állítja a jelölteket. A két protestáns egyház örülne annak, ha kiváló orgonaművészek látnák el templomaiban az orgonista szolgálatot, de meg kell elégednie és meg is elégszik olyan, a Zeneművészeti Főiskolán végzett és képesített kántorokkal, akik képesség dolgában feljebb állanak, mint a tanítóképző intézetekben képesítést nyert ifjúság s velük szemben viszont a Zeneművészeti Főiskola egyelőre nem állít fel olyan követeléseket, mint az orgonafőtanszakos, vagy művészképzésre járó növendékekkel szemben most alkalmaz.

A Zeneművészeti Főiskolán tanuló ifjúság úgy a lelkész, mint a muzsikus vagy muzsikusok előadásából megismerkedik hivatása és szolgálata anyagával, s a hazai protestáns énekeskönyvek anyagaival úgy ismerkedhetik meg, hogy zenei ízlésében tántoríthatatlanul fog állni. Valószínűtlen, hogy a szakszerűen képzett kántoraink közül csak egy is különösebb jelentőséget fog tulajdonítani a hallelujás énekeskönyvek anyagának és használatának, viszont éppen a tudományos (a komoly) egyházzenei képzés folyamata alatt magán a főiskolán is kifejlődik az a gyakorlat, hogy lelkészek és muzsikusok az európai protestáns énekgyüjtemény antológiáját szervezik és szerzik meg s a mindig időszerű egyházi énekeskönyv revízió-anyagát úgy a református, mint az evangélikus egyház számára előkészítik és nyomdakész állapotban állandó bemutató használatban őrzik.

A közös protestáns bizottságok elé tartozó kérdésnek látszik ez a nagy egyházi ügy. Hivatalosaknak éppen úgy kell foglalkozni vele, mint a szakértőknek és az érdekelteknek. Nem lehet sokat halogatni a kérdés rendezését. Miután a reformációs egyházakban dolgozott nagy alkotó művészeink zenekincsei előttünk vannak, s miután napjainkban a Zeneművészeti Főiskolán kiváló protestáns profeszoraink vannak s miután fővárosunkban közel tíz olyan nagyon értékes protestáns orgonaművészünk van, akik mind nagy céljaink szolgálatába állíthatók, igen könnyen volna megindítható a protestáns kántorképzés jobb, időszerűbb s egyházaink kívánságának megfelelő munkássága.

Amerika s általában a gazdagabb államok protestáns egyházai jól fizetett kántori állásokat szerveztek. Ez egyházaink kötelessége is. Tanító- és kántorhiányunk növekedő veszélyével szemben az az egy pozitívum állítható szembe: a Zeneművészeti Főiskolán tanítandó lelkész egyben lelkipásztora és nevelője lehetne a Főiskola többi, nem kántorképző tanulmányokra járó növendé-

keinek is. A lelkész ügyességén és nevelői erején múlik azután az, hogy a más tanszakos növendékeket buzdítja arra, hogy mellékszakként vegyék fel a kántorképzés tárgyait is s így rövid időn belül elérhetik egyházaink azt, hogy fő- és mellékfoglalkozású, de a mostaninál sokkal jobb képesítésű kántorok állnának egyházaink rendelkezésére.

Gaudy László

Mint vihar után a fák

Mint vihar után a fák
tépett, kusza lombja,
mikor már a pusztaság
lassan körülfonja:

Olyan vagyok s úgy nézek
minden elmúlt harcot.
Szürkülnek az emlékek,
mosódnak a partok.

Amit valaha vágytam:
tudom, nem érem el.
A szó a pusztaságban
visszhangra úgyse lel.

Magányomba a zsivaj
hiába ront orvul.
Aki pihenni akar:
az befelé fordul.

(Debrecen.) *Tóth Endre*

Őszinteség és zene

Mihelyt őszinteségről szólunk, szorongás vagy humorérzés fog el bennünket. Ki tud egészen őszinte lenni? Ki tud önmagával szemben teljesen igaz lenni? Őszinteségünk forrása: lelkiismeretünk. De kevés embernek van fejlett lelkiismerete. Nem is az az igazi őszinteség, amelyről általában hinni szokták. Hajótörötten talán, idegenben, koldusan és éji órán: lehet őszinte az ember. Sokan vannak, akik csak legnagyobb nyomorúságban ébrednek önmagukra. Ez a végső levetkezettség az, amit őszinteségnek lehet nevezni. Nem pedig a konvencionális „őszinte" megnyilvánulás.

Elsődleges az őszinteség, amikor még önmagában nyugszik benn a lélek mélyén, érintetlenül, szűzen. Mihelyt közlésre kerül, már másodlagos; a vallomás: megfogalmazott, stilizált megnyilatkozás, a legkezdetlegesebb is. Még az ösztön is gyakran csalóka. Ha pedig közlő jelekbe foglaljuk üzenetét, nyelvi formába öntjük értelmét, már veszendőbe is ment lényege, az, hogy érzésszerű. Minden forma: jelkép, ennek kulcsa pedig együttérzés. Ezért ritka a maradéktalan érzésközvetítés, ezért jár a közlés annyi félreértéssel. Végül harmadlagos az őszinteség oly esetben, amikor a közlő, magavalló ember alapjában tettető, színjátszó jellemű.

Az őszinteség legmélyebb rétege az ősemberi. Elemi ösztöneink, melyek az élet fönntartásáról és továbbplántálásáról gondoskodnak, a legerősebbek. Ezek a kultúremberben is továbbhatnak. Akkor vagyunk legőszintébbek, amikor érzésünkben reájuk hivatkozunk. A másodlagos, közlő formájú őszinteséget leginkább kulturális formáiban ismerjük. *Kálvin* szerint „egyenesek vagyunk, ha nincsen bennünk semmiféle színlelés vagy képmutatás"; majd: „kérjük Istent, hogy szorítsa keményen zabolánkat", mert „fenevadakká válnánk, ha megeresztené". Zabolált őszinteség a kultúremberé, ilyen az egyenesség, következetesség, jellemesség stb. őszintesége. Mindez már nem a legnyersebb magunkadása, formáira nézve pedig konvencionális. Minden megállapodásszerű közlésmód *stílusban* kristályosul, amely korszerű, kollektív megértetőszervezet. Ilyen közlésforma a beszédé is. Amennyiben igaz, hogy a másodlagos őszinteség már nem a legeredetibb, legvalódibb, úgy az is igaz, hogy mesterkéltség nélkül nincs és nem lehetséges kultúra. Ami nyers lélektani valóságában közelebb áll az őszinteséghez, az *erkölcsi* értelemben alacsonyabbrendű lehet a másodlagos, de magasbatörő lelkiségnél.

És ezen a kulturális adottságon belül is fölléphet még a jelzett színészies jellem különlegessége. Az, hogy az egyén hittevő-é vagy álorcás jellem, nem éppen mélység vagy felületesség dolga! Van mélyenjáró lélek, amely még önmagával szemben sem tud más, mint beállított lenni, folyvást színtjátszva, de jóhiszeműen, magatehetetlenül kiszolgáltatva természetének. Amennyiben kulturális megállapodás alapján közöl, a művészi nyelvezet szintén

másodlagosan őszinte, — ha őszinte. De másrészt a művész nemcsak éppen közöl, hanem formát is alkot ugyanakkor: a forma pedig álarc. A méhkas is őszintén nyilvánítja a méhe ösztönségét, de már távolról sem közvetlenül; az már maszkírozás, rejtőzködés eszköze. Ilyen építkezőfajta őszintesége van az alkotó, a művészi munkának. Magában hordja ez is az ősi indulatokat, de már *harmadlagosan* megszűrve.

Művészethez nem közeledhetünk másképp, mint műalkotáson át, az pedig mindaddig felbonthatatlan egység, amíg az esztétikai körzetben vizsgáljuk. Művészi formában az alkotó tevékenység két alapvető tényezője, a nyelvezeti, közlő és a leszűrő, elrendező: szétválaszthatatlanok. Ha tehát a művészi őszinteség kérdése érdekel, el kell hagynunk az esztétika fennsíkját és le kell szállnunk a lélektan oduiba. A műalkotáson át *keletkezésének föltételeit* kell vizsgáljuk. A teremtés izzó állapotában levő műalkotás a művészlélek két alapvető és egymással ellenkező attitűdjének harcától nyeri feszültségét a formai kristályosuláshoz. Ez a két, kontradiktórikus erő: egyrészt az önvallomás, lélekközlés, gyónás fékezhetetlen áradata, másrészt a világegyetem múlhatatlan törvényeivel kapcsolatos eszményítő, megörökítő akaratereje. Előbbi közelebb áll tehát az ősi indulatok világához, utóbbi a kultúrált lelki rétegekhez. Előbb és közvetlenebbül szakad ki belőlünk az indulatkiáltás, mint alakul meg a logikus mondatszerkezet. Az alanyibb kötöttségű ösztönerők mélyebben őszinték, mint a kollektív kötöttségűek. Az alkotás nyers állapotában levő művészi munka közelebb áll e szerint egyik elemében a lélektani igazsághoz, mint másik elemében. Az indulati, önvalló tényező közvetlenebb, mint a fékező, megörökítő tényező. Az alkotás annyiban melegebb, őszintébb, amennyiben *vallomás* és annyiban hidegebb, felsőbbrendű, amennyiben *építkezés*. Így a művészi őszinteség két különböző rétege állandóan *kiegészíti egymást:* egyik azt mondja el, ami az ember föltétlenül és mindig (az ősi emberit), másik azt, ami felé törekszik (a kulturális utópiát). Egyik a vitális valóság vallomása, másik a képzelet kitalálásáé. A művészet rendező tényezője közelebb áll tehát ahhoz, amit mesterségesnek mondunk. A mesterségesség nemesített fajtái nélkül nincs kultúra és haladás. Ami nyers lélektani valójában igazabb, az metafizikai vagy erkölcsi nézőpontból alacsonyabb lehet. Minden forró szenvedély közvetlenebb, mint az erkölcsi akarat, mely értékké szűri le azt. Művészi magasrendűség nem az ösztöni őszinteséggel, hanem az ösztönök megnemesítésére irányuló akarattal, tehát mesterséggel jár együtt. Mennél inkább hajlik a korszak arra, hogy visszafojtsa a világi szenvedélyeket és kedvezzen a szerkesztő készségnek, annál mesterségesebb és egyúttal *erkölcsibb* a művészete.

Vannak korok, amelyek szabatosan meghatározott, kész formulákban és ezek kombinációiban közlekednek. A hierarchikus rend korszakai ezek. Ily korokban fel sem merülhet a művészi őszinteség kérdése: csak az mondható ki, amit az egyházi tekintély vagy udvari etikett megszab. Még a barokk-stílus lélektani

tipológiájában is meglehetős merevek a kategóriák. Habár abban végsőkig feszül az úgynevezett kettős-lelkiösmeret, mely szerint egyházi öntudatunk nem felelős a világiért, de mindazáltal igen nagyok ott még a kötöttségek, szubjektivizmusról azokkal összefüggésben még távolról sem beszélhetünk, csak széles lelki közösségekről és ezek nevében jelentkező egyéniségről. *Bach* sem vall mást, mint a többi protestáns kántor, csak nagyobb átfogóképességgel teszi. Őszintének akkor tekintették a barokk-vallomást, ha erőteljesen vallotta, amit a céhszellem igaznak megállapított. Ösztönibb értelemben csak akkor merül fel az őszinteség kérdése, amikor a természethez való visszatérésé. A rokokóban nyílnak meg a zsilipek, amelyek mögül az egyéni szabadság áradata zúdul ki. Ez a stílus azonban, mivel *kezdő* még az ilyen őszinteségben, tabula rasa-t próbál teremteni minden fékező renddel szemben és a maga túlzott szenvelgését véli igazi őszinteségnek. Ez aztán újabb etikettre vezet, az *érzelmesség* kötelező modorára, melynek tetőpontja az „érzékenység" Sturm und Drang-ja. De itt már megvilághk az emberi lelkiismeret — nem kettőssége, hanem — sokszorossága, sokrétűsége, titokzatossága. Magasabb, szabályozó törvények híján pedig itt nyílnak meg azok az örvények, amelyeknek lebírására a *világi* kultúra is kiépítette később autonom erkölcstanát.

Ez a humanisztikus-vallásos építkezés a feltörekvő polgári rend műve és áthidalni igyekszik az űrt, mely erkölcsiekben az arisztokratikus rend bukásával járó felvilágosodás talaján támadt. Most már élénk jelszó marad az őszinteségé, hiszen az önmaga erejéből fölvergődött szabad egyéniség építi a korszakot. Az ő lelkivilága most hasonlókép tükör, melyben a korlélek önmagát látja, mint volt valaha az egyházi vagy világi kollektívum lelkisége. De a szabad egyéniség lelkét épp ezért óriási tehertétel nyomja a XIX. században: a társadalmi felelősség teljességeé. Lehet-e féktelenül őszinte az egyéniség, amikor követendő példát jelent?! Bevallhatja-e végzetes gyöngeségeit, kételyeit, egész egzisztenciájának tragikus ingatagságát?! Közölheti-e, mily megroppantóan súlyos feladat: helyettesíteni az isteni rend hitét a társadalomban?! A régi vallások foszlányaiból, bölcseletből és természethitből font és össze-vissza cikázó világnézetek harca folyt a múlt században a társadalmi erkölcs föntartásáért. E küzdelem közepette a művész már-már szinte félistenné képzelődi fel magát. Őszinteség címén kikezd és aláás minden isteni és emberi törvényt, ezek helyébe új konvenciót alakítva ki, amely szerint ő, a művész a legfőbb, törvénytevő géniusz. A lángész ereje, mint világfönntartó erkölcsi norma: ide csúcsosodik a polgári kor szabadsága. De hogyan egyeztethető ki az egyén örök gyengesége a zseni uralmával?! A nagy klasszikusokat, *Mozart*ot, *Haydn*t, *Beethoven*t még éppúgy tartotta egyéni etikájuk, mint vallásos-metafizikai támaszuk; kiegyenlített volt bennük az új és a tradicionális. A romantikus művész már Prometheusz, aki egyedülléte sziklájához van kötözve; ott rágja máját a kételkedés keselyűje. Ezért

oly válságos a polgári korszak erkölcsi rendje és omlik össze oly hiánytalanul a múlt világháború katasztrófájában Szinte közmondásos a romantika „őszintesége". De bizony erősen magakelletővé, túlzóvá teszi azt a lángész kényszerű póza, a mindenáron való eredetiség kényszere. Az egyéniség-típusból magát szinguláris egyéniséggé fölvonagló, kényszeríteni akaró zseni annyira *kihangsúlyozza* az őszinteséget, hogy az végül kultúraellenessé válik. Erkölcsi vonatkozásban ezt jelenti a „kifejezés" győzelme a formai tökéletesség felett.

Ma forradalomban élünk. A kapcsok meglazultak, építeni akaró kezeinkre romok zuhannak, számtalan hitek seregeit féktelenség orkánja kergeti-rázza. Az apokalipszis lovasainak lettünk csatlósai avagy legázoltjai. Most aztán istenigazában tudunk őszinték lenni! Már az expresszionizmusban odajutott a művészet, hogy építkező érték helyett a nyers színvallást tekintse föladatának, megbontsa az alkotó lelkiség egyensúlyát a nyelvezeti tényező túlsúlyával. Formastilizálás helyett holmi ősnyelv ösztön-böffeneteit rakja központjába ez a forradalmi stílus. Nem is szükséges többé, hogy közérthető legyen a nyelvezet! A társadalom bukásával együtt bukott minden konvenció, a nyelvi is, — vallja ez az irány. De a művészet célja — hiába! — mégis csak mindig *közlés* marad. A közlés eszméje pedig méhében hordozza a társadalmi egység örök utópiáját: egymással testvérré válni; ugyanez marad örök útja a művészet közlő akaratának is. Ezért fordulnak ma korunk vezető művészei olyan társadalmi rétegek felé, amelyeket a bukott polgári kor nem tudott még megérteni: a munkásság és parasztság felé. Új nyelvi konvenciót keresnek a népek paraszti művészetében, hogy ismét kollektíven, tipizálóan szólhasson a művészet. És nem érdektelen, hogy egy bizonyos ponton — ha közvetve is, de — találkozik az expresszionizmus megátalkodott őszinteségével a népi beszédmód nyers szókimondása. Így kell értsük például *Bartók* nyerseségét, olykor brutális hangját, „barbárságát". A művészet népi forrású nyelvezete minden konvenciós stilizálások között legközelebb áll az ösztönöshöz. De másrészt ne feledjük, hogy magas kultúra és népi kultúra között lényeges szintkülönbség van! A nép nem ismeri a világot átölelő vallomásokat, nem ismeri tehát a nagyforma lelki indítékát, a vezető ember felelősségének problematikájáról mit sem tud, éppoly kevéssé ismeri a nagy művészet társadalmi hivatását. Bármennyire közeledjen is a néplélekhez az elit, néppé sohasem válhatik folklorisztikus értelemben. Belső ellentmondás van tehát a népi irányú mai műzene nyelvezete és formai törekvése között. És ez mindaddig meg is marad, amíg le nem szűrődik és ki nem alakul az új vezető társadalom formanyelvi konvenciója. Kiegyenlítetlenség nyelvezet és formai kikristályosodás között: ez teszi belsőleg heterogénné Bartók nagyformai produkcióit. Különválik nála a vallomás őszintesége és szerkezeti megnyilvánulása. Amiért Bartók gigászi küzdelme folyik, az tulajdonképpen — jelképi formában — a jövő társadalmának egészséges, harmonikus kiépítése. Hiszen a művé-

szet szociális építő hivatása éppoly nyilvánvaló, mint a társadalom művészetépítő hatása.

*

A művészi alkotótevékenység indulati és rendező tényezője között szabályos összefüggés van. Az oly korszak, mely csak alacsony képességű indulati közlést visel el a művészetben, éppoly magasra feszíti a rendező tevékenységet. A középkori művészet aránylag mesterséges hajlamú, szinte személytelen és méltatlannak tart minden nyers kitárulást a művészet szentségéhez. A középkor művészete a szerkezethez fűz majd minden szenvedélyt; így jelképezi, hogy az ember levetkezi földi mivoltát s az örök törvények világába olvad. Inkább szabályosságok, mintsem szenvedélyek zenéje a középkori muzsika; „kánon", törvény a szívverése. Még a sikamlós chansont is elvontságok körzetébe emeli aszkétikus polifón szerkezetével. A reneszansz profán erői századokon át mérkőznek e szent kötöttséggel s nyomják fölfelé az indulati mérce energiajelzőjét. Miközben persze folyvást esik a mesterségesség mutatója. Mire a barokkhoz érünk, már nagyjában egymagasságú a két poláris erő oszlopa. *Bach*nál vagy *Vivaldi*nál már nem áll alacsonyabban az indulati elem mérlege, mint a rendező erőé. Művészetük éppoly őszinte, mint magafékező, éppannyira egyházi, mint világi, éppannyira a test-lélek forró vallomása, mint a szellem kristályos absztrakciója. Így lett alkalmas tolmácsává annak a vallásosságnak, mely az egyházakat akkorjában a küzdelmes, sebeket szaggató, izzó hitélet erősségeivé tette. A barokk-zene a protestantizmus és az ellenreformáció leg mélyebb vallomása, hozzá azé a hősiességé, mely e világerők harcát fűtötte. Maga a barokk-pátosz sem más, mint a lelkiélet különleges feszültsége azon a csomóponton, amelyen töredelmes hitvallás és fölényes szerkesztés találkoznak. Amiként a középkor művészetében az indulat is mesterségessé vált, úgy a barokkban a mesterséget is ugyanaz a szenvedély teszi izzóvá, melyet másrészt a mesterség visszahatása patétikussá merevít. Így áll elő az a nagyszabású, szinte óriások vízióját idéző, emberfeletti tónus, az isteni és emberi határán.

Ismét ugrik aztán egyet fölfelé az indulati mérce higanyoszlopa, amikor a mesterséges pátoszt nevetségessé teszi a *voltairi* ráció, a *rousseaui* „természet" pedig kötelezővé a szívek leleplezését. De a rokokó inkább hirdeti, mint űzi a szabadságot; szakít ugyan a hagyományokkal, de menekül a nihil elől, nem bírva ennek fagyos lehelletét. Épp ezért nem érzékeny az álsággal szemben ez az „érzékeny" stílus, kedveli a maszkot és mindent, ami takar. Mint elődjének a harsány pátosz, úgy lett jelképévé a könnyedén hajbókoló mozdulat, a menüett lelki gesztusa. Az érzés közvetlenebb elevensége meglazította a régi kontrapunktikus kötelékeket, a szerkezet levegőssé, szárnyalóan természetessé válik, az indulatok fölszabadulása népiessé, durvábbá, intímebbé teszi a közlést; ám a modoros szellem, a fínom tálalás, remekbe-

dolgozás úri fényűzése megnyesi a természetet. Valóságnak ható szép ábránd virtuóza a rokokó; szívhezszóló, mert kiválóan tetteti az őszinteséget. Tettetése nem szándékos: így érez, ez az ő lelkivilága, világszemléletének ilyen az önkénytelen kiáradása. Ez az álság sem kevésbbé erkölcsös, mint általában a kultúra álorcái; a rokokó is igaz emberire törekszik. Valamiféle földi hitnek, az Ész, a Szépség, a Jólét álmának — bűnök árán elővarázsolt, de édeni boldogságnak áldoz, kultúratermő buzgósággal. Ezért is volt alkalmas arra, hogy a nagyklasszicizmusban megnemesedjék, megdicsőüljön minden törekvése, humánum és divínum legmagasztosabb zenei egyesülésében, *Mozart*nál, *Haydn*nál és társaiknál. Itt került a vallomás őszintesége arra a legfelső határra, ahol még összeegyeztethető a formálás szigorúságával, kérlelhetetlen fegyelmű szerkesztő lelkiismerettel. E csúcsponton a szabad közlés is túlvilágira higgad, de másrészt meg páratlan merészséggel lendülhetnek ki a forma idomai, akár a hellén szobrászati remekeknél, mert kötöttségük egyértelműen megszabott, bontatlan szerves rend. Ezért halljuk Mozart zenéjét szeráfokká vált emberek poézisének s ezért pajzánkodhat Haydn úgy, mintha koboldokkal szórakoztatná a mennyei seregeket. Még tovább fokozni az őszinteséget ezzel a szigorú kötöttséggel karöltve: általános korstílus keretében nem lehetett már. Csakis *Beethoven* korszakok határait elmozdító titáni ereje volt egyénileg, egymagában képes ilyesmire. De nála is érvényes marad a fejlődési törvény: amennyiben szókimondóbb szenvedélyű elődeihez képest, annyiban merevebb, hidegebb is elrendező attitűdjére nézve. Mozart és Haydn zenéjében forróbban buzog, változatosabb, közvetlenebb az alakítás, Beethovennél szándékosabb, merevebb. Összefügg ez a vonás az ő tudatos kultúremberi, humanisztikus erkölcsiségével — míg nagy elődeinél éppoly ösztönös a rend, mint amily kifínomult a szenvedély. A múltszázadi romantika aztán kivonni igyekszik magát a formáló kötöttségek alól, destruktív. Minden új hangulatréteggel, melyet a humánum végtelenjéből előszólít, egy-egy összekötő szálát szakítja el a túlvilággal, a kultúra metafizikai valóságaival. Minél öntudatosabb a lángész mindentakarása, annál ösztönösebbé, véletlenszerűbbé hígul a formavetése. Ez a romantikus „formátlanság" visszahat persze a vallomás anyagára is; innen a múltszázadi zene ötletszerű vonása, ami aztán a századvég szétzilált szellemében szertezüllésig fokozódik. Az indulati mérce lázhőfokot mutat a romantikában, a szerkesztés mutatója fagypont felé süllyed. Jelen korunk pedig még csak keres, alakulóban van.

*

Homogén stílusterületen lehet legjobban szemügyre venni, hogy közvetlenség dolgában mindig a szabadabb, romantikusabb hajlamú korok vezetnek. Főként a stíluseleji „romantikus" hajlamra szeretnénk itt rámutatni. Minden korszak felbomló időszaka beletorkollik a következő kor forrongó kezdeteibe; ezek a *nuove musiche* pedig még alaktalanul sisteregnek és lávaszerű anyagot

dobnak felszínre. Ilyenkor hivatkoznak leginkább ösztönsugallta álmaikra a művészek. Még a középkor klasszicizmusa is úgy jut anyagához, hogy valami csekély önvallomásig merészkedtek a kor fordulat-mesterei (gondoljunk *Leoninus* kísérleteire!). A *Palestrina* nevével fémjelzett klasszikus kor bejáratánál, 1500 körül: forrongó madrigálzene rúg ki a hámból. Ma is bizonyára új klasszicizmus hajnalán járunk; s nézzük csak a korunkat megnyitó expresszionizmus képtelen anarchiáját! Ezek a koreleji, nyelvújító, puskaporos jelenségek forradalmi lelkekből kerülnek ki; a korbetetőző, értéklezáró mesterek viszont nemes értelemben konzervatívak. Az egyik fajta „kiragadja a lélekből és a világmindenségből a véres, gőzölgő anyagot, a másik formába önti a kihült, kocsonyás anyagot és halhatatlan műfajt lehel beléje". (Márai.)

Mármost a nyelvezettermő és rendező erő viszonyában korszakonként egy-egy átlagos *optimum* jelentkezik; ez a korszak művészi tetőpontjának, „klasszikus" leszűrődésének, eszményi megvalósulásának felel meg. A stílus kezdő állapotában persze feltűnően emelkedik a nyelvezeti, közlő energia mutatója és süllyed a leszűrőé, elrendezőé. Kornyitó forradalmi alkotások a kor optimumához képest eredetibbek, közvetlenebbek, de nem rendelkeznek lehiggadt szerkezettel; formálásuk ihletett, lázas, ötletes, de nem leszűrt, nem lezárt. Gondoljunk *Sammartini* magvetésére és Mozart aratására; vagy arra, hogy minő lehiggadt kozmosz a Baché *Peri, Gagliano* ködburkú káoszához képest, de még *Monteverdi* és *Schütz* földrengéses világához képest is! A korok mindig akkor a legőszintébbek, amikor megindulnak s nem a klasszikus mesterek a legközvetlenebbek. Nemes mesterkéltség teszi maradandóvá, örökbecsűvé az alkotást. Nem az teszi naggyá az embert, hogy nyersen őszinte, hanem az, hogy legyőzi önmagát, túltesz önmagán, *erkölcsi* forrást nyit.

A multszázadi romantika részben azért nem indul különleges nyelvtermő forradalommal, mert maga az egész korstílus forradalmi hajlamú s így a maga egészében hozzáhasonult a teremtő kezdethez. De részben azért is, mert nyelvezetében — bár ellenkező előjellel alkalmazva — rengeteg közösség van a nagy klasszicizmussal, melytől inkább vallomása módjában, magaelengedettségében különbözik, mint nyelvi anyagában. És még kisebb a különbség a hanyatló rokokó és a kezdő romantika közt. *Bach* Friedemann „Kraftgenie"-ségétől, *Rust, Philidor, Grétry* vagy a késő mannheimiek különlegességeitől egyenesebb út vezet Simon *Mayr*hoz, E. T. A. *Hoffmann*-hoz, *Boieldieu*-höz, *Zumsteeg*-hez, az ifjú *Weber*-hez, mint Haydntól-Mozarttól. És később is, a romantika időszaki hullámai során, különleges helyzetek adódnak. Itt is előáll a „tetőpont" helyén valamiféle hajlam a klasszikus irányú összefoglalásra, de a stílus destruktív hajlama miatt lefelé fordul csúcsával, mintha fejtetőre állna. A *Brahms*-féle irányzat ugyanis belső ellentmondásban szenved: a legközvetlenebb hajlamú formát igyekszik fegyelmezetté tenni, azt, aminek lelke a lazaság, szorossá.

Szélesebb műfaji kategóriákra nézve könnyen tájékozódunk:

népzene és műzene kérdésében világos, hogy előbbi a lehető legközvetlenebb, utóbbi a kultúráltabb. Az olyan elhatárolások, mint egyházi és világi vagy komoly és könnyű zene: nem szabatosak; régebbi századok világi műzenéje éppúgy függ az egyházi formálástól, mint újabb századok egyházi zenéje a világitól. Ami pedig régente könnyűnek tűnt, újabb korok számára már nem az. Lényegesebb ennél, hogy minél közelebb ál a zenemű a *népzenéhez*, annál világibb s annál közvetlenebb. Legkézenfekvőbb tehát *dalformában* őszintének lenni, legnehezebb a magasrendű formákban. Viszont e magasrendű formák a leginkább *kultúratermőek*. Vannak aztán műfajok, amelyeknek alapvető természete, hogy távoltartják magukat a közvetlenségtől. Ilyen az úgynevezett *epika* és *dramatika*, az elbeszélő és cselekményes zenei műfajok. Ezek szerzői kerülő úton tárják ki lirájukat, valamely esemény, illetve cselekmény alkalmából. Az ilyesmi mindig a közvetlen Én lefékezésével jár, önként vállalt külső béklyóval, amely megszűkíti, mereven egy pontra irányítja a hangulatot. Szinte meg kell feledkeznie önmagáról a művésznek, át kell hasonulnia valamivé, ami más, mint ő. Epika és dramatika tehát fölhatványozza a művészi tevékenységgel amúgy is együttjáró alakoskodást; a művésznek úgy kell tennie, *mintha ő volna* az a más személy. Ha pedig a művész hivatásszerűen epikus, illetve dramatikus, úgy bizonyára már alapvetően is — emberileg — színészies jellemű. Mivel sokértelműnek érzi minden belső megmozdulását, külső jelenségekhez kell kötnie magát, ha egyértelművé akarja szűrni szétfutó bensőjét. Épp a *laza*, cikázó jellemek ereje, hogy kitűnő *interpretátorok* — akkor is, ha alkotnak. Legközkeletűbb példája az efajta zenészjellemnek: az újromantika hármas-csillagzata, *Berlioz, Liszt, Wagner*. Az ő zenei kijelentéseiket szinte idézetszerűeknek mondhatnók; hiszen sohasem szólnak közvetlenül önmagukról, mindig azt közlik, ahogyan általuk a külvilág megszólal. De azért nem állítható, hogy az epika és dramatika kevésbbé volna őszinte, mint a tiszta líra. Csak más minőség! Kevésbbé közeli, kevésbbé közvetlen, olyan, mintha kerülővel érkezne, tükrözött volna. Wagner „Trisztán"-jánál kevés őszintébb zenét ismerünk. És mégis: széles öltéseivel túlzó és magakellető, ismétléseinek és szekvenciáinak áradatával mindent nagyító alá helyező, rivaldás, szavaló muzsika ez, ha perzselő is, mint a nagy mímusz tirádája. Az ilyen minőségről *Nietzsche* tudta a legkényesebb titkokat. Ízlés és hajlam dolga, ki mit értékel többre, az elragadtatott vágyat vagy a szavaló színészt; Nietzsche szakított Wagnerrel!

A hívságosság napi üzemében rengeteg őszinteség-patrón készül, kérész-életű szétpuffogtatásra szánva. Érzelmet színlelni aligha nehezebb, mint őszinteség nélkül tetszetős alkatot összeábdálni. A műkedvelő általában azt hiszi, hogy az úgynevezett „nagy érzés" — illetve ami annak hat —, már *minden* a művészetben, míg a megcsinálás „csak" mesterség, megtanulható műfogások dolga. Sem a dilettáns, sem a vele együttérző tömeg nem tud az apollói mámorról, arról az ittasultságról, amely nélkül az

alkotó lelkiség nem jutna a tudatos és tudattalan cselekvés termékeny összjátékához. Van ugyan persze hamis formálás is, látszategységbe terelése széthulló részleteknek, száraz tudás alapján való utólagos művelet; de ez nem formavetés, hanem keretezés, szabályos felsorolás. Hideg, egyoldalú munka az ilyen, mesterség a szó nemtelen értelmében; aligha is lesz őszinte, hacsak etűdnél nem. És ezt szokták oly gyakran a magasrendűvel összetéveszteni! Tanáros vagy klasszikus: körülbelül egyremegy a tájékozatlanok szemében. Pedig eléggé kézenfekvő: a művészet *egység;* ahol külön-külön fölismerhető a forró nyelvezet és a hideg összegezés, a közlés és a munka: ott nincs jelen műalkotás, mint ahogy nincs élet ott, ahol külön áll a test a lélektől. Világvalóság csak úgy keletkezik, ha együtt van a predesztináció és a szabadság; művészet csak úgy, ha együtt van a vallomást örökléttémörítő forma és a formát életté bontó vallomás. De a világfenntartó paradoxiák nem annyira a tömeg, mint inkább az elit dolga. A közönséggel könnyű elhitetni az őszinteséget. Minek van nagyobb sikere, mint az álérzelmes giccsnek? Valódiság látszata éppúgy méretik pénzért, mint szerelem látszata. És vajjon ki legyen ellenőrizője a valódiságnak? Hiszen ezer és ezer próbán kell átesnie még a műremeknek is, amíg végleg kimondható: megállotta az idők bírálatát. Hányszor vádoltak nagy zeneszerzőt igaztalanul őszinteség hiányával! *Bach*on száz évig rajtragadt a hideg mesterkéltség, szárazság bélyege, mígnem fölfedezték benne a zene egyik legmegrázóbb erejű lírikusát.

Az a valódiság, himisítatlanság, ami a műalkotás értékéhez szorosan hozzátartozik, nem azonos az alkotó lélek elsődleges, nyers őszinteségével. A legtöbb hangulati körzet, amelyet muzsikánk fölkarol, már a kultúra emelkedett világában termett és leszűrt, kifínomult lelkiséget jelképez. Ilyen körzetek: a lovagi, az eroszi, a vallásos, a humoré, a hűségé, a rezignációs és i. t. E hangulati szférákban a közvetlen, ősi szenvedélyek már csak távoli alaphatók, mintegy ketrecbe zárt fenevadak, a *Kálvin* szava szerint. Nem a realitás jelképe a művészet, hanem egy *szebb* valóságé. Nem másol, hanem eszményit. Már csak ezért sem lehet elsődlegesen őszinte. A művésznek — ha etikus —, csak annyi a föladata, hogy mélyen *higyjen* abban, amit alkot. Akkor valódi, igaz. Mint ahogy az élet ténye megelőzi az élet folyamatát, úgy előzi meg az indulat a közlését: a tények őszinték, — tálalásuk, alkotásba foglalásuk már kevésbbé az. De attól még nem lesz kevésbbé értékes a kultúra, hogy képzeletünk és erkölcsi érzésünk legszebb *törekvéseiből* építi ki világát!

Molnár Antal

A regős mozgalom

Helye a falumunkák közt.

A magyar regősmozgalom egyike a magyar ifjúság nagy felelősséggel és csodálatos hősiességgel végzett népi munkáinak, melyeket hevenyészett felsorolásban talán így lehetne elmondani:

1. Falukutatás (Szociográfia). 2. Népfőiskolák. 3. Tehetségkutatás. 4. Munkatáborok. 5. Faluszeminárium. 6. Telepítési akció. 7. Regősmunka.

Szándékosan említettem összevissza ezeket a munkarészleteket, mert a mozgalom eleven, mozgásban él, tele van ifjúsággal, energiával, lázzal és kezdeményezéssel, még nem találta meg pontos határait és sok helyen szétválaszthatatlanul egybefonódik. Például a regősmunka tagadhatatlanul elvégezte egy füst alatt a tulajdonképeni falukutatás legeredményesebb munkáját is, ki mondhatná, hogy a faluszeminárium nem dolgozik valamennyi népi munkáért, módszereket, szakértelmet, érdeklődést és munkalázban élő fiatalságot adva valamennyi mozgalom számára. A telepítési akció munkatábor is egyúttal, a népfőiskola és tehetségkutatás mennél egybemosódottabb fogalmak, annál jobb. Egyszóval, lehet, hogy ez a munka még tovább osztódik, vagy egy-két ága összefonódik. Valamennyit az ifjúság kezdeményezte, valamennyinek az a célja, hogy államilag elismertté és intézményessé váljék. A hét közül három egészen, kettő pedig részben már el is érte ezt, ki tudja, milyen átalakulásokon megy még keresztül, míg végképen kikristályosodik.

A felsorolás tehát nem akar csoportosítás vagy pláne rangsor lenni, csak felsorolja a tényleges, most folyó munkákat, azon a néven, ahogyan népszerűen nevezzük most őket.

A többi falumunka.

A falukutatás például előrehaladottabb, mint gondolnánk. Magyarország háromezer községéből már több mint a felének az adatai ott fekszenek lelkes fiatalemberek fiókjaiban, zöld vagy sárga iratgyüjtőkben. Ezeket az adatokat nagyrészben a faluról diáknak került fiúk állították össze szülőfalujukról, vagy többhetes kiszállásokon gyüjtötték szakma szerint összeválogatott, tudományos felkészültséggel érkező csoportok. (Egy orvos, egy mérnök, egy népművészeti szakértő, egy teológus stb.).

A népfőiskolákról valamennyien tudjuk, micsodák. Ez a kezdeményezés már nagyon széles gyűrűket vetett és módszereivel együtt megérett arra, hogy intézményesítsék.

A tehetségkutatást ma, szervezett működésének nyolcadik évében kultuszminiszteri rendeletek, külön internátusok, kidolgozott pedagógiai módszerek és komoly összegek segítik.

A munkatáborok régi jelentőségükben a háború óta gyen-

gültek ugyan, most, amikor az egész nemzetnek egyetlen munkatáborban kell tömörülnie, de vajjon nem a munkatábor szelleme él-e, ha a győri diákok iskolántúli játékidejükben segítenek a munkáshiány miatt lassú hóeltakarításnál, egyetemisták jelentkeznek árvízvédelmi munkálatoknál és egy akadémia ifjúsága és tanári kara elmegy maltert keverni, téglát hordani, hogy a saját költségén és élelmezésén felépítsen egy rombadőlt templomot.

A faluszemináriumok feladata, hogy az összehordott anyagot feldolgozza, rendszerbe gyüjtse, értelmüket kihámozza és új célkitűzéseknek műhelye legyen, megmutatva valamennyi mozgalom együttes irányát. Ha semmi más eredménye nem volna az eddigi faluszemináriumi munkának (pedig van), mint Újszászy Kálmán „A falu" című könyve, mely a falukutatásnál előfordulható *összes* kérdéseknek rendszerbe fogott gyüjteménye, szellemes és mélyen megokolt, magyarázatokkal hangolt csoportosításban, akkor is kitörölhetetlen lenne eddig elvégzett munkája.

A telepítési akció, melyet évekkel ezelőtt a Kormányzó Úr nagyösszegű adománya társadalmilag szentesített, és amely mozgalom szorgalmasan és nagy zaj nélkül dolgozik, egész falvakat hívva új életre, be akarja bizonyítani, hogy az egykés, pusztuló falvakba átültetett sűrű tiszántúli és erdélyi vér megtartja szaporaságát, derűjét, munkaszeretetét és munkabírását az új talajban is, különösen, ha mint minden egészséges települést, csoportokban intézik.

A regősmunka.

A regőlés pedig, mint süllyedő hajóról a kincset, meg akarja menteni az utolsó aranytallérig a magyar népi kultúra minden értékét, minden maradandóságra érdemes alkotását: a magyar évszázadok egész gazdag aranytermését.

Ehhez a munkához két eszközt használ: ad és vesz. Adja a már felhalmozott anyag legszebb gyöngyeit, tanítja a falut önmagára, ha a falu már nagyon a város sodrába került és kezdi elveszteni, más falukkal való kapcsolata híján, falu-öntudatát. És vesz is: gyüjt mindent, ami valaha is hirdetheti a magyar falvak szép álmát: dalt, kézimunkát, táncot, faragást, hímzést, mesét, balladát, tréfát, játékot, jó mondást, babonát.

Születése.

Akitől a „Regős" elnevezés származik, az nem vállalja az egész munka elindításának és kitervelésének dicsőségét. Karácsony Sándor felfogása, hogy ő is úttörő volt csapatával, mint sok más csapat. Minthogy azonban mégiscsak az ő személyéhez fűződik a mozgalom hőskora, adjuk az ő szájába a szót, úgy, amint a Regősmunka megszületésének történetét nemrégiben a Marosvásárhelyi Bólyai Kollégium regősdiákjainak elmondotta.

„Régen volt már ez, tudjátok, a Tisza mellett táborozott a csapat. Amúgy rendes, szabályos cserkésztábor volt ez a mienk is, és nem is történt volna semmi különös, hanem egyszer meghívtuk

a falusiakat a tábortüzünkhöz. Persze, nem jöttek egyszerre, először csak a gyerekek szállingóztak, másnap már az ifjúság: legények, lányok. Pár nap mulva aztán ott ült a tábortüzünknél az egész falu, apraja, nagyja.

Mi aztán ki akartunk tenni magunkért. Egyik este nagyobb cirkuszt csináltunk, mint a másikon. Kabarétréfákat mutattunk be. Jók is voltak azok arra, hogy megkacagtassák az embert, csak értelmük nem volt sok. Ezt már a mostani eszünkkel tudjuk.

A falu pedig olyan jól mulatott, hogy szintén bemutatott egy-két tréfát, elmondott egy-két viccet. De milyeneket! Soha nem hallott, gyönyörű verses tréfákat. Ilyeneket:

Egy nagy csuda vagyon széles a világon,
nincsen égen földön, se Magyarországon,
van minden városba, de nincsen Egerbe,
van minden kis vízben, de nincs a tengerbe,
elfér a vederbe, de nem a cseberbe,
a pap se tudja tán, csak a nyelvin hányja,
a mester se tudja, csak a tanítványa.
Tudja, minden varga, csizmadia egyse,
elbírja egy veréb, de ló, ökör egyse.
Mi az?

Lám, míg mi csupa értéktelen zagyvaságot adtunk a falunak, ocsút, addig a falu tiszta búzával fizetett. Ettől kezdve aztán nem mertük jószívvel mutogatni a magunk városi tudományát. Rájöttünk, hogy a cserkésznek érdemes falura menni tanulni. És azóta nincsenek unalmas, lejárt tábortűzi számok, mert egy élet is kevés ahhoz, hogy ezeket a falun tanult számokat egyenként végigélvezzük a cserkésztábortüzeknél.

Így született meg a regőscserkészgondolat. Nemcsak egy csapatnál. Szerte az országban mozgótáborok és kirándulások nyitogatták a fiúk szemeit. Egymásról nem tudva itt is, ott is megindultak a próbálkozások a magyar faluval. Nem bánták meg az első úttörők, mert aki egyszer belekóstol ebbe a magyarul magyar életbe, annak úgy megjön az étvágya a magyar falu tudományára, hogy nem kívánkozik oda soha többé értéktelen „mócsing".

Fejlődés.

Az 1920 óta szervezetlenül működő regősmunkát három évvel ezelőtt szervezte meg Morvay Péter cserkésztiszt, aki ma is vezetője a munkának. Azóta ellenben sok új munkaterületet fedezett fel a regőshad: például a szórványok látogatása, tanyai gyermekek látogatása és még sok más.

A regősmunka ma is az 1. számú cserkészcsapat 1926—1937. években tartott téli regőstáborozásain kialakult módszerek szerint dolgozik. Erről legtöbbet mondhatna a Karácsony Sándor szerkesztésében megjelent Regőskáté. Ez és a 101, 102, 103 magyar nép

dal, valamint a „Mi dalaink" adják a munka alapját. A népi műsorszámok eddig összegyüjtött legszebb darabjait a következő könyvekben találhatjuk: Karácsony Sándor: Lányok ülnek a fonóba (Exodus kiadás); Karácsony Sándor: Gergyel bácsi levizitel (Exodus kiadás); Volly István: Népi játékok (Egyetemi nyomda); Lajos Árpád: A magyarság játékai (Franklin Társulat); Ősz János: Csudatáska (Erdélyi Szépmíves Céh).

Eredmények.

1920-tól napjainkig az első regős nekilendülés elérte szervezetlenül azt, hogy a magyar társadalom széles rétegei is megismerték a magyar dalt, felfigyeltek a regősök feltárta szépségekre, megismerték és megszerették népünk legmélyebb tárgyi és szellemi kultúráját.

Több mint 12.000 műsoros előadást rendezett eddig a regősök hada. Ez a szám még akkor is komoly, ha a nagyvárosi kabaréelőadások számával hasonlítjuk össze. Pedig a falunak nem mindennapi betérője, hanem ritka, várvavárt és ünnepien fogadott vasárnapja a regős-előadás. De hatása is mélyebb és maradandóbb.

Ma, amikor ezeket a sorokat írjuk, 56 regőscsapat működik szerte az országban. Vannak köztük olyanok, amelyek bejárták az egész Európát és becsületet szereztek, ezúttal is az igazi népdalnak. A regőstérképeken, melyek ezeknek az ifjú garabonciásoknak kóborlásait vannak hivatva megörökíteni, Londontól Zágonig és Varsótól Rómáig találhatunk vonalakat és szerepléseket jelző csillagokat, egy új magyar hajnal sokatígérő csillagait.

Ami kincset pedig eddig összegyüjtött népi kultúránkból a regősmozgalom, azzal máris rekonstruálni lehetne egész népművészetünket. De a munka nem maradt abba. Új anyag érkezik évről-évre a máris zsúfolt Regősmúzeumokba és felmerült az a kívánság, hogy a csapatotthonokban felhalmozott anyag legszebb darabjait egy központi regősmúzeumban helyezzék el, mely még felállításra vár.

Végül eredménynek számíthatjuk azt a forró sikert is, amit a regősgyüjtések legszebb darabjai arattak a Magyar Művelődés Házában nemrég tartott első fővárosi regősesten, mely egyúttal a regősök első országos seregszemléje volt.

Célkitűzések.

A regősmozgalom a magyar észjárás és a magyar lélek törvényein megépült, magyarul magyar társadalom megteremtésén dolgozó, a magyar nép örök történelmi, szellemi, lelki és tárgyi értékeit ismerő és azt megbecsülő cserkészfiúk munkája.

Olyanoké, akik nemcsak borzadva fordulnak el a magyar városok sokszor idegen, álmagyar, szellemi és egyéb termékeitől, hanem az adott lehetőségekkel, tudományosan is felkészülve küzdenek a selejtes, nem örök értékű, idegen és álmagyar kultúra ellen. De méginkább munkálkodnak az igazi magyar értékeket megtartó, azoknak helyet és teret adó, azokat nevelő mélyebb magyar

élet megvalósításáért. Hirdetik, de maguk is érzik és hiszik, hogy az ősi magyar népi értékeken alapuló sajátosan magyar kultúra semmivel sem alábbvaló, mint bármelyik európai.

Ezek a regősök nem pogánykodnak, hanem inkább azon vannak, hogy a magyar nép könnyen hozzáférjen a magyar holt és élő nagy szellemiségeinek műveihez. De azon is, hogy az európai kultúra klasszikus értékei is végre megjelenjenek a magyar nép számára, neki érthető nyelven.

Nem hirdetnek ábrándokat. Nem szittyák, nem turániak, nem harmincmilliósok. Nem akarnak világbirodalmat alapítani. Csak egyszerűen magyarok és magyar országot akarnak. A magyar élet hibáit, nagy sebeit, bajait kendőzetlenül látják, őszintén és igazán. De azokért a maguk személyében és Isten előtti alázatossággal felelősséget éreznek. Azokon a maguk önkéntes munkájával is segíteni akarnak és igyekeznek.

Ehhez pedig szív kell és magyar lélek. Nem dolgozhatik akárki. A regősök hosszú, éveken át tartó tanulás és válogatódás után jutnak el az első regőstáborba, az első komoly munkáig.

Mindennek pedig azért is fontos volt a tisztázása, mert még mindig nem hallgattak el azok a célzások, melyek a magyar cserkészet nemzetközi szellemét pedzegették. A válasz: ezt az ízigvérig magyar munkát magyar cserkészfiúk végzik és cserkésztisztek vezetik.

Gesztelyi Nagy Zoltán

Színházi újdonságok

Színházi szezónunk derekán örömmel állapítjuk meg, hogy a magyar szerzők mostanában elvitték a pálmát a külföldi importdarabok elől, nemcsak ami a kasszasikert illeti, hanem erkölcsi és irodalmi színvonal tekintetében is. Több olyan magyar újdonságról számolhatunk be, amelyek igazolják az utóbbi idők örvendetes irányváltozását a színházakban: kezd tetszeni az, ami jó és érdekes. (Nemrég párizsi színházakról írván, megállapíthattuk, hogy ott most csupán a klasszikusokat szereti a közönség; *Shakespearet* például „en suite"-előadásokban játsszák, mint legújabb szenzációt!) Úgy látszik, a véres idők mégis csak megúntatták az emberiséggel az ostoba és könnyű fajsúlyú, *csak* szórakoztató komédiát. Talán nem elég erősek ma már ezek a darabok ahhoz, hogy eltereljék a rettenetes Máról az emberek figyelmét. Elő tehát a komoly mondanivalóval, emberi problémákkal, a drámával. Ott még nem tartunk, hogy a közösség kérdéseivel lehessen foglalkozni színpadainkon, — a dráma egyelőre csak *mai* dráma, de nem a *Ma* drámája. — De a színpadi magánügyek is okosabbak, mélyebbek és megragadóbbak mostanában, és nem véletlen, hogy a négy darab közül, amelyekről érdemesnek tartjuk ezen a helyen

megemlékezni, *egyetlen egy vígjáték* csak, a többi színmű, és a vígjáték is ezt az alcímet viselte a színlapon: „víg színmű"!

Márai Sándor „Kassai polgárok" című drámája nemcsak sorrendben áll első helyen. Legműveltebb polgári írónk második darabja már-már reprezentatív nemzeti, történelmi darab; mindenesetre annak szánta a szerző. Márai Sándor a maga fínom, jószínvonalú, helyenként túlságosan is irodalmi módján azt mondja meg ebben a drámában, hogyan kell megosztania életét a művésznek műve és a közösség között. Szabad-e bezárkóznia János mesternek, a kőfaragónak Művével, amikor körülötte ég Kassa városa és a polgárok, akiknek feje felől elajándékozta a király a várost Omodé nádornak, karddal és fejszével védik jogaikat és senki sincs biztonságban a hazában? Szabad-e, — ez a második kérdés ebben a sokkérdésű darabban — engednie romboló, de művét inspiráló Múzsájának, aki saját nevelt leánya, a szenvedélynek, amely szétdúlná családját, de a mestert naggyá, talán hallhatatlanná tenné? Végül, amikor erre a két kérdésre megfelel a dráma, János mester vésőjével megöli Omodét, a betörő ellenséget és Genovéva, a démoni láng, eltűnik Itáliába a gazdag kalmár karján, — mikor megölték János mester feleségét is, aki a házi tűzhelyet védte mindvégig —, akkor jön a harmadik, felelet nélkül maradó kérdés: mihez kezd most már üressé vált életével a Művész, aki mindenét feláldozta a közösségnek? Meg fogja-e valaha alkotni Művét? Elnyerte a szabadságot, de talán elvesztette a halhatatlanságot. Megtette kötelességét, emberi és polgári kötelességét, de talán visszahozhatatlanul kilendült alkotó munkájából. „Akit az Isten egyedül hagy, annak dolga van", mondja kedvenc szavajárásával Márai, amikor ezt a kissé Ibsen „Brand"-jának levegőjéből és a „Solness építőmester" szimbolikájából épült drámát befejezi.

A „Kassai polgárok" kétségtelenül nemes, helyenkint talán túlságosan is, szándékoltan nemes szimbolikájú darab. Szinte a megható gyermetegség határáig komolyan veszi Márai saját, nyilván legégetőbb drámai problémáját, a Művész és a Közösség konfliktusát. Alakjai nemes veretű — szobrok és jelképek. Nem sok bennük az emberi és egyéni vonás. A darab drámaisága éppen ezen tulajdonságnál fogva ott a legerősebb, ahol egyéni ízű, napi politikával viaskodó emberek beszélnek: a kassai nagytanács valóban szép, magyar színpadon ritkán elért magas színvonalú felvonásában. És ott a leggyengébb, ahol Genovéva, a „Láng", a „Művészet", a „Varázslat", a Múzsa mondja el egyszerre a fiatalkori *Hauptmann*ra és az öreg *Ibsen*re emlékeztető elméleteit a szenvedélyről, amelyet a darab természete szerint itt is nagybetűvel kellene írni. Márai kétségtelenül nagy és nemes szándékkal fogott bele második darabjába, mindenütt írói és irodalmi, mindenütt művelt és okos; de ahol például Albertus mester, az író alakja düreri metszetszerűségével, mint a darab kommentátora, megjelenik a színen, hogy elmondja az író meglátásait a korról, ott ez a műveltség enyhén hivalkodóvá válik. (Ott tartunk már, hogy külön

dícséret illeti azt, aki ismeri Dürert, avagy a kassai céhek középkori életstílusát?) De valóban oly ritka tünemény korunkban a művelt író a színpadon, hogy a darab minden fárasztó drámaisága mellett örömmel figyel az ember erre a gonddal ötvözött beszédre, amely talán éppen azért, *mert* ilyen gonddal ötvözött, regényíró prózája még mindig, és nem drámairói véres és eleven kiáltás? Élvezet olvasni Márait, — még színpadon is!

Bókay János „Utód" című színműve a vígjátéki sikerekben gazdag író első *komoly* színpadi kísérlete. Kísérletről beszélni olyan rutinos színpadi technikusnál, mint Bókay talán kissé különös, de ebben az esetben mégis helytálló. Az *„Utód"* a híres orvosprofesszor klinikai örököse, de egyúttal veje és tanítványa. Kettőjük küzdelméről, kettőjük problémáiról szól a darab. Átengedhető-e símán és fájdalommentesen helyét az elismert nagyság, aki nem érzi munkaképtelennek magát és átveheti-e ezt a helyet bántó gesztus nélkül a fiatalabb, aki mindent az öregnek köszönhet? Bókai darabjának helyzetei mélyen emberi, igaz alaphelyzetek, talán ezért hatnak ebben a darabjában először igazi embereknek szereplői és nem többé-kevésbbé sablonos színpadi kellékeknek. A jelenetek viszont nem kiélezetten drámaiak és a klinikai búcsújelenettől eltekintve, a feszültség sem valóban drámai.

A szereplők maguk azonban igen elevenen és erősen drámai alakok; az öreg professzor, a fiatal utód, a klinikai orvostípusok, szolgák, betegkísérők stb. mind hálás, szimpatikus, jól játszható szerepek. Természetesen meg lehetett volna írni ezt a témát másként is, szenvedélyesebben, démonibb erővel, mélyebben — gondoljunk csak arra, hogy *Strindberg* pl. hogyan írta volna meg ezt az anyagot —, de Bókay a maga választékos, úri és fínom modorában emberszerető író marad: ő nem véres tragédiát, hanem okos és jóindulatú helyszíni közvetítést ad az emberi élet egyik döntő szakaszáról. Mindvégig kellemes marad és a néző is mindvégig kellemesen gondolkodva szórakozik. Ez a „gondolkodva", különbözteti meg ezt a kétségtelenül értékes darabot Bókay eddigi sikeres vígjátékaitól.

Illés Endre „Méreg" címmel írt a *Pesti Színház* számára kamarajátékot. A darab magánügy, de azok közül való, amelyek örök emberi szituációkat és élményeket tárnak fel és mint ilyen, érdekes és megragadó. Illés már tavalyi *„Történők"* című darabjával is megmutatta, hogy fínomtollú szerző. Most a szerelem és halál mély összefüggéseit kutatja és Thomas Mannal együtt állítja, hogy a művésznek, az alkotónak szüksége van „méregre", szenvedélyre, mert a tehetség, „a szellem voltakép betegség", mégpedig ebben az esetben halálos betegség. A nagy zeneszerző „mérge" és múzsája egy asszony, a nyugtalanító, örökké űző-hajtó fajtából való, aki miatt a kedves, tiszta, nyugalmas otthont és első feleségét hagyta el a művész. Alkotóereje teljében kiderül róla, hogy halálosan beteg és orvos-barátja, hogy megóvja túlzásoktól, ezt meg is mondja neki. De a művész, aki az igazságot mindenekfölött imádta, nem bírja elviselni ezt az igazságot. Visszafut tehe-

tetlenül, reszketve első feleségéhez, aki a gyógyító nyugalmat adhatná neki.

Az megpróbálja egy második, hamis diagnózis segítségével megnyugtatni. A művész abban a pillanatban visszatér a „méreg"hez és ott marad akkor is, amikor már nem hisz ebben a diagnózisban. A darabot elmélyülő, fínom dialógusai nagyon rokonszenvessé teszik. Kár, hogy a szerző engedményeket tett a Vígszínház nagypolgári ízlésének, amikor túlmondain, túlszép, túlgazdag milieube helyezte bensőségesnek induló, emberi darabját. Igazi művész nem élhet ilyen környezetben és bármilyen szépek *Mezey Mária* párizsi kalapjai, mégsem illenek ezekhez a mély és erős belső harcokhoz. Egy lelki dráma nem hordhat cirkuszi mutatványos-mezt! A darab feszültsége egyébként igen nagy és különösen az első felvonás vége és a második első képe szép és érdekes vonalvezetésű: de nagyot esik, amikor a zeneszerző visszatér otthonába, ahol a halálos beteg oldalán felesége tovább képzi ki magát tenniszbajnoknővé egy újlipótvárosi ficsúr oldalán. Felesleges volt a felvonásközöket összekötő zongoraszó is: komoly művész nem egyezhet bele abba, hogy álintelligens rendezői utasításra egy Beethoven-szonáta két tételét egymástól elszakítva felvonásközi hangulatzeneként adja elő! — Illés Endre darabja sokat nyert volna, ha sokkalta egyszerűbben játsszák; annak, aminek készült: kamarajátéknak.

Galamb Sándor, annyi magyar biedermeyer-darab hivatott restaurátora írta a *Nemzeti Színház* utolsó premierjét, a *„Hatalom"* című „víg színművet". Kedves, tökéletes színpadismerettel, aranyos humorral megírt középosztálybeli enyhe szatíra, arról, hogy az elfojtott hatalomvágy mennyire megrontja az embereket. Egy fiatal szerelmespár csaknem áldozata lesz ennek a psychoanalitikai közhely-tézisnek. A körülöttük forgó és acsarkodó felnőttek, a részben miniszterjelölt, részben már nyugalomba vonult papák, a titkárféreg, a kacérkodó filozófusné és félőrült férje, napnál, sőt reflektornál világosabban bizonyítják, hogy a tétel igen megfontolandó tanulságot tartalmaz és helyesen is elemzi az író. Kár, hogy Galamb Sándor szelíd keze nem képes a szatira korbácsát forgatni; de jóleső humora, tiszta jelenetépítése és szép, ízes magyar beszéde sokmindenért kárpótolja a vidáman szórakozó, nemzetiszínházi középosztály-közönséget.

Máthé Klára

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

A Magyar Versek Könyve*

A magyar alkotó szellemnek leggazdagabb ere mindmáig az, amelyből versköltészetünk fakadt. Mégis, amikor a Magyar Versek Könyve első kiadása 1937-ben megjelent, úgy éreztük, hogy valóban *elsőízben* látjuk e gazdag költészet méltó virágfüzérét. Voltak addig is ilyenféle kiadványaink, népszerű s nem is haszonnélkülvaló versgyüjtemények (Endrődi, Endrei Zalán, Gragger, Zlinszky-Vajthó, — hogy csak a közelmult számottevő effajta munkáit említsük), de egy olyan sem volt, melyben a magyar versköltészet igazi otthonára lelt volna. Pedig szükségét sokan látták, hiányát sokan megsínylették s nem egy méltó főben élt egy ilyen versgyüjtemény eszmecsírája. (Tudjuk, hogy Babits Mihály is foglalkozott e gondolattal: érette való gyászunkat az is öregbíti, hogy terve csak terv maradt.) De a feladat nagysága elrettentőbb volt, mint a szükség parancsa: mindenki érezte, hogy nem elég már az „úttörő" munkák jóakarata, — e remek költészet remek foglalatot érdemel.

A feladat valóban nagy. Egy magyar verskoszorú szerkesztőjének nemcsak történeti, irodalomtörténeti tudásra s biztos világirodalmi tájékozottságra van szüksége. Biztos szemmel külön kell, hogy válassza a magyarság történetének eseményei között azokat, amelyek az egyetemes európai történethez tartoznak, azoktól, melyek e nagy egységben nemzeti történetünk sorsfordulói. Világirodalmi tájékozottságának olyan fokon kell állni, hogy a világirodalom nagy áramlatait akkor is felismerje, ha azok elkésve s jelentésükben módosulva bukkannak fel egy nemzeti irodalmon belül. Irodalomtörténeti tudása keveset ér, ha nem párosul alapos nyelvtörténeti ismeretekkel és stílustörténeti tájékozottsággal: e nélkül eltéved líránk multjában s a régiesség varázsa elhomályosítja értékítéleteit. Nem elég az sem, ha széptani elvei vannak s ízlése ösztönösen biztos: e kettőnek örök kapcsolatban kell állni a nemzetközi közízléssel, melyet kialakulása minden szakaszában ismernie kell. S mindez csak merev váza a nélkülözhetetlen követelményeknek... Hiszen nem szóltunk — többek között — arról sem, hogy egy magyar verskoszorú alkotójának szeme előtt ott kell hogy lebegjen a nemzetnevelés nagy eszménye: nemcsak a multból válogat a jelennek, hanem a jövendőt is alakítja.

Ilyen igényekkel vártuk egy történeti versgyüjtemény megszületését. Már a hír is megnyugtatott, hogy e gyüjtemény szerkesztését Horváth János vállalta magára. A kivitel pedig felül-

* Magyar versek könyve. Szerkesztette Horváth János. 2. kiad. Budapest, 1942. A Magyar Szemle Társaság kadása.

múlta várakozásunkat, még az első kiadás megjelenésekor. Mert nemcsak a magyar versek méltó koszorújával ajándékozta meg nemzetét a tudós szerkesztő, hanem ezen felül sok olyan kérdésre nyitott ablakot, melyek eddig zárt, setét némaságban vártak megvilágításra.

A második kiadás lényegében azonos az elsővel. Versanyagában az alábbiakkal gazdagodott:

1. Két énekmaradvány a Mohácsi vész körüli időkből: Bátya, bátya... és Hozd el gazda, hozd el... 2. Cantio de militibus pulchra, Kuun kódexből. 3. Az Ah hol vagy magyarok... kezdetű Szent István királyról szóló ének újonnan fellelt hiteles szövege. 4. Orczy Lőrinc Bessenyei Györgynek című verséből egy részlet. 5. Varjas János: Megtért embernek énekje. A magyar költészet érdekes kuriózuma, csupa e-hanggal írott vers. Az inyenc Kazinczy fedezte fel. 6. Gyöngyössi János: Ifjú tanulóknak elmélkedése. 7. Kovács József: Csípős vers. 8. Édes Gergely: Egy árva szűznek megtekintése és a Petri gulyás. 9. Mátyási József: Sorsával elégedő gulyásnak pásztori dalja. 10. Helmeczy Mihály: Harc-szózat. 11. Kis János Markalf-ja helyett a Hajósének. 12. Kölcsey Husztja. 13. Nagy Imre: Utazó diák. 14. Arany János: Válasz Petőfinek, A rab gólya, A lacikonyha, Kertben, Óh! ne nézz rám, Enyhülés, Itthon, Dante, V. László, A vígasztaló, Mátyás anyja, A tetétleni halmon, Zács Klára, Árva fiú, Szondi két apródja, Magányban, Görgei Arthur leányának, Ártatlan dac, Juliska sírkövére, Demokrata-nóta, Főtitkárság, „Uram bátyám", Szegény Miska sírkövére, Piroska betegségében, Aj-baj!, Epilogus, Vásárban, Mindvégig, A tölgyek alatt, Meddő órán, Népdal, Ez az élet, En philosophe, Gyöngyösiád, Sejtelem, Mi vagyok én?, Az elveszett alkotmány IV. énekéből, „Csaba királyfi" előhangja, Öldöklő angyal (részlet), Buda halála XI. és XII. énekéből, Bolond Istók II. énekéből, Toldi szerelme V. énekéből. 15. Vajda János: A virrasztók, Sirámok I., A vaáli erdőben, Az üstökös, Nádas tavon, Emléksorok. 16. Pákh Albert: Csont. 17. Gyulai Pál: Hadnagy uram, Párbaj előtt, A népszerűség (részlet), Romhányi IV. énekéből, Tanács, Leányfalván, Dalaimról, Egy ifjú emlékkönyvébe. 18. Mentovich Ferenc: Tavaszdal. 19. Torkos László: Együtt megyünk.

Ez a többlet részint Arany felszabadult kiadói jogának, s egy kiadóvállalat megnövekedett engedékenységének köszönhető: az első kiadás fájdalmas hiányait pótolta velük Horváth János. Másrészt a történeti érdekű versanyagot szaporította nehány biztos ízléssel kiemelt kuriozitással, helyet adva nehány költészetünkben ritka versformának. E ritkaságok, a költői „mesterkedés" e termékei az első kiadásból nem hiányoztak, a második kiadáshoz azonban szervesen hozzátartoznak. Felvételüket nem csupán a teljesség igénye indokolja, hanem a kötet kibővült legújabbkori anyaga.

Mert az új kiadás teljességén nemcsak Horváth János munkált, hanem a halál is. 1937 óta meghalt Bárd Miklós, Oláh Gábor, Babits Mihály, Juhász Gyula, Reményik Sándor, József Attila,

Dsida Jenő: művük szintén „történeti anyaggá" vált, csakúgy mint Kosztolányié, ki ugyan 1936-ban halt meg (a Jegyzet-szótár szerint helyesen, az Előszó azonban 1937 utánra teszi halálát), de az első kiadásból kimaradt. Életművük beillesztése a magyar versköltészetbe volt Horváth János lényegesen új feladata.

Érthető érdeklődéssel lapoztuk tehát a második kiadást. Az első kiadásban a legújabb költészetet csak Ady Endre és Tóth Árpád képviselte, de most legnagyobb társaikkal együtt jutottak szóhoz, természetes hát, hogy kíváncsian vártuk Horváth János állásfoglalását, ki ha legtöbbjükkel egyivású is s ki, ha mindig is a legtöbb megértéssel s tárgyilagossággal viseltetett a századeleji ízlésváltás képviselőivel szemben, irodalmi elvei s ízlése okán az Arany—Gyulai-féle nemzeti klasszicizmus eszmekörét képviselte.

Megvalljuk (nem is pironkodás nélkül), hogy érdeklődésünkben volt valami kihívás is: kíváncsiak voltunk, hogyan mérkőzik meg e hagyományos ízlés azzal az „új" ízléssel, melynek a mi nemzedékünk legnagyobb irodalmi élményeit köszönhette. Állásfoglalást, valamiféle elvi döntést vártunk Horváth Jánostól, — a kajánabbak keztyűdobást, a jóhiszeműek is valamiféle „jóvátételt", meghajtott zászlót, az Akadémia kulcsait.

Horváth János (hogy is kételkedhettünk ebben!) nem e hangtalan kihívásra felelt, előtte a magyar költészet történeti egésze lebegett; nem a nemzedék-harc érdekelte, hanem az, hogy költészetünk ez új erében mutat-e valami a közös, ősi forrásra s ami új, valóban új, az egy tenger felé fut-é a közelmult s régmult nagy áramaival?

Hűvösen elutasított magától minden henye szintézist. A ráháramló feladatra nem a szokott kortársi rajongással, de nem is a kortárs szokott gőgös bírálatával felelt. „Ezekről az írókról még nincs megállapodott köztudat" — figyelmeztet hűvös, de igaz szóval — „s az irodalomtörténetek is csak most kezdik még méltató számbavételüket". Mi sem állt távolabb tőle, mint hogy akár egyéni ítélete, akár szokványos kategóriák szerint iskolázza-skatulyázza e forró kor költőit. Nem volt hajlandó rólok, mint *csoport*ról beszélni. Egyszínű kép helyett inkább arra utalt, hogy „épp az ő közeli példájuk mutatja legtanulságosabban a valódi egyéniségek csoportosíthatatlan voltát". Elhamarkodott bírálat helyett tárgyilagos tartózkodást, térd- s főhajtás helyett tartózkodó, szemérmes elismerést kaptunk.

Ennél is többet! Mert ahogy bemutatta e kor jobbjait, az nemcsak tárgyilagosságát, hanem ízlését dícséri. Az első kiadásban, hol Tóth Árpádnak csak két versnyi hely jutott „ízelítőül", csak leghatalmasabb versét az „Elégia egy rekettyebokorhoz"-t s a jellegzetes Tóth Árpád-i hangot képviselő „Körúti hajnal"-t vette fel. Ebben a kiadásban ott ragyog a „Tavaszi holdtölte", a „Rímes furcsa játék", a „Fa", az „Április", a „Láng", s a halállal szembenéző Tóth Árpád legtisztább zengzetei: a „Kecskerágó", az „Erdőszél", az „Esti sugárkoszorú" s a „Hidon", — a teljes zenekar. Babits válogatásából elég ha megemlítjük, hogy a „Jó

hír", a „Beteg klapancia", az „Ősz és tavasz között" is ott van s hogy a „Balázsolás"-sal végződik. Kosztolányiból nem hiányzik a „Boldog szomorú dal", a „Halotti beszéd", de nem az „Esti Kornél éneke" sem. Reményiket kegyelete s ízlése kettős parancsszavára elkülöníti „Végvári"-tól. Válogatása talán legtökéletesebb József Attilánál: kezdi a kuriózus „Mesterszonett"-el, folytatja a „Betlehemi királyok"-kal, felhívja e nagy költő felületes rajongóinak figyelmét a „Fán a levelek"-re, közli azt a versét, melyben az irodalmi érték találkozik a közízlés legmagasabb szintjével. a „Mamá"-t s befejezi a legszebb József Attila-gyöngyök egyikével, a „Könnyű emlékek"-kel.

S e gondos interpretációk telve vannak a legfínomabb történeti utalásokkal. Babits „Új leoninusok" című verse a XVIII—XIX. század fordulójának formakereső, alaki ihletére utal, csakúgy, mint a Kosztolányi „Pillanatképei". József Attila „Mama" c. verse, Kosztolányi „Tanár az én apám"-ja s a „Bús férfi panaszai"-ból közölt rész, Babits „Ősz és tavasz között"-je mind a magyar költészet meghitt, a család-ihlette hangjának modern változataiként hatnak. Amitől tartózkodott, amire nem fecsérelt elhamarkodott szót, azt válogatása sejtteti: fiaink zökkenő nélkül fogják elfogadni azt a nagy lírát, vonakodás nélkül fogadják be a magyar költészet egyetemébe azt az új költészetet, melyért s mely ellen itt bálványimádók és farizeusok harca folyt.

A „Jegyzet-szótár" fínom kis miniatürjei igazolják felfogásunkat. Elég egy-két ízelítő belőle. Oláh Gáborról: „Szertelen nagyság, lobogó képzelet és szenvedélyesség színében látja s prófétálja magát... De sem észszerű, világos stílusa, sem szabályos ritmusú, tiszta verselése nem viseli magán ellenállhatatlan szenvedélyesség nyomait. Anyag és kifejezés e különneműsége csökkenti lírai hitelét, s akartság és gyors érlelés tüneténck látszik". Juhász Gyuláról: „Műgondja feltűnés nélkül vesz részt az alkotásban..." Kosztolányiról: „Semmi gyakorlati érdek szolgálatát nem tartotta költőhöz méltónak; a művészet öncélúságáról annyira meg volt győződve, hogy művészkedő, játékos túlzásait is becsülte, költészetében minden jeles kortársánál következetesebben gyakorolta, különösn a rímnek engedve valóságos gondolatfakasztó szerepet... De ez a játék kezdettől fogva szomorkás, borulásra hajló líraiság árnyékában megy végbe, s rejtélyes viselkedésként hat, mintha mégis csak volna mögötte valami „gyakorlati" ítélet, világnézet: játsszunk, többet ér a forma a lényegnél s a test lehúzó súlyát a „szellem tornáival" feledtessük!"

Ezek az apró jellemzések valamikor kiindulópontjai lesznek az értékelő irodalomtörténeti szintézisnek: egy-egy megfigyelése túlmutat annak művén, melyhez fűzte s gondolatébresztő mivoltában a magyar költői stílus általános megítélésének lesz hasznos iránymutatója.

Nem feledjük soha meghatottságunkat, amit akkor éreztünk, mikor először láttuk a finn tudományosság legnagyobb alakjának,

E. N. Setälänek elemi iskolai nyelvtanait, ábécéskönyvét. Valami effajta meghatottság környékez most is, hogy Horváth János könyvét lapozzuk, a magyar irodalmi ízlés ábécéskönyvét.

Bóka László

MAGYAR REFORMÁTUS TEMPLOMOK. (Két kötet, főszerkesztő: *dr. Kováts J. István.* Athenaeum-kiadás.)

Krisztus előtt a nagy vallásokban a templom, az Istennek háza, tényleg lakóhelye volt, szenthely, mágikus erők gyülekező pontja, ahonnan azok szertesugároztak. Ez a mágikus szentségjelleg, az egyre spiritualizálódó vallások templomainál lassan erejét veszti, s már a kései zsidóságnak minden kozmikus-mágikus szentség nélküli synagogéje van, gyülekezeti helye, melynek egyszerű célja az imára összesereglett hívek befogadása. Az őskeresztyénség Isten lélekben és igazságban imádásának hangsúlyozásával szintén nem ismert különös szentségjellegű kultuszhelyet, templomot. Ezen gondolat elhomályosodik a keleti és római részre szakadt keresztyénségben s lesz a templom újra kultikus szentély, felépítésében a transcendens erőkre való szimbolikus utalással. A templom alapformája, a hajó, szimbolizálja Noé bárkáját, másik fontos alkotórésze az aszpis, a szentsátor jelképe, az egyházi vezető benső embereknek a helye. A templom általános kozmikus beállítása: az apszis keletre néz, nyugaton van a bejárat. A keresztyénség legrégibb templomstílusa a háromhajós bazilika. Kereszt alapvonalában szimbolikus utalás van a megváltás nagy tényére. A román stílusnál is kereszt az alapvonal, a templom alapidoma a négyzet s a vízszintes tagolás kihangsúlyozása sok józan reálizmust éreztet a középkori transcendens vágyak mellett. A gótikában minden az égfelé tör, az egész épület csipkeszerű díszeivel „kőbefagyott imádság". A gótikus templomok az elragadtatott, üdvre sóvárgó lelkület leggyönyörűbb alkotásai. A renaissance-templom stílusa az antik és keresztyén stíluselemek egyesítéséből adódik.

A magyarországi református templomok között csaknem félezer van, amely valamelyik történeti stílusban épült s így műemlék-számba megy. Ezen stílusok egyike sem fakadt azonban a reformáció szellemiségéből. A templomokat még a római egyház építette s a reformáció idején hívek nélkül maradt templomba újra az őskeresztyénség hitvilágában élő gyülekezet költözött. Ez a körülmény természetesen bizonyos változtatásokat eredményezett főleg a templomok belsejében. Háromhajós bazilikáris elrendezésű templomunk a boldvai és az ákosi, románkori építészetünk legszebb alkotásai közül való. Bencések építették. Érdekes a kéthajós románkori bonchidai templom renaissance szószékével. Sokkal több az egyhajós templomunk, mivel az egyszerűbb belső térképezés jobban megfelelt a reformáció lelkivilágának. Érdekes a magyar gótika sajátos jellege, benne kiérzik a népi formaadás ereje és tisztasága. „A gótika kevésbbé személyes és azért egyetemesebb művészet, mint a renaissance s így közelebb férkőzhetett a legkevésbbé időhöz kötött művészethez, a népművészethez", állapítja meg az első kötet egyik értékes tanulmányában Korompay György. „A XIV. és XV. század falusi templomai nincsenek ellentétben a népművészettel, de lényegükben véve abban gyökereznek". A templom a tatárjárástól a XVII. század végéig nem egyszer szolgált erőd gyanánt, gyakran kettős bástyafal vette körül a dési templomerődnek még ágyúi is voltak. Egyhajós gótikus református templom a kolozsvári Farkas-utcai, mely Közép-Európa legnagyobb fehérfalú gótikus temploma.

A reformáció változtatásai a temp-

lomokon: a tornyon a kereszt helyébe csillag kerül, kakas vagy az építés évszámát felmutató szélvitorla, oltár helyett úrasztala, a szentély végébe az oltár helyébe leggyakrabban karzat kerül és orgona. A változtatásoknál nem annyira stiláris, mint célszerűségi szempont volt az irányadó s ezért ahol a templomboltozata beomlott, pl. tűzvész következtében, ott „termestemplomot" csináltak, famennyezettel, a renaissance hatásra mutató díszítésekkel, akusztikai szempontból így előnyösebb volt.

Losonczy Lajos az orgona használatáról írt értékes tanulmányt. Méliuszék debreceni zsinatát 1567-ben „az antikrisztus táncoltató miséjéhez alkalmazott hangszer"-nek mondja az orgonát, a 1636-ban az Öreg Graduál előszavában Geleji Katona is „Az orgona bőgése s a hegedűk cincogása nélkül" tartja igaznak az istentiszteletet, de Bethlen Gábor már orgonát ajándékozott a gyulafehérvári gyülekezetnek. Az evangélikusok 1707-ben tartott rózsahegyi zsinata mondotta ki először hivatalosan az orgona használatát. A református egyházban még a XIX. században is súlyos ellenvetések hangzottak fel ellene.

Értékes történelmi tanulmányok egészítik ki az első kötet tartalmát templomaink multjáról, más cikkek aktuális templomépítési problémákat boncolgatnak, míg a második kötet adatokkal, fényképekkel igyekszik bemutatni templomainkat. Sajnos, még nem teljes ez a munka, de így is értékes és példamutató. Dicséret és hála érte a főszerkesztőnek, munkatársainak, s a kiadó Vass Jánosnak. *Fekete Lajos*

MIKLÓS ÖDÖN: A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZALKOTMÁNY KIALAKULÁSA A REFORMÁCIÓ SZÁZADÁBAN (Pápa, 1942, Főiskolai könyvnyomda.)

A *Protestáns Szemle* 1935. évi folyamában közzétett dolgozatában azt a tételt állította fel *Miklós* Ödön, hogy a magyar protestáns egyházak ősi alkotmánya egyes országrészeken nem zsinati rendszerű, hanem eredetileg őskeresztyén presbiteriális típusban alakult ki. Ennek a tételnek bizonyítását és kifejtését találjuk meg most könyvében.

Révész Imrének abból a megállapításából indul ki *Miklós* Ödön, hogy reformátoraink külföldi társaikhoz gyakran fordultak különféle kérdésekkel, de soha nem kértek tanácsot és útmutatást kormányzati, szervezeti, általában egyházalkotmányi kérdésekben és azzal a végeredménnyel zárja, hogy *a magyar protestáns egyházalkotmány a magyar szellem önálló terméke*, eszmei alapjai az őskeresztyénség talajában keresendők, gyökerei pedig éppen a középkor magyar egyházába nyúlnak vissza. Nem is az a fő problémája, hogy *honnan* eredt a magyar protestáns egyházalkotmány, hanem inkább az, hogy *miként* alakult ki a meglévő keretekből olyanná, amilyen a XVI. század végén történetileg megfogható.

Miklós Ödön fejtegetései szerint a magyarországi reformáció a lehetőséghez képest megőrizte a régi kánonjogi kereteket. Szervezeti tekintetben is először akkor merültek fel problémák, mikor a lelkipásztori utánpótlásról, ezen a téren is az ordinációról kellett gondoskodni. A középkori püspöki konszekráció nélkül való ordinálás kétségkívül nagy gát áttörését jelentette, az egyházkormányzó hatalom azonban közvetlenül a középkori papi fraternitásokból nőtt ki. Az egész folyamatot egy mondattal lehet összefoglalni: *a magyar protestantizmus a meglévő kereteket használta fel és alakította át az új eszmék követelményeihez képest.*

Alaptételének kifejtése közben szükségszerűen tárgyal *Miklós* Ödön egy sereg, az egyházi szervezettel összefüggő részletkérdést. Sok, jelentős részletkérdés *Miklós* Ödön előadásában új világosságot, új fogalmazást vagy új magyarázatot kap. Hogy csak egy ilyet említsünk: a

tiszáninneni területek egészen a XVIII. századig (1734) eltérő szervezetet mutattak a többi részektől; *Miklós* Ödön azt állapítja meg, hogy ez az eltérő szervezet éppen az eredeti forma, a magyar protestantizmus ősi egyházalkotmányának ezen a területen a XVIII. századig való fennmaradása.

Miklós Ödön könyve nem végső rendszerezése a magyar protestáns egyháztörténet egy területén eddig végzett kutatásoknak, hanem egy bizonyos irányú, a magyar protestáns egyházalkotmánytörténeti kutatásnak döntően új irányba való fordítása. Megállapításaink, egész elméletének a források kétségtelen hézagai és a néha igen messze irányuló következtetések miatt a magyar protestáns egyháztörténet művelői között bizonyára éppúgy lesznek tagadói, mint elfogadói. A magyar protestáns egyháztörténettudomány éppen akkor mutatja majd meg háláját *Miklós* Ödön nagyszabású munkájáért, ha elméletének mind elfogadói, mind tagadói kutatásaikkal és azok eredményeinek közzétételével termékeny és eredményes művelőivé válnak a magyar protestáns egyházalkotmánytörténetírásnak. S ha ennek során *Miklós* Ödön elmélete elnyeri végső igazolását, akkor ismét szép példáját fogjuk feljegyezhetni annak az állandó szellemtörténeti jelenségnek, hogy *a magyar szellem milyen önállóan alakítja, formálja a külföldről hozzá áramló új eszméket saját keretei között, saját szükségletei szerint.*

Harsányi András

ANTONIO DE STEFANO: RIFORMATORI ED ERETICI DEL MEDIOEVO. (Ciuni-kiadás, Palermo.)

Hogy mennyiben lezáruló félben van az a kor az olasz reformátori mozgalmakat tárgyaló műveknél, mely minden olyan törekvést, amely, ha nem haladt teljes egészében a római egyház vonalain, „eretneknek" tekintett és mint „eretneket" egyáltalán tudományos értelemben sem vett komolyan a szellemtörténeti és a tudományos történetírás szempontjából, annak ez a könyv a legerősebb bizonysága és a jövő, az elkövetkezendő, már legkomolyabban megindult, kutatások számára legkomolyabb ígéret.

A multban legfeljebb arra szorítkoztak azok a művek, melyek valamilyen oknál fogva mégis foglalkoztak az olasz reformációs fozgalmakkal, hogy általános jellegű összefoglalást adjanak. Rendesen egész felületes volt a jellege ezeknek az összefoglalásoknak. Tudományos szempontból majdnem használhatatlanok voltak. Azért is fordult az új kutatás teljesen az eredeti források felé. Valósággal új utat kellett ezen a téren törni. Éppen ezért sok munka, sok, az utóbbi években közreadott munka itt-ott még nem tudta levetni egészen a multból örökölött elfogultságot. Néha elvi ingerültség és elfogultság jelei látszanak rajtuk. Ezen azonban egyre jobban átsegíti a kutatókat az az egyszerű tény, hogy mind jobban tapasztalhatják az eredeti anyag bőségét és az ebből feltáruló teljesen más — az eddigitől egészen különböző — kép reálissá teszi a szemléletet. Úgy, hogy ma az olasz reformációs mozgalmak kutatásának valóban reneszánsza következett be. Egyre jelennek meg a részletmunkák: egy-egy levéltár, vagy éppen gyüjtemény anyaga teljesen modern tudományos feldolgozást kap. Igy a jövő elé a lehető legnagyobb bizalommal lehet tekinteni.

A szerző hét fejezetre osztja a teljesen eredeti kutatásokon nyugvó munkáját.

Az első: Bresciai Arnold életét és korát mutatja be egészen addig víve a dokumentumokból merített adatokat, amíg Arnold hívei, az arnoldisták végül is a valdens mozgalom keblében találták meg helyüket. Adatai mindenütt új szempontokat nyujtanak az egész Arnold-kérdés tisztázásához. Forrásai a lehető legeredetibbek és a teljesség szempontjából is alig hagynak maguk után sok kívánni valót. Ahol az mégis mutatkozik, maga

a szerző utal világosan arra, vagy azokra, világosan vonva meg a határt a feladatok megoldásában és megoldhatásában.

A második fejezet az Umiliati-mozgalom eredetét tárgyalja, közre adva két eredeti okmányt is. A harmadik a Gaudenti-mozgalom eredetének pontos körvonalazása.

A negyedik és az ötödik fejezet erősen kapcsolatot talál a valdensekkel, részint a Poveri, Lombardi és más valdens csoport eredetét veszi vizsgálat alá, valamint nagyon értékes adatokat közöl az antik valdens iskola életéről és levelezéséről. Ez a két fejezet nagyon értékes főleg a valdens egyháztörténet szempontjából. Néhány új adattal járul hozzá a kutatások előbbreviteléhez.

A hatodik fejezet a Spiritus Libertatis szekta és a mozgalom eredetét és jellegét mutatja be, míg az utolsó fejezet a XII. és XIII. századi eretnekmozgalmak összefoglaló értékelése. Ezeknek a mozgalmaknak különösen két jellemző tulajdonságát emeli ki a szerző: az evangéliumi és a laikus jelleget. És nagyon élesen megrajzolja: népi, gazdasági, politikai és szervezeti arculatukat.

Indexe, utalásai, és a dokumentumok közzététele csak fokozza a munka értékét. Mindenképen a legnagyobb figyelmet és számontartást érdemli.

Tőke László

SCHOLZ LÁSZLÓ: JÉZUS KRISZTUS. (Keresztyén Igazság kiadása. Győr, 1941.)

Krisztus személyét és munkáját írja le Scholz László ebben az ízlésesen kiállított könyvecskéjében. Itt-ott ugyan átüt a könyvön az igehirdetők írásbeli gyengesége: a prédikáló stílus, de általában jól, szépen, világosan adja elő a Krisztusról szóló keresztyén ismeretet. Nem dogmatika a munka. A megismerés, az elvi megismerés felé, a rendszeres megismerés felé viszi a Krisztust már megtalált embert Scholz könyve. — Szükségünk van ilyen könyvekre, ha csak nem akarunk egy helyben állni. Az elindult életnek komolyabb eledele ez a könyv.

Márkus Jenő

DEZSÉRY LÁSZLÓ: TEMPLOMOZÓ KÁTÉ. (Üzenet ev. hetilap kiadása. Kecskemét, 1942.)

Keveset mondanánk, ha csak ügyes könyvnek tartanók Dezséry könyvét. Ahogy az egyházi életet élesen érintő kérdésekre felel Dezséry, az felületesen nevezhető ügyességnek. Bátorság az, ahogyan a kényes kérdésekhez nyúl, szeretet, ahogy az egyházát minden ponton képviseli, s felkészültség, ahogy a lényegbevágó feleleteit fogalmazza. Sok kérdést tisztáz, alaposan tisztáz. Az evangélikusok bizonyosan gondoskodnak arról, hogy minél több egyháztaguk kézbe vegye Dezséry könyvét.

Márkus Jenő

HANKISS JÁNOS: EURÓPA ÉS A MAGYAR IRODALOM. (Singer és Wolfner kiadás. Budapest, 1942.)

A mai olvasó irodalomtörténetét megírni két szempontból is veszélyes vállalkozás: vagy szerfelett szubjektív vallomásokat, az újatmondás kedvéért leszűrt igazságokat feláldozó és kétes értékű újszerűségeket adhat az író, vagy pedig irodalomtörténeti közhelyek halmazával töltheti meg könyvét, négy-öt régi műből kompilál egy újat. Hankiss János játékos könnyedséggel győzi le mindkét nehézséget. Azáltal, hogy új könyvében belső egységet és egyszersmind nóvumot jelentő egyetlen termékeny szempontból kutatja át anyagát, biztosítja műve tudományos jellegét: módszeresen vizsgálja az újra élővé olvasott és nemcsak feldolgozásokból ismert irodalmat. Másrészről pedig éppen ez az új szempont óvja meg attól is, hogy taposott utakon haladva, csupán az újabb időben elszaporodó, felületen mozgó irodalomtörténeti „átpillantásokat" szaporítsa művével.

„Mi a magyar irodalom viszonylagos

értéke a nyugati irodalmak között", hogyan kapcsolódik bele a magyar irodalom az egyetemes európai fejlődésbe, hogyan válik annak kiszakíthatatlan és minden más irodalomtól különböző, tehát egyéni színt és tartalmat adó tagjává? — ennek a kérdésnek a látószögéből vizsgálja a debreceni romanista professzor a kutatás anyagáról és módszeréről írt bevezető után csaknem 500 lapon keresztül irodalmunk fejlődésmenetét. A mű alapvető szempontjához természetszerűleg kapcsolódik egy másik, rokon kérdés is: „Mit jelenthet a magyar irodalom Európának?" Az erre a kérdésre adható felelet is következetesen előbukkan mindegyik író szellemi hagyatékának vizsgálatánál, de a művet lezáró „Összegezés"-ben — ennek is különösen „A magyar irodalom sajátos értékei" c. fejezetében — külön is foglalkozik vele a szerző.

Hankiss János szempontja súlyosabb probléma, időszerűbb és mégis egyetemesebb érvényű, mintha pl. irodalmunkat a stílus fejlődése vagy mondjuk az olvasó közönség szempontjából vizsgálná. Nagyobb igényű szerzőnk kérdése, mert a kérdésre kapott felelet egész nemzeti művelődés-tudatunk kialakulása szempontjából is jelentőségteljes. Kelet és Nyugat szembeállításának naiv probléma-szemléletén túljutva, végeredményben a „mi a magyar?" kérdésre kell választ adnia, ha sikerül irodalmunk helyét a szellemi Európa térképén kijelölnie. „Európát nem abban kell keresni, amiben az átlagos utazó keresi, vagy a hatáskutató filológus — írja. Európa lelke külön-külön él minden olyan országban, ahol belátták, hogy Európa van." Irodalmunk európaisága tehát nem elszíntelenedést jelent, hanem épp ellenkezőleg indíttatások sorozatát arra, hogy mindazt, ami sajátos adottságunk, kifejlesszük, s mint egy új hangszer addig ismeretlen hangja, belekapcsolódjunk egyéni dallamokkal és újszerű változatokkal az egyetemes művelődés koncertjébe. Európa és a magyar irodalom viszonyának tisztázása tehát nem válik Hankiss kezén semmitmondó és gyakran magát a lényeget is elsikkasztó hatáskutatássá. Európa legalább annyit köszönhet a magyarságnak, amennyit mi kaptunk tőle — egy új színt, amelyik nélkül fehér folt, bántó hiányosság lenne az emberi művelődés térképén. Európához tartozásunkat nemcsak az jelenti, hogy pl. az apai ágon *délszláv* származású Dugonics „Etelká"-ja — a XVIII. századvégi *magyar* nacionalizmus egyik legjellegzetesebb megnyilatkozása — egy *„skót* eredetű *francia* író *latin* nyelvű politikai nevelés-regényének, az „Argenis"-nek valamelyik *német* fordítása után készült", hanem azt is, hogy az „Európa-eszmény csúcsán" álló Vörösmarty „Európa szellemiségének formálói között a legelsők közé tartozott — ha ezt Európa meg nem tudja is". És egészen hasonló az eset az „Anti-Európá"-t képviselő Gvadányival, aki „szélsőséges, falusi magyar szemléletét" egy bécsi írótól tanulja, aki mögött viszont Montesquieu és Rousseau áll. A fegyverek visszafordulnak: a francia forradalom eszméinek leghevesebb ellenzője éppen a francia forradalmat előkészítő írók nyomán halad: a nemzeti karakter védője kiszakíthatatlan tagja a nemzetek fölötti Európának.

Hankiss János könyve — bár szerzője látókörének gyujtópontjában az említett kérdéscsoport izzik — többet is ad, mint a felvetett kérdésre az egyes írói egyéniségek és művek vizsgálatával adható felelet-sorozatot. Látni és láttatni! — az irodalomvizsgálónak ezt a legfőbb célkitűzését valósítja meg a könyv. Irodalomtörténeti összefoglalás és mégsem az eredeti művekig el nem jutó, másodkézből dolgozó magyar tanároknak szánt „vezérkönyv" Hankiss műve. Átfogó képet ad, de a részletekig is lehatol. Ahogy pl Csokonai stílusát, Arany rímeit elemzi, nemcsak széleskörű, mégpedig horizontális és vertikális irányban egyaránt sokat tartalmazó anyagismeretről tesz tanúságot, hanem finom esztétikai ízlésről is. Európát nézi, de meglátja egy-egy

csokonais „lenge" szónak a szépségét, értékét is. És mégsem csupán esztétikai vagy nézőpontjából önként adódó és torzításra vagy legalább is egyoldalúságra csábító szempontok vezetik az írók és művek értékének és fejlődésbeli helyzetének a megállapításánál. A maga helyén sikerrel alkalmazza az irodalom nemzetnevelő, sőt „népművelő" jelentőségének szempontját; máskor meg szellemi áramlatokat rehabilitál, s ezáltal az ezeket tükröző művek is új értéket, új értelmezést kapnak (Kisfaludy Sándor regéi; szentimentalizmus — „Fanni hagyományai"). És végül: nem utolsó érdeme a könyvnek, hogy nem akarja az irodalmat irodalomtörténettel pótolni. Szempontokat adni, látni tanít, de a figyelmes olvasó észreveheti a látókört szélesítő író mögött a lelkiismeretes professzort is, aki nemcsak tanít, hanem meg is szeretteti tárgyát tanítványaival, aki önmagán túl tud mutatni, olvasásra buzdít, visszavezet már olvasott művekhez, és bár megoldásokat is ad, kérdéseivel új kérdéseket is tud ébreszteni.

A szálkakereső persze találhat hibákat is a műben: néhány, a gondolat teljes megérése előtt papírra vetett mondatot, a franciásan szellemes és könnyed stílus ruhájában elvétve — a vaskos kötetnek megint csak egy-két mondatában — a várt mondanivalónál sóványabb tartalmat és európai kapcsolatot ott is, ahol a mű megértése és a felvetett problémára való válaszadás azt talán nem kívánná is meg: de hibát, pontosabban kifogást találni minden emberi alkotásban sokkal könnyebb, mint nagyot, maradandót, értéket alkotni, sokkal könnyebb, mint egy mű egészének az értelmét, jelentőségét felfogni.

Hankiss Jánosnak új könyvéért, nagyszabású szintéziséért nemcsak a magyar irodalomtudomány és a tudatosan olvasni szerető, európai helyzetünket ismerni kívánó közönség lehet hálás, hanem ha műve fordításokban is napvilágot láthatna, hálás lehetne érte mindegyik európai nemzet is, mert éppen a művelődés válságos pillanataiban jelenthet különös erőforrást az európai szellem életerejének olyan meggyőző dokumentuma, mint a Hankiss könyvéből is közelebbről, új oldaláról megismert és jobban megszeretett magyar irodalom.

Otrokocsi Nagy Gábor

GYÓNI GÉZA: „REPÜLJ MÁR LEVELEM". (A katonaköltő „Őrangyal"-ához írt szerelmes levelei. Sajtó alá rendezte: Gyóni Ferenc. A vitézi rend Zrinyi csoportjának kiadása. Budapest, 1942.)

Volt nehány év hazánkban, amikor Gyóni Géza volt „a" költő. Neve, jelentősége, méltatása, verseinek megszólaltatásai különösképen foglalkoztatták nemzetünk nagyját és fiatalját egyaránt. Gyóni után többen próbálkoztak költőink közül annyira hazafias és katonai szellemű költeményeket írni, de úgy érezzük, hogy az azóta költőkké lett poétáink közel sem férnek hozzá. Egy kissé szokatlan az, hogy az a Gyóni, aki megírta a Csak egy éjtszakára c. költeményét, kissé merev és nagyon is vidéki elpolgáriasult lírai elragadtatásait meg kell ismernünk. De Gyóni Ferenc a klaszszika filológia kivételes szépségű világában valóban annak a szép léleknek bizonyult, aki a sajtó alá rendezésben minden betűre nagyon vigyázott. A Gyóni-antológia számbamenő könyvkiadásáért hálás elismerés illesse a kiadó katonacsoportot.

Gaudy László

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

4

TARTALOM:

Kapi Béla: **Az örök szolgálat** • Makkai Sándor: **Húsvét előtt** • Demel Aladár: **Hegedüs Lóránt** • Debreczeny Lilla: **Küzdelem a démonnal** (vers) • Pap Béla: **A lelki egység útja** • —e. —r.: **Egy protestáns közgazdasági író a XVIII. században** • **Könyvek és írók** (Vajda Endre: **Verseskönyvek** — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**

FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. ÁPRILIS **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

VAJDA ENDRE: Verseskönyvek — — — — — — — — — — — 113
FEKETE LAJOS: Kornis Gyula: A tudományos gondolkodás — — 119
MAKAY MIKLÓS: Incze Gábor: Nincsen saját igazságom — — — 120
HARSÁNYI ANDRÁS: Bucsay Mihály kiadványai — — — — — 121
GYÓNI MÁTYÁS: Moravcsik Gyula: A papiruszok világából — — 123
GÖNCZY GÁBOR: Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek — — 124
SZABÓ RICHÁRD: Debreczeny Lilla: Képzelet és valóság — — — 125
TÓTH BÉLA: Ormos Gerő: Az alma messze hullt — — — — — 126
DEBRECZENY LILLA: Benedek Marcell: Flóra — — — — — — 126
DEBRECZENY LILLA: Két regény — — — — — — — — — 127
GAUDY LÁSZLÓ: Makra Sándor: Tavaszi szántás — — — — — 128
GAUDY LÁSZLÓ: Ormay Imre: Felesleges emberek — — — — 128

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az örök szolgálat

Megnyitó beszéd a M. Protestáns Irodalmi Társaság 1943. március 17-én tartott közgyűlésén.

Korszakunk sokat magasztalt kultúrájának kemény, de igaz bírálatát ez a bibliai ige adja: Mit használ valakinek, ha az egész világot megnyeri is, a lelkében pedig kárt vall.

A kultúra különböző értékek életvalósággá alakulásából összegeződik. Szellemi, gazdasági, technikai, etikai értékek szintézisét jelenti, úgy azonban, hogy középpontja mindig az ember marad, éspedig a maga örökkévaló emberi adottságában és isteni teremtettségében.

A modern kultúra azért került válságba, mert sokféle rétegeződésében elerőtlenedik a kultúra humánuma és vezérszólamot kap a civilizáció csillogó értéke. A lelki értékek érvényesítésénél, az életformák nemesítésénél, az élettartalom gazdagításánál fontosabb a gazdasági, technikai igénykielégítés. Az ember isteni lényege elhomályosodik, s felette mulandó földi értékek nyernek hatalmat.

Kultúráról beszélnek, de a civilizáció bálványoltárát szolgálják. Életértékeket követelnek, de csak a földi élet arasznyi magasságáig jutnak. Emberi igényekről álmodnak, de kimerülnek az érzéki világ kicsikart kedvezéseiben: az élet szépítésében, az életformák gazdagításában, az emberi szellem fölényes királykodásában, az arany, vér, verejték és könny rabszolgaságában.

A kultúra egyoldalúsága komoly veszedelmet jelent az emberre, a nemzetre, az emberiségre.

Egyoldalú embertípust nevel. Leszállítja az életcélt s megszegényíti annak tartalmát. Szűkített horizontba állít s egyoldalú értékelést szab ember és munka számára.

Az emberre vonatkozó egyoldalú szempontok érvényesítése megváltoztatja a társadalmi, gazdasági és szociális életet. De megváltozik a nemzet, s az emberiség élete is, mert az ember lényegét szolgáló kultúrával ellentétes szempontok kerülnek központjába.

Mit számít ma az örök emberi lélek? Kicsoda keresi az élet alapproblémáját az embernek, a nemzetnek, az emberiségnek Istenhez való viszonyában? Hol van a lelki és testi, a szellemi és technikai munka értékelésének ugyanazonossága? Intellektuális kultúra mellett hol marad a szív, a lélek és lelkiismeret ama örökkultúrája, mely az igazi emberi arcon kívül Isten örökkévaló arcát ragyogtatja elénk?

Emberrel, nemzettel, emberiséggel szemben örök szolgálatot jelent az igazi, egyoldalúságtól mentes, az ember örök lényegén dolgozó kultúrának mívelése. Ennek szolgálatában tevékenykedik Magyar Protestáns Irodalmi Társaságunk. Nagynevű alapítók nyomán járnak munkásai. Templomépítésre ajánlják erejüket, szellemük kincseit, alkotó géniuszuk ihletését, avagy kőhordó hűsé-

gük mindennapi értékét. Meggyőződéssel tudják, hogy az igazi templom mindig erős bástyájú vár s a teljes, igazi kultúra nem külső érvényesülés és máz, hanem belső élettartalom és gazdagság.

Kegyelettel gondolok a vezéri szolgálatban hűséges Hegedüs Lórántra, magyar protestáns kultúránk szikrázó lelkű, pihenni tért munkására. Lángoló lelkét idézem annak bizonyságául, hogy kultúránk mindig templom és várépítés, isteni terve örök, építőkövei ugyanazok, szolgálata időfeletti. A lehullt csillag fénye kilobbanása után tovább ég a kultúra közös napjában.

Kapi Béla

Húsvét előtt

(A örök Kain.)

I. Móz. 4. r. 9—15. v. És monda az Úr Kainnak: Hol van Ábel, a te atyádfia? Ő pedig monda: Nem tudom, avagy őrizője vagyok-é én az én atyámfiának? Monda pedig az Úr: Mit cselekedtél? A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről. Mostan azért átkozott légy e földön, mely megnyitotta az ő száját, hogy befogadja a te atyádfiának vérét, a te kezedből. Mikor a földet míveled, ne adja az többé néked az ő termő erejét, bujdosó és vándorló légy a földön. Akkor mondá Kain az Úrnak: Nagyobb az én büntetésem, hogysem elhordozhatnám. Imé elűzöl engem ma e földnek színéről és a te színed elől el kell rejtőznöm; bujdosó és vándorló leszek a földön, és akkor akárki talál reám, megöl engemet. És monda néki az Úr: Sőt inkább, aki megöléndi Kaint, hétszerte megbüntettetik. És megbélyegzé az Úr Kaint, hogy senki meg ne ölje, aki rátalál.

Mintha újra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zuhanását
S az első árvák sírbeszédeit...

Csakugyan. Az Isten ellen lázadt első ember, Ádám és az első gyilkos, Kain között nemcsak az apa és fiú közvetlen kapcsolata, de a bűn egyenes és szükségképeni egysége is fennáll. Mert az első hazugság elkerülhetetlenül szülte a másodikat. A Sátán megindult elveszítő útján s rémítő gyorsasággal érkezett meg a hazugság első magvetésétől annak aratásáig: a gyilkosságig. Mert ez az út, emberi eszközein és áldozatain át az Ő útja, a Sátáné. Krisztus urunk kijelentéséből tudjuk ezt, aki az első gyilkosság elkövetésével nem az embert, hanem a Sátánt vádolja: „Az emberölő volt kezdettől fogva". (Ján. ev. 8. r. 44. v.) S mégis, a hazug és gyilkos ember menthetetlen az Úr előtt és felelősségét nem tolhatja át a Sátánra. Ádám az Úr világos parancsa ellenére

engedett a Sátánnak s ezzel azt a fiúi engedelmességet, mellyel mennyei Atyjának tartozott, a Sátán eszközévé tette. Ez pedig az Úr szemében annyi, mintha a Sátán fiának nyilvánította volna magát és minden ivadékait. Kain, ennek a sátánfiúságnak első örököse, testvérgyilkossággal tett e mellett szörnyű bizonyságot. És ettőlkezdve kérlelhetetlenül hangzik a hazug és gyilkos nemzetség felett az ítélet: „Ha az Isten volna a ti atyátok, szeretnétek engem, mert én az Istentől származtam és jöttem... Ti az ördög atyától valók vagytok és a ti atyátok kívánságait akarjátok teljesíteni". (Ján. ev. 8. r. 42., 44. v.) Kain tehát, mint az Úr kijelentéséből előre látható volt, a föld örök bujdosójává és vándorává lett, „örök Kainná", akinek pihenéstelen útja ebben az órában ennek a gyülekezetnek lelkén fut keresztül. Nézzétek! ... Ott, szívetek mélyén felrémlik a testvérgyilkos Istentől megbélyegzett, eltorzult arca... Nem, senkinek sem állott hatalmában, hogy ezt az arcot széjjelzúzza, hogy a meggyilkolt testvérért vérbosszút álljon s megölje ezt a fenevadat... Jó volna, szeretnők mi is kitépni szívünkből ennek az ősünknek képét és emlékezetét, de Isten Igéje tiltólag kiált reánk: „Aki megöléndi Kaint, hétszerte megbüntettetik". Kell tehát találkoznunk Kainnal. Szemtől-szembe. Kénytelenek vagyunk szóbaállani a gyilkossal. Isten maga akarja és parancsolja ezt. Ez a szembesítés órája, az ítélet kihirdetése előtt. Kit fog halálra ítélni az örök Bíró?... Lesz-e, akinek kegyelmet és felmentést hirdet?

I.

„Ne ölj!" hangzik a hatodik parancsolat. (II. Móz. 20. r. 23. v.) Hitvallásunk, a Heidelbergi Káté ezt a parancsolatot magyarázván (105—107.), az evangélium szerint hangsúlyozza, hogy Isten nemcsak a gyilkosságot tiltja, hanem annak gyökerét: az ártó indulatot gyűlöli és kárhoztatja. Tanítja továbbá azt is, hogy ez a parancs nemcsak tilt, hanem követel is, mert azt kívánja, hogy a gonosz indulat helyébe a szeretet szent indulatát plántáljuk.

Krisztus Urunk világosan megnevezi azt az ártó gyökeret, azt a gonosz indulatot, amelyből a gyilkosság fakad. A hazugság sátáni szenvedélye az, melyből az igazság gyűlölete származik.

Alapigénkben erre a gyökérre látunk le. Feltárul előttünk a gyilkosság születésének sötét órája. Látjuk az Istentől származott és szeretetre teremtett ember tiszta életének erőszakos megszakítását. Ez az élet nem Ábelben hal meg, hanem a gyilkosban, Kainban. Hiszen Ábel, az Ige bizonyságtétele szerint, mint Isten előtt igaz ember, „holta után is beszél". (Zsid. 11. r. 4. v.) De Kain nem beszél többé, belőle és általa most már más valaki beszél. Benne, ebben a szörnyű órában megkezdődött az ember másik, idegen élete, egy más atyától: a Hazugság atyjától, a Gyilkostól. (Ján ev. 8. r. 44. v.)

Ez a másik, idegen élet, ez az álélet, minthogy hazugságból fakadt, hazugságban is nyilvánul meg. Mit csinált Kain, mikor az Úr kérdőre vonta: Hol van Ábel, a te atyádfia? Hazudott: nem tudom! És a hazugságot hamis védekezéssel, tettetett méltatlan-

kodással tetézte: avagy őrizője vagyok-é én az én atyámfiának? Hazug, gyilkos ősünknek képe visszataszító, de nemcsak önmaga hitványságáért. Sokkal iszonyúbb az, hogy nem magától szólott. Annak kívánságát szólotta, aki úrrá lett benne, a Sátánét, aki kezdettől fogva emberölő volt. De mivel az ő rabja, fia lett, mivel elfogadta és sajátjává tette annak akaratát, aki szólott belőle, mégis a sajátjából szólott.

Így gazdálkodik a fiú tulajdon atyjának vagyonában. A hazugság fia a hazugság atyjáéban. A Sátán célja azonban nem az embernek, Kainnak rabulejtése, magáévátétele volt. Ezzel csak eszközt szerzett magának igazi célja elérésére. S ezt látjuk abból a rejtelmesen hangzó isteni parancsból, mely hétszeres büntetésre ítéli azt, aki Kaint megöli s hogy ettől mindenkit megóvjon, bélyeget üt a gyilkos homlokára. Ezzel mutat reá Isten arra, hogy a gyilkosságban az ő örök ellensége, a Sátán bujkál s hogy a gyilkos mögött ezt az igazi tettest kell látni és gyűlölni. A legnagyobb hazugság éppen az, ami hazuggá tette az Isten gyermekét, meghazudtolta benne a mennyei Atyától való származást s el akarja hitetni, hogy az Istenből való ember a maga tulajdon indulatából gyilkossá lehet. Minthogy „a bölcseség a maga fiaitól igazoltatik", a Sátán letagadva saját jelenlétét és művét, Kainban egyenesen Istent vádolja a gyilkossággal. A jót rossznak tünteti fel. Ez a legszörnyűbb hazugság, a Szentlélek elleni bűn lényege, mely éppen azért nem bocsáttatik meg soha, mert a Sátánnak, a hazugság atyjának munkája. Kit ölt meg hát Kain „botja zuhanása"? Testileg Ábelt ugyan, de lelkileg az Isten gyermekét önmagában. S ezzel megsemmisítette Isten tervét, célját, akaratát, dicsőségét a maga életében, elvette Istentől s odaadta a Sátánnak azt a teret, melyet a Mennyei Atya a maga országa számára teremtett benne. Bitorló zsarnokot ültetett a trónra, mely szívében Isten számára emeltetett. Hazuggá, nemlétezővé tette Istent önmagában és ezt a hazugságot árasztotta ki a világra. És ez volt vele a Sátán igazi célja: Isten életének kiirtása a lélekből s általa a világból, a gyűlölt igazság helyébe a hazugság bitorló uralmát állítani. Elhitetni az emberrel, hogy nincs Isten. Hogy csak önmaga, az ember a maga Istene. És ezzel a hazugsággal örökös rabszolgává tenni őt. De Isten a Kainra sütött bélyeggel ezt a hazugságot örökre megdöntötte s világossá tette, hogy a gyilkos indulat és a belőle fakadt cselekedet, mivelhogy sátáni és nem emberi, mindig és egyenesen Isten ellen tör s Isten gyilkosává akarja tenni az embert.

És ezért nem szabad, Isten parancsa folytán, megölni Kaint, az örök gyilkost. Azaz nem szabad a gyilkosság bűnét bosszúállással eltörölni, mert a bosszúállás a Sátán újabb diadala lenne s emberi elégtételvevés formájában újra csak őt szolgálná, semmivel sem bizonyítván Isten igazsága, szentsége és dicsősége mellett. Az, aki kijelentette: „Enyém a bosszúállás, én megfizetek", ezzel nyilvánvalóvá tette, hogy az emberi bosszú Isten ellen elkövetett és a Sátánnak tetsző bűn, mert feleslegesnek, szükségtelen-

nek, mellőzendőnek nyilvánítja Isten jelenlétét és hatalmát az életben és a világban, azt hirdeti, hogy nincs Isten, aki bosszút álljon az ő szeretetteiért, tehát a leggonoszabb hitetlenség, önbálványozás s végeredményben a Sátán rabságába való lealacsonyodás.

Az „örök Kainnak" a világ végéig itt kell tehát bujdosnia és vándorolnia közöttünk, hogy Istentől megbélyegzett arcával emlékeztessen felbujtójára, a Sátánra, a hazugság atyjára és a kezdettől fogva emberölőre. A gyilkos szörnyű arca és a gyilkosság folyton megújuló bűnténye így az Isten választottai számára, de csakis az ő számukra, a Mennyei Atya Úr Isten mindenható jelenlétének és a Sátán hazugságán győzedelmeskedő dicsőségének jele és bizonysága lett.

S mi lesz Kainnal? — kérdi az emberi kíváncsiság. Isten Igéjének értelmében felelek: Kain te vagy — Krisztus nélkül. Azt mutatja, ami reád vár, ha megmaradsz a Sátán rabságában: a kárhozatot. És kétség nélkül ez vár reád és reám és mindnyájunkra, amíg azonosítjuk magunkat a hazug és gyilkos zsarnokkal, mintha az ő fiai lennénk s az ő kívánságait akarjuk teljesíteni. Ne Kainért remegj tehát, hanem önmagadért!... S ha megborzadva ismersz rá a Gyilkosban a magad arcvonásaira, tudd meg, hogy Isten, a Bíró szembesített vele s nincs mentség számodra az Ítélő előtt. Mert nincs érdemed, nincs erőd, nincs váltságpénzed, amivel megfizethetnél magadért. Csak egyet tehetsz. Kiálts, kiálts: Ó, én nyomorult ember! Kicsoda szabadíthat meg a halálnak e testéből?...

II.

Az örök Kainban Isten vádat emel ellenünk. A bennünk rejtőzködő és belőlünk kitörni akaró Gyilkos ellen. Egy pillanatig se áltasd magad: az ős-gyilkos, a kezdettőlfogva emberölő, az Igazság ellen összeesküvő benned rejtőzködik. Minden hazugságodban merényletet kísérelt meg Isten atyai szíve ellen, Krisztus éretted hozott áldozata és a Szentlélek bizonyságtétele ellen. Hitvallásunk leplezetlenül megmondja neked: természetednél fogva hajlandó vagy Isten és felebarátaid gyűlölésére. Eredendő és szerzett bűneid rabságában szívedben gyilkos vagy, Kain vagy. Az első és a legfontosabb kötelességünk, hogy ezt Isten előtt bevalljuk, megszégyeljük és megbánjuk. Mi nagyon jól tudjuk azt, hogy Isten minket és a világot a maga igazságának és életének tükréül, szerszámául teremtett. S mégis, ennek tudatában követjük el a legnagyobb hazugságot: tagadjuk, hogy bennünk gyilkos indulat lappangana. Hazugul elborítjuk ezt az ördögi lakótol megszállott barlangot keresztyén frázisok művirágaival, vagyis újabb hazugságokkal. A világhatalmak éveken keresztül fegyverkeztek egymás ellen, de gyilkos szándékukat az emberszeretet és szabadságvédelem palástjába burkolták. Hevesen tiltakoztak s tiltakoznak még ma is a gyilkosság vádja ellen. A hazugság atyjának ez a sajátjából szóló általtása egymásután ugratta be az elbolondított kis nemzeteket az öngyilkosságba. Ideig-óráig ismét úgy látszik, hogy

a Sátánnak sikerül elvágnia az Istenhez való megtérés útját a keresztyén nemzetek elől. A keresztyén gyülekezetben, a szentek egyességében azonban téveszthetetlenül kell vallani azt, hogy nincs más lehetősége az életnek, sem egyének, sem nemzetek számára, mint a megrontott emberi akarat rosszaságának megismerése, bevallása s ez alapon a bűnbánat és megtérés útja. Nincs súlyosabb betegsége az embernek és a nemzetnek, mint az a hazug büszkeség, melynél fogva nem mer lemondani a szégyen takargatásáról. A fegyverben való bizalom nem engedi meg, hogy beismerje az egyedüli igazságot: csak Krisztus segíthet, csak az újjászülő Szentlélek által kiálthatunk fel az égre: Abbá, Atyám!, hogy ezzel megtagadhassuk a hazugság atyját, a Sátánt.

A gyilkos Kaint önmagunkban és nem másvalaki életének elrablásával kell megöldökölnünk. S Isten tilalma Kain megölése ellen éppen azt hirdeti, hogy nem a harag, a fegyver, a bosszú az, amitől a Gyilkos meghal, hanem egyesegyedül a szeretet, melynek légkörében a Sátán nem képes élni.

A szeretet. De melyik, milyen szeretet? Éppen az, amelyik a Sátánt megtagadva, mer igazat mondani és megvallja: sem önmagunkban, sem embertársainkban nincs szeretetreméltó és becsülendő. Aki a szeretetnek nevezett emberi indulatokban keresi a megoldást, az csak Kainnak ad ezzel új és új ürügyet arra, hogy öljön. Az igazi szeretet csoda. Nem belőlünk való, hanem a mennyből száll alá minden észszerűség, reménység és elképzelés dacára, teljes ellentéteként az emberi szeretetnek. Érthetetlen csoda az, hogy Isten szeret minket a Krisztusban. Szeret, mindannak ellenére, amik vagyunk. A mi szeretetünk csak ennek az isteni indulatnak visszasugárzása, a hála engedelmessége és szolgálata lehet. A Feltámadott Krisztus melletti bizonyságtétel!

Mi az ember? Isten élő, kegyelmi ajándékokkal felruházott harctere, harci ideje, fegyvere, győzelmi lehetősége a Sátán ellen. Ezt akarja elvenni Istentől a kezdettől fogva embergyilkos Ördögatya. Nekünk pedig a Szentlélek vezérletéért imádkozva, ezt a lehetőséget kell megmentenünk és Krisztus rendelkezésére bocsájtanunk önmagunkban és másokban. Egyedül ebben van a mi szeretetreméltóságunk, létjogunk és értékünk. És ebben az értelemben ragyog fel előttünk az Ige igazsága, minden hazugsággal szemben: „Nem úgy mint Kain, aki a gonosztól vala és meggyilkolá az ő testvérét. És miért gyilkolta meg azt? Mivel az ő cselekedetei gonoszok valának, a testvéreié pedig igazak. Ne csodálkozzatok atyámfiai, ha gyűlöl titeket a világ! Mi tudjuk, hogy átalmentünk a halálból az életbe, mert szeretjük a mi atyánkfiait. Aki nem szereti az ő atyjafiát, a halálban marad. Aki gyűlöli az ő atyjafiát, mind embergyilkos az és tudjátok, hogy egy embergyilkosnak sincs örök élete, ami megmaradhatna Őbenne. Arról ismertük meg a szeretetet, hogy az Ő életét adta érettünk: mi is kötelesek vagyunk odaadni életünket a mi atyánkfiaiért". (I. Ján. 3. r. 12—16. v.)

Makkai Sándor

Hegedüs Lóránt

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1943. március 17-én tartott közgyűlésén elhangzott megemlékezés.

Azóta, hogy utoljára gyűltünk egybe, szegényebbek lettünk. Kihúnyt egy sokfelé szikrázó fény, elnémult egy száz húron zengő hang, elröppent egy felfelé ívelő lélek: eltávozott körünkből Hegedüs Lóránt. Eltávozott, de visszahozza érte szálló emlékezetünk.

Valamennyien, akik ismertük, magunkban hordozzuk Hegedüs Lórántot és mégis mily nehéz feladat — ami nekem sem sikerülhet — úgy állítani őt magunk elé, hogy necsak egy-egy futó impresszió elevenedjék meg, hanem a róla megmaradt ezernyi lelki képből összetevődjék Hegedüs Lóránt, hogy megértsük és meglássuk, amit életében is oly gyakran kérdeztünk: ki és mi volt Hegedüs Lóránt? Tudós, publicista, politikus, államférfi, költő, közgazdasági szakember, társadalmi szervező, vagy csak ragyogó polihisztor? Melyik megnyilatkozása volt az igazi Hegedüs Lóránt? Melyik tükrözte vissza leghívebben lényének legmélyebb tartalmát és melyiken át sugározta legtisztábban a belé rejtett isteni világosságot?

Hegedüs Lóránt ragyogó képességekkel, a tehetségnek súlyos talentumaival megrakodva kezdte meg életútját. Talentumok aranyával, amelyeket az Úr Isten a maga csodálatos műhelyében az ősök lelkének nemes ércéből ötvözött össze. Lelkek szublimálódtak benne és egész élete azzal telt el, hogy talentumainak nemes fémét pazarló kézzel szórta szerteszét.

Komoly tudósnak indult, első akit sub auspicis regis avatnak doktorrá és alig 23 éves, amikor pályaművét a Magyar Tudományos Akadémia koszorúzza meg. Tudományos munkálkodása is igen sokoldalú, de érdeklődése elsősorban a közgazdasági és pénzügyi tudományok felé fordult és ehhez a studiumához hű maradt egész életén át. Kisebb-nagyobb lélekzetű tanulmányainak egész sora — egy tanulásban eltöltött élet vetésének acélosszemű dús aratása — tesz tanúságot Hegedüs Lórántról, a tudósról, akinek alapos tudása, a dolgok mélyére ható, a lényeget megértő és megértető és a nagy távlatokat összefogni tudó szelleme a tudományos életben is előkelő helyet biztosít számára.

A tudós visszavonult, kiegyensúlyozott, egyenletesen folyó élete azonban, amely a talentumait bölcs megfontoltsággal használja fel, nem lehetett Hegedüs Lóránt élete. Ő duzzadó, erőteljes, pazarló és bőkezű. Nem tudja egy irányban lekötni magát, érdeklődését megragadja a körülötte nyüzsgő élet, az embernek, a társadalomnak, a nemzetnek az élete és magával ragadja a publicisztika, amelyre különösen predesztinálja a százfelől összehordott rendkívüli tudása és szellemének könnyedsége, amellyel a dolgokat meglátni és megláttatni tudja. Nagyobb lélekzetű dolgozatai-

val és cikkeinek alig belátható sokaságával, amelyek sokszor meglepő élességgel világítanak meg rejtett összefüggéseket és döbbentenek rá bennünk élő, de fel nem ismert igazságokra, szinte eltörölhetetlenül beleágyazta magát, — különösen a világháború utáni Magyarország szellemi életébe, amelyben még ma is benne zeng irányító, kutató, figyelmeztető, korholó, óvó, vagy tanító szava.

És a publicistát csak egy lépés választja el a politikustól. Nem történhetett máskép, minthogy Hegedüs Lóránt nyugtalan szelleme, amelyet hajt a nemes értelemben vett érvényesülésnek a vágya, a vágy, amely erőinek ismeretében alkotni, dolgozni, útat törni és útat mutatni akar, ezt a lépésnyi távolságot rohanva teszi meg. Még csak 26 éves, amikor képviselővé választják. Most már tudjuk, hogy a század elejének politikai küzdelmei már végső hullámverései voltak annak az idők méhében érlelődő történelmi folyamatnak, amely a világháborúban robbant ki és a magyar Golgotához vezetett. Hegedüs Lóránt ezt is ösztönösen megérezte s talán ezért lett Tisza Istvánnak, a legmagyarabb és éppen ezért a legtragikusabb magyar államférfinak tántoríthatatlan követője és csodálója. Hívéül szegődött és követte, mert hitt a magyar jövendőbe belelátó államférfiúi zsenijében és csodálta acélból öntött, sziklából faragott, megdönthetetlennek érzett egyéniségét, amelytől egyedül remélte, hogy meg tudja állítani a történelem tragikus rohanását és el tudja fordítani a nemzet feje felől a fenyegető végzetet. Azon kevesek közé tartozott, akik közel tudtak férkőzni Tisza István lelkéhez és meg tudták érteni történelmi nagyságát már akkor, amikor ez még csak szűkebb körben vált tudatossá. Politikai meggyőződése: gróf Tisza István, aki szerinte maga a történelem és akinek nyomában a szakember fegyvertárának csillogó fegyvereivel vívja politikai harcát. Szeme a távoli horizontokat kutatta, mert a napi politikában is a jövőnek dolgozott és a mában is csak az érdekelte, ami ebből a jövőbe átmenthető.

Amikor aztán a háború végiggázolt Magyarországon, minden összeomlott és az ország forradalmak zűrzavarába süllyedt, a csapás Hegedüs Lórántot is lesujtotta. Alig kezd ocsudni azonban a nemzet a vesztett háború és a forradalmak kábulatából és alig kezd hozzáfogni a romok eltakarításához, Hegedüs Lóránt az államférfiúvá nőtt politikus is magára talált. Mint pénzügyminiszter újszerű és merész tervet dolgozott ki, amellyel nemcsak az államháztartás deficitjét akarta eltüntetni és a lázban vergődő, mélybe zuhant magyar valutát akarta meggyógyítani és a mélyből kiemelni, hanem a vagyonváltsággal alapot akart teremteni a nemzet egyik legizgatóbb problémájának, a földreformnak a megoldására is. Magát emésztő lázas energiával fogott hozzá terve megvalósításához, amelyben fanatikusan hitt és ezt a hitét és bizakodását milliók lelkébe ültette át. Pénzügyi reformjai az adózás terén maradandó eredményeket hoztak, a valuta megszilárdítási kísérlete azonban kezdeti sikerek után végül is összeomlott

és a politika hínárjába belegabalyodva, csak részben valósult meg a vagyonváltsággal kapcsolatos elgondolása is. De a sikertelenség — bár mit sem von le alapos elméleti és pénzügyi tudással és merész képzelő erővel felépített koncepciójának nagyvonalúságából és újszerűségéből — összetöri benne a hitet és bizalmat. Úgy érzi, hogy megcsalta önmagát és megcsalta nemzetét és a magasságokból, ahova az alkotás láza lendítette, a kétségbeesés örvényébe zuhan. Hátatfordít mindennek, elhúnynak benne a ragyogó tehetségnek villódzó fényei és bezárult lélekkel vonul vissza.

A hamu alatt is tovább égett azonban a tűz és a saját műve alá temetkezett politikus és államférfi lelkéből feltámadt az író és a benne élő csodálatos képzelő erő, amely a lelkek közlekedőedény-rendszerének misztikus törvényei szerint talán ugyanattól a lélektől kapott tápot, amelyből egy félévszázaddal azelőtt a magyarság nagy álmodó és mesemondó zsenije lobbant lángra, kiformálta belőle a költőt. Átélve a nemzet és a maga tragédiáját, olthatatlanul ég benne a kutató munkára hajszoló vágy, megfejteni a magyar fátumot és mert érzi, hogy a nemzetek sorsa is egyesekben inkarnálódik, kutatja az örök magyar sorsnak hordozóit. A mult század nagyjai, Széchenyi, Kossuth, az Andrássyak és a Tiszák felé fordul, mert meggyőződése, hogy az ő lelkükben, akarásaikban, energiáikban és küzdelmeikben formálódott közel egy évszázad magyar történelme. Rendkívül lelkiismeretes évtizedes tanulmány és adatgyűjtés eredményeképpen születik meg Széchenyiről, Kossuthról, a két Andrássyról és a két Tiszáról írott regényes tanulmányok magyar trilógiája. És Kossuth és Görgey személyében ugyanez a témakör szólaltatja meg benne a drámaírót, míg képzeletének a fantasztikum határát súroló csapongása regényeiben oldódik fel.

És miközben lelkének nagy történéseit éli, szorgos és fáradhatatlan munkával dolgozza végig a fokról-fokra emelkedő pénzügyi tisztviselőnek, a bankigazgatónak és a társadalmi szervezőnek egész embert kívánó, százirányú munkaterületét és áldott isteni derűvel mosolyogja be a társasági embernek, a jóbarátnak, az emberek ezreit magához karoló életét, melyet csillogó fénnyel ragyog be szellemének káprázta tó tűzijátéka.

Mindenkit, aki Hegedüs Lóránt közelébe került, megcsapott a lelkéből áradó nyugtalanság, amely pihenés nélkül hajszolta mindig új és új munkaterületek, új és új problémák megoldása felé és érezni kellett, mint vergődött Hegedüs Lóránt saját zsenijének zsarnoki uralma alatt. Ez a zseni gyujtotta fel benne a lángot, amelyben Hegedüs Lóránt élete is elhamvadt. Ez a zseni volt az a prizma, amelyen mint a napsugár, — ez az áldott, ragyogó és tiszta fény — a Hegedüs Lóránt lelkébe hullott isteni szikra is színekre bomlott. Színekre, amelyek egymás mellé sorakozva külön-külön gyönyörű harmóniába pompáznak és mégis mindegyikben ugyanaz az egy fénysugár ragyog, és ha egybehull a sok szín, ismét hófehéren világít a tiszta lélek. Amikor Hegedüs

Lóránt zsenialitása nem szórta szét a világba lelkének színekre bomló fényét, akkor eltűnt a tudós és a publicista, letette koturnuszát a politikus és az államférfi, lehúnyta szemét a multat kutató és a jövőbe látó költő, megpihent az élet ezernyi dolgaival foglalatoskodó munkás és megmaradt az alázatos hívő ember, akiben olthatatlan tűzzel égett az isteni magasságok felé törő vágy és aki önfeledt odaadással merült belé az Evangélium mélységeibe. Ez volt Hegedüs Lóránt sokszínű lelkének tökéletesen összeolvadó egyszínű szintézise.

Demel Aladár

Küzdelem a démonnal

A démon rám tör s fojtogat:
szemért szemet, fogért fogat!
Parancsol: add elő a bűnöd!
Mit rejtegetsz? Ki vagy belül?
Mi az, mi benned elmerül
csontok közé, bordák alá,
izomba, vérbe, sejtszövetbe?
Mért vagy szorongó félelemmel,
mint porló mészkő megtöretve?
Mért hívtál jellel? — Mert te hívtál,
te hoztál létre: itt vagyok,
szemem visszfénye hív, ragyog.
Véred cseppjéből megszülettem,
fekete szárnyam elborít
és semmi szóra meg nem retten.

Kegyetlen démon, jól tudom,
én hívtalak a mély úton.
De már elég volt, hagyj el engem.
Tudod te jól, mit rejtek én
belül a szívem rejtekén.
Hagyj már pihennem, rém alak,
vidd innen széttárt démonszárnyad:
a fel-felködlő, szívszorító,
mindennap rám boruló árnyat.
Pihenni vágyom, hagyj pihennem,
ne küldd reám a szívszorongást,
örökké hangzó bánat-zsongást.
— Mit ér a szó itt, gyarló lélek,
— a démon hangja mennydörög —
Ha felidéztél: benned élek!

Debreczeny Lilla

A lelki egység útja

A Pester Lloyd karácsonyi és újévi számában újra a közvélemény asztalára dobta a *magyarság lelki egységének* sokat vitatott kérdését. A bevezető cikket *Kelemen* Krizosztom pannonhalmi apát, az első hozzászólást *Ravasz* László dunamelléki püspök írta. Azóta eltelt egy hónap, éppen elég idő ahhoz, hogy tárgyilagosan megállapíthassuk: sem maga a felvetett kérdés, sem a két kiváló egyházi vezérférfiú írása a szokásos udvariassági hozzászólásokon túl nem vert fel olyan visszhangot, amilyent méltán megérdemelt volna. Miért? A hiba semmiképen sem a *cikkírókban,* még kevésbbé a téma *időszerűtlenségében* van. A magyarság lelki egységére a történelem folyamán talán sohasem lett volna olyan nagy szükség, mint ma s a nemzetek életében vannak-e *alkalmasabb* pillanatok a mellékszempontok félretételére és nagy összefogások megteremtésére, mint a viharelőtti szélcsend, amikor már a láthatár fekete, a szomszédban már tövestől szakadnak ki a fák: itt az utolsó perc összeterelni, védelmet nyujtó fedezékbe hajtani a nyájat? Miért van tehát az, hogy egy ilyen sorsdöntő kérdés, mint a magyarság lelki egységének kérdése, hidegen hagyta a magyar közvéleményt?

1.

Az első s talán legdöntőbb ok az, hogy egy törpe kisebbségtől eltekintve, sem a nép, sem a vezetők nagy többsége *nem látja ennek a lelki egységnek szükségét és nem hisz annak lehetőségében.* Sokan, éppen középosztályunk és munkásságunk egy nem jelentéktelen része, valami enyhe gúnnyal fogad minden ilyen kezdeményezést, valami olyan holdbéli kérdésnek tartják ezt az egész vitát, amelyről ideális vagy fanatikus lelkű emberek vitatkozhatnak elegánsan, vagy felborzolt érzésekkel, de amely nem *életszükséglet.* Ma háborúban vagyunk, mondják, világnézeti s egyéb lelki kérdésekkel nem érünk rá bibelődni, a fő a külső rend, a lelki ügyeit pedig intézze el mindenki úgy, ahogy akarja... Mások az *államosítás* jelszavával vélnek megoldani minden ilyen vitát. Államosítani kell az iskolákat, visszaszorítani az egyházakat a templom falai közé, ha kell hatalmi szóval kettévágni a dogmatikai vitákat s végül is nevelni egy *egységesen hitetlen* új nemzedéket!... Vannak azután olyanok is, akik egy vállrándítással elintéznek mindent: Mi vagyunk a többség, aki egységet akar, térjen vissza hozzánk, fogadja el a mi felfogásunkat s máris készen van a *„lelki egység"*...

Nos azoknak, akik a magyarság lelki egységének sorsdöntő kérdését nem látják időszerűnek s még kevésbbé sorsdöntőnek, elég Mohit és Mohácsot idézni. A magyarságra a legnagyobb próbák és csapások mindig akkor zúdultak, amikor ezt a lelki egységet

éppen nagy viharok előestéjén összetörte az idegen érdek, osztályönzés, vagy a vezetésre hivatottak jellembeli törpesége s a nagy vihar nem egy egységes nemzetet, hanem csak fáradt, önző, bizalmatlan, egymással perlekedő emberek tömegét találta. A tatárjárás veszedelmét hiába hozták hírül időben keletről: a hadsereg zömét kiállító főurak és egyháznagyok nem hittek a veszedelemben. A vihar jött, de nem egy lelkileg és katonailag felkészült nemzetet talált magával szemben. Mohács sem temetőt jelentene a magyar történelemben, ha a Dózsa-féle forradalom s annak kegyetlen kiirtása darabokra nem hasítja a magyar lelket, ha az uralkodó *uralkodó* s nem árnyékkirály, ha a magyarság egységesen száll szembe a keletről és délről rátörő veszedelemmel szembe.

Ami pedig a *lehetőséget* illeti, meg kell kérdezni Erdélyt. Azt az Erdélyt, amelyben a megszállás két évtizede alatt a református és a katolikus lélek tudott a magyarságban egy lenni és életfennmaradásáért egy emberként küzdeni. Amit meg lehetett cselekedni *ott* és *akkor*, miért ne lehetne megtenni *most* és *itt?* A kudarc vagy eredmény nem a *lehetőségeken*, hanem az *embereken* múlik!

2.

Nem kisebb akadálya a lelki egység megszületésének az sem, hogy *közvéleményünk a maga egészében még mindig nem veszi elég komolyan a háborút.* Általában két véglettel találkozunk. Az egyik oldalon ott riogatnak a hisztériára hajlamos rémhírterjesztők, akik valami beteges izgágasággal hordozzák a szúnyogból elefánttá nagyított híreket s fertőzik vele a közvéleményt. A másik oldalon a közönyösek tábora, akiket az egész háború csak annyiban érdekel, hogy kisebb a fejadag s bizonyos kellemetlen korlátokhoz kell alkalmazkodniok. Kétségtelen, hogy ez utóbbi legalább olyan veszedelmes, mint az előbbi. Ma olyan egységes magyar látásra, gondolkodásra, közvéleményre van szükség, amely *maga száll szembe* az ilyen kinövésekkel. Közvéleményre, amely nem kicsinyíti, de nem is nagyítja a veszélyt, hanem nagy komolysággal és felelősségérzéssel *felkészül* minden várható eseményre. Közvéleményre, amely meglátja azokat a feladatokat is, amelyeket nem lehet rendeletekkel szabályozni, karhatalommal végrehajtani, csak felébredt lelkiismerettel meglátni és vállalni. Közvéleményre, amely megköveteli mindenkitől, hogy tagadja meg magát s váljék szerves alkotórészévé a magyar sorsközösségnek, lelki közösségnek és munkaközösségnek.

Erre azonban öntudatosan nevelnünk kell önmagunkat! A tavalyelőtti árvíz idején egyik dunamenti kis városban felvetődött a kérdés: akkor, amikor 60—70 km-rel lejebb víz alá kerültek falvak, hajléktalanná váltak tízezrek s csak Isten kegyelme mentette meg az ártól azt a várost is, talán mégse illik bálokat és táncmulatságokat rendezni, ha százszor farsang van is a naptár szerint. A válasz ez volt: *farsang vasárnapját mégsem lehet el-*

rontani. És megtartottak minden tervezett bált, szólt a cigányvonó hajnalig s hogy a lelkiismeretnek is elég tétessék a „legjobban sikerült bál" rendezősége 50 P-t küldött a tiszta jövedelemből az árvízkárosultak segélyezésére. Nos ez az, ami minden, csak nem ébredő lelkiismeret! Az együttérzésnek ilyen felületes megfogalmazásával nem lehet a magyarság lelki egységét megteremteni. *Ennek a lelki egységnek előfeltétele olyan közvélemény kialakítása, amely az örüljetek az örülőkkel, sírjatok a sírókkal parancsszavát komolyan veszi, amelyiknek fáj az, s nem csak érdekes, ha ég a szomszéd falu s nem tud közömbös lenni az alvégen akkor, ha jég veri el a felvéget.* Sorsközösség csak ott van, ahol a nemzet minden tagja érzi, hogy közös a veszedelem, közös a feladat, közös az áldozat, amelyből mindenkinek személyválogatás nélkül arányosan vállalnia kell a reáeső részt.

3.

Kelemen Krizosztom és *Ravasz* László említett cikkei természetszerűleg a magyarság lelki egységének vallási és egyházi vonatkozásait tárgyalják. *Lehetsége-e a reformációban szétágazó magyarországi keresztyénséget újra közös meder felé irányítani?* Ha igen, mi a teendő? Ravasz László cikke rámutat arra, hogy teljesen céltalan dolog lenne ezt a lelki egységet *ma,* máról holnapra *dogmatikai, theologiai egységtől* várni, vagy függővé tenni. Az, amit ma megtehetünk s amit meg is kell tennünk ez: *„igyekezzünk egymást jobban megismerni és próbáljuk meg egymást megbecsülni".* Van azonban ennek a megismerésnek és megbecsülésnek egy igen nagy akadálya, az, amit *furor theologorum*nak szoktak nevezni. Olyan helyeken, ahol a felekezeti béke nem a legpéldásabb, hányszor hangzik el ilyenféle megjegyzés: mi csak megvolnánk egymással, csak a papjaink ne veszekednének!...

A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Minden felekezet lelkipásztora természetszerűleg a maga egyházának érdekeit, tanításait hirdeti, védi s küzd azok ellen, akik azokat veszélyeztetik. A baj azután ott kezdődik, amikor ez a védelem és küzdelem, úgyis mondhatnám missziói tűz — ami nélkül nem lelkipásztor a lelkipásztor — *megvakul a cél csillogásától* s gyakorlatilag elfogadja a régi, de semmiképen sem evangéliumi elvet: a cél szentesíti az eszközt. Ekkor kezdjük úgy védeni a magunkét, hogy ócsároljuk a másét. Ekkor indul meg a nemes verseny helyett a versengés, a minden eszközzel győzni akarás, a lelki és szellemi érveket felváltja az intrika, az érdekekre való hivatkozás, követi az illetőnek az exisztenciájában való megfenyegetése. Mivel pedig mindig könnyebb a másik nyáj elégedetlenjei közül meghódítani valakit, mint saját nyájunk közönyösei közül, megindul a versengés, a statisztikára való dolgozás és nyomába kikerülhetetlenül a gyűlölködés, a meghasonlás.

Mi tehát a teendő? Nyilvánvaló, hogy nem a meggyőződést kell aláásni, a missziói lendületet paragrafusok közé préselni —

hiszen ebből úgyis olyan kevés van — hanem a felhalmozódó, építésre és rombolásra egyaránt kész energiákat kell helyes mederbe terelni. És itt jönne a mának a nagy feladata, amit máról holnapra is meg lehetne valósítani. Dogmatikai viták és kiegyezési kísérletek helyett becsületes megegyezést, úgynevezett *gentleman agreementet* kötni: *Holnaptól kezdve, mondjuk a háború végéig mindenik egyház missziói lendületét és erejét nem a másik felekezetben való zavartkeltésre, hanem a saját nyájához tartozó, de csak névleg keresztyén tömegek megtérítésének szolgálatára állítsa be.* Az egész magyar keresztyénség megújulása születhetnék meg egy ilyen megállapodásból s annak becsülete, *kétoldalú* megtartásából. Veszíteni nem veszítene senki, ellenben egyformán nyernének az egyházak, az eladdig közönyös, vagy csak névleg keresztyének és a magyarság egyeteme. Ebből a megegyezésből természetszerűleg következnék a reverzálisok és áttérések erőszakolásának megszűnése, a vegyesházas magyar családok lelki békéjének helyreállítása, egy olyan légkör megteremtése, amelyben a magyarság lelki egysége újra megépíthető volna.

4.

A legnehezebb kérdés mostmár ez: Kik csinálják meg ezt a megegyezést? Az állam, vagy annak felelős vezetői? Az egyházak legfőbb testületei, vagy képviselői? A közpapság és tanítóság, akik gyakorlatilag megharcolják ezt a harcot?...

Együtt mind a három tényező! A magyar államnak, a kormányzó és törvényhozó szerveinek, ha van joga ahhoz, hogy meghatározza, hogy a gazda mit termeljen, a gyáros mit készítsen, a kereskedő mit, mennyiért árusítson, ahhoz is van joga, hogy például a reverzális törvényt mondjuk öt évre felfüggessze. A történelmi egyházak közjogi képviselőinek nem ellenezni, hanem sürgetni kellene egy ilyen megegyezés törvényes alapját biztosító intézkedéseket. A végrehajtó szervek pedig, minden felekezet lelkészi, tanítói, tanári stb. kara pedig sorakozzon fel, ne külső parancs, hanem a lelkiismerete parancsának belső kényszerére ennek a nagy magyar lélek- és országmentő tervnek a megvalósítására.Menteni, ébreszteni azokat, akik csak névleg, formailag, tradícióból tagjai az illető egyháznak. *Ébreszteni a hitetleneket, biztatni a hívőket, megmenteni a magyar családok békességét, megépíteni a magyar lélek egységét: ez a nagy szükség és nagy lehetőség, amelyet ma még megtehetünk. S ha nem cselekszünk ma, holnap talán már késő!*

Pap Béla

Egy protestáns közgazdasági író a XVIII. században

Ma majdnem minden hónapban olvasunk egy-egy gazdasági iskola megnyílásáról, munkájának megindulásáról. Szinte hétköznapi dolog, amit örömmel veszünk tudomásul, de nem tekintünk nagy eseménynek. Bezzeg más volt a helyzet 150 évvel ezelőtt, amikor *Natyváthy János* így írt a „Szorgalmatos mezei gazda" című könyvében 1791-ben: „Nincs egy nagyobb hiba a társaságban, mint az, hogy a falusi oskolákban a gyermekek deák szókra taníttatnak, amelyeknek sokan egész életekben sem veszik hasznokat s arra, amitől a mezei gyermekeknek jövendőbeli boldogsága függ, nem készíttetik. Kívánni kellene tehát, hogy a gazdaság tanítás katekhismussá válna és hogy a papság ezt a mesterséget különösen tanulván, hallgatójának e részben is útmutatója lenne". Maga ez az idézet mutatja, hogy írója — korát sokkal megelőzve — komoly tudománynak tartotta, rendszeresen taníttatni kívánta a gazdálkodást.

De nézzük e nagy férfiú életének főbb eseményeit. Theológiát és jogot tanult Sárospatakon. Belgiumban jár, egy évig tanár, de ettől a pályától szembaja miatt kénytelen megválni. Katona lesz, ott ismerkedik meg Festetich György gróffal, akinek később jószágigazgatója és bizalmasa lesz. Több mezőgazdasági és közgazdasági tárgyú cikke, röpirata, könyve jelenik meg. (A XIX. században élt magyar hazafinak örömórái. Vallás tserélés, 1790. A veres barátnak egy elpusztult templom omlása mellett, 1790. Csillagok forgásából való jövendölés Lengyelországra, 1790. A szorgalmatos mezei gazda, 1791. Magyar házi gazdaasszony, 1820. Magyar praktikus termesztő, 1821. Magyar praktikus tenyésztő, 1822. Magyar gazdatiszt, 1835.) A Szorgalmatos Mezei Gazda nemcsak az állattenyésztésre, növénytermesztésre, gyümölcstermesztésre nézve tartalmaz értékes tudnivalókat, megírja azt is, hogy „a vevésben, eladásban, árendába adásban és vevésben, bizonyos törvényeket szükség szabni". Figyelmeztet ennek a könyvnek egyik fejezetében: „A gazdaasszony azon igyekezzék, hogy a gazdának valóságos fele segítsége legyék", a másikban: „a gazdaasszony leánygyermekeit a gazdaasszonyságra tanítsa". Hogy ennek az értékes gazdasági és közgazdasági könyvnek milyen jelentőséget tulajdonítottak annakidején, mennyire megbecsülték íróját, mutatja, hogy: — Tamás József szerint — négy vármegye, Komárom, Győr, Sopron, Zala vármegyék tiszteletbeli táblabírájukká választották, a császár is kitűntette. Neve ott szerepelt a Révai-tervezte Akadémia tagjainak sorában.

Nem elégszik meg azzal, hogy cikkeket röplapokat, könyveket jelentet meg. Az általános műveltség és a gazdasági ismeretek iskolaszerű terjesztése érdekében kezd munkába. Festetich

György gróf az ő biztatására alapítja 1792-ben Csurgón a református gimnáziumot. Ennek ugyan más magyarázatát is adják. E szerint Festetich György gróf az uralkodótól a magyar vezénylési nyelvet kérte több tiszttársával. Ezért a vakmerő kéréséért fogságra vetették és büntetését csak Teleki Sámuel kancellár közbenjárására enyhítették úgy, hogy birtokára internálták. Bécsből hazafelé jövet felkereste Budán a kancellárt, megköszönte közbenjárását és felajánlja annak viszonzását. Teleki Sámuel gróf azt kérte viszonzásul, hogy Somogyban lakó református jobbágyai számára iskolát építsen. Mert: „Somogy megyében a helvét confessiót vallóknak oskolájuk nem volna, a nemeseknek ugyan magzatjaiknak messze földön tanittatásuk sok fáradságba és költségbe kerülne, a szegény adózó nép pedig gyermekeit tudatlanul kénytelenittetik felnevelni". A nemes gróf részben a kancellárnak tett igéretet teljesítette, másrészt Nagyváthy János rábeszélésének engedett, mikor Csurgón gimnáziumot alapított. De van más iskolaalapítás is, ami Nagyváthy János nevéhez fűződik. Nagy része volt abban, hogy Festetich György gróf a Georgikont megalapította Keszthelyen, 1797-ben. Ebben először csak az uradalom részére képeztek gazdatiszteket, 1801-ben nyitották meg idegenek számára.

Most, amikor kormányférfiak és egyszerű kisgazdák egyformán hangoztatják a gazdasági oktatás szükségességét, hálával, kegyelettel, megbecsüléssel kell arra a férfiúra gondolnunk, aki másfélszázaddal ezelőtt nemcsak belátta a rendszeres gazdasági oktatás szükségességét, hanem annak megvalósítása érdekében fáradhatatlanul, önzetlenül fáradozott. Nevelői egyénisége nyilvánul meg cikkeiben, könyveiben, mutatja, hogy valóban tanári, nevelői hivatást töltött be mindaddig, amíg a csurgói református gimnázium parkjában lévő sírja felirata szerint: „meghalt tisztességes szegénységben".

Nagyváthy János egyénisége, munkássága méltó a megbecsülésre. Ennek a megbecsülésnek kifejezéseként viseli Csurgón az ország első református téli gazdasági iskolája Nagyváthy János nevét. Hála Istennek, hogy vannak ma is önzetlen, fáradhatatlan, nagy férfiak, akiknek buzgólkodásából új intézmények születhetnek, vannak, akikben él a hálás emlékezés nagy elődök nevének megörökítésére.

—e —r

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Verseskönyvek

Szépirodalmi termésünkben a konjunktúra vagy dekonjunktúra állása szerint a műfajok az ár-apály ingadozási törvényének vannak alávetve. Azonban a közönség szeszélyeitől és a kiadók számításaitól leginkább független lírában (eltekintve az összes költemények divatjától) bizonyos állandóság észlelhető. Minden év meghozza ismert költőink 10—12 kötetét és a dilettáns mezei hadak vékonyabb vagy vastagabbra duzzadt, számban jóval tekintélyesebb füzeteit. Alakilag a két csoport közt alig van különbség. Tömegsikerre dolgozó vállalataink általában vonakodnak költőket népszerűsíteni, átengedve őket a „második vonal" kisebb nyilvánosságot jelentő s éppen ezért kezdeményezésekben változatosabb kiadóinak, akiknek cégjelzését — az esetek nagy százalékában — könnyen megvásárolhatják a műkedvelők is.

Írásunkban ismertetés-szerűen sorakozik egymás után néhány költőnknek az utóbbi év folyamán megjelent kötete. Neveik megfordultak már az ország legelőkelőbb folyóiratainak lapjain. Származási, rendi és ízlésbeli különbségek különböző irányokhoz és csoportokhoz utalják őket, és nyomott hagyott írásmódjukon fellépésük ideje, mely némelyiknél visszanyúlva az első világháború éveibe, közel negyedszázados pályát ölel át. A különbségek ellenére azonban mégis meglátszik utolsó műveikben a közös történelmi pillanat bélyege, a visszahúzódó líra védekezés a valósággal szemben, a váteszi és irányító rangját vesztett műfaj fájdalmas gőgű vagy rezignált helytállása saját szűkebb körén belül.

A válogatást nagyrészt a megjelenés alkalma diktálta és bár igyekezett több változatot összefogni, egyáltalán nem törekedett teljességre. A sorrend az egymást követő nemzedékek szerint igazodik.

*

Az elmult világégés által megrendült értékek korában, amikor a költészet minden klasszikus jegyét elvesztette és az antiintellektuális vagy aktivista irányokban találta meg az önmagához illő egyenértékű kifejezést, *Kassák Lajos* személyében összpontosult és vált jelképessé az összes újszerű kezdeményezés. Az ő forradalmisága jelentette akkor a magyar lírát és a jelenségek előterébe került egyénisége megkapta azokat az ismertető jegyeket, mellyel a legáltalánosabb irodalmi tudat ma is számontartja. Az évek új ízlést hozva magukkal, elfordították róla az érdeklődés reflektorát és az a klasszicizálódási folyamat, mely utolsó kötetében[1] mintegy befejezést nyert, az érlelő magányban ment végbe.

[1] Kassák Lajos: Szombat este (Kelet Népe kiadás).

Megőrizte hajdani diadalmas formáját, a félszáz éve halott Whitman szabadversét, mely nálunk Karinthy és Füst Milán lírájának volt legtestreszabottabb öltönye s a világháború utáni évek szinte kötelező verselési módja, melyet egyszer-kétszer felvett Babits is és meghatározta József Attila és Illyés Gyula első lendületét. A formából azonban kihullott az akarat szilaj pátosza, a whitmani tobzódás, ritmusa szemlélődővé lágyult s a képek merész kapcsolódása helyett a felbuzogó érzelem fegyelmezettebb áradását követi. Az antiintellektualizmusnak teljesen hátat fordított. Fiatalabb költőink ma már sokkal dúsabban asszociálnak. De Kassák nem is keresi a versenyt. Ha azt írja:

> Kötélen táncoltam ég és föld között
> jó angyalok zenéltek és a tejúton
> át jöttek a hajótöröttek árnyai
> aztán felvonták előttem a hidat. —

az Rimbaud lázas részegsége után már csak egyszerű szimbolikájú megörökítése a költő életútjának. S ráadásul a vers fölé, melyből e sorok valók, azt írja címül: Ártatlan túlzások. A dekoratív elemek mind kisebb szerepet kapnak, hogy helyet adjanak a mondanivalónak, melynek lényege a „szombat este" átérzése: az alkonybahajló írói pálya halkszavú ünneplése. A futó idő lehűtötte a szenvedélyek láváját és a téveteggé vált pillantású szem mindinkább az ismeretlen jövő felé fordul, melyet maeterlincki ködök takarnak.

> Egyre mélyebb lesz az este s a vers, amit irok
> egyre megfoghatatlanabb és ellenőrizhetetlenebb.

A világból egyre szublimáltabb dolgokat érzékel, csillagban fürdő ,tájakat, virágokat, madárhangot, alkonyi fénytöréseket, mikor eljönnek az emberhez az emlékek. És ami ezeken túl van: megérinti a „Szentlélek rebbenő galambszárnya", kinyílik benne a nagy részvét, társa lesz a jelképes Lassú Kapitány, aki ismeretlen tájakra vezeti hajóját és a „friss kenyér illata" mellett beáll a szegények sorába, akik önfeledten imádkoznak, míg legkisebb gyermekük „leszakított a déli égről egy érett csillagot s játszik vele". A szombat estében megjelenik a misztikus vasárnap, a hajdan aktivista költő a halottakról ír vígasztalót:

> Csillagos mezőn a hold fénye alatt menetelnek
> nem kavarog a szél, a föld szelíden elnyujtózott előttük
> s a moraj, ami még hallik, nem az ő ajkukról fakad
> ez már egy másik világ üzenete, köszönti őket, mint ahogyan
> minden kedves halott megérdemli, hogy zenével üdvözöljék
> mert élt és szenvedett a börtönben, amelyet világnak nevezünk.

*

A háború utáni nemzedék művészetét általában az „új tárgyszerűség" műszóval jellemezték. Az alkotó hozzátapad a valósághoz, melynek közvetlen szemléletétől egy ideig megfosztotta az expresszionizmus. Ez a valóság azonban sokszor romantikus elemekből van összetéve, mint például a természetkultusz, mely fiatalabb költőinknél vizionárius látással kielemzett tájszemléletté és tájihletté válik.

Zelk Zoltán most megjelent negyedik kötete[2] is itt folytatja életművét. „Nézd hát tájjá vált versedet" — mondja önmagának biztatón, míg szemmel kíséri „falevélként" elröpülő szavát. Két világban él: az egyik, mely körülveszi, a másik ugyanennek metamorfózisa, amint művé oldódik. Leírja szimbolikus életútját, futó képekből összetéve: hanyatt feküdt egy réten, rákönyökölt egy hídra, megfürdött a folyóban, csavargott a ligetben:

S amit földön és égen leltem,
Folyókból, fákból, csillagokból,
Felhőkből verset építettem.

A tájat nemcsak szemével látja, hanem testével is éli. Ezért olyan gazdag szublimált érzéklésekben, korreszpondenciákban. „Szívemben póklábakkal futkos („s megpihen olykor a derű", „denevérszárnyú remény", „mint hullatja a vízre pelyhét") a tollászkodó ifjú este" — képzetei ilyen jelzőkké társulnak. Egyik legszebb versében leírja alvását a kertben, a mákok, hagymák, ribizlik, eprek orgiázó gazdagsága közepette, hogy szinte maga is a kert tenyészetévé változott. Szívesen elemzi az érzékek varázsát, a modern líra nagy ihletőjét. Testén keresztül érzi a tájat, de tájnak látja a szerelmes nő testét is. Ez készteti ragaszkodni az élethez, de ugyanakkor meghozza a lét előtti lét és a halál ízét. Nemcsak a természet szublimált álmát éli meg önmagában, de együtt alszik az ágyrajárókkal, s míg a képek játékosságán függ tekintete, nem felejti el az élet kemény meghatározóját, szociális gondokat és proletársyomort. Ebben József Attilának társa, akitől sokat tanult. Az adott valóságok e kettősségéből különös, plátói beletörődés származik:

Beh jó lesz így! Beh nehéz volt az álom!
Mind megtanuljuk, hogy a semmi könnyebb —
de morzsoljátok, mégis morzsoljátok
fogak, a száj szélén bebújó könnyet:

Mert sírnivaló, hogy még a nyomort is,
e kígyó nyelvét, e hétágú lángot
csak álmodjuk s nem hagyhatunk itt semmit,
ha elpusztítjuk bennünk a világot.

*

[2] Zelk Zoltán: A lélek panaszaiból (Cserépfalvi kiadás).

Talán semmi sem fejezi ki találóbban líránk hangulatát, mint *Jankovich Ferenc* új verseskönyvének címe: Elégia.[3] Mi ennek a szónak a belső tartalma nála? Az éjtszaka fekete igézete, melyben hazátlanul vergődik a költő lelke — felel meg a címadó költemény. „Miért szegezze szárnyait az égnek, kit földre vágott józan szédület?" Ez a józan szédület, a nagy désillusion, a tettrekész lázadásban kirobbanni nemtudó, önmagába és a valósághoz visszahulló romantika sírja benne nemzedékének elégiáját, mely seholsem annyira színtváltó, képekben csillogó, mint nála.

S míg bő gyomrában ringat és melenget,
mint magzatot, a fénysávokkal bordás
feketeség — künn a szomorú csendet
palává töri egy szekérnyikorgás.

Egymásba torlódó metaforák fejezik be a verset: logikus elszámolásuk kiterebélyesedik az elmében, mely számon igyekszik tartani őket. De átmenetük mégis síma és észrevétlen, mint a jambusok, melyek a sorokat viszik. A költőt nem egyszer tetten lehet érni a metafora elkapásában, mely talán pillanat-töredékek alatt követi az élményt. Az elme vak bogár, mely nekiütődik az éjtszaka falának, — mondja az Elégia egyik képében, reális adalékokból építve az éji szemlélődést. Mikor az elbocsátó faluból kiszakadt ember visszatérését írja meg, a metaforateremtő ösztön ilyen tömörré teszi a tájkép felvázolását.

A gyűlölettől meggörbült dombhát,
kitér az út, elhidegült a tó,
hosszú kötelét a girhes harangláb
úgy őrzi, mint végálmát egy bitó.

Exaltált képfantázia és megeresztett húrú érzelem paradoxonából születik meg a Jankovich-versek íze, melyeknek csak egyik fele elégikus zengésű. A képzelet rugalmassága sokszor játékosságra ingerel és Jankovich enged a csábításnak. Ilyenkor mintha egész lényét kicserélték volna. A jambust felváltja a magyaros ütem, a bánatot a jókedv, amely néha sírvavigadás. Kedves, bursikóz-hangú versek, vagy villanó ötletmegoldások születnek ilyenkor, félreeső pihenők a költő életében, melynek alapérzelme mégis a „keserű dac", melyre csak a képek szentsége ad gyógyírt:

Könnytelen tárna lettem, mely a sók
tömény fájdalmát őrzi lent, a kínt;
mint hasadékon fény — egy röpke csók
megérint, aztán sötét lesz megint.

*

Mátyás Ferenc új kötetének tanúsága szerint,[4] bár a köztudat nem úgy tartja nyilván, azok közé az írók közé tartozik,

[3] Jankovich Ferenc: Elégia (Bólyai Akadémia kiadása).

[4] Mátyás Ferenc: Holdvarázs (Faragó kiadás).

akiknek tollát a népi küldetés hite szentelte fel. Mint költő azonban nem Erdélyi József iskoláját járta végig, hanem azok közé tartozik, akik a József Attila örökségét vállalták magukra. Nem tanítványi viszonyról van szó, bár Mátyás kétségtelenül sokat köszönhet, generációjának számos tagjával együtt, a halott mesternek. De rokonává teszi a töprengő állásfoglalás a szociális kérdésekkel szemben és annak őszinte megvallása egyrészt, másrészt pedig a zárt koncepciójú, élesen exponált, a dal alapízeit hordozó, de képekkel és intellektuális tartalommal erősen átszínezett rövid versek szerkesztésmódja.

A megejtően suttogó Holdvarázs kötetcím nem fejezi ki teljesen verseinek lényegét. Kétségtelenül őt sem hagyta érintetlenül az újabb költőinket jellemző, a dolgokból poézist kipároló alkimista hajlam, de szemlélete alapjában véve fanyarul reálista. Legfeljebb a beállítás túlzásai teszik néha sötétebbé verseinek tónusát, a baudelairei feladat, mely a pusztulás kielemzésének kényszerét parancsolja rá, s ezáltal látszólag elvont makabreszk elemekkel népesítik be képeit. Azonban valóságértékéből, melyet a nyomor és pusztulás prózai tanúi megerősítenek, ez semmit sem von le. Leírja a pusztát a káromkodó kanásszal, elhanyagolt gyermekekkel, csecsemőkkel, seprő széllel, munkában kifáradt emberekkel, tifuszt terjesztő trágyadombbal. Temetést, éjtszakába kivert lényeket, kísértő gondolatokat vet papírra. „Szél sikít be az ablakon, — harapdossa a vánkosom, — köhécselő tüdeivel — halálvirágokat lehel": bevezető strófa egy vershez, amely az Istállóban címet viseli.

De Mátyást az különbözteti meg a francia költőtől, hogy nem érzi jól magát ebben a világban, melyet nem belsejéből vetített ki, hanem mint kész környezetet kapott. A felelősségtudat hangja szólal meg zord képeiben és néha metszően éles rímeiben; az „igaz szó" kimondása sarkalja:

Ezerkilencszáznegyvenegy van,
beszélhetünk, a nép süket,
Bombák füstje s a gyűlölködés
kormolja be a lelküket.

Tudom, ítélet, amit mondok,
pusztító harc magam felett,
de ha mi is zsoldosnak állunk,
ki védi meg a szellemet?

*

Az irodalom műfajainak anyagát alig lehet meghatározni, s aki azt megpróbálja, igen tág határok közt kénytelen mozogni, annyira felfokozták a különböző elvű és látású századok a költői válfajok befogadóképességét. Időnként mozgalmak indultak, poésie pure vagy egyéb néven, hogy megtisztítsák a verset a hordalékoktól, érvényt szerezve újra a tiszta lírának. Elméletileg a kérdés valószínűleg eldöntetlen marad, mert a gyakorlati példák

egész serege bizonyítja az értelmi és akarati elemeknek, az intellektualizmusnak és tendenciának jogosságát. Legigazibb lírának azonban mégis azt érzi az ember, amikor a szép szavak nem hordoznak mást, mint a lélektani értelemben vett abszolút érzelmet.

A fiatal *Végh György* most megjelent kötete[5] azért érdekes és ha hangja nem lenne olyan halkra tompított, azt mondhatnánk forradalmi, mert egyetlen sora sincs kötetében, mely kívül esne e szigorúbb kategorizálás határán. Nem fejez ki mást, csak önmagát s nincs más célja, mint a szép formák kergetése. A verlainei „csak zenét" elv költeményeiben az első helyet foglalja el. Csilingelés és félmély búgás közt cserélnek hangot versei. A túlnyomóan jambikus jellegű modern ütemezést felfrissíti a könnyedén pergő daktiluszokkal és anapesztuszokkal. Ilyen lebegő hexamétereket ir le:

Mostan a téli magány gyötör engemet és odavágyom,
hol ködös éjeken át a magas hófödte Javornik
megbabonázva tekint le az Ungra, ha zúgnak az erdők.

Állandóan váltja a versformákat is. Klasszikus, magyaros megoldásai is vannak, de a zöm mégis nyugateurópai, rövidebb vagy hosszabb sorokkal, különféle strófamegoldásokkal és rímelhelyezésekkel. Régi formákat újít fel, Kisfaludy, Vörösmarty, Arany, Petőfi arzenáljából. De legfontosabb a belső zene, a hangleütések, a visszatérő motívumok, a kifejezések oldottsága, a különleges képek és jelzők. „Ezüstös bánat", „kék villám", „zöld korom", „barna szellő": ilyen synesztétikus kifejezésekkel él álomszerű tudatossággal. A vihar különböző jelzői nála: zengő, komoly vihar, hattyú-szelíd vihar. Kapcsolásai: pillangós ősz, subás tél, koszorús haj, felhős nyoszolya, palástos angyal, szemérmes virágok, álmatag istenek, ámbrás alkonyok.

S túl a szavakon egy nárcisztikus lélek önfeltárása, a szerelem halálvágyba csuklásával és az elmúlás édességének szédületével. Egyéniségének, akárcsak több versének, van valami kiforratlan bája, a komolyság felnőttes utánzásának kedves groteszkssége: de műve tele van a meglepő szépségek sok rejtett zugával. Egy elragadóan naiv versében megírja például, hogy vitte ki kis malacukat az erdei tóhoz, hátha ott — mint a mesékben — kibontakozik belőle az elvarázsolt tündérkisasszony. De a csoda, az ifjúság örök igénye mégsem történt meg és szegény kismalac szégyenében megszökött. Nyilvánvaló, az epikus elbeszélésnek itt is líra az alapmagva, mint általában minden sorának. S a nárcisztikus önszemléletből megszületik a költői öntudat:

Kormos szemöldökömre
nagyon vigyázzatok,
mert egyszer tündökölve
büszkén elszárnyalok,

zengő komoly viharban
két arkangyal között,
s ha fényem majd kilobban,
sötétebb lesz a föld.

Vajda Endre

[5] Végh György: Havas éjszakák (Vigilia kiadás).

KORNIS GYULA: A TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁS. A TUDÓS LELKIALKATA. (Franklin kiadása.)

Kornis Gyula az a filozófus, akit mindenekfölött az életközelség jellemez, a konkrétum világában néz szét először s annak az összefüggéseit vizsgálja. Logigai kérdések vizsgálatánál is a tudományos gondolkodás konkrétumába vezet, fő érdeklődési területe a kulturpolitika, ahol a filozófus meglátta értékek beleömlenek a valóságba. Tudós és filozófus egy személyben, mint tudósban megvan benne a szemléletes gondolkodásnak és a fantáziának a mélységbe hatoló ereje, mint filozófust jellemzi a nagy átfogó, egészbenlátás képessége, a szintétikus erő. A „tudományos gondolkodás" egy nagy tudományelméletnek az első része, melyben a tudományos gondolkodást, nint személyes teremtő tevékenységet vizsgálja. Az alkotó tudóstípus lelki alkatát, az egyéni szellemi tevékenység vizsgálatát adja itt közre. A tudomány szociológiája lesz a második rész s a megismerés ismeretelméleti s logikai problémáinak tisztázásával fejezi be nagy művét.

A tudomány meghatározását a kultúrfilozófus adja, „a tudomány az emberi kultúrának az az ága, melynek célja az igazság értékének és eszményének kultusza". (II. 57. l.) A platoni „sophrosyne" szól belőle, az emberi gőggel szemben az igaz tudósokra jellemző alázat: „az igazságok mindig időtlenül igazak, csak emberi felismerésük fejlődik, gazdagodik, bár így is örökre töredékes marad". (I. 37. l.) Célja az élő tudományos gondolkodás elemzésével a tudományos megismerési módot felismerni s összehasonlítva, rendszerezni. Az ember felől kezdi, a tudós attitude-je ez, a tudomány pszichológiáját adva, azt a benső formáját keresi a tudós személyiségének, mely az életnűvön át per-sonál = hangzik át.

Lessing mondja, hogy nem a kész igazságok teszik a tudóst, hanem az a bátorság és lendület, amellyel keresi az igazságot. A tudós értékét problémafelvető képessége, problématudata adja meg. Mi a problématudat? A „nem tudás tudása", nyugtalanító hiányérzés, emberi gyarlóságunknak az ismeretek szegényes voltában való átérzése. Az ismerni vágyó ember az ismeretlen világgal szemben feszültséget érez s ezt akarja megszüntetni midőn „a tárgy vonásait a viszonyok logikai és létbeli kategóriái kapcsán sorban, a tudatba emeli". (I. 162. l.) A megismerés pszichológiailag: intellektuális hiányérzetek kielégítése, midőn betöltődnek a problématudattól olyan nyugtalanítóan érzett hiányok s mind teljesebb lesz a világról a képünk, bár a cél: a végső, teljes megismerés: elérhetetlen.

A probléma, a kérdés fölvetésének módja, a motorikus erő még fontosabb, mint a megoldás a tudományos gondolkodásban. Mert a megoldás már célhozérés, statika s lehet csak egy bizonyos kor látása szerint helyes, de az érdekesen felvetett probléma sarkal, ösztönöz, nyugtalanítja az embereket különböző korokban. Döntő, irányító szempont a problémák meglátásánál a lélek irracionális mélységeiben élő értéktudat. Lehet, hogy e probléma csak egy lélekben él — s annak szívóssága s ereje a tudós személyiség nagyságának és a kortudattól független értelmi autonómiának a jele. Végigkíséri pompás analizáló módszerével a problématudatot a fogalmazás pillanatától a kimunkáláson át a megoldásig. Hatalmas illusztráló anyaggal végzi s mint minden igaz tudós, aki szereti tárgyát: tiszteli is, mert csodák: titkok nyílnak meg látása előtt. Ő is a tudattalan küszöbéhez érvé, szent borzongással mondja: „numen adest", a gondolkozás értelmileg végigmozható lefolyásának vége, jön a megismerhetetlen. De a tudattalant mégsem a divatos „értelemfölötti"-nek kijáró hódolattal illeti, mert számára a „nem ismert tartomány" csak „sub conscientia" és semmiesetre sem „supra conscientia". Tudós Kornis, aki a szétszórt adatok „disiecta membra" a különneműnek lát-

szó tények viszonyainak szintétikus belátásával „cogitál"-ja, összetereli s fogalmi tisztázáshoz juttatja el a konkrét, egyedi valóságokat. Nemcsak ötletei vannak, megvan benne a határozott kimunkálás, a megnyugtató eredményhez eljutás, mi sincs távolabb tőle, mint a csak egy ötletnyi szikra — az „esprit de suite".

Megvizsgálja az emlékezet, a fantázia, a viszonyító gondolkodás és a figyelem szerepét a problématudatban s a tudományos gondolkodásban. Ezen lelki tevékenységek mozgató rugóit jórészt az érzelmekben és az akaratban találta meg. A modern lélektan rugalmas rendező-fogalmával, a típussal pedig azt vizsgálja, hogy mi egy kutató személyiségének a kiteljesült formája, mi mozgatja és tölti be lélekkel egész művét. Megvan az a bátorsága, hogy a végtelen gazdag változatú egyéniségek világában valami észszerű fogalmi vonalat húzzon meg, amely egyenlítővonalként irányítsa veszélyes útjában, midőn az emberi lélek örvényei fölött hajózik. A típus nem létezik, ideális határeset, „als ob", de nélküle nem lehet az egyedit megérteni s annak sajátszerűségét, egyszeri voltát érthető világításba helyezni. Kétféle gondolkodási típus van: Szemléletes és elméleti. Ő maga is inkább a theoretikus — szemléleti típushoz tartozik, midőn a konkrét szemléletes tartalomba hatol be, hogy a tárgy egyetemes lényegét, általános jelentését lássa meg benne.

A gondolkodás teremtő folyamat a lélekben, lángelmék felfedezései sokszor tudatos tevékenységük nélkül születtek meg, azért mondja Goethe: „es denkt in mir". De nagyon is személyiségek, egyéni vonásokkal, emberi gyarlóságokkal megrakva a tudósok. Szól Kornis a tudósok hiúságáról, becsvágyáról, hatalmi törekvéseikről. A hiúnak minden dícséret jól esik, bárki mondja is, a büszke ellenben nem keresi, sőt elutasítja a tőle nem sokra becsült kortársak dícséretét. Fínoman boncolja a filozófus és a művész lelkivilágát, kik rokonok a problématudatban: mindkettő egy vonást ragad ki a világból, a filozófus azt, ami lényeges, az örök jelentés, a művész pedig azt, ami jellegzetes. De ez végeredményben ugyanaz. A tudós és a művész, a tudós és a politikus összehasonlítása, páratlanul mély, tiszta jellemzése, legszebb lapjai közé tartoznak e nagy műnek.

De bármekkora is Kornis tudása, a hívő ember alázata még nagyobb benne s elismeri, hogy „az észnek Tudománya nem tudott az életnek mélyebb tartalmat és értelmet... kölcsönözni, nem tudta az emberben a Logost, a ragadozó állat ösztönös Bios-ával szemben diadalra juttatni". (II. 258. l.)

Kornisra is áll, amit a tudósról mond az „igazság, csak annak leplezi le magát, aki teljes szívvel szereti és szolgálja s amekkora tárgyszerelem van valakiben, akkora a kutató és igazság felismerő ereje". (I. 61. l.) Az a sok ismeret, amelyet olyan bő kézzel nyujt felénk e művében Kornis, bizonyítja, hogy Kornis teljes szívvel szolgálja a tudományt.

Fekete Lajos

INCZE GÁBOR: „NINCSEN SAJÁT IGAZSÁGOM". (Prédikációk, előadások, arcképek, nekrológok. Budapest, 1943. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt.)

A könyv 22 prédikációt, 6 előadást, 7 cikket, 4 arcképet és 14 emlékezést, illetve nekrológot tartalmaz. Az írások nagy részével újságokban, folyóiratokban találkoztunk. Fényes bizonysága ez a könyv annak, hogy miként forgácsolja és tékozolja el Incze Gábor önmagát. Egy ember, aki mindenütt ott van, ahol szolgálni és egy jó ügyért égni lehet. Nagybányától Bécsig, a Kálvinista Szemlétől a Református Figyelőig, a szadducusoktól Kacsóh Pongrácig, 1924-től 1942-ig; körülbelül ezt, vagy ehhez hasonlót mondhatnánk, ha meg akarnók határozni Incze Gábor szolgálatának helyét, írásai-

nak területeit, mondanivalójának tárgyát és az írások megszületésének idejét.

A könyv eddigi bírálói valósággal versenyre kelnek dícséretében. Egyik túllicitálja a másikat. Miért van ez? Talán azért, mert akik Incze Gábort ismerik tudják, hogy ő megszemélyesíti azokat a vágyakat, aggodalmakat és reménységeket, amelyek minden egyháza és nemzete jövője miatt aggódó magyar emberben meg vannak egy kicsit. Ő annak ad kifejezést, amit mások csak gondolnak, azt sürgeti, amit mások csak titokban óhajtanak.

Bajos volna ebből a kötetből ezt, vagy azt az írást kiragadni, az egész kötet nagyszerű tény, pompás egész. Összetartoznak ezek az írások. Rámutatnak Incze Gábor szellemének gazdagságára. Az egész köteten átvonul Incze Gábor forró szeretete az evangéliumért, magyarságáért. Prizma ez a kötet, amelyben az emberi élet és a magyar élet ezer arca tükröződik vissza

Isten úgy akarta, hogy ezt az írását ajánlja édesanyjának. Valóban, gazdag életének, sokoldalú munkálkodásának, mély érzésvilágának hű kifejezője ez a könyv. Az itt összegyűjtött írások mögött lüktet az egész ember. Ez az írás sem lenne az, ami lett, ez a kötet sokkal szegényebb lenne, ha nem kísérte volna alkotójának életét az az édesanyja, akinek emlékét őrzi ez a kötet. Pedig egyetlen sor sincs ebben a kötetben, amely Incze Gábort akarná megmutatni. Hiszen neki „nincsen saját igazsága". Éppen ezért van sok mondanivalója és végtelenül nagy igazsága. A transcendentális igazságot Incze Gábor méltó keretben tálalja fel. Minduntalan kiütközik hatalmas tudása, széles látóköre, különösen történelmi, világ- és magyarirodalmi ismereteinek gazdagsága. —

Egyetlen elmarasztaló ítéletünk a könyv külsejére vonatkozik. És ez a megjegyzésünk Incze Gábornak csaknem valamennyi írását illeti. Incze Gábor könyvei különb külsőt érdemelnének. Ezen a téren Incze Gábor nem jól adminisztrálja önmagát. Könyveinek olcsósága, azok tekintélyének rovására megy. Könyvét olvasóinknak a legmelegebben ajánljuk.

Makay Miklós

RÉGI MAGYAR KÖNYVEK A HALLEI MAGYAR KÖNYVTÁRBAN. Jegyzéküket összeállította és bevezette *Bucsay Mihály*, Budapest, 1941, Ranschburg. (A Középdunai Protestantizmus Könyvtára, Magyar- és tótnyelvű sorozat, 1. kötet.) — BUCSAY MIHÁLY: SZEMIAN MIHÁLY TANULMÁNYÚTJA 1770—74-BEN HALLÉBAN, JÉNÁBAN ÉS MÁS HÉT NÉMET EGYETEMEN, ÚTI EMLÉKKÖNYVE ALAPJÁN. Budapest, 1942, Balás László. (A Középdunai Protestantizmus Könyvtára, Magyar és szlovák sorozat, 3. kötet.) — BUCSAY MIHÁLY: A REFORMÁTOROK ÚRVACSORAVITÁI. Sárospatak—Budapest, 1942, Bethlen-ny. A Sárospataki Főiskola kiadványai IV. I.)

Más vonatkozásban már szóltunk (1941. évi 7. szám) *Bucsay Mihály* jegyzékéről, amelyet a hallei magyar könyvtárban lévő régi magyar könyvekről készített. A könyv száznál több olyan 1711 előtt Magyarországon megjelent vagy magyarországi szerzőtől való nyomtatványt sorol fel és ír le címlap szerint, amelyek néhány kivétellel eddig ismeretlenek voltak a tudományos világ előtt. Ez elsősorban a bibliográfusokat érdekli, de ugyanolyan fontos az egyháztörténész számára is, akinek még az egyes nyomtatványokban lévő magyar szerzőtől származó első pillantásra jelentéktelennek látszó köszöntő-versek is értékes adatot jelentenek egy-egy egyházi személy életadatait illetőleg, nem is beszélve néhány olyan *Bucsay* által először leírt műről, amelyeknek az egyháztörténész döntő történelmi forrásértéket kell, hogy tulajdonítson. Ilyen például *Kyrmezer* Pálnak a morvaországi reformációval kapcsolatos két munkája, amelyet a vizsolyi biblia nyomdásza. *Mantskovit* Bálint kó-

szített 1580-ban és 1585-ben. De nemcsak ezért jelentős *Bucsay* Mihály munkája, — hozzátéve azt, hogy a jegyzék tót és tótvonatkozású címleírásaival a tót irodalomtörténet forrásanyaga is szép gyarapodásra tett szert —, hanem azért is, mert a jegyzék előtt rövid, de tömör összefoglalást nyújt a *Hallei Magyar Könyvtár* történetéről. Arról a könyvtárról, amelynek kezdetei a Wittenbergben a reformáció évszázadában tanuló magyarországi tanulók gyűjtésében és a nekik itthonról küldött adományokban keresendők, törzsét pedig az exuláns *Kassai Michaelis* György, a felvidéki származású, magyar érzéséről nem egy alkalommal szép bizonyságot tett wittenbergi egyetemi tanár hatalmas alapítványa alkotja. Az alapítványi könyvtár, amely jogilag a *Wittenbergben, majd Hallében tanuló magyar diákok tulajdona*, az elmult két század folyamán értékes anyaggal gyarapodott a magyar diákok áldozatkészsége révén, de sok viszontagságot is szenvedett hol a hétéves háború, majd a napoleoni hadjárat, az egyetemek egyesítése után a Wittenbergből Halléba való szállítás, hol pedig az alkalmatlan elhelyezkedés miatt és a kellő felügyelet hiánya következtében. Mégis megvan és ma, alapítványi jellegének épségben tartása mellett részben a Hallei Egyetemi Könyvtárban, részben a Berlini Magyar Intézetben őrzik, mint a magyar-német művelődési kapcsolatok évszázados bizonyságát. Ezzel a könyvtárral a mult század 80-as éveiben és közvetlenül a világháború előtt foglalkoztak a magyar könyvészeti és egyházi körök. Tudományos feldolgozást azonban csak a húszas évek végén nyújtott vele kapcsolatban *Fitz* József, elsősorban a könyvtárnak *Kassai* által való alapításával foglalkozva részletesebben. Most *Bucsay* nyitotta meg könyvével a könyvtár anyagának (nemcsak nyomtatvány, hanem igen értékes kéziratos forrásanyag is van) újabb számbavételét és tudományos értékesítését. *Bucsay* kiadványa bevezetője lett a Hallei Könyvtárral és anyagával foglalkozó munkák egész sorának, amelyből már több nyomdakész állapotban is van. Így megvan immár a remény arra, hogy most tovább jutunk annak puszta megállapításánál, hogy a Hallei Magyar Könyvtárban értékes könyvészeti és egyháztörténeti forrásanyag található.

Szemian Mihályról szóló dolgozatában *Bucsay* egy a XVIII. század hetvenes éveiben német egyetemeken, elsősorban Halléban és Jénában megfordult magyarországi tótszármazású teológus szellemi arcképére világít rá. *Szemian* úti emlékkönyve volt tulajdonképpen *Bucsay* forrása, az ebben található adatok közlése azonban még nem vezetett volna eredményre. Egy sereg tudós, híresség ugyanakkor diáktársak és más társadalmi állásúak és foglalkozásúak üdvözlései, emléksorai olvashatók az útikönyv lapjain. A beírások nagyrésze azonban néhány sornyi, sőt inkább szónyi szövegével nem mondana sokat. Ezért *Bucsay* sorra veszi a beírókat, bemutatja a tudósokat és professzorokat, megrajzolja az egész kor szellemi képét azokon az egyetemeken és azokban a városokban, ahol *Szemian* járt. Ezzel egyszeriben megelevenednek az emléksorok és világosság vetítődik magára *Szemian*ra is, hiszen megtudjuk, hogy milyen teológiai és tudományos irányzatok képviselői ismeretségét kereste, milyen hatásokat kell nála feltételezni, kutatni. Mivel pedig *Szemian* nem volt valami egyedülálló tehetség, az ő útiemlékkönyve alapján készült tanulmányban nem a magyar protestantizmus egy vezető személyiségének szellemi arculatát kísérhetjük figyelemmel, hanem egy, bár mozgékony, széles érdeklődési körrel bíró s tanulmányait feltűnő tudásszomjjal folytató, de mind tehetségében, mind életművében éppen a jó átlag színvonalán álló egyéniségét. *Szemian*on keresztül így a XVIII. század második felében a középnémetországi egyetemeken tanuló protestáns teológus *típusát* és ugyanakkor

a kinti egész szellemi környezetet is megismerjük. Azonkívül, hogy ez a tanulmány az ilyen magyarországi tanuló útikönyvének magyar részről való első modern feldolgozása, az utóbb elmondottakban látjuk *Bucsay* tanulmányának különös értékét.

A *Reformátorok úrvacsoravitái* című dolgozatában, amely egyúttal teológiai magántanári próbaelőadása is volt, azt a hitbeli peres kérdést követi nyomon *Bucsay*, amely félszáz éven át folytatott egyeztető kísérletek ellenére is a lutheri és a svájci irány külön egyházi keretekben való szervezkedéséhez vezetett. Rövid összefoglalásokban tárja elő *Bucsay* az *előreformátorok*, *Luther*, *Karlstadt*, *Zwingli*, majd *Melanchton* és *Kálvin* felfogását az úrvacsoráról, a különböző *egyeztető kísérletek* alapelveit és lefolyását, végül a két, a lutheri és a református irány végleges *szétválását*. Lényeges *Bucsay* előadásában az, hogy az ismertetés kritikai alapját nála nem valamely hitvallás, hanem az Újszövetségnek vonatkozó helyei alkotják. A reformátorok is mind feltétlenül ezen az alapon alakították ki tanításukat az úrvacsoráról, az úrvacsora feletti hosszadalmas vita azonban — mint *Bucsay* látja — arra bizonyíték, „hogy a Szentírásban nem található valamely egész terjedelmében egyértelműen leszögezett úrvacsoratan, hanem ilyen csupán exegézis és teológiai fáradozás útján nyerhető". *Bucsay* könnyű tájékozódása és tömör és világos okfejtése sokat köszön filozófiai iskolázottságának. Épp ezért ugyanezt a módszert követve sikerrel foghat hozzá a magyarországi reformációnak az úrvacsoratan szempontjából való feldolgozásához.

Harsányi András

A PAPÍRUSZOK VILÁGÁBÓL. (Fordította és magyarázta *Moravcsik Gyula*. A Parthenon kétnyelvű klasszikusai. Franklin társulat, 1942.)

Sophokles, Plautus és Aristoteles művei után a Parthenon-Egyesület negyedik „klasszikusa"-ként egy pompás papíruszchrestomathia jutott most a nagyközönség kezébe. Moravcsik Gyula, a budapesti egyetem görög filológiai tanszékének professzora vállalkozott arra a feladatra, hogy az olvasóközönséggel megismertesse a papíruszok nálunk eddig tudományosan is alig kutatott világát. Bevezető tanulmányában élvezetesen avat be a papirológia fiatal tudományágának tudnivalóiba. Az olvasó közben észre sem veszi, hogy az alaposság és szakszerűség terén sem történt semmi engedmény s kíváncsian fog az egyes darabok olvasásához. A legjobb német és angol chrestomathiákból és kézikönyvekből átvett 150 papírusz a Kr. e. IV. század végétől a Kr. u. VIII. század elejéig úgy van összeválogatva, hogy Egyiptom hellénisztikus, római, bizánci és arab korszakai 1000 éves életének minden ága egy-egy jellemző példán kerül bemutatásra. Születés-bejelentéstől kezdve házassági szerződésen át végrendeletig, császári rendelettől a segédhivatali tisztviselő átiratáig, duzzogó kisfiú apjához írt levelétől iskolai gyakorlaton és szerelmes levélen át az apa tanulófiához írt leveléig, pogány papi állás vételi szerződésétől keresztény papok levelezéséig, rabszolgavételtől olajmonopólium bérbeadásáig a legnagyobb változatosságban ismertetnek meg bennünket ezek a simulékony stílusban magyarra is lefordított, magyarázó jegyzetekkel megelevenített papíruszok az akkori Egyiptom köz- és magánéletének minden megnyilvánulásával. Itt nem a görög szellem sokat csodált, de már megszokott klasszikus hegycsúcsain járunk, hanem a papíruszok feltárása előtt nem ismert völgyekben, olykor szakadékokban, ahol az antik ember nem akadémiai katedráról vagy népgyűlési emelvényről, nem a színpadról vagy lantja mellől szól hozzánk, hanem a mindennapi életközelségből, színtelenebb és prózaibb alkalmaiból s így mutatja meg lelkét, melyben a magunkéra ismerünk. Ezért „klasszikus" a papíruszok örök

emberi világa, s ezért köti le annyira az eddig csak a klasszikus csúcsteljesítményekkel ismerős olvasót. S mivel a papíruszok világa egyben a hellénizmusnak az a világa is, melyben az Újszövetség iratai megszülettek, az Igeolvasó ember meglepett örömmel fogja látni, milyen sok ponton közelebbvisznek bennünket ezek a papíruszok tárgyi és formai tekintetben is, nyelvi síkon is az evangélisták és az apostolok életformájának és környezetének megértéséhez. Ezért lesz népszerű a Parthenonnak ez a kiadványa, mely — vagy majdnem azt mondhatnók: noha — szakszempontból nézve is a legjobb papírusz-chrestomathiák közt kap helyet. *Gyóni Mátyás*

MÁRAI SÁNDOR: A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK. (Regény. — Révai kiadás.)

„*A szenvedélynek teljesen közömbös, mit kap a másiktól, teljesen ki akarja fejezni magát, teljesen át akarja adni akaratát, akkor is, ha nem kap cserébe mást, mint szelíd érzéseket, udvariasságot, barátságot, vagy türelmet. Minden nagy szenvedély reménytelen, máskülönben nem szenvedély, hanem alku, okos egyesség, langyos érdekek csereberéje*“ — így beszél Henrik, a hetvenhárméves nyugalmazott tábornok, *Márai* új regényének hőse, aki sokmindent megélt. Megélte egyetlen igaz barátjának hűtlen szökését, Krisztina halálát és várt. Mindeddig élnie kellett, mert tudta, eljő a pillanat, mikor a hűtlen barát visszaérkezik, Londonból, vagy valahonnan a trópusokról, mert számot kell adnia a titokról, mely a barátot messzeűzte tőle, őt számkivetésre ítélte Krisztina mellől és Krisztinát megölte. Érzi, hogy él valahol s egyszer vissza fog térni a „tett színhelyére“. S Konrád, a barát, meg is érkezik, egyetlenegy estére marad s hajnaltájban visszaindul, mikorra „a gyertyák csonkig égnek“.

Barátságuk még ott kezdődött a bécsi katonaiskola falai között, még a tábornok atyja, a testőr fogadta Konrádot fia barátjává. Barátok voltak a szó igaz és legnemesebb értelmében, ez a kötelék, érezték, egy egész életre szól s talán így is maradt volna minden, ha Konrád nem „másféle ember“, ahogyan azt a testőr egyszer megállapította, mikor a barát a tábornok anyjával, a francia grófnővel együtt játszotta zongorán Chopin „polonéz-fantáziáját“ s mind a ketten kigyúltak a zenétől, Konrád pedig gőgösen és mégis szerényen megjegyezte, hogy Chopin a rokona volt. Ez a titok, a zene sodorhatta Krisztinát is hozzá. Ebben a barátságban a tábornok volt a becsapottabb, barátjának titka volt előtte; vadászat közben rá is emelte fegyverét és a város szélén fekvő házába sem engedte be soha. Először és utoljára akkor járt ott, mikor Konrád elutazott, néhány perccel utána Krisztina lépett be a szobába, a mozgásán s ahogyan a tárgyakat szemügyre vette, látszott, hogy nem először. Mikor megtudta, hogy elment, csak ennyit mondott rá: gyáva!

Két megtört öregember beszélget e regényben; főként a tábornok beszél és Konrád olykor ellentmond, vagy beleegyezőleg bólint, s mire a „gyertyák csonkig égnek“, elindul vissza, Londonba, vagy talán meghalni. A tábornok is visszavonul a kastély régi szárnyába és ott morzsolja le hátralévő napjait, Ninivel, hajdani dajkájával. Tudja, nincs már sok ideje hátra, az ember, ebben a korban, már csak addig él, amíg el nem únja, s ők mind a ketten már elúnták, miután egyideig vizsgálták-kergették a titkot s aztán rájöttek, hogy nincs is értelme faggatniok a multat, erre a rövid időre, ami még hátra van.

Mint minden *Márai*-mű, ez sem előzménytelen. Gyökerei mélyen visszanyúlnak a „*Sziget*“ és a „*Válás Budán*“ lapjaira. A szenvedélyről szól, mely több az életnél, több a halálnál s mivel értelemmel nem lehet ellene küzdeni: örökebb is. A léleknek egyetlen igaz „szen-

zációja" van, mikor megfeszül és szétrobbantja börtöne falát. Minden művészet egyfajta lázadás, a sekélyes formák és szoborszerűvé merevített, túlhaladott szokások ellen. Az írót elfogja, az üres kéziratpapír fölött a „horror vacui". Ugyanezt a konok hősiességet ismerik föl hősei is. Rádöbbennek, hogy jobb belepusztulni, mint meddőn, hajlamuk ellenére élni. Ez a Krisztina-szenvedély sem ildomos, a szó hétköznapi értelmében, de komoly, mély és igaz, ha magasabb nézőpontból szemléljük. Az ámokfutó mindig hősiesebb, mint a besurranó tolvaj. A szenvedély titok és nehéz titokkal élni — de, igaz ember számára, nélküle lehetetlen.

Márai csodálatos írásművészete és az igazi emberi indulatokba vetett hit teszi élménnyé ezt a könyvét is. S tanító példa is: vannak kötelékek, melyek erősebbek az életnél és akaratunknál s vannak szenvedélyek, melyeket még a halál sem tud megváltoztatni.

Gönczy Gábor

DEBRECZENY LILLA: KÉPZELET ÉS VALÓSÁG. (Versek.)

Nővéreim, verselő asszonyok,
Hogyan látjátok ti a szépet...

kérdezte Ady Endre egyik versében s egyszersmind az asszonyléleknek a férfiléleknél biocentrikusabb lényegét is kifejezte ezekben a sorokban:

Szerelem, szülés, lét és költözés:
Az élet-Sphynx nem asszony mása?

Debreczeny Lilla verseit azzal a kíváncsisággal vesszük kezünkbe, hogyan fogják ezek előttünk a Szépet s azon keresztül az asszonylelket revelálni

Verskötetének címe — *Képzelet és Valóság* — ha nem megkapóan rakétás megsejtetése is a lírai fájdalom gyöngyeinek, de kifejező és igaz, mert képzelet és valóság játszik Debreczeny Lilla verseiben egymással, a költővel — és velünk. Az emberi létezés lelki-testi mivoltának ambivalenciájában jelenik meg bennük, hogy tükrözője legyen az égi és földi örök ellentétének.

Az anyag és a lélek kettőssége állandóan kísérti és gyötri. Érzi, hogy lelke, ha szállhat is „ifjan, épen képzeletnek hét egében" mint a lepkeszárny, „másik én"-e rab marad, sőt — kíméletlen verizmussal meg is mondja: „szétmállik a föld alatt". Sokat foglalkozik a halál gondolatával és pedig nem a rémület, vagy a tanatofilia végletes érzésével, hanem valami különös, nagyon őszinte és becsületes józansággal. Tudja, hogy a test elmúlásra van ítélve, teste, melyet egyik versében (*Testem*) kegyetlen önszemléletével néz végig, meg fog halni s kutatja, hogy testének melyik része lesz majd megölője (*Titok*). Ez az önmaga iránt kegyetlen szemlélet — még egy másik versében is kitör belőle (*Szégyen*) — az anyag-lélek kettősség következménye. Érdekes, hogy megoldást egy sajátosan megnyilatkozó vággyal fejez ki: Anyag szeretne lenni (*Anyag és lélek*). Halálproblémáját is ezzel oldaná meg:

S ha ember lettem: haljak meg egészen,
legyen azzá, mi volt a földi részem.
A lélek is pusztuljon el velem,
gödörbe hulljon kínzó önfelem.

A lélek és halál, élet és anyag antinomiáinak bölcselkedését mintegy összefoglalja *Születni, meghalni* c. verse. Ebben is anyag voltát hangsúlyozza, de metafizikai távlatban: a nagy forgó Egészben látja önmagát, létezését. Ady: Fájdalmas, bús kitérő c. versére emlékeztet a vers befejező szakasza e soraival:

Pattognak égő húrok:
a fényből visszahullok.
A nagy sötétség újra átvesz
s ez is, mint megszületni,
titkos, fájdalmas boldogság lesz.

Ahol nem a filozófikus kontempláció — költészetének legerősebb oldala —, hanem érzelmei íratják vele a verset, szim-

bólumokba menekül. Egész vers-ciklusokká bontakoznak ki az érzelmek, indulatok és hangulatok, hol a démonok keleti varázsával, hol a tündérek könnyed táncával érzékeltetve azokat. Nagy és állandónak látszó harca ez a démonoknak, kijelenti azonban, hogy ő marad felettük az úr (*Kút*). Ennek a rejtve lefolyt küzdelemnek szép epilógusa a *Barlang*. Azzá teszi különösen szép hasonlata, melyben a fájdalmak patakjától vájt szívét egyre szépülő cseppkőbarlanghoz hasonlítja.

Debreczeny Lilla valóban emberi mélységeket jár be verseiben, bár sok olyan vonása van, amely külön asszonyi voltát is mutatja. Nem nőies — feminin — vonásokra gondolunk, hanem a nő pszichofizikai sajátosságaira, mint pl., hogy közelebb érzi magát a természeti lényekhez (*Állatfantázia*) és — mint láttuk — az anyaghoz. *Valami nő* című verse is — talán tudattalanul — igazi asszonyi szemléletre vall. Verseinek legerősebb oldalát, értékét is éppen lelki mélységeket feltáró kontemplációiban látjuk. Stílusa is ezeknek felel meg legjobban: folyamatos, strófátlan versei, realizmusa, szófukarsága. Nagyon jók rövid, többnyire egyszavas, markáns címei. Kevésbbé hű hozzá vágyott tündére: a Könnyedség. Ahol erre törekszik: versszakok, rím- és szójátékok szépségeire, nem éri utól önmagát.

Debreczeny Lilla lélek-revelációi a lét és költözés asszonyi és emberi problémáival értékes nyeresége mai líránknak.

Szabó Richárd

ORMOS GERŐ: AZ ALMA MESSZE HULLT. (Regény. Singer és Wolfner, Budapest.)

Három nemzedék regénye. Ellen-Buddenbrock. Itt a család útja felfelé vezet: a jobbágyi nyomorúságból a középosztályi „jólét" felé. Az író hatalmas anyagot ölel fel, de anyagát nem tudja eggyé olvasztani, regénnyé formálni. Az élet apró-cseprő eseményeit nem tudja a regényművészet, s általában: a művészet, jelképsugárzó magaslatára emelni. Az anyag megmarad a kezében anyagnak, s az egész történet egy bő újságírói beszámolónak hat, amely azonban még csak nem is érdekes. A regény két alappillére hiányzik belőle: a szerkezet és a jellemzés. Itt nem az iskolás kategóriákra gondolunk. A szerkezet alatt a regény magvát, azt a lényegsűrítő elvet értjük, mely a mű minden zugát átvilágítja, egybekapcsolja, értelemmel látja el, s mások számára is értelmessé teszi. A jellemzés már ennek az elvnek következménye s megvalósítása: a jellemek e belső lámpáshordozói, az író szándékának a megvalósítói. Ormos Gerő regényében ilyen értelemben sem szerkezetről, ennélfogva jellemzésről sem lehet beszélni. A munka verejtékesen összehordott s jelentéktelen regénysorokra bomlik szét, ennélfogva az alakok közül sem emelkedik ki senki, nem nyer plaszticitást a regény tétova fényében. Így a történet érdeke is elvész: hisz az események közt csak sorrendi összefüggés van, belső semmi.

Az író az anyag külső megformálásához, az előadáshoz sem ért. Mondataival nem a valóságot füleli le, s nem annak visszhangját veri fel az olvasóban. Hamis felhangjai vannak stilizálásának, kamaszhangszerű elsiklásai. Ez különösen szereplői beszéltetésénél érzik. Véletlenül sem találja el a hangot, amelyen beszélniök kellene. Az embernek állandóan az az érzése, nem ismeri a miliőt, melyben regénye játszódik. Ahol maga beszél is: mintha egy Szabó Dezsővel beoltott önképzőköri elnököt hallanánk.

Az írónak mielőtt ilyen nagy fába vágná a fejszéjét, kisebb feladatokon az írás mesterségbeli fogásait kell előbb elsajátítania.

Tóth Béla

BENEDEK MARCELL: FLÓRA. (Singer és Wolfner kiadása.)

A kitűnő esszé- és irodalomtörténetíró ebben a könyvében kirándul az ifjúsági irodalom területére. Édesapja hagyományaihoz híven s emlékének áldozva teszi

ezt. Magyar szellemtől áthatva, tiszteletreméltó pedagógiai célzattal és érzékkel becses ajándékot nyujt át fiatal leányoknak.

Munkája két kis regényt tartalmaz s mindkettőben a magyar multat idézi. Flóra címűben, — mint előszavában kifejti —, édesapja hátrahagyott jegyzetei alapján, megírta a Bach-korszak magyarságának küzdelmeit az osztrák elnyomással. Főleg Pest-Buda, az akkor formálódó, jórészt németajkú polgárokból álló város életét mutatja be, de itt-ott bepillantást nyerünk a magyar vidék és Erdély világába is. Mindezt egy fiatal leányra gyakorolt hatásában szemlélhetjük, kinek édesapja szabadsághős, kufsteini rab, majd szabadulása után Pesten él gyermekeivel. Flóra, a nagyobbik leány, a Teleky Blankák, Karacs Terézek hős magyar lelkét örökölte, aki résztvesz a nemzetnevelésben: az akkor még idegen nyelvű és szellemű tanítást igyekszik magyarrá tenni. 1858—59. években játszik a cselekmény, amikor az európai politikai események kezdik éreztetni hatásukat: a sötétség oszladozik a nemzet egéről. A magyar reménység kigyulladását sorozatos Kazinczy-ünnepélyek teszik fényessé, meleggé. Ezzel a hangulattal végződik a regény, amely ifjúsági irodalmunk újabb nyeresége.

Az író másik művének színhelye Bécs, Mária Terézia idejében. Egy elszegényedett, de előkelő, magyar nemesi családból származó fiatal leány tanul meg itt, az idegen nagyvárosban dolgozni, keze munkája után megélni. Magyarságát, egyszerű, tiszta lelkületét megtartva, válik komoly célokért küzdő ifjú nővé. Vagyont örököl s visszaszerzett birtokán boldog asszony lesz. Idealizált alak, mint azt az ifjúsági irodalom törvényei megkívánják. A romantika szálai szövik át ez utóbbi írást, mely levélalakjával, kalandjaival, a magyar testőrség báljával, Bessenyei, Báróczy szerepeltetésével változatosabb, színesebb, mint a másik, — bár azt egyöntetűbb nemes páthosza értékben előbbre helyezi.

Mindkettőt tanulmányok felhasználásával s Benedek Elek nyomdokain haladva írta meg a szerző. Természetesen egyoldalú fény vetődik alakokra, eseményekre a nevetve szórakoztatás érdekében. Ennek rendel alá jellem és cselekményalakítást, valószerűséget. Az irodalom eszközeinek felhasználásával nemes eszméket akar kivirágoztatni ifjú szívekben. S ez minden ifjúsági könyv végső célja.

Debreczeny Lilla

KÉT REGÉNY. DÉKÁNY ANDRÁS: A FOLYAM DALA. RUSZKABÁNYAI EJJEMÉR: PUSZTAI KOMONDOR. (Ruszkabányai kiadás.)

Dékány András finom hangulatú elbeszélések, regények, tanulmányok, színpadi művek kísérletei után eljutott igazi területére: a lírai regényhez. Ez a műfaj sok veszedelmet rejt magában. A líra megbosszulhatja magát a prózán, de Dékány tolla megbír vele, engedelmesen simul az író minden mozdulatához. Ezzel a rakoncátlan eszközzel úgy fejezi ki mondanivalóját, hogy a hangulati elemek nem rínak ki elbeszéléséből, hanem szerves részei lesznek. Levegős regény tehát, az üde folyami levegő beburkol mindent: cselekményt, jellemet, tájat. Dékány egyéniségéhez jól illik az opálos színű, tiszta levegőburok, amely a regény tulajdonképeni tárgyát alkotja. A mese egyszerűségében alárendelt jelentőségű hozzá képest. Kalocsa közelében lévő dunai halásztelep becsületes, tiszta lelkű munkásainak életét vázolja, ahonnan az egyik halász fia: Suttogó Péter gyermekkorában elszökik egy hajóval. Robinson akar lenni, álmodozó lelkét csábítja a messzeség, a nagy kaland. Matrózinas lesz, Finnországba kerül, ahonnan legénykorában hazajön tengereken, országokon, folyókon keresztül egy vászoncsónakon. Különös édességű, vérpezsdítő idegen dalt hoz magával, amire a dunaparti halászok mind felfigyelnek, átjárja őket a folyam

dalának varázsa. Édesapjának második felesége a fiúval körülbelül egyidős: Marika. A két fiatal megszereti egymást, de ez a szerelem szinte csak sejtelem. Ki nem mondott szó, önmaguk előtt is rejtegetett gondolat és érzés. Pétert mindenki megszereti a telepen, vetélytársa is póruljár, mégis úgy érzi, idegen ő már a Duna mellett s egy hajnalon elindul csónakjával vissza Finnországba. Nem akar családjában bajkeverő lenni, lemond Marikáról. Ennyi a regény. De átszövődik az érzelmek fínomságával, a természet lelkének kiteregetésével. Vannak lapjai, amelyek megkapó szépségűek. (Pl. a hajnal leírása.) A csendes, szemlélődő halászélet, a folyó szeszélyes sodra vagy kényelmes folydogálása, nád suttogása, vízimadarak hangjai, szokásai, valószerű részletességgel jönnek felénk, — mégis minden hang, szereplő, az egész élet más oldalról mutatkozik, mint a hétköznap megszokott síkja. Felül és kívül van ezen, de ez a területenkívüliség nem bántó, ebben van a regény értelme, jelentősége. Nem közösségsikert hajhászó munka, fínom eszközökkel dolgozik. Kívánjuk, hogy Dékány ezt a területet munkálja tovább értő olvasók örömére.

Ruszkabányai Elemér: Pusztai komondora is jó regény, de már inkább engedményt tesz a közízlésnek. Sok szociális probléma, politikum, mai jelszó regénnyé alakulása ez a könyv. Reális érzékkel, erős kézzel megírt munka, érdekes drámai kifejlődésű cselekménnyel, jó lélekrajzzal. Mai korszellem hatja át, amely kissé akartnak látszik — bár lehet, hogy az írónak szívügy is, — de eszközei nem olvadtak össze az elgondolással, innen a programm átlátszósága. Stílusa merész Ez legrokonszenvesebb, legjobban kitapintható értéke munkájának. Íróját erős egyéniségnek érzem s ha mondanivalóját egyöntetűvé, símává kovácsolja, a korszerű regényirodalom nyerni fog írásaival. *Debreczeny Lilla*

MAKRA SÁNDOR: TAVASZI SZÁNTÁS. (Szeged, 1942.)

Tizennyolc falusi történetet ír meg a szerző. Neve eddig e sorok írója előtt ismeretlen, de novelláinak tartalma, tájszólásokban szép stílusa, romlatlan magyar gondolkodása s a magyar viszonyoknak eddig ismeretlen oldalról való megmutatása a legteljesebb elismerést érdemli nemcsak e sorok írójától, hanem a magyar irodalomtörténelem hivatalos kritikusaitól is. Érzésünk szerint Szabó Pál kiugrása, vagy Veres Péter írói feltűnésekor sem nyujtottak többet és értékesebbet, mint Makra Sándor ezzel a kedves kis könyvével. Nagy örömünk volt minden egyes sor elolvasásakor s kívánjuk a fiatal szerzőnek azt, hogy ezután következő műveivel sok magyar embernek szerezzen ilyen tiszta irodalommal feledhetetlen örömöket. *Gaudy László*

ORMAY IMRE: FELESLEGES EMBEREK. (Singer és Wolfner, 1942.)

Hosszú oldalakon keresztül gyötrődik az olvasó, figyel minden rezzenésre, s várja azt, hogy a túlméretezett bevezetések hova akarnak eljutni. S amikor a lényegre tér át az író is, akkor annyi időszerű mondanivalót önt magából egy kissé elhasznált ormában, hogy az olvasó most már a bevezetések hosszúságát egyáltalán nem érti. Örömmel élvezheti meg az olvasó azt, hogy a szerző, különösen az első hosszabb lélegzetű novellájában az első világháború utáni ifjúság életét olyan oldalakról mutatja meg, amelyek valóságosak és irodalmunkban mindeddig mégis ismeretlenek voltak. Ez a novellás kötet egészében azonban még csak nagy kísérlet s ahogy a szerző önmagával is viaskodik, hogy filológus, lirikus, vagy filozófikus tartalmú elbeszélő legyen, az az ő jövőbeli személyes ügye, de ez a küzdelem nyomai novelláiban feltűnően észrevehetők. Érdekes, hogy ez az őszinte önmagára utalás növeli az olvasóban az íróval szemben jelentkező értékelését.

Gaudy László

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

5

TARTALOM:

Ravasz László: **Az emberi művelődés alapítólevele** • Maller Sándor: **Comenius és Sárospatak** • Juhász Géza: **Csokonai utódai** • Asztalos Sándor: **Templom, templom, Nagytemplom...** (vers) • **Könyvek és írók** (Kiss Árpád: **Gondolatok Imre Sándor könyvéhez** — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. MÁJUS **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KISS ÁRPÁD: Háborús élet, megújhodás, nemzetnevelés (Gondolatok Imre Sándor könyvéhez) — — — 146
PAP FERENC: Joó Sándor: A húsvét homiletikuma — 151
MÁTRAI LÁSZLÓ: Vatai László: A szubjektív életérzés filozófiája — — — — — — — — — — — 152
OTROKOCSI NAGY GÁBOR: Kiss Árpád: Mai magyar nevelés — — — — — — — — — — — — 154
TŐKE LÁSZLÓ: Giovanni Jalla: Storia della riforma in Piemonte — — — — — — — — — — — 156
DEBRECZENY LILLA: Ignácz Rózsa és Barsy Irma könyvei — — — — — — — — — — — — 157
GÖNCZY GÁBOR: Jankovich Ferenc: Téli szivárvány — 157
TÓTH BÉLA: Rab Gusztáv: Miért, Dániel? — — — 159
TÓTH BÉLA: Bohuniczky Szefi: Asszonyok és lányok — 159
GÖNCZY GÁBOR: Rolla Margit: Akiért a végtelen üzen 160
CSABAI ISTVÁN: Gy. Szabó Béla: Homokvilág — — 160

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az emberi művelődés alapítólevele

Nagyvárad, 1943. március 27.

A mult században a felvilágosodott gondolkozás legtöbb kifogást a Szentírásnak ama része ellen emelt, amely a teremtés történetét, az ember származását, egyszóval a világmindenség életének megindulását mondja el. Nem győztek eleget mosolyogni a világ és az ember teremtésének általuk naívnak tartott elbeszélésén. S azóta a legmélyebb gondolkozók egymás után vallják be, hogy a teremtés történetében olyan mélységes igazságok rejlenek a költői kifejezés burka alatt, amelyek a világ és az élet magyarázásához meglepően új és igaz szempontokat adnak még azok számára is, akiktől a kijelentésről szóló teológiai gondolat talán kissé távolabb áll.

Ilyen gondolat pld. az, hogy a mindenség tetőpontját az emberben éri el, vagy: az anyagi világ csúcspontja a szellemi világ. Ilyen pld., hogy a humánum felette áll a természetnek; ilyen az is, hogy az emberi minőség egy élő egység, a humánum vérének és lelkének közössége. Ilyen végezetre az is, hogy a földön lefolyó életnek legnagyobb rendszeres és egységes vállalkozása az, amit emberi művelődésnek nevezünk.

Most éppen erről akarok beszélni. Előveszem a Szentírásnak azt a néhány versét, amelyet az *emberi műveltség alapítólevelének nevezek* s megkeresem benne azokat az örök törvényeket, amelyek az emberi művelődést szabályozzák.

Ez a néhány vers így hangzik: „*Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon*". (I. Móz. 1, 27—28.) Méltán lehet ezt a felolvasott két verset egy isteni alapítólevélnek mondani. Egy nagy ajándékot ad benne Isten, az elfogadását egy nagy kötelezettséghez fűzi s rendelkezik a felől, hogy ezt az Ő nagy nagy ajándékát hogyan kell az Ő akarata szerint, az Ő dicsőségére fordítani. Vegyük ezt rendre.

1. Ha az emberi művelődést isteni alapításnak és Istentől eredő megbízatásnak vesszük, egyszerre magunk alatt hagyjuk, mint a felhők felé szálló gépmadár utasa a sürgő-forgó piac lármáját, azokat az erőltetett és kínlódó magyarázatokat, amelyek az emberi művelődés eredetére vonatkoznak. Mit ásnak ki az archeológusok őskori sirokból? Miről beszélnek a feltárt, homokba süllyedt városok? Hogy kezdte magát egyszerre a majom olyan jól viselni, hogy lassanként egész tűrhető emberré lett? Mind olyan kérdések ezek, amelyeket érdekes tudni, érdemes eldönteni,

de amelyek mind mellékkörülményekké válnak annak a nagy hitvallásnak az orcája előtt, hogy az emberi művelődés a termtő Isten rendelése. Nem emberi találmány, nem is emberi erőfeszítés; egy roppant nagy megbízatás, amely kitüntet és amelyért felelősséggel tartozunk. Ha az emberi művelődés Istennek nagy ajándéka, akkor lényege szerint jó és ez kirekeszt minden olyan okoskodást, amely a műveltséget gyökerében romlásnak tartja, vagy ártalomnak az ember életében. A műveltség kegyelmi ténye Isten universalis gratiájának, az általános kegyelemnek ajándéka. Vannak olyan törvényei, amelyek a teremtés rendjéhez tartoznak, azaz, ha valaki megszegi, meghal maga is és meghal a műve is. A teremtés törvényeit éppen az jellemzi, hogy létfeltételek és sub poena non existentiae érvényesek. Jó ezt tudni mindazoknak, akiknek gyönyörűségük telik a dekadenciában.

2. Most nézzük meg azt az ajándékot, amiről ez az alapítólevél szól. Az ajándék egy képesség és egy feladat, együtt maga az emberi minőség. Ugyanis a mindenség minőségi betetőzéséül a fölszálló értékek során Isten megteremti az embert. Az embert a maga képére teremti, ez tehát az ajándék egyik fele; a képesség, a tehetség. Azután egy feladattal bízza meg, hogy az Ő képében uralkodjék a világ felett, azaz a teremtett mindenséget hajtsa Isten akaratának királyi rendje alá.

Mi ez az istenkép? Azt hiszem, legvilágosabban akkor mondom meg, ha az állítom, hogy szellem. Olyan minőség, amelyik Istennel rokon; az embernek az a része, amely Istenre emlékeztet. Isten pedig az abszolut szellem, csupa ész, öntudat, akarat, egyszóval intelligencia. Ez az embernek nagy kiváltsága. Világos, hogy ajándékba kapta, nem maga szerezte, tehát sohasem hivalkodhatik vele; Istentől kapta, tehát Isten hűbérajándéka, csak az Ő dicsőségére élhet vele. Ha arra használja, hogy Istent megtagadja, a legszörnyűbb lázadást követi el Ura és Gazdája ellen. Ha az történik meg, hogy Istenről megfeledkezik, e rettenetes mulasztásnak beláthatatlan következményei lesznek: eltévelyedik, zsákutcába jut s végül megtagadja vagy megátkozza önmagát.

De ajándék a megbízatás is. Az istenképet az ember nem a maga mulatságára nyerte, nem azért, hogy saját dicsőségébe gyönyörködjék, hanem azért, hogy szolgáljon vele. Ezzel az óriási ajándékkal ott áll a világ kellős közepében s az a feladata, hogy ő, ennek a világnak egyik legkisebb és leggyöngébb része, azt a halhatatlan minőséget, amelyet magában hordoz, tegye uralkodó elvvé a világban, azaz: *az egész természeti rend szolgáljon a szellemnek.*

Ez a kultúra lényege. Kultúra tehát csak ott van, ahol a szellem vállalja és megvalósítja a maga isteni feladatát: uralkodóvá teszi a szellemet a természet rendje felett. Kultúra nem lehet ott, ahol nincs szellem, pld. az állatok világában és kultúra nem lehet ott, ahol nincs természet, pld. az angyalok világában.

Tragikus szó ez, „uralkodjatok". Ebben ki van fejezve az, hogy a természet nem szívesen enged a szellem királyi igényének.

Ki van fejezve az, hogy a szellemnek minden erejét össze kell szednie, hogy a maga uralmát biztosítsa és kiterjessze. Ki van fejezve benne, hogy nem jön létre máról-holnapra ez az uralkodás, hanem ez olyan szakadatlanul kibontakozó folyamat, amelyben vannak nagy visszaesések, csatavesztések, újrakezdések, szóval meg van benne mindaz az egyenlőtlenség, ami a természet és a szellem küzdelméből származhatik. Ki van fejezve benne az, hogy ennek a megbízatásnak nincsen vége, párhuzamosan tart addig, amíg a mindenségnek és a szellemnek élete tart. Az emberi művelődés olyan szerzemény, amelyik célját sohase éri el s lényege mindig maga az erőfeszítés.

3. Világosan meg van jelölve ebben a királyi alapítólevélben az is, hogy ki a megajándékozott. Nem azt mondja: maga az ember, hanem a férfi és a nő összefüggésükben, egymásrautaltságukban és különbségükben. Ebből kiérezzük azt, hogy az ember eszméjét a nő és a férfi együtt adja, egymáshoz való viszonyukban. Ki van fejezve ebben az, hogy a *művelődés magának az emberi közösségnek egységes vállalkozása.* Az egyes ember lehet sejtje, kis kereke, haszonélvezője, parazitája az emberi művelődésnek, de sokkal inkább teremti őt a kultúra, mintsem ő a kultúrát. Az is világosan következik belőle, hogy az emberi művelődésnek létfeltétele az ember szaporasága. Michel Angelo, Goethe, Sophokles és Wagner nagyszerű és kivételes epizódok a művelődés nagy hősköltemányében, de a daktilusok, amelyből összetevődik az egész éposz: az apák, akik nemzenek, az anyák, akik szülnek, a gyermekek, akik születnek, egyszóval az emberi életnek ez az egyetemes sodra, amely ellenállhatatlan erővel viszi tovább a szellem uralmát. Milyen megrendítő tanúság ez arra, hogy ahol a szaporaság megcsappan, a szellem csatája elveszett s csak az a nép termel nagy embereket, ahol az anyák nem felejtenek el szülni.

Következik belőle a művelődésre nézve az a törvény, hogy az első művelődésalakító tényező a család. Minden családnak megvannak a maga hagyományai, szokásai, közös alkotásai, háza, kertje, vállalata, vagyona; meg van a maga nyelve, meg van a maga beolvasztó és átalakító szelleme. Az olyan műveltség, amely a családot széttöri, önmagának ássa meg a sírját: kultúrává sohasem lehet, legjobb esetben múló civilizáció válhatik belőle. De következik ebből az is, hogy a műveltség a családon túl is közösséget épít. Már egy szórványban egy szomszédságnak meg van a maga műveltségképező ereje, vág egy utat, épít egy hidat, dalol egy dalt s ez őket egy csoportba köti össze. Érthető tehát, hogy a nép is ilyen műveltségközösségből támad és ilyenből él. Néppé válik az az embercsoport, amelyik együtt lakik s a természettel vívott küzdelemben közös eljárásokat dolgoz ki. Az a népcsoport, amelyik magát eredeténél, minőségénél fogva másnak tartja, mint a többi népcsoportok, amelyiknek meg van a maga magyarázata arról, hogy honnan jött, miért van itt, hogy került ide. Tehát az a csoport ember, amelynek közösek a hagyományai, közösek a szokásai, életmódjuk és exisztenciájuk; ahol egymásba szövődött

terv és rend alakult ki arra nézve, hogy egyik hogyan segítse a másikat, miképen részesüljenek a közös vállalkozások terhében és eredményében; az az embercsoport, amely egy nyelvet beszél, közösen tesz vallomást a felette uralkodó láthatatlan erőkről s mint közösség mind e vonások által egyéniesül: az ilyen embercsoport **a nép.**

Az ilyen népcsoport aztán létrehozza a maga jogi testét, politikai szerkezetét; állammá építi ki magát s ezzel, mintegy erőditménnyé alakítja át az együttlakást. Az állammá szerveződött nép, amikor függetlenségét mindenkivel szemben megőrzi: öntudatában beszámol magának multjáról és jövendőjéről. A maga egészének és minden tagjának életét nagy etikai elvek szerint kívánja megszervezni; a maga létét és minőségét értéknek tartja és mindent elkövet, hogy valósággal az is legyen. Így támad a nemzet kristályos lénye. A nemzet maga öncél, mint a család, mint az egyén, mert eredetét a teremtés koncepciójából vette és Isten rendelésére vihető vissza az élethez való joga és az élet iránti kötelessége. De mint ahogy az egyén, a család, úgy a nemzet öncélúsága is bizonyos ponton korlátozást szenved, mert a nemzet legmagasabb rendeltetése nemcsak önmagának a fenntartása, hanem az is, hogy az egész emberiség nagy erkölcsi közösségét a maga fennállása és küldetésének betöltése által emelni és gazdagítani igyekezzék. S az emberiség élete is olyan öncél, amelynek egyetlenegy korlátja van, az t. i., hogy Isten dicsőségét szolgálja, vagyis a szellemnek, az istenképnek a természet felett való uralkodását előmozdítsa és megvalósítsa. Nincs jogosultsága egy olyan emberiségnek, amely állati célt tűzött ki maga elé, egyszerűen azért, mert ha egy teremtmény megfeledkezik a maga rendeltetéséről, elveszítette létjogosultságát, amelyet a Teremtő éppen rendeltetésében biztosított néki.

4. Az emberi műveltség alapítólevelének egyik nagyon fontos rendelkezése az, amely megszabja, mikor él vissza az ember ezzel az ajándékkal. Két formában élhet vissza.

Először akkor, ha a szellem elárulja a maga ősi, tiszta mivoltát és összekeveredik a természettel. Ez a materializmus gondolata. E szerint a szellem is természet és tisztán természeti törvények uralkodnak rajta. Jó az, ami természetes; szép, ami valóságos; erkölcsös az, ami ösztönös. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a hasznosság vagy a kényelem érdekéből bizonyos korlátozásokat állítsunk fel s ahhoz tartsuk magunkat, hogy minél kevésbbé zavarjuk egymást. Ez a gondolat igen kényelmessé teszi az életet, de az embert legjobb esetben csak magasabbrendű állatnak tudja elképzelni. Ez a felfogás nem veszi tudomásul az istenkép realitását s nem tud beletörődni abba, hogy a szellemnek megvannak a maga a priori törvényei, amelyeknek föltétlenül érvényesülniök kell. Ez a felfogás nagy eredményeket mutathat fel, az emberi szellem ötleteit, erőfeszítéseit felhasználhatja arra, hogy az életet kényelmesebbé, könnyebbé tegye. Bámulatos leleményről tehet tanúságot, amikor arról van szó, hogy a technika vívmá-

nyait az emberi akarat szolgálatába állítsa, tehát igen jelentős lépéseket tehet az általános tanultság, egészségügy, népjólét, szociális fejlődés terén. Megtörténhetik, hogy a közösségből mindenkinek autója van, fürdőszobája van, hideg-meleg víz folyik a vezetékben, nagyszerű kórházak gyógyítják a betegeket, közkönyvtárakban ingyen lehet művelődni, színházak, mozik szórakoztatják a legszegényebb néprétegeket is, kenyérgondja egyre kevesebb embernek van s mégis valami hiányzik az ilyen társadalomból: elveszett belőle az istenkép, a szellem szentségének a gondolata, a teremtő Istennek való hódolat, az előtte megálló felelősség, a tőle vett erkölcsi parancsok szentségébe és megmásíthatatlanságába vetett hit. Elveszett az a gondolat, hogy jövevények, zsellérek, sáfárok vagyunk, nincsen itt nekünk maradandó városunk, hanem örökkévalót keresünk és mi átmegyünk e siralomvölgyön a mennyei Jeruzsálem felé. Ahonnan ez a gondolat hiányzik, ott csak civilizációról lehet szó, de nem lehet szó igazi műveltségről. A kettő között remtő Istennek való hódolat, az előtte megálló felelősség, a tőle vett nikai fejlettség: a kultúra: a lélek belső emelkedettsége. A civilizációt műveletlen népek is könnyen elsajátíthatják, megtanulják az autót, hallgatják a rádiót; a műveltséget pedig csak hosszú küzdelmekkel, belső átalakulással lehet elsajátítani s csak lelki hatások útján átalakított lelkeknek átadni.

A másik visszaélés pedig az, ha az emberi szellem megfeledkezik teremtmény voltáról s a maga dicsőségére kíván uralkodni. Ennek örök példája a bábeli vállalkozás, a bábeli tragikum. Amikor az ember azt gondolja, hogy a maga erejéből Istenné lehet, tornyát felépítheti a csillagos égig, nincs határa az elért lehetőségeknek. Ez annak a gőgnek az állapota, amikor az ember csak önmagát imádja, Istenről nem vesz tudomást s életéből kivész az a teremtésből vett követelmény, hogy küldetése egy szolgálat, Isten dicsőségének a szolgálata.

Ez a kettős tévelygés elkeveredhetik egymással, sőt azt tapasztaljuk, hogy egyik a másikat nagyban táplálja, ami érthető is, mert mind a kettő annak a szörnyű romlásnak a következménye, amelyet a bűn követett el a világban. Az emberi művelődés alapítólevelénél későbbről kel az első szörnyű elmarasztaló ítélet, amely a bűnbeesett ember terhére megállapítja a bekövetkező vilgromlás minden szörnyű következményét. Mik voltak ezek a következmények? Az emberen megromlott az istenkép, nem tudta megismerni, nem tudta tükrözni, nem tudta szeretni Istent; nem hitt és nem engedelmeskedett. Fellázadt ellene s ezzel kárhozatot vont fejére és maradékaira. Eltékozolta drága örökségét úgy, hogy annak csak apró töredékei maradtak meg, egy elveszett királyságból néhány kavics. Megromlott az ember hivatástudata, uralkodni akart a világ felett, de kegyetlenül és a maga dicsőségére. Azért akart uralkodni, hogy kivonja Isten hatalma alól s ezáltal a sátán királysága alá adta. Megromlott a férfinek az asszonyhoz való viszonya, a szerelem minden bűnnek a forrása s bármily vad örömöket is ígér, a legtöbb nyomorúság rajta keresz-

tül köszöntött be a világba. Fájdalommal jár a születés, fájdalmas a munka, meg van átkozva kezünkben a kenyér és irtózatos rajtunk a halál. Minden új emberrel nő a világon az istentelenség és, hogy az ember a maga képzelt civilizációjáról hogyan zuhan vissza a teljes állatiasságba, azt egy-egy világháború mindegyre megmutatja a kételkedőknek. Bábel tornyai félbemaradnak, az építők összevesznek, legyilkolják egymást, vagy szétszóródnak, míg egy-egy csoport megint összeverődik valahol, hogy ezt a vígasztalan sötét vállalkozást továbbfolytassa: építse tornyait és temetkezzék romjai alá.

5. Ezért az emberi műveltségnek legnagyobb kérdése lett, a *helyreállítás* kérdése; az, amit váltságnak nevezünk. Az elveszett istenképet vissza kellett adni az embernek, mert ha nem, a végső romlást senki sem tartóztathatja fel. Az istenkép helyreállításának csodálatos vállalkozását nevezzük megváltásnak. Benne történt meg az, hogy egyszer csak megjelent e földi világban Istennek képe testbe öltözötten. Azt mondta magáról, hogy szelíd és alázatos szívű, külsőleg az volt, semmi tündöklő és semmi kívánatos nem volt rajta. Isten képének nem a dicsőségét, a szépségét, a felségét hozta, hanem hozta az emberi szenvedés, az ártatlan áldozat, a helyettes elégtétel képét. De benne megmutatta az isteni szeretet végtelenségét, a halhatatlan lélek drágaságát, a kegyelem hosszútűrését, az újrakezdés lehetőségét; létrehozott egy társaságot, ahová egybegyüjti mindazokat, akik benne hisznek és hozzá akarnak hasonlítani. E társaság a maga egészében és tagjaiban sokat szenved, sokat tűr, sokat csalódik, de meg van az a nagy kiváltsága, hogy hirdetheti Isten vígasztaló, megváltó és újjászülő Igéjét.

Azért az emberi művelődésnek mindig az a legszentebb kötelessége, az az egyetlen menedéke, hogy magába szálljon, Krisztusban felfedezze az elveszített istenképet, ismerje meg ennek az istenképnek örökkévaló vonásait és megtelve ennek a képnek vonzó erejével és átalakító sugárzásával, igyekezzék ebben a világban az ő szellemét testbe öltöztetni.

A kultúrának egyetlenegy menedéke és orvossága: Krisztus.

Ravasz László.

Comenius és Sárospatak

Országok vándortanítója volt, pedig húzódozott a kimozdulástól. Mindenüvé szükségből ment és szinte akarata ellenére járta végig fél Európát. Élete így vált folytonos alkalmazkodássá: ahány ország, annyi félévé. A végén összekuszálódtak benne a nevelő és a filológus, a szektárius szabadságszerető és a vallási misztikus vonásai.

Hatása túlcsap az életét határoló évszámokon. *350 éve született* és mint minden nagy ember, sokat megelőzött és elhagyott: innen is, onnan is túlér a korán. Megelőzte és el is hagyta. Magyarországi emlékét egyetlen dombormű őrzi, amint Lórántffy Zsuzsanna diákjait gondjaiba veszi.

Mindössze 4 évet töltött Sárospatakon, de ez is elég volt, hogy a várost — iskoláján keresztül — híressé tegye. Úgy jött a Nagyasszony hívására Patakra, mint Platon Syracusaeba: ha nem is az eszményi államot akarta megvalósítani, de legalább annak előcsarnokát, az eszményi iskolát. Csalódnia kellett, mert a nagy államfilozófusok és elméleti pedagógusok közös sorsa, hogy elveik a gyakorlatban majd mindig csődöt mondanak. Comenius Patakról keserű ízzel, kiábrándultan távozott.

De már addig is sokat csalódott. Nagy gyakorlata volt ebben egész életében. Egy elismerésre, legalább két csalódás jutott. Sokszor volt szerencsés, de végül mégis szerencsétlen. Viszont makacs szívóssága, mit nem egyszer táplált babonás hite is, roppant erőt adott neki. Hős volt, a maga módján! Életét arra tette fel, hogy kitaszított hitsorsosait, a cseh-morva testvéreket, elfogadott vallásúakká emelje. Vallásszabadságot kért, vagy legalább is segítő ígéretet és nevelést adott cserébe. Ígéretet bőven kapott, segítséget ritkán; maga, a tőle telhetőt, mindig megtette.

Nagyon sokat szenvedett. Korai árvasága volt a kezdet. Majd első felesége után gyermekét is elvesztette. Aztán éveken át bujdosott hontalanul. Többször is kifosztották mindenéből, úgyhogy semmije sem maradt. Testi-lelki megpróbáltatásait csak fokozta a kiábrándulás, hogy végül is hiába volt minden: reményei elapadtak, az ígéretek megnyugtatássá, aztán jámbor szándékká fakultak, s minden maradt a régiben: a régi nyomorúságban.

Sokáig élt. A vége felé talán már maga is úgy érezte, s minden újabb év arról győzte meg, hogy élete célját már nem éri el. 1592-ben született a morvaországi Nivniče-ben. Gyerek volt még, mikor kitünt és ettől kezdve mindig csak kitünt! A teológiát Prerauban végezte, de közben Heidelbergben is megfordult. Pap lett és egyszersmind tanító is. Mozgalmassá akkor vált élete, hogy hazájából, mint papot, rendeletileg kiutasították. A lengyelországi Lesznóban talált aránylag nyugodt otthont. Innen indult hosszú útjaira, tele reménnyel és akarattal és mindig ide került vissza, sokszor kiábrándultan. Lesznóban növekvő tekintélyre és mindig új erőre kapott.

Híre sok helyt ismertté és keresetté tette. Megjárta Angliát is, ahol egy collegium vezetésével is megkínálták. Talán maradt volna, de az ír felkelés, majd a király és parlament közti viszály bizonytalanná tette a letelepülést. Különben sem az volt a célja, hogy végképp ott maradjon. Svédországba egyenesen hívták, hogy elgondolásait mutassa be gyakorlatilag. A munka lassan haladt és talán kedvetlenül is. Éreznie kellett, hogy kétlaki élete miatt milyen fonák helyzetbe került: azt, hogy Svédországban „élt", de nem volt ott „otthon", hogy eszközzé válik, miközben másokat akart eszközzé faragni a maga számára, bár jó szándékból. Aztán a megtisztelő bizalom, mely otthon püspökké emelte, rövidesen hazahúzta. Püspök lett, első szenior, de mindez csak cím és jelleg volt. Különösen azután, hogy a westfáliai béke örökre hazátlan száműzöttekké tette a cseh-morva testvéreket s velük együtt Comeniust is.

Az íráshoz menekült hát, mint előbb és később is annyiszor. Alig múlt húsz éves, hogy először könyvet szerkesztett. S attól kezdve kötetek hosszú sora jelzi az utat, amin végighaladt. Ezek az állomások a sikerek és reménységek útjelei. Ezekben bontotta ki tervét, az eszményi iskola körvonalait, melyben az összes tudományt rendíthetetlen alapon, feltétlenül érvényes törvények szerint akarta újjá építeni. Ezt nevezte ő „schola pansophica"-nak.

Ifjúkori mesterei, Alstedius, Piscator és Bisterfeld révén, akik idővel Erdélybe kerültek, nálunk is ismertté vált mozgolódása. Nyomtatásban megjelent könyvei szélesebb körben népszerűsítették. Már addig is nem egy európai ország szerette volna megnyerni tanítójául, de ő kérette magát. Húzódozása érthető volt. Oda kacsintgatott, honnan a legtöbb segítséget várhatta hitsorsosai és a maga számára. Közvetlen segítség kellett, esetleg háborús kiállás is. Főleg azért ejtette el a túlmesszi Angliát s ezért választotta kényszerből a baráti Svédország és Patak közül az utóbbit, a Rákócziak birtokát. Innen többet várt, mert itt a mult is többre kötelezett. A Rákóczi név csengése, aztán egyik exaltált pap-társa zavaros, de soha meg nem szűnő jóslatai a nagy család várható segítségével kapcsolatban s végül a többszöri igen szívélyes hívás Patakra vonta. Azt gondolta, hogy egy csapásra kettőt is elérhet: segít az otthoniakon és megvalósítja régi álmát, az eszményi iskolát — gyakorlatban.

Így került 1650-ben Patakra. Már nagyon várták. Talán túlságosan is! Ezért csalódtak mindketten, Comenius maga is, de a patakiak szintén. Pedig megélhetése fejedelmien volt biztosítva: kétszer annyi fizetést kapott, mint a mult század végén egy egyetemi tanár nálunk! Aztán szabadkezet az irányításban és vezetésben, mert nem poros tanterem várta, hanem igazgatói szék. Olyan iskolába jött, mely a mult köveiből és kövein épült. Patakon iskolai hagyomány élt már akkor, mielőtt az alapító Perényi Péter 1531-ben megmozdult volna. A reformáció előtt hét kolostoráról is tudunk, ami virágzó egyházi és iskolai életet gyaníttat. Itt tanult az ágostonrendiek hécei rendházában Szalkay László, a mohácsi

csatában elesett esztergomi érsek. A hagyomány szerint itt volt ferences Kopácsy István és Sztáray Mihály, az iskola szellemi alapítói. A ferencrendi apácazárdában talált első otthonra az eleinte alsóbbrendű, majd hamarosan kollégiummá, sőt Comenius idejében már anyaiskolává fejlődött intézet. Valóságos református egyetemmé nőtt, az egyetemek nemzetközi kiváltságai és jogai nélkül s egészen a XVIII. század közepéig megőrizte egyetem-ízű deáki-társaság jellegét is.

Mikor Comenius Patakra érkezett, olyan iskola várta, melyet nem sokkal azelőtt megújított törvények irányítottak. I. Rákóczy György a gyulafehérvári színvonalára akarta emelni, s már jóval Comenius Patakra érkezte előtt, — mintha sejtette volna a híres vendég majdani legfőbb kikötését — előrelátóan nyomdát tervezett. Halála után felesége, Lórántffy Zsuzsanna lett az iskola lelke. A nagyasszonynak mindenre akadt ideje: míg ura élt és hadakozott, a roppant birtokot ő tartotta szemmel. Puskaport gyártat, ágyúkat öntet, seregeket szerel fel egyedül; de közben könyvet is ír és nyomat, aztán gondol arra is, hogy tanulókat küldjön külföldre, templomokat emeljen és iskolákat támogasson, legfőkép a patakit. E közben lesz figyelmes Comeniusra, akit már férje is csalogatott Patakra. Csakhogy akkor — a westfáliai béke előtt, — Comenius még másokban reménykedett.

A mester munkatársakra is akadt a pataki vezetők között. A Nagyasszony fia, Rákóczy Zsigmond, rendkívül művelt, könyveket gyüjtő és a tudományokért rajongó ifjú volt. Valószínű, hogy ő sürgette legjobban a meghívást, viszont őt meg Tolnai Dali János, az iskola legkiválóbb tanára, aki Comeniust már külföldről ismerte és igen nagyra becsülte.

És Comenius mégsem érezte magát otthon Patakon, mint ahogy Svédországban sem. Nagy fizetése biztosan szemet szúrt a patakiaknak eleitől fogva. Idegen származása szálka volt sokak szemében, tekintélye és nagy szava féltékenység alapja. Igazában csak kevesen tudták elgondolását követni, vagy nem is akarták. Többen akadtak, akik nem nézték jó szemmel a változtatásokat. A szokások ereje fojtogató volt, még akkor is, ha fejedelmi pártfogók álltak az újító mögött. A sokfelől kapott kicsinyes tűszúrás és meg nem értés lassan keserűvé vált.

Az iskola átszervezése azért elég jól haladt, csak lassan. Comenius hét osztályt emlegető tervezetét elfogadta ugyan a kormányzó bizottság, mégis a három osztályú latin iskola felállítását rendelte el a nemesi szülők sürgetésére. Erre a két első osztály megnyilt, mielőtt még a tankönyvek elkészültek volna. Zavaró volt az is, hogy nem akadt elég állandó tanár, csak felsőbb éves hallgatók, akik nem vállalták szívesen a sok gondot adó tanítást. De nem is érthették a módját, és tanulás mellett még tanítani is, nem könnyű dolog. De baj volt a diákság felületes tanulásával is, akik csak belekaptak az új tárgyakba, röptiben, elmélyülés nélkül. S mégis, a sok nehézség ellenére sok minden sikerült és Comenius Patakon töltött 4 éve, pedagógiai működése szempontjából, élete

leggazdagabb idejének tekinthető. Tankönyvek meghonosításával megszüntette a kompendiumok időrabló másolását; népszerűsítette az iskolai színjátszást; gyarapította a könyvtárt, melynek abban az időben, Rákóczy Zsigmond könyveit is beleértve, nem volt párja a két magyar hazában; javaslatára világi gondnokok ellensúlyozzák a papi befolyás egyoldalúságát azóta is, és emelik az iskola tekintélyét kifelé; de a legfőbb érdeme mégis a latin nyelv tanításában behozott új módszer volt: száraz grammatizálás mellett, példákból, beszédgyakorlat alapján, főleg a szemléltetés segítségével tanított. Munkája nyomán valósággal kis rendezett diákállam volt kerekedőben az iskolán belül, egy eszményi „Latium in Hungaria" a gyakorlatban, ahogy ő becézte.

Jó darabig úgy látszott, hogy a cseh-morva testvérek ügye is jóra fordult. Aránylag jobb idő következett a mesterre. Nagy napja lehetett az is, mikor ő adta össze a fiatal Rákóczy Zsigmondot phalzi Henriettevel, az angol királyné húgával. A Nagyasszony is mindenben szabad kezet adott neki. Jól működött a nyomda is: első terméke Comenius beköszöntő beszéde volt. A Patakon írt Orbis Pictus, az első képes olvasókönyv, csak azért nem, mert nem akadt megfelelő helybeli fametsző. Ezért lett aztán Nürnbergé a dicsőség!

De egyszerre megváltozott minden. A fiatal Rákóczy Zsigmond felesége meghalt s a férj nemsokára követte. Comenius elégiát írt halálára s talán nem is sejtette, hogy ugyanakkor saját álmait is temeti. Mert Patak nem lett mégegyszer a régi! A tudományokért rajongó herceget nem pótolhatta a gyászoló Nagyasszony, bármennyire is akarta. Hangossá vált az ellenzék is és Comenius hamarosan egyedül maradt. A féltékenység és rövidlátás megakasztott minden további munkát; de főleg az a tény, hogy pozitív segítség most már nem volt várható, mert a betegeskedő özvegy ezen a téren sem pótolhatta nagyratörő fiát. Comenius pedig elsősorban politikai segítségért jött Patakra! A kilátásba helyezett és remélt segítség semmivé, az emberi rövidlátás bosszantóvá vált. Comenius hát „mindeneket halálosan megúnva" — ahogy írta — lemondott állásáról és elhagyta Patakot.

Pedig a magyarokat, mint nemzetet, sokra tartotta, de hibáikat is kiteregette. Jó szeme volt, sokat látott. Feltűnt neki, hogy az ország földje jó, mégis mennyi az éhező, mennyi a ragályos betegség és korai halál. Öreget alig látni, mert rossz a táplálkozás. De bőven akad irígység és gyűlölet, meg viszály. Olyan törvények kellenének, amik alól senki sem húzhatná ki magát, se úr, se paraszt. De miyen törvény kéne a lustaság ellen? Vagy mi töltené meg tettel a szájjal gyakorolt hideg és józan vallásosságot? Baj van a neveléssel is: az ifjúságot nem eleven tevékenységre nevelik, nem tanulnak semmit sem alaposan, de nem is tudnak és nem is akarnak. Pedig elveszett a nap, vagy óra, amelyben semmit sem tanultunk. És a nép? Jobban kéne vele bánni, helyesebben róla gondoskodni. Az észretérés iskolája: ez kéne ide! A sok rossz, de igaz szó után kicsattan az elismerés is végre: „ha Ti, hunjaim, tudtok

élni tehetségtekkel, bölcseség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább, mert sem a természet, sem az ég, sem a föld nem ellenségetek"!

A hibák meglátásához jó szem kellett, az elismeréshez jövőben bízó hit. Idegen létére Comenius méltó előfutárja a tisztánlátó és korholva javítani akaró magyarok hosszú sorának, kiktől egyedül az választja el, hogy hiányzik belőle a magyar sors vállalása.

Patakról egyenesen Lesznóba ment, erőt gyüjteni és pihenni, de milyen élet várta! Néha felcsillant a remény is, de most is csalóka volt, mint mindig. Nemhogy szabadság, de újabb, ezúttal végzetes csapás következett. Mikor már úgy látszott, hogy Károly Gusztáv svéd király, az angol Cromwell és II. Rákóczy György között létrejön a várva-várt szövetség, mely a lengyel protestánsokat s az odaszakadt cseh-morva testvéreket is megvédte volna, Lesznót a katolikus lengyel nemesség fenyegette: ott veszett a tűzben Comenius minden vagyona s annál is többet érő kéziratainak egész kötege. Nem változtatott a helyzeten II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjárata sem, hacsak nem annyit, hogy Comenius ezután csakugyan semmit sem remélhetett.

Öreg fejjel megint útrakelt. Ezúttal az utolsóra. Önéletrajza várta még és misztikus ábrándjai. A multból élt, mert remény már nem volt számára, csak emlékezet. 78 éves is elmult, mikor 1670-ben, Amsterdamban meghalt. Hosszú életének az a legszomorúbb valósága, hogy ő, a jövendő szálláscsinálója, országok vándor tanítómestere, életében sehol sem kapott igazi otthont!

Maller Sándor

Csokonai utódai

Mit adott a debreceni önképzőkör az irodalomnak?

I.

Kétféle valóság van: nemcsak az oknyomozó történet igaz, hanem a népmese is. Mikor megjelenik az És Mégis Mozog A Föld, a debreceni diákélet hőskölteménye, joggal olvassa rá Gyulai, hogy nem igaz abból egy szó sem. Csakugyan hiába keresnénk a mult század hajnalán a kollégiumban leendő nagy drámaírót, őshaza-kutatót, színigazgatót, népzene-nyomozót. Jókai szimata mégis csalhatatlan: — egész új szellemi életünk az Alma Materből nőtt ki. Jókai, ha téved, legföllebb hátrányára téved Debrecennek: amit ő az 1810-es évekre képzel, mind lejátszódott már negyedszázaddal korábban. Csokonai egymaga az egész „csittvári" együttes: irodalom és színház, Ázsia-rajongás és népdal, magas Európa és mély magyarság.

De szervez ő magának önképzőkört is, ugyanakkor, midőn a Soproni Magyar Társaság megalakul. Összeáll diáktársaival az európai nyelvek, irodalmak tanulmányozására. Kicsapása pilla-

natában azonos erők csoportosulnak köré, mint Jókai regényében. Van tanár, aki szereti, mégsem foghatja pártját, hiába emlékszik vissza tulajdon ifjúkori forrongására. Hiszen ha a csittváriak *pontosan azt* csinálnák, amit a hajdaniak, megmentené őket az öreg Járai Ézsaiás. De az ifjak olyan intézményeket támadnak, amelyeket az idősebbek szentnek tartanak!

Hanem hiszen távozhat már Csokonai: fölébresztett lelkeket hagy maga után. Ha a mai műsorban [1] megérdemel néhány áhítatos percet, mit adott a mi önképzőkörünk az irodalomnak, kezdjük a kérdést azon, hát az irodalom mit adott az önképzőkörnek. Egyszerű a válasz: Csokonait. S ez annál örvendetesebben hangzik minden kollégiumi fülnek, mert hiszen Csokonait épp a kollégium nevelte azzá, ami.

Ki ez a kicsapott garabonciás? *Az egész élő magyar irodalom őse.* Minden, ami azóta lett, belőle származik. Vörösmartynak éppúgy előde Árpád-eposzával, zeneiségével, egyetemes műfaji törekvésével, mint ahogy úttörője Katona Józsefnek, a kecskeméti takácsfiúnak polgári elfogulatlanságban, Petőfinek népi eredetiségben, Aranynak ősnyugalmú plaszticitásban, Adynak városi bonyolultságban, életmámorban. Még a parasztköltő Sinka Istvánt is ő löki meg első énekében, valahol a Csikós-tanyán, kilenc varnyú szemeláttán.

Ha ekkora az országos hatása, képzeljük csak, mit sugároz ki a közvetlen környezetére. Debrecenben azóta szinte törvény, hogy a pennaforgató ember csak költő lehet: lírikus. Ezt a kötelező hagyományt kapja, még fokozottabb mértékben, a kollégiumi diákság.

2.

Mire, most száz esztendeje, nyilvános engedélyt nyert ez az önképzőkör, már évtizedek óta ott állt az országos nyilvánosság előtt. Hazakerült Debrecenbe 1815-ben egy fiatal professzor, Péczely József, s kezdettől ő lett a kollégium szellemi mozgatója. Nem is volt itt még akkor magyar tanszék: Péczely görögöt, latint és történelmet tanított. Akadémikus, neves tudós léttére az ifjúsággal tartott mindenben, s méltán, hiszen többnyire az ifjúságnak volt igaza.

A tanári kar még azt sem nézte jó szemmel, hogy a diákok Csokonai síremlékére gyüjtsenek. Helytartótanácsi rendeletre hivatkozva megtiltotta, hogy olvasó-kört alakítsanak. Suttyomban azért mégis megcsinálták.

Nemcsak olvastak, írtak is. Főleg verset. Péczely kissé maga is költő volt, s 1828-ban antológiát nyomatott műveikből, a *Pallas Debrecinát.* Ezt követte 1832—36 közt egy évenkint megjelenő zsebkönyv, a *Lant.* Nem a debreceni kör szellemében dolgoztak már, hanem az Auróráéban, fínomkodó, nyelvújítási szókinccsel. De ha cikornyás stílusban is: megmondták a véleményüket ma-

[1] Elhangzott a debreceni ref. gimnázium Önképzőkörének százéves jubileumán, 1943. április 11-én.

gyarán. Annyira nyiltan gúnyolták a vaskalaposságot, hogy megtiltotta a tanári kar a zsebkönyv folytatását, kitéve tekintélyét a gyanúnak, hogy találva érzi magát.

Péczely népszerűségét ez csak fokozta. Kezdte országos siker koszorúzni a nevelését; sorra az ő diákjai nyerték el a Kisfaludy-társaság költői pályadíjait: Nagy Imre, Papp Endre; meg Szilágyi István: Arany barátja és ösztökélője. Fölbukkant a Lant munkatársai közt a méltatlanul elfelejtett nagy elbeszélő, Kuthy Lajos, s Obernyik Károly, a későbbi drámaíró.

Ez a fölkészült ifjúság kapta meg az engedélyt 1842. augusztus 18-án Olvasó Egyesület alakítására. Nagyrészt élő írókat hozattak meg. A serdültebbeket nem a mult vonzza már, mint a gyereket; ők a tulajdon korukban akarnak tájékozódni.

Van azért ez alól kivétel: épp az antik-imádó Kölcsey és maga Arany János is, akit sohse bírt Péczely almanachos, athenaeumos, bajzás szépelgése vonzani. Ők ketten már a jövőre készültek, mikor kivonták magukat kortársaik közösségéből. Kölcseyben a hellenista, a nyelvújító Kazinczy kapott hű fegyvertársat, Aranyban Petőfi legméltóbb barátot. Arany az Elveszett Alkotmányban a Ludas Matyihoz fordult vissza, s egész pályáján nyomot hagyott Csokonai. Igaz, fiatalkori elbeszéléseit még ő is olyan nyelven írja, mintha Kölcseytől, Eötvös Józseftől tanult volna magyarul.

Péczelyhez való viszonyából világosan kiderül, hogy az eredeti szellemet, férfikora küszöbén, már nem elégíti ki, amit tulajdon kora nyujt: legkevésbbé a megcsócsált tudomány. Visszahajlása nem maradiság, nem különcködés, hanem életszükséglet; mikor ősöket keres, már előretapogatózik valami új felé, ami majd benne magában virágzik ki.

Péczely nevelő nagyságán nem ejt csorbát Arany elhúzódása. Átlag-tehetségekből az ő avatott keze formált számottevő írókat. S még ennél is nagyobb érdeme az a haladó szellem, amely a Kollégiumból okvetlenül átsugárzott a városra. A 18. századi Debrecen a magyar felvilágosodás élén haladt. Hogy ez a lendülete nem törött meg a szentszövetség korában sem, az már nem a városi tanácsnak kösönhető. A hivatalos Debrecen a reformkor végéig meglehetős hűvösen nézte az országos küzdelmeket. Annál meglepőbb, hogy a márciusi fordulat milyen fölkészülten találja. Azonnal megszüntet minden jogkülönbséget polgár és polgár között. Bőségesen gyümölcsözik is ez a bölcsesége hamarosan: kimagasló példát mutat a takarékos város az anyagi áldozatkészségben, s békés polgárai tódulnak nemzetőri, majd harctéri szolgálatra. Mikor ideköltözik a kormány 1849-ben, kerek Magyarországon nem találna lelkesebb környezetet.

Ez a lassú fölkészülés, hirtelen kivirágzás csak alulról történhetett. A kor hótakarója alul: a kollégiumi diákok közül áradt szét a termő meleg, az önképzőkörből, Péczely együtteséből, aki még megérhette, hogy a legemlékezetesebb Kisfaludy-társasági pályadíjat szintén az ő tanítványa nyerje el: a Toldival. A Kollé-

gium annyira gazdag volt, hogy Debrecen legszebb kivirágzását, Csokonait éppúgy ő nevelhette föl, mint Debrecen ellenzékét, Kölcseyt, majd Aranyékban megint: a kölcseys érzelgés visszaszorítóját.

3.

A szabadságharc után, mihelyt lehet, megindul a lappangó önképzőköri élet. Irodalmi működésüket azzal leplezik, hogy kézzelírott diákújságjuk közleményeit kötelező dolgozatnak minősítik. A művészhajlamú Péczely már nem él; tudós irodalomtanárok veszik át az irányítást: Lugossy József, Imre Sándor. Tudósokat nevelnek maguk is, bár diákfővel mind buzgón versel még: Szilády Áron, Balogh Ferenc, Szana Tamás, Fiók Károly.

Csodálkozhat, aki Debrecent nagy falunak ismeri, miért akad meg a jelentősebb költői termelés épp a népi irodalom évtizedeiben. Ne felejtsük: Debrecen nádtetői alatt polgárlélek, városi szellem lakik. Egyetlen valamire való költőt mutat föl a század végéig ez a kor: a szerencsétlen Zsutai Jánost. Épp a kiegyezés évében szúr agyon egy korcsmacimborát, börtönbe kerül, s kiszabadulása után öngyilkos lesz. Van valami ijesztő figyelmeztetés a sorsában. Népi származás, s íme milyen nehéz a hatvanhetes Magyarországon beilleszkedni az alulróljöttnek: ölnie kell, mást és magát — ha mindjárt egyke és kivándorlás formájában is.

4.

Zsigmond Ferenc az önképzőkörök korának nevezi a kollégium életét 1872-től 1914-ig. Gombamód szaporodnak a külön alakulatok; minden tagozat szervezkedik, teológus, képzős, jogász; a gimnáziumi önképzőkört 1888-ban teremti újjá Dóczi Imre. Az akadémián van közös egyesület is, a Magyar Irodalmi Önképző Társulat: ez 1897-től nyomtatott folyóiratot ad ki, a Debreceni Főiskolai Lapokat. Ennek az az érdekessége, hogy az első évfolyamát már 41-nek jelezheti, hiszen négy évtizede írják kézzel, mielőtt Gutenberg végzetes találmányát igénybe veszik a terjesztésére.

Mire ez a nyomtatott folyóirat megjelenhet, már kiröppent a Kollégiumból Szabolcska Mihály, a szalon-Petőfi. Reng a föld Európa alatt, s néhány morajját a civis-fülekig továbbítja Ady Endre, az ifjú jogász, egyelőre inkább a kritikáival, nem a verseivel. Szabolcska után a még nála is igénytelenebb Farkas Imrét veszi kegyébe a kollégium diákjai közül a már teljesen fordítva válogató, ösztöne-vesztett országos közvélemény. Maga Ady és Móricz Zsigmond éppoly észrevétlenül suhan át a közönyös debreceni égbolton, akár a nagy szobrász, Medgyessy Ferenc, aki pedig ráadásul még innen is származik.

Hanem az önképzőkör bezzeg megélénkül. Jönnek csapatostul az új tehetségek, csupa városi, nyugatos; dekadens, — ahogy akkor becézték. Alig figyelnek föl a Bokrétára, amely még Csokonai, Petőfi, Arany, sőt Szabolcska modorában készül, Baja Mi-

hály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula és Oláh Gábor együttesébe besüvít Ady sirály-hangja. Oláh Gábor átáll a modernek közé. Jelentős lírikusok követik, Nagy Zoltán és Kuthi Sándor mellett Szombati Szabó István, aki Trianon után önként vállalja a megszállt Erdély sorsát s ott is pusztul fiatalon. Tóth Árpád egészíti ki a debreceni lírikusok névsorát. A Főiskolai Lapok rendszeresen közlik a Nyugat nagyjainak írásait, Móriczot, Babitsot is, — árad lefele a nagy líra és a nagy epika. A kilencszáztizes években a gimnáziumba billen át az önképzőköri élet súlypontja.

5.

Ez már az én nemzedékem. Még látom, mint első gimnazista egy diákünnepélyen Szombati Szabót, s mire önképzőköri tag lehetek, Karácsony Sándor eszméltet rá, hogy van ám irodalom Petőfiék óta is. Két éven át lázongok, hallani sem akarok az adystákról. Barátkozom Fehér Gáborral, a cétus-világ felejthetetlen mesemondójával; — még akkor ő is lírikusnak készül, s nem sejtjük, hogy alkotó ereje legjavában dől majd ki. Vele erősítjük egymást, közös Arany-imádatunkban. Ő már távozik is német akadémiára, mikor a hetedik osztály küszöbén rámszakad és végkép magába nyel Ady. Térítő hévvel rontok az önképzőkörbe, két hasonlóan fanatikus barátommal, akik azóta távolabb kerültek az irodalomtól. Igaz, kárpótlásul többre is vitték nálam, az egyik püspök lett Amerikában, a másik a magyar telepítés országos igazgatója.

Hitünkért mártírnak készülünk, de a vezető tanár oldalunkra áll: kormányra csöppenünk. Ez sem segít rajtunk. Sejtelmünk sincs róla, mibe vágtuk a fejszénket. Vakmerő hagyománytipróknak érezzük magunkat, szocialistáknak, sőt ateistáknak, — de közben majd meghalunk a gyönyörűségtől Balassi olvastán, faljuk Aranyt, Móricz falusi történeteit s kórusban szavaljuk Ady zsoltárait, kuruc énekeit. Elorcátlanodunk, lázas, zürzavaros magyar dolgozatokat firkálunk: átértékeljük a világmindenséget.

Zsigmond Ferenc följegyzi a Kollégium irodalmi életéről írt szép könyvében, hogy az 1911—12. évben meg kellett a gimnáziumi önképzőkör működését szüntetni valami rejtélyes ok miatt. Hadd gyónjam meg itt, mi volt az a rejtélyes ok. Nagy Csokonai-ünnepélyt terveztünk, s egy végtelen hosszú gyászénekemet óhajtottuk elszavalni. Az volt a címe: Csokonai Utódai. Most is emlékszem, hemzsegtek benne az ilyen sorok:

Diákpajtásunk, Csokonai, látod,
azóta sem változott a világ,
mióta a te könnyed itt szivárgott,
s lelkedbe vesztek szép melódiák.
Azóta is tart egyre még a jaj,
a mi sorsunk egy, pajtás, a tieddel,
még most se csendül itt igaz kacaj,
hallgatni kell most is az énekekkel.

A tanári kar, érthetetlenül, úgy határozott, hogy ezt pedig nem engedi elszavalni. Erre lemondtunk, s az egész iskolában nem akadt, aki hajlandó lett volna a helyünkre állani.

A következő évben aztán már főleg Európával foglalkoztunk. Babits Laodamejáját adtuk elő, Ibsen- és Maeterlinck-díszgyűlést rendeztünk. Nem én voltam a főmozgató, hanem Dienes Barna.

A Dienes-ház lett a modernség sziklavára. Ott ismertem meg a még majdnem gyerek Szabó Lőrincet is; osztálytársát, Gulyás Pált jóval később, már a hadifogság után.

6.

Ahogy most itt ülnek az emelvényen hárman, Karácsony Sándorral, élő bizonyságai, hogy a mi önképzőkörünk híven sáfárkodott a legnagyobb magyar költői örökséggel: Csokonai hagyatékával. Csokonai örök magyar példa, de *soha nem volt korszerűbb,* mint most. Végkép válságba került, kiszikkadt nyugaton a polgári életforma, mert elszakadt a földtől, a valóságtól. Csokonai városiasságának olyan erősek a paraszt-gyökerei, hogy Kazinczyék, nyugat-bódulatukban, parlaginak fintorogták őket.

Az idő Csokonait és Fazekast igazolta, nem Kazinczyt és Kölcseyt. Széphalom Európája már por és penész, Debrecenre viszont úgy tekint ma a legjava magyar értelmiség, akár 1849. április 14-én: innen várja a döntő szó kimondását. A mi önképzőkörünk, íme, nevelt is erre méltó szellemeket. Csokonai utódai ők, ha nem is egyenlő arányban osztoztak meg roppant örökén. Szabó Lőrinc főleg azt képviseli, ami Csokonaiban Európa és felvilágosodás, Karácsony, ami népi, mélymagyar és transzcendens. Ők ketten eltávoztak később Debrecenből, Gulyás Pál végkép itt maradt, a magyar egyensúly városában. Az ő életműve lebeg a két mérlegcsésze közepén: Európa gyökéralkotásain, a Kalevalán, az Eddán át, Homeroson, Aischyloson, Dantén át ő is eljutott a magyar mitoszig.

7.

Még néhány szót a multról, a jelennek és a jövőnek. A mi időnkben nem ült ott a felügyelő tanár az önképzőköri gyűléseken. Négy esztendő alatt négyszer se láttuk Csürös tanár urat, kivéve a viharos tisztújítókat. Azóta, ahogy távolról figyelem, mindig attól függött, milyen élet folyik ebben a körben, hogy ki tartotta kezében a vezetést. Ha valaki tudott emberi kapcsolatot teremteni az ifjúsággal, szinte maguktól kitárultak az önképzőkör ablakai az életre.

Félni semmi ok: a debreceni fiatalság soha nem marad vezető nélkül. Ott röpül előtte az örök magyar diák: a polgárnak is, parasztnak is, urbánusnak is, népinek is túlszárnyalhatatlan Csokonai.

Juhász Géza

Templom, templom, Nagytemplom...

Gulyás Pálnak és
Farkas Elemérnek.

Templom, templom, Nagytemplom
nem díszít szivárvány,
nem őriznek angyalok,
s nem vigyázz rád sok halott
püspököd, sem sárkány.

Chartres-ban látni szebbet is,
ékeset szoborral,
amint karcsun, tornyosan
fel az égre, felsuhan
zengő kőcsokorral.

Szépségedből csúfot űz
egy sor kathedrális,
ha agyamba kong Rouen,
vagy ha zúgva rámzuhan
Róma s a kő-Párizs.

Szegényebb vagy, s gyermekebb
cifra-mindezeknél,
mert ha vallatnám korod,
mellettük tán még kopott
unoka sem lennél.

Mégis, mégis hozzád tér
itten minden élő:
elevenek, halottak,
szarvas-jószág és lovak
útja hozzád-térő.

Hozzád térnek a mezők,
bánki erdőségek,
hortobágyi legelők,
Fancsika, Feketeföld,
mind csak hozzád térnek.

Hozzád járul a szelek
hada a Tiszáról,
hozzád tér a nap és hold,
hozzád tér a nagy égbolt
és a csillag-tábor.

Hozzád térnek mindenek,
lépcsődön meggyűlnek,

s úgy dícsérik szép neved,
hogy zsoltáros éneket
búgnak, hegedülnek.

Templom, templom, Nagytemplom,
nem díszít szivárvány,
nem őriznek angyalok,
s nem vigyáz rád sok halott
püspököd, sem sárkány.

Mégis, mégis csak te vagy
kezdetünk és végünk,
kőszállá téged vallunk,
háborúban oltalmunk,
égő fényességünk.

Asztalos Sándor

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Háborús élet, megújhodás, nemzetnevelés

Gondolatok Imre Sándor könyvéhez.

A kötet első átlapozása után csalódást érzünk. A cím után ítéltünk, a ma izgató kérdéseire vártunk feleletet, és nincs benne semmi új. Húsz-huszonöt év előtt megírt cikkek sora időrendben. A legelső 1914-ből való, a legutolsó sem fiatalabb öt évesnél. Az olvasó kicsit elveszíti a kedvét: nem ezt várta. A jelenből nem örömmel száll le a multba, amit lezártnak érez, és amit a szerző is ott zár le, ahol háborús időszámításunk kezdődik.

A régi, szétszórt közlemények fejezetekként követik egymást négy főrészben: az első az „Eszméltetés" a háború kitörése előtt (1914), azután sorba jönnek „A lelki erő gondozása" a háború alatt, „A megújhodás felé" a háború után és az „Újabb bonyodalmak kezdetén" 1938-ban.

A nagy magyar nemzetnevelőnek valóban nincs más mondanivalója, mint amit egy emberöltővel ezelőtti nyugtalan idők emlékeként hordozott magában?

Az előszó magyarázó szavait olvassuk: „Idősek látják élénken nagy és sok változásban is az állandó vonásokat... A közleményeket az a felfogásom juttatta ide, hogy tárgyuk: mai tárgy... Újra éledtek a régi kérdések..."

Az olvasó ismét meglepődik: felfedezi a szerző elgondolásában a mély emberi bölcseséget, mely nem alakít az egyszer érvényesnek bizonyult ítélet külsőségein, hanem meghagyja időbeli

köntösében úgy, ahogy legelőször jelent meg benne, ahogy legelőször került egy más korszak máskép vélekedő nemzedéke elé. A további olvasás pedig meggyőzi napjaink legégetőbb, legtöbbször átgondolt és megvitatott problémáinak, tervezgetéseinek a húszharminc évvel ezelőttiekével való teljes azonosságáról. Így válik a szerző multban való megmaradása — aminek talán minden sorából kiáradó szerénysége a forrása — a szerkesztésnek különlegesen ható művészetévé:

„A jövő gondját hordozom ugyan lelkemben, de tudom, hogy az, aki jön, már nem az enyém lesz, tehát annak alakításába nem avatkozom hivatalos körömön túl egy szóval sem... a belső ösztönzésnek olyan módon engedek, hogy elismerem az idő múlását... tehát a máról nem beszélek" Nem is beszél. És mégis csaknem 350 sűrűn szedett oldalon érezzük a má-t, a jelent a tárgyalás középpontjában, küzdünk meg a multból benyúló árnyak sötétjével, igyekezünk szabadulni a pusztában elhangzott szó kísértetétől. Mert nincs jobb példa a tényeknél, és nincs meggyőzőbb kritika annál az együttlátásnál, ahogy az olvasó fogja össze a két kort: olvassa a multat és látja a jelent.

Imre Sándor egész életművének talán legszerencsésebb foglalata az a néhány szó, amivel bevezető tanulmányát elindítja: „Nem azt kerestem, mi újat mondhatnék; hanem arról beszélek, amit mostani viszonyaink között a leginkább szükségesnek tartok".

Ez a szándékos megmaradás a való élet, a korhoz és nemzethez kötött feladatok területén a nevelés fogalmának nemzetneveléssé való elmélyítése után — ami a követendő normát és a járható utat jelenti egyszerre — csodálatosan egyszerűvé és tisztává teszi a nemzetnek és a nevelési intézményeknek mindenkori viszonyát.

„A nevelés a jövő előkészítője, — ismétli Imre Sándor a számtalanszor leírt igazságot — az iskolában csodálatosan nem érvényesül ennek a megismerésnek az a következménye,.... hogy az iskola munkáján történő változtatás ne késői járuléka legyen már végbement társadalmi alakulásoknak,... hanem belőle fakadjon minden előrelépés. Meg kell vallanunk, hogy nem vagyunk irányítói, sőt tudatos segítői sem a haladásnak, mert az iskolai nevelés ma nem a jellem alapos ismeretén épül fel."

Bizonyos, hogy a nevelői gondolkodás sem lát csalhatatlanul a jövőbe, a rá támaszkodó gyakorlati nevelésből sem lehet minden hibaforrást kiküszöbölni, de helyesebb-e az, ami ma történik? Más tényezők lökik előre a nemzetet az időben, ezeknek az ismeretei sem eredhetnek más forrásokból, mint amiket a nevelés tárt fel nekik olyan rendszerben, melyben éppen a jelen elmélyedő ismerete, a jövőbe való alkotó belenyúlás lehetőségeinek mérlegelése maradtak el.

Az intézményes nevelés lelke természetesen Imre Sándornál is a nevelő.

Nehéz időben, a világháború hullámzó, néha végletek közt ingadozó lelki állapotában hajlik le ehhez a nevelőhöz: „az irá-

nyítás erőltetése nélkül, de mégis az irányítás szándékával" emeli ki, gyakran ismétli következetesen mindazt, amit a nemzetével együttdobogó szív, együttérző lélek, vele gondolkodó értelem céltudatosan, a segítés vágyától vezetve elmondhat.

Az egyéniségből és hivatásból eredő kettősség háború idején is kötelezi a nevelőt; cselekvő, magyar magatartása példa a kicsinyhitűeknek, fenntartója a bizalomnak, támasza az együttérzés ápolásának, forrása a közös gondolkodásnak, kialakítója az önfegyelmezésen alapuló fegyelemnek és rendnek. Példa, mert először példaadók kellenek. Nevelői hivatása azonban másra is kötelezi. Be kell vonnia a háborút a nevelésébe. Meg kell tárgyalnia a kuszán és zavarosan kirajzolódó, így terjedő terveket és gondolatokat: teljesen gyakorlati szempontok szerint. Talán éppen ilyen módon adhatunk nevelői gondolkodásunknak határozott irányt. „Ez az idő ugyanis olyankor ért bennünket, mikor életünk a nevelés terén minden részén meglehetős ellentétek és bizonytalanságok között folyt" (1914). A kötet bőségesen látja el a nevelőt a leggyakorlatibb, legidőszerűbb, a korhoz mindenben a legtökéletesebben símuló ötletekkel, javaslatokkal, tervekkel, mutatja meg nekik a nemes értelemben vett politikai nemzetnevelés útját. Rávilágít a nemzeti társadalom irányításának lehetőségére az iskolán keresztül, a jövő előkészítésének egyetlen megbízható módjára, a háború utáni feladatok tárgyilagos, a jelenbe és a nemzeti multba nyúló, de nem mindig előre tekintő megoldási módjaira. „A nemzet sorsa ugyanis nem a harctereken dől el véglegesen, hanem az életbenmaradók lelkében". (1917!)

Mult és jelen, jelen és jövő folyik össze fájón vígasztalan helybenjárásunk láttán. Nem vergődünk-e újból harminc év előtti gondjaink közt, egy kicsit talán azért is, mert nem cselekedtünk akkor, amikor megmutatták, hogy hogyan tegyünk helyesen?

A kötet mégsem leverő. Lassan látjuk meg a sorok mögött az alkotó férfit. És ugyanaz az egyéniség, aki a háború alatt annyi magyar józansággal, annyi tiszta hittel és nemzete iránti szeretettel, annyi gyakorlatiassággal és bölcs előrelátással készítette elő a nevelői rendet a békére, az összeomlás értelmetlen zavarában sem veszít semmit lelke erejéből. Elszánt akarássá válik benne minden a magyarság felemelésére.

A nemzetnevelésről vallott alapfelfogása egy árnyalattal sem módosul. Időtálló fogalommá vált, aminek árnyékában kritikaként hangzik fel a sok hiány: nincs vezető gondolatunk a nevelésben, nemzetünkből és nevelésünkből hiányzik a mindenkit átható nemzeti tudatosság, a magasabb felelősségérzés, felületes önismeret és tisztázatlan történetiség homályosítják el ítéleteinket, egymással össze nem egyeztethető műveltségi, emberi és nemzeti eszmények érvényesülnek kultúrpolitikánkban, a nevelés nem törekszik a társadalom egyes rétegeit közelebb hozni egymáshoz, nem tölti el a közösség minden tagját azonos érzelmi tartalommal, nem vezet azonosan értékelő magatartáshoz, képtelen a határtalan egyéni és a nemzeten belül sok pont köré tömörülő csoportönzés le-

győzésére stb. stb. Átfogó kultúrpolitikává szélesedik ki mindez, aminek hordozója továbbra is elsősorban a nevelő.

Sokat vitatott, minden oldalról megvilágított, itt-ott közhellyé kopott állítások eredőhelyére érünk le gyakran, jól esik őket a világrakerülés első frisseségében újra látni.

Az élet a két háború közt is ment tovább: elkövetkezett a nyugtalan nevelés kora a nyugtalan időben: saját korunk és saját nemzedékünk emészti magát. Problémái nem változtak, szám szerint is csak eggyel szaporodtak: miért problémák még mindig, és ha mindig azok maradnak, miért gyötrődik megoldásukon?

Imre Sándor nem veti fel így a kérdést. Nevelő marad végig: hisz a jövőben, hisz a nevelésben, hisz a nemzetnek nevelés útján való alakíthatóságában. Mindig újból belehelyezkedik korába, megméri benne önmagát, és állást foglal: „A nevelésnek éppen azért kell nyugodtan lenni, mert az idő nyugtalan — mondja az utolsó lapok egyikén — ... a nevelők ... csak akkor állhatnak gyermekeik vagy növendékeik előtt, a hatások keresztútján szilárdan, segítségre, útmutatásra készen... Minél nyugtalanabb, kapkodóbb valamely korszak közszelleme, a nevelés embereinek tevékenysége annál nyugodtabb, egyenletesebb, céltudatosabb tartozik lenni."

A fáradó, egyéni életének terheit is nehezen hordozni tudó nevelői rend szólal meg Imre Sándorban: „Legyen az élet csendesebb és álljon az életünk rendjéből több önmagunkon". Imre Sándor a belső megújulás, folytonos újrakezdés szükségességét hirdeti, annak lehetőségét mutatja meg saját példájával. A kivételes ember nagy lelki ereje, a mindenkor megteremtett lelki egyensúly és belső nyugalom azonban talán a legmagasabb követelmény annak az egyszerű kisembernek a számára, akit az élet ezerféle befolyása, nemzetének és hivatásának emésztő válságai a mindennapi élet kicsinyes, aprólékos családi és anyagi gondjaival egyszerre tesznek minden órában a legsúlyosabb próbára.

Imre Sándor könyve azért rendkívüli teljesítmény, mert a magyar nevelés és a magyar nevelő ezen nyomorúságán túl — amit talán ő ismer a legjobban — tudja keresni és megmutatni a munkának és együttdolgozásnak legigazibb útját.

És itt adjuk meg a feleletet az egyetlen komoly belső kétségre, amit a kötet elején ír le a szerző: „Az idősebb vagy éppen öreg ember... most nem csekély belső akadályát érzi az önkéntes kiállásnak, kivált ha ez részéről csak szavakkal lehetséges... Annyiszor kellett két és fél évtized óta látnunk a fiatalságnak az idősebbeket a kuckóba utaló mozdulatát, hogy érthető, ha sokaknak nincs kedvük ennek újból kitenniök magukat..."

Amikor a könyv mégis megjelent, amikor a szerző más munkát is adott ki vele egyidőben, és amikor újabbakat helyez kilátásba, Imre Sándor már meggyőzte önmagát aggodalmai alaptalanságáról.

Azoktól, akik előttünk jártak, akiket a szélesebbkörű és mélyebb tudás mestereinkké emelt, — tesszük hozzá itt — mindig vá-

runk valamit. És mindig meg is kapjuk tőlük legalább azt, amit a tapasztalat mint többletet ad az ő megítéléseikhez: az előző korszak tévedéseitől való védelmet és oltalmat.

Imre Sándor könyvének olvasása után jóval szerényebbek lettünk. Saját aggodalmaink, újaknak, váratlanoknak ítélt vagy érzett felfedezéseink és megoldási módjaink kerülete mélyebb, az időben már megállt és érvényesnek talált elgondolások mellé.

Jóval szerényebbek lettünk. Nem lehangoló ez az érzés. Kellett ahhoz, hogy magunkat és korunkat helyesen értékeljük.

És kellett másért is. A könyv a becsületesen végzett, mindennapi munka beállítása a nagy nemzeti és emberi eszmények szolgálatába. A folytonosan ismétlődő nevelőtevékenység felemelése az alakító magas emberi hivatások sorába. Nemzeteknek szükségük van az emlékezetből soha el nem mosódó kilengésekre, hősi korszakokra, életük azonban csak akkor biztosított, ha alapélményük megmarad a közönséges élet szeretete és megbecsülése, nemzeti és emberi értékeinknek azon belül való kiteljesítése. A nevelés alaphangja ezért a tartós életre való előkészítés kell, hogy maradjon, meg kell tanítania az embert és egész különlegesen a magyart arra, hogy a régi igazság szerint jóval nehezebb derekasan élni és szépen meghalni békében, mint háborúban. A nevelés normája, mondja Imre Sándor, a „békés munka, amíg csak lehet becsülettel; háború, ha másként nem megy". Ilyen élet vezetésére pedig a nemzet csak akkor képes, ha minden egyénisége és minden korosztálya a maga helyén teljesíti hivatását. Kell hozzá a fiatalság feszítőlendítő mozgalmassága, a cselekvő és határozott férfiúi erő, az állandóságot és az irány betartását biztosító, mindig szerénységre intő élettapasztalat, az idősebbek bölcsesége. A nemzet élete talán nem is egyéb, mint ezeknek a ható tényezőknek állandó szintézise. És zavar legtöbbször akkor lép fel, mikor ezeknek a hatóerőknek egyensúlya felbomlik: vagy azért, mert valamelyik nem hallatja és érvényesíti szavát, vagy azért, mert nem érti meg szerepét, és a másik törekvéseinek szolgálatába áll.

Imre Sándor legyőzött magában minden gátlást. Feltárja egy munkás nevelői életküzdelmeit. Az első világháború előtt, a háború viharában, a két háború közt látjuk fáradhatatlan, alkotó lelkének irányító, feladatokat elénk táró, problémák között vajúdó, mindig tiszta megoldások felé törő állomásait. Most egész frisseségében és világosságában ismét ő vetíti elénk a nevelői problémát: „Az új háború eseményei, itthoni élményei és a jövő bizonytalansága miatt a becsületes ember belső kényszerítést érez most arra, hogy mindennapi dolgain kívül is tegyen valamit a közerő fokozására". Látja, hogy sokkal nehezebb ma a neveléssel törődnünk, mint máskor bármikor, mert ez a munka csak távoli eredményt ígér. „És nehezebb azért, mert mintha rácáfolt volna az idő arra a hitünkre, hogy a nemzet jövőjét mi készítjük elő. Le kell azonban küzdenünk minden olyan érzést, mely bénítja a cselekvésre való készséget és néznünk kell nekünk is, miféle változást hozott ez az idő a mi munkánk számára."

Folytatni lehetne a feltóduló gondokat és gondolatokat, a rájuk adott feleletek sorát, egy nagy lélek mindenre felvilágosító bölcs útbaigazításainak ismertetését. Sokkal egyszerűbb azonban magához a könyvhöz fordulni. Imre Sándor forgácsokat, szétszórt közleményeket ígér, és egy életet ad, saját életét, mely „az emberek figyelését megszokta s a benső minőség alakítását tekintette élete rendeltetésének". Nevelői élet mindig mélyen látó, mindig a lényeget kereső és a lényeget mindig a leghétköznapibb következtetésig végigvezető szavai szólnak elsősorban a hivatásos nevelőhöz, és tovább a nemzeti társadalom minden felelős tagjához. Olvasni kell. Jóval többnek kellene olvasni, mint eddig. Aki nem olvassa, nemcsak maga marad szegényebb, hanem szegényebb lesz vele a nemzeti-közösségi élet, mint ahogy szegényebb mindig, mikor tagjai nem vetik alá magukat egy alkotás emelő-nevelő hatásának.

Tehet-e valaki többet, ma vagy bármikor, mint hivatásának maradéktalan betöltését?

Nem hisszük. Nevelő alig. A hivatás betöltéséhez azonban ismernünk kell annak egész beláthatatlan területét.

Imre Sándor könyve ízelítőt ad a nevelés körének kiterjedtségéről, a nevelés munkájának megmérhetetlen felelősségéről.

A magyar mult nevelését ígéri, a mai magyar nevelés adja. Így kell fogadni, így kell követni.

Kiss Árpád

JOÓ SÁNDOR: A HUSVÉT HOMILETIKUMA.

A Csikesz Sándor alapította Theologiai tanulmányok 73. számaként jelent meg Joó Sándor doktori értekezése, magyar református theologiai irodalmunk értékes nyeresége. A szerző munkáján megérződik hollandiai, közelebbről az amsterdami Szabad Egyetemen végzett két éves tanulmánya, nemcsak holland eredetű idézeteiben, hanem abban a tiszta elvi megfogalmazásban, amellyel tárgyalja témáját.

Amikor különböző theologiai felfogások hangzottak egy-egy theologiai fakultás, vagy theologiai főiskola tanszékein, bátran mondhatta Kalthoff, hogy Professoren-Christus, mindegyik tanár más Krisztust hirdet. Joó Sándor munkája éppen azért igazi theologiai munka, mert bibliai megalapozással, történelmi szempont érvényesítésével, dogmatikai tisztánlátással és a XIX. és XX. század magyar református predikáció-irodalmának illusztrálásával, azaz a teljes theologia fegyverzetével mutatja ki, hogy milyennek kell lenni az igazi húsvéti igehirdetésnek.

A húsvéti igehirdetést meg kell tisztítanunk a racionális és liberális örökség kovászától. Igehirdetésünk s magyar református anyaszentegyházunk megújulása szorosan összefügg. Nem lehet egyházi megújulást várnunk addig, míg az igehirdetésünk hamis utakon halad s tudatosan, vagy inkább theologiai tisztánlátás hijján emberi szempontok szerint akarja hirdetni Krisztust. Elfelejti sok igehirdető azt, hogy az evangélium nem ember szerint való.

A húsvéti üzenet perfektuma című fejezetben kimutatja a szerző, hogy Krisztus feltámadását nem lehet történelmi apológiával, a hitelesség racionálista bizonyításával, analógiákkal, a természetből vett képekkel, vagy elszellemiesítéssel, szubjektív és objektív látomásokkal, vagy speciális magyar szimbolizmussal (Arad, ma-

gyar Golgota stb.) igazolni és bizonyítani. Igehirdetésünkben mostoha elbánásban részesítjük Krisztus felmagasztaltatását, nem szólunk az unio mystica cum Christo mélységeiről, pedig nékünk az élő Krisztust kell hirdetni, erről szól a második részben Joó Sándor.

A harmadik rész a husvéti üzenet futuruma. Az eschatologiát nem lehet szimbolizálni, ezért nem szól erről helyesen az igehirdetés. A halál evangéliumi értelmét az Ige adja meg. Mikép szóljunk Krisztus visszajöveteléről, a halottak feltámadásáról (történelmi, ontológiai, metafizikai, anthropologiai bizonyítás, jóvátétel, természeti képek elégtelensége), a lélek halhatatlansága és a test feltámadása csak a váltságban lesz a miénk, a közbeeső állapot és a viszontlátás kérdése, az új ég és új föld kibontakozása dogmatikai tisztánlátás alapján lehet csak az igehirdetés tárgya.

Joó Sándor dolgozatának e vázlatos áttekintéséből is kitűnik, hogy szerzőnk komoly szolgálatot végzett. Húsvéti igehirdetők és igehallgatók számára izgalmasan bontakozik ki a dogmatika elmélete és az igehirdetés gyakorlata, példatár gyanánt pedig felvonul előttünk a mult század s napjaink igehirdetése rettentő és bizonyító erővel.

Minden elmélyedni szerető, az igehirdetés és az anyaszentegyház ügyeit komolyan érdeklő igehirdető és igehallgató ember számára igaz nyereség Joó Sándor munkája. Könyve aktuális, ítéletei helytállóak. Hogyan kell hirdetni húsvét akalmából az Igét, erre ád igaz feleletet. E munka akkor éri el célját, ha húsvéi igehirdetésre készülő emberek kalauzként használják.

Pap Ferenc.

VATAI LÁSZLÓ: A SZUBJEKTÍV ÉLETÉRZÉS FILOZÓFIÁJA. (Dosztojevszkij.) (Sárospatak—Budapest, 1942. A Sárospataki Főiskola kiadványai. V. Dolgozatok a filozófiai-pedagógiai tudományok köréből. 1.)

Figyelemreméltó kísérlet áll előttünk: a Heidegger—Jaspers-féle exisztencia-filozófiának első nagyobbszabású átültetési kísérlete. Maga a vállalkozás ugyan kissé parodox természetű, hisz ha Heidegger tanítása átvezető, „kommunikálható", sőt fejleszthető, akkor pusztán e tény által megdől tanításának egyik leglényegesebb vonása, egyik legnagyobb vonzóereje: éppen szolipszizmusa. Ezt a szolipszizmust termékenyen továbbfejleszteni nem lehet, legfeljebb egyéni változatban megismételni. Bizonyos fokig szerzőnk is ezt teszi, azzal a lényeges különbséggel, hogy nála a transzcendencia tartja az immanenciát állandó dialektikus vibrációban.

A könyv lényegében két részből áll: egyik az alcímben jelzett Dosztojevszkij-interpretáció, másik az e köré kerekített vallás-, kultúr- és történetfilozófiai keret. Az elsőt részleteiben megbírálni irodalomtörténész volna hivatott. Mindenesetre egészen elsőrangú munka, mely kivételes beleélőképességről tanúskodik: maradandó értékű Dosztojevszkij-magyarázat. Honi viszonylatban oly jól sikerült alkotás, hogy kár volna hibáit hangsúlyoznunk. Főhibája amúgyis főerényéből fakad, amely mintegy árnyoldala: a Dosztojevszkijjel való „személyes" találkozás élménye szerzőnkből kiölte a „mások" véleményére való kíváncsiságot. Csak sajnáljuk — minden rosszallás nélkül —, hogy szerzőnk legalább a *Sesztov* és a Thomas *Mann*, meg a *Gide*-féle Dosztojevszkijről nem szerzett tudomást.

Nagyobb filozófiai érdeke a másik, kevésbbé sikerült résznek van. Bár sikertelenségről csak a tudomány konzervatív fogalma alapján beszélhetünk: ha a tudomány feladatának a sikeres, megalapozott bizonyítást tekintjük. Ha követjük szerzőnket s kicsit lazítunk ezen a szigorú fogalmazáson, akkor máris jobb véleménnyel leszünk e kísérletről: mert Vataival nemcsak kell, hanem érdemes is vitába szállanunk. Persze a komoly vita alól már kihúzza szerzőnk a talajt, mert jobbára olyan te-

rületeken és olyan lelkülettel mozog, ahol „a látók látnak, a hallók hallanak", a logikus bizonygatásnak azonban semmi reménye sincs. Más szóval: a modern irracionalizmus tipikus termékével állunk szemben, ahol voltaképpen vagy teljes elismerésnek, vagy teljes elutasításnak volna csak helye, de semmiesetre sem a kritikai megfontolásnak. Hogy mégis ezt tesszük, ez nem a szerzőnek szól, hanem annak a megnyugtató paradoxiának, hogy a ráció elleni minden támadás csak akkor „sikerül", ha maga is a ráció teljes vértezetében jelentkezik. Ezt a dekadensnek hirdetett, de mégis csak nemes fémből való fegyverzetét látjuk át-átcsillanni Vatai irracionalista camouflage-a mögött: aki *ilyen* fegyvert *így* forgat, az európainak számít akkor is, ha a szteppék vajákosainak vagy a pravoszláv pópáknak álruháját ölti is nagy beleérzéssel magára. Megjegyzéseink tehát nem szerzőnk hitének megingatására irányulnak, hanem — pro domo — csupán a fegyverzetének kétlaki voltára kívánnak rámutatni.

Az alaptévedést Oswald *Spengler* gördítette el kétes útjára az első világháború alatt: „Kulturen sind Organismen." Vatai habozás nélkül felkapja e telivér naturalista tételt: „A kultúra, mint az ember, organikus szervezet s organizmusában semmi sem tenghet túl a többi rovására, mert az feltétlenül megmerevedés lesz és halálhoz vezet." (1530.) Ám ugyanazon a lapon, 15 sorral feljebb, ezt olvassuk: „A kultúrában *műveli* az ember a természetet a transzcendencia feltétele alatt. *Szembehelyezkedik a természettel,* formálja azt, úgyhogy a kultúra struktúrája nem a természetből, hanem az emberből érthető csak meg." Melyik Vatainak higyjünk: a naturalistának vagy a spiritualistának? Elgondolásában ráismerünk *Frobenius* paideuma-tanára is: „Az egy kultúrorganizmusban élő embereknek egyféle a sorsuk, mert egy kultúra él bennünk és ők is egy kultúrában élnek". Ez egyben a Max *Weber*-féle kulturális parallelkoordinációt is idézi, ami azonban szintén téves elgondolás. Szerzőnk beleesik az irracionalisták gyakori hibájába: filozófiai szempontból végig nem gondolt fogalmakkal úgy operál, mintha azokat már tisztázta volna. Sok ellentmondástól szabadult volna pl., ha az isteni abszolút transzcendenciát és a kulturális, szellemi transzcendenciát mindvégig elkülönítette volna. (151. l.) Ehhez persze tisztázni kellett volna a kultúra szubszisztenciájának kérdését s nem habozás nélkül elismerni Spengler naturalista felfogását, ami még analógiának is túlságosan sántít! Ez esetben nem beszélne szerzőnk az „exisztencia exisztálásáról" (9. l.), ami nyilván logikai abszurdum. Ezért éri utól sok irracionalista sorsa: reális létezést tulajdonít elvont fogalmaknak vagy ideális érvényességeknek s ezeket önálló létezőkként fejlődteti, visszafejlődteti stb. Így beszél pl. „hanggá, üressé és anarchikussá vált kultúráról" (175. l.), holott ugyanazon a lapon helyesen idézi Dosztojevszkijt, hogy „a tűz az elmékben van, nem a házak tetején". A „kultúra válságának" minden emlegetője ebbe az animisztikus alaptévedésbe esik s fájdalmasan érezzük a Valéry követelte „nettoyage de la situation verbale" következetes elmaradását. „A kultúra az emberi élet közege, az ember közösségi életformája, mely lehetőséget ad egyéni életének is, s a kultúra vége, így a közösségi élet vége is az anarchia" (164. l.): a fogalmaknak ilyetén chimérikus elszabadulása lehetetlenné tesz minden vitát s csak csodálkozva kérdezhetjük, hogy miképp lehet „a legdurvább naturalizmust" ostorozni ennyire antispiritualista alapon állva?

Nem hisszük, hogy a kultúra olyan szoros materiális egység, mint azt szerzőnk elméletben hirdeti. Annyira viszont mégsem laza spirituális szövedék, hogy egypár kedvenc szerzőn kívül a szakirodalmat felesleges ballasztként úgy el lehetne hanyagolni, mint azt szerzőnk gyakorlata mutatja. Nem csupán a pszichopathológiára gondolunk, bár Kierkegaard,

Nietzsche, Dosztojevszkij problémájához pathologiai szempontok nélkül nyúlni eléggé nyaktörő vállalkozás. De túl ezen: valóban annyira egyvonalú és egyszínű lenne európai kultúránk fejlődése, hogy ha a Dosztojevszkij-perspektívából megbukottnak látszik, akkor valóban el is bukik? A keleti perspektívába való belefeledkezés heurisztikus értékű a Dosztojevszkij-magyarázat számára; az ezen túl-mutató kultúrfilozófiai és történetfilozófiai fejtegetéseket azonban menthetetlenül egyoldalúvá torzítja. Ezért igazságtalannak érezném, ha szerzőnk történetfilozófiai felfogását (151—165. l.) részletesen bírálnók: a „szubjektív életérzés" szempontjából igaza van s a történeti objektivitás másodrangú kérdés.

Nem feladatunk a mű teológiai vonatkozásainak vizsgálata. Filozófiai érdekességként jegyezzük fel csupán amaz érzésünket, hogy sajátos „protestáns skolasztika" körvonalait látjuk itt is kibontakozni. A folyamat azért érdekes, mert a középkori skolasztika tudvalévően egy misztikus vallásossághoz keresett hyperracionalista rendszer volt. Ezzel szemben a protestantizmus, mint a „szabad vizsgálódás" vallási iránya, most mintha irracionális egyensúlyt keresne a dialektikában, exisztenciális filozófiában és egyéb helyeken. Így jut szerzőnk Dosztojevszkijhez, a pravoszláviához, a „szubjektív életérés-hez".

Filozófiai irodalmunk általánosabb szempontjából feltétlen nyereségként kell elkönyvelnünk azt, hogy a „modern" irracionalizmusnak végre filozófikus igényű megszólalása Vatai könyve: ez az agnosztikus irányzat eddigelé csupán a szaktudományok szűkebb csatornáin szivárgott be hozzánk, vagy a közírók gyorsforralószintéziseiben kompromittálta nemesebb eredetét. De felhívjuk szerzőnk figyelmét arra, hogy Heidegger „Sein und Zeit"-jének II. része mindezideig nem jelent meg és Jaspers háromkötetes „Philosophie"-ja is elszigetelve áll a gondolkodás áramában; Kerperling, Tr. Lessing, Schubart és annyian mások elkongatták vészjeleiket s azóta is várjuk a hatást; a Spenglertől és más történetfilozófusoktól prófétált katasztrófa valóban bekövetkezett, de bekövetkezésében és adminisztrálásában lényegesen nagyobb szerepe volt az irracionalizmusnak, mint az annyit kárhoztatott, vészthozó démonként festegetett vagy alexandrinus csökevénynek becézett rációnak. Quid nunc?

A hiba — szerény véleményünk szerint — nem a témában, hanem annak kezelésében rejlik. Mert bármennyire conditio sine que non a szellemi tudományokban téma és felfogó affinitása, a kutatónak *végső fokon* mégsem szabad elvesztenie a vizsgálódó distanciáját. Mert ha ezt teszi, mondanivalója már vagy *önvallomás*, vagy *hitvallás* lesz, vagy alatta marad, vagy felülemelkedik a tudomány sajátos körén, de semmiesetre sem tudomány többé. Ahhoz, hogy valaki az irracionálé-val foglalkozzék, kétségkívül irracionális érzékkel kell bírnia, de semmiesetre sem kell *irracionalistává* lennie; éppúgy nem, mint ahogy nem az a legkiválóbb pszichopathologus, aki egyben pszichopatha is. Ha egykor — Kant korában — az a veszély fenyegetett, hogy a tudomány kedvéért az irracionálét veszítjük el, ma a megfordított veszedelem rázza a tudomány sok vihart látott épületét. Persze animizmus lenne ezt — mai szokás szerint — „a tudomány csödjének" tekinteni. Mindössze a tudósok csődje lesz — ha lesz.

Mátrai László.

KISS ÁRPÁD: MAI MAGYAR NEVELÉS. (Debrecen, 1943. Debreceni Könyvek kiadása.)

Minden lelkiismeretesen megírt pedagógiai munka egyszersmind világnézeti hitvallás is. Ez emeli ki a neveléstudományt a csak szakembereket érdeklő elszigeteltségből, ez teszi a lényeges kérdésekig eljutó pedagógiai dolgozatokat általános érdekű megnyilatkozásokká. Különösen érvényes ez a megállapítás Kiss Árpád debreceni gyakorló-gimnáziumi tanár nem-

rég megjelent könyvére, mert ez a mellett, hogy a szakszerűség minden követelményének megfelel, a mai magyar nevelés ügyét a nemzeti sorskérdések egészébe ágyazva vizsgálja. Az alapos felkészültséggel megírt tanulmány gondolatmenete három kérdéscsoport körül jegecesedik ki: 1. a társadalom és az iskola viszonya, ami az iskola szempontjából elsősorban a szelekció kérdésében jut kifejezésre; 2. az egyetemesség, illetve az egységesség kérdése, aminek megoldását a „politikai nemzetnevelésben", mint „igazi koncentrációban" látja a szerző; és végül 3. a nevelő személye köré csoportosuló kérdések.

A szerző társadalmunk szerkezetének vizsgálatából indul ki. Szigorú, de nemcsak egészében, hanem részleteiben is igaz, a bajok gyökerét feltáró társadalmi helyzetrajzba ágyazza be neveléstani elgondolásait. A mű bevezetése azt a látszatot kelti, hogy szerzője magáévá tette Makkai Sándor felfogását: Az iskola a mindenkori társadalom megvalósulása. A következőkben mégis szerfelett nagy jelentőséget tulajdonít a nemzeti társadalom alakítása, bajainak orvoslása szempontjából az iskola munkájának: elsősorban a szelekciónak. Tagadhatatlan ugyan, hogy a társadalomvezetés kialakításában igen nagy szerepe van annak a kiválasztó és eszmeplántáló munkának, ami az iskolák, főleg a középiskolák falai között folyik, végeredményben azonban mégsem tudjuk maradéktalanul magunkévá tenni a szerzőnek azt az egész könyvén átsugárzó felfogását, hogy nevelésügyünk megváltozása társadalmunkban is gyökeres változásokat eredményezne. Felfogásunk szerint sokkal inkább függvénye az iskola a társadalomnak, mint megfordítva. Gyökeres nevelésügyi reformokat csak a társadalom közszellemének megváltozásától várhatunk, s e változás kialakításában az iskolának csak előkészítő szerepe lehet. Ez a felfogásbeli különbség azonban nem zárja ki, hogy ne értenénk mindenben egyet a szerzővel, mikor azt követeli, hogy a társadalom valamennyi osztályából kikerülő tehetséges gyermek előtt meg kell nyitni az iskola kapuját, és a szelekció munkáját minden külső hatás, osztályszempont, előítélet nélkül kell az iskolának elvégeznie. Amit a személyi lapoknak és az ezzel kapcsolatos lélektani vizsgálatoknak a minősítő kiválasztás szempontjából tekintett fontosságáról mond, ezt megint kissé túlzottnak érezzük. „Exakt" vizsgálatoknál, az örökké változó, fejlődő, élő emberi lelket adathalmazzá szürkítő eljárásoknál sokkal fontosabbnak látjuk a keresztyén szellemű, felelősségérzettől áthatott, gyakorlati tapasztalatokra építő nevelői intuíciót. A papírformához ragaszkodás inkább csak megkötést, mint lendítő erőt jelenthet ezen a téren. A személyi lapokról maga az élet, a gyakorlat mondta ki a végső ítéletet.

Kiss Árpád könyvének másik vezető gondolata a magyar nevelésügy és nevelési szellem egységesítésének, a magasabb szempontból tekintett koncentráció fontosságának a hangsúlyozása. Nemzetnevelésen „politikai nemzetnevelést" ért, s ez azt jelenti, hogy olyan egységes közszellemet követel, mely nemzeti és emberi életünk legfőbb problémáit azonosan értékeli, egyetértő cselekvésekhez ad indíttatást, és egységes mivoltából következőleg eltünteti, közömbösíti azokat a széthúzásra ösztönző befolyásokat, melyeket a mai nemzeti közösség felnőtt része nem tud életétől távoltartani. (86. l.) Amilyen nagyjelentőségűnek és szinte klasszikus értékűnek érezzük — eltekintve e gondolat sürgetően időszerű voltától is — Kiss Árpád nemzetnevelési célkitűzését, ugyanannyira fontosnak látnánk annak a „közös magasabb"-nak, annak a minden tekintetben időálló eszmének a meghatározását is, mely ennek az egységnek, ennek az egyetemességnek alapjául szolgálhat. Kiss Árpád a közösség gondolatában, a nemzeti kollektívum eszméjében látja ezt az egységre késztető ideált. Ha a jelen háborús helyzetet vesszük alapul, és a nemzeti közösség gondolatában egy ki nem hagyható lépcsőfokot látunk, minden tekintetben egyet kell

értenünk a szerzővel; ha azonban napjaink, korunk eszmevilágán túl is akarunk nézni, és egyetemes érvényű megállapításokhoz akarunk eljutni, rá kell mutatnunk arra a transzcendens célra is, amit hitvalló keresztyén mivoltunk állít elénk. Azt a végső és legmagasabb, sem a nemzeti, sem pedig az egyéni sajátosságokat el nem homályosító, de mégis örök egységet, végső egyetemességet, ami minden széthúzó tendenciának, külső és belső viszálynak a végleges megszüntetését jelenti: mi kizárólag csak a lelki keresztyénség eszméjében találhatjuk meg. Azonosan értékelni — jelentse ez azt: helyesen értékelni; egyetértően cselekedni — jelentse ez azt: az örök jó szolgálatában állni. Távoli és főleg a hitetlen ember számára ködbevesző cél lehet ez. A tökéletesnél kevesebbet akarni azonban annyit jelent, mint tökéletlenség után törni; a tökéletlenség útján járva is a tökéletesség felé mutatni: *keresztyén* nevelés számára csupán ez lehet a végső cél.

Amit Kiss Árpád a nevelőről mond, bizonyság arra, hogy komoly történeti tanulmányok után kísérli meg a mai magyar nevelő alakjának megrajzolását. Végigtekint azon a fejlődési folyamaton, melyen a középkortól kezdve napjainkig el kellett jutnia a nevelőnek. Bár fölöttébb elszomorító ez a visszapillantás, szerzőnk meglátja azokat a biztató jeleket is, melyek egy újtípusú, hivatása magaslatán álló nevelői személyiség kialakulását ígérik. A jövő számára is van a könyvnek mondanivalója: életrevaló reformtervezetet vet fel a középiskolai tanárképzésre vonatkozólag. Valóban helyénvaló lenne, ha a tanárjelöltek már egyetemi tanulmányaik folyamán is közelebb kerülnének a nevelői hivatáshoz, egyrészt félévenként egy-egy havi iskolalátogatással, másrészt pedig az alap- és szakvizsgálati anyagnak a középiskolai szempontokat is tekintetbe vevő kibővítésével.

Az a kép, amit Kiss Árpád könyve a mai magyar nevelésről ad és azok a célok, melyeket a jövő nevelése elé tűz ki, jóval az átlag-munka fölé emelik ezt a könyvet, és — szeretnénk remélni — a magyar nevelésügy újjászületése terén alapvető jelentőségűvé is teszik.

Otrokocsi Nagy Gábor.

GIOVANNI JALLA: STORIA DELLA RIFORMA IN PIEMONTE. (Claudiana. Firenze-Torre Pellice.)

Ha azt keressük, melyik nép az, amelyik annyit és oly sokáig szenvedett hitéért, mint a piemonti alpok népe, hamarjában — de komolyan számba véve sem — tudunk még egyet találni. Még hasonlóság és párhuzam sincsen az északolasz vidék népe és más népek hitért való szenvedése és küzdelme között. Egészen egyedülálló. Az összehasonlítási kísérletnél eredményesebb ennek az egyedül álló jelenségnek vizsgálata Jalla könyve szerint.

A latin félszigeten vagyunk. Ezt sohasem szabad elfeledni. Az európai kultúra bölcsőjénél és egyben legmaradéktalanabb kibontakozásának földjén. Itt minden másképen hat, mint máshol. Itt, a forrásnál állók mindent másképen látnak, tudnak és éreznek, mint azok, akik távolabb állnak, vagy esnek s következésképen az igazság birtokosainak tudják magukat, szemben azokkal, akik csak távolabbi hangokat hallanak. A magister és a professor kész testet ölteni bennük, ha arról van szó, hogy az igazságot tanítsák és bizonyságot tegyenek róla. Sehol olyan csodálatos színpompában nem bomlott még ki az emberi lélek és szellem ereje, mint itt és sehol annyi szenvedélyes életélvezet nem találkozott olyan határtalansággal, mint Itáliában. Mindennek csak egy feltétele volt: a kultúrát közösnek elfogadni és a lélek-szellem vonalán feltétel nélkül tovább vinni.

Ha ez nem ment, vagy nem *így* ment, a magister és a professor átalakult harcossá: *dux*-á és *gladiátor*-rá, még akkor is, ha keresztet tartott előbb kezében és *pastor* volt a neve. Évezredek alatt változhatott a mód — és az eszköz —: a lényeg mindég ugyanaz maradt: az igazságot telje-

seu birtokolni vélő szellem üzent hadat a szerinte jogtalan és hamis vélekedésnek, annak a kisebbségnek, mely a szellem törvényeit töltötte be létezésével s ezzel ítélet volt ránézve, a többségre. — A dux és a gladiátor azután aratott. Mindegy volt az, hogy *miles Cristi*-nek nevezte magát, vagy egyszerű *gregarió*-nak.

Jalla könyve ennek a harcnak, a piemonti reformáció harcának, nagyszabású és komoly értékű dokumentuma. A kétkötetes, lexikonalakú, ezer oldalnál nagyobb terjedelmű mű csak alig egy századnál valamivel több időt ölel fel — 1517—1630-ig terjedő időt, — de ez elegendő arra, hogy teljesen világosan lássuk és nyomon tudjuk követni az indító és hajtóerőket, melyek megszámlálhatatlan halálához és szinte végnélküli üldöztetésekhez vezettek. De a végigolvasás után lehetetlen ki nem mondani: *a piemonti reformátusok kiömlő vére szent mag volt,* mert ma már tudjuk és valljuk, amit az ember magától nem hitt el, hanem így ki kellett próbálnia: Istennél van az Igazság és az Igazság maga az Ige.

Tőke László.

IGNÁCZ RÓZSA: CSALÁDI MONDAKÖR. (Dante kiadás.) BARSY IRMA: A LŐCSEI MADONNA. (Regény. — Palladis kiadás.)

Ignácz Rózsa értékes és népszerű regényei után lírai novellákkal ajándékozta meg olvasóit. Ez az ajándék, — ha nem is múlja fölül eddigi munkásságát, — eleven hatóerejével, egyéni látásmódjával, kedves humorával, ember és tájábrázoló íráskészségével: megbecsülendő érték.

Előljáró beszédében jellegzetes szavakat mond a magyar nemesi családfákról, amelyek összefoglalják a társadalmi rétegeket, alulról, magyar talajból nőnek s oda hullnak vissza gyümölcseikkel. Családjának mondakörét teríti elénk az író szélesen elágazó körrajzban, mintegy legyezőszerűen, közeli, távolabbi, oldalági rokonok bemutatásával, róluk mindig jellemző, néha érzelmes, máskor humoros képet alkotva. A képekre önmagát is ráfesti gyermek-növendéklány-, sőt mai alakjában is, — tárgyilagos szemlélettel. Szülőföldjének: Kovásznának, a család kétszeri, háborús menekülésének, későbbi lakóhelyének: Fogarasnak elfogulatlanul szemléletes, mégis megható rajzát kapjuk. Legsikerültebb karcolatok azok, melyekben egyéni humora, kedvessége, eleven stílusa érvényesül (Három özvegy, Három agglegény). Ezenfelül is valami érett, majdnem bölcs, felszín alá világító derű az, ami ennek a munkának is, mint minden Ignácz Rózsa-könyvnek, legfőbb értékét adja.

Barsy Irma regénye: A lőcsei madonna, szintén egyéni kedvesség, jellegzetes női írásmód jegyében született. Tárgya a multat idéző szellemben gazdag kisváros: Lőcse. Találó környezetrajz, jellegzetes kisvárosi alakok közé azonban egyéni sors is szövődik: az érzékenylelkű, de azért minden gyermekes csínyben résztvevő bakfislány élete. Tekintélyes tisztviselő család csitri lánya: Marietta, aki szemünk előtt válik gyermekből nagylánnyá egy fájdalmas bakfisszerelem tüzében. Bár a könyv tárgya és írásmódja is súrolja az ifjúsági irodalmat, — felülemelkedik azon a három nyelven beszélő, jellegzetes cipseralakok, Lőcsének és környékének s a világháborút megelőző, békebeli évek hangulatának elénk vetítése által.

Érezzük Barsy Irma stílusában a belső vitalitást, a minden szépre érzékeny mozdulatot, amely, úgy hiszszük, nagyobb, keményebb próbákra is alkalmassá teszi majd a folyamatosan elbeszélő írót.

Debreczeny Lilla.

JANKOVICH FERENC: TÉLI SZIVÁRVÁNY. (Regény. — Athenaeum-kiadás.)

A történet (voltaképpen nem is egy történet, hanem apró, egymásbafonódó történetek sora) a Széna-téren kezdődik. Az első világháború idejében vagyunk; a férfinép a frontokon, az asszonyok idehaza viselik a háborút. Kétszeres gond zúdult a nyakukba: a

család fenntartása és az apa nélkül növekvő gyerekek. A főhős, Hanyi Gyurkó édesapja is a fronton van, már hónapok óta nem jött róla semmi hír, édesanyja belebetegszik ebbe a bizonytalanságba. Meg kell gyógyulnia, elviszik otthonról és a kis család gondozása a rokonokra hárul, akik, természetesen, nem képesek pótolni az édesanyát. A gyermekek elvadúlnak, bandákba szerveződnek és nincs mód arra, hogy e féktelen gyerektársadalmat a felnőttekével össze lehessen békíteni. Az emberek fölfokozott idegállapotban élnek, ezer apró sértődés, harag, bosszú vibrál bennök, félős, hogy a kirobbanó szenvedélyek egyszer végzetesen összeütköznek s ugyanez a helyzet a gyermekek társadalmában is. De egyszer csak hazatér fogságból az apa, az anya meggyógyul, nemsokára vége a háborúnak s a dolgok kezdenek a régi kerékvágásba visszakerülni.

Jóformán ennyi, ami nyersanyag *Jankovich* könyvében. A regény sorsa, sikere, eredménye pedig nem kizárólag az anyagon múlik, az író, aki méltó arra, hogy valóban így nevezhessék, nekivág igazi föladatának: megkísérli kifejezni a kifejezhetetlent. Elsősorban rendezi anyagát, módszert választ és kitart mellette.

Különös érdeme e regénynek: a tökéletesen hiteles atmoszféra. Sehol egy hamis hang, sehol egy elrajzolt vonal. A motívumok gazdag tárából mindig ki tudja emelni a legfontosabbat: a döntőt. A regény hőse, a kis Hanyi Gyurkó elsőszemélyben mondja el a történetet, magáról vall, mindent sajátmagán szűr át, mielőtt kimondaná. A szemszög tehát eleve megadatott. De ez a kisfiú nemcsak önmagáról beszél; közben vall a környező fölfordult világról, az életmódról és a kegyetlen évek szörnyű szorongásairól. Ezért válhatik a regény maradéktalan korképpé is, last but not least.

Ezek a háborús gyerekek egytőlegyig lázadók. Legtöbbjük apa nélkül nől föl, idegen és ellenséges világban, a lezüllő társadalom számkivetettjeként. Valóban „az iskola mellé" járnak, bandákba verődve élnek, jó szavak és szeretet nélkül. Meg kell teremteniök valami sajátos világot, hogy kárpótolhassák magukat mindezért. Az író mesteri kézzel rajzolja meg a kötelékek és relációk meglazúlását és a gyerekek helyzetét, akik nem tudnak „illedelmesen" élni e meglódúlt világban; vad ösztöneik uralkodnak el rajtuk. Hanyi Gyurkó, Pista, Irtó Jancsika, Csucsos, a maguk módján, éppúgy „föllázadnak", akár *Cocteau Paul*-ja és *Elisabeth*-je; megteremtik sajátos világukat, mely egyszerre otthonuk és börtönük s nem is akarnak kinőni belőle. Ez a bűvös világ, a csavargás szép, bódúlt és lázas ideje aztán életformájukká is válik. Minden, amit meg kellett tanulniok, lefoszlik róluk. Élnek, hősként, hajlamaik szerint, ha ez a hajlam nem is egészen szobatiszta, de minden esetre: alapjában véve, igaz. Konvencionális fogalmak helyett, sokkal nagyobb emberi összefüggésekre döbbennek rá: a bosszúra, az igazságra és az összeesküvés „szent" cinkosságára. Segítenek Csucsosnak, hogy elrejtsék a lopott holmikat s ez a lopás is, az ő szempontjukból tekintve, igazságos cselekedet: megbüntetik vele a „szemétkirályt", aki a szegények kárán gazdagodott meg. Ezek a gyerekek még nem kamaszok, csak közelednek a kamaszkor határához. Osztályokon és családon túl nőlnek, vagy süllyednek, éppen indulataik okán, de mindenképpen máshogy látnak. Ösztöneik nyersek, érintetlenek s ezért ártatlanok is. Él bennök valami vad és kérlelhetetlen ököljog: maguk osztanak igazságot s ez az igazság nem jár messze a valódi igazságtól. Náluk a bűnre nincsen „enyhítő körülmény", mert tételes törvényeik sincsenek. Úgy élnek a világgal, mint valami ékszerrel, mely véletlenül kezük ügyébe került s értékét is ismerik, csak éppen nem tudnak vele mit csinálni. Még nem rontotta meg őket semmiféle hipokrízis. Csucsos (kissé kétarcú figura, félig *Dargelos*-ra hasonlít, félig *Márai* hősére, *Tiborra*, az ezredes fiára) bosszúból fölgyujtja a „szemétkirály" házát, Gyurkó disz-

nócsonttal dobálja meg a szomszéd anyját, mert az veri a cselédjét. A büntetés primitív, de a bűnt helyesen ismerték föl.

A stílus is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a regény levegője ilyen tökéletesen sikerülhessen. Van benne valami álom-szerű és mégis teljesen a valóság talaján jár. Alakjait néhány odavetett szóval tökéletesen világítja meg. Típus-figurái megrendítőek. Hány ilyen Hanyit és Hájt, Szalmássyt és Grünwald urat ismerünk az életben! Nehány jelenete a lélekrajz egészen kivételes példája: a kis Lali haldoklása, vagy Gyurkó verekedése Irtó Jancsikával.

A lírikus *Jankovich* sikeresen mentette át mély, meleg, férfias költőiségét az epikába. Regénye komoly, érett, fölényes alkotás. A líra nem folyatta szét anyagát, de nem is mondott le a költőiségről. Csak így, ilyen páratlan önismerettel és arányérzékkel írhatott ilyen regényt: szép, gazdag és hiteles Művet.

Gönczy Gábor.

RAB GUSZTÁV: MIÉRT, DÁNIEL? (Singer és Wolfner, Budapest. É. n.)

A történet egy mérnökről szól, aki foglalkozásának robotján túl valami magasabbra szeretné feltenni az életét. Foglalkozása keretében kitárul előtte a gazdagság útja, s ő mégis otthagy mindent, hogy eszmei céljainak élhessen. A Dosztojevszky-s téma, sajnos, Rab Gusztáv kezelésében nem igazolja a regényszerű feldolgozást és terjedelmet. Az író nem tud elég külső és belső eseményt sűríteni a 400 oldalba, s nem tudja a cselekményt esetlegességén túl általános érdekűvé emelni. A regény ennélfogva kissé vontatottá válik, s olvasása után az az érzésünk, hogy az egészet el lehetett volna mondani egy jó felépítésű novellában. A regény előadása sem a legsikerültebb. Ezt az előadási formát másodlagosnak nevezném: legtöbbször nem közvetlenül magát a történést kapjuk, hanem csak annak leírását, belső monológ, levelek — egész levélsorozatok vannak a regényben — s az író utólagos beszámolója formájában. Mindennek természetesen maga a tárgy az oka, de éppen ez mutatja, hogy ebben a formában mily kevéssé alkalmas a regényszerű feldolgozásra. Mindenesetre: a mű komoly igényű és tiszta szándékú írónak mutatja alkotóját.

Tóth Béla

BOHUNICZKY SZEFI: ASSZONYOK ÉS LÁNYOK. (Franklin Társulat, Bp.).

Egy vidéki város képzőjéhez egyszerre érkezik meg az új helyettes tanár és az irodakisasszony, s velük együtt mi is belecseppenünk a kisváros kicsinyes, pletykaéhes világába. A regény tulajdonképen maga is pletyka: emberszólás. Nem magasrendű és nagyigényű alkotás a szó eszmei értelmében. Jelentéktelen események játszódnak le benne, mégis rendkívüli érdeklődéssel olvassuk. Az írónő annyi találó részlettel, megfigyeléssel s szuggesztivitással adja elő mondanivalóját, hogy nem tudunk hatása alól szabadulni. Alakjait is az emberszólás magas művészetével állítja elénk. Megvan bennük a pletyka túlzása, de jellemző ereje és bősége is. Apró, éles megfigyelésekből építi fel őket s egyoldalúságukban is gazdagon árnyalja. Az egyoldalúság a típus meggyőző erejét, az árnyalás az életszerűséget adja nekik. A regényírás az atmoszféra-teremtés művészete, s Bohuniczky Szefi ezzel a művészettel teljes mértékben rendelkezik.

Igazi női művészet az övé: aprólékos, gondos és gazdag. Nem hordoz nagy gondolati, eszmei terheket, nem téved túlzott arányokba, nem beszél férfihangon. Még hasonlatait is legszívesebben a virágok, gyümölcsök köréből veszi, mint egy kézimunka a mintáit. S ezek a sajátságai adják műve legnagyobb értékét.

Reá is illik, amit egyik alakjáról mond: „Az emberi kicsinyesség tökélyre emeli a mulandót".

Tóth Béla

ROLLA MARGIT: KIÉRT A VÉGTELEN ÜZEN. (Versek. — Hungáriakiadás.)

A könyv első verse a bezáruló körről szól és ez a kép nem véletlen. A költő egy ilyen bezárt körben él és így teszi elviselhetővé az életet, hogy e zárt kört szépséggel telepíti be. Ezt teszi, szemlélődik és megelégszik, csak néha csendül föl benne egy-egy elégiává nemesült szép fájdalom és borzongás.

Tudja, hogy van egyfajta titok s ez a titok uralkodik el a lelken, ez bonyolítja a szálakat és igyen ad alkalmat arra, hogy mindezt kifejtse és meglelje a rejtélyt. Ez lehet csak a költő életének egyetlen valóságos értelme.

Tematikája látszólag egészen egyszerű, a költészet örök témái kapnak helyet kötetében, de valójában egészen bonyolult, néha egész a misztikumig ível. Szimbólikus látásmódja és akart egyszerűsége néha Francis Jammes követőjének mutatja, néha egész filozófiai magasságba lendül, különösen finn tárgyú verseire áll e megállapítás. Inkább analitikus, semmint szintétikus természet: atomokra bontja a világot, de ezeket az atomokat nem rakja össze többé, hanem játszadozik velök, kénye-kedvére kiemel nehány elemet és ilyen foszlányokból, akár valami egészen könnyű sóhajtás, kiröppen a vers.

Formai birkózás nem igen látszik versein, a formák, dallamok készen vannak benne, valahogyan a dallam előbb van készen, mint a vers. A kötetlen versek ritmusa is bravúrosan sikerül, sohasem véti el, éppúgy, ahogy a hangulati egység sem törik meg soha.

Meglehetősen „apart" költészete nem a nagyközönség, csak kevesek költőjévé teszi, de akik rezonálni tudnak nemes, tiszta hangjára, sokáig fogják emlékezetükben tartani egy-egy lágy, szépen csengő sorát.

Gönczy Gábor.

HOMOKVILÁG. (Huszonnyolc tusrajz *Gy. Szabó Béla* vázlatkönyvéből. Kolozsvár, 1941.)

E folyóirat hasábjain megemlékeztünk Gy. Szabó Béla „Barangolókönyv" címen kiadott fametszetsorozatáról .Most meg jelent kötetének rajzai vázlatok, amiknek egy részét a művész a „Barangolókönyv" lapjain fel is használt. Vázlat és a kész mű között nagy a különbség, mintha nem is egy kéztől származnának. A hozzáértőknek ép ez árulja el Gy. Szabó avatottságát, mert tanúságot tesz arról, hogy a művész anyagában gondolkozik, stílusát a választott technika szabályaihoz alkalmazza. Nem akarja széttörni a lehetőségek korlátait, de az adott körülményekből csiholja ki a szépség és művészet szikráit. Tömör erőt, a fekete és a fehér balladai váltakozását csodáltuk meg fametszetein, most a hegyezett nádal papírosra vetett vázlatain vonalainak könnyedségével bájol el. A kiskúnsági Szank nagyközség határában keletkezett rajzok néha ugyanazt a táj-motívumot ábrázolják, mint amit a „Barangolókönyv" metszetein láttunk, hatása mégis egészen más, mert a másfajta technika hangszerelése a szegletes keménységgel dolgozó kifejezőerőt itt lebegő kecsességgel váltja fel. A természet igénytelennek látszó részleteit örökíti meg a művész, de néhány fűcsomó vagy egymásnak támasztott karó is elegendő neki arra, hogy tusba mártott nádja nyomán ne a sivár valóság, hanem annak japános eleganciával megrajzolt „égi mása" bontakozzék ki.

Csabai István

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

6

TARTALOM:

Kiss Jenő: **A halál és ami utána következik** • Fejes Ádám: **Dum spiro, spero** (vers) • Gaudy László: **Az európai protestantizmus** • Máthé Elek: **A Dunamellék** • Máthé Klára: **Magyar bemutatók a budapesti szinpadokon** Guoth Kálmán: **Istványi Géza** • **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. JÚNIUS **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

NYÁRY PÁL: Trombitás Dezső: A Szentlélek jele alatt 183
FEKETE LAJOS: Kornis Gyula: Tudós fejek — — — 184
GÖNCZY GÁBOR: Szabó Zoltán: Parasztok — — — 186
VAJDA ENDRE: Kosztolányi Dezső: Idegen költők — 187
VAJDA ENDRE: Új magyar dekameron — — — — 188
GÖNCZY GÁBOR: Török Gyula: A porban — — — — 190
GAUDY LÁSZLÓ: Kisebb kritikák — — — — — 192

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A halál és ami utána következik

Válságos idők az ember figyelmét mindig a halál és a halál után várható történésekre fordítják. A apokaliptikus várakozások és ezek írásbafoglalásai ó- és újszövetségben üldöztetések között, fegyverzajban jöttek létre. Nem véletlen az sem, hogy a Jelenések könyve, a maga prófétai látomásaival, amelyek az ember és világ életének utolsó évhetére vonatkoznak, mindig a nehéz, háborús időkben válik szívesen forgatott könyvvé.

Az mutatja a mi korunk jelentőségét, a reformáción át a bibliai őskeresztyénséggel való szoros kapcsolatát, hogy világháborúkban erősödő generációja számára a mesterségesen háttérbe szorított, bár a tudat alatt mindig fontosnak érzett eschatológiai kérdések exisztenciális fontosságúakká lettek. Barth Károly, az ismert dialektikus teológus találóan mondta: Annak a keresztyénségnek, amely nem teljesen, feltétlenül és maradék nélkül eschatológiai, Krisztushoz teljességgel, feltétlenül és maradék nélkül semmi köze.

Így kerül a teológiai kutatásban megint az őt megillető helyre az, ami a „tulsó part"-tal függ össze, és dolgozzák át a teológia egész rendszerét eschatológiai nézőpontból. Mi a halálnak, amely biológiai szempontból is az életnek legnagyobb rejtélye, a helyes vallási értelmezése? Legyőzi-e az élet e legnagyobb ellenségét a halhatatlanság, amely után már a piramis építő faraók törekedtek, éppúgy, mint a nevüket fára, kőre örökítő névtelen százezrek? Hogyan viszonylik mindkettőhöz a feltámadás, a biblia örömüzenete, az ítéletre visszajövő Krisztus és az üdvösség vagy kárhozat örök ellentétére oszló örökkévalóság?

Korunk theológiai gondolkozása elméletileg, és vallási élete gyakorlatilag, ezen létfontosságúnak felismert vallási igazságokkal foglalkozik, és ehhez viszonyítva bizony vérszegény a racionalizmusnak egészen a világháborúig, részben még utána is ható felfogása az Isten-hitről — Krisztus és a Szentlélek nélkül, a lélekről, mint az ember tulajdonképpeni értékes eleméről, és a halhatatlanságról — a test feltámadása nélkül.

Nézzük sorrendben és egymáshoz való viszonyukban keresztyén hitünk jövendő reménységének alapelemeit!

A sorrendet az innenső part utolsó állomásával, a halállal kell kezdenünk. Mi a halál? Az Írás szerint a bűn zsoldja, amelyet minden fájdalmas járulékával együtt el kell szenvednünk. Élettanilag az ember összes életfunkcióinak teljes megszűnése. A világgal való kapcsolat teljes megszakadása, mindenesetre olyan sorsadottság, amelyet senki el nem kerülhet, amely ellen lázadozva tiltakozhatunk, de hiába. A legnagyobb megütközés köve az érző és gondolkodó ember számára, amelynek kikerülhetetlen valóságán

hajótörést szenved minden legyőzésére irányuló igyekezet. A halál durva kézzel tépi szét azt a fínom szövedéket, amelynek százszínű fonalait az élet szőtte mesterien össze. A halál kettétörése eget ostromló terveknek, megsemmisítése odaadó fáradozással gyűjtött testi és szellemi kincseknek. Az életgépezet visszavonhatatlan megállása, az a hatalmas nihil, amely törlőronggyal húzza végig az ember életének lapját, és új címet ír új történések fölé. Az ember a hozzá vezető úton fokozatosan szakad el mindentől, ami az életben drága és értékes volt a számára, és e via dolorosa-t még súlyosabbá teszi az elhagyottság érzése mellett a nagy kérdés: Mi lesz azután?

Az életértékek e szörnyű lekaszálása régtől fogva kiváltotta az emberi tiltakozást misztikus, vallási, filozófiai meggondolások, megkerülésére törekvő ritusok és ceremóniák formájában. Már Plátó szól — és felfogása csekély változásokkal mindmáig megtalálható — a test kikerülhetetlen megsemmisülése mellett a lélek megmaradásáról, szembeállítva a halállal a halhatatlanságot. A halhatatlan lélek csak ideiglenesen ütötte fel sátorát az emberi testben; itt tartózkodása valósággal büntetés, börtön; szenved a testtel való összeköttetés idejében, és akkor szabadul meg, amikor a test a halálban elemeire oszlik szét. Plátó ugyan szól arról is, hogy az istenség számonkéri a lélektől földi tartózkodásának idejét, és esetleges büntetését újabb vándorlás útján kell letörlesztenie. E gondolat azonban, mivel a lélekvándorlás tana a keresztyénségben mégsem tudott meggyökerezni, legfeljebb a halál utáni jóvátétel formájában maradt meg (tisztító tűz?), amely a lélek végső sorsát és lényegét nem érinti.

A középkori skolasztika révén krisztianizált Plátó e felfogása irányadóvá válik a keresztyén teológiában is — az 5. lateráni zsinat dogmává is emelte 1512—17-ben. Plátó lesz Krisztus magyarázója; ezen alapjában véve visszás helyzetet létrehozhatta a biblia sajátos tanításának meg nem értése, és a bibliai feltámadásnak és örökéletnek a filozófiai lélek halhatatlansággal való összekeverése és azonosítása.

Pedig a lélek halhatatlanságának ez a filozófiai tantétele a keresztyén túlvilági remények gazdag vetésében szinte jégverésszerű pusztítást okozott. Mert ha áll az, hogy a lélek a test börtönében van, a test akadályozza, korlátozza a lelket szabad működésében, akkor ebből önként következik a testi élet lebecsülése, semmibevevése, sőt károsnak ítélése. Hiszen a lélek akkor lesz szabad, ha ettől a testtől megszabadul. Ez az első súlyos következménye a filozófiai és vallási fogalmak összekeverésének. Hangosan tiltakozik ez ellen az Írás: Avagy nem tudjátok-e, hogy a ti testetek a bennetek lakozó Szentlélek temploma? I. Kor. 6, 19. Ha valaki az Isten templomát megrontja, megrontja azt az Isten. I. Kor. 3, 17.

A másik súlyos következmény, amely már Plátó felfogásán is módosít, hogyha a test a benne élő lélek börtöne, ha a lélek akkor lesz boldog, ha a test korlátaitól megszabadul, akkor tulajdonképpen a földi életnek nincs semmi befolyása a lélek további sor-

sára. Élhetek tehát a földi életben úgy, amint jól esik. Mindez csak a mulandóság kategóriájába tartozik: amint a test meghal, a lélek felszabadul. Az „együnk-igyunk, holnap úgy is meghalunk", „minden órának szakítsd le virágát", „egyszer élünk" és ehhez hasonló anyagelvi tanítások jelszavai válnak itt is érvényessé, és minden tényleges ellentét ellenére is a materializmus posványába süllyedünk alá. Mert eredmény szempontjából nem nagy különbség az, hogy a materializmus szerint azért élhetünk minden korlátozás nélkül, mert a halál úgy is végetvet mindennek, a test nélkül tovább élő lélekről szóló tanítás szerint azért, mert a halál pillanatában a lélek úgy is felszabadul a test alól, és a test semmivé lesz. A test mellett most már az egész földi élet mellékessé válik, amely elől vagy a remeteélet magányába húzódom — és ez még a jobbik eset —, vagy a szenvedélyek gyeplőjét elengedve, a mámorba, tivornyába, és Róm. 1, 23—32 szörnyű bűneibe süllyedek. Ezzel szemben az Írás, mint még szólunk róla, a földi életet, a keresztyén szent életfolytatást az üdvösség feltételévé teszi.

Ehhez járul a harmadik súlyos következmény: Ha a lélek a fenti értelemben véve halhatatlan, és a test úgy is porrá lesz, minek akkor feltámadásról és ítéletről beszélni? Holott az újszövetségben és ennek alapján hitvallási iratainkban is a feltámadás, ítélet, üdvösség és kárhozat gondolatai az uralkodók. Jellemző, hogy míg a halhatatlanság az emberre vonatkozólag egyszer fordul elő, éspedig azon értelemben, hogy azt felöltözni, tehát elnyerni (I. Kor. 15, 53), addig a feltámadni, feltámasztani ige huszonháromszor; az ítélet-szó, az utolsó ítélet értelmében legalább harmincszor. Hitvallási irataink tárgymutatók bizonysága szerint a halhatatlanság egyszer sem, a feltámadás kilencszer, az ítélet pedig negyvenháromszor.

Nem fizetünk-e ezért már az eddig mondottak értelmében is elviselhetetlenül nagy árat e filozófiai tantételért? És viszont, ha e súlyos következményekre való tekintettel elvetjük, nem kell-e másfelől attól tartanunk, hogy a lélek halhatatlanságának vallási felfogását is elutasítjuk és nyersen szólva a lélek haláláról is beszélünk? Komoly keresztyén lelkeknek okozott és okoz ez sok nehézséget és nagy buzgalommal igyekeznek a lélek halhatatlanságára vonatkozó bizonyítékokat felsorolni, összekeverve a vallási és filozófiai, egyébként különböző síkba tartozó megfontolásokat, nem véve észre, hogy a legjobb esetben is csonka és ezért tökéletlen tanítás apologétáivá váltak a keresztyén hit teljes gazdagsága helyett.

Mert a keresztyén hit a test és lélek egységéből álló emberi személyiség továbbéléséről tud az ítéletben való megállás alapján. Hiszem a testnek feltámadását, valljuk az apostoli hitvallás harmadik ágazatában is. Ha mindjárt ez a feltámadási, megdicsőült test az I. Kor. l. híres 15. fejezetének bizonysága szerint nem is azonos a földi testtel, de a vele való összefüggést mégis mutatja az elvetett mag és a kikelő vetés analógiája.

A keresztyén tanítás szerint a testi, földi élet nem mellékes.

A test is résztvesz a feltámadás útján az örökéletben. A földi élet fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ennek helyes, keresztyén szellemben való folytatásától függ az ember jövendő sorsa. Itt és most dől el az üdvösség vagy kárhozat kérdése. Halál utáni jóvátételről nincsen szó. A purgatóriumról szóló tanítás megnyugtató és lelkiismereten könnyítő tanítás lehet, annál fogva, mert hirdeti, hogy a földi életen túl, a tisztító tűzben majd jóvá tehetem a földi életben elkövetett bűnöket, és így mégis csak üdvözülök, — a biblia azonban erről nem tud. Az eredete, mint láttuk, máshova mutat. Az ítéletről szóló nagy beszédében Jézus keményen mondja: Távozzatok tőlem, ti átkozottak, az örök tűzre Mt. 25, 41. A földi életben folytatott isten-ellenes magatartás miatt kerülnek ide az emberek, ahol férgök meg nem hal, és tüzök el nem aluszik. Mk. 9, 48. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az Írás alapján a helyes keresztyén felfogás milyen nagy fontosságot tulajdonít a földi életnek. Az itt eltöltött hetven, avagy ha feljebb nyolcvan esztendő, az a minősülő idő, amelyen az egész örökkévalóság pozitív vagy negatív irányban eldől.

Nem követjük azon teológusok felfogását, akik a feltámadás csodájának kiemelése céljából, amely az egész személyiségre kiterjed, a lélek haláláról is beszélnek. Amint az Írás nem tud a lélek halhatatlanságának fennebb kifejtett filozófiai tanításáról, úgy másfelől kényszerítő íráshelyet a lélek halandóságára vonatkozólag sem ismerünk, — de nyomatékosan kell hangsúlyoznunk, hogy az örökélet test és lélek számára, a kettő egységéből álló személyiség számára igértetett.

Éspedig igen figyelemreméltó módon, már a földi életben. A hívő ennek már itt részesévé lehet, bármilyen ellentmondásnak tűnjék is fel, hogy az örökkévalóság kezdődjék, éspedig a véges létben. De nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az Írás az örökkévalóságot éppúgy nem értékeli filozófiai szempontból, mint a lélek halhatatlanságát. Tehát nem a tartam, hanem a tartalom szempontjából tekinti. Jézus hatalmas főpapi imája alapján valljuk: Az pedig az örökélet, hogy megismerjenek Téged, az egyedül igaz Istent, és akit elküldtél, a Jézus Krisztust. (Ján. ev. 17, 3.) Az örökélet tehát az Isten igaz ismerete, és vele Krisztuson át való összeköttetés. Ezért áll az, hogy már a földi életben részesévé válhat az ember az ilyen vallási értelemben vett örökéletnek, ha Krisztuson át Istennel helyes ismeretben és kapcsolatban van. Az örökkévalóság egy előttünk elhömpölygő hatalmas folyam, amelybe ezer és ezer apró életerecske torkollik bele, amelyek rövidségük ellenére is összefüggésben vannak az örökkévalóságot jelentő hatalmas folyammal.

A ker. bibliai tanítás hirdeti továbbá a visszatérő Krisztus ítélő tevékenységét. Mindnyájunknak meg kell jelennünk Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megjutalmaztassék a szerint, amiket e testben cselekedett, vagy jót vagy rosszat. II. Kor. 5, 10. Krisztus ítél meg élőket és holtakat, hirdeti az apostoli hitvallás is. És az ítélet eredményeként nyeri el most már a feltámadási

testből és lélekből álló egész ember, mint személyiség, az örökéletet, mint üdvösséget vagy kárhozatot. „És ezek elmennek majd az örök gyötrelemre, az igazak pedig az örök életre." Mt. 25, 46. A kárhozatot örök halálnak is szokták nevezni, de bibliai szempontból nem érthetünk rajta végleges megsemmisülést. Ez megint a földi élet jelentőségét szüntetné meg, és a materiális felfogást támogatná. Bibliai felfogás szerint a kárhozat Istentől való teljes elkülönítés, közösségéből való kivettetés. Tehát szintén tudatos állapot, és nem megsemmisülés, amelyben az Isten nélkül valóság minden szörnyűsége öntudatos élmény az e sorsra jutottaknál.

De mi történik addig? Mi van a halál és a feltámadás között?

Ennek az ú. n. „közbeeső idő"-nek különböző értékelése a tulajdonképpeni oka a meglevő zavarnak. De megnyugtatásul szolgálhat, hogy még azon teológusok is, akik a halál végtelen komolysága és az ítélet, illetve feltámadás csodájának kiemelése céljából szólnak a lélek haláláról, a feltámadás idejétől fogva a test és lélek egymással eleven kölcsönhatásban való továbbélését hangsúlyozzák. Úgyhogy tehát, ismétlem, csak e közbeeső időnek a különböző értékelése a felfogásbeli eltérések oka.

A halál és feltámadás, tehát Krisztus visszajövetele közti idő miként való lefolyásáról csak általánosságban szól az Írás, egymásnak látszólag ellentmondó helyek alapján. Egyfelől hallunk arról, hogy Jézus azt mondja a megtérő latornak: Még ma velem leszel a paradicsomban. Luk. 23, 43. Pál is arról szól, hogy kívánna elköltözni és a Krisztussal lenni, mert ez sokkal jobb. Fil. 1, 23. A gazdag és Lázár példázata is látszólag idemutat. De alább látni fogjuk, hogy még ezen íráshelyek is beleilleszthetők abba a második uralkodó felfogásba, amely szerint a halál pillanatában megszűnik az embernek, mint személyiségnek öntudatos léte, és e közbeeső idő létállapotát az Írás szavával az alvás, álom képével jelezhetjük. Nem halt meg a leányzó, csak aluszik — mondja Jézus a tényleg meghalt Jairus leányáról. Luk. 9, 52. Lázár, a mi barátunk, elaludt, de elmegyek, hogy felköltsem őt. Ján. 11, 11. Pedig Jézus annak haláláról beszélt. Azok felől, akik elaludtak, nem akarom, hogy tudatlanságban legyetek, mondja Pál. Ne bánkódjatok, mint akiknek nincsen reménységük,... mert Isten előhozza azokat, akik elaludtak, a Jézus által ő vele együtt. I. Thess. 4, 13, kk. És a klasszikus helyen, az I. Kor. 1. 15. f.-ében is a hangsúly azon van, hogy a halál utáni létállapot az alvás állapotához hasonlítható. A feltámadásig tartó halál utáni létállapotnak a bibliai értékelése egyben elsegít bennünket Krisztus visszajövetelének, paruziájának helyes értékelésére is. Mint tudjuk, az Írás arról szól, hogy Krisztus visszajövetele hamarosan fog bekövetkezni. Viszont a keresztyén egyház története ennek kimaradásáról, illetve eltolódásáról tesz bizonyságot. És e kettősség megint igen sok lelki nehézséget okozott multban és jelenben. De, ha a halál és feltámadás közötti létállapotot az alvás állapotának tekintjük, e nehézség megszűnik, mert az öntudatos lét hiánya

folytán az idő nem létezik, mint ahogy a testi alváskor sem vesszük észre az idő múlását. Akármilyen hosszú legyen azért a halál és feltámadás közötti idő, egy generáció vagy ezer generáció ideje, a meghalt egyénre nézve végeredményben észre nem vehető gyorsasággal telik el, mert a halál pillanatában megszűnik az öntudatos lét, és ez újból csak a feltámadással kezdődik. Ezért mondja Luther is, hogyha a feltámadáskor az Úr megáll koporsójánál és kopogtat rajta: dr. Martinus stehe auf, — és ő felébred, s úgy tűnik fel számára a közbeeső idő, mint egy rövid délutáni álom. Ilymódon Krisztus visszajövetele az egyes ember számára csakugyan egy generáció távolságára rövidül le, azon időre, amely az egyest halálától elválasztja, mert a haláltól a feltámadásig terjedő idő a fent mondottak értelmében kiesik az összefüggésből. Megszűnik tehát az a nehézség is, amely évszázadokon át nyomta a teológusokat, amikor Krisztus közeli visszajöveteléről olvastak az Írásban és mégis kénytelenek voltak az eschatológia nélküli egyháztörténeti fejlődést látni. És ha az idő kiesik e közbeeső lét állapotból, akkor az előbbi íráshelyek: Ma velem leszel a paradicsomban,... jobb szeretnék elköltözni és a Krisztussal lenni stb., szintén nehézség nélkül megérthetők.

Hol és milyen létállapotban van e közbeeső időben az ember immateriális része, a lélek — ne komplikáljuk most a kérdést a lélek-szellem egymáshoz való viszonyának kérdésével — ez a kérdés a végső bibliai értékelés, mondhatjuk üdvösségünk szempontjából nem döntő kérdés. Felvethető volna általában az a gondolat, hogy a tér és idő, mint a véges, anyagi lét jellemzője, a lélek szempontjából nem megfelelő kategória, de ebbe most ne bocsátkozzunk bele. Véljük azt, hogy a halál és feltámadás közti időt szintén az alváshoz hasonló öntudatlan létállapotban tölti, ami a fennebb mondottak értelmében valószínűbb, véljük azt, hogy mindjárt a halál pillanatában Krisztushoz kerül (a hívő; és a hitetlen?), — a végső döntés nem ezen időre esik, hanem ennek a közbeeső időnek, amely a jelen világkorszak végét is jelenti, az elteltével Krisztus visszajövetelének idejére. De akik lelkiismereti okokból azt vélik, hogy a lélek mindjárt a halál után Krisztus közösségébe kerül, ne feledkezzenek meg arról, hogy ez a test és lélek egységéből álló emberi személyiséghez viszonyítva feltétlenül csonka, és mindenképpen ítélet előtti létállapot, és az ítélet csak a fejlődés végén következik el. És azoknak a felfogását, akik szerint a lélek e közbeeső lét idején az öntudatlan alvás állapotában van, ne bélyegezzük egyszerűen eretnekségnek, bibliaellenes tanításnak, mert egyfelől arról, hogy a lélek ezen idő alatt megsemmisülne, nincs szó, másfelől, mint láttuk, az íráshelyek az embernek, mint személyiségnek az alvásáról szólnak a közbeeső idő tartamára.

Végül még egyet. Ha mindent nem értünk is meg az Írás közléséből, azt, hogy Krisztus értem, bűnös, veszendő emberért testetöltött, megváltó életével és halálával bűnnek, halálnak, ördögnek hatalmából megszabadított, és visszajövetelekor feltámasztván, a vele való közösség alapján az ítéletben felment és

üdvösséget ád, ezt megértem és ez elég. A részletekre vonatkozólag áll az apostol mondása: Mert most tükör által látunk, homályosan, akkor pedig színről-színre. Elégedjünk meg azzal, hogy majd akkor lesz nyilvánvaló, mivé teremtettünk.

Kiss Jenő

Dum spiro, spero

Míg élsz, remélsz.
Mint fűszál, amit megtapostak,
várod a harmatos reggelt,
mely sorsod éjtszakáját
fényével összetörje.
Gyötörje lelked egyedülség:
kitartó hittel várod,
hogy ajtód egyszer kívülről nyílik
s a bátorszemű, új barát megérkezik.
Míg élsz, remélsz.
Orvosaid tördeljék bár hitetlenül
imához alig szokott kezüket,
készítsék bár a gyászruhát,
míg lehelet van szádban
te markolod koporsó-ágyad szélét:
az áldott Orvos még jöhet!
Míg élsz, remélsz.
Óh, értelmetlen, drága hit,
valószínűtlen szabadítás,
hogy kapaszkodom beléd én is,
hogy kötöm hozzád pusztuló népem
rossz fűszál sorsát, egyedülségét,
betegségét, a százat,
sirok közt járva hogy hirdetlek
lehetetlenséget s halált győző
egyetlen végső Lehetőség,
Barát és Orvos, Aki úgy jössz,
hogy biztos lehet itt a romlás
és bizonytalan minden mentség:
belépsz és győzöl! Áldlak, Krisztus!

Fejes Ádám

Az európai protestantizmus

Amerika protestáns keresztyénsége mindig különösebben érdeklődött az európai protestantizmus iránt. Ez az érdeklődés nem csökkent a háború fokozódó izgalmai közben sem. Sőt ma elevenebb ez a kíváncsiság, mint eddig volt. Ezt igazolja Adolf Keller, az ismert svájci professzor több nyilatkozata, amelyekben kifejezést adott annak a véleményének, hogy Amerika egyházilag ma is keresi az Európával való kapcsolatot. Ez az érdeklődés szólíttatta fel Barth Károlyt, a neves teológust, hogy az ő szisztematikus tollán keresztül ismerje meg Amerika protestáns közönsége a protestáns Európát. Ennek a felszólításnak *Barth Károly* észrevehető örömmel tett eleget s „Az európai protestantizmus jelene és jövője" címmel érdekes tanulmányt írt, mely még a mult év őszén megjelent angolul, ez év tavaszán az európai cenzura miatt kissé enyhítettebb formában német nyelven is, az európaiak számára. Nem túlzott partikuláris gondolkodás az, amelyik ma használ ilyenfajta címeket: A keresztyénség dán szemmel nézve, vagy: Az angol puritánizmus spanyol szemmel nézve. Hiszen, bár egész Európa háborús lázban él, s immár csaknem valamennyi állam teljes lakosságát mozgósította a háború győzedelmes befejezése érdekében, mégis minden nagy és kis állam a maga szemüvegén keresztül nézi a háború kimenetelének lehetőségeit.

Úgy akarjuk az amerikai érdeklődést felfogni, amint azt az első világháborús tapasztalat is megerősíti, hogy t. i. ez a gazdag világrész, adandó alkalommal, segíteni is akar majd azokon a protestáns országokon, amelyek reászorulnak erre a segítségre.

Vajjon sor kerül-e erre? Miután a magyar protestantizmus napjainkban is teljes depolitizált állapotban van, s legjobb tudomásunk szerint a többi európai államban is nagyjában ez a helyzet, nem valószínű, hogy az európai protestantizmus püspökei vagy tömegei a fenti okokból bármilyen irányú politikai tevékenységet kezdeményeznének. Különben is a szerint, hogy közülünk valaki milyen területen él, eleve és tökéletes befolyás alatt áll. Mi, európai protestáns keresztyénség, sohasem tudtunk újzélandi protestáns formák szerint istentiszteleti közösségben élni, hanem minden időben tudtunk annyira magyarok lenni, hogy nemzeti létünkben és Istentől rendelt hivatásunkban protestáns magyarok tudtunk és akartunk lenni.

*

Bizonyosan ezt vallják a maguk számára és szempontjából a norvégok is. *Berggrav* norvég püspök egyháziasság és hazafiság kérdéseiben nem óhajt tanítást nyerni sem a canterbury-i érsektől, sem az odesszai patriarchától, viszont ami legszentebb kötelessége mindkét területen, azt úgy végzi el, mint akit ahogy erre püspöki esküje és hazafiúi szent meggyőződése elkötelezte. Ebben

a meggyőződésében ellenfelei megítélhetik, egyházi vonatkozásban hozzá közelebb vagy távolabb állók tisztelik, mert látják benne a martiromságra mindig kész „férfiút".

Bár nem vagyunk norvégok, s hazánkban csak egy kis norvég imaház érteti meg velünk a norvég evangélikus egyház multját és sorsát, elszakíthatatlan egységben tudjuk magunkat vele. Örülünk annak, hogy a norvég hitvalló lelkészek prédikációi alatt, amelyeket sok esetben csak Isten szabad ege alatt tarthatnak, tömegek vannak együtt a hitben. De látjuk azt is, hogy a kormányhű lelkészek istentiszteletei alatt üresek a templomok. Nem azért, mert ők nem csupán igét nem hirdetnek, hanem azért is, mert ott az evangélikus egyházzal s általában az európai protestantizmussal csak a függetlenség és szabadság gondolata egyeztethető össze.

*

A legszebb lelki kapcsolatok mellett ez az, ami, mint óriási jelentőségű és az egyházias kötelékeken túl és innen mindig megjelöli a protestáns mentalitást, s amely örök időkre konzerválja a protestantizmust. Ezért nem tudjuk megérteni *Otto Haecker* cikkét, aki a Neues Wiener Tagblatt 1943. április 25-i számában azt írta, „hogy az egyház félreállott és félre kell állnia ebben a mostani leszámolásban. Ha az egyén vigasztalást tudott is találni az isteni kinyilatkoztatás szavaiban, melyből magának erőt merített, ez ma már az összesség szempontjából és a népek kollektív öntudatában nincs meg. A nyugati világ univerzális gondolataiban egyesült népek részére a keresztyénség már nem jelent döntő hatalmat többé. A keresztyénség nem izgatja és nem formálja az idő eseményeit és a történéseknek nem is ad már értelmet, úgyhogy a kiegyenítő rendezés valódi útjait meg tudja mutatni. Még mindig a hívők milliói állnak itt és ott, s a világ minden nyelvén szállnak az imádságok a magasba, *azonban egy oldalon sem harcolnak már többé a keresztyén zászló jegyében*".

Erre a néhány sorra csak azt lehet mondani, hogy ellene mond állami nyilatkozatoknak, hiszen a tengely diplomatái állandóan azt hangoztatják, hogy az istentelenség ellen küzdenek. Jellemző különben az, hogy mikor a fenti sorok egyik napilapunkban megjelentek, aznap este a magyar rádió híreiben két európai állam kormánya nyilatkozott úgy, hogy a keresztyénség oltalmában akar élni. Bizonyára az olasz politika minden belső kényszer nélkül tette meg ezt a nyilatkozatát és a francia állam is tömegeiben élő reménységet szólaltatott meg a fenti nyilatkozathoz hasonló kijelentésével.

*

Merőben szokatlan írást közölt a Nemzeti Ujság 1943. május 2-i számában. A Magyar Kultúra jelenlegi szerkesztője, Nyisztor Zoltán írt levelet benne a Magyar Kultúra halott szerkesztőjéhez, Bangha Bélához. Váratlan és meglepő vállalkozás ez. Egy

élő lelkész akar beszélgetést folytatni a meghalt lelkésszel, főképpen eschatologikus kérdésekről, bár ha jól értettük meg ezt az írást, az írónak az volt a célja, hogy ebben a nagy válságban meglátttassa a katolicizmus sorsát. Ilyen sorokat ír: „Hát, kedves Bélám, a Te magyar katholicizmusod még él és virul, de vannak tünetei, amelyek legalább is aggályosak, ha nem hanyatlásra vallanak... Olyan elszéledt nyáj lettünk, amelyik még hallja a pásztor tilinkóját, érzi a közös karám és közös vályú boldog melegét, de már természetesnek találja, hogy új füves rétről maga gondoskodjék. Valami, mai már az idegenségre és a más csapatbeosztásra emlékeztet, kezd közénk leereszkedni. Már mások a barátaink, s még másabbak a barátaink barátai. Már szerelmet vallunk idegeneknek és felgerjedünk, feldohogunk testvéreink ellen. Jobban érdekel már sokszor bennünket a világ, az anyag, a jólét problémája, mint Isten országa és a lelkek üdve. Hidakat építünk mások felé s hagyjuk beomlani, az árral elsodorni a szomszédainkba vezető padlókat... Bizonyára túloztam is, talán már rémeket is látok; de tudod, annyi rémség szakadt ránk, földi vándorokra, s Krisztus szolgáira az utolsó időkben, hogy a valóságot a rémektől s még inkább a lényeget a látszatoktól, a felkavart tó gyűrűzési törvényeit és tisztulási mértékeit nem tudjuk megkülönböztetni..."

Azonkívül, hogy e sorok íróját régi barátság köti a fenti őszinte nyilatkozat tevőjéhez, legteljesebb mértékben tudom, és tudja minden protestáns lelkész és laikus méltányolni a szorongó aggodalomból megszületett mondatokat. Tisztán csak bátorság és alkalom kérdése az, hogy ilyen vallomásba törjön ki ma bármelyik egyházhoz tartozó lelkész.

Egy percig sem áltatjuk magunkat, hogy a megújult istentelenség a maga ősellenségét csak a pápaságban látja. A hitetlen pápaságot mond, de minden keresztyénekre gondol. Rómának üzen hadat, de talán létében még jobban fenyegeti a protestantizmus közösségeit. S ebben a veszélyeztetett állapotban az Európán kívüli hatalmak, mint biztos győztesek készülnek a békére, amelyben a világnak szellemet és hitet adott Európa felett elmondandó halotti beszédre már készülnek. Az a szerep kiadatott már, amely a megsemmisítés tényeit végezi el, s azok is készülnek a győzelemre új szerepeikben, akik mint mentőangyalok, ha nem túl későn, az Európától kapott javakért cserében, megpróbálják a nagy kölcsönt letörleszteni, s a halálra ítélt civilizáció megmentése érdekében erőjükön feletti vállalkozásokra készülnek. Az az időmennyiség azonban, amíg a szereplők közül a durva feladatra vállalkozók végzik munkájukat, s míg a finomabb szerepekre kerül a sor, velünk azt a kérdést tételi fel, hogy az alatt az idő alatt Európából mi minden vész el?

*

Szomorúan érdekes az, hogy ilyen vészes időkben az egyház arculata, akár protestáns, akár katolikus vonatkozásban gondolunk napjainkra és a jövendőre, teljesen hierarchikus. Azaz a

mártiromság és az egyház üldöztetése teljesen ebben a síkban folyik s így is fog folytatódni, pedig ha inkább lett volna az egyház küriarchikus, főként abban az értelemben, hogy népi egyház vagyunk, amelyben tagok és az egyház sorsát szívükön viselők között nemcsak miniszteri osztályfőnökök, hanem fegyvergyári munkások is lettek volna, az egyház hajója hasonlítana ahhoz az óceánjáró hajóhoz, mely már építésében úgy készült volna, hogy kibírja a várható hullámok ereje folytán bekövetkező óriásira fokozódható hullámzást.

Az európai protestáns keresztyénség a század harmincas éveitől kezdve annyit prédikált a válságról, hogy most, amikor proféciája valóra vált, nincs ideje és bátorsága a válságban való magatartásról úgy prédikálni, hogy azt a halálraszántak csapata megértse, magáévá tegye és elfogadja. A frontokról hazatérteknek is nyujtott vigasztalás gyenge és erőtlen szóhalmaznak ítéltetett az ő részükről, hiszen ezek már általmentek a halálból az életre, s egészen mást vártak. Az európai katolicizmus és protestantizmus sebezhető pontja ez előtt a tömeg előtt mutatkozik meg legelevenebben.

Viszont a protestantizmus egyházi szociális munkájára igénytartók száma kevesbedik meg napról-napra. A legtöbb államban már nem tűrik a munkanélküli naplopókat, s ha valahol az egyház ezeket meri támogatni, akkor olyan területen ütközik össze az állam elgondolásaival, amely területen csak az állam lehet a győzedelmes.

*

Legkínosabb kérdés az ifjúság kérdése. Hol van még Európában a protestantizmusnak ifjúsága? Svájcban néhány héttel ezelőtt volt egy ifjúsági ökumenikus gyűlés, amelyben a végső gondolat éppen ez volt, hogy az ifjúságra kell reábízni az egyház megújulásának munkáját. De van-e pl. holland ifjúsági keresztyén egyesületi munka? Rendelkezik-e az angol protestáns keresztyénség az ifjúsággal? Hiszen maga a canterbury érsek is helyeselte azt az újítást, hogy szemben az angol keresztyénség eddigi gyakorlatával, napjainkban minden angol városban nyittassanak meg a szórakozóhelyek, mozgókép- és egyéb színházak a katonák számára. Bizonyosak vagyunk, hogy az ifjúság is ott lesz. S amikor ezt a tilalmat fel kellett oldani, s a régi puritán angol keresztyénség ilyen engedményt tett „hadi okokból". ugyanakkor az angol protestantizmus az ifjabb angol korosztály vallási tudatlanságának kijavítása érdekében, háromhasábos hitvallást szerkesztetett, amelyben igyekszik a tanulatlanságon segíteni. Érzésünk szerint ennek a hitvallásnak nem lesz olyan hosszú élete, mint az apostoli hitvallásnak; érzésünk szerint annyira ismertté sem válik.

Szomorúan érdekes, hogy sem skandináv területen, sem Európában másutt, ez a második világháború nem termelt ki egyetlen nagyobbszabású evangélizációs vagy megtérést erőszakoló folyamatot. Az első világháború apokaliptikus hangulata a

tömegre gyakorolt hatásán keresztül Gerhardt Hauptmann-t is hatása alá vonta s megiratta vele: Der Narr in Christo Jesu Emanuel Quint c. regényét; az első világháború után a finn ébredési mozgalom, vagy akár az oxfordi mozgalom nagy területeken gyűrűzött végig. Ma apró kis körök meghitt evangelizációkra gyűlnek össze. Bármennyire épületes is az, hogy — mondjuk — a sportlapok rikkancsai külön evangelizációs összejövetelen ismerjék meg a Krisztushoz fordulás örömeit, azt is látjuk napjainkban, hogy amikor a protestáns keresztyénségen belül végre az egyesületesdi és ecclesiolás törekvések felszámoltatnak, minden egyházi felgöngyölítő szándék nélkül, addig az egyház még mindig nem eszmél arra a feladatára, hogy nem így szűken és a titokzatosság takarója alatt, hanem a legnagyobb nyilvánossággal és a leghatalmasabb tömegek között kellene fellépnie. Hiszen napjainkban is arról van szó, hogy a beszéd hatalmát kell elsősorban szembehelyezni a propagandisztikus beszéddel szemben. Érzésünk szerint napjainkban többen hallgatnák a lelkészeket, mint a politikusokat, akár Kolozsvárott, akár Salzburgban, akár Vichyben, akár Bredában, akár Edinburghban, vagy bárhol a világon.

•

Emberileg érthető az, hogy abban az evangélikus Dániában, amely mint nem hadviselő állam már 2000 légiriadót ért meg, vagy abban a Finnországban, ahol hivatalos állami istentiszteletet óvóhelyen kellett megtartani, vagy abban a Hollandiában, ahol vasárnaponként mindenki élelmiszert gyűjt s ezért üresek a templomok, vagy abban a Németországban, ahol a lelkészek legnagyobb része katonai vagy katonalelkészi szolgálatot végez, tehát majdnem az egész Európában sok körülmény zavarja és nehezíti a keresztyénség életét, s minden ok megvan az elkomolyodásra, azonban ennek ellenére az a joga nincs meg senkinek, hogy ezek a részben hamis szimptómák, olyan fontos kérdésben, Isten szempontjából még fontosabb kérdésben, mint az európai protestantizmus, hamisan és a napok kimenetelének függvénye alatt ítélkezzünk!

Barth Károly cikkünk elején idézett értekezésében szintén nem bocsátkozik prófétai jóslásokba. Diagnózist állít fel az európai protestantizmus jelene felett. Rólunk, magyarokról, keresztyénekről és protestánsokról azt állítja, hogy olyanok vagyunk, mint a fejét vesztett ember. Politikai szövetkezésünk és bolsevistaellenes magatartásunk, szerinte, erősen hibáztatandó. Lehet, hogy ő jobb magyar svájci német részére, mint mi, s talán ő már mindent tud a legközvetlenebb forrásokból, hogy nekünk az egyik vagy másik fél győzelme esetén mi juthat osztályrészül. De egyelőre sem a magunk sorsa, sem az európai protestantizmus sorsa nem látszik olyannak, mint azt a mi földrészünkön, vagy távolabb eső helyeken jósolgatják.

•

A magyar evangélikus egyház teológiai életében váratlan vita indult meg a halhatatlanság kérdésében. Pro és kontra meg-

szívlelendő mindkét fél mondott és írott szava. Svájc református egyházi újságjaiban ugyanez a téma dobódott felszínre. A feltámadás kérdései még nemzedéket annyira nem foglalkoztatott soha, mint a mi nemzedékünket. Bizonyára nem egyéni és önző érdekből foglalkozik e kor éppen ezzel és ezekből következő teológiai kérdésekkel. Ennek a kornak, és a napjainkban élő keresztyénségnek a maga és a későbbi nemzedék számára meg kellett szövegezni, helyesebben újra kellett fogalmazni, az elhitetlenedettek kedvéért, ezt a legfontosabb kérdést.

De semmiesetre sem azért, mintha ez volna az európai protestantizmusnak Istentől rendelt legutolsó feladata.

Az egyház mindig világosan kell kifejezze magát, s mindig a szükségletet kell kielégítse. A diplomácia és a stratégia beszéde már nem ilyen világos. Nem is beszélve a politikai nyilatkozatokról és jóslásokról. Ezekben a foglalkozásokban, korunk ezt már jól megszokta, nagy szerepe van a hírverésnek, bizonyosan átlátszó tendenciáknak.

Nagy hibát követne el kortársaink közül bárki, hogyha a teológiai kifejezéseket és mondanivalókat alkalmazná a diplomácia és vele együtt említett munkakörök területein, de még végzetesebben tévedne az, aki a háborús politikai propaganda szavait olyan komolyan venné, mint amilyen komolyan kell venni az élő és mindig élő egyház szavát.

Gaudy László

A Dunamellék

Magyarország legközepének, a Duna—Tisza-köznek legósibb magyar települése a Duna balpartján keskeny szegélyben húzódik a Csepel-szigettől — vagy egy kicsit régiesebb fogalmazással mondva, Csepel szigetétől — a Baján túl fekvő Szeremléig. Ősi magyar elnevezéseket őriznek itt a dunamenti falvak nevei: Kevi — a később hozzábiggyesztett Rác nélkül, — Tass, Szalk, Ordas, Fajsz. Lassú mozgású, de igen értelmes fajta él ezekben a községekben. A községek népe minden cicomától, pompától tartózkodik. Az egyetlen csanádiak kivételével, nincsen színpompás népviseletük sem. A beszédjük minden tájszólási túlzástól mentes, kiegyensúlyozott, majdnem azt mondanám: úri magyar beszéd. Egészen mások, mint a tőlük alig nehány kilométerrel keletre lakó kiskunok, de még inkább elütnek a Duna jobbpartján lakó dunántúli magyaroktól, akiket „tulsó-féli"-eknek neveznek. Ezek a tulsóféliek katolikusok, míg ők reformátusok. Így szeretik magukat nevezni, nem kálvinistáknak. Már a kálvinista szó használatától is tartózkodnak, mert ebben a szóban ösztönösen feltűnést keltő fitogtatást vagy eredetieskedést éreznek. Öntudatosságukra jellemző, hogy a „tulsó fél" csak a Dunántúl lehet. Végre

is a Duna jobbpartján lakók szempontjából ők is — tulsóféliek. De az ilyesmi elképzelhetetlen lenne és amikor a rácalmási ember átkel a Dunán Makád mellett Lórévnél, a Csepel-sziget déli csücskén, vagy a pentelei ember a szalki réven, szerényen, szavában el sem titkolható jobbágyi megalázkodással mondja: mi, tulsóféliek. A különbséget a dunamellékiek javára és a dunántúliak hátrányára talán az okozhatja, hogy nagybirtokok soha nem voltak ezen a vidéken. Az egyetlen kivétel a Telekiek tetétleni és révbéri birtoka Solt határában, de ezek is sokkal kisebbek és maguk a Telekiek is egészen mások, mint a Dunántúl feudális nagybirtokai és grófi nagyurai.

Ahol gyermekéveimet eltöltöttem, Vecse, nevében szláv emléket őriz, de csak a nevében. A nép maga vegyítetlenül tisztavérű, református magyarság. Az anyakönyv lapjairól és a temető fejfáiról jellegzetes, ízes magyar nevekre emlékezem: Akócs, Ballagó, Bolyó, Buzgó, Dömők, Gyimódi, Orr, Kurdi. A falu földjei keletre nyúltak és elérhetetlen messziségbe nyúló dűlőutak végén, tizenöt- húsz kilométernyi távolságban Szabadszállás határával érintkeztek. Az már a Kiskunság volt.

Maga a község a Duna partján épült. A templom tövében nőttem fel, apám a református egyház lelkésze volt. Más templom nem is volt Vecsén, ezen a nagy, akkor öt-hat ezer lelkes járásszékhelyen, csak még egy ütött-kopott zsinagóga az egyik eldugott utcában, ahol a kövér, elhízott és vén „sakter" lakott. A zsidó hitközség ahhoz túlságosan kicsi és túlságosan szegény volt, hogy rabbit tarthatott volna.

A református templom a 18. század végén épült, nemes, egyszerű, barokk-stílusú épület, belül hófehérre meszelt falakkal és hatalmasan ívelő bolthajtásokkal. Különösen két dologra voltam büszke. Egyiknek arra, hogy a torony falában néhány feliratos és szalagdíszítéses római kő volt beépítve. A másiknak pedig arra, hogy a templomfal Dunára néző oldalában egy jó emberfej nagyságú, kerek ágyúgolyó lapult. Ez az ágyúgolyó a szabadságharc emlékét őrizte. Nem sok idővel a szabadságharc megindulása után, 1848 nyarán néhány osztrák őrnaszád haladt el a Dunán, mikor egy elkeseredett vecsei magyar, — egy kicsit bogaras, bolondos emberként emlegették a róla szóló emlékezések, amelyek az én gyermekkoromban, jó félszázaddal a negyvennyolcas idők után, még frissen éltek a szájhagyományban — kovás puskájával rálőtt az egyik naszádra és hozzá még olyan szerencsésen vagy szerencsétlenül, hogy a kapitányt súlyosan megsebesítette. A naszádok ekkor már Pest irányába tartva, elhagyták a községet és a csabonyi erdő szélénél tartottak. De nyomban visszafordultak és gyujtó gránátokkal lőni kezdték a Duna-sor házait, amelyek közül több hamarosan kigyulladt és nagy lánggal égett. A lövöldözésnek csak akkor lett vége, mikor Zilahi Juhos Imre tiszteletes uram dereglyébe ült és fehér zászlót lobogtatva kérte, hogy a falu nevében meghallgassák.

*

A századfordulón ennek a vidéknek még nem volt vasútja. A változás a kilencszázas évek elején gyorsan bekövetkezett, de apró gyermekkoromban a dunamenti községekben — legtöbbet közülük helytelen lenne falunak nevezni — az úri osztály még az önmagát túlélő magyar biedermeier korát élte. A régi magyar zsinóros ruhák és krinolinok már csak a családi albumok megsárgult, elhalványodott fényképein éltek, de a házak szép, régi bútorzata és természetesen az élet kényelmes, nyugodt üteme még változatlanul megmaradt.

Nagyapámékhoz, a velünk észak felől közvetlenül szomszédos Szalkszentmártonba, kocsin jártunk át. Nagyapám is református pap volt és régi, ismert református papi családból származott. Az ő apja, Dobos János, a ceglédiek papja — őt én már nem ismertem, pátriarchai öreg korban halt meg a nyolcvanas évek végén — fiatalabb korában a pozsonyi diéta protestáns lelkésze volt és Pozsonyban barátkozott össze a vele egykorú Kossuth Lajossal. Ezért is szemelték ki őt a ceglédiek az emlékezetes „százas küldöttség" vezetőjéül.

A szentmártoni parókia szomszédságában volt a falu nagy kocsmája, ahol a negyvenes évek elején — éppen száz évvel ezelőtt — Petrovics István volt a „jó öreg kocsmáros". Petőfi a jól ismert verset édesapjáról itt írta, mikor odahaza járt az öregek meglátogatására. Én még láttam az emléktáblával megjelölt kocsma egyik ablakának apró üvegtáblájára bekarcolva Petőfi nevét. Úgy tudom, később ez az üvegtábla Budapestre, a Petőfi-házba került és valószínűleg mai napig is ott őrzik.

Vecse még jobban tele volt Petőfire való eleven emlékezéssel gyermekkoromban, a kilencszázas évek elején. Édesapámmal együtt többször megfordultam egyik öreg, akkor nyolcvan év körüli presbiterünk, Mészáros Károly házánál. Az öreg Mészáros Petőfinek legénypajtása volt. Szobájukban szép öreg, zöldmázos cserépkályha állott. — De sokszor melegedett ennél a kályhánál Petőfi Sándor! — mondta többször is az öreg Mészáros, aki jelen volt Petőfi egy másik, jólismert költeményének születésénél. Fiatal korában Mészáros Károly molnároskodott. Apjának vizimalma volt, szemben a református templommal, ahol, közel az egyház szigetéhez, különösképpen erős volt a folyam sodra és ahol még az én gyermekkoromban is négy-öt vízimalom volt sorban lemacskázva. Lapos molnárdereglyéjükön Petőfivel gyakran eveztek be a malomba halpaprikásra, túrós csuszára és a veszélylyel játszva, fürdés közben ugráltak be az erős sodrú vízbe a malom közelében. Ezeknek a malomba járó csónakázásoknak az emlékét őrzik a jólismert sorok:

Beszélgetnek sajkámmal a fecsegő habok,
Feszítem a lapátot, hogy szinte izzadok.

A Duna itt a Csepel-szigettől délre, Vecsénél, Szalknál, Apostagnál bölcs, lassú folyású, széleshátú folyam. Valóban Pe-

tőfi „nagy Duná"-ja. A „kis lak" már nincs meg, de én a falán emléktáblával ismertem Zsuzsika édesapjának új házát, amely akkor épült, mikor a költő Nagy Pál uram vendége volt.

*

Budapestre gyermekkoromban mindig hajóval jártunk fel. A Dunagőzhajózási Társaság hajója este kilenckor indult. Nagy izgalom volt az ilyen Pestre utazás és külön öröm, ha édesapámmal kettesben mehettem. Szebb, szelídebb fényt én azóta sem láttam, ahogyan a hajó nagy szalonját a század elején használt, szénszálas villanylámpák megvilágították. A villanylámpa abban az időben még ritka látvány volt, fenn Pesten is inkább gázvilágítást használtak, gázlámpák égtek az Erzsébet-szállodában is, amely, mint a legtöbb szerényebb viszonyok között élő vidéki református papnak, édesapámnak is törzsszállodája volt. Ha az idő szép volt és nem volt hideg, egy órára még felmentünk a fedélzetre. A hajó suhogva haladt felfelé a folyó közepén. A parti fűzfák mély álomba merülve bóbiskoltak a koromsötét éjtszakában. A falvak közelében vízimalmok oldalán apró fapolcokra téve halvány olajmécsesek pislogtak. Időnként maguk után nyolctíz uszályt cipelő vontató gőzösök maradtak el mellettünk, különösen, ha már nyár vége felé járt az idő és megkezdődött Bácskából és Bánátból a betakarított gabona szállítása.

Tavasztól őszig a Dunán folyt le úgyszólván egész életünk. A nagy pillanat azon a nyáron következett be, mikor Kunszentmiklóson elvégeztem a négy alsó gimnáziumot. Az évről-évre elnyert s akkor még csengő körmöci aranyakban adott ösztöndíjakból — az aranyakat a gimnázium záróünnepélyén mindig Baksay Sándor adta át, aki mint református püspök a kunszentmiklósi egyház lelkésze is volt — meg azután harmadik-negyedik osztályos koromban magántanításból annyi pénzt gyűjtöttem össze, hogy azon kétpárevezős sportcsónakot vehettem magamnak. Ez volt az első önálló utazásom fel Pestre, és erre nagyon büszke voltam. Háromszáz koronánál több volt nálam, négy évig tartó takarékos pénzgyűjtés eredménye. A Római-part egyik csónakkészítőjénél vettem meg a csónakot, amely másnap a hajó fedélzetén velem együtt utazott haza, Dunavecsére.

Attól kezdve, hogy a csónakot megszereztem, valóságos tündérbirodalom nyilt meg előttem. Két-három diákpajtásommal vagy húgaimmal, néha egésznapos kirándulásokra indultunk. Felkutattuk a „tulsóféli" hegyeket. A sík földön lakók örök vágyakozásával néztünk mindig ezekre a száz méternél is alacsonyabb dombokra, amelyek szelíd hajlású, apró patakokat rejtegető völgyekben vagy mély, agyagszakadékokban érik el a Duna partját. A dombok lejtőin és a közeli erdőben tavasszal rengeteg ibolya, kék vadjácint, halványlila kökörcsin és aranysárga Adonisz-virág nyílott. Ha a húsvét későbbre esett, egy-egy szép áprilisi napon hatalmas virágzsákmánnyal érkeztünk haza a csabonyi erdő gyönyörű, vízparti tölgyeséből vagy a pentelei dombokról.

De a mesevilág igazi szépsége csak nyáron tárulkozott ki előttünk. Hajnalban indultunk, a nap még éppen csak hogy előbukkant a messzi kúnsági puszta szélén. A csabonyi erdő fái a folyó közepéig nyúló árnyékot vetettek a vízre. Délfelé járt, mikorra eljutottunk a régi, elhagyott tassi hajóállomáshoz. A Csepel-sziget déli végén épült, hatalmas zsilipműveknek akkor még híre-nyoma sem volt. A Nagy-Duna itt a Csepel-sziget déli csúcsánál különösen széles, hatalmas folyam. Északfelé a sziget partján végtelen erdőség húzódik, a másik parton pedig a folyam egy szelíd kanyarulatában egészen Adonyig el lehet látni. A csepeli-ág ekkor egészen eliszaposodott. Keskeny csatornán, vízre hajló vén fűzfák között valósággal úgy bujtunk be a „tassi Duná"-ba, ahogyan a csepeli Duna-ág alsó részét nevezik. Izgalmas felfedezés volt az utunk, míg csak a kirándulásunk végső célját, Dömsödöt el nem értük. A vízbe érő pázsitos rétek üde zöldek voltak, pedig nyár derekán, aratás után járt az idő. Egy kilométerrel odébb a gabonatarlókon már fehérszínű tarlóvirág nyílott és a közeli tanyákról a cséplőgép búgása hallatszott. A fűzfákon vadgerlék búgtak és egy-egy vízbenyúló fatörzsön hajlottnyakú gémek figyelték a vizet.

De tudott az alföldi Duna félelmetes is lenni, ha délnyugat felől fekete felhők hátán megérkezett a nyári zivatar. Sohasem felejtem el egy éjtszakai viharkalandomat, 1912 nyarán, augusztus végén. A nagy vakáció már végefelé járt. Félig-meddig a nyártól búcsúzóban, egésznapos kirándulásra indultunk, ez alkalommal déli irányban, Dunaföldvárra.

Eltöltöttük az időt, már jócskán alkonyodott, mikor elindultunk hazafelé. Víz ellenében tíz-tizenkét kilométert kellett eveznünk. A romantikus fekvésű Szitányi-kastély mellett jártunk és az út jó harmadrésze még hátra volt, mikor a nyárvégi alkonyat gyorsan leszálló sötétségében a hátunk megett, délnyugatról, észrevettük az első villámlásokat. Mindjárt láttuk, hogy a baj komoly. De a Dunát mind a négyen úgy ismertük, mint a tenyerünket. Jó úszók voltunk, az evezővel jól tudtunk bánni. Mi történhetett volna velünk? Mindenesetre okosabbnak láttuk átevezni az otthoni partra, mielőtt a vihar utolér. A folyó közepéről már félelmetes volt a kibontakozni kezdő vihar. A villámlások fénycsóvái kísérteties kék fénnyel lobogtak. A mennydörgés még csak távoli morgásként hallatszott és a vizet apró, össze-vissza cikázó, rövid percekig tartó és nyomban elülő szélrohamok borzolták fel.

Pillanatok alatt koromsötét lett. A csónak orra a parti kőgát köveibe ütődött. Ösztönszerűleg kiugrottunk a partra és talán egy félperc sem telt bele, a nyári vihar elszabadult fúriái a nyakunkon voltak. A csónakot felkaptuk és a partra tettük, hogy a köveken össze ne törjön. A felfordított csónak valamennyi védelmet nyujtott. Hasrafekve összebujtunk és úgy néztük, mi lesz a viharral. Az egymást érő csattanások és égzengés közepette egy bajbakerült vontatógőzös kétségbeesetten dudált, s a szél pokoli erővel üvöltött.

A vihar, amilyen gyorsan jött, éppen olyan gyorsan tovább-

rohant. Csak mikor a partról feljebb mentünk, vettük észre, hogy a vihar alig száz méterre a község szélétől ért utol bennünket.

*

Másnapra a nyár átkeresztelődött őszre és a folyó felett elkezdtek úszni az első ökörnyálak. Egy héttel később vonaton ültem. Nyolcadikos voltam és mentem Kecskemétre a kollégiumba.

Máthé Elek

Magyar bemutatók a budapesti színpadokon

Az utóbbi hónapokban egész sor magyar darabot hoztak színpadra. Közöttük rangsorban föltétlenül *Zilahy Lajos „Szép anyám"* című színművét illeti meg az elsőség. Zilahy Lajos ezúttal nem vet fel drámájában sem történelmi, sem lélektani problémát: megelégszik egy 18. századbeli fínom családi történet elmondásával, de a forma, amelyben ezt teszi, minden tekintetben nemes és szép alkotássá avatja új darabját.

A dráma cselekménye meglehetősen bonyolult, de felépítése minden színházi szakemberből a legnagyobb elragadtatást kell, hogy kiváltsa. Az első felvonás egy régi magyar úriház belső életét mutatja meg: Zedreghy, az orvostudományok és fizika híres doktora búcsúzik családjától, mert külföldre utazik híres betegeket gyógyítani és egyetemeket látogatni. Felesége, a fínom és hű Petronella három gyermekével marad itthon, egy forrongó, háborúkba fulladt Európa közepén. Ez a dráma expozíciója, hogy a második képben azonnal meg is induljon maga a bonyodalom. A másféléve külföldön élő Zedreghy most írja meg, hogy nem jő haza többé. Petronella erre elhatározza, hogy Párizsba utazik. A második felvonás Párizsba viszi a nézőt, a véres direktóriumi idők Párizsába. Zedreghy gyógyít és kuruzsol, felváltva, amint azt egyre növekvő népszerűsége kívánja. Egy idegen nővel él, egy francia színésznővel, aki bámulva látja belépni Petronellát. A két asszony dialógusában, fínomságban, drámai feszültségben és eszköztelen egyszerűségben (ezek a darab legfőbb erényei) valósággal remekelt Zilahy, aki régen adott ennyire egyöntetű és technikailag tökéletes művet a magyar színpadnak. Lucile, a vetélytárs, dühöngve távozik a helyzet tisztázása után; megérkezik Zedreghy, akitől senki sem kéri számon vétkét; Petronella egyszerűen hívja haza, beteg gyermekeihez. De Zedreghy észreveszi Lucile távozását, vad dühében megüti Petronellát és elkergeti. Éppen csak erre marad ideje: mert ebben a pillanatban belép lakásába egy forradalmi csapat és letartóztatja kémkedés gyanúja miatt. Petronella hazautazik, hogy segítséget kérjen férje számára.

A harmadik felvonásban sem lanyhul a remek téma érdekes és egyre táguló horizontú felépítése: az asszony régi udvarlója most előkelő állású úr a bécsi udvarnál. Ehhez fordul Petronella; Bikkessy, a darab egyik legérdekesebb romantikus figurája megígéri, hogy ha lehet, segít férjének kiszabadulni. Már minden elveszettnek látszik, mikor a harmadik felvonásban mégiscsak hazajő Zedreghy. De Petronella először életében ekkor lázad férje ellen: durva közönyét nem bírja tovább elviselni. A beteg kisfiú menti meg a helyzetet: sírására Zedreghyben felébred az apa és orvos, berohan hozzá, hogy segítsen rajta. Most már itthon fog maradni, biztosan. — Ennyi a *„Szépanyám"* tartalma. Elmondására azért volt szükség, hogy a darab drámai fordulatai, fínom szövetű anyaga és egyszerűsége szembetűnjön. A mesében rejlő hatásvadászati lehetőségekről lemondva, *Zilahy* mindvégig nemes, egyszerű eszközökkel formálta meg drámáját. Egyik legszebb jelenete a második felvonás befejezése, amely minden logikai érvvel szemben Petronella érzelmi érvét szegezi szembe meggyőző költői erővel: azért fog visszajönni hozzá a férje, mert a megbocsátás nagyobb erő, mint a csábító Párizs minden varázsa. A mű mellékalakjai is jóízű, humorral teli, eleven figurák: a chirurgus-segéd, a vénkisasszony-nővér, a francia színésznő egy pillanatig sem színtelen és vértelen segédszerepek, *Bajor Gizi* kivételes művészete Petronella szűkszavú szövegéből poetikus, bájos, érdekes asszonyalakot formált.

Remenyik Sándor „Atyai ház" című színművét a *Vígszínház* mutatta be forgószínpadon, amely ezúttal nem puszta technikai segédeszköz volt, hanem a darab cselekménymenetének lényeges előmozdítója. Sajnos Remenyik művének csaknem legfőbb érdekessége a forgószínpad mozgása: ami a képekben elénk vetülő, a szó szoros értelmében a néző előtt lepergő cselekményen túl érték volna a darabban, az alakok hitelessége, a szöveg szépségei, a dráma emberi igazsága, az igen sok kívánni valót hagyott hátra. Egy Amerikából hazatérő „tékozló fiú" újra átéli atyai házának történetét, — de nem chronologikus sorrendben, ahogy a jelenetek valóban lejátszódtak, hanem úgy, amint sorra járják a szobákat (amint a forgószínpad fordul), ahogy eszébe jutnak az azokban átélt emlékek. Az időrenddel való játék kedvenc ötlete a mai amerikai szerzőknek; csakhogy, míg *Huxley*nél, vagy *O'Neill*nél (ezeknek a szerzőknek hatása erősen érzik az Amerikából visszatért Remenyik munkáján) a laza, szándékosan feloldott kompozíció a hős zilált lelkiállapotát, illogikus képzettársításait igyekszik visszaadni, addig Remenyiknél ez csak érdekes színpadi fogás. Van a darabnak egy-két felemelő, nemes, szépszavú jelenete (a szülők csaknem minden megjelenése, a kis cseléd története, az egyedülmaradt anya és az unoka stb.), de az előadás túlságosan lassított tempója, a színészek túlzottan szentimentális játéka, (*Bulla Elma* remek anyafigurája kivételével), a díszlet naturalisztikus volta, ugyanannyit vesznek el az „Atyai ház" vonzóerejéből, mint amennyire a közönség könnyzacskóinak működését elősegítik. Még egy nagy hibája van

e „régi ház történetének": a nem realisztikus időrendi zűrzavar a történet menetében minduntalan ütközik a színház naturalisztikus rendezésével: az egyik jelenetben őszhajú a tékozló fiú, a másikban húsz évvel korábbi élményét kénytelen őszhajjal eljátszani, mert fizikailag nincs ideje átmaszkírozni magát, stb. A kétféle felfogásnak, rendező és író nézeteltérésének a közönség kínos feszengése az eredménye.

Németh Johanna „Északi fény" című drámája az orosz származású szerzőnő első darabja. Várakozással telve néztünk a bemutató elé, hátha végre-végre valami újat mutatnak a Víg és Pesti Színházak tradícióban megzöldült, sőt megszürkült színfalai! A darab „északi fénye" egy kis orosz emigráns nevelőnő, aki a híres orvos családi bonyodalmai közepette megtalálja boldogságát, mondanunk sem kell, hogy az illető orvos karjaiban és gyermekében. A téma úgynevezett polgári szomorújáték-téma, ami még nem volna baj. De az első felvonás szentimentális epikai unalma után a másodikban sajnos, igen sablonos drámai jelenetek következnek: az orvos rajta kapja nejét legjobb barátjával; kiderül, hogy kedvenc gyermeke nem biztos, hogy az övé, még orvosi kötelességének teljesítésére is a kis nevelőnőnek kell figyelmeztetnie a kétségbeesett embert. Mindezt el lehetett volna mondani sokkal bensőségesebben, igazabban, inkább szerkezetileg ügyetlenebbül, több írói mondanivalóval. De Németh Johanna, sajnos, elsősorban a hatásra gondolt, — ez megérzik dialogusai gondosan csiszolt símaságán és nagyjelenetei túlságos csattanóin. Kár. — *Fényes Alice*, a női főszereplő emberi melegsége hitelesítette a nevelőnő szimpatikus figuráját. A darab maga nem nő túl a szokványos társadalmi színjáték keretein és mint ilyen, egy régelhalt polgári színműfajta kísértetét idézi. Sajnos ez a kísértet még mindig vidáman sétál esténkint fővárosunk legnívósabb modern színpadán, a Nemzeti Színház utáni második és állítólag legjobb színházunkban.

Hertelendy István „Jákyak" címmel írt darabot a Vígszínház számára. A fentemlített középosztálybeli társadalmi dráma itt is erősen kísért, de ezúttal a közelmult joggal és alaposan elfelejtett magyar gentry-alakjában, *Jáky Miklós*ban, aki nem elégszik meg azzal, hogy főszolgabíró egy jobb sorsra érdemes magyar kisvárosban, alispán akar lenni. Erre főként azért van szüksége, mert kártya, cigány és egyéb kedves ősmagyar passziók anyagilag tették tönkre, míg erkölcsileg egy nálánál harminc évvel fiatalabb, komisz és kacér leány iránti szerelme fenyegeti összeomlással vagy házassággal. Hertelendy István előbbi darabjaival is megmutatta, hogy jól ismeri az úri magyar középosztályt, ott is, ahol nem nagyon érdemes ismerni. Jáky drámája nem egy, hanem *három* motivumból fakad: anyagi és szerelmi krízishez még az ősi föld iránti hűtlenség szándéka is kísérti, és ez utóbbi nagyhatalom végül is legyőzi: ott marad birtokán, tovább fog kínlódni, és (valószínűleg) inni és kártyázni, de a hűséges, régen ráváró Borbála oldalán. Kicsit sok a motívum, kicsit kevés az emberi hitelessége ennek a Jákynak; egyetlen *egy* küzdelem, a földért és a föld ellen

való harc, sokkal nagyobb értékű drámát eredményezett volna. A mű leghatásosabb, drámai erejű jelenete az apa és fiú közti, mikor Jáky megtudja, hogy flapper-szerelme nem őt, hanem a fiát szereti. Ha Hertelendy István merne kevésbbé szenzációs, kevésbbé hatásos, kevésbbé rutinos színpadi szerző lenni, — talán írna egyszer igazán jó darabot.

A rutin veszedelmes adományát csak olyan erős tehetségű írók képesek használni, (a nélkül, hogy megmérgezné őket és művüket), — mint *Zilahy Lajos*. Az ő, most tárgyalt drámája iskolapéldája lehetne annak, hogyan maradhat a legtudatosabb színpadtechnikus is költő és író, — ha annak született.

Máthé Klára

Istványi Géza

1913—1943.

Maga volt a megtestesült erő és élet: arcáról soha sem tűnt el jellegzetes mosolya; a bölcs nyugalmával, szelíd humorral szemlélte az életet, s a legnagyobb megpróbáltatások közepett sem ingott meg lelki egyensúlya.

Ilyennek ismerte mindenki. Ilyennek láttam utolsó találkozásunkon is, pedig akkor már testében hordta a halálos kórt, mely a legnagyobb és legszentebb kötelesség teljesítése közben a harctéren támadta meg szervezetét. Hősiesen vívta harcát a halállal is. Mors Imperatorral azonban még az ő legyűrhetetlennek látszó testi és lelki ereje sem tudott megbirkózni. *Nagy és szép feladatok elvégzésére felkészülten, az emberi élet alkotó korszakának kezdetén hozta meg a legnagyobb áldozatot, amit ember hozhat hazájáért: fiatal életét adta érte.*

Ama kevesek közé tartozott, akik rideg, racionális korunkban is híven őrzik a szív melegét, s őszintén tudják szeretni embertársaikat. Ezért fogadták szívükbe s szerették oly sokan, ezért őrzik annyi szeretettel emlékét mindazok, akik közelebbről ismerték.

Tragikus hirtelenséggel bekövetkezett elmúlása nagy veszteséget jelent a magyar történettudománynak: Vele az Országos Levéltár kitűnően képzett, kötelességét híven teljesítő tisztviselője, a fiatal protestáns történésznemzedék egyik legkiválóbb, legnagyobb munkabírású tagja dőlt ki a sorból.

Már egészen fiatalon, mint a budapesti evangélikus gimnázium tanulója, különös szeretettel és szorgalommal mélyedt el a mult tanulmányozásába. További fejlődésére egyetemi tanulmányai folyamán főként Szentpétery Imre és Hajnal István volt nagy hatással. Szentpéterytől tanulta az oklevelekkel, s általában a forrásokkal való bánásmód fínom módszereit, Hajnal Istvántól pedig arra kapott ösztönzést, hogy az írásbeliséget az egykori társadalmi fejlődésben vizsgálja, azaz szociológiai tényezőként fogja

fel. E rendkívüli szerencsés, sok új szempontot adó szemléletéből bontakozott ki egész tudományos programmja: mikor, milyen mértékben, miért terjedt el hazánkban az írásnak a napi életben való használata? Hogyan terebélyesedik egyre jobban ez az írásbeliség a társadalmi fejlődés eredményeként? Milyen szerepe volt az egyes fejlődési fokok rögzítésében, társadalmunk összeszervezésében, további alakulásának irányításában?

E fontos, nehezen megközelíthető társadalomtörténeti problémák tisztázását „A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása" című kitűnő doktori értekezésével, s a megyei írásbeliség kialakulását vizsgáló nagyszabású, sajnos, befejezetlenül maradt munkájával kezdte meg. Világosan látta azt is, hogy igazságszolgáltatásunk fejlődése, egyes szerveinek kialakulása maradéktalanul csak a társadalmi fejlődés, műveltség és írásbeliség sajátos összefonódottságának felfejtésével magyarázható meg. „A generalis congregatio" című tanulmánya valósággal iskolapéldája annak: hogyan kell az ilyen jellegű problémákat megoldani! Állandóan eleven kapcsolatban lévén a forrásokkal, lépten-nyomon éreznie kellett azt is: mennyire fontos volna, hogy forrásanyagunkat filológiai szempontból is tüzetesen megvizsgáljuk! Rá jellemző módszerességgel itt is a gyökerekhez nyult: problémákat vetett föl (A középlatin filológia külföldön és Magyarországon. Szentpétery-emlékkönyv. A középlatin filológia problémája Magyarországon. Századok, 1940.).

Problémalátása, s még inkább munkái, tanulmányai világosan mutatják kitűnő történeti valóságérzékét. Nem véletlen tehát, hogy elsőnek ő emelte fel szavát — éppen e folyóirat lapjain — történetírásunk itt is, ott is fel-felbukkanó túlzásai ellen.

Problematikája csupa új, fontos kérdés felvetése. Amit belőle sajnálatosan rövidre szabott életében meg tudott valósítani, nagy nyereség; a munkássága és programmja között lévő különbség pedig mértéke annak a nagy veszteségnek, mely korai halálával érte történettudományunkat. Önként merül föl a kérdés: nagy szaktudást és ezen belül is speciális felkészültséget, lankadatlan szorgalmat kívánó munkájának lesz-e valaha folytatója?

Távozásával nagy űr maradt tudományszakja területén, s barátai, ismerősei szívében egyaránt.

Guoth Kálmán

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TROMBITÁS DEZSŐ: A SZENTLÉLEK JELE ALATT. (Egyházi dolgozatok. Szerző kiadása. Nagyvázsony, 1943.)

Áldott falusi parókiák, melyeknek csendjében termékeny meditációk folynak és tanulmányok születnek, nemcsak a gyülekezet lelki táplálására, hanem eszméltetőül is szélesebb köröknek. Trombitás Dezsőnek mult évben megjelent első kötete nagy figyelmet keltett; várakozással nyúl második kötete után minden olvasója és nem is csalódik reménységében. Szerző ama kevesek közé tartozik, kik nemcsak néznek, hanem látnak is: van mondanivalójuk és amit mondanak, tömören és zamatosan tálalják fel. Ez az új kötet 11 tanulmányt tartalmaz. „Az Én feltétele alatt" c. dolgozat nyitja meg a gazdag tartalom sorát: a filozófia tragikumáról szól, mely abban áll, hogy bármenynyire igyekszik is, a dologi világról nem tud teljes tudásra jutni. „Az, ami abszolút és feltétlen, a velem való érintkezés folytán behomályosodik s ami objektív, némiképpen értem, sőt általam levővé kopik. Midas király vagyok, azzal a különbséggel, hogy ami arany, az válik tárggyá, földivé az embermivoltommal való érintkezés következtében". Az első fejezetnek szinte folytatása: „A bűn, mint az ember tragédiája". Az evangélium tanítását világosan látó, a bűnt a maga megdöbbentő mivoltában szemlélő, a megváltást a Szentlélek fényében felmutató lélek bizonyságtétele. „És, hogy még felfoghatatlanabb legyen a haragvó Isten igazságának irgalmas szeretete által való kiegyenlítődése, azt teszi meg az ítélet végrehajtójává, aki miatt bírói székbe kellett ülnie: az embert, Ádám sarját. Olyan mérhetetlenül nagy volt a mindenkori Ádám vétke, hogy ezt egy — kvantitative — még nagyobbal kellett megtetéznie, hogy Isten megbocsásson neki."

„A Szentlélek jele alatt' c. dolgozatában a bűn realitásának gondolatából indul ki, ebből folyólag „természetünknél fogva született szolgák vagyunk", a Sátán urasága alatt állók, ki igyekszik úgy rendezni a dolgot, hogy függetlenségünk tudatával járjunk-keljünk. A magát autonómnak tartó ember Krisztusban látja meg: hol járt addig, csak az Urat megtalálva szakad ki lelkéből az Isten szívén megpihenő lélek boldog kiáltása: „Abba, Atyám!" „Hogy új életet nyerhessünk, előbb Krisztus lába elé kell rakni a régit. A csillag nemcsak Betlehem felett állt meg, de a Golgota felett is, — hogy aztán a húsvéti sír felett ragyogjon fel a legcsodásabb fénnyel. Három állomása van a Krisztussal való találkozásnak és az Őt megismerésnek és Betlehemből csak a Koponyák hegyén át vezet út az üres sírbolthoz. De jaj annak, aki nem jut tovább a Golgotánál, aki csak összetörettetik és nem ujjong fel a sebesen zúgó szélnek zendülésére. A hitben feladja az ember önmagát és boldogan belesímul a Lélek fuvalmának irányvonalába". Szerző bátran néz szeme közé a nagy kérdésnek: „Elv vagy személyiség-e a Sátán?" Mint aki teljesen otthon van az Ige világában, úgy felel e komoly kérdésre. „A Sátán . . . maga is teremtvény, akinek életterét az isteni végzés szabja meg . . . Kétségtelenül nagy hatalom adatott a kezébe, ez a hatalom azonban nem az övé". Világos látással hangsúlyozza a szerző, hogy az ősellenség nem egyenrangú fél Istennel szemben, miként a manicheusok tanították. Igaza van: „ahogyan valaki (a feltámadásról és) a Sátánról vélekedik, próbája és kritériuma a hitének is . . . A Keresztfel az Ószövetség közvádlója egyszersmindenkorra levettetett az Isten jobbja mellől. Éppen azért nézzünk bizalommal a hitnek fejedelmére és bevégezőjére, Jézusra". „Lelkészkö-

zösség — lelkiközösség". Tragédiák származhatnak abból, ha lelkipásztorok nem fogják meg testvérileg egymás kezét, viszont mekkora áldást jelent, ha a Biblia fundamentumán álló lelkészközösségek tagjai egymást hűséggel készek imádságaikban hordozni. „Elszenvedvén egymást szeretetben". „Előbb Krisztusnak kell elszenvednie bennünket, hogy mi is elszenvedhessünk másokat..." „Ölembe veszem a kislányomat és megsímogatom arcocskáját. Szavakat keresek a lelkem alján, hogy méltó mezbe öltöztethessem nagy-nagy szeretetemet. A szememen át kiragyog a szívem. És akkor ő apró öklével belevág arcomba. Első pillanatban meghökkenek és belém mar a fájdalom. De azután újra mosolygok és újra megsímogatom, mert arra gondolok, hogy nem tudja, mit cselekszik. Oh, nekünk is, embereknek, hányszor az az egyetlen mentségünk, amikor öklünkkel belevágunk Isten arcába, hogy nem tudjuk, mit cselekszünk, nem érjük fel azt, hogy kit bántunk meg". És így következnek megkapó tartalmukkal a könyv következő fejezetei is: „A szeretet realitása. — Anyaházi diakónia. — Egyház és családvédelem. — A menekülő falu és az egyház. — Glossza".

Egyházi irodalmunkra nézve nyereség e könyv, melynek megírásával áldott szolgálatot végzett a szerző, ki sokat nyujt a könyvébe mélyedőknek. Azzal a meggyőződéssel csukjuk be a 112 oldalas könyvet, hogy folytatásai gyorsan következnek egymásután, örömet és épülést szerezve a mindig szélesebb körű olvasótábornak.

Nyáry Pál

KORNIS GYULA: TUDÓS FEJEK. (Franklin Társulat.)

A tudományos megismerés az ember szempontjából hősi vállalkozás. Ráteszi a tudós, illetve a tudnivágyó az életét egy feladatra, amely igénybeveszi teljesen egyéniségét, sőt annak a feláldozása előfeltétel, a nélkül, hogy reménye is lehetne a teljes diadalra: az Ismeretlen világát sohasem tudja meghódítani, az ismeretek rendszerébe belevonni. A feladat nagy, az élet pedig rövid. Eleve reménytelen tehát a küzdelem s mégis mindig újrakezdődik. Embervoltunk méltósága megköveteli s az élet e harcban átnemesedik, tisztul. Reménytelen, de nem értelmetlen tehát a harc.

Mi történik a megismerésben? Az időben élő ember, egyéni, sajátos szellemi alkatával megragadja a rajta kívül álló örök (vagy legalábbis annak hitt) objektív igazságokat vagy értékjelentést s bennük feloldódik. De mégsem vész el az egyéniség, hanem meggazdagodva, legbensőbb énjében felszabadulva, győztesen kerül ki a kapcsolatból, amelynek a neve: Megismerés. Az emberi szellem előtt titkok vetik le ködfátyolukat, eddig kusza, értelmetlen vonalak nyernek értelmet, egymástól távoleső dolgok összefüggése látszik meg, saját helyét és helyzetét tisztábban látja az ember a mindenségben. Nem megy könnyen és símán azonban a küzdelem. A szellemnek fel kell oldódni egy tárgyban, úrrá kell felette lenni a tárgy törvényszerűségének, logikájának, hogy igaz lehessen a megismerés. Tehát minden emberit, személyeset, érzelmit és időbelit kiküszöböl lelkéből a tudnivágyó, milyen gyötrelme ez a lét esetlegességeibe, pillanatnyiságába ágyazott embernek. De a jutalom nagy: a megismerő arcába hull a felfedezés boldog pillanatában egy sugara az örökkévalóságnak.

Érdekes feladatra vállalkozott Kornis Gyula e könyvében, tudós személyiségeket rajzol meg, egyéniségeket, akik éppen azáltal emelkedtek az átlagemberek hada fölé, mert egyéniségüket így veszítették el, a megismerés kemény harcában. Az életművük mutatja, hogy nem éltek hiába. A műből kiérezni az embert könnyebb feladat a művészi alkotásnál, hiszen az legmélyebb értelmében kifejezés, az ember sajátos lelki világának, érzéseinek kivetítése, ahol a világ csak anyag. eszköz a benső ember megmutatására.

De micsoda érzékeny műszerrel le-

het kitapogatni a tudomány személytelen, objektív valóságából az alkotó ember egyéniségét? Mennyi más tisztázásra váró kérdés merül föl azonnal. A szellemi arckép plaszticitása, világossága és érthető volta miatt igen fontos a háttér kérdése: milyen kor, mily sajátos problématudat s az ismereteknek milyen fogalmi készlete várta a tudóst, amidőn munkába fogott? A tudósok alkotásaihoz egészen sajátos élménykonstelláció szükséges. Figyelemmel kell tehát lenni minden körülményre, amely mellett létrejön a megismerés, a tudományos rendszerezés. A tudós munkájánál azért különösen fontos körülmény ez, mert tudóssá egyik percből a másikra még oly zseniális lobbanással sem lett senki. Nagy felfedezés született ugyan már így meg, de az a lélek mélyén lappangó, a problématudat által megkeresett adatok hirtelen felvillanó fényben való elrendeződése által volt lehetséges.

Kornis azt mondja: hogy az ő szellemi portréi, a műfaj természetéből kifolyólag nem lehetnek tökéletesek, mert a mű alapján, objektív vonásokkal festi meg a portrét s a képen a claire-obscure hatásából inkább csak a fényt érezteti, amit az adott alkalmak tesznek érthetővé: vagy akadémiai székfoglalóra készülek üdvözlésül, vagy a ravatalhoz búcsúzásul s de mortuis nil, nisi... bene! Nem jót kell mondani a halottakról, hanem jól, helyesen szólani. Előre is hadd mondjuk, Kornis így, „bene", s nem „bonum" beszélt, jól jellemezte tudósait s nem dicshimnuszok zengésével vélte feladatait megoldani.

Tudományszakok szerint veszi sorba portréit. Az elsők azok, akik sorában nem utolsó helyre ő maga is tartozik, a filozófusok.

Pauler Ákos a típusa annak a tudósnak, akinek élete teljesen feloldódik a munkában, ő a „bios theorétikos" típusa. A XX. században igazi filozófiai rendszeralkotó vénával, a szétfolyó élmények irracionális ingoványából a fogalmi gondolkozás csatornarendszerébe vezette s egyetemes tudomány rangjára emelte a filozófiát. Művét: a logikai idealizmus eszmei rendszerét rajzolja meg Pauler élete értelmének, e fogalmi gyémánthálózat „textusa", szövése mögött csodálva az egységbenlátó, rendszerező elmét. Pauler számára az élet egyetlen formája a „bios theorétikos" volt, ebben élt s vágyai a „topos noétos" felé vitték, melynek lakója csak az élet elmultával lehetett. (Paulernek szinte személytelen tudós lényéről egy emlék: tanítványa voltam az egyetemen, de soha semmit nem tudtunk róla s mikor meghalt, annyit hallottunk róla, hogy valahol a Várban lakott, mire csodálkozva kérdezték: „Pauler lakott egyáltalán valahol?)

Schütz Antalban a modern skolasztikust, Pázmány óta a legnagyobb bölcselő hittudóst köszönti. Tudományával és személyes példájával egyaránt nevelő személyiség Imre Sándor. Ravasz László „fülbeszökő és elmegerjesztő" retorikájával" az „Ars Hungarica varázsos művésze", aki „termékeny forradalmat keltett a magyar szó birodalmában". Prohászka Lajosban „az élet eleven kérdései s a tudomány elvont elvei szerencsésen egyesülnek". A jogászok és közgazdászok között a csehektől magyarságáért sokat szenvedett Polner Ödönnel kezdi, Ereky István, Vladár Gábor, Nizsalovszky Endre, Marton Géza, Navratil Ákos neves jogászaink portréját adja akadémiai székfoglalójuk alkalmából, ide sorolja Grátz Gusztávot, a publicistát és történészt is. (A történészek sorát Berzeviczy Albert nyitja meg. Ennél a portrénál telik meg az élet színeivel írása, megrajzolja Berzeviczy életét, a falusi gyermekkortól kezdve. Személyiségének eredeti szálai után kutatva visszamegy a XIII. századi őséhez, Rudger comeshez, a Poprád mellé. Mint politikust a liberalizmushoz való ragaszkodás jellemzi Berzeviczyt, amelynek éltetője a jogegyenlőségnek s az emberi személy méltóságának elve. Naív optimista is ez a fajta liberális, hisz az ember eredeti jóságában és a saját erejéből való fejlődés képességében humanista módra.

De nem ismerte el a liberalizmusnak azt a romboló törekvését, amellyel atomisztikusan széttagolta a társadalmat. Mint kultúrpolitikus is értékes munkát végzett Berzeviczy a közép- és felsőoktatás kiépítésében, majd az Itáliától mámoros lelkű, szépségszomjas renaissance-ismerőt jegyzi még fel Kornis Berzeviczy jellegzetes vonásául. Finánczy Ernő portréját is a történészek galériájába függeszti, koporsójánál mondja, idézve Vesalius, „Vivitur ingenio, caetera mortis erunt!" Szekfű Gyulában szintétikus történeti látását emeli ki, Hekler Antal művészettörténeti részletkutatásainak mindig mélyebb világnézeti háttért tudott adni, Madzsar Imre az első, aki a történelemnek, mint tudománynak ismeretelméleti előfeltételeire ráeszmél s a forrás-kritikában folytatta munkásságát. Hajnal István a történelem és a szociológia összefüggését kutatja. Révész Imre megvédte az egyháztörténelmet a racionalizmus közömbösítő, vallástörténetté süllyesztő magatartásától, Balanyi György, Házy Jenő, Biró Vencel után Teleki Pálról ír, aki „spiritualizálta a földrajzot", mert arra törekedett, hogy minél több jusson az ember autonóm szellemiségének a földfelszínen folyó emberi élet és történet magyarázatában". A filológusokkal fejeződik be az ékes sorozat, Bleyer Jakab, Petz Gedeon után Császár Elemért parentálja el, hosszú harca után csendes legyen álma. „Mert az ő szemében a harc a munka volt." A leibnizi szellemű Gombócz Zoltán a nyelvtudomány terén metafizikus is volt, mindent egészben, összefüggésben látó, nyilt szem, aki „a szavak jelentésárnyalatának legkisebb változásában a kultúra egészének átalakulását pillantotta meg". Melich Jánossal, a romantikus tudós típusával zárja arcképsorozatát Kornis. Benne mintegy összegezve lát sok olyan vonást, amely minden igaz tudósra jellemző: Ilyen az igazság után való olthatatlan szomjúság, az igazság feltétlen tisztelete. Tanári vonás benne: a közlési vágy, nagy emberi vonás: mély életbölcsesége. Tehát az a tudós ér a legtöbbet, akiben az embert nem öli meg a tudomány. Nem mondja így ki Kornis, de talán erre gondolt Melich portréja írása közben.

Tulajdonképpen két ember szükséges egy ilyen szellemi arcképsorozat elkészítéséhez, egy tudós és egy művész. Tudós, aki az életművet felméri, értékeli, a megtalált igazságot az ismeretek rendszerébe illeszti s annak jelentőségét kiértékeli. Művész, aki a mű mögött látja, vagy érzi az embert, az alkotó tudós személyiségének veleszületett belső magját felfedezi s azt mint jellegzetest ábrázolni tudja. S ez a nehezebb, mert az ember személyiségében egyedi valóság „hapa legomenon" s így megragadni, ritkán adódó pillanatok villanásszerű tüneménye, mely csak a legnagyobb művészeknek s nekik is ritkán adatik meg. Kornisban a tudós a jellegzetes, lényének innen erednek igaz vonásai s ha ebben a munkájában is sikerült ezt velünk éreztetnie, célját elérte, hiszen a művésznek kijáró pálmát munkája elején szerényen elutasítja magától.

Fekete Lajos

SZABÓ ZOLTÁN: PARASZTOK. (Gyüjtemény a magyar irodalom terméséből. — Cserépfalvi-kiadás.)

Aki kezdettől fogva figyelemmel kísérte *Szabó Zoltán* pályáját, „*A tardi helyzet*"-től egészen a „*Szerelmes földrajz*"-ig, pillanatra sem fogja azt hihetni, hogy ez az újabb állomás valami véletlen műve. Ez az író a nép problémáival indult és oeuvre-ja tisztán mutatja azt a sok hánykódó szorongást, mely annyit dobta-vetette Nyugat és Kelet, magaskultúra és népi kultúra között. Majdnem matematikai pontossággal, két könyvenkint, vált hangot és problémát, de ez a változtatgatás korántsem jelenti azt, hogy valamelyikről pillanatra is megfeledkezett volna. Ő maga is érzi ezt a kettősséget és finoman villantja meg a „föl-földobott kő" példájával, e kötet magvas bevezetőjében.

Antológiát ad, melynek célja a pa-

rasztság és az irodalom közti összefüggés föltárása, közelebbről pedig az a kép, melyet az irodalom a parasztságról ad. Művét, az anyag milyensége alapján, négy részre osztja be. Az első versrészleteket ad, amint maga említi, az egész könyv nyitányaként. A versrészletek közlése azonban, tudvalevőleg, hálátlan feladat, egyrészt, legtöbbször, keveset mondanak a kiszakított részek, másrészt az olvasóban is van egyfajta averzió az ilyenfajta szemelgetéssel szemben. De a terjedelmi okok, melyekre az író maga is hivatkozik, a kényszerűség sok mindent megmagyaráz s ma különösen nem lehetünk kegyetlenek a szükségmegoldásokkal szemben. A könyv második része teljes verseket tartalmaz, főként olyan költők műveit, akiknek népisége már nem irány, hanem jóval több annál: állapot, hogy *Szabó Zoltán* után mi is *Illyés* kifejezésével éljünk. A harmadik: a próza, tehát azon íróink anyagából válogatott gyüjtemény, kik elsősorban tudósok *(Szekfű, Győrffy* etc.), A negyedik a tulajdonképpeni „szépprózát", a népről szóló prózai szemelvényeket adja. A kortárs-írók műveiből csak egész keveset közöl, olyan darabokat, melyek nélkül az anyag csonka és hiányos lenne, *Illyés, Veres Péter, Kodolányi, Tamási* egy-egy darabját. Az író is mentegetődzik és mi is sajnáljuk, hogy a gazdag falukutatói irodalom *(Illyésen* kívül, akinek prózájából nem hoz, *Erdei, Darvas, Féja, Kovács Imre* írásai) hiányoznak.

Így, önmagában véve, az egész gyüjtemény szép és nemes munka. Mint minden effajta írásműnél, itt is fölvethetünk néhány kifogást. *Berzsenyi* hatalmas *„Magyarokhoz"*-ja például nem fér bele az anyagba, nem is tartozik, igazság szerint, ide. *Kosztolányi*ból mindegyik itt közölt versnél helyesebb lett volna az *„Életre-halálrá*-t fölvenni, *Mécs*ből pedig *„E fiúkért valaki felelős"*-et. Ezek azonban nem lényeges hiányok, ilyesfélék minden gyüjteményben megakadnak és általában véve *Szabó Zoltán* könyve jó és tartalmas megvalósítása a vállalt feladatnak és kitűnő útmutatás azok számára, akik az igazi irodalomból visszatükröződő parasztságot meg akarják ismerni.

Gönczy Gábor

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: IDEGEN KÖLTŐK. (Révai kiadás.)

A Nyugat-generáció nagyjainak műfordító teljesítménye élénk cáfolata annak, hogy idegen szépségek átültetése olyan korokra jellemző, melyekben nem bugyog elég bőven és szabadon az eredeti véna. A Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi fordításantológiák nemcsak az idegen varázs által megejtett lelkek rezdülését mutatják, mint alexandrinista korok gyüjtő és egyeztető művészeinél, hanem a szigorúan kialakult költő profilt és iskolateremtő egyéniséget is, mely mintegy saját életművébe fordítja bele külföldi rokonainak vívmányait.

A három nagy fordító hódító ösztönének elemzése és összehasonlítása hosszú, elmélyedő tanulmányt kívánna — a filológiai acribiának és a jelenségek gundolfi együttlátásának alázatos művét — s ez a hely talán csak arra elegendő, hogy néhány ismertető szóval bejelentse Kosztolányi nagy poszthumusz antológiájának megjelenését. Az *Idegen költők*et, mint az egyidejűleg napjainkban napvilágot látó Kosztolányi-hagyatékot, Illyés Gyula rendezi, illetőleg rendezte sajtó alá. Munkáját a költő szellemének tisztelete — s ami ennél lényegesen több — ismerete hatja át. Bevezetése nemcsak Kosztolányi műfordító elveinek átértéséről tanúskodik, de látja azokat a távolabbi vonatkozásokat is, melyek a kortárs előtt sokszor rejtve maradtak és amelyeknek ismerete nélkül lehetetlen a költő igazi helyét megállapítani.

Az *Idegen költők* hatalmas, félezer oldalas gyüjteményét, mint önálló munkát, az első nagy Kosztolányi-fordításantológia, a *Modern Költők* vázán keresztül kell látni. S akkor ennek a nagy *parergának* belső szerkezeti vonalai is kibontakoznak. A modern vers „első nemzetközi anto-

lógiája" (Illyés Gyula meghatározásával élve) akármennyire ötletszerű darabokból is származik, élénken őrizve a szimpátiákat és a lelki vagy alkati rokonság tényét, végső összeállításában mégis széles látókörű panorámává bontakozik ki, melyben a három vezető lírikus nyelv mellett az egyre ismeretlenebb tájak felé forduló, a teljesség ösztönétől ihletett érdeklődés végigpásztázza az egész világirodalmat. Azoknál a népeknél pihen meg végül, akiknél a modernség érzéklése már túlmegy a mi nyugati kategóriánkon, belevész az időtlenbe. A kínai és japán Kelet talaján állunk.

Huszonötoldalas tartalomjegyzéket kellene lemásolni, hogy a kötet anyagáról képet adhassunk. A parergák szeszélye tenné változatossá az utat, ha lépésről-lépésre végigkísérnénk. A latinokból jóformán csak a martialisi örök csípősség érdekelte. Külön szigeten vannak az alkalmi Szent Imre-himnuszok. Shakespeare-részletek tudósítanak, hogy a teljesen elkészült Téli Rege és Romeo és Julia mellett még melyik darabok állottak legközelebb hozzá. John Donne, a méltatlanul elfeledett és napjainkban méltányolt Erzsébet-kori angol lírikusnak magyar felfedezője lesz, nálunk teljesen ismeretlen költőket mutat be, olyan meglepetésekkel szolgál, mint Valéry *Tengeri Temetőjének*, ennek a kozmikus szárnyalású, de racionális ihletű, a pontos értelmezésen és formai követésen álló vagy bukó ódának tolmácsolása. Groteszk verseken keresztül érvényesül játékösztöne, hogy aztán kikössön Kínában és Japánban.

Ami Babits számára a görögség volt, azt jelentette Kosztolányinak ez az egész távoli Kelet. Önmagának elvesztését és újrateremtését egy idegen talajú, de a maga racionálisfantisztikus alkatával annyira nekivaló, közeli és mégis ismeretlen táj. Ami itt a műfordításokon belül történik, a nyelv révén titok marad, de annál nagyobb világosságba állítja a Kosztolányi egyéniségét. Igen, fordító volt egész életében, szüntelen képek és idegen illatú szépségek tükröztek lelkén (ezt eredeti alkotásaival kapcsolatban úgy nevezik: impresszionizmus), s ő hozzáadta ehhez lényének formabiztos páthoszát vagy játékosságát, amint az alkalom kívánta. Szemére vetették, hogy fordításainak hangja egybefolyik, Baudelairet éppúgy fordította, mint Goethét vagy Rilkét. De ez a monotonia csak látszólagos, mert amit ezektől a költőktől elvett, saját hangjainak széles skálájával pótolta.

Vajda Endre

ÚJ MAGYAR DEKAMERON. (Szerkeszti: Illyés Gyula. Nyugat könyvkiadó.)

A műfajok élete, korunkban egyre többet hangoztatott megállapítás szerint, biológiai változásoknak van alávetve. Viszont ezzel szemben ezekre a változásokra a műfajuk is a saját belső alkatuk szerint hatnak vissza. Mivel éppen az ú. n. válságok idejét éljük, deduktive kikövetkeztethetjük, hogy minden szőnyegre kerülő témából kifejthetők a válság-elemek: ha prosperáló műfajok kerülnek szóba, akkor minden valószínűség szerint a színvonal csökkenése, formabomlás, túlságos szétoldódás, elirodalmiatlanodás alakjában, ha pedig az érdeklődés gyujtópontjából kieső alkotásokról van szó, akkor morphológiai elöregedés, beteges elkülönülés stb. vádjai hozhatók fel. A különbségek nyilvánvalók, ha arra gondolunk, hogy a dráma és színpad válságától egyformán hangos a napisajtó és a spengleri fogalom-gigászokat csatasorba küldő patétikus kultúrfilozófia; a regény beéri azzal, ha küzdenek a ponyva és giccs ellen, miközben a mesehabzsoló közönségtől függetlenül esszéista pergőtűz alá veszik a műfajt; a novella pedig egyszerűen kiesik az éles reflektorvilágításból és ha nem is halódik, szinte búvópatak életre kényszerül s ha formailag nem is, de az érdeklődés és fontosság szempontjából feltétlenül válságban van. Valamikor az elbeszélés jelentette a prózát. Az, ami ma regény, akkor még csak keret volt. Apuleius is

még inkább novellista, mint regényíró, a keleti elemekkel telített középkor nem is élhetett a példázatosan csattanó kis történetek nélkül (csak szerény lecsapódásuk a *Gesta romanorum),* Boccaccio egyet jelentett az olasz szépprózai nyelv hajnalával és nem volt könyv, mely felvehette volna vele a versenyt. Végig lehetne követni napjainkig a novella életét, mely az olasz elbeszélés csúcspontja után formailag és tartalmilag egyre gazdagodik, de a közönség érdeklődésében mindinkább sorvad: csak a válság különböző szakaszait domborítanánk ki élesebben.

Az *Új Magyar Dekameron,* mely a novellisztikus modern magyar elbeszélő szépprózа teljes gyüjteményének igényével indult meg Illyés Gyula szerkesztésében, sorozatkezdő eddig megjelent két kötetével a válság ellenében áll. Húsz válogatott novella sorakozik egymás mellé, elsősorban a századforduló nemzedékének reprezentatív alkotásait, lehetőleg élvonalba tartozó szerzőket vonultatva fel, korántsem a teljesség igényével (az majd a későbbi kötetek feladata: melyek lapjai megnyílnak a szerkesztő bejelentése szerint a legifjabb nemzedék előtt is), inkább arra törekedve, hogy minél színesebb, sokrétűbb, válogatottabb legyen a tabló, melyet nyujt. A szerkesztő csupán a kötetek külső vázát alkotta meg. Az egyes írók művéből való válogatást rábízta magukra a szerzőkre, kiknek arcképe, kedves kiadói ajándékként, ott áll írásuk előtt. S hogy a kapcsolat még szubjektívebb legyen, rövid vallomásban előadják, hogy választásuk miért éppen a közölt darabra esett. Vannak közöttük olyanok, akik elmerülnek az egyéni lét világának, az alkotás műhelytitkainak feltárásába, mások a tendenciát hangsúlyozzák ki, a művészetért való művészet és a programmszerű alkotás két véglete között.

Természetesen az alkotások önmagukért beszélnek, akármennyire bennük él irodalmunk modern kettészakadottsága urbánus és népi irányra (így műveken keresztül nézve ezt a szakadást az olvasó inkább nyereségnek, gazdagodásnak érzi s hajlandó elfelejteni miatta a sajtó hasábjain dúló áldatlan csetepatékat és berzenkedéseket), vagy a múlt formáinak hagyományai. Általában megegyeznek abban, hogy két határműfaj között foglalnak helyet: a tárcanovella gyorsan felrajzolt karcolata és a kisregény már-már félelmesen előkelő rangot kapott terjedelme között. Az a válfaj, melynek csaknem kizárólagos területe az irodalmi folyóirat. Legtöbbjük eredetileg ott is látott napvilágot.

Húsz portrét kellene hevenyészni ahhoz, hogy mindegyik külön méltatást kapjon. Tamási Áron mesébe vesző történetén kezdve Márai Sándor valóságot és irrealitást keverő, látomásszerű elbeszélésén keresztül Németh László vagy K. Grandpierre Emil önéletrajzi majdnem-nyersanyagáig (éppen ez adja meg egyéni kvalitásukat) mennyi elbeszélő lehetőséget tár fel a könyv. Megmutatja, hogy a jelképek plasztikájával merevvé tett, a stilizálás fátylával letakart novellában, amilyen Cs. Szabó László *Idegen*je, a történés narkotikumának éppenannyi lehetősége rejlik, mint a manifesztumok hasábjain a mesét kizárólag magának vindikáló népi írók elbeszéléseiben. S hogy az álomszerű elemek nemcsak a városi művelt írók szabadalmát jelentik, arról Szabó Pál, a parasztíró elbeszélése tanúskodik. S a nép sorsát feltáró mű is lehet nagy drámai egységbe komponált alkotás, mint Darvas József *Sár*-jának nyomasztó látomása, Kodolányi *Sötétség*e, a kötet legsötétebb és legmonumentálisabb színfoltja, vagy egyszerű leírás, majdnem szociográfia, mint Veres Péternél, táplálkozhat életképből és anekdotából: erről tanúskodnak Asztalos István, Gagyi László, Nagy István írásai. Sőt Bohuniczky Szefi is, aki még azt is bizonyítja, hogy a népről joggal írhatnak urbánusok is. De tévedés lenne végső következtetésként levonni azt, hogy a beállítottság akármilyen szempontból külön és irodalmon kívüli életet

biztosít ezeknek az írásoknak. Irodalmiságuk van olyan mélyen megnyilatkozó, mint a magukat minden tendenciától távoltartó Hunyady Sándor, Harsányi Zsolt, Bibó Lajos vagy Kádár Erzsébet írásaié, melyek ismét négy különálló egységet jelentenek: egy fájdalmas romantikájú ifjúkori élményt, egy meglepően párhuzamos vonalú szerkezetmegoldást két életről, egy nyelvi ízekben gazdag betyártörténetet és egy fínom szimbolikájú elbeszélést. S még mindig nem említettük Makkai Sándortól a középkori allegóriákra emlékeztető megszemélyesített fogalmakból felépített *Egyéniség Várát*, Török Sophie szívbemarkolóan szép miniatür tragédiáját, vagy Illés Endre *Vázlatait* egy női arcképhez, az élményekből és foszló hangulatokból, fínom reflexekből annyira modernül megkomponált elbeszélés mesterművét.

Igen, a magyar elbeszélés él, a válságok ellenére, s örülhetünk az ilyen gyüjteménynek, mely ennyi válogatott darabot hoz fel a búvópatak mélységéből.

Vajda Endre

TÖRÖK GYULA: A PORBAN. (A regény új kiadása. — Franklin Társulat.)

Az, ami irodalmi köztudatunkban benne van, még nem okvetlenül időálló értékítélet. Különösen áll ez a megállapítás századeleji íróinkra. Sokakról közülök még ma is beszélnek, könyveik közkedvelt olvasmányok, pedig alaposan megérettek a jól megérdemelt feledésre; mások pedig eltüntek, senki sem olvassa őket többé. Sajnos, ez a mostoha sors rendszerint a súlyosabb egyéniségeknek jut osztályrészül. Így járt, többek között, *Török Gyula* is.

Két monumentális és két kisebb regény s jóegynéhány novellagyüjtemény maradt utána. Ma már a nevét is alig hallani. Olykor fiatal irodalmárok beszélnek még róla, emlegetik „A porban"-t és „A zöldköves gyűrű"-t, ódondászok polcairól is előkerül néha egy-egy példányuk. Mi, akik benne élünk a mesterségben, szoktunk beszélni róla, föl-fölidézzük megdöbbent haragját a közhelyek és a képtelen fogalmazás láttára, néha újra el-elolvassuk könyveit és, a Császárfürdő mellett elmenet, eszünkbe jut Krúdy klasszikus nekrológja és ahogyan aposztrófálja: „szakállt viselt, mint keleten az urak".

Ez „A porban" Török első regénye. Folytatásokban jelent meg a Magyar Hírlap hasábjain, de az író igazi sikerét még nem hozta meg. Tagadhatatlanul nehézkesebb, aránytalanabb, döcögőbb menetű, mint *„A zöldköves gyűrű"*, de éppen ezért árulkodóbb is, többet mutat meg az alkotóból. A Török-regények alapproblémája legtöbbször ugyanaz: a gentry és a gentry-életforma valamilyen vonatkozásban, igen sok személyes emlék, sérelem, sajátos szemlélet, mely már az írót mutatja. „A porban" hőse ároktői és suhatagi Kender Pál, a torontáli gentry-jogászfiú, aki anyja hívó szavára kénytelen hazautazni Pestről, elhagyni azt, akit mindenkinél és mindennél jobban szeret, Spángli Katót, a terézvárosi suszter énekesnőnek készülő lányát. Kender Pál haza is megyen, de ez a hazatérés félig-halál is számára. A városkát, ahol ezentúl élni kényszerül, „porváros"-nak nevezi, csak a remény élteti, hogy ez az állapot csupán ideiglenes és ő nemsokára visszamehet Pestre, Spángli Katóhoz. Itt elviselhetetlen és fojtó a levegő, „mindenki ugyanazt a kétszáztizenöt szót használja érzelmei kifejezésére". Az események ellene szegődnek, az idő múlik, és késik a visszatérés ideje. A különben is betegesen érzékeny lelkű fiatalembert felőrli a porváros, az áhított és valóságos élet közt tátongó óriás szakadék. Már az apja is idegen volt ebben a városban, háta megett „Schöngeist"-nak csúfolta a józan és egészséges vidéki „intelligencia". Jelentéktelen, de kínos kisvárosi „események" középpontjába kerül, majd, akaratán kívül, meg is nősíti édesanyja, a gőgös és elszegényedett bárói família sarja, amelyik rangját már három generáció óta nem viseli. Szegény Kender Pál elszalasztja az

utolsó alkalmat is, a sors különös rendeléséből, mikor még visszavehetné, az időközben Spángli Katóból Splényi Katalin énekművésznővé avanzsált, első és igaz szerelmét. Nem tud megbékülni és beleilleszkedni a keretek közé. Éppen abban a pillanatban lövi magát főbe, amikor kisfia megszületik és az újszülöttnek, utolsó szavaival, legnagyobb ellensége, a józan, brutálisan egészséges Bakos Pista keresztnevét adja: hadd váljék olyanná, mint az, mint a többiek: a nagymarkúak, az erősek s nem olyanná, mint ő és pusztuló osztálya.

Ez az ároktői és suhatagi Kender Pál egy kissé udvarhelyszéki és zetelaki Török Gyula, az elszegényedett és bárói rangjukat már generációk óta nem viselő konczházi Konczok sarja. Csakhogy Török nem volt egészen ilyen elesett, ez a Kender Pál-figura kissé variáns, akitől mindenképpen különbözni akar, mert fél, hogy végül ilyenné válik. Ki kellett írnia magából az eredendő hajlamot. Sokszor állott azon a ponton küzdelmes pályája folyamán, hogy éppúgy összecsuklik, mint ez a falusi Hamlet. Kender Pál gyenge ember, még annyi erő sincsen benne, hogy szenvedélyei szerint merészeljen élni, nemhogy szembeszegülni azokkal. — Báb, akit az események rángatnak ide-oda, de csodálatosképpen ez a báb gondolkodik is, mégpedig igen tisztán, hűvösen és okosan. Csak éppen a cselekvéshez nincsen elég ereje. Mindenről, amit lát, világosan számot ad önmagának, fenntartás nélkül. Végzetesen nincs akaratereje, hiába próbálkozik bármivel, végül is más akaratának kell alávetnie magát. Ez a falura kényszerített fiatalember ijesztő pontossággal látja magát, osztályát és környezetét, csak éppen tenni nem tud semmit ellene. Az ú. n. gentry éppen ezidőben fejlődik ki teljesen. Mesterségesen megkomponált társadalmi osztály, mely heterogén elemekből áll össze. Magába foglalja a leszegényedett fertálymágnást, köznemest, sőt honorácior- vagy bármilyen más ivadékot is, ha megfelelő birtokkal rendelkezik, vagy legalább is át tudja venni az újonnan kialakuló rend külsőségeit. Török Gyula gentry-szemléletének semmi köze az operettek bricseszesnadrágos, tükrötbeverően duhaj bretli-szemléletéhez. Látásmódjának gyökerei Tolnai Lajoshoz és Justh Zsigmondhoz nyúlnak vissza. Viszont, megváltoztathatatlanul, a magyar úr mentalitásában ól. Nagyúr, akit a formátlan világ legfeljebb fölbosszant, de megmásítani nem tud. Amint a „porváros" silány és értelmetlen életét, szánalmas figuráit leírja, nem nehéz felismerni magatartásában a nagyúr okos, jogos és megokolt gőgjét. Vegyük példának a parasztból lett nagybirtokos Bakos Pista figuráját. Micsoda pokoli gúny és szörnyű, maró epe minden mondat, mellyel jellemzi. Török mágnás volt, a szónak abban az igazi és elorozhatatlan értelmében, hogy nem bírta elviselni az emberi érzés, életmód és gondolkozás alantasságát. Gőgös volt s ezt műve is mutatja, valósággal az igény hőse, de a legmagasabb zsinórmértéket éppen önmaga számára szabta. A kedves, könnyelmű Ágotai-fiúknak, minden szellemi gyengeségük ellenére is, könnyebben bocsát meg, mert érzi, mégis van bennük valami öröklötten nemes, úri, tehát magasrendű.

Az egész regény legnagyobb érdeme az atmoszféra megteremtése. Mintha az egyébként realista eltökéltségű író valami varázseszközhöz nyúlt volna. A kisváros levegője nyomott, habár sehol sem írja, de érezzük, a házakat alacsonyra és egészségtelenül építették. Amit máshol természetesnek, sőt néha talán mulatságosnak is tartunk, ebben a regényben félelmetes. Az emberi együgyűséget, silányságot és végzetes értelmetlenséget aligha lehetett volna jobban példázni. Ilyen tragikusan sűrű, okvetlenül tragikumba fúló légkört talán csak E. T. A. Hoffmann és Julien Green tudtak megvalósítani a világirodalomban, ha másként is fojtó náluk a levegő. (Itt az intenzitás fokát akarjuk a hasonlattal lemérni, illetve szemléltetni.) Egyéb-

ként a könyv nem mindenhol egyenletes, néhol nagyon is elnyujtott, máshol ok nélkül siet. A figurák sem mind elevenen kiformáltak; jóformán csak Kender Kelemenné, Spángli Kató és Bakos Pista élnek, a főhősön kívül. A többiek elmosódnak, még Ágotai Marianna, a feleség arcéle is. De akit meg akart mutatni, azt félelmetesen világította át. Néhány jelenete az írói remeklés utólérhetetlennek tűnő példája, pl. a vadászat Bakos Pistával, a végső találkozás Spángli Katóval s a hűtlen kedves megrendítő hymen-hire örökké feledhetetlenek maradnak. Ez a regény, ha nem is éri el „A zöldköves gyűrű" remeklését, mindamellett is nagy könyv, teljesértékű bizonyíték.

Szép és jelentős cselekedet volt, hogy e könyv most, a bestsellerek áradatában megjelenhetett, mint élő mementó. Reméljük, nemsokára „A zöldköves gyűrű"-t is viszontlátjuk új kiadásban és olvasóközönségünk (természetesen az igazi olvasókra gondolunk s nem a mindenkori divat alázatos kiszolgálóira) megtér a nagy író műveihez, akiről évtizedeken át megfeledkezett.

Gönczy Gábor

HERTELENDY ISTVÁN: SZÍNÉSZEK. (Révai kiadás, 1942.)

Színházi újságolvasóink mohó közönsége bizonyosan nagy vágyakozással kapott e könyv után s olyan intimitásokat várt a színházat jól ismerő szerzőtől, mely színházrajongó, helyesebben színészeinkért túlzottan lelkesedő emberek kívánosiságát kielégíthette volna. Szerencsére annyira nyárspolgári háromcsésze tea történetet kap az olvasóközönség ebben a regényben, hogy ami egyébként a könyvben a színészet kérdéseit taglalja, kezdve a shakespeari drámák előadási formáitól a vendégjátékok rendszeréig, az mind olyan elméleti és tanítói jellegű, mely felszínes színházi közönségünk kitanítására különösen alkalmas.

Örülünk annak, hogy témája ellenére a könyvben morál van s az okosan olvasó emberek megtalálják azt a sorsszerű véget, amit a keresztyénségen kívülélők is kell hogy értékeljenek.

ÓSZ JÁNOS: A CSUDATÁSKA. (Eredeti székely népmesék. Révai kiadás, 1941.)

Rendkívül megható a mesemondó élettörténete. Egyházáért vállalt buzgalma utolérhetetlen, nemzetéhez való hűsége követésreméltó és a népmesék kutatása közben végzett szorgalma a legnagyobb elismerésre méltó. A középosztály gyermekei mind idegen mesevilágban nőnek fel s ha annak idején a mai ötvenesek és negyvenesek Benedek Elek írásán keresztül élesíthették volna gyermeki képzelőerejüket, a mai kor gyermekének hasznos és üdvös volna Ósz János gyüjtött verseit megismerni. Több haszonnal járna ez gyermekeinkre, mint amennyi haszonban volt része a mai felnőtteknek az idegen meséknek.

FEKETE ISTVÁN: CSI. (Singer és Wolfner, 1942.)

Természetes az, hogy az elvárosiasodó író, amikor még alig melegedett bele az aszfaltba, s még mindig nem érzi eléggé otthon magát a kőrengetegben s akkor, amikor még igazán szívből való barátai nem születhettek sem a Cityben, sem az elő- és előelővárosokban, vissza-visszagondol falusi multjára. Ez a falu utáni nosztalgia, amely gyönyörű szépségekben tárult fel sokszor Fekete István előtt s tárja most fel olvasóközönsége előtt, bemutatkozás a városnak a tekintetben is, hogy mint ismerte és szerette meg a falusi és vidéki életet embereivel, állataival, a mozdulatlan és eseménytelen élet szendergéseibe beletekinteti közönségét s a tiszta gyönyörűségekkel meggazdagított városi ember úgy örül annak, hogy az is van, amit Fekete István olyan pompásan megírt.

Gaudy László

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

7

TARTALOM:

Aldobolyi Nagy Miklós: **Szamosmenti reformátusok** • Török Pál: **Jókai-regény mint történeti forrás** • Gulyás Pál: **Új Vanitatum Vanitas** (vers) Muzsi Piroska: **Magyar könyvbemutató Rómában** • **Könyvek és írók** (Gönczy Gábor: **Öt nemzet irodalmának kincsesháza.** — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. JÚLIUS **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

GÖNCZY GÁBOR: Öt nemzet irodalmának kincsesháza 214
TROMBITÁS DEZSŐ: Tóth Kálmán: A dialektika a kálvinizmus politikai ethikájában — — — — — 218
FEKETE LAJOS: Juhász Vilmos: Megváltás felé — 219
TŐKE LÁSZLÓ: Ernesto Comba: Storia dei valdesi — — 221
GÖNCZY GÁBOR: Féja Géza: A felvilágosodástól a sötétedésig — — — — — — — — — — — 222
DEBRECZENY LILLA: Szili Leontin: Magányos sziget 224
GAUDY LÁSZLÓ: Nagyiványi Zoltán: Ígéret — — — 224

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Szamosmenti reformátusok

Kolozsvárt elhagyva s a jelenlegi erdélyi vasúti fővonalon haladva, a Kis-Szamos apahidai fordulója után a Mezőség szélén robog vonatunk. Alacsony hegyek, inkább csak jókora dombok közt vezet az út, a folyóra két oldalról messze benyúló lapos völgyek futnak ki. Májusban minden harsogó zöld, augusztusban sárgásszürke, kopár, télen a hó alól csak a kis erdőpamacsok tüskéi merednek ki. A Szamost fűzfák kísérik, a kígyózó országút mentén, az oldalvölgyekben pedig szerteszórt településű falvak sűrűjéből szökken elő a templom tornya. Egy, s csak néha kettő; Erdélynek e táján gömb, esetleg a gömb mellett még csillag is jelzi, ha református a templom. *Magyar*nak is mondják a református templomot, nagyon helyesen, mert ezen a tájon 2—3 százaléknyi töredék kivételével csak a református elem a magyar, a magyar pedig református. Néhol bukkan csak elő a fák közül a második, a magyar templom. Az első, a minden faluban jelen levő, a látogatottabb, nagyobb, rendszerint újabb is: a keresztes tornyú görög katolikus templom. Magyar római katolikus templom: száz falu közül háromban ha van, s akkor is inkább szórványközpont, mint egyhelyt ülő gyülekezeté. Így hát ezen a tájon joggal használható — s használjuk mi is — egymás helyett a két kifejezés: magyar és református. A földek lenn a völgyben aránylag jól műveltek, apró kockáik sárga és zöld színekben tarkálnak. Az oldalakon már a gyümölcsfás legelő uralkodik, s fenn, az árvalányhajas tetők felé, sok a megbillent csúp, omló part, csúszó réteg, melyen félve jár ember és állat. A völgyi televényben imbolygó járású bivalypár feszíti nyakát a járomnak, az eke mögött szürkésfehér halinába bujtan, szalmakalappal ballag az ember, a táj lakója. Egykedvűen néz az igyekvő vonat után; ez a föld már sok átvonulót látott! Római limes-őrző, népvándorláskori hadak, tatár, török, labanc, román, mind-mind erre járt, mert a folyónak ez a kb. 40 km-es szakasza nem tűr kitérést. Dés után két-háromfelé lehet menni, s Apahidánál is van több útlehetőség. De közbül nincs. A hátunk mögött elnémult zsibongással a nagy magyar centrum, Kolozsvár, előttünk az északi szemhatárra fehéren felrajzolódó hegyóriás, a havas Cibles; a falvak mai élete mögött a kavargó történelem, jövendőjében pedig az élet vagy halál lehetőségei, a szerint, amint fel tudják ismerni a táj irányítását s e keretbe tudnak illeszkedni vagy sem. Vessünk egy pillantást most ennek a vidéknek a magyarjára!

*

A föld ma Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyében fekszik, hajdan nagyrészt *Doboka* volt a keretet adó megyei közigazgatási egység. E megye, mely nevét a *kövér, testes* jelentésű ispánról vette, 11. századi alapítás és keskeny, sávszerű földcsíkja aránylag sűrűn lakott terület volt az Árpádok korában.[1] Az erdők és dombok megyéjének székhelye, *Doboka*, aztán a Széki-patak völgyfőjénél levő sóbányatelepülés, *Szék*, a lenti völgyben *Iklód, Bonchida, Válaszút* voltak a megye nevezetesebb helyei, egyébként azonban szegény vidék volt mindenkor és csupán központi fekvése, forgalmas volta adott jelentőséget neki. 1437-ben az alparéti parasztlázadás ritkította meg a magyarság sorait (melyet két évszázaddal az előtt a tatárok bontottak először meg letelepedési egységében), a mohácsi csatavesztés után pedig egyik csapás a másik után zúdult a szerencsétlen népre. „Mondhatni végső csapást mértek a magyarságra Básta császári vezér és Mihály vajda pusztításai, amelyeket a későbbi török dúlások tetőztek be. Hogy mekkora volt a pusztulás, világosan bizonyítja az, hogy az erdélyi részekben sehol annyi *desolata et deserta reformata ecclesia* nincs, mint éppen itt. Ahol a magyarság és a szászság elpusztult, mindenütt románság tódult a helyére."[2] A pusztulás betetőzője a labancok járása volt a 18. század első évtizedében. *Doboka* község magyar lakói 1703—1711 közt fogytak el. *Alsótők* a 17. században még magyar volt, *Dengeleg* népes magyarlakta község volt hajdan, de 1715-re már csak egy magyar család maradt benne, elpusztult temploma helyén pedig a görög egyház épült fel. *Girolt* a nemzeti fejedelmek idejében magyar község volt, de 1703—1711 közt lakói a haza szabadsága védelmében elpusztultak. *Hesdát* magyar község Básta korában pusztult el. 1644-ben hírmondónak maradt pár magyar lakos, temploma helyén romhalmaz volt, később, 1754-ben, román egyházat építettek ott. *Kisjenő (a mai Szamosjenő)* 1621 előtt virágzó magyar község volt, de a 18. század első évtizedében annyira megfogyott a magyarsága, hogy 1770-ben már az időközben felszaporodott románság a közöttük maradt pár magyar családot cserben hagyva, fölszedte sátorfáját és a Kolozsvár felé vezető út melletti nyilt hegyről a hegyek közé vonult, magával vivén a község nevét is. *Magyarderzse* községben a románság 1721-ben kerekedett felül a magyar elemen, mikor a görögök a római egyházzal egyesültek. *Magyarköblösön* iskolájukkal győztek a románok. Azt ugyan csupán a bottól való félelemből állították fel 1829-ben, de a magyarság „nem félt a vármegyétől", azért nem is szervezett iskolát, hanem a saját gyermekét is az oláh dászkál keze alá adta. Ez aztán elrománosította a magyarok nagy részét. *Nagyiklód* községet, mely korábban teljesen

[1] Mályusz Elemér: A magyarság a középkori Erdélyben. (Hitel, 1943. május.)

[2] Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye. (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. VII. köt. 218. l.)

magyar volt, sok pusztítás érte, minthogy a hadak útjába esett. II. Rákóczi Ferenc idejében a földes uraság oláhokkal pótolta a megritkult jobbágyok számát. *Néma* népes magyar község volt, de már 1711-re annyira lefogyott a magyarság, hogy iskoláját nem bírta tovább fenntartani. Bodor Domokos 1847-ben tótokat telepített ide, de azok a magyarság egy részével együtt elrománosodtak. *Ormány*ban a magyarság apadása arányában emelkedett a görög katolikus románság, melynek erősítése végett a vármegye főtisztjei 1759-ben a község fekvőségeiből jókora darabot hasítottak ki a román pap támogatására, a református magyar egyházat pedig hagyták szűkölködni tovább is. *Vasasszentgothárd*ról Thököly Imre azt írja a naplójába, hogy örvend, miszerint ott magyar faluba érkezett, de már 1754-re szinte teljesen kipusztult onnan a magyarság. *Széplak*, régi nevén Vár-Szent-György a Szamos mellett síkon állott, magyar lakói 1692—93-ban pusztultak ki és a helyökbe jött románok a községből lassankint a hegyek közé felvándoroltak. *Szilkerék* községet 1707-ben Thiege báró labanc hadai gyujtották fel és ölték ki belőle a magyarokat. *Vízszilvás*on 1644-ig az iskolában magyar nyelven folyt a tanítás stb.[3]

Ez a vázlatos felsorolás, mely távolról sem meríti ki az újabb kor magyarságtörténeti kutatásainak eredményeit, bőségesen bizonyítja tájunknak, a Kis-Szamos vízgyüjtőjének *eredeti* magyarságát. A magyar korszak azonban minden körülmények között lezártnak tekinthető a 18. század első évtizedével; azóta a túlnyomó többség román, eleinte görög keleti vallással és igen-igen kezdetleges kultúrfokon („az oláhok, szomorú hallani, minden európai köznépeknél vadabbak... házi körükben csinatlanok, eledelek során, ruházatjuk durva... lakjok többnyire sunda, melynek szalma fedele alól a lantorna-ablakokon a szegénység kandikál... fenyegetőzéseiket végbe vivők, táncok vadul fárasztó, hangaszereik hat lyuku sip és két hangot adó bőrduda stb." — írja az embereit nyilván alaposan ismerő román pap 1834-ben [4]), — később azonban valamennyire civilizálódva és a 103 községnyi táji egységben mindössze 4 községre kiterjedő ortodoxiával (Nagydevecser, Kisbogács, Báré, Bonchida), a többiben pedig görög katolikus hiten.

A vizsgálat alá vont 103 község a Kis-Szamos vízgyüjtő területe, tehát *geográfiai egység*. Helyhiány miatt nem soroljuk fel a községek nevét és közigazgatási beosztását. A Térképészeti Intézet 1941. évi kiadású *Radnai-havasok* jelzésű térképlapján könnyűszerrel tájékozódhatik a behatóbban érdeklődő. A táj legnyugatibb községei: Kisesküllő—Kecskeháta, a déliek: Kisesküllő—Kolozskorpád—Feketelak, a keletiek: Feketelak—Kisdeve-

[3] Hanusz István: A románok terjeszkedése Szolnok-Doboka vármegyében. (Földrajzi Közlemények, 1897. évf. 188. l.)

[4] Hodor Károly: Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése. Kolozsvár, 1837. 501—502. l.

cser—Bálványosváralja, az északiak pedig Bálványosváralja—Szentbenedek—Bánffytótfalu—Kecskeháta vonal mentén helyezkednek el. A terület alakja kelet-nyugati irányban elnyúlt, kiterjedése 1511.3 km² (azaz 262.509 kat. hold), lakossága pedig 1941-ben 100.386 lélek volt. Az országos átlag *alatt* van jóval tájunk népsűrűsége, mindössze 66 lélek km²-enkint. Ez részben a terület várostalanságából következik — a legnagyobb település a hétezer lelkes Szamosújvár, az utána következő pedig a teljesen falujellegű Szék-, részben azonban a gazdasági elesettségből, szegénységből, mely ennek a vidéknek százados baja.

*

A lélekszám így alakult:

1787	—	—	—	59,490
1869	—	—	—	72,441
1880	—	—	—	67,697
1890	—	—	—	75,682
1900	—	—	—	81,397
1910	—	—	—	87,197
1930	—	—	—	97,832
1941	—	—	—	100,386

Két nagy visszavetés tapasztalható a folyamatos lélekszámemelkedésben: 1834-ben és 1873-ban. Mindkét esetben a kolera vágott nagy rendet a lakosságból.

A vallási megoszlást csak 1880-tól tudjuk az egész területre kiterjedően és teljes hitelességgel megfigyelni:

Év	róm. kath.	ref.	gör. kat.	gör. kel.	izr.
		A) abszolút számokban:			
1880	2899	14,075	44,783	2241	1663
1890	3188	15,822	50,824	2308	2091
1900	3361	17,224	54,923	2202	2399
1910	3522	17,957	59,077	2653	2622
1930	2874	18,557	64,952	4164	2120
		B) százalékban:			
1880	4,3	20,8	66,2	3,3	2,5
1890	4,2	20,9	67,2	3,0	2,8
1900	4,1	21,1	67,5	2,7	2,6
1910	4,0	20,6	67,7	3,0	3,0
1930	3,2	19,8	69,5	4,5	2,3

Az anyanyelvet illetően feleslegesnek tartottuk a hosszadalmas számítást; a vallási viszonyok e tekintetben sokkal világo-

sabban beszélnek. Bizonyításként ide iktatjuk a terület két magyar többségű községének párhuzamos magyar-református, illetve román és görög katolikus adatait:

	Szépkenyerűszentmárton				Ördöngősfüzes			
Év	magy.	ref.	román	gör. kat.	magy.	ref.	román	gör. kat.
1880	425	416	264	259	279	731	469	502
1890	413	409	282	295	892	833	564	609
1900	456	454	330	344	953	861	657	670
1910	507	468	328	346	965	905	667	665
1930	508	503	299	295	924	918	684	734

A bemutatott statisztika nemcsak arra vet világot, hogy a magyar és református elem teljesen azonos, hanem érdekes következtetéseket enged arra is, hogy a csekélyszámú egyéb (római katolikus, izraelita) hívek milyen hatásoknak vannak kitéve a románság részéről. Egyben azonnal szembenézhetünk a Rákosi-féle illúzionizmussal is! Ezt egyébként tudományos *mezben* Balogh Pál fejtette ki, talán még a Rákosi Viktorénál is nagyobb hatással.[5] Ez a szerző az „utolsó félszázad" (1850—1900) katasztrófális románosodását bizonyítja teljesen értéktelen anyaggal, s kimutatja pl. azt, hogy az általunk vizsgálat alá vont területen 45 község esetében (tehát a faluk 44%-ánál!) változott át a félszáz év előtti magyar „fajnépességi" többség román többségre. És ezt a merész, egymagában is teljesen valószínűtlen állítást a szerző mindössze Lenk Ignác katonai lexikonára[6] alapítja. Ez itineráriumszerűen felsorolja Erdély faluit s elmondja róluk a fontosabb távolsági adatokat, mellékesen megjegyezve azt is, hogy milyen anyanyelvű a falu lakossága. Adatot nem közöl sehol a lakosságról, még lélekszámadatot sem (jóllehet ez könnyen beszerezhető lett volna), s pl. az akkoriban 200 lakosból 154 románt felmutató Bádokot, meg a tiszta magyar Bálványosváralját egyaránt így jellemzi: „von Ungarn und Walachen bewohnt". Nyilván udvariasságból, mindenütt, ahol csak töredéke is él a magyarságnak, ez a nemzetiségekre vonatkozó megjegyzése Lenk-nek. Balogh Pál ezt a sablont forrásként, adatként kezeli és sok gyűlölséget, sok elkeseredést keltő könyvében Erdély multját illetően *egyetlen* forrássá teszi! A művet egyébként, melyet a kevéssé hozzáértők máig is „standard" értékűnek tartanak, a magyar kultuszminisztérium adta ki 1902-ben!

Kissé hosszasabban időztünk a multnál. Azért tettük ezt, hogy bemutassuk: teljesen hamis feltevés lenne valami sötét törvényszerűséggel predesztinált növekedő elrománosodásról beszélni a Kis-Szamos mellékén. A magyarságot, ha csak nem jellegzete-

[5] Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902.

[6] Lenk: Siebenbürgens geographisch-. topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon. Wien, 1839.

sen szórvány, elrománosodás nem fenyegeti *semmiféle* uralom alatt sem, s minden okunk megvan azt hinni, hogy a lemorzsolódó néhány tized százaléknyi töredék sem abszolút veszteség, hanem csupán az elvándorlás (főleg a Kolozsvárra özönlés ezen a területen) eredménye. Kétségtelen, hogy a tájba nem gyökerével kapaszkodó és könnyen mozgó elemet (római katolikus és izraelita) nagy számszerű veszteségek érték a román uralom idején, de a reformátusság átlag 20%-os kisebbsége jól tartotta magát.

A nem csupán érzelmektől vezetett történészt ugyancsak meggyőzték a mult eseményei, hogy elrománosodástól félni nem kell. „Ahol a magyarság és a szászság elpusztult," — írja *Kádár* József idézett dolgozatában — „ott mindenütt románság tódult a helyére. A románság azonban a megmaradt magyar elemből vagy éppen semmit, vagy csak nagyon keveset olvasztott magába. Ez kitetszik abból is, hogy a magyarság ott, ahol olyan félreeső helyeken élt, hogy a pusztító ellenséges csapatok nem jutottak el, mint pl. Magyardécsén, mindmáig épen és érintetlenül megvan s határneveit, melyek már a 13. századbeli oklevelekben előfordulnak, máig is használja." [7] Amennyire azonban rehabilitálnunk kell a multat a románosodás árnyaitól, éppúgy kötelességünk rámutatni arra, hogy *fenyegető veszélyekkel terhes a jövendő!*

Ha a mult után a jövő lehetőségeit óhajtjuk megvizsgálni, akkor ismernünk kell a számbeli alakulás két előfeltételét, a születések és halálozások gyakoriságát. Amíg azonban a halálozások számának gyérülése csak egy bizonyos határig mehet (a népbetegségek leküzdésével, a csecsemőhalandóság csökkentésével), addig a születések apadása — elméletileg legalábbis — a teljes sterilitásig fokozódhat, ami a néphalálhoz vezet. A halálozásnál jóval fontosabb tényező tehát a születések számának alakulása és mi itt csupán ezt akarjuk kissé behatóbban szemügyre venni. Erdély a régi csonkaországhoz képest születési szám tekintetében előkelő helyet foglalt el s még ma is irígykedéssel tekinthet az 1942. évi előzetes eredmények olvasásakor a baranyai 16,4 vagy tolnai 16,7 ezrelékről a népesedéspolitikus a háromszéki 24,4 vagy udvarhelymegyei 25,6 ezrelékre! *De hol vannak ezek a ma igen jónak tartott születési arányszámok az egy-két nemzedékkel ezelőtti multtól!* Református magyarságunk születési görbéje meredeken zuhan alá s félő, hogy ezen a tájon ugyanúgy bekövetkezik a tragédia, mint az Ormányságban, melynek reformátussága immár befejezte multbeli szép szerepét. Az alábbiakban kiválogattuk tájunk 103 községe közül azt a 24-et, amely a táj reformátusságának 66, 7%-át tartalmazza s így magyar szempontból különösen fontosak. Az eredmények, melyek ebből a tömegből adódnak, minden bizonnyal vonatkoztathatók a meg nem vizsgált — és javarészben szórványban élő — reformátusságra is.

[7] I. m. 219. l.

24 szamosvölgyi község összes és református lakosságának lélekszámalakulása 1880—1941. közt.[1]

Sor-szám	A község neve 1941-ben	A község lélekszáma: 1880	1890	1900	1910	1930	1941	A reformátusok lélekszáma: 1880	1890	1900	1910	1930
1.	Alsótők + Felsőtők*	856	934	1049	1142	1153	1215	239	259	265	329	280
2.	Bádok	511	531	546	530	599	669	154	170	159	159	169
3	Bonchida	1610	1942	2223	2257	2290	2226	544	666	772	755	726
4.	Cege	541	532	576	633	597	645	68	108	113	120	102
5.	Esztény	408	384	400	515	499	489	117	142	111	135	155
6.	Fejérd	1792	2134	2283	2086	2237	2319	312	372	396	421	471
7.	Feketelak	631	786	845	820	845	782	387	481	483	476	473
8.	Kendilóna	996	1125	1099	1075	1110	1086	419	437	395	375	344
9.	Kide	715	767	759	796	762	739	349	360	352	403	409
10.	Kispulyon	395	415	483	455	450	436	153	150	191	235	217
11.	Magyarfodorháza	581	593	627	683	776	872	82	95	106	137	231
12.	Magyarköblös	1025	1141	1095	1166	1301	1422	162	163	171	205	225
13.	Magyarpalatka	900	1147	1256	1268	1392	1611	270	350	411	432	466
14.	Noszoly	734	818	890	850	969	1120	145	155	130	140	154
15.	Nyíres	1064	1200	1382	1342	1332	1389	524	647	764	740	704
16.	Ördögkeresztúr	436	443	451	573	577	692	120	157	154	197	169
17.	Ördöngősfüzes	1292	1502	1626	1633	1703	1638	731	833	861	905	918
18.	Páncélcseh	1010	1277	1379	1381	1474	1642	178	216	239	239	149
19.	Szamosújvár	5317	5793	6363	6857	6608	6340	757	920	1179	1186	929
20.	Szék	2759	3203	3386	3717	4305	4444	2077	2360	2586	2806	3268
21.	Szépkenyerűszentmárton	692	732	825	849	826	774	416	409	454	468	503
22.	Válaszút	1145	1316	1408	1447	1711	1743	425	479	491	477	558
23.	Visa	454	554	628	617	691	730	266	341	384	394	459
E G Y Ü T T :		25844	29069	31579	32692	34307	35023	8895	10270	11177	11734	12079
INDEXSZÁMOKBAN		100	112	122	127	133	136	100	115	126	132	136

* A két község adatait a közös anyakönyvezés miatt vontuk össze.

[1] Az adatok forrása: az 1880., 1890., 1900. és 1910. évi lélekszámadatok és felekezeti adatok az illető népszámlálási kötet, 1941. községlélekszámaira vonatkozólag az 1941. évi kiadású hivatalos Helységnévtár; az 1930. évi lélekszám- és felekezeti adatokra vonatkozólag pedig Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. — Volumul II. Neam, limba materna, religie. Bucureşti, 1938.

A református lakosság születési arányszámának alakulása 24 szamosmenti községben 1871-től 1940-ig.[1]

Sor-szám	A község neve 1941-ben	Ezer legközelebbi népszámlálásbeli reformátusra jutott élveszületés az évek átlagában							
		1871—80	1881—90	1891—1900	1901—10	1911—20	1921—30	1931—35	1936—1940
1.	Alsótők + Felsőtők	36,0	35,1	43,2	46,4	30,7	22,8	22,9	30,7
2.	Bádok	37,0	50,6	31,2	31,4	29,5	35,2	37,6	47,1
3.	Bonchida	47,6	52,6	44,4	37,7	31,8	33,4	30,3	21,8
4.	Cege	36,8	63,2	33,3	25,7	33,3	20,8	8,5	13,7
5.	Esztény	10,0	15,0	10,5	13,9	8,2	7,2	3,9	4,1
6.	Fejérd	46,5	65,1	46,9	47,7	40,8	49,5	36,1	39,6
7.	Feketelak	38,8	43,4	43,7	31,1	29,0	32,6	19,5	19,8
8.	Kendilóna	46,3	48,7	34,4	36,5	37,1	30,7	27,3	21,5
9.	Kide	37,8	43,0	34,2	40,3	26,3	24,8	24,8	24,8
10.	Kispulyon	41,2	51,6	46,7	33,0	24,3	20,4	16,5	22,2
11.	Magyarfodorháza	50,0	62,2	39,6	42,5	49,6	64,2	17,7	16,0
12.	Magyarköblös	19,1	16,7	32,5	53,2	27,3	30,7	37,6	42,5
13.	Magyarpalatka	58,5	42,2	48,9	56,9	31,2	39,3	39,5	42,5
14.	Noszoly	44,8	34,5	34,2	36,9	34,3	40,0	28,6	36,4
15.	Nyíres	34,0	53,8	43,1	37,5	28,5	32,2	31,3	32,4
16.	Ördögkeresztúr	40,0	45,8	41,4	59,1	20,8	23,4	28,2	29,4
17.	Ördöngősfüzes	45,3	45,2	39,5	42,0	27,8	27,8	27,0	20,9
18.	Páncélcseh	29,2	73,4	56,0	43,1	33,1	38,5	61,3	66,2
19.	Szamosújvár	22.3	39,5	32,3	23,5	21,3	19,9	23,0	16,6
20.	Szék	45,2	57,2	47,9	44,7	41,7	48,9	34,0	29,9
21.	Szépkenyerűszentmárton	44,2	46,6	46,7	44,3	32,7	26,7	22,3	21,0
22.	Válaszút	40,5	48,9	44,9	41,8	31,0	37,9	31,9	30,5
23.	Visa	39,8	63,2	43,4	41,9	35,5	42,1	37,4	40,0
EGYÜTT:		41,6	51,4	43,5	41,2	33,3	35,9	31,5	29,6
INDEXSZÁMOKBAN:		100	123	104	99	80	86	76	71

[1] Az adatok forrása az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa által elrendelt gyüjtésű statisztikai kérdőív, mely 1780-tól kezdődőleg tartalmazza az egyes egyházközségek születési és halálozási feljegyzéseit. Az ívek rendelkezésre bocsátásáért az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának ezen a helyen is hálás köszönetet mondok.

A két táblázat figyelmes átnézése rögtön utal a főbb tanulságokra. A reformátusság lélekszámfejlődése 1930-ig töretlenül simul a jó szaporaságú románságéhoz. A multban tehát — és ebben a multban benne van a román uralom első 10 éve, a tömeges repatriálások, menekülések kora is! — nem volt ok az aggodalomra. De vajjon elmondhatjuk-e ugyanezt a jövőről? A második táblázat születési arányszámai tagadóvá teszik a választ. A bámulatos regeneráló erő, mellyel magyarságunk az 1873-as kolerajárvány után ismét megtöltötte a ritkult sorokat, fokozatosan hanyatlik. Az első világháború távolról sem tudott annyi pusztítást hozni a születések kiesése terén, mint az 1931/35. és 1936/40. két ötévével még szemléletesebbé tett időszak. A részletekben lehetnek eltérések, általánosításra nem alkalmas adatok, de az összkép igen lehangoló. A tömeget adó reformátusság Széken, Szamosújváron, Szépkenyerűszentmártonban, Ördöngősfüzesen egyaránt a születéskorlátozás útjára lépett: ezzel a szomorú igazsággal szembe kell nézni. És itt nem segít az, ha a felelősséget lelkiismeretlen orvosokra, politikai viszonyokra, gazdasági helyzetre vagy bármi másra hárítjuk. Mellébeszélés mind ez. Az ok mélyen van, ott, ahol az élő hit forrásai lankadnak, az élet igenlése kapott sebet. Szerepünk csupán a regisztrálóé: feladatunknak azt tartottuk, hogy megmutassuk a valóságos helyzetet. Reformátusságunk veszélyeztetésével magyarságunk gyökerére is fejsze vettetett, s ha ezen a ponton, a születések számának zuhanása terén nem sikerül Erdélyben *sem* ankétoknál vagy írásoknál egyebet kiharcolni, akkor minden ok megvan arra, hogy féljünk Kölcsey jóslatától: „És más hon áll a négy folyam partjára, Más szózat és más keblű nép". De a Zrínyi második éneke jól ismert sorainál is közvetlenebbül szól Kölcsey: „Erdély ledőlt s fölötte Fiad keserve zeng." (Szép Erdély.)

Aldobolyi Nagy Miklós

Jókai-regény mint történeti forrás

Kissé restellem e tárgyról írni. Szépirodalmi művek fölhasználásáról megállapodott a külföldi és hazai történetkutatók fölfogása, és alig találunk nagyobb terjedelmű történelmi munkát, amelyből ne idézhetnénk példát a szépirodalom ilyen megbecsülésére. Szomorú tapasztalataim mégis fölszólalásra kényszerítenek.

Néhány éve rádióelőadást tartottam Törökország 1830 körüli állapotáról. Elmondtam, hogy akkor az egyes tartományok „basái" csak területi nyereség vagy más jutalom fejében „engedelmeskedtek" a szultánnak s megemlítettem, hogy ilyen „basáskodó" úr volt Tepeleni Ali, *akiről Jókai mesél a Janicsárok végnapjaiban.*

No hiszen megkaptam a magamét. A rádiótársaság előzékenységéből hozzám jutott egy névtelen bíráló levelezőlapja következő szöveggel: „Kedves Török pajtás! Lasciate ogni speranza. Hagyj föl a rádiózással! A történelem nem regény" stb.

Azóta több ízben volt alkalmam meggyőződni arról, hogy komoly történetírók közt is akad olyan, aki elveti a regények fölhasználását történeti műben, legutóbb elszörnyülködve hallottam, hogy Jókaira hivatkozás gondolatát ajkbiggyesztéssel utasította el egy szerző, ilyen című munkában: Szociális gondolat a magyar irodalomban. „Gyulai Pál után Pintér is megtagadja Jókaitól az élethűséget".

Hogyan? Változtat-e Gyulai vagy Pintér ítélete azon, hogy Jókai alkotásai beletartoznak a magyar irodalomba?

Mit is mond Jókai történethűségéről Gyulai Pál? Esztétikai kifogások közben hibáztatja, hogy több történelmi alak jellemvonásait ruházza egyetlen regényhősre, több országgyűlés eseményeit zavarja össze.

Ez az ítélet megfordítható. Jókai egy-egy regényhőse különböző tetteiben e szerint egy-egy történelmi egyén, — egy-egy korrajzában több, valósággal megtörtént esemény ismerhető föl. A Jókainál így fölismert történelmi adat nem föltétlen hitelű. Jókaira egyébként is jellemző bizonyos nonchalance — de kiadóira is. Gyerekkorom óta csodálkoztam, hogy miért nincs kijavítva Erdély aranykorának első fejezetcíme: 1666 — mikor a középiskola alsóbb osztályaiban is tanítjuk, hogy az ott elbeszélt esemény, Zrinyi halálos vadkanvadászata, 1664-ben volt. Amióta azonban Herczeg Ferenc Hét svábjában és Fekete lovasában láttam, hogy Herczeg nyugodtan 1785-re teteti az 1789-i török háborút, azóta nem csodálkozom.

Marad így is kuriózum: hogyan lesz Szamos az Oltból, Varbó Vackóból és több hasonló földrajzi elkeresztelés Jókai legbájosabb elbeszéléseiben. Ő kicsiségekkel nem sokat törődött. Maga mondja el megvesztegető humorral, hogyan változott a *Görög*

és családja című pompás karc *Örmény* — utóbb *Kalmár* és családjává.

Lehet-e ezután beszélni Jókai-regényről mint történeti forrásról? A kérdésre kérdéssel felelek: lehet-e beszélni Anonymusról, Szerémi Györgyről, vagy lehet-e beszélni a némelyek által rosszmájúnak, tehát ferdén látónak bélyegzett Tacitusról? Hogy ne lehetne, — mondta Anonymusról a jó emlékezetű, kitűnő lelemenyű Karácsonyi János, „csak olvasni kell tudni". Így vagyunk Jókaival is.

Ha 1850 utáni lapokban olvassuk Lobmayer hirdetését a gyorskocsiról, mely a pesti Tigris-fogadótól közlekedik Balatonfüredre, akkor nincs jogunk kétségbevonni, hogy Jókai maga is látta ezt a gyorskocsit és meggyőződhetünk arról, hogy az Új földesúr-beli Pajtayné kudarccal végződő kirándulásának menetrendje történelmi hitelű. Ha más forrásokból tudjuk, hogy a Pest határában ásott „vonal-árok" nem akadályozhatta meg hetenként százaknak idelopakodását az útlevélkényszer csúfjára, akkor el kell hinnünk, hogy Jókai látta a váci úton azt a vámházlámpát (ott volt az bizony a mai Berlini-tér táján), amelyet a Politikai divatokban óvatosan elkerül a komáromi szekeresgazda, s a lámpától tisztes távolságban döccenti át az árkon a kasban ülő Lávaynét.

Ott hegedült bizony Patikárus Ferkó az úri mulatságokon s itt vendégszerepelt Pesten Rachel európai hírű színészeivel, hiába „nem megbízható" Jókai.

Jókai regényeinek történeti műben való értékesítésére van egy megbecsülhetetlen segédeszközünk. A szemüveg. Jókai híres arról, hogy mindent rózsaszínben lát. Tegyünk föl hát az ő olvasása közben olyan fényszűrő szemüveget, amely a rózsaszínt „nyeli". És most vegyük kézbe a Gazdag szegényeket. Milyen rémesen vigyorog belőle felénk a halálfej! A kivénült vasúti bakter ellátatlansága öreg korára, a mosóné gőzzel teli lakásának túlzsúfoltsága, a tébolyodott virágárusnő vadsága — az angyalcsinálót már ismerjük a Kőszívű ember fiaiból Palvicz Ottó és a büszke Alphonsine gyerekének életéből — a fűthetetlen kamarából, mint éjjeli szállásból tucatjával előbukkanó utcaseprő tót legények: az amerikai gyorsasággal épülő Pestnek azóta statisztikából számszerűen ismert lakásnyomora ez, fényképhűséggel, hű még abban a részletben is, hogy a pesti utcaseprők zöme tót legény volt a mult század derekán. A regény más alakjai közül a kártyán züllött arisztokrata s a selyemfiútól elszédített, önmagáról és leánya boldogságáról megfeledkezett arisztokrata nő kerül a lemezre, — aligha kitalált alakok.

Vegyük a Régi jó táblabírák pénzsóvár bérlőjét. Külföldieket telepít, akik Magyarország kanaán-hírét ismerik s nem tudják, hogy terméketlen föld is van itt. Olyan eset ez, amilyennek tönkrement áldozatait Jókai Pesten láthatta. A telepítő Ehrenberg (hírlapokban E*hrenf*eld alakban is előfordul) neve betűivel talán alapul szolgált az ő Krénffyjének elnevezéséhez.

Egész társadalmi réteg megismerésére forrásértékű Jókai vallomása saját világnézetéről.

Ebből a világnézetből is csak azt szokás észrevenni, hogy igen szépnek tünteti föl az emberek és különösen a magyar társadalom életét. Ez igaz, — de az is igaz, hogy Jókain éppenúgy, mint a legtöbb vele kortárs közírón meglátszik Széchenyi hatása a magyar sorskérdések fölfogásában.

Jókai egyik szerkesztői hirdetésében kéri írótársait, hogy a szabadságharcról szóló műveikben ne élezzék ki a hazai nemzetiségek szerepét. Az ő regényei közül a Mire megvénülünk rokonszenves képet rajzol a pozsonyi német pékcsaládról és legényeiről, az Egy az Isten az oláh pópáról és lányáról, a Régi jó táblabírák a tót köznépről. Béke a szomszédokkal, egyetértés a felekezetek és társadalmi osztályok közt — ez olvasható ki azokból a regényeiből, amelyekben az abszolutizmus börtönében is művelődő katolikus plébános és református lelkész barátságát írja le, vagy egyforma szeretettel melengeti a torockói bányászt, a pesti, komáromi vagy debreceni csizmadiát, a Magyar nábob pozsonyi asztalosát és minden széppel-jóval túlhalmozott kitűnő legényét, Barna Sándort, akivel baráti kézszorításban látjuk „a grófot" és „a bárót" (a regényben természetesen nem saját nevén szereplő Széchenyit és Wesselényit).

A maga korában milyen modern volt ez a „realitást nem látó" író a nőemancipáció kérdésében! Hogy védi a színésznő becsületét! Az öreg mosónét és a fiatal varróleányt hogy odaállítja hősei sorába a tanítónő és a Fekete gyémántok bányamunkásleánya mellé!

Csak a fényszűrő szemüveget ne tegyük le és sokat megtudunk az ő korának világnézetéből, — helyesebben az ő korában élő legjobb magyarok emberismeretéből.

Széchenyi a *kiművelt emberfőt* tette legmélyebb alapkőül, — vajjon nem ez a kiművelt emberfő Jókai ideálja? Nem látszik-e Jókainál a jó modornak, az illendőségnek az a kényes igényű megbecsülése, amit Széchenyinél látunk, aki ugyancsak megszólta mosdatlan körmű és padlóra köpködő honfitársait. Nemzedékek lelke csüngött Széchenyinek Pest emelésére törekvésén — ki volt ennek lángolóbb hirdetője Jókainál? Párizsból csábítja haza a szép Flóra anyja, Eszékiné a fiatal magyar arisztokratákat — haza, *Pestre.* És amint Széchenyi mindenek fölé helyezi, „honnunk szebblelkű asszonyainak" köti lelkére a vagyon megtartást és gyarapítást, a hitelt, amiből folyik „a becsület, az adott szó szentsége, a cselekedetek egyenessége" — úgy apostolkodik Jókai a helyes gazdálkodás dícséretével. Nem a vagyont, nem a rangot magasztalja ő. Megbecsüli mind a kettőt, de nem bálványozza. A Felfordult világ Sólyomházi grófja — bizonyára Jókai helyeslésével — megkívánja, hogy vele társadalmi rangjához illő módon viselkedjék mindenki, de aztán ő is úgy beszél mindenkivel, mintha gróf volna. Nem azért becsüli az embert Jókai mert gróf, vagy mert gazdag, hanem egyéni érdemeiért. Nemzeti bűn volna akár a

sok áldást teremteni tudó vagyon megvetése, akár az ősök érdemének kisebbítése az általuk szerzett rangot élvező utód ok nélküli lenézésével.

Megvetni, üldözni a nemzeti bűnöket kell — akkor is ez volt a jobbak nézete. Ki ostorozta lángolóbb szavakkal, sértőbb gúnnyal a külföldieskedő arisztokratát, a dorbézoló nemesi társadalom durvaságát, tudatlanságát és vagyonpocsékolását? Ellenben kérek mindenkit, tessék keresni Jókai száz kötetében egyetlen tükörbeverő, szerelmi bánatában léhán pezsgőző „snejdig" huszárt, tessék keresni rokonszenves léha földbirtokost! Némely ma is divatos írónk művéből terjedve útálatosan sok mozi- és színdarabot fertőzött meg ez a bacillus, de Jókainál ismeretlen a hejehujázás dícsérete. Mivel pedig Jókai egyrészt elvitázhatatlanul gyökeresen magyar, másrészt műveiben (Szabó Dezső mondása) benne van az integer Magyarország, — Jókai alapján kimondhatjuk, hogy ez a már-már világra szóló exportcikkünk, *a rokonszenves léhaság, nem magyar* jellemvonás. Jókai minden kedves magyar népi alakja: a jóságos, ügyes, okos csizmadia, a paraszt Bagi uram, a palóc arató, a gulyás legény — ismeri a tréfát, de csaknem kivétel nélkül komoly, mint valamennyi rokonszenves úri alakja. Ha ma az a tudat él bennünk, hogy komoly a magyar jelleme, ennek a tudatnak keletkezésében derekas része van Jókainak.

Nem történeti forrás Jókai?

De mennyire az! Figyelmeztet történelmünk olyan jelenségeire, amelyeket eddig észre nem vettünk vagy eléggé nem hangsúlyoztunk. Már említettem, hogy Jókainál észrevehetjük a vasút és autó elődjeit, a letűnt századok szekeresgazdáit, gyorskocsijait, „gyorsparasztjait". Egész társadalmi osztály volt az! Most hozzáfűzhetem ehhez a mult század 50-es, 60-as éveinek egy jellemző vonását, a magyar társadalom eltolódását *a gazdasági* élet felé. Jókai ezt Garanvölgyi Aladár, Berend Iván, Fehér Gyula és több más, minden széppel-jóval elhalmozott alakjában érzékelteti. A magyar nem alkalmatlan a gazdasági pályákra — hirdeti ez alakok megteremtésével Jókai. Megteremtésével? Dehogy teremtette ő ezeket! Másolta őket, esetleg több élőből faragva egy regényhőst. Ott éltek, küszködtek ezek előtte az abszolutizmus éveiben, mint nemrég cseh és román megszállás alatt. 1940 őszén Teleki Pál (akkori miniszterelnökünk) látta ezeket és — persze fájdalmasan sok esetben eredménytelenül — kérte őket, hogy ne hagyják el a gazdasági pályát. 1867-ben nem gondoltak ezzel a problémával. Gyulai Pál kesergett, s az ő kesergése alapján átment a tanult köztudatba, hogy az alkotmány helyreállítása sok jó erőt vont el az irodalomtól. De mit vont el a gazdasági élettől! Nem hiába figyelmeztet Jókai az 1867 előtti magyar értelmiségnek gazdasági életben való elhelyezkedésére — innen, a gazdasági életből szívta el azt 1867-ben a politika. Zárt sorokban mentek át az új hivatalokba. Tessék ellenőrizni az 1865-i és 1867-i címtárakból: a Magyar Földhitelintézet igazgatóságából öten léptek And-

rássy Gyula miniszteriumába! A Magyar Gazdasági Egyletből és sok más gyakorlatibb pályáról tömegesen mentek nemes uraink állami és megyei szolgálatba, majd a honvédségbe. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak — uram bocsáj! — *ügynöki* karában csaknem kizárólag jóhangzású magyar neveket olvashatunk a kiegyezés előtti korból! Hová jutottunk ettől!

Nem történeti forrás Jókai, aki ilyenekre figyelmeztet? — Egyik kedves novellahőse éppen bizosítási ügynök, igaz, hogy a triesti társulaté, de nyilván azért, mert az abszolutizmus fölöslegesnek tartotta és sokáig nem engedélyezte önálló magyar társulat alakulását.

Milyen jellemző Jókai *életírója* számára az, hogy nála előfordulnak idősebb rác és görög kereskedők. Alig van zsidó: legerősebb benyomásait gyerekkorában szerezte, — akkor volt tipikus a kihaló görög és rác kereskedő, Jókai fantáziája nem tudta megemészteni az új valóságot, a zsidóság nagyarányú térfoglalását a gazdasági életben.

Történeti forrás bizony Jókai, csak „*olvasni kell tudni*". De ugyan mit nem kell „olvasni tudni"? Föntebb már említettem ilyen szempontból néhány „komoly" forrást, de tessék végigböngészni a történeti emlékiratok, önéletrajzok és naplók végeláthatatlan jegyzékét, kivétel nélkül mind olyan az, amit *olvasni kell tudni*. Hitelesebb forráshoz akarják mérni Jókait? Okmányhoz? Kérem! Szolgálhatok vele. Tessék kézbevenni a trianoni békeokmányt. Pecsétet ütöttek rája mint a holdnak karimája. Ennek 161. pontja szerint *Magyarország elismeri, hogy támadófél volt és rákényszerítette a háborút a volt ellenségekre* s e miatt minden kárért és veszteségért felelős. Hát ez nem hazugság? Pedig *abszolút hiteles forrásban* van! De ezt a forrást is „olvasni kell tudni" — akkor a megölő betűből is kiolvassuk az elevenítő lelket: „a világháború elhomályosította a legnagyobb népek államférfiainak eszét, és megtörte a magyarság ellenálló erejét". Aki nem tud így olvasni, az ne menjen históríkusnak, — aki pedig tud, az tegye bátran a kútfők közé Jókai regényeit.

Ezek után visszatérek ismeretlen bírálómhoz. „Kedves Névtelen pajtás! Lasciate ogni speranza. Hagyj föl a bírálgatással. Jókai Mór minden regénye komoly történeti forrás, csak olvasni kell tudni őket, mint akármely más kútfőt". Olvassa őket, mint más szépirodalmi munkát, minden szellemi és fizikai munkás, hogy illendőséget, emberszeretetet és minden szépet tanulva belőlük, üdítse a lelkét. Olvassa őket a történetkutató, hogy észrevehesse az ő becses ujjmutatásait. Bátran idézheti az ő munkáit minden népszerűsítő történeti munka. Az olvasó tudni fogja, hogy az egyes regényekben nem az élénkítő párbeszédek szövege, hanem az ezek keretébe foglalt kultúrkép a hiteles.

Török Pál

Új Vanitatum Vanitas

Kölcsey szellemének

Szétszakadt a betlehemi
Krisztusnak óriás palástja,
köddé vált a Hegyi Beszéd,
porba bukott az égi bástya,
Krisztus füstje most száll az égbe...
Ó boldogok most a vakok
és boldogok a süketek most!
Üvöltenek a farkasok!

A templomokat zárjátok be,
a halál súlyos kulcsait
forgassátok meg a zárakban:
a földön megbukott a hit!
Minek az épület gerenda-
terhe, cserép és szerkezet?
Le kell bontani a tetőket!
Le kell bontani az eget!

Ó tapogassátok az Úrnek
homályait, mert minden Úr
lett immár, a nemlét fagyában
aki úszna is, elmerül.
Merülsz te is, süppedő láp vagy,
a domború most homorú,
s aki tükörbe néz kacagva,
mint a sír gödre, szomorú.

Tudjátok, kié az igazság?
Akik utoljára élnek!
Akik most rongyos koldusok,
azok lesznek holnap vezérek
s a vezérek koldusok lesznek...
A Föld így kártyázik-cserél
árnyékkezével a homok közt,
zúg a lomb és hull a levél.

Egymás agyát lesi mindenki,
vívják a végtelen csatát,
fut kiki a más küszöbére
s lenyomja az öntudatát.
Fény csap fel és aztán sötétség,
egy test zuhan és elhalad
az örvények lassú karjában,
az élet várai alatt.

Muzsi Piroska: Magyar könyvbemutató Rómában

Itt állnak előttem a Milliók,
állnak és nem értik beszédem.
Úgy tátogok mint a halak,
s ők állnak fölöttem keményen,
a víznek átlátszó jegén
belebámulnak a homályba;
hegyeket kiáltok fel én
és be vagyok örökre zárva.

Kámzsába bújt mindenki most,
a teremtmények testét csuklya
szorítja egy bús pont felé,
hol az életnek fészkel titka.
Dzsingiszkán kardja vágja ketté
a bús csomót, az ágyuk fénye
fejti meg majd a titkokat,
a halál megváltó reménye.

Gulyás Pál

Magyar könyvbemutató Rómában

A magyar könyv sorsa Olaszországban.

Áprilisban nyilt meg Rómában egy kis kiállítás: magyar könyvbemutató, „mostra del libro ungherese", a Római Magyar Kultúrintézet rendezésében. Szerény keretek, idő és anyagi eszközök szűk korlátai között. Világrengető események, országok sorsára kiható politikai látogatások, egy borzasztó háború szenvedései között, mikor annyi minden köti le a figyelmünket, elmenjünk-e mellette érdektelenül?

A közönség nem volt nagyon sűrű, de mégis csak akadt. Látogatták hivatalos személyek, akik hivatalos udvariasságot jöttek leróni egy baráti nemzet iránt: ilyenek elég sokan voltak. Volt egy néhány újságíró. Legtöbben voltak a diákok, egyetemről, fasiszta diákszervezetekből ismert fiatal arcok. Vannak, akik komolyan vették, jegyzetfüzetet, ceruzát hoztak, jegyezgettek, nézelődtek. Van benne valami kedves és megható, amint itt fiatal magyar fiúk Petőfi-mondásokra tanítgatták barátaikat és barátnőiket.

Mit lehet bemutatni a magyar könyvből, három kis teremben, mikor anyaghoz jutni is nehéz, háborúval járó postai nehézségek vannak és szinte áthatolhatatlan egy országhatár? Éppen csak ízelítőt a magyar szellem és magyar művészet, és azonfelül a magyar könyvipar remekeiből. Az első terem a magyar könyv törté-

neti multját és külső szépségét érzékelteti: a Cronica Hungarorum, az Ernst-kódex és egyéb szép facsimilék, könyvillusztráció fametszet, Buday György, Molnár C, Pál, Gáborjáni Szabó Kálmán munkáiból. Néhány szép bibliofil könyv, a Magyar Könyvbarátok, a Nyugat, a Révai szép kiadásai, Ortutay Magyarságtudomány-könyveinek egy fatáblás példánya; másik teremben néhány, kézügybe került bemutató szemelvény a magyar művészet szépségeiből, Ybl Magyar Mesterművek, Genthon Régi magyar művészet c. kötetek, Szinyey-Merse, Vaszary, Rippl-Rónai, Mednyánszky gyönyörű reprodukciói, Ortutay Népművészete (ezek csak magyarul, szemnek). Külön terem ismerteti a magyar-olasz kapcsolatokat, magyar könyvet Olaszországban, Olasz könyvet Magyarországon: itt látunk néhányat a könyvek közül, Babits Dante-jának gyönyörű kiadása, Manzoni Jegyesei, gyermekkori jóbarátunk, Amicis „Szív"-e, olyan könyvek, amelyek régen kultúrkincsei a művelt magyar embernek, de itt vannak az új és elterjedt olasz könyvek Pirandello, Grazia Deledda, Papini, az újabb olasz irodalom remekei; képviselve van az új olasz publicisztika Virginio Gaydával. Külön polcocska van a magyarra fordított olasz könyvekből, amiről majd később beszélünk.

Egyik sarokban kedves, tarka színfolt: magyar gyermekirodalom olasz fordításban, magyar népmesék, Tábori Piroska, Bethlen Margit gyermekmeséi, Petőfi János vitézének igen szép gyermekkiadása (azt hiszem, Franklin), de ez csak magyarul.

Mindez egy kissé ötletszerű: a keretek között nem is lehet más. A falakon plakátszerű színfoltokban, ügyes elrendezésben könyvek színes címtáblái, amelyek itt nem lehetnek jelen; magyar írók, Ady, Babits, Mécs, Kosztolányi, Gárdonyi, Herczeg, Móricz, Tamási, Gulácsi, Nyirő és mások arcképei, fontosabb munkáik megjelölésével.

Önmagunk megismertetésében mindennél fontosabb a folyóirat: olasz nyelvű, tudományos folyóiratunkat, a Rassegna d'Ungheria-t találjuk itt, ez inkább szakembereknek vagy legalább is komoly érdeklődésű embereknek szól, jogi, politikai és gazdasági tartalmával; magasabb igényű irodalmi és művészeti folyóiratunk a magyar-olasz Corvin-társaság Corvinája; nagyközönségnek szól a Rassegna Danubiana, a magyar vidék képes ismertetője. Magyar nyelven olasz kultúráról a Forum számol be.

Mindez csak az érdeklődés felkeltésére való. Tájékoztatja azonban a látogatót az olasz nyelven olvasható magyar könyvekről, minket pedig a magyar könyv olaszországi sorsáról az a kis bibliográfia, amit mindenki megkaphat és magával vihet (László Pálinkás: Bibliografia della lingua e la letteratura ungherese. Roma, 1943. Római Magyar Kultúrintézet kiadása.) Sok mindent megtudunk a könyvecske előszavából is, magából a bibliográfiából is: milyen irányú és milyen jellegű érdeklődéssel fordultak az olasz könyvkiadók és az olasz közönség a magyar könyv felé. A jegyzék egyébként 447 olasz nyelven megjelent magyar könyvet sorol fel. Ezek között van nyelvkönyv, szótár, irodalmi művel-

teszik azonban nagyrészét. A fordítások zöme, néhány, a legutóbbi időre eső esetet kivéve, mikor magyar kulturális tényező, esetleg hivatalos tényező keze is közrejátszott, olasz kiadók és fordítók vállalkozása folytán jött létre, úgyhogy a magyar könyvnek már előzőleg sikere volt vagy magyar vagy esetleg európai könyvpiacon. Nyilvánvalóan voltak magyar könyvkiadók, esetleg maguk írók is, akik maguk gondoskodtak a könyvek lefordításáról. A kiadó érdeklődése természetesen kereskedelmi érdeklődés: mi az, amit a nagyközönség megvásárol. A nagyközönség a közepes olvasó, a könnyű szórakozást kereső, kissé felületes gondolkozású ember. Ez bizonyos fokig mindig meglátszik, mikor bármely nyelvre átültetik egy másik nemzet irodalmát.

A fordítók nagy része olasz ember. Néhol karöltve szerepel olasz és magyar nevű fordító. Vannak olasz származású magyarjaink (Zambra Császár Irod. tört.-vel, régebben közelmultban a szótárszerkesztőnek ismert Sirola klasszikusok-kal), vannak néhányan olaszul tudó magyarok, pl. Balla Ignác, mint Heltai, Rákosi, Babits, Rákosi (Elnémult harangok), Radó Antal mint Mikszáth-fordító, Albert Zoltán mint Németh L. (Kocsik szeptemberben), Tóth László, Nyirő József és a modern elbeszélők fordítója.

A magyar könyv iránti érdeklődés Olaszországban a mult század derekán indul meg. Ez több okból természetes. A XIX. század internacionálisabb érdeklődésű az előzőknél, kezdetén állván a romantika táguló és minden irányban kitáruló érzésvilága. Leginkább azonban azért, mert ekkor Olaszországgal nemcsak politikai eszmevilágunk, hanem érdekeink és rokonszenvünk is közös volt. Legelső itt megjelenő magyar könyv Eötvös: A falu jegyzője (Notario del villaggio 1855). Ekkor már Magyarországnak sok, európai viszonylatban is jelentős klasszikusa van, talán összekapcsolódik az irodalmi érdeklődés is az aktualitással. Egykor fordításban Jókai és Petőfi szerepelnek: Jókai 1859-ben (Episodi della guerra dell' independenza ungherese nel 1948—49. Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből). Torino. Valószínűleg nem véletlenség, hogy épen 1859-ben, az olasz szabadságharcok idején és éppen Torinóban, Észak-Olaszországban, az olasz szabadságmozgalmak központjában adják ki. Jókainak egyébként 18 könyve van könyvpiacon. Az új földesúr (Fascino magiaro) 1907, Fekete gyémántok (Diamanti neri) 1939. Láthatjuk, hogy napjainkig állandóan foglalkoznak vele. Ugyanígy Petőfivel, aki halála után 19 évvel jelenik meg. (A. Petőfi per la prima volta volgarizzato da F. Pianteri. Napoli 1868.) Ő is állandó érdeklődés tárgya, képviseli 18 különböző lírai versgyüjtemény, Az Őrült. Az apostol, A Bolond Istók, a Talpra magyar külön kiadásai 1939-ig.

Mindez természetes: Petőfi az egész világ tudatában a magyar irodalom jóformán egyetlen világirodalmi értéke, azon kívül szabadsághős, akinek tragikus sorsa részvétet kelt. Sokkal mostohább sorsa van itt is, mint mindenütt a többi magyar klasszikusnak: Arany-fordítások vannak ugyan, de ezek már sokkal későbbiek, részben irodalommal hivatásosan, hogy úgy mondjam, hiva-

talosan foglalkozó emberek műve, mint a már említett Sirola, akinek a neve itt kétszer fordul elő (Toldival és Balladákkal kapcsolatban). Van különben Aranynak is két olasz fordítója: mindezek a XX. század elejére esnek. Ugyanilyen irodalmi „szakérdeklődés" hozhatta létre a Szigeti veszedelem átültetését; nem hiszem, hogy igen nagy olvasottságnak örvendett volna (szintén Sirola-fordítás). Kölcsey Himnusza, Vörösmarty Szózata (sőt a Zalán futása is) szintén megtalálhatók.

Úgy látszik, a tényleg olvasott két magyar klasszikus után, irodalmunk első nagy felvirulását követő időben az új lendületnek induló magyar regény adott újabb kedvet fordításra. A fordítások zöme részben a világháború előttre esik; akkor már ismerték Mikszáthot, Herczeget, Rákosi Jenőt, Ambrus Zoltánt, Molnár Ferencet. A világháború alatt ez a munka abbamarad: olaszra fordított könyveink özöne a háborút követő 20 évre esik. A könyvek és nevek tömege örvendetes volna, ha a minőség teljesen megfelelne a mennyiségnek. Látható, hogy ami az embereket érdekli, az a regény, regény, és esetleg a novella. Jellemző, hogy Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső, Németh László csak mint regényírók találhatók meg. Vonzhatta a kiadót és a közönséget Mikszáth kedves humora és mesélő kedve: Szűcs Pali szerencséje, Szent Péter esernyője (A vén gazember már 1931-es). Elég szépen van képviselve Mikszáth 7 regényfordítással. Kelhetett a jó, de könnyebb magyar regény, Herczeg 28, Zilahy 8 lefordított könyve. Mindez azonban a magyar irodalom egyoldalú ismeretéhez és egyoldalú megítéléséhez vezethet. Az előforduló modern szerzők névsora nem rövid, hanem hosszú: a külön említetteken kívül, az ismertek közül Bánffy Miklós, Benedek Elek, Bethlen Margit, Biró Lajos, Bónyi Adorján, Gárdonyi Géza, Harsányi Zsolt, Hunyadi Sándor, Ignácz Rózsa, Kodolányi János, Kuncz Aladár, Márai, Surányi, Szitnyai, Tormay Cecil (nem értékskála, hanem névsor szerint), sokan mások, akiket felsorolni nem győzünk, igen sokan azonfelül, akiket felsorolni nem érdemes. A könyvek egy része bizony selejtes. A súlyosabb szövetű magyar életfestés, súlyosabb magyar problematika kívül marad. Móricz Zsigmond egyetlen regénye van meg, A rab oroszlán; Szabó Dezsőnek csak regénye, az is csak egy, A csodálatos élet. Igaz, hogy itt szinte legyőzhetetlen nyelvi nehézségek vannak. Kérdéseik annyira a mieinkek, hogy talán nem másokéi s nem kívánhatjuk, hogy a saját fejünk másnak fájjon: nemzeti lelkiségünk és nemzeti elszigeteltségünk örök jelensége marad, hogy létünk bizonyos kérdéseinek megoldásában nemcsak egyedül vagyunk, hanem ismeretlenek is vagyunk.

Ami az előforduló könyvek világnézeti irányát illeti, a volt napos oldal nagyságai, háború előtt Molnár, Erdős Renée, háború után Földi, Földes Jolán, Török Rezső, Körmendi a jól adminisztráltság és a kiadói élelmesség folytán nemzeti nagyjainkkal vetekedő terjedelemben vannak jelen (Körmendi 6 regénye). De nemcsak ez van: nagy örömmel fedeztem erdélyi irodalmunk illatos,

színes, szép virágait; Tamási teljes Ábeljét, Nyirő Az én népem c. könyvét (Popolo mio), novelláinak egy gyüjteményét (Novelle transilvane) és az Uz Bencét; annál nagyobb a fájdalmam, hogy nem ismerheti az olasz közönség Móra Ferenc számunkra olyan kedves magyar bölcseségét, humorát és szívét. Egyetlen könyve sincs lefordítva. Épp úgy nincsen meg Makkainak semmiféle könyve.

A regény azonban így is számottevő. Sokkal gyengébben van képviselve a színpadi irodalom.

Megvan Madách Ember tragédiája, 1908-as fordításban. Nincs azonban magyar Bánk bán. A háború előtti színpadi irodalmat Molnár Ferenc és Erdős Renée, a háború utánit Földes Imre, Harsányi, Herczeg, Zilahy nevei képviselik. Megemlítem, hogy az Argentina, Róma prózai színháza jelenleg éppen magyar darabot játszik (Vaszary „Még egy napig" c. darabját).

Nagyon hiányos a magyar líra; van egy régebbi lírai gyüjteményben (Canini M. A. Il libro dell' amore 1885—1888). Adynak világirodalmi jelentőségű költészetéből egyetlen antológiát állítottak össze (Mario Brelich-Dall Asta) ez is csak 1931-es. Mint a jegyzék szerkesztője is megjegyzi, nincs különálló modern magyar lírai gyüjteményünk: az Ady után következő szép és gazdag magyar lírából csak szemelvények jelentek meg olasz folyóiratokban; a fiumei Termini-ben Lina Linari fordítgatott Babits, Illyés, Erdélyi, Kosztolányi, Áprily, Mécs, Reményik, Sértő-verseket és még néhány magyar költő verseiből.

Találunk magyar irodalomtörténetet is: a Császárét, a Hankissét, a Jancsó Benedekét az erdélyi magyar irodalomról; Szekfü-Babits egy magyarságtanulmánya jelent meg a Rassegna kiadásában; magyar-olasz kapcsolatok tudományos felkutatását főkép Várady I. alapvető munkái, az Accademia (Collegium Hungaricum) és a Corvina kiadványai jelzik.

A tudományos irodalom megítélésem szerint kevés. Vallásos irodalmunkból Tóth Tihamér valláspedagógiai könyvei úgy látszik, igen elterjedtek és ismertek. Valósággal megdöbbentő, hogy Prohászkának egy könyve sincs lefordítva. Protestáns vallásos irodalomról persze, szó sincsen.

Bocsássanak meg nekem az olasz fordítók, a könyvkiadók és bocsásson meg a magyar irodalom is, ha valamit elfelejtettem, ami lényeges volna: ez a be nem vált jószándékkal rövidnek szánt ismertetés nem könyvjegyzéknek készült, mégis az lett belőle. (Ezért viszont az olvasó bocsásson meg). Azt hiszem azonban, hogy nem érdektelen figyelemmel kísérnünk a magyar könyv külföldi pályafutását: bár a könyvterjedés és könyvterjesztés módjai, az idegen irodalmak másodkézből kapott ismeretének bizonyos egyoldalúsága és elferdülései általánosan ismertek.

Mielőtt kimondanók az utolsó szót, jó volna, ha az elmondottak magunkat is önvizsgálatra késztetnének: vajjon amit mi átveszünk, szellemi táplálék-e, vagy felesleges izgatószer, ami előtt jobb volna lezárni a vámsorompót, aminek, ha magyar könyvpia-

con látja komoly és művelt ízlésű olasz, éppúgy nem tud örvendezni, mint mi a magyar irodalom selejtjeinek, ha itt látjuk őket. Másodszor azért, nincsen-e ugyanilyen alapon nekünk is egyoldalú képünk, nincsen-e sok szép és komoly, közönségünket, a művelt közönséget érdeklő olasz könyv, ami még fordítóra vár! (Éppúgy más nemzetek irodalmában is.)

A véletlenül kezembe pottyant könyvecske mégis nagy örömet okozott nekem: látszik belőle, hogy most már mégis szinte évszázados érdeklődés volt itt könyveink iránt. Látjuk, hogy ismert neveink kevés kivétellel, ha nem is mindig értékük arányában majdnem mind fellelhetők. Fognak talán hivatalos tényezőink is felvilágosító munkát végezni; készít a Kultúrintézet is talán olyan bibliográfiát is, amelyik komolyabb olvasónak útmutatással szolgál abban, hogy mit olvasson el. Talán újabb könyvfordítások is készülnek, hivatottabb irányítás mellett. Fog mélyülni az iránt unk való érdeklődés többféle kapcsolat folytán, most, mikor olasz egyetemeken két magyar tanszék és hét vagy nyolc egyetemen ugyanannyi lektorunk tanít; mikor magyar nyelvet is tanítanak a milánói állami gimnáziumban. Az az olasz fiatalság, amelyiket én itt megismertem, nyilt és élénk érdeklődéssel fordul a szellem minden élő megnyilvánulása felé. Vannak és lesznek, akik könyveinknek is szentelnek időt és érdeklődést. Olaszországban talán így majd nemcsak politikai törekvéseink találnak barátra, amiért szívünk melegével hálásak vagyunk, hanem sokan megértik a magyar lelkiséget, a magyar élet lüktetését a magyar könyvön keresztül.

(Róma.) *Muzsi Piroska*

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Öt nemzet irodalmának kincsesháza

Régi és majdnem köztudott tény, hogy az anthologia-szerkesztés sohasem tartozott az írástudó hálásnak mondható feladatai közé. S aki mégis, az ismert veszélyek ellenére is, neki merészel vágni e feladat szövevényes őserdejének, már eleve megérdemli a kritikus előlegezett bizalmát. A válogató elsősorban a „gazdagság veszélyével" találja magát szemközt; a feléje meredő óriási anyagból nehezen tud „sine ira et studio" szelektálni. Nincs két ember, kinek ízlése tökéletesen megegyezik s a különben tiszteletreméltó egyéni ízlés itt a másik lappangó veszedelem; félős, hogy az irodalom természetes, önmagától összeálló „élettörténetén" követ el erőszakot.

Ezek a „kincsesházak" nem egyszerű vers-anthologiák — jellegzetes prózai darabok közlésére is vállalkoznak, ami szintén nem megvetendő nehézség, tudván azt: a jellemzőség, terjedelem és összefüggések szempontjait sokszor a lehetetlenséggel határos egybehangolni.

Időrendben első, e kötetek közül, *„A magyar irodalom kincsesháza"*.[1] Mindjárt, előljáróban, jegyezzük meg, csodával határos teljesítmény lenne, ha a magyar irodalom jellegzetes arcélét valakinek huszonkilenc ívben sikerülne kidomborítania, a nélkül, hogy az csonkának, vagy éppen elhamarkodottnak ne tűnjék. A válogatók előtt ragyogó példa állott, *Horváth János* anthologiája, *„A magyar versek könyve"*. Ennek alapján is indultak el és ez a tény rányomja bélyegét az egész gyüjteményre. Legfőképpen azokat a verseket vették át, melyek már jellegzetesen anthologia-darabokká nőttek. A könyv némely hibája ott tűnik elő leginkább, ahol a szerkesztők nem támaszkodhattak már *Horváth János* művének első kiadására, nevezetesen: az azóta elhalálozott költőknél és a prózai anyagnál. Fájdalmas hiánya e könyvnek az immár hat esztendeje halott *József Attila* érthetetlen mellőzése, aki századunknak nemcsak magyar, hanem európai viszonylatban is, egyik legjelentékenyebb költője. Jobbnak szerettük volna látni *Babits, Juhász Gyula* és *Kosztolányi* műveinek kiválogatását is. A prózai rész összeállítása, amint már említettük, nehéz és háládatlan feladat volt. Valószínűleg terjedelmi okokból kimaradt majdnem az egész kódex-irodalom, a korokra és stílusváltásokra annyira jellemző levél- és memoár-irodalom: *Drágfy János, Thurzó Elek, Nádasdy Tamás és Tamásné* levelei, *Haller János* hármas históriája és *Pálffy János* életműve. Nem leljük *Pesti Gábor* Uj Testamentum-fordítását, a hitvitázó irodalmat is csak

[1] A magyar irodalom kincsesháza. Szerkesztették: Alszeghy Zsolt és Baránszky-Jób László. — Atheaneum.

igen hevenyészve. Hibákat azonban minden összeválogatásban igen könnyen lehet találnunk, különösen olyanokat, melyek gyakran az ízlés-különbözőségből is fakadhatnak. Súlyos kára még ennek a különben szép és jó átfogó képet nyujtó, filológiai gonddal és hitelességgel készült gyüjteménynek: az írókat ismertető kis bevezetések megfogalmazása. Ezek a nagy halottak megérdemeltek volna nehány kevésbbé henye mondatot. Föl kellene már számolnunk egyszer az efféle közhelyekkel: „franciás próza", „hangját a legsajátosabb magyar mély mellékzöngék színezik" és az annyit ismétlődő „legszebb", „legjobb", „legnagyobb" jelzőkkel, melyeket már annyira elkoptattak, hogy a semminél is kevesebbet mondanak.

Ennek a sorozatnak következő kötetei: fordítás-anthologiák. Ideális olvasókönyvet akarnak adni, hogy ezen keresztül érhessen el az olvasó egy-egy nemzet irodalmának megértéséhez és megszeretéséhez. A terv még *Babits Mihály* nevéhez fűződik, ő akarta megvalósítani, de az idő már nem engedte meg. Így, ha nem is egy költő lelkiségén átszűrve, hanem többekén, módosul a terv. A szerkesztők a legjobb régi műfordításokon és *Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád* és *Szabó Lőrinc* már klasszikussá vált fordításain kívül, legjobb fiatal gárdánkat is fölhasználják munkájukban. Írjuk ide nehány nevét, már csak példaképpen is: *Bóka László, Jankovich Ferenc, Jékely Zoltán, Füsi József, Gulyás Pál, Képes Géza, Radnóti Miklós, Rónay György, Sőtér István, Szentkuthy Miklós, Vajda Endre* és *Vas István.*

„A német irodalom kincsesháza" [2] *Keresztury Dezső* válogatásában kerül az olvasó asztalára. Jóval vékonyabb kötetben, szigorúbb eklektikus szempontok szerint készült. Alapjában véve minden válogatás kegyetlen, mert egy természetes módon összeálló anyagon és „élettörténeten" kell erőszakot tennie. Igaz, egy idegen nemzet irodalmát, álljon az bármennyire is közel hozzánk, sokkal könnyebb hideg fejjel és teljes tárgyilagossággal szemlélni, mint a magunkét. Keresztury maga is kitűnő költő, aki számol feladata eredendő nehézségeivel. Amint az előszóban megvallja, a „cicerone" szerepét vállalja magára; inkább utat mutat a szövevényben, semmint a maga véleményét kényszerítse rá az olvasóra. S ez a szerep elég könnyű is számára, mert tökéletesen ismeri a terepet és játszi könnyedséggel igazodik el a labirintusokban. A szigorú időrend fonalán halad, kézben tartja a széjjelfutó szálakat, nem néz se jobbra, se balra, semilyen csábításnak nem enged, a teljes képből akar izelítőt adni, lehetőleg úgy, hogy minél kevesebb sikkadjon el a sajátos ízekből. És ez sikerül is neki. Kitűnő tájékozódási érzékkel találja meg a helyes utat, megleli a legjellegzetesebb színeket és a leghívebb fordításban adja vissza azokat. Könyve izgalmas olvasmány, van benne valami a fölfede-

[2] A német irodalom kincsesháza. Szerkesztette: Keresztury Dezső. — Athenaeum.

zők nemes izgalmából és ez átragad arra is, akivel közli a németség örök mondanivalóit. Bevezetője essay-irodalmunk legszebb hagyományainak méltó folytatása: kerek, világos, tiszta és meggyőző.

Az olasz irodalom méltó megmutatására *Ruzicska Pál*[3] vállalkozott. A nagy nyugati literaturák sorában éppen az olasz az, melyet nagyközönségünk legkevésbbé ismer, csupán nehány Európaszerte híresnagy mű és alkotója jelzik tudatában, hogy él és virágzik. A szerkesztő kiadós és szép munkát végzett. Egyéni ízlését alávetette a kialakult irodalomtörténeti értékelésnek. Éppen azért, mert tudja, „terra incognita"-t mutat meg nagyobbára, nem akar új fölfedezéseket tenni, megelégszik a megszokott „anthologia-darabok" jó és megfelelő rendszerezésével. Szemben a többi Kincsesház-kötettel, itt valóban az ismertető és oktató célzat a legfontosabb és ezt az eredményt teljességgel sikerül is elérnie. Könyvéből könnyen áttekinthető a fejlődés menete, a közölt szemelvények híven tükrözik vissza az olasz irodalomból kicsendülő sajátos latin lelkiséget.

Halász Gábor,[4] az angol irodalom bemutatásában, talán legjobban megközelíti a *Babits*-i olvasókönyv-eszményt. Maga is erre törekszik. Az egyéni stílus-élmény helyett, a nemezdéki, helyesebben kortársi stílus-élményre épít. Meglepően sok verset hoz kortársi fordításban és ilymódon föl tudja villantani két nemzeti irodalom kortársi- rezonációjának titkát. *Halász Gábor* az angol irodalom egyik legavatottabb ismerője; nemcsak a műveket ismeri, hanem az angol lelkiséget is. Az angol szellem a világ egyik legtitokzatosabb szelleme; összetevőit, mozgató erőit kianalizálni szinte lehetetlen. Vaskos és ugyanakkor irreális, ködbevesző és mégis kissé mindig a valóság talaján jár. Az angolból fordítónak nemcsak nyelvi, hanem majdnem leküzdhetetlen lelki nehézségei vannak: a kontinentális beállítottságú ember nehezen értheti meg a tengerészt. Mert minden angol tengerész kissé, akkor is, ha soha nem ült hajón; tarsolyában ezt a tengerész-fátumot cepeli. Szárazföldhöz szokott szemmel nehéz megérteni Kubla kánt. Ez a költészet örök elvágyódás jegyében született, valóban „a soha-meg-nem-elégedésnek" himnusza, van benne valami soha föl nem oldódó és oldható magány, önmardosó „Psychoanalysis Christiana". Ezt a nosztalgiát nehéz utólérni, megfoghatatlan, mint az árnyék, érthetetlen s ugyanakkor legyőzhetetlen, mint a szenvedély. Ez a látszólag nyugodt, kiegyensúlyozott, közmondásosan flegmatikus nép, ha ey pillanatra is elfordulunk s nem figyelünk oda, elfolyik ujjaink között, akár a víz. Minden nép titokkal él, de az angol a legnagyobbal s ez nem a birodalom, vagy a gazdagság titka, egészen másfajta; egy ágyban hál a kiismerhetetlennel.

[3] Az olasz irodalom kincsesháza. Szerkesztette: Ruzicska Pál. — Athenaeum.

[4] Az angol irodalom kincsesháza. Szerkesztette: Halász Gábor. — Athenaeum.

A francia irodalom nemcsak mennyiségben, de minőségben is, a világ egyik legelső literatúrája. Nekünk, magyaroknak pedig még ennél is sokkal több: örök zarándokhelyünk, a forrás, ahova évszázadokon át eljártunk ihletésért. Szigorú, zárt és előkelő irodalom ez: csupa „odi profanum vulgus", távol minden közönségestől, a hideg értelem fényében csillogó. Az a vélt vaskosság, melyet például *Villonban* érzett a kontinens, sem egyéb, mint a kifejezés tornája. A francia elsősorban az érzések és gondolatok köznapiságától és ennek kifejezésétől, a közhelytől fél. Szemükben a közhely van akkora bűn, mint az emberölés. A látszólagos szabad csapongások megett is határozott logikai rend lakik; a szabadosnak tűnő stíl-forradalmár *Apollinaire* is elsősorban értelmi lény. S az író, aki egy feladatot vállal, nem véletlenül teszi, mintegy fölmarkolva valamelyik paksamétát. *Illyésben*,[5] aki a francia irodalomban való kalauzolásra vállalkozik, kétféle nosztalgia él a franciaság felé: egy egyéni és egy általános magyar „honvágy". Ez az érzés nem ismeretlen előttünk, hiszen a magyar „bujdosó" sohasem elégedett meg a történelem folyamán az Alpesekkel körülhatárolt Európával. A testőrködő *Bessenyei* Párizst találta meg Bécsben. A magyar lelki rokona a franciának, ő sem „átélni" akarja a mélységet, mint a német, hanem „kifejezni", akár a francia, hogy *Cs. Szabó* megállapításával éljünk. Ez volt az a latinság, mely örök csillagként világított Európa felett. *Illyés* „vándorévei" éppen Franciaországban teltek el. Évekig élt közöttük, az első világháborút követő évek zajos irodalmi és művészeti zavarában. Átélte a különféle „izmusokat", „avantgarde"-okat, de nem hanyagolta el a francia multat sem. A forradalmas divatok leperegtek róla, de a szabad szelek egészséges pirosra festették az arcát. S mikor hazaért, megélte a magyar írósors minden tragikumát. Állott a kétségbeesés legszörnyűbb meredélyeinek szélén, imádkozott a Getsemáné-kertben és nem egy Péternek jósolta meg, hogy mire a kakas megszólal, háromszor fogja őt megtagadni; kapott Júdás-csókot is. Ezekben az órákban, napokban és években nem egyszer keresett vigasztalást a francia példán. A munka, amit vállalt, nem volt könnyű. A kezdő francia irodalom alig volt magyarra fordítva, ezt is nagyrészt maga végezte el. Műve valóban „mikeskelemeni", módszerében a költő és az esztéta békültek össze: amit a költő megérzett, az esztéta mérlegelte. Nagy összefüggéseket látott, műveket, melyek túlélik korukat és valószínűleg minden kort túlélnek. A szellem tisztelete, ez az, ami aszkétikus az *Illyés Gyula*-i elrendezésben. Nincs más szempontja, mint maga a mű, korszerűség, siker, félreismerés lehámlanak róla és ami megmarad, csak arra figyel. Ha *Halász Gábor* megoldását a filmhez hasonlítottuk, önként itt áll a példa, hogy *Illyés*ét valami hatalmas sodrú, ellenállhatatlan hömpölygésű drámával vessük össze. A művek valóságos drámai párbeszédet folytatnak le köny-

[5] A francia irodalom kincsesháza. Szerkesztette: Illyés Gyula. — Athenaeum.

ve lapjain és e dialogusokból, poraiból megelevenedett Phoenixként, emelkedik ki az élet végső értelme: a Mű. Okvetetlenkedésnek tűnne, ha most nehány hiányt fölsorolnánk, olyan neveket, melyek már jóformán a köztudatba nőttek, nem is tesszük, a Mű elrendezője megfontoltan és okkal cselekedett, a dráma váza megköveteli néha, hogy elhanyagoljunk, az összhang kedvéért, valamit belőle.

Öt európai nemzet „irodalmának kincsesházát" taglaltuk e hasábokon s ilyenkor illendő valami végkonklúziót levonni. Nem könnyű ítéletet mondanunk, mert, bár nem minden kötet sikerült egyformán, a nemes szándék megértésre és tiszteletre, a nagy mű pedig hálára és alázatra kényszeríti a kritikust. Inkább szóljunk nehány szót erről a sorozatról, mely hivatva van arra, hogy egy egészséges európai tájékozódás felé irányítsa olvasóközönségünket és a nagy nyugati kultúrák friss szelét beereszthesse a nyitott ablakokon. De van ennek a „kincsesház"-sorozatnak egy másik, „korszerűbb" jelentősége is: a vigasztalás. El lehet menekülni e lapokba a világ elől, s ha az emberi szellem örök teljesítményeire figyelünk: megmaradhatunk emberi rangunkban.

Gönczy Gábor

TÓTH KÁLMÁN: A DIALEKTIKA A KÁLVINIZMUS POLITIKAI ETHIKÁJÁBAN. (Budapest, 1940.)

A riasztóan tudományos címet viselő munka *általános* célja Kálvin politikai fogalmainak és elméleteinek az Institutio, a Seneca- és a Bibliakommentárok, stb., szóval az Opera Calvini alapján való szintézise. *Különleges* célja pedig az volt e tanulmánynak, hogy Kálvin politikai rendszeréből a sajátosan *dialektikus* vonásokat kielemezze és csoportosítsa. A „dialektika" itt nem Platon, Hegel vagy akár Barth—Brunner szóhasználatában értendő. *Formailag:* az ellentétek, látszólagos időleges ellentmondások, egymás ellen feszülő erők elvét jelenti, amelyeknek feloldása részben az aktuális politikai élet porondján, teljességgel azonban csak az örökkévalóságban történik meg. *Tartalmát* illetően pedig az *Isten* és az *ember* viszonyát jelöli.

A szerző kitűnő politikai érzékkel, tiszteletre méltó szakirodalmi ismerettel, főképpen pedig a hívő teológus Igére hagyatkozásával vázolja fel előttünk a törvény, a tekintély, az állam, a kormányzat, az engedelmesség és ellenállás jellemzően „kálvinista dialektikáit". Kálvin Soli Deo Gloriá-ja adja meg ennek a könyvnek teológiai hátterét, azért lesz Tóth Kálmán műve az *élet reális dialektikája*", azaz a bűnnel eljegyzett embereknek a kegyelmes és szentséges Úristenhez való tényleges viszonyuk kifejeződése. „Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek" — ezt az Igét nemcsak mint *mottót,* hanem mint az eszmélődést és döntést meghatározó *motívumot,* életparancsot alkalmazza Tóth Kálmán. Javára írandó a szerzőnek az a tárgyilagosság is, amivel a kérdés felekezeti éleit leköszörülve, eszmemenetébe állítja az áligazságokkal, illúziókkal és jelszavakkal való egyetemes *keresztyén* leszámolásokat. S azokon a pontokon, ahol a problémának Kálvin szerinti megoldása nem volt kielégítő, ott a Kálvin nyomdokain elinduló és az ő etikai elgondolásait kiegészítő, illetve továbbvezető teológiai tisztázásoknak is utánanyomozott.

Mindamellett sem hallgathatjuk el néhány megjegyzésünket. Úgy érezzük, hogy a szerző *többet* adott volna, ha a kálvinizmus politikai etiká-

jának csak *egy részletkérdését* dolgozta volna fel. A hosszmetszet-szemlélet ugyanis — különösen kezdő teológusnál — elkerülhetetlenné teszi, hogy bizonyos centrális problémák súlyukat veszítsék, vagy pedig elnagyoltassanak. A jelen esetben például elégtelennek tartjuk az egyház és állam viszonyának taglalását, s hiányoljuk, hogy a szerző nem mélyítette el korunk szörnyű aktualitását, a háborút, stb. És ha már „dialektikáról" volt szó, véleményünk szerint — a fentebb kiemelt tárgyilagosság szem előtt tartásával — nem ártott volna az úgynevezett dialektika teológia eredményeit, így elsősorban *Brunner* vitathatatlanul újszerű és mégis igei etikai tájékoztatását figyelembe venni. Végezetül arra kérjük a szerzőt, hogy óvakodjék az idegen szavaknak ilyeténvaló, a műre egyébként jellemző halmozásától: „A kálvinizmus politikai etikájában ezeknek a protektív és antidémonikus princípiumoknak rendszerét kapjuk és politikai tudományban, valamint az aktuális politikában e princípiumok alkalmazását".

Trombitás Dezső

JUHÁSZ VILMOS: MEGVÁLTÁS FELÉ. (Új vallástörténet. Nem keresztény világ. Barkóczy-kiadás.)

Az összehasonlító vallástörténelemnek, mint tudománynak feladata a vallás életjelenségeinek hű és hiteles összegyüjtése a történelmi tapasztalat alapján, mert csak ez a tapasztalati anyag biztosítja a tudományos tárgyilagosságot. De ami a vallásban történelemmé vált: a szertartás, dogma, kultusz stb. mindenestől csak következménye, illetve kifejeződése lelki élményeknek, tehát a történeti tények megértéséhez az út a vallás-lélektanon át vezet. A lélektani munka így a mélyebb réteget jelenti a vallástudományi kutatás egészében. De ha a vallás lényegét, értelmét tisztázni akarjuk végleg, nem kerülhetjük el a kérdést, mi a logikuma, miféle törvényszerűség élteti, az emberi szellemnek minő apriori funkciói teszik a vallást tapasztalati valósággá? Troeltsch a vallásos eszmeképzésnek az én lényegében nyugvó törvényszerűségében látja ezt az apriorit, a kérdésre ismeretelméleti és logikai úton várva feleletet. A vallás létjogát nem a bebizonyíthatósága adja meg. Windelband szerint a vallás célja, normája, eszménye: a szentséges, ez nem más, mint az igaz, jó és a szép normálöntudata, transzcendens valóságként átélve. Ezt a transzcendensben részesedést azonban nem tudjuk felfogni, mert olyan valami, amit a nélkül élünk meg, hogy a magunk erejéből tennénk. Rudolf Otto tana a „numinosum"-ról egészséges reakciót jelent a túlzó racionálizmussal s a belőle fakadó szkepticizmussal szemben, de szükséges az egyensúly, a másik túlzás elkerülése miatt hangsúlyozni, hogy a vallás nem nélkülözheti a racionális elemet. A vallás lényege az a vágy, amellyel az ember a végtelenség után vágyik, midőn rádöbben a földi lét arasznyi voltára s kétségbeesve keresi, kutatja az utat a múlandóság árnyai közül a teljes, örök, soha meg nem szűnő Élet forrásai felé. Megváltás után eseng a lélek ekkor s ez a vallásos érzés legmélyebb gyökere. Természetesen ez a vágy, mondhatnám ösztön, még nem vallás, ebben még a hit bizonyságkereső tapogatózásai sem mozdultak meg, az élet védekező reflexe ez, ösztönző tiltakozása a Nemlét, a Halál ellen. Feszültséget érez a lélek énje és a pusztulással fenyegető világ közt. Majd rájön e borzasztó feszültségben a menekülés módjára, lehetőségére, hogy megváltja, megszabadítja őt a végtelen erő, a tiszta szellemiség, mert az ember szelleme azonos az istenséggel. A megváltás azáltal következik be, hogy az ember az Istennel egyesül benne, megtalálja vágyai teljesülését s megnyugszik, megbékél a tudatban, hogy magát az örök isteni élet halhatatlan részesének ismeri fel.

Juhász könyve a megváltást teszi középponti gondolattá vallástörténeti munkájában. Keresi e vágy jelentkezését nagy ősi világképekben; ilyenek szerinte: az ősműveltség világképe.

az anyajogivilágkép, az égisten, majd az istenkirályok világrendje. Ezek elemi vallásos áramlatok, melyek elterjedését az ősemberi szellem közössége tette lehetővé. A magas műveltségek teljesen megbontották ezt a szellemi közösséget s azóta csak az a vallás lehetett világvallás, amely a személyiséget fel tudta szabadítani a politikai és társadalmi közösség szellemi uralma alól, vagyis az a vallás, amelynek középpontjában a hívő személyes hite áll. Ennek a személyes vallásosságnak két forrása van: a bűntudat és a váltságutáni vágy. Ez a személyes vallásosság istenét is személyiségnek hiszi. Kimutatja, hogy a megváltás utáni vágy a legjellemzőbb, egyetemes vonása, sőt gyökere minden vallásnak. Úgy érzi az ember, hogy ami benne egyéni, gyöngeség s a múlandóságé, el kell tehát hagynai egyéniségét, ha egyesülni akar a halhatatlan erővel. Szeretné az ember magát teljesen átadni az egyetemes erőnek, de ugyanakkor személyiségét is szeretné fenntartani. A kagaba indiánok papja, aki az isteni őst személyesíti meg, magára ölti a szárazsághozó gonosz démon arcát, maszkját, hogy vele azonulva esőt csináljon, a szingaléz ördögtáncos a beteg helyett odadobja magát a betegség démonának, tehát vállalja a betegséget, hogy legyőzze a bajthozó démont. A totem állaton keresztül mint durva, de a primitív ember számára megérthető, egyszerű közegen keresztül Istent akarja megragadni a faj, a vérség, a rokonság egységét is így találta meg. A totemizmusban az ember közösségi lény, az erő mennyisége különbözteti meg. A lélek nem hoz létre köztük különbséget. Tehát a test olyan valami, amit a mindenségben működő életerő kapcsol egybe. Az emberevés az istennel való egyesülésnek a megváltásra való törekvésnek egyik formája, amelyben az ember teljesen ki akarja ölni magából az egyéniségét.

Juhász bizonyító anyaggal magyarázza egyik tételét, hogy a primitív ember életszemlélete sokkal megkötöttebb, sokkal kevésbbé „egyszerű és természetes", mint a kultúremberé. Mert ezerféle babonás hiedelem, mágikus erőhit befolyásolja és sokkal inkább rabszolgája a maga világképének, mint a fejlettebb műveltségek és világképek embere.

Az anyajogi világkép a megújulás vigaszát hozta az emberiségre, de egyúttal le is mondott arról, hogy helyreállíthatja az istennel való közvetlen egyesülést. Az apajogi társadalomhoz a totemista vallásos világkép tartozik, az anyajogihoz a mágikus, — ez spengleri meghatározás, amelynek az alapgondolata, hogy az élet különböző jelenségei között érzelmi összefüggés áll fönn, amely megnyilatkozhatik rokon és ellenszenvben, vonzódásban vagy taszításban. Ez az érzelmi összefüggés hatja át a mindenséget. De ez a mágikus világszemlélet sem szabadabb, mint az oksági összefüggéseken felépülő. Az érzelmi hatás olyan törvényszerű, mint egy szertartás, amelyben minden mozdulatnak jelentése van. A totemista világképet jellemzi a szabadság, mert a nomád pásztort nem fűzi a tájhoz szertartásos kapcsolat, így szelleme is fölébe kerekedhetik a dolgoknak. A vándor a világ jelenségeit távolról tudta szemlélni és szellemi távlatát meg tudta őrizni. Az anyajogi földműves a világot lezártnak látta, mint az anyatestet, vagy a hegyek mélyét, a pásztor, a vándor határtalan világot látott maga körül, amely olyan végtelen, mint feje fölött az ég. Az anyajogi világképben teljesen odaadja magát az Istennek, de nem közvetlen a kapcsolat, a törvény és a szertartás teljesítésével jő létre. A pásztor számára az Isten a példakép, aki életével igazolja parancsai érvényét. Az ő hatalmát mintázza a földi uralkodó, az atya, a pátriarcha. Az anyajogiak egyetlen lehetősége Istennel szemben a megalázkodás és az elrejtőzés, ez passzívvá tette őket, az apajogiak szabad, teremtő akaratú híveivel szemben s leigázták őket. De a megbódítottak előbb-utóbb a maguk szellemi arcára formálták a hódítókat. Juhász szerint a végül mindenütt

uralomra került pásztor-nomád műveltségeket átjárja a totemista és anyajogi műveltség hatása s a három világkép keveredésének módozataiból a legkülönbözőbb vallásos képletek jöttek létre. Messzire vezetve szólani ezekről a keveredésekről, amelyeknek kissé önkényes és történeti adatokkal, lélektani megfigyelésekkel nem eléggé támogatott alakulásait Juhász leírja. Könyvének az ősműveltséget tárgyaló lapjai a legeredetibb részei, kár, hogy az egyes világképek meghatározásánál nem eléggé biztos, amit a totemeista apajogira mondott jellemző vonásnak, visszatér az anyajogi világkép jellemzőjeként stb. Ez a fogalmi pontatlanság különben világos tárgyalási modorának is árt.

Leírja a sámán kapcsolatát az égi erőkkel. Álmos és Árpád nemzetsége is sámán fejedelmi dinasztia volt, mondja Juhász, de nem teszi hozzá, hogy a sámán földöntúli képességét a család vagy a törzs életébe egyszer beavatkozó állat-ősre, a nemzetség szent totemállatára vezették visszsza. A sámán azonban soha nem éri el az „égisten" világát, épp úgy nem, mint a lélekvándorlás hite sem adja a megváltás boldog bizonyosságát. A sámántól az igrichez átmenet a kirgizeknél a baksa, aki mágiával akar érintkezésbe jutni a szellemvilággal. A szlávok világképében a hatalom valami démonikus természetfeletti erő, a világban gyökeresen benne rejlő bonosznak az érvényesülése. Kegyetlen emberáldozatokkal próbálták kiengesztelni. A keltáknál is az emberáldozat sőt a kannibálizmus a segítség az ember nagyharcában a gonosz ellen. Az ősgermán Odin hitben van az első a Krisztushoz hasonló váltsággondolat: „Odin akkor találta meg igazi bölcseségét, mikor 9 éjtszakán keresztül szél járta fán függött lándzsadöféstől megsebesülve, önmagának Odinnak föláajánlva, feláldozva". De a hasonlóság csak a szenvedés külsőségében van, a megváltás benső értelmétől még egészen idegen. Az egyiptomi isten, Ozirisz, eredetileg földön járó, nem pedig természetfeletti régiókban időző isten. Manifesztációja a fáraó „Te vagy Ozirisz", mondták a fáraó hullájának s a többi egyiptomi az elhalt fáraó megistenült lényén át vonulhatott be a túlvilági Egyiptomba, de csak a kiváltságosak, Az ősmagyarok vallásának ismertetésével fejeződik be a kötet.

Hatalmas munka volt a legősibb időkbe visszamenni s régen elpihent életekből, elmállott kultúrákból kiérezni a megváltás utáni vágyat. A munkában nagy szerepe volt a gyér adatokból rekonstruálni tudó beleérző fantáziának, legtöbbször egészen világosan és érthetően végiggondolva egy mai ember gondolkodásmódjával. Itt van a legeredetibb s a legsebezhetőbb része a műnek. Illesse dicséret a komoly munkát, a szorgalmat s a nemes szándékot, amely kalauzolt bennünket a mult elsüllyedt világába addig, amíg felmagaslik előttünk a váltság egyetlen igaz ténye: a kereszt.

Fekete Lajos.

ERNESTO COMBA: STORIA DEI VALDESI. (Claudiana kiadás. Torre Pellice.)

Jóideig minden tudományos jelleget nélkülözött az olaszországi valdens történetírás: polémikus vagy apológetikus volt és propagandisztikus. Amit igen egyszerűen nemcsak magyarázni lehet, magától értetődő is: adva van a megoldás abban a tényben, amit úgy hívunk, hogy mult, a valdens mult. Ez a mult nyolcszáz év. Csupa küzdelem, csupa vér és csupa földalatti élet. Csoda-e, ha nem volt szabad pillanat, melyben a tudományos kutatásnak is jutott volna alkalom? Csak az utolsó idők, az utolsó hatvan-hetven év hozta meg az első érettebb termést. Az a hatvan év, mely elindította a Bollettinó-t a Valdens Tudós Társaság hivatalos kiadványát. Ebben a kiadványsorozatban megjelenő kisebb-nagyobb tanulmányok magukon viselik azonban még a mult jellegét: a tudományosság módszereit nem tudják következetesen alkalmazni. A mult legedaszerű homálya még vonzóbb, mint a valóság. A teljes fordulatot

csak a háború utáni generáció hozta. Comba ennek a generációnak kimagasló alakja. Ősi tudós, lelkipásztori és professzori család tagja s maga is lelkipásztor, teológiai professzor és az elmult hétéves cikluson a valdens-ref. egyház moderátora.

Könyve kimondottan tudományos jellege mellett is szinte izgalmasan érdekes. Ahogyan feltárulnak a valdens mult emberfelettien küzdelmes és véres századai, szinte lélekzetünket visszafojtva figyeljük az önmagunkon végbemenő lelki-hullámzást: mélységekbe visz ez a könyv és a magasságokba: az Igéért vállalt élet mélységei csillognak elő és azok a magasságok, melyek a legsötétebb és legreménytelenebb szenvedésekből nőnek.

Az első rész a reformációig terjedő részt dolgozza fel. Mindenekelőtt az eredet, a valdens eredet kérdését tárgyalja és arra a megállapításra jut, hogy a hagyományos felfogás, mely egészen az apostoli korig vitte visszavalóságban is a valdens mozgalom eredetét, a történetkritikai vizsgálódás alapján nem állja meg a helyét. De az azonban tény, hogy a valdensek szellemi, lelki viszonylatban az eszmei kapcsolatot mindig megtartották az apostoli korral.

A második rész a tizenhatodik és a tizenhetedik század történetét tárgyalja, tehát azt az időt, amikor már a valdens mozgalom a reformációhoz csatlakozva éli hitvalló, hősi életét: az Igéért vállalva minden elképzelhető, legkegyetlenebb üldözésből származó szenvedést. A tűz, a vér, a rabság és a számüzetés kora ez. Sok tekintetben rokon a keresztyénség első századainak történetével: a hitvallás, a halálig- a máglya és a vérpad halálig-való hűségben egy is azzal. Ez a rész a legszebb, legemberibb és egyúttal a legemberfelettibb is — a valdens történelemben.

A harmadik rész a tizennyolcadik századtól jut el a máig. Ebben a részben már a lassan megtermő gyümölcsöket látjuk: az elismertetésig, az emancipációig eljutó egyház gyökerezik bele a modern olasz élet szétágazó világába: ugyanazzal a lelkülettel fordulva a maga organikus életének külső és belső kiépítése felé, mint amilyennel küzdötte végig földalatti életének szakait. Érdekesen lehet végigkísérni a szabadságig eljutott egyház új viszonylatok közötti régi feladatának, az Ige melletti bizonyságtételnek a mindennapi életben való feloldódását. Itt látni meg, hogy semmivel sem könnyebb és kisebb feladat ez minőségileg: ugyanazt a feltétlen, Igének való engedelmességet követeli, mint a régi, csak a keret más. Előbb itt-ott megtörik a lélek- és életvezetés Igéből táplálkozó vonala az új viszonylatok könnyebb hétköznapjaiban, hogy azután annál erősebben és biztosabban forduljon vissza az egyház az Útra, mely az élet örök feladata.

Világos stílusa, jó beosztása, illusztrációi csak közelebb hozzák hozzánk a tárgyat. Igazi nyeresége az olaszországi református-valdens történetírásnak és a mind jobban bontakozó tudományos teológiai irodalomnak.

Tőke László.

FÉJA GÉZA: A FELVILÁGOSODÁSTÓL A SÖTÉTEDÉSIG. (Magyar irodalomtörténetének II. része. — Magyar Élet.)

Ha az irodalomtörténet műfaji sajátosságait akarjuk valamilyen módon körvonalazni, elsősorban egy általános érvényű szabállyal kell tisztában lennünk, mely minden műfajra egyaránt vonatkozik, tartozzék a szellemi élet bármely csoportjához, legyen akár primér, akár járulékos alkotás. Nincsenek szenvtelen műfajok s az alkotásból lehetetlen kivonni az egyéniséget. Kereskedelmi levelet is nehéz „sine ira et studio" írni; ami valójában élmény, mély hullámokat vet az emberi lélekben s elvonatkozni nem egykönnyen lehet tőle.

Ebben az értelemben az irodalomtörténet is személyes műfaj: vallomás az olvasmányokról, valamely kor — sokszor több egymásra rétegeződő kor — keretébe fogva. A mű bordá-

zatába aztán igen sokféle elem szövődik ígyen: maga az olvasmány, az írói alkat s a mű egymáshoz való viszonya, tehát a személyes élmény, összefoglalva: a magatartás (ha szabad még ezt az elkoptatott szót használnunk).

Féja ismeri ennek a belső törvénynek a mibenlétét, talán túlságosan is jól ismeri. Tudósi pedantériával ismeri át anyagát, de szempontjait már a közíró módján válogatja ki. Azt is mondhatnánk, valami elfogultság-paripán vágtázik a könyvek nehéz terepén. Nehéz és nem megvetendően bátor mutatvány ez, hiszen nem tudhatja, hová sodorja e habzó harci mén. *„A felvilágosodástól a sötétedésig"* — ez irodalomtörténetének címe s *Bessenyei* fellépésétől *Zilahy Károly* haláláig jut el anyagában. Könyve a *„Régi magyarság"* méltó folytatása, komoly, elszánt s még hatalmas tévedéseiben is jó értelemben vett mű.

Bessenyei és társaiban az új magyarság nyitányát látja nagyon helyesen és tiltakozik a „megújulás kora" kifejezés ellen. Könyörtelenül mutatja ki, hogyan silányul és sekélyesedik el egy nemzet-megváltó programm és annyi nemes, erkölcsös akarat. A küzdelem után csak „meghasonlottak' 'és „patriarkák" maradnak a porondon, a kezdet lendülete megtörik és ez így marad egészen a irodalmi diktátor, *Kazinczy Ferenc* felléptéig.

Kazinczy életművének vizsgálatánál ragadja el elsőnek *Féját* az elfogultság paripája. A *„Kisebbségben"* megjelenése óta általános divattá vált mindenfajta személyes és irodalompolitikai sérelmet *Kazinczy* alakjára „átértékelni" s ez természetes is, ha tudjuk: *Kazinczy* volt az első igazi képviselője annak a Nyugatra tekintő nagymagyar inkarnációnak, aki a „hagymatermő hon helyett" (ahogyan Rádayhoz írja) egy másik, másfélébb, európaibb hont akart a magyar globuson kialakítani. Ez a váltás sem mehetett végig, természetesen, zökkenők és jelentékeny értékek feláldozása nélkül, éppenúgy, ahogyan annak az iránynak, melyet e könyv írója képvisel, is megvannak a maga szarvashibái és vaskövetkezetes tévedései. De veszedelmes módszer valamely mozgalmat éppen a tévedésein keresztül bírálni és értetlenül elmenni eredményei mellett.

Másik ilyen veszélyes gátlása a nemesi-nemzeti romantika s elsősorban *Kisfaludy Sándor* szerepének megítélése. Tagadhatatlan, hogy költészetén túlhaladt az idő, a hajdan zengzetes verssorok mögött ma már valóban érzünk egyfajta kongó ürességet s *Károly* drámái is lassan az olvashatatlanság homályába buknak alá, de korukból és koruk mentalitásából kiragadni őket nem lehet. Magatartásuk a kor lehetséges írói magatartásának egyik kellő oldala s irányuk nélkül suta és egyoldalú lenne az egész korszak szellemi képe. Nem szabad a „nemesi"-szót rögvest a roszszal, a károssal azonosítani. Éppúgy, ahogyan a parasztság meg kellett, találja a maga költőjét, épp ilyen szükségszerű volt ez a nemességnél is. Különben sem fontos soha, hogy miről ír az író, csak az: hogyan? Erről az örök igazságról szeretnek gyakran megfeledkezni mostanában.

Érdekes megfigyelnünk, milyen au fait *Féja* a régi elfeledett írók arcélének megrajzolásában, milyen kitűnően lát és milyen plasztikus a felvetített kép. *Dayka, Bacsányi, Verseghy, Ányos*, később *Vajda Péter, Csató Pál, Czakó Zsigmond, Bajza Jenő, Obernyik, Vitkovics, Zilahy Károly*. Sokkal kevésbbé jellemző aztán, amit *Katonáról, Berzsenyiről, Vörösmartyról, Madáchról, Petőfiről, Aranyról* elmond. *Gyulai* szerepét olyan végzetesen félreérti, mint *Kazinczyét*. Általában, minden íróban keres valamit és akiben nem leli meg, abba vagy belemagyarázza, vagy egyszerűen leszidja érte. Az erős világnézeti relief-fel írott munkák végzete bosszulta meg magát rajta.

Fájdalmasan hiányoznak a könyvből, többek között: *Báróczi*, a testőríró, akit *Kazinczy* tartott mesterének, *Virág Benedek*, a tabáni „szent öreg",

Greguss Ágost, kinek számára csak egy lesajnáló félmondata van s a nagyhatású és páratlan jelentőségű *Toldy Ferenc*.

Általában azonban, minden tévedése ellenére is, színvonala magasan felette áll a megszokott „irodalompolitikai" műveknek. Olyan író írta, akiben, ha bőven akad szellemi ballaszt és eleve-elfogultság ocsuja is, de jóval több a tiszta búza. Magas olvasottsága, megjelenítő ereje és szép, vérbő stílusa nemcsak kellemes és olvasható összefoglalássá, hanem értékes és megbecsülendő szintétikus kísérletté teszik.

Gönczy Gábor.

SZILI LEONTIN: MAGÁNYOS SZIGET. (Athenaeum kiadása.)

Mély lelkiválságok s az emberi élet tervszerűségének írójaként ismerjük meg ebből a könyvéből Szili Leontint. Zenei regényt írt s ez a megállapítás nemcsak tárgyára, hanem írásmódjára is vonatkozik. Nemcsak azt látjuk: otthon érzi magát ebben a tárgykörben, — zeneelmélet, zenetörténet, művészi hivatás küzdelmei, — de azt is: lelke hogyan rezdül együtt ezekkel a témákkal? Melódiákban, futamokban, zenei műfajokban gondolkozik s ez írásmódjában is kifejezésre jut. Zenei atmoszférát teremt, ami azonnal megcsapja az olvasót, mikor könyvét kinyitja. Más kérdés, hogy ezt a túlfűtött légkört hogyan viseli el a regény, mint műfaj? Nem árt-e meg ennek a mégis csak kézzelfoghatóbb valósághoz szokott írásfajtának? Bizonyos, hogy nem a realitás síkján kell az író könyvét megközelítenünk, ha lényegéhez akarunk férkőzni. Túl van ezen: irreális és romantikus. Nem a cselekménynövésre gondolunk, hanem annak szálait munkáló erőkre. Orosz írókra emlékeztető misztikus látásmódra, szerelem, élet, halál kérdéseinek szokottnál nagyobbra méretezett beállítására.

Három emberi sorsot állít előtérbe. Hans Anderlen, a kitűnő német karmester; elvált felesége, az olasz Beatrice Donath, a híres Wagner-énekesnő; a muzsikus második asszonya, az áldozatos lelkű, fiatal magyar nő: Lidia személyében. Soha meg nem nyugvó művészlelkek küzdelmei szerelemmel, házassággal, karrierrel, becsületérzéssel, — alkotják a regény tulajdonképpeni tárgyát. Kemény próbákra alkalmas téma tehát, hősies birkózás anyag és forma között s Szili Leontin dicsérendő érdeme, hogy teljes kiállással vállalta ezt a küzdelmet. Sohasem sekélyes, mindvégig igényes maradt, mélybe akart vezetni s legtöbbször jó kalauznak bizonyult. Személyeit éles kontúrokkal színesen, érdekesen világítja meg, még a mellékalakok is jellemző fényfoltokat kapnak.

Ha itt-ott a stílus romantikája miatt „a láthatatlan zenekar" vezérszólama nem egészen tisztán csendül is az olvasó fülébe, — mindvégig érezzük a nagyvonalúságra való törekvést az író munkájában.

Debreczeny Lilla

NAGYIVÁNYI ZOLTÁN: ÍGÉRET. (Révai kiadás, 1942.)

Remek cím. Ha Nagyiványi mozidarabokat is írna, a címet bizonyosan nagyszerűen tudná még egyszer hasznosítani. Ez a könyve bizonyos mértékig csak ígéret, mert bár befejezett egész a regény, a második világháború kezdeti éveiről, egy maginot-vonal mögötti kis városka eseményeivel kapcsolatban, valójában azonban a megmutatott embereket csak félig-meddig ismerjük meg s mikorra az olvasó a regény alakjait kezdi megismerni, sőt megszeretni is, akkor gyorsan nagyot fordulnak az események s a megszeretett valódi, vagy epizódhősünk süllyesztőbe kerül hosszabb-rövidebb ideig. Lehet, hogy a szerző e könyvét nagyobbra méretezte s talán a kiadója sürgetése miatt szűkítette meg egy kissé, ami nem volt hasznára a könyvnek.

Gaudy László

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

8

TARTALOM:

Horkay László: **Hegel és a vallás** • Debreczeny Lilla: **Az irodalom furcsaságai** Tóth Endre: **Tedd könnyűvé...** (vers) • Vörös Sándor: **Három nevezetes iskolai drámai előadás az eperjesi ev. kollégiumban** • **Könyvek és írók** • **Nyilatkozat**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. AUGUSZTUS **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TROMBITÁS DEZSŐ: Victor János: János evangéliuma — 241
TROMBITÁS DEZSŐ: Bakos Lajos: A Szentírás ihletettsége — — — — — — — — — — — — 242
TROMBITÁS DEZSŐ: Isten ismerete — — — — — 243
FEKETE LAJOS: Dr. Muzsnai László: Magyar metafizika és logika — — — — — — — — — — — 243
FEKETE LAJOS: Zádor—Rados: A klasszicizmus építészete Magyarországon — — — — — — — — 245
HALLGATÓ SÁNDOR: Szepesi N. Vilmos: Az ősi Szepesség 247
TÖRÖK PÁL: Pukánszky Béla: Erdélyi szászok és magyarok — — — — — — — — — — — — 248
GÖNCZY GÁBOR: Kosztolányi Dezső: Novellák — — — 249
SZABÓ RICHÁRD: Csathó Kálmán: Családfa — — — 251
TÓTH BÉLA: Tatay Sándor: Csipke — — — — — 252
GÖNCZY GÁBOR: Staud Géza: Pestről Budára — — — 252
DEBRECZENY LILLA: Három elbeszéléskötet — — — 253

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Hegel és a vallás

— Részlet a szerzőnek Hegel és főmüve: A szellem fenomenologiája c. sajtó alatt levő müvéből. —

Amilyen bensőséges hang húzódik végig Hegel erkölcsi fejtegetésein, ugyanaz a megbecsülő, értékelő gondolatvezetés jellemzi a vallásról szóló fejtegetéseit is. A Phänomenologiában úgy jelentkezik a vallás, mint utolsóelőtti állomás a szellem öntudatra ébredésének, megvalósulásának útján. A szellem nyilatkozásai, alkotásai között tehát rangsorban a vallás a társadalmi, jogi, erkölcsi megvalósulások *után* következik, vagyis értékben azok fölött áll. Ennél már csak a szellem abszolút tudás felé törő tevékenysége magasabbrendű fokozat, azaz a szellem megnyilatkozása tudományalkotó tevékenységében.

A filozófiai gondolkodás mellett a vallás volt kezdettől Hegel szellemének igazi eleme. Vallásossága a szellem benső mélységéből fakadt, így a rideg dogmatizmussal éppúgy szemben állott, mint az üres, érzelemre alapított teológiával, a kora romantikus hajlamainak megfelelő *Gefühlstheologie*-val. Általában az érzelmi élet kevésre becsülése hozta magával, hogy *Schleiermacherral* és irányával korán olyan élesen szembekerült. Nagyon jól látja ezt Haym is, amikor megjegyzi: „Die Schleiermacher'sche Begründung der Religion auf das Gefühl wurde als ein Attentat auf die Würde des Menschen bezeichnet (t. i. a Hegel szemében), der dadurch dem Tiere gleichgesetzt werde, die nähere Bestimmung jenes Gefühls als Abhängigkeitsgefühls wurde mit dem nicht gerade attischen Witz beanstandet, dass dann „der Hund der beste Christ" sei".[1]

A vallás azonban, bár a szellemnek egyik legmagasabbrendű megnyilatkozása, maga is gazdag fejlődési folyamatot mutat. Így bonyolódik itten tovább a Phänomenologia tárgyalásmenete. Egyfelől a vallás maga is a szellem *egy* fejlődési foka, másfelől maga a vallás is alá van vetve az általános fejlődésnek, ami a szellemre is jellemző, és így a vallásban magában is ismétlődnek azok a fejlődési fokok, amelyek a szellem eddigi fejlődési útjánál mozzanatokként, alakzatokként szerepeltek. S bármennyire mondotta is Hegel, hogy ő minden formalizmusnak és sematizmusnak ellensége, e ponton maga is a legpedánsabb sematizmusba esik, amikor a vallás egyes alakzatait olyan mereven skatulyázza be a szellem fejlődésének vizsgálásánál talált fokozatokba. Igaz, hogy ez a sematizmus magából a hegeli elgondolásból fakad: a vallást teremtő szellem ugyanis természet szerint maga is alá van vetve az általános szellem fejlődési menetének, mint már mondottuk, csakhát a szellem egyes alakzatai itten vallásos színezetet kap-

[1] Hegel und seine Zeit. 404.

nak. Hegel megállapítása szerint azokra az alakzatokra „rájuk nyomódik ez a közös (t. i. a vallásból magából eredő) — bélyeg. Ilyen módon ezek az alakzatok, amelyek eddig felléptek, másként rendeződnek" (514).[2] Hegel sematizmusa szerint a „tudat" fokozatának általában az ú. n. *közvetlen* vagy *természeti* vallás (die natürliche Religion) felel meg, az „öntudat" fokozatának a *művészeti* vallás[3] (die Kunstreligion), végül az „ész" fokozatának a *kijelentett* vallás (die offenbare Religion). A sematizmusnak megfelelően aztán a „tudat" körén belül megkülönböztetett fokozatoknak (érzéki bizonyosság, észrevét, értelem) szintén külön vallási alakzatok felelnek meg; hasonlóképpen a többi fokoknak körén belül is, mint látni fogjuk.

Mindenesetre érdekes és figyelemreméltó az összes vallási alakzatoknak ilyen rendszeres, egy elgondolásból fakadó levezetése és osztályozása. Nem kis elmeél kellett ennek végiggondolásához. Mindenképpen olyan elme kellett hozzá, aki egyformán otthonos úgy a tudomány, a filozófia, mint a hit, a vallás világában, miként Hegel.

a) **A természeti vallás** (Die **natürliche** Religion).

A természeti vallás legősibb formája Hegel elgondolása szerint a világosság és sötétség kultusza. Amint az érzéki bizonyosság fokán az ember még nincs tekintettel a tárgyaknál a megkülönböztető jegyekre, hanem a maguk közvetlenségében veszi tudomásul azokat, egyszerűen, hogy itt és most valami van a tudatban; ilyen alaktalan, elkülönödés nélküli módon a világosság és sötétség ellentétében érzékeli a primitív vallásos tudat a legfőbb lényt. Úgy is mondhatnók tehát, hogy Hegel szerint a világosság és sötétség tisztelete kellett, hogy legyen az ősember első vallásos eszmélésének formája.

Az észrevét fokán a tárgy, mint sok jeggyel felruházott, azaz megkülönböztetett valóság szerepelt. Ennek megfelelően Hegel gondolkodásában a természeti vallás magasabb fokát jelenti, amikor a szellemek már megkülönböztetett alakokban, azaz elkülönülve jelentkeznek; amikor tehát az öntudatos szellem „gyöngébb és erősebb, gazdagabb és szegényebb szellemek számtalan sokaságára esik szét" (522), amelyek a természet tárgyaiban, fákban, növényekben és állati alakokban öltenek testet.

Ennek a pantheizmusnak ártatlan formája a virágok, növények tisztelete (Blumenreligion), amely egy szelíd és ártatlan

[2] A zárjelben közölt számok a Phänomenologie des Geistes oldalszámai.

[3] A sematizmus így követelte meg Hegel részéről a felosztást, hogy a művészeti vallás az „öntudat" fokozatának feleljen meg, pedig mint majd e vallásos fok tárgyalásánál látni fogjuk, a művészeti vallást a szellem erkölcsi fokozatának megfelelően mutatja be Hegel.

népnek lelkületéből fakad;[4] vadabb, erőszakosabb formája az állatok tisztelete (Thierreligion). Ez utóbbi alakzat az állatok között dúló harcban a harcos élet komolyságát látja és példázza, s így ez a való élet küzdelmeinek, harcainak vallási síkba való kivetítődése. Az „egymást gyűlölő" és „egymást faló" népeknek vallása ez. E fokon különben a szellemek csakúgy rendelkeznek védő, jótakaró, mint ártó, rosszatakaró hatalommal. Hegel pantheizmusnak nevezi a természetnek szellemekkel való ilyetén telerakását, mi inkább animizmusnak szoktuk nevezni.

Az értelem fokának végül az a vallásos alakzat felel meg, melyben a szellem a legfőbb lény tiszteletének alkotásokban ad kifejezést. „A szellem úgy jelenik meg itten — mondja Hegel — mint *építőmester*", amely még csak ösztönösen hozza létre a maga alkotásait, „amint a méhek építik sejtjeiket" (523). A piramisok és obeliszkek egyenes vonalú, egyszerű kiképzéseit tekinti Hegel úgy, mint a még ösztönös szellem munkásságának világos megnyilvánulásait. A kép az egyiptomi életből van véve, aminthogy szemléltetésül e vallási fokozathoz egyébként is az egyiptomi vallást használja. Ha aztán a szellem az ösztönös alkotásból átmegy a tudatos alkotásba, vagyis ha Hegel szavai szerint „a szellem a szellemmel találkozik" (526), akkor jelenik meg a művész, aki a vallásban is új alakzatot teremt, az ú. n. művészeti vallást.

b) **A művészeti vallás** (Die Kunstreligion).

Sokan kifogásolták, hogy a Phänomenologiában és így a szellem alkotásainak sorában Hegel a művészetnek, azaz a szellem művészetben való megnyilatkozásának nem biztosít önálló helyet, hanem azt csak úgy mellékesen tárgyalja egyszerűen a vallásos megnyilatkozások közé sorolva. Ez az ellenvetés mindenesetre jogos. A művészet és a művészi alkotás a szellemnek olyan megnyilatkozása, amely az erkölcs, vallás, jog, tudomány mellett méltán érdemli meg az önálló helyet. Igaz ugyan, hogy a művészet eredetileg jórészt a vallással volt kapcsolatos, de ugyanez áll a szellem többi nagyszerű alkotására: erkölcsre, tudományra is. Kezdetben mindez szinte kizárólag a vallás érdekeit szolgálta. Később azonban önállókká, öncélúakká lettek, akárcsak a művészet. Hogy Hegel a szellem művészi megnyilatkozásának, tehát az esztétikának nem biztosít önálló helyet a Phänomenologiában, ebből mindenképpen csak az olvasható ki, hogy a művészetet akkor még nem becsülte meg igaz értéke szerint. Az Encyklopädiában már más a helyzet. Ottan az abszolút szellem körén belül a művészet-

[4] Hegel persze adós marad annak igazolásával, hogy volt-e valaha is ilyen szelídlelkű, nyugodt, boldog nép, amely aztán békességes és nemes életét vallásos formában ilyen módon fejezte ki? Tudásunk szerint a népek mindig az egymás ellen vívott harc pusztító szellemében éltek, s ebből ered vallásuk nyugtalanítóbb színezete is. Mindenesetre Hegel feltételezi, hogy a növények tisztelete ősibb vallásos forma, mint az állatok tisztelete.

nek is önálló helye van a vallás *mellett* és a filozófia, mint a tudományok megszemélyesítője mellett.

A művészet különben Hegel szerint egy tragédia eredménye, amely a lélekben játszódott le. A művészet ő szerinte úgy jött létre, hogy az ember elvesztette bizalmát a világban, kiábrándult a világból, magába merült és ennek a magába való elmerülésnek kivetítődése a művészi alkotás, mintegy kárpótlás a világ elvesztéséért. A művészet a magában biztos szellem alkotása, „aki világának elvesztése felett szomorkodik és lényét, a valóság fölé emelkedve, bensőjének tisztaságából hozza elő. Ilyen korszakban lép az abszolút művészet elő" (529) — mondja fejtegetéseinek során.

A művészeti vallás különben az erkölcsi, szabad népnek vallása. E vallásos fokozat, bár a sematizmus szerint az „öntudat" fokának felelne meg — így mondja ezt Hegel maga is előbb a már tárgyalt felosztás alkalmából az 517. oldalon — alapjában mégis a „valódi szellem", azaz az erkölcsiség (Sittlichkeit) fokozatának megfelelője. Így lesz e fokozat jellemzéséül a példa a görög nép, a szabad és független egyedekből álló, tehát erkölcsi egyéniségekből álló nép vallásos életéből véve.

A művészeti vallás legprimitívebb formájánál is leveti az isten nem megfelelő köntösét, azaz természeti tárgyak, növények vagy állatok helyett emberi alakban mutatkozik az ember előtt. „Az emberi alak letörli az állatit, amellyel keveredve volt", mert hisz az állat „az isten számára csupán esetleges öltözet" (531), azaz megjelenési forma. Az isteneknek, mint emberi alakzatoknak már van mondanivalója, beszéde is az emberekhez. E fokon az istenek „sajátos beszéde" az orákulum, a jóslás, amely által népével tudatja akaratát. Az emberek e tekintetben feltételezik, hogy az isten népének „különös ügyeit ismeri és hírül adja azokra nézve, ami hasznos" (535), tehát adott esetben bizalommal fordulhatnak az orákulumhoz. És a nép e vallásos fokon még teljes bizalommal is van az orákulumok iránt, amelyek nemcsak a népközösség számára, de még az egyes emberek számára is közlik, hogy vállalkozásuk helyes-e vagy helytelen, szerencsés lesz-e vagy szerencsétlen?

Az emberi alakban képzelt istenek kultusza is fejlettebb; nemcsak külső tisztálkodásban és áldozatok bemutatásában áll, amikor is az ember maga élvezi a bemutatott áldozatok javát, hanem megjelenik az ember, mint művész, aki díszes lakóházakat épít az isteneknek, amelyeket aztán illően feldíszít. Igaz, hogy abban is megmutatkozik még a hasznosság, hogy nemcsak az isten tiszteletére építik ezeket a pompás templomokat, hanem „az isten lakásai és csarnokai emberi használatra is valók, a kincsek, amelyek azokban őriztetnek, szükség esetén a népéi" (540). És jól mondja Hegel, hogy alapjában nemcsak jót vár ezért a tiszteletadásért a nép az istentől, hanem egyúttal élvezi is a pompa kifejtésében a saját gazdagságát.

A művészeti vallás *második fokozatát* főként a Bacchus-kul-

tuszban szemlélteti Hegel a misztériumok világával. Az isten tiszteleténél itt a hangsúly nem elvontságokon, hideg-rideg szertartásokon, halott alkotásokon (templomok, szobrok), hanem az eleven életen van. „A szobrok helyére az ember saját magát tette" (544) — mondja Hegel. Ünnepeinél nem a külső dísz, templomok, szobrok kidíszítése a fontos, hanem díszül megjelenik maga az ember. Az ember itt magát adja áldozatul az istennek. Ennek folytán „rajongó nők csoportja", bacchanália az ünnep főattrakciója. Ennek illusztrálására szolgál az e tekintetben is nagyon szellemes és szemléletes elnevezés, „das lebendige Kunstwerk", amelyet Hegel e fokozatnak ad.

A művészeti vallás *legmagasabb formáját* abban az alakzatban látja Hegel, amely a görög költészet legnagyobbjainak, Homerosnak és a tragédiaíróknak műveiből tárul elénk, vagyis szellemi alkotásokban jelentkezik. Erre céloz a „das geistige Kunstwerk" elnevezés. Itt az istenek pantheonja olyan lényekből tevődik össze, akik teljes értékű személyiségek. „Az általános hatalmaknak, mondja Hegel, egyéniség alakjuk van és ezzel megvan nekik a cselekvés princípiuma is; tevékenységük ezért úgy mutatkozik, mint egy teljességgel tőlük kiinduló szabad cselekvés, akárcsak az embereké" (548). Egyfelől „örök szép egyének ők, akik az ő saját létezésükön nyugodva, meg vannak kímélve a múlandóságtól és idegen hatalomtól", másfelől azonban „*külön* istenek, akik tehát egymással viszonyban is vannak" (548—549), ami azt jelenti, hogy kölcsönös harcban igyekeznek egymást korlátozni. Hegelnek mégis tetszik ez a világ, amelyben egy népközösségnek közös mennyországa van, azaz a *Gesammtvolk* számára egy *Gesammthimmel.*

Az eposzokban és tragédiákban mutatkozik ennek a vallásos alakzatnak a lényege és a tisztasága, amikor a nép még egynek tudja magát isteneivel, vagyis hisz azokban. A komödiák már e vallásos alakzatnak megrendülését bizonyítják és azt tanúsítják, hogy az istenekben való hit felbomlóban van. Mihelyt az ember gúnyolódik az istenek felett, mikor a nép már nevetni kezd az isteneken és irónikusan beszél dolgaikról, ez világos jele annak, hogy közel az idő, amikor „az istenek meghalnak". A történelem nyomán halad aztán Hegel, amikor megállapítja, hogy végül „az eszes *gondolkodás* emeli ki az isteni lényt esetleges alakjából... és emeli fel a *szépnek* és a *jónak* egyszerű eszméivé" (559—560), úgy amint ezt a görög szellem legnagyobb gondolkodóinak, *Sokratesnek, Platonnak* és *Aristotelesnek* munkásságában szemlélhetjük.

Hegel csodálata és elismerése a görög szellem és a görög szellemi élet formái iránt seholsem mutatkozik olyan világosan a Phänomenologiában, mint éppen itten, ahol a görög vallásosságról beszél. A „megszépítő messzeség" ideális alakban láttatja vele a görög szellemi életet és társadalmi formákat. A görög népben általában a szabad népet tiszteli, amelynél a közösség csodálatosan érvényesíti hatalmát az egyén felett a nélkül, hogy

az egyén szabadságát jelentősen korlátozná. Ugyanez a gondolat érvényesül a görög vallás tárgyalásánál is. Feltételezi, hogy a legharmónikusabban simult egybe a görög lélek isteneivel, vallásos formáival; együtt érzett isteneivel, lélekkel töltve meg még a külső formákat is. Így bizonyos rezignáltság, áhítat és báj jellemzi sorait, mikor arról beszél, hogy ez a derűs világ a maga isteneivel, vallásos intézményeivel halott. Költői képek egész sorozatával siratja el ezt a boldog kort.

„Elnémult a bizalom az istenek örökkévaló törvényeiben csakúgy, mint az orakulumokban... A szobrok csak tetemek most, amelyekből elszállt a megelevenítő lélek, akárcsak a himnusz szavaiból a hit; az istenek asztalai szellemi táplálék és ital nélkül vannak, és a nép játékaiból és ünnepeiből nem árad az öntudat felé a népnek a lényeggel való boldog egysége. A múzsa munkáiból hiányzik a szellem ereje, amelynek az istenek és emberek szétzúzásából a saját maga bizonyossága származott" (564). Mi már nem élünk együtt e boldog valósággal. Számunkra már csak rideg tárgy, fonnyadt emlék mindez, amellyel szemben teljes hidegséggel viselkedünk. Erre vonatkoznak a további lelkes szavak. „Ezek most már csak úgy vannak, amint számunkra vannak." Egy találó hasonlata szerint számunkra többé „nem a fán pompázó", hanem „a fáról leszakított szép gyümölcsök, amelyeket egy barátságos sors nyujtott nekünk, amint egy leány ama gyümölcsöket felkínálja, — nincs meg többé létük valódi élete, nincs meg a fa, amely azokat hordozta, nincs meg a föld és az elemek, amelyektől lényegük eredt, sem az éghajlat, amely meghatározta létüket, sem az évszakok váltakozása, amely fejlődésük folyamatát uralta. — A sors ama művészet munkáival együtt nem nyujtja nékünk világukat, nem nyujtja az erkölcsi életnek tavaszát és nyarát, amelyben virágoztak és megértek, hanem csupán e valóságnak elleplezett emlékét" (564—565). Az ember hidegen-ridegen közeledik manapság feléjük, tisztán tudományos érdekből, s „nem azért, hogy magát beleélje azokba, hanem csak azért, hogy azokat magában elképzelje" (565).

Hegel rajongása, lelkesedése azt mutatja, hogy számára a görög szellemi élet, a görög kultúra nem ilyen tudományosan kutatott hideg-rideg valóság volt, hanem ő valósággal együttélt, eggyé vált ezzel a megszépített szellemvilággal, ő valósággal benne élt a legnemesebben értelmezett görög szellemi életben.

c) **A kijelentett vallás** (Die **offenbare** Religion).

Ha általában úgy szoktuk mondani, hogy nagy várakozás előzte meg és nagy sóvárgás a kijelentett vallás eljövetelét, ezt a gondolatot Hegel is elfogadja, de elgondolásának megfelelően nála „a *személynek* és a jognak világa", „a sztoicizmusnak *gondolt* személye és a szkeptikus tudatnak állhatatlan nyugtalansága", „allják körül várakozva és tolongva az öntudattá levő szellemnek születési helyét; a szerencsétlen öntudatnak mindezeket át-

ható fájdalma és vágyódása a középpontjuk és (az új szellem) keletkezésének szülési fájdalma" (566).

A keresztyénség gondolkodása a Szentírás alapján így fejezi ki a kijelentett vallás előállásának misztériumát: „Az Ige testté lett". Hegel filozófiájában a lényeg ugyanez, csak a kifejezések mások. Az ő fogalmazása szerint az örökkévaló lényeg, „a szubsztancia öntudattá és éppen ezáltal szellemmé" (566), azaz valósággá lett. Filozófiai álláspontja különben is jó illusztrációul szolgált ehhez. A szellem élete maga is ez: magában való lét (an sich), megvalósulás, külsővé válás (Entäusserung) és önmagába való visszatérés, saját egységének helyreállítása. A kijelentett vallásban is ez történik: a magában való szellem, az örök szubsztancia, Isten megvalósul, valóságos emberré lesz a Jézusban, aki küldetésének befejezése után visszatér Istenhez, eggyé lesz újra az örök lényeggel. „Az isteni lénynek ez az emberré létele vagy hogy az lényegében és közvetlenül az öntudat alakját vette fel, ez az abszolút vallásnak egyszerű tartalma" (569) — mondja Hegel.

A testté létel körülményei újra filozófikus színezetet kapnak. A keresztyén gondolat a tényleges anyáról, illetve a szűztől való születésről Hegelnél is jelentkezik, de tisztán eszmei színezetet kap, amikor megállapítja, hogy a szubsztancia megtestesülésénél, valóságos öntudattá válásánál arról van szó, „ha az ember a természetes nemzésből vett viszonyokat akarja használni, hogy annak (t. i. a szellemnek) *valóságos* anyja, de *magában* való atyja van" (567), az az benne, a testté lett szellemben, egy valóságos öntudat (emberi oldal) és egy örök isteni lényeg (szubsztancia) egyesül.

A kijelentett vallással, mármint a keresztyénséggel tisztán csak eszmeileg foglalkozik. A keresztyénség tanaihoz való részletes állásfoglalását hagyta a vallásfilozófiára. A Phänomenologia kerete nem is engedett meg más tárgyalási módot. Amikor a szellem összes fenomenjei, megjelenési formái felett tart szemlét, fejtegetése minden vonalon csak a legnagyobb általánosságban mozoghatott. A keresztyénség itten csak annyiban érdekli tehát, amennyiben a szellem önkifejlésének rendjén eszmei tartalma szerint az ő egész elgondolásába beleillett.

Előbb, mint láttuk, bemutatta az emberré lételt is tisztán eszmei oldaláról. Azután vet rá egy futó pillantást a hívő tudat oldaláról is. A hívő tudat számára is lényeges, hogy Isten magát egy valóságos emberben kijelentse, hogy az abszolút szellem, „mint egy öntudat, azaz valóságos emberként *itt* van... hogy a hívő tudat ezt az istenséget *látja* és *érzi* és *hallja*" (568).

A keresztyén tudat ezt az emberré lételt úgy tekinti az istenség részéről, mint megalázkodást, lealacsonyodást, alapjában tehát mint áldozatot az emberiségért, az emberiség felemeléséért. Hegel filozófiájának szelleme szerint ez a gondolat csak látszat, valójában ugyanis az emberré létel nem lealacsonyodás, hanem a legfőbb lény igazi valójának a kiteljesedése. A szellemnek ugyanis nem az a legmagasabbrendű formája, amikor csak magában van

(an sich), mint tiszta gondolat, hanem amikor megvalósul, amikor tehát mássá és más számára is lesz. Maga az Isten is, mint abszolút szellem, valójában azáltal, hogy egy valóságos öntudatban, mint ember kijelenti magát, legnagyobb tökéletesedését éri el. „Az abszolút lény, amely valódi öntudatként itt van — mondja Hegel, — látszólag örök egyszerűségéből *leszállott*, tényleg azonban ő ezzel csak *legfőbb* lényegét érte el... Hogy a legfőbb lény, mint létező öntudat láttatik, hallatik, stb., ez valójában fogalmának befejezése" (570—571), azaz betetőződése, kiteljesedése (Vollendung).

Mint az emberré létel, hasonlóképpen filozófikus színezetet kap nála a *bűneset* is. A bűneset azt jelenti egyszerűen, hogy az ember „a saját magával való egység formáját elvesztette a *jó* és *gonosz* tudásának fájáról való szakítás által és az ártatlan tudat állapotából, a munka nélkül magát nyujtó természetből és paradicsomból, az állatok kertjéből[5] kiűzetett" (580). Hegel szerint ez nem volt szerencsétlenség tulajdonképpen az ember számára, hanem éppen igazi emberré fejlődésének lehetőségét nyitotta meg, mert valójában nem is ember az ember, ha természeti adottságában azaz eszmélkedés és alkotás nélkül csupán csak él.

Az embernek aztán természetesen hordoznia kell a bűneset következményeit, s törekednie kell az Istennel való kiengesztelődésre. Mivel azonban erre a maga erejéből nem képes, ezért van szüksége megváltásra. Már maga a tény, hogy az ember a kiengesztelődés, a megváltás munkáját maga nem tudja végrehajtani, megvalósítani, hanem kényszerül azt elfogadni egy idegentől, egy Mástól, „a meghalt Istenembertől vagy emberistentől",[6] már ez a tény magában bizonyság a mellett, hogy a kijelentett vallás sem lehet az utolsó szó a szellem megvalósulásának világában. A más által való elégtétel még idegen elemet jelent a maga biztos szellemvilágában, tehát a szellem még a kijelentett vallásban sem teljességgel a maga ura. Hegel ezt úgy is kifejezi, hogy a tiszta fogalomig a szellem itt még nem jutott el, hanem egy alacsonyabb eszmélési mód, a képzet fokán maradt meg. A maga ura akkor lesz a szellem, ha lényéhez semmi idegen nem tapad, ha még az elégtételt azaz a lényeggel való egység helyreállítását sem lesz kénytelen mástól elfogadni, tehát mintegy *„kívülről"* a maga lényéhez odafüggeszteni. A kijelentett vallásban is „a sa-

[5] Már itten szerepel az Édenkertre vonatkozólag Hegel szellemes megjegyzése, hogy az valójában állatok kertje, mert abban tulajdonképpen az ember nem eszmélt még magára, nem lépett ki magából, hanem a magával való azonosság, egység közvetlen boldogságának állapotjában leledzett, azaz nem lépett a megvalósulás (Entäusserung) útjára, tehát valójában reflektálatlan, azaz állati életet élt. Az állatok kertje kifejezésnek tehát nem annyira erkölcsi, mint inkább általános szellemi jelentése van itten kihangsúlyozva.

[6] Hegel filozófikus gondolkodása számára teljesen egyre megy, hogy „göttliche Menschről" vagy pedig „menschliche Gottról" beszéljünk a Jézus Krisztus személyének és értékének jelzéséül.

ját kiengesztelődés csak mint egy *távoli* lép a tudatba, mint a *jövőnek* távolija, amint az a kiengesztelődés, amelyet a másik *való* (t. i. az Úr Jézus) végrehajtott, úgy jelenik meg, mint a *multnak* távolija" (592), azaz a megdicsőülés, az Istennel való boldog egység csak mint távoli reménység él a hívő lelkében annak válsághaláláért és áldozatáért, akinek váltságmunkája a távoli multban történt meg.

Hegel önmegváltásról nem beszél ugyan, de valahogyan gondolkodása és filozófikus elgondolása arra felé konkludál, illetve elgondolása mögött mintha ez rejtőznék. Ő, aki a szellem önértékűségének és önmagában való elégségének hirdetője volt, mindabban, amit a szellem nem maga tett, vagy amit idegenként volt kénytelen elfogadni a maga világában, a tiszta szellemhez nem méltót látott. Amennyiben a kijelentett vallás is végső fokon egy tőle idegen személyiséghez, egy más öntudathoz kénytelen fordulni a hívő saját kiengesztelődésének megvalósítása céljából, maga ez a tény, mint említettem, bizonyság Hegel előtt a mellett, hogy a szellem még a kijelentett vallásban sem érte el kifejlésének, megvalósulásának legmagasabb fokát, hanem még innen is magasabbra kell egy fokkal hágnia, ahol mindenben és mindenütt teljességgel csak magát találja és valósítja meg: e fokozat pedig, mint a szellem megvalósulásának betetőzője, a tudomány maga, mint a szellem legfennségesebb, legdicsőbb alkotása.

Az Encyklopädiában még egy másik nézőponttal is kiegészíti Hegel a vallás és tudomány egymáshoz való viszonyát és értékelését. Az Encyklopädia második kiadásához írt előszóban ugyanis ezt mondja: „A vallás a tudatnak az a fajtája és módja, amint az igazság minden ember számára, minden képzettségű ember számára jelen van; az igazságnak tudományos megismerése pedig tudatának egy olyan különös fajtája, amelynek munkáját nem minden ember, sokkal inkább csak kevés vállalja". És Hegel számára már e puszta tényben döntés is van a kettő értékelése szempontjából.

Horkay László

Az irodalom furcsaságai

Ha mai irodalmunkat nagyítóüveg alá tesszük, a mikrokozmosznak különös, nyüzsgő világát figyelheti meg szemünk. Baktériumokat, erjedő csírákat, a romboló vagy építő életnek sejtjeit, amelyek egészségtelen szaporasággal igyekeznek új világot teremteni. Eleven sürgés-forgás észlelhető irodalmunkban, de ez az elevenség nem reményteljes, inkább lehangoló. A kóros baktériumok lázakat okoznak az irodalom testében, felfokozott életritmust, mely nem áll arányban az anyag haladó képességével. Sántít a lépése, rajta kisebb-nagyobb kinövések észlelhetők. De nem komoly a baj. Jóindulatú daganatokat, néha csak szemölcsöket, pörsenéseket, furcsa tisztátalanságokat okoz, amelyeket eltüntethet a kritikus vagy egy jövendő, jobbízlésű korszellem sebészkése. Fejlődést ki nem záró furcsaságok ezek: sokszor jóízű mosolyt, máskor bosszankodást kiváltók. Vannak talán a mélyben komolyabb, alkati hibák is (pld. a kritika terén), ezeket most nem keresem, csak a karrikírozható furcsaságokat.

Ilyen furcsasága mai irodalmunknak a regény túlzó megnövekedése más műfajok rovására. Míg a nagymultú novella, kritika, dráma, líra úgyszólván teljesen elcsenevészedett: a regény virágkorát éli. Olyan konjunktúrája van, mint még soha. Kérdés persze, ven-e ennek a szaporulatnak aranyfedezete? Nem devalválása-e ez egy tiszteletreméltó műfajnak? Nem semmibevevése-e a komoly fejlődési lehetőségeknek a könnyű siker érdekében? Az az érzésünk, hogy író, kiadó és közönség összefogva körtáncot jár nak valami síma felületű talajon, rikító fényben. Lehetetlen, hogy ez egészséges tünet volna. Nem természetes az a mohóság, amelylyel íróink rávetik magukat erre a műfajra s pár hónapos időközökben több kötetes új meg új példányát lökik ki magukból, — mint a jól működő automaták. Brávó, — tapsolunk nekik, ha meglátunk a kirakatokban vagy ezt megelőzőleg a kiadók hirdetéseiben töménytelen új regénycímet. Brávó, uraim és hölgyeim, csak így tovább! Valóban le kell venni önök előtt a kalapot: megszületett a huszadik század regénygépe. Csak be kell tenni egyik oldalon az üres papirost, másik oldalon kijön a kész regény. S hány új nevet üt dobra minden évben a kiadói reklám! Vagy a zsenik korszakát élnénk? Sok jel mutat erre. Minden valamirevaló tollforgató ember regényt írt — ír — vagy ezután fog. Sőt azok is, akik eddig nem forgattak semmiféle tollat, pld. színészek, színésznők. De regényt ír a költő, újságíró, kritikus, zenész, politikus, ha egyebet nem, önéletrajzi regényt vagy regényes életrajzot. Mindenki regényt ír, csak éppen a regényíró nem. Tisztelet a kivételeknek, mert vannak kivételek is. Lelket felfrissítő, ihletett írások. Egy-kettő ilyen is akad a tömegtermelésben.

Furcsaságok mutatkoznak a témák körül is. Nagy a témaszegénység, ami nem is csoda ilyen túltermelés mellett. Egy sike-

res téma több változatban előfordul. Első sütet a regény, aztán jön a pirosra kisütött darab, a *játék*, ahogy most divatos nevezni a színpadi művet, — végül a jó, ropogós film. Külföldi mintára, ahol a sokat kereső bestsellerek többízben formát és műfajt cserélnek, hogy íróik és kiadóik végleg lekoppasszák őket. Nálunk is megtalálhatjuk ennek kisebbített, torzított másolatát. Valaki ír egy sikeres, jól kereső regényt: pár hónap mulva színdarab vagy pláne film lesz belőle, akárki meglássa! Mert a film mégiscsak a legcsábítóbb, legmaibb forma. Vágyálom. Mindennek teteje, — ha sikerül. És miért ne sikerülne? Csak ügyesen kell adagolni, megválogatni a hozzávalót: érdekes, izgalmas (lehetőleg mai problémákkal vegyített) mondanivalót, írót, rendezőt, színészeket. Ilyen esetben a tőke is meri vállalni a kockázatot s úgy hisszük, nem is csalatkozik. Ma a magyar filmnek is van piaca, cikk ez is, mint mondani szokás. De beéri-e a film ezzel a másodlagos szereppel? Valóban nem akar önálló műfaj lenni, csak az irodalom mellékterméke? Végre talpra kellene állnia és saját törvénye szerint élnie. Csak filmen kifejezhető témákat filmszerűen feldolgoznia. Mit ér, ha a világirodalom remekírói (Goethe, Shakespeare, Dosztojevszki, Zola, Maupassant, Jókai, Mikszáth stb., hogy a kisebbekről, maiakról ne is beszéljünk) átidomított, mutáló hangon, számunkra idegen területen szólalnak meg. Ez nem használ se nekik, se a filmnek. Torz a hangjuk, a filmet pedig nem viszik előre. De hát témaszegénység van, óriási a kereslet, így a film onnan kér kölcsön, ahol van: a világirodalom kincstárából.

Témaszegénységből következik a regény, színdarab és filmtémák vonzás-törvénye, melyet ezúttal, mint legfeltűnőbb példán, a regényen szemléltetünk. A témaős úgy szedi össze szapora utódait, mint mágnes a vasreszeléket. Egy nagysikerű regénytémához ragadnak, tapadnak a rokon tárgyak, hogy csakhamar benépesítsék az irodalom területét. A témavonzás hozta létre kezdetben (20-as évek elején) a történelmi regényeket és regényes életrajzokat. Garmadára való készült belőlük akkoriban. Uralmuk sokáig tartott, sőt most is akad utánpótlás bőven.

De ma már nem veheti fel a versenyt legsikeresebb társával: az orvosregénnyel. Ez veretlenül első helyen áll. Hiába, az orvosok divatba jöttek, hála Axel Munthének, John Knittelnek stb., akik valamikor az ősködök idején megkezdték ezt a témát. Az önéletrajzi orvosregényt követték az orvosproblémák különböző változatai. Néha alapprobléma lett belőle, a regény gerince, máskor elbujtatott részlete. A világ valóban beteg. De hogy társadalmunk beteges tüneteit szellemi vagy fizikai értelemben — ilyenformán nem lehet meggyógyítani: ez aligha kétséges. Nem is erről van szó; nem ez a szándék hozta létre az említett furcsaságot, csak a divat, a siker, s az ebből származó haszon reménye. Ma már ott tartunk, hogy az orvosi tudomány tiszteletreméltó, komoly eszközei: operálóműszer, röntgen stb. s külsőségei: orvosi köpeny, gumikesztyű, az irodalomban modern varázsszerekként bűvölik az olvasót, színpadon, filmen az áhítatos nézőt. Ha néha mélyebben

is nyúl bele az író az orvosproblémába, nemcsak külsőséges hatásokra számítva: a sokszorosítás gépiessé teszi a legjobb szándékot is. Másolat lesz, olcsó vásári portéka. (Még a stílusba is belopja magát ez a divat, tekintet nélkül a témára. Lásd példaként: Bevezető sorok.)

A családregények elterjedése is bizonyítja a témavonzás törvényét. Egyik családregény elválaszthatatlanul követi a másikat, mint összenőtt ikrek. Felkutat nemzedékeket, egymásra következő korokat, hogy 3—4 kötetig meg se álljon. Bonyolult, szerteágazó családfákat növeszt, vagy egy jelenkori család életét tárgyalja, esetleg egy tételt bebizonyítva. Máskor az esetlegességekre támaszkodik. Vannak közöttük kitűnőek, eredményt megvalósítók, költőik, vagy csak jószándékúak, habozók, tétovázók. De a tömeg mindenképpen árt az egyesnek.

Az elemzőregény tömegvonzása kisebb, különösen ha egyéni sorsokat tárgyal. Ezek iránt kevesebb az érdeklődés manapság. De azért elevenen megírt, érdekes cselekménnyel, szenvedélyek leírásával közzétett formájában ez is vonzza az olvasóközönséget, s így a hasonló témák szaporodásának törvénye itt is megtalálható, csak nézzük végig a kiadók közleményeit.

Népi tárgyak szaporodása feltűnőbb az előbbinél. Népi sorsokat, a falu problémáit felkutatni, idők jele. Néha csak hangban, felfogásban érezzük ezt a regényen, máskor teljes kiállásban, mint központi kérdést. — Ennek a tárgynak egyik válfaja a népi származású írók önéletrajzi regénye, amely szintén szép számban található újabb irodalmunkban. De vajjon csak népi írók írnak önéletleírást? Naív kérdés. Önéletrajzot vagy önéletrajzi regényt mindenki ír. Aki eddig nem tette, ezután fogja. Hogy miért? Miért lett egyszerre ennyire fontos mindannyiunk élete? Miért szorult bele annyi érték, hogy napvilágra kívánkozzék? Összekapcsolva a regény konjunktúrájával, hozzáadva az önéletleírás *őszinteségét?* Valami pikáns ízt érzünk ma ebben a műfajban, aminek siker előjele van. Innen a nagy szaporaság. Kíváncsi vagyok, mit szólnának késői utódaikhoz a XVII. század memoárjai? Esetleg Baskircsev Mária, aki ugyan *csak naplót* írt, nem regényt? Bizonyára szégyelnék magukat.

Mondjunk-e több példát az egyfajta témák szaporodására? Akadna még a szórakoztató, könnyebb fajsúlyú regényen kívül is. De célunk nem a teljesség, hanem a legfeltűnőbb, tipikus furcsaság bemutatása. Ellenpéldaként felvethetnénk még egy kérdést: miért nincs nálunk több szatírikus vagy fantasztikus téma? A magyar képzelet szegényes ez irányban? Vagy társadalmunk — népi vagy polgári oldalon egyaránt — nem alkalmas szatírikus vagy fantasztikus feldolgozásra? Egy-két ilyen irányú regény megjelent ugyan mult évben, de folytatásuk nem volt. Kivétel ez a vonzás törvénye alól?

Mulattató furcsasága irodalmunknak a novella-rejtőzés. Novellás könyv legritkább esetben jelenik meg, de ha mégis, akkor csak bújtatott formában. Regényhez illő címet adnak neki s nem

jelölik meg műfaját. Ha a gyanútlan olvasó kezébe veszi, boszszankodva lapozza végig: csak novella? nem regény? — Miért ez az alakoskodás? Szégyen az, ha valaki ezt a kitűnő műfajt műveli? Inkább nevelni kellene rá az olvasót vagy reklámmal hozzáédesgetni, nem bújtatni a műfajt, mintha bűn volna a létezése.

S ha így van ez a novellánál, mit szóljunk a lírához? Ez aztán igazán legszűkebb családi körben, nyilvánosság teljes kizárásával kerül forgalomba. Pedig sok kitűnő költőnk mást érdemelne. Néha elbújtatják ezt is, mint a novellát, műfaj meg nem nevezéssel. Vagy fordítások (vers terén csak ennek van joga élni) közé pakolják, mint beteg testrészt az iszapba, hátha meggyógyul tőle? Sajnos, legtöbb esetben gyógyíthatatlan a betegség. Így aztán marad a szűk családi kör. Pedig reklámmal, olvasóközönség-neveléssel, kiadói segítséggel itt is volna remény.

Mosolyogni való furcsaságok ezek a műfaji aránytalanságok — ha néha fáj is ez a mosoly. És nemcsak az irodalom magánügye, az egész magyar életé. Szellemi életünk hibái mutatkoznak bennük: külsőségekre adó, sikert hajhászó, felületes életszemlélet, olcsó hatások lehangoló tünetei.

Debreczeny Lilla

Tedd könnyűvé...

Tedd könnyűvé a fájdalmat
s adj erőt, hogy elviseljem.
Szállj szívemre, mint a harmat,
szám csak téged énekeljen.

Elhagyott mind, aki ember,
bennük bíztam — összetörtem.
Emelj föl hő szerelmeddel,
ne rothadjak meg a földben.

Fejjel mentem a viharnak,
lábom tilos útra tévedt.
Adj szívemnek nyugodalmat,
melengető menedéket.

Most a szívem, mint az újbor,
tisztulni kezd, lassan erjed.
Legyek erős, hogyha sujtol
s olyan tiszta, mint a gyermke.

Tedd könnyűvé a fájdalmat
s adj erőt, hogy elviseljem.
Se nem élhet, se nem halhat
te nélküled már a lelkem.

Debrecen. *T ó t h E n d r e*

Három nevezetes iskolai drámai előadás az eperjesi ev. Kollégiumban

1668. október 13-án nagy volt a mozgalom Eperjes főutcáján. A vidéki földbirtokos családok fogatai csak úgy ontották az érkezők nagy sokaságát. A városi polgárság ünnepi ruhában vonult az utcán. Mindenki egy irányba tartott: a Kollégium felé.

A régi liceum már egy éve kollégium. A felsőmagyarországi protestáns rendek, éppen egy esztendeje, nagy áldozatkészséggel kollégiummá fejlesztették. Most fejeződtek be az első tanév végén megtartott közvizsgálatok; befejezésül pedig az ifjúság az akkori szokás szerint színdarabot adott elő.

A protestáns iskolai drámák tárgyát a Bibliából és a történelemből vették. Többnyire allegorikus, moralizáló történetek. Az események színhelye a föld legkülönbözőbb részei. Volt bennük célzat nemzetünk akkori életére és az egyházak küzdelmeire. A darabokat a tanítás nyelvén, latinul írták és adták elő.

Akkoriban nem volt még színház, nem voltak színielőadások, a szülők messze földről is látogatták az iskolai előadásokat, gyönyörködtek fiaik játékában és maguk is szórakoztak. Ezért iparkodtak annyian 1668. okt. 13-án a Kollégiumba. A közönség megtöltötte a nagytermet. Az első sorokban a városi és a vármegyei magistrátus és a pártfogóság foglalt helyet. A pártfogóság élén Thököly István, Kézsmárk grófja, akinek a fia, Imre gróf ebben a tanévben a Kollégium harmadik osztályát végezte (grammaticus) és Vitnyédy István, az egyházkerület felügyelője.

Az előadás előtt mindegyik néző megkapta az előadás nyomtatott programmját, amely röviden közölte a színmű tárgyát, külön minden felvonás, jelenet tartalmát és a szereplő tanulók nevét. Így a közönség tudta előre a darab kimenetelét; de ez a körülmény nem csökkentette érdeklődését, sőt még jobban érdeklődött a drámai esemény és a szereplő tanulók iránt.

A színrekerülő darab címe: *Eleazar constans;* Ladiver Illés, a poézis tanára írta és tárgyát az ótestamentumból, a Makkabeusok könyve VI. fejezetének 2. veréből vette, amelyben meg van írva Eleazar sorsa és Antiochus király kegyetlensége. A darab egy előjátékból és 5 felvonásból állott táncjelenettel, a felvonások végén karénekkel és kísérő zenével. A darab tárgya: az előkelő származású, kilencvenéves zsidó tisztviselőt, Eleázárt Antiochus király idegen életmódra, a tiltott disznóhús evésére késztette; de az inkább választotta a szenvedéseket és a halált, mint a gyűlöletes életet és önként ment a halálba. Az üldözötteket II. Pasempses egyiptomi király sem tudta megmenteni.

Érdekes szerepe van a darabban a karnak, mint a régi görög drámákban: kifejezi a közhangulatot; ostorozza a bűnt és részvéttel van a szenvedők iránt.

A darabban az akkori divat szerint bőven szerepelnek mithológiai és allegorikus személyek: Atheizmus, Polytheizmus, Düh, Viszály, Dicsőség, Béke, Bőség, Irigység, Erény, Hír, Állhatatosság, Türelem, Igazságosság, Remény, Mars, Neptunus.

A szerző ótestamentumi tárgyat dolgozott fel. Eleázár, az állhatatosság és a hithűség példája. A darab célja nyilvánvaló. Bibliai tárgyat ad elő, de a hazai viszonyokat óhajtja ábrázolni. A zsidók üldöztetésében a protestánsok a maguk sorsát látták, akiknek ekkoriban sok méltatlanságot kellett elszenvedniök hitükhöz való ragaszkodásukért.

A színjátékban 190 tanuló játszott. A szereplők neveiből megállapíthatjuk, hogy a Kollégium tanulói első sorban Eperjesről, Sárosvármegyéből, Horvátországból, Sziléziából és Galiciából.

A darab szereplői között első *Thököly Imre gróf*, aki Aréte és Antiochus Triumphans szerepét játszotta; egyébként Antiochus Rex Vitnyédy Pál volt, az egyházkerületi felügyelő fia. Eleazar szerepét Hübel Mátyás, eperjesi nemes ifjú, az egyiptomi király szerepét Wéber Frigyes János, eperjesi nemes ifjú játszotta. Thököly Imre unokatestvérei, a Petróczy bárók közül három is játszott a darabban: Miklós, István, Imre. Kiemelte még a műsor Nyáry Ferenc br. és Pongrácz Ferenc br. nevét. A darabban szereplő lengyel nemes ifjak: Kotkovszky Miklós, Lanskoronski Miklós és György, Zselénszky István a szomszédos Galiciából.

*

Az elsőévi vizsgálatok eredménye és az iskolai színjáték nagy vonzóerőt gyakorolt a szülőkre és ifjúságra. Az 1668—1669. iskolai évben, a följegyzések szerint, csak a magasabb osztályokba 258 növendék iratkozott be. A második év végén nagy volt az öröm, az elismerés és az ünnepélyes közvizsgák után 1669. október 4-én ifjúsági előadást rendeztek. Előadták Ladiver Illés, koll. tanár, „Papinianus Tetragonos" c. iskolai színművét. Szerzőnk művének tárgyát Dion, Herodianus, Aurelius és Eutropius római történetírók művéből vette. Bassianus Caracalla, vérengző császár testvérét, Getát, az uralkodásban társát megölette, és minthogy emiatt gyűlölték, ráparancsolt Papinianusra, a kiváló jogtudósra, hogy az elkövetett testvérgyilkosságot mentse ki valami jogi ürüggyel és így nyerje meg a tőle elidegenedett hadsereget és szenátust. Papinianus azonban, a többszöri fenyegetések ellenére, erre nem vállalkozott, és ekkor a kegyetlen császár fiait az oroszlánok közé dobatta, őt pedig lefejeztette.

A dráma előjátékból és öt felvonásból állott; villámlással és a rómaiaknál ismert, veszedelmet jelentő csodajelekkel kezdődött. Több karnak volt szerepe a darabban. Az udvari tisztek kara a császári udvar bűneit és nyomorúságait tárta fel; a Furiák kara üldözte a gonosz császárt, a szolgák kara gyászolta Papinianust.

Érdekes mellékesemény Magyarországnak a darabba való bevonása. Amikor Caracalla megölette testvérét, a Furiák üldözőbe vették. A kegyetlen császár menekült, betört Pannóniába, de Imre király onnan kiűzte őt. Imre király szerepét *Thököly Imre* játszotta.

A felvonások között külön magyar-, német- és tótnyelvű játékok, tréfás jelenetek voltak a közönség szórakoztatására.

Thököly Imre mellett kiemelt szereplők: Petróczy István és Imre bárók, Pongrácz Ferenc báró.

Az eperjesi családokból: Burghardt, Fleischhakker, Gyöngyösy, Höfflinger, Klesch, Kucsinszky, Ladiver, Melczer, Nagy, Roth, Sartorius, Sárossy, Schmidt, Schober, Schwartz, Serédi, Wéber, Wittich és Zimmermann tanulók nevét olvassuk.

A sárosvármegyei családok egy-két taggal szerepelnek a színjátékban: Bánó, Bertóthy, Berzeviczy, Dobay, Ghillány, Görgey, Hódossy, Keczer, Kőszeghy, Máriássy, Nemessányi, Palugyay, Péchy, Sárossy, — Semsey, Szent-Iványi, Szinyei-Merse, Szirmay, Sztankay, Tahy.

Az ország más részéből: Bittó, Gosztonyi, Harsághy, Huszár, Ilosvay, Kisfaludy, Konrád, Petróczy, Szikszay, Szöghy és Vitnyédy tanulók.

Lengyel nemes ifjak: Korkovszky, Lanskoronsky, Petrozeliny, Svetlitsky, Zselénszky.

*

Megemlékezem még egy eperjesi iskolai előadásról. Ebben már nem szerepel Thököly Imre, hanem az ő tiszteletére rendezték. 1682-ben a császáriaktól elfoglalta Eperjest. Ez év őszén a bányavárosokból visszatérve, Eperjesre ment. Meglátogatta a Kollégiumot és gondoskodott róla, hogy az intézett újból felvirágozzék. A városba való megérkezésének örömére a Kollégium 58 tanulója előadta a *Hungaria respirans* c. darabot, amelyet Schwartz János tanár írt az ünnepi alkalomra.

A Hungaria respirans hőse Constantius gróf. aki a harci riadó hallatára abbahagyja tanulmányait és hadba vonul. Míg távol van, Furentius büntetlenül kegyetlenkedik otthon a néppel. Constantius erőt gyüjtve visszatér, megszabadítja hazáját Furentius és az idegen nemzet igájától, s visszaadja a vallás és a haza szabadságát. Ebből a rövid tartalomból is látszik, hogy a darab szerzője Thökölynek a politikai és vallásszabadságért folytatott küzdelmét rajzolja.

Amikor Thököly bevonult a városba. sokan voltak környezetében hűséges hívei, akikkel még együtt játszott az iskolai színjátékokban. Az iskola összekapcsolta az ifjakat. Az iskolatársak később a függetlenségi harcban a vezér oldalán küzdöttek. A Petróczyak több ütközetben résztvettek: Miklós meg is sebesült. Szirmay András elfoglalta Kassát; Szirmay István pedig a bécsi udvarnál tárgyalt Thököly megbízásából. A vezér legnehezebb helyzetében is mindig biztosan számíthatott sáros- és szepesmegyei

híveire. Iskolatársai közül többen a Karaffa-vértörvényszék áldozatai lettek.

1687-ben lefoglalták Eperjesen a protestánsok templomait; azt is, amely a Kollégiummal volt egybeépítve. A Kollégium a felsőmagyarországi evangélikus rendek főiskolája volt. Gyüjtést indítottak a tekintélyesebb polgárok, hogy új templomot építsenek. Ekkor Zimmermann Zsigmond, Keczer András veje volt a Kollégium főgondnoka. Karaffa minden áron bele akart kötni a protestánsokba és rájuk fogta, hogy a templomra eszközölt gyüjtés tulajdonképen a Thököly javára történik. I. Lipóttól engedélyt kért és kapott az állítólagos forradalom leverésére.

Többen vértanú-halált haltak Thököly iskolatársai közül: Zimmermann Zsigmond, Wéber Frigyes, Wéber Dániel, Fleischhakker György, ifj. Keczer Gábor, Sárossy Márton, Roth János. A bensőséges, szép iskolai előadások után 18 évvel szörnyű halált haltak, mert Thököly Imrének, a nemzeti és vallási szabadság ügyének hívei voltak.

Vörös Sándor

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

VICTOR JÁNOS: JÁNOS EVANGÉLIUMA. (Bp., 1943. Szerző kiadása.) Victor János írásai mindig élményt jelentenek olvasói számára. Alkotó egyéniségében ugyanis a tudós teológus, a hívő igehirdető és a kifejező stílű íróművész találkozik. Teológiájának és igemagyarázatainak fővonását — felfogásom szerint — puritán komolysága adja meg. Victor puritánsága nem ízlésbeli vagy kortörténeti szükségesség, reformátor-póz, de a Krisztussal való találkozás eredménye, az új-ember hitének gyümölcse. Victor puritánsága: az Isten által reábízott testi-lelki talentumokkal való *igeszerinti* sáfárkodás.

A János Evangéliuma a „Mindennapi elmélkedések az evangéliumokról" c. sorozatban látott napvilágot, másodikul a Máté Evangéliuma után. Eredeti alakjában az ugyancsak Victor által írt és kiadott Csendes Percek c. bibliaolvasó vezérfonalban jelent meg. „Ha Isten úgy akarja, a most átugrott második és harmadik evangéliumról szólók is meg fognak jelenni egy-két éven belül" — írja a szerző előszavában, és mi vele imádkozunk, hogy Isten adjon neki erőt és egészséget, hogy ígéretét valóraválthassa.

A János Evangéliumához kapcsolódó elmélkedések — ahogyan azt Victor is nagyon helyesen megjegyzi — nem használhatók önálló olvasmányként, akárcsak a Máté Evangéliuma és a Csendes vizek mellett. Ezek a széljegyzetek, csendesórai eszmélődések is csak mint az Isten Szavára való *ráfelelések* veendők, illetve vehetők. Tehát csak akkor evezünk a jelen esetben is a mélyre, hogyha ugyanazon *lelki* körülmények közé kerülünk, mint az író volt akkor, amikor ezen vallomások, boldog bizonyságtételek papírra kényszerültek. A leírt látás vagy élmény ugyanis már eredmény, vetület. Ahhoz, hogy a Krisztusról és az Ő kegyelméről való híradásokat felfoghassam, szívem kavernáiba tárolhassam, előbb Vele mint megváltó és felszabadító Istennel kell, hogy legyen találkozásom. Victor elmélkedései is ezért utalnak túl írójukon;

akkor értjük meg őt igazán, ha annak vesszük, ami lenni akar: útjelzőtáblának, mutatóujjnak. És ez a legtöbb, amit egy egyházi író elérhet: vele és rajta át a Kereszt alatt találkozni!

Ami az elmélkedések módszerbeli megjelentetését illeti, kevés kivételtől eltekintve, hármas felosztásúak. A szerző a hívő tudós éleslátásával és Ige-érzékenységével ragadja ki minden bibliai részből azt a három-négy vezérgondolatot, amivel a legvilágosabban elénkjelenítheti az adott hely történeti, helyesebben hitbeli tanításait. Röviden, tömören sokat és tárgyszerűen szólani: olyan kegyelmi ajándék, amit ma nem lehet eléggé értékelni! *Trombitás Dezső*

BAKOS LAJOS: A SZENTÍRÁS IHLETETTSÉGE. I. DOGMATÖRTÉNETI RÉSZ. (Pápa, 1943.)

Nagy örömmel köszöntjük e hiánypótló munka megjelenését! Mert annak ellenére, hogy a Szentírás ihletettségének kérdése mindenkor a teológiai érdeklődés előterében volt s konferenciák, egyházi folyóiratok vissza-visszatérő motívumaként szerepelt az inspiráció-probléma taglalása, mindezideig nélkülöznünk kellett egy, a kérdésnek átfogó, tisztázó magyar összefoglalását. Tiszteljük a szerző szerénységét, hogy nem akar „újat" mondani, csupán a régi és örökkévaló s éppen ezért mindig azonos és mindig új Igazságot akarja egyszerűen és alázatosan szolgálni azáltal, hogy világos és megbízható képet adjon arról a változatos és sokszínű fejlődési folyamatról, amelyen az inspirációtan az évszázadok során keresztülment. Az olvasó azonban örömmel tesz bizonyságot arról, hogy Bakos műve sokkalta több, mint a külföldi szakmunkákban való „egyszerű" kronológikus tájékozódás és tájékoztatás: egyéni íze, színe és levegője van munkájának. Egy figyelemreméltó kritikai és analizáló érzékkel megáldott, egységekben gondolkodó és látó hívő teológusnak a nem egyszer járatlan, át nem kutatott terepekről adott helyzetrajza. *A Szentírás ihletettsége.*

A könyv mondanivalója két pont köré kristályosodik: 1. *Az inspirációtan a reformáció előtt,* 2. *Az inspirációtan a reformációtól napjainkig.* Az ortodox talmudista zsidóság mechanikus betűinspirációjától Vasady dinamikus-aktivisztikus inspirációelméletéig hatalmas anyagot kellett Bakosnak feldolgoznia és mérlegre helyeznie és bár csak a típusokat, az egyes teológiai irányzatok jellegzetes vonásait összegezte és mérte fel, így is tekintélyes nagyságúra nőtt a kérdés dogmatörténeti részének tárgyalása.

Bakos a Szentírás ihletettségével kapcsolatos elméleteket öt megoldási kísérlet köré csoportosítja: a *verbális,* a *reális,* a *personális* s a *dinamikus* gondolatcsoport köré; ötödiknek azt az, eleve elutasítandó kísérletet veszi, amely az inspiráció bibliai gondolata *nélkül* akarja megoldani a Szentírás ihletettségének kérdését. Bakos könyvének legerőteljesebb fejezetei azok a részek, ahol a zsidó betűhittel és kánon-fogalommal kombinált, a Szentírásnak betűről-betűre, illetve szóról-szóra való szuggesztióját tanító és a Biblia elveszett eredeti szövegére építő, kazuisztikába vesző verbális inspiráció fogalmát utasítja vissza, noha méltányolja annak igazságmozzanatait is természetesen, elsősorban annak következetes hirdetését, hogy amikor Isten szól hozzánk, akkor ő annak a konkrét szövegnek a nyelvén beszél, amely a Bibliában áll előttünk. A reális inspirációtan — mely szerint nem a szavak a sugalltak, hanem a szavakban és a szavak által kifejezett *gondolatok* —, valamint a *személyek* ihletettségét tanító personális inspirációtan is megkapja helyes, tárgyilagos kritikáját és értékelését. Bakos eszmélődése az úgynevezett dinamikus vagy aktivisztikus inspirációtannak a problémát megoldó, illetve eldöntő és a reformátorokhoz érő lényegrajzával nyer befejezést, vagyis: a Szentírás ihletettsége *csoda* és ezt a csodát felismerni és erről bizonyságot tenni csak a Kijelentés feltétele, a Szentlélek jele alatt lehet. Mivel a Biblia

Istennek beszéde emberek által, emberekhez, ebből az következik, hogy nem lehet a Szentírást a kijelentő Isten személyétől elválasztani, tárgyiasítani, szemlélni; az emberek csak *hitet* tehetnek Istennek erről a magát kijelentéséről. Az inspiráció titkát tehát az az elmélet fejezi ki legjobban, „amelyben kifejezésre jut az Isten szuverénitása, a kegyelem csodája és erre a kegyelemre visszhangot adó ember spontán döntése és hódolása. Ennek az elméletnek súlypontja a Szentlélek belső bizonyságtételéről szóló tan".

A magas színvonalú fejtegetés, a problémákat a gyökerükig kivizsgáló akríbia mellett külön élvezetet jelentett számunkra Bakos Lajos higgadt, kifejező erejű magyar beszéde.

Trombitás Dezső

ISTEN ISMERETE. *(Turóczy Zoltán, Reök Iván, v. Sréter Ferenc, Mády Zoltán előadásai.* Evangélikus szakkönyvtár 6. sz. Második kiadás.)

Az üdvösséghez teljesen elégséges az együgyű, jámbor lelkek hite; az istenismeret akadálya ugyanis nem a tudatlanság, hanem a bűn. Az Ő megismerésének útja nem a megértés, hanem a megtérés és az engedelmesség. Ahhoz tehát, hogy Istenről „tárgyszerűen" tudjak beszélni, először nekem kell tárggyá lennem az Ő kezében. Röviden és konkréten: Isten csak Krisztusban tárja fel magát, az elrejtett, a megtapasztalt kegyelem tényében lesz közelvalóvá és megragadhatóvá. A hívő azonban megismerésre törekszik. Anselmus szavaival: „*Mert* bizonyosságunk van a hitben, *azért* éhezünk a mélyebb megértésre", és: „Nem azért törekszem a megértésre, hogy higgyek, hanem azért hiszek, hogy eljussak a megértésre". Ennek megfelelően a hívő teológia valami egészen más, mint a kételkedés vitorláival röpített filozófia. A teológia a *bizonyosság* tudománya s mint ilyen, *bizonyságtétel.* „Nem az értelmünk bizonyítja hitünk igazságát — mondja bevezető előadásában Turóczy, — hanem hitünk tárgya maga bizonyul igazságnak gondolkodásunk közben". A Kijelentés nem *észellenes.* Sokkal több ennél: *észfeletti.* A Kijelentés-megszabta határokon belül eszmélődni nemcsak hogy szabad, de — kell, ha elmélyedni, új világosságot akar nyerni a hívő lélek. A Kijelentés megismerése azonban csak „analogia fidei" alapján történhetik, a Teremtő és a teremtmény között csak az élő hit döntésében támad közösség.

E kötet előadásai és áhítatai, melyek az Országos Luther Szövetség által Máriabesnyőn 1942 nagyhetében a férfi-intelligencia részére rendezett evangélizáció keretében hangzottak el, magukon viselik Krisztus ellenjegyzését. Hitből hitbe szólt a püspök-teológus, a sebész-természettudós, a szociológus és a lelkipásztor és ez a hit-alap biztosította a bűn és kegyelem távlatába beállított igehallgatók lelki egységét és érdeklődését Istent teremtő, törvényhozó és megváltó munkája közben vizsgálta Reök, Mády és Turóczy, úgy, amint a természettudomány, a közösségi élet és a kinyilatkoztatás tükrében kiábrázolódott. Az értékes és eszméltető kötetet vitéz Sréter három igemagyarázata zárja be.

Trombitás Dezső

DR. MUZSNAI LÁSZLÓ: MAGYAR METAFIZIKA ÉS LOGIKA. (Tentámen.) 1943. Szerző kiadása.

A filozófiának két alapvonása van: az egyetemesség és az érdeknélküli teória-jelleg. Mindkettő annyira a lényegéhez tartozik, hogy bármelyik vonást önmaga feláldozása nélkül nem adhatja fel soha. Egyetemesség alatt ma már nem azt értjük, mint a görögöknél, hogy összfoglalata a tudományok leszűrt eredményeinek, hanem: egyetemes tekintettel átfogja benne az ember a világot s megragadja az élet értelmét, azaz mindent, mint részt, hozzáfűz a gondolkozás szálaival az átfogó Egészhez. A rész az egészben nyer értelmet, sub specie totalitatis, a logos gyémántháló-zatába beleszőve minden valóságot, az egészből értve meg a részt. Az egyetemesség így tehát a filozófiá-

nak nem a tartalmára vonatkozik, hanem a formájára. Szorosan összefügg ezzel a másik jellemző vonás: az érdeknélküli teória-jelleg. Csak elmélet, nem tanács, szabályalkotás akar lenni a praktikus életre vonatkoztatva. A filozófia a szellem önismerete.

Mindezt előre kell bocsátani, hangsúlyozni, amikor Muzsnai könyvét végigolvasva, az „új filozófia" világából visszaérkeztünk. Muzsnai filozófiája egyik jelzett szempontot sem veszi figyelembe, illetve sajátos elgondolásainak vél egyetemes érvényt tulajdonítani.

A filozófia fogalmakkal dolgozik, ő pedig magyar filozófiát akar a magyar nyelv jelrendszerére támaszkodva alkotni. Az elvek metafizikáját és logikáját adja. Nyelvészkedik, mikor az egyetemes jellegét akarja bebizonyítani bölcseletének. „A magyar szó első tagja, a „magy" ugor eredetű. A vogul: „manjsji" jelentése „obiugor". Ennek eredeti jelentése valószínűleg „ember" volt. A szónak másik tagja eredetére nézve vitatott. Vagy valamelyik török nyelvből ered, vagy pedig finnugor eredetű. Az „ember" és a „magyar" azonosak viszonyelméleti szerkezetükre nézve. A magyar nyelvben pedig, az ember univerzális nyelvét fedeztük fel." (236—7. lap.) Ugyanott mondja még: „a magyar a legemberibb ember" s az „ember a legmagyarabb magyar". Délibábos hazafiság és erőszakolt nyelvészkedés szülte e gondolatokat. Az érzés, amely fűti tiszteletreméltó, de a filozófia éppen a tiszta ész érzelemmentes teóriája.

Az érdekmentesség sem jellemzője e filozófiának. Rendkívül bonyolult sűrű bozót nyelvezete, amelyen átvágva magát az ember metafizikai fejtegetések közben érdekes orvosi diagnózisokat kap: „A schizofrénia oka nem valami mikroba, hanem az erő ösztönének az elme képzetében való megbomlása". A kórisme rendkívül bonyolult: „A becs oki előfeltevése az ész elméje". A becs jellemének viszont céli előfeltevése az ész öntudata. Az erkölcsnek közvetlen oka, az elme. A jellemnek viszont közvetlen célja, az öntudat. Az elme az erkölcsre nézve oki képzet. Az öntudat a jellemre nézve céli ismeret. Az elmeszerű képzet, valamint az abban gyökerező öntudatszerű ismeret az erkölcsnek állás- és járásszerű érdeméért, és a jellemnek abban gyökerező viseletéért van. Az erkölcs érdemének a közlés és az önzés viszonyának, továbbá a jellem viseletének: a közösség és az önösség viszonyának mindennemű megzavarodása azért lehetséges, mert az ész és a becs között az ős oki és céli összefüggés valamiképpen megbomlott" (72-ik lap).

De más betegség kórokát is leadja. A rákosodás az anyag tragikus megbomlása, „a tartam tébolya, melyben az állag és járat feszültségi viszonya bomlott meg" (70. l.).

Nem tudom, helyes-e a megállapítás orvosilag, de a metafizikai összefüggés nem világos. Szerinte különben a metafizika elsőleges problémája, hogy micsoda a képlet és a viszonylat, mert azért tudunk valamit ismerni és megismerni, mert azt megelőzően van viszonylat és viszonyulás, de ez tudattalan tevékenység bennünk. Alapproblémája a lényegnek, mint alkat és halmaznak a megismerése. Az alkat: „van ami, a nincs amiben", valami a semmiben, valami a semmihez való viszonyában. A halmaz ezzel szemben fordított mibenlétet jelent: a képmás van benne a valami megfordítottjában. Tehát a halmaz: képmás az ősképben, képmás az ősképhez való viszonyában. Nála a megismerés fogalma helyébe a viszonyulás lép, s a bölcselet első kérdése: micsoda a névlet? (Névlet = logizma, Paulernél a tiszta logikai értelemben vett fogalom.)

Bírálja Aristoteles lényegfogalmát és Platon ősképét. Aristoteles tévedése szerinte, hogy azonosította a lényeget a „valamivel", Pláton pedig a lényeget az ősképpel. Aristoteles hibája, hogy csak a „valamit" vizsgálta, az eredeti metafizikai mibenlétet, a fordítottat, a „semmit" nem. Pláton pedig egyoldalúan a dolog fordított mibenlétének egyik tagját, az ideát vizsgálta, egyoldalú ő is, mert

a fordított mibenlét másik alkatelemét, a képmást ő is elmellőzte, úgy mint Aristotelés a semmit.

Elég is. Muzsnai könyve „tentámen" kísérlet egy új logika és metafizika felé és a hagyományos aristotelési logikát, illetve az azon felépülő európai filozófiát hivatott felváltani. Nem veti el azonban Aristotelést és Platont, csak hiányosságaikat kiegészítve egységbe foglalja őket. A római katolicizmus a skolasztikában Akvinói Tamáson át, Aristoteleshez nyúlik vissza, a protestáns theologia pedig Schleiermacher rendszerében Kanton át Plátonig vezethető vissza. Így a két keresztyén theologiát filozófiai alapon egyesíteni véli.

Megvan tehát az univerzális tendencia Muzsnai filozófiájában. Diósadi Kultsár Andrást vallja szellemi elődjének. Muzsnai annyira újat akar hozni, hogy ' tektónikus rengéseket idéz elő a filozófia épületében, midőn régen tisztázott fogalmakat cserél át a maga nyelvrendszerébe és ez bizony nem ritkán érthetetlenné teszi gondolatmenetét. Kár, mert nem közönséges gondolkozási erő és energia fecsérlődik így el a mindenképpen újat hozni akarás vergődésében. Hiszen legtöbbször meg sem tudjuk érteni „jelrendszerét".

Szeretnénk megálljt kiáltani feléje. De ő már erre is felelt: „A munkát tovább kell folytatni. Igérem is, hogy újra kezdem azt, ha bírálóim megerősítenek abban, hogy jó úton járok. Ha pedig arról győznek meg, de győzzenek is ám meg, hogy „így nem lehet, így nem szabad filozofálni", akkor is újra kezdem a munkát és folytatom" (280. l.).

Fekete Lajos.

ZÁDOR—RADOS: A KLASSZICIZMUS ÉPÍTÉSZETE MAGYARORSZÁGON. (A M. T. Akadémia kiadása.)

1764-ben Drezdában jelent meg Winckelmann Johann Joachim munkája: „Az ókori művészet története", akkora hatást keltve, hogy átalakult a kor művészi felfogása. Talán egyetlen eset a művészet történetében, amidőn előbb volt a teória, mint a mű. A barokk lobogó páthosza s a rokokó pajzán játékai után „edle Einfalt und stille Grösse"-re, „előkelő egyszerűségre és nyugalmas nagyságra" kell törekedni a művészetben, hirdette Winckelmann. Természetesen nem lehetett volna Winckelmann hatása olyan erőteljes, ha az akkori Európa szellemében nem lett volna meg rá a belső hajlam, a szükségérzet, a barokk felfogással szemben lehiggadást, kiegyensúlyozást kereső törekvés, amely az alkotás formai szépségét, a felépítés arányait általános emberi érvényre kívánta emelni, mint a klasszikus ókor. A klasszikumban azonban mindig van valami időfeletti, személytelen, általános, absztrakcióra hajlamosság. De a klasszicizmus alkotó művészei nem a külső részletek lemásolásával akarták az antik világot föltámasztani, hanem bensőleg átélve, az antik szellemet igyekeztek átültetni az alkotásokba. Így a művészi teremtő fantázia egyéni színezetével jelentkezhetett az alkotásban s így lehetett a klasszicizmus örök érvényű szépségeszményével a nemzeti lélek sajátosságainak kifejezője.

Az építészetben a klasszicizmus elvei: az épület világos és áttekinthető felépítése, a tagolás egyenletes ritmusa, a függőleges és vízszintes erők egyensúlyban tartása és mérsékelt díszítés, ezen elvek érvényesülnek a legáltalánosabban. Klasszicizmus alatt az európai művészet 1770—1840-ig terjedő korszakát értjük, az európai léleknek a kiegyenlítődés, összhang, egyensúly utáni vágya hozta létre belső szükségérzetből. De nem jelenti az antik formakincs szolgai másolását, inkább a belső szellemét akarta a 18. század embere az antik világnak újra átélni. Csak bizonyos elemeket választ ki tehát az antik formavilágból s azok összefűzése, aránya, logikája a koráé és nem az antik világé.

Egészen különleges helye s jelentősége van a klasszicizmusnak főleg az építészeti alkotások révén a XIX. századi Magyarország nemzeti öntudatra ébredésében, annyira, hogy

nem kisebbrendű a politikai reformtörekvésekkel vagy a nyelvújítással összevetve sem, állapítja meg Zádor Anna, aki Rados Jenővel akadémiai pályadíjjal koszorúzott művében dolgozta fel a magyar történelem és szellemi fejlődés szempontjából annyira fontos és érdekes kort, hatalmas anyag felett diszponálva. Zádor Anna a kor művészettörténeti képét rajzolta meg, Rados Jenő pedig az építészeti feldolgozását, tipologiáját adja.

A magyar klasszicizmus építészeti feladatát a polgári életigény kielégítésében látta. Három korszakra oszlik: a huszas évek elejéig tartó korai klasszicizmus jellemző vonásai: „A síkban tartott homlokzat, a nyugodt reliefhatásra való törekvés, az aprólékos gonddal kezelt részletformák" (18. l.). A huszas évek derekán Pollack Mihály és Hild József munkásságában éri el a virágzás csúcsfokát, majd a rövidéletű késő-klasszicizmus jön bérház, iskola stb. építkezésével a szabadságharcig, hogy fölváltsa a változott időknek megfelelő művészi felfogást a romantika, a historizálás, a középkori stílusok föléleventésére való törekvés.

A klasszicizmus, bár formanyelve antik, szellemi tartalmában a XIX. századforduló világszemléletét tükrözi. Bár az ideál a görög formaképzés, még se követték szolgaian, s bármennyire is, külsőségeiben nemzetközi volt e stílus, a tartalom és a kifejező erő változatossága lényeges különbséget jelentett nemzeti vonatkozásban. Rados Jenő mondja: „Egész klasszicizáló művészetünknek, különösen a templomépítészetnek kellemes hangszínt ad az a körülmény, hogy mestereink egyéni, néha szinte romantikába hajló felfogásának finom, kissé fanyar dissonanciája csendül bele az antik formakincs szabatos felhasználásának összhangjába. A magyar józanság művészetünket mindig megóvta a szélsőségektől és mint a rokokó túlzásai nem tudtak nálunk tért hódítani, úgy elképzelhetetlen lett volna a görög és római formák tisztán logikai alapon való száraz beállítása." (308. l.)

A kor nagy építészeinek tevékenységén át mutatja be Zádor Anna a klasszicizmus művészetét. Pollack Mihály a legnagyobb köztük, a Nemzeti Múzeum építője, első műve: a Deák-téri templom volt Pesten. Fél évszázadig tartó munkássága alatt úgy a köz, mint magánépítkezéseknél megmutathatta páratlan képességeit. Hatott rá a lombard klasszicizmus és a bécsi késő barokk. Fia, Ágoston, jóval színtelenebb, gyengébb egyéniség. A Hild család játszik még nagy szerepet a klasszicizmus építészetében, József a legnagyobb Pollackkal egyenrangú mester, az egri székesegyház, a Bazilika s a ceglédi ref. templom építője. A polgári házépítés stílusát a XIX. század első felében Hild József adta meg. Egyéb neves építészek: Hofrichter József, a Kálvin-téri templom építője, a Zitterbarthok, Kasselik Fidél és Ferenc stb. Magyarország klasszicista építészetének tájegységenként adott ismertetésével fejezi be művét Zádor Anna.

A sok német nevű, de lélekben magyarrá lett építész mellett figyeljünk föl egy zseniális magyar mesterre: Péchy Mihályra, a debreceni Nagytemplom építőművészére. Fő művéről mondja Rados: „A nagy templom több egyszerű műemléknél. Fordulópont a barokk és klasszicista építészetünk közt, határköve annak a kornak, amikor még idegenből irányították kultúránkat és pirkadása annak az időnek, melyben a magyar tehetségek jutnak szóhoz." (311. l.) Érdekes sajátossága a magyar klaszszicizmusnak a nagytemplom építkezéseknél a kéttorony-kupola megoldás, amely barokkosan hat gazdag másba áramló tereivel és tömegével. Kazinczy is kéttornyos-kupolásnak tudja csak elképzelni az igazi templomot a tömegalakításnak ez a formája a klasszicizmusban egyedülállóan magyar és a templom áhítatos és szent céljának kiválóan megfelelő.

A kisebb templomoknál nincs egységes elgondolás, két típusú megoldás van: az egyik a római Pantheon

alapgondolata szerint a tér problémáját nyomott, kupolával fedett kör alaprajzú térrel oldja meg, a másiknál hossztengely irányában fekszik az épülettömeg, íves szentéllyel kiegészítve, amelyet nyeregtető fed be. Egy torony van, amely általában oszlop vagy pillérrendes portikusza által kap ünnepélyes külsőt. Klasszicizáló épületeink nagy hibája, Rados helyes megállapítása szerint, hogy a külső tömegalakítás az alaprajz térbeli kiképzésétől függetlenül elvi meggondolások után jött létre s így: „Ez az architektúra éppúgy előírt tömegekbe szorította az épületet, mint az akkori női testek darázscsipőit a jól összehúzott fűzők" (328. l.). Nem ritka eset volt az alaprajzot helybeli mesterrel, a homlokzatot pedig jobb pesti vagy bécsi építésszel készíttetni. Pedig a tömegalakítás az épület által magábazárt téregységek függvénye s így az alaprajzot nem lehet félretenni a külső homlokzat alakításánál. A klasszicista mester az épület egységénél legtöbbször a homlokzatra, a felületek és nyílások gondosan mérlegelt arányára, a vízszintes és függőleges tagolások egyensúlyára van tekintettel, de nem az egész épülettömbre, alaprajzi összefüggésben.

Radosnak van egy megállapítása, amivel nem érthetünk egyet. Mondja, hogy az egyház a XVIII. században csatát vesztett s az emberek érdeklődésében a templom helyét a színház foglalta el. Ezt ő természetesnek tartja, hiszen mindkettőnek „célja, hogy híveit kiemelje a hétköznapi munka taposómalmából, mindkettő... igyekszik szellemi épülésben részesíteni azokat, akik falai közé zarándokolnak. Míg azonban a templom a túlvilági beteljesedés ígéretét hangoztatja, addig a színpad a rivalda fényében nyujtja azt, amit a földi lét eszményének tart." (339. l.) Hiszen akkor jobb a színházadta mai veréb, mint a templomkínálta holnapi túzok. A templom irreális túlvilági fénycsomójába állított ígéreteknél mennyivel kedvesebb az emberi vágyaknak a rivalda fényébe állítása, amelyeket ott, akkor legalább, a pillanat mámorában valóságoknak vehetünk. De az örök ember istenkeresésének hófehér fénycsóváját talán mégse pótolhatja a rivalda görögtüzes theátralitása. S a templom célja s értelme nem az unaloműzés vagy akár a szellemi fölfrissítés, ha csak az, úgy elismerjük, nem több a színháznál. De az ilyen templomok s emberek teszik érthetővé a XVIII. század végének robbanásait. Ha pótolja a templomot a színház, akkor egyik sincs a helyén.

Ez a polemikus kitérés azonban semmiképpen sem zavarhatja meg az egész műről való kitűnő benyomásunkat. Sok szívvel, tudással, hozzáértéssel oldották meg feladatukat s ha nem lenne pleonazmus: a mi szerény elismerésünk hadd legyen még egy levél az Akadémia díszes koszorújához.

Fekete Lajos.

SZEPESI N. VILMOS: AZ ŐSI SZEPESSÉG. (Singer és Wolfner kiadása 1943. 1—308. lap.)

Magyarországnak kétségtelenül egyik legjellegzetesebb tája a Szepesség. Föld- és néprajzilag ugyan elütő színfoltot jelent hazánk többi vidékeivel szemben, mégis úgy érezzük, hogy ez a talpalatnyi föld még idegenségében is mindig gyökeresen magyar volt. A Tátra megejt zord fenségében; puritán, szorgalmas lakói az Alföld kitáruló vendégszeretetével szemben talán tartózkodóbbak, de őszintén mellettük állók évszázadokon át jóban-rosszban. Akik köztük éltünk, szívet cseréltünk velük s minden magyar érzi, tudja, hogy mit jelentett a magyar-cipszer sorsközösségben a szepességi hűség. Minden beszéd, szó, írás, mely összetartozásunkat munkálja, nem hiábavaló, mert nemcsak a mult csomózza ezernyi szállal a magyart a Poprád-Hernád vadregényes völgyéhez, de a jelen is fájó és vérző új problémáival.

Szepesi N. Vilmos könyve ezt a sajátos tájat vetíti elénk gyorsan pergő, változatos képekben. Fájón döbbenünk rá: mennyi mindent veszítettünk! Megelevenedik előttünk Cipszer-

ország, a Poprád völgyéből bástyafalként égnek meredő Tátra tövében, a Hernád és Gölnic vidékéig. Az ősi városok: Poprád, Lőcse, Igló; a Poprádvölgy hangulatos, ódon városkái; a régi bányavárosok. Kakaslomnic keresztmetszetében bepillantunk a szepességi falu életébe; látjuk azt a céltudatos munkát, mely falvakban és városokban egyaránt naggyá tette e föld népét. Beszél a mult is a bástyafalas öreg városkák macskaköves, ódon utcáiban éppúgy, mint Szepesvár omló kövei között. Hallunk a vidék történetéről, érezzük a táj lelkét, mely megfogta és áthasonította az idegent is, de nyomon követhetjük az ipar és bányászat, valamint a kereskedelem virágzását, mely Felsőmagyarország nagy részét innét járta át és termékenyítette meg. Nem hiányoznak az irodalmi és művészeti vonatkozások s természetesen az, amibe mindez mélyen lenyujtja gyökerét: a többségükben németajkú és protestáns cipszerek élő hitének dokumentumai. Mélyen megindítanak azok a példák, melyek a lakosságnak a cseh elnyomás elleni heroikus küzdelmeiről számolnak be.

Kaleidoszkopszerű, tarka a kép, amit a könyv nyujt. Olvasás közben mégis az az érzésünk, hogy a garmadába hordott sokféle anyag — mint színes cserép — csillog ugyan, de nem adja, talán nem is adhatja az „egész" átfogó, egységes képét. Beszédes bizonyság az adatsokféleségre, hogy a felhasznált irodalom jegyzékében 83 szerző 125 műve szerepel. Ha tehát a szerző célja csak a Szepesség iránti érdeklődés felkeltése s ébrentartása, továbbá minél több idevonatkozó adat összegyüjtése volt — ezt a célt mindenesetre elérte. Előadásmódja eléggé rapszodikus, bár kétségtelen, hogy színes és vonzó is tud lenni. Gyakran kompendiumszerüen összezsúfolja hatalmas anyagát, melynek összegyüjtésével azonban jó szolgálatot tet Cipszerország megismerése ügyének. A 32 képtábla egyikmásik amúgy is közismert lapját szerencsésen helyettesítette volna néhány jellemző néprajzi kép. A könyv Lukács György előszavával és Vikár Béla bevezetőjével jelent meg.

Hallgató Sándor.

PUKÁNSZKY BÉLA: ERDÉLYI SZÁSZOK ÉS MAGYAROK. (Pécs, Danubia kiadása, 1943.)

Kétszáz évvel ezelőtt a magyar birodalom öt legnagyobb városa közül kettő volt erdélyi szász: Brassó és Nagyszeben. Ha lett volna akkor észrevehető vándorlás a falvakból, a szász népet magábafogadhatta volna ez a két, akkori fogalmak szerint nagyváros, melyek ipara Erdélyben és Havasalföldön uralkodott. Hová lett ez a relatív fölény? A török uralom lerázása óta erősödő magyarság fővárosa világvárosi rangra szárnyalt, vidéki városai is egymásután emelkedtek a viszonylag kedvezőtlenebb fekvésű szász telepek fölé. Havasalföld körül középállam kristályosodott ki, mely gazdaságilag is függetlenítette magát. A művelt szász nép fiai egyéni ambíciójuknak megfelelő teret keresve, elszivárognak az ősi rögről, iskoláikat a magyar világban elárasztották a német szóra odaíratott magyar gyermekek, közös hadseregben és honvédségben másnyelvű bajtársak közt keveredtek el a szászok, bár a tüzérségnél olyan tömören helyezkedtek el, mint a magyarok a huszárságnál. Városaikban a betóduló cseléd és munkás elszaporította a magyar és oláh beszédet, s e városok többnyelvű jellegét híven tükrözte a háromnyelvű (magyar-német és román) utcafóliratok, a hirdetések és hivatalos kiadványok háromnyelvű szövege. Ennek a román uralom alatt egy időre eltüntetett világnak multjáról sok szeretettel írt megvesztegetően szép könyvet Pukánszky Béla. Az élet elevenségével domborodik ki művéből az erdélyi szászok történelmének analógiája a szepesi szászokéval, minden ellentét dacára, kitűnő példatárt szolgáltatva a politikai nemzet képződésének tanulmányozásához. A szepesi szászok közelebb esnek a magyar tömbhöz, vándorlásuk útja is kitaposottabb errefelé. A mongoldúlás óta

együtt szenvedtek és örültek a magyarsággal, különösen a Habsburgok vallás- és alkotmányelnyomó uralma alatt. E századokban a független Erdély a maga szászainak páratlan közjogi helyzetet biztosított, s elnyomás helyett az önálló tartományi lét ábrándképét csillogtatta meg előttük. A magyarok közeledésre azután ugyanaz szorította Erdély szászait, ami a szepesieket, ha megkésve is, a Habsburg-uralom nyomása. II. József és az 1849-et követő abszolutizmus korában vallási és alkotmányos elnyomás éppenúgy a magyarság mellé állította az erdélyi szászokat, mint a Bethlen és Rákócziak korában a szepesieket. Az erdélyi szász népi eszme egyik tudatos alapozója egyúttal a szász népnyelv erélyes apostola, Brukenthal Sámuel tiltakozott a német hivatalos nyelvnek Magyarországra erőszakolása ellen. Csakhogy az együtt szenvedés ideje rövidebb volt, mint a szepesiek esetében, s ami fájdalmat a rohanó idő kíméletlen gázolása okozott, azt a szászok többször magyar rosszakaratnak tulajdonították, Bécsben, Németországban keresve támaszt. A dualizmus korában az egyházi szervezkedés és a szász „univerzitás" vagyona fölötti rendelkezés joga csak lassan nyugtatta meg őket. A szászság érezte önsúlyának viszonylagos csökkenését. Nem vette észre, hogy ez nem a közjogi állás elvesztésének tulajdonítható, hanem a középkori magyar nagyhatalom romjain sarjadó új élet megindulásának természetes következménye: Erdély szászsága 1700 után lassanként kezdett újból azzá lenni, ami a betelepülés korában volt: virágzó, viszonylag magas műveltségű, áldott földű és népű szöglet a magyar államban, — szöglet és nem fókusz, amivé fejlődésre reménye a török torkában remegő kicsiny Erdélyben lehetett. Mit segíthetett Erdély szászainak az a privilegium, amely megtiltotta városaikba a nemnémetek betelepülését? És hol van segély a faji öngyilkosság, az egyke ellen, melynek szúja a szászság életfáján már több mint száz éve rág? Ennek hatását nem paralizálhatták az injekciók: XVIII. sőt XIX. századbeli német telepítések és a nagyszebeni hadtestparancsnokság német jellege. A lassú sorvadás csontarcának odatolakodása csak fájdalmasabbá teszi annak az összetartásnak képét, mely olyan jellemző a szászokra, kik népük érdekében mesés áldozatkészséget mutatnak — fukar hírükkel sajátos ellentétben. Takarékpénztáraik osztalékának egész összege töredék a nyereségből, annak oroszlánrésze egyházi és iskolai célokra megy. Fáy Andrásnak a legrégebbi szász pénzintézetekkel egyidős alapítása, a Pesti Hazai messze túlszárnyalta ezeket a vidéki intézményeket, de jótékony célra szánt adományaival mindig mögöttük maradt. E kis nép fiai nem érzik otthon magukat sem a német birodalomban, sem a magyar Alföldön, csak a maguk „királyföldjén" akik túrista, tudományos, művészeti és irodalmi, társadalmi és jótékony egyleteikkel bámulatosan sok gyönyörködtető színt tudtak belevinni népüknek és a „tündérországnak" életébe. Aki ennek a népnek lelkivilágába bepillantani kíván, vegye kezébe Pukánszky Béla könyvét, akár a tudományos munkát kedveli, akár csak regényt szokott olvasni, — tanulságot és élvezetet együtt fog találni benne.

Török Pál.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NOVELLÁK. (Révai-kiadás. 1943.)

Elek ezüstnyelű botot talál egy vasúti kupéban, amit valaki ottfelejtett. Megtetszik neki, magánál tartja s később már hiába próbál szabadulni tőle; mindörökre a bot vezeti... Egy szürke, jelentéktelen kisfiúcska, Vékony Pál, negyedik gimnázista agyonlövi magát a fürdőszobában. Tettének okát senki sem ismeri. Csendes fiú volt, társai is alig ismerték, s idők multával, egész legenda kerekedik körülötte, romantikus hőssé, zsenivé válik az ittmaradottak emlékezetében... Ilyen és hasonló történetkék adják a *Kosztolányi*-novella sza-

vakkal elmondható tartalmát. Rendszerint jelentéktelen emberek jelentéktelen életének eseményei, melyeket az író stílusa, az a bizonyos „hogyan" tesz műremekké.

A korunkban oly kevéssé értékelt és nem túlságosan népszerű novella voltaképpen a legveszedelmesebb műfaj. A versen kívül épp a novella bírja el legkevésbbé az aránytalanságot. A világirodalomban nem egy amorf regény-remekmű létezik, a regény szerkezete sok minden terhelést elbír; belétolakodhatik a líra lágy hangja, a dráma pattanó feszültsége, sőt az essay szikrázó világossága is. A fejlődés nem emelte ki eredendő sajátosságait, sőt inkább határműfajjá tette. Nem így a novella! Az írónak valamit röviden kell elmondania, azt, ami benne feszül s nemcsak a kifejezhetetlenséggel birkózik, mint minden más műalkotás, hanem az arány megfogalmazhatatlan törvényére is figyelnie kell. — Mi tehát az igazi novella-írás titka, hogyan lehet „igazi" novellát írni? — kérdezhetné az érdeklődő. Üssük föl éppen Kosztolányi egyik posthumus kötetét és olvassuk el, amit Albalot úr módszeréről ír, aki szerint kétféle stílus van: száraz és színes: az elsőnek *Taine*, a másodiknak *Stendhal* a mestere. Kosztolányi torzszülöttnek tartja az efféle irodalmi „homunculusokat" és ebben mélységesen igaza van. A műalkotás törvényei nem lehetnek abszolút érvényűek, a remekmű számtalanféle lehet, döntő kritériuma csak annyi, hogy lenyűgözze azt ,aki szemben áll vele és kicsinységét érezze a nagyság árnyékában: az olvasót.

Éppen ez a titokzatos eredetű és megmagyarázhatatlan szuggesztivitás a nagy író örök ismertetőjele s ezt érezzük Kosztolányi novelláiban is. Szerény és mégis határtalanul gőgös művészet ez. Nincsen szüksége nagy témákra s úgynevezett „egetverő szenvedélyekre". Céltudatosan vállalja a jelentéktelennek tűnő kis történeteket, hogy ezek felett megmutathassa az igazat: az élet, minden vonatkozásában, tragikomikus, valami határeset-féle, félig-meddig már az orvostudomány körébe tartozik. Az apró sorsok láthatatlan és följegyezhetetlen traumái megett valami furcsa Gondviselés húzódik. Az ember boldogtalanságra született és ezt a végzetes tudást próbálja, ötven-hetven éven át, szüntelenül palástolni, annyira, hogy önmaga előtt is letagadja. Az ember talán nem is rossz „ab ovo", csupán hisztérikus és megbízhatatlan, „struccpolitikát" űz, nem akar és nem tud tovább látni a karám szélénél. Ezek a „hősök" életük egy-egy fordulatában megpróbálnak szembeszegülni létük iszonyú törvényével és elbuknak. Bukásukban azonban semmiféle „fölemelő erkölcsi tanúság" nincsen Egyszerűen erőtlenek, szükségszerűen hullnak el és éppen ez a fatalitás tragikus. Az író meleg szánalommal és alig titkolt megvetéssel nézi azt a céltalan tülekedést és hajszát, amit általában életnek neveznek. Későbbi hőse, Esti Kornél, a maga módján igazságot oszt, amikor egyszerre sajnál és kinevet. A clown talán az emberiség legigazabb bírája, mert két végletes pólust tud egymagában egyesíteni. A Kosztolányi-novella ugyanazt a mély és meleg humánumot tükrözi, mint a Kosztolányi-vers.

Ifjúkori köteteinek megjelenési ideje (s ez a könyv éppen ezeket foglalja egybe) *Freud* pszichoanalitikus forradalmának korára esik. Tagadhatatlanul mély hatást tett rá a bécsi professzor tanítása, rengeteg ösztönző és fölmozdító asszociációt köszönhet neki. A tételek közül azóta sok elavulhatott, de még több szivárgott át remekművekbe és örökké fönnmarad. Kosztolányi azon kevés nagy íróink egyike, kiknek humor-érzékük van. A döbbenetes erejű léleklátást meleg, jó humor szelídíti. A notóriusan hazudozó lovag Martini családról szóló elbeszélését így végzi, miután félelmetes biztonsággal mutatott rá az aberrációra: „Ott ültek a holdfényben és hazudtak". Ez az első pillantásra groteszknek tűnő megállapítás azonban nem szimplán ennyi. közönséges hajlam a frappáns felé,

hanem jóval több. A „homo ludens" minden tragédiában is megtalálja azt az elemet, melyet kedvére kiemelhet és játszhatik vele. Mindig bölcs, aki tudja: az élet véresen komoly s a mellett nagyjából elviselhetetlen feladat, de nem szabad túlságosan odafigyelni, meg kell találni a rejtekajtót, afféle vészkijáratot, ahol az igazi ember, ha nagyon mellére ül már az egész, kimehet kissé a friss levegőre. Ez a bölcseség később Esti Kornél filozófiájában csúcsosodik ki teljességgel, de ezek a novellák is világosan mutatják, merre vitt egyenesen és célirányosan az író útja

A kritikus megrendülve áll meg egy nagy életmű egyik része előtt. Inkább magyaráz, közelébbhozni igyekszik, semmint, a szó szoros értelmében bírálni. Olyan író könyvéről vallott, aki ifjúsága első mestere volt. Szavai, gondolatai örökre és kiégethetetlenül benne vannak.

Gönczy Gábor.

CSATHÓ KÁLMÁN: CSALÁDFA. (Regény. Két kötet. — Singer és Wolfner kiadása.)

Alig van ma írónk, aki a magyar úri osztályt olyan mélyen és belülről ismerné és munkáiban olyan valóság-ízű és értékű verettel tudná megörökíteni, mint *Csathó* Kálmán. Ezen nem változtat az, hogy az író *szereti* is azt a társadalmat, amelyet megrajzol, szereti annak egyes képviselőit, műveinek alakjait s míg más írók műveiben a dzsentri hibái, sőt bűnei szatírikus éllel domborodnak ki, őt az együttérzés a rokonszenves alakok és életforma megörökítésére inspirálja. Foglalkozik azonban a polgári osztállyal is s a dzsentri pusztulásának, felmorzsolódásának rajza helyett inkább a polgári osztállyal való előnyös elvegyülését mutatja be — nem minden pedagógiai célzat nélkül.

A *Családfa* ezt a két miliőt választja egy százesztendős családi történet keretéül. Két főág történetébe vezet be az író: a Duliczy és a Delney családéba, hogy végső fokon Delney Bálint személyében egyesüljön a kettő. A két család története egy ideig önálló elbeszélésként fut egymás mellett, hogy azután szinte észrevétlenül vegyüljön össze. Erőteljesen fogja meg mindkét történetet s szélesen felépítve, részletekig feltárva, gyakran a családi krónika teljességének és hűségének ízével bogozza az utódok sorsát.

Csathó munkája széles pillérekre fektetett családregény. Műfaja a monumentalitást kívánja meg. Úgy érezzük azonban, hogy Csathónak kiváló írói tehetsége nem a monumentalitásban nyilvánul. Igazi műfaja a kisebb regény, a novella vagy az ennek megfelelő terjedelmű társadalmi színmű. Ilyenekben tudja kvalitásait: egy-egy érdekes alak, a dzsentri-életbe belevilágító jellemző események bemutatását, jól meglátott helyzetek ábrázolását sikeresen érvényesíteni. Ezt a regényét is ott érezzük jónak, ahol ezekkel a tulajdonságokkal találkozunk. A kezdet például — s ez milyen fontos s mennyire nem mindig sikerülő része a műveknek — azonnal megragadja és lenyűgözi az olvasót. S amíg a mesének szála Duliczy János esküdt alakja köré fonódik s az ő környezetében vet fel néhány eredeti alakot (pl. Barbayét), a regény nem is veszít semmit erejéből. Jól indul a másik történet is, a Delneyek és csak mikor ennek a népes családnak újabb és újabb sarjadékáról esik szó, kezdjük az írót inkább türelméért, mint ábrázoló erejéért bámulni.

Ahol tehát az egészen belül önálló novellákat érezünk ki — s hogy ilyeneket kiérezhetünk, jellemző éppen az íróra — erős és figyelemreméltó az alkotás. Embert és kort is ábrázol belső jellemzéssel és eseményeken keresztül és kellő mértékkel. Ha azonban egységes nagy monumentumot keresünk benne — egy magyar Forsyte Saga-t, vagy akár csak Buddenbrockot — nem érezzük meg a mű egységbe csúcsosodó vonalait, sőt vannak részletei, ahol egyre fárasztóbb családi krónikának hat a nagy türelemmel és magas célkitűzéssel megírt regény.

Mégis az író becsvágyát mutatja, hogy nagyszabású alkotásban kívánta bemutatni a neki oly kedves, az általa oly jól ismert magyar úri osztály világát. Sok sikerült alakján, sok jellemző részletén kívül érdeme nemesen és művészien egyszerű, szép magyar előadásmódja is.

Szabó Richárd.

TATAY SÁNDOR: CSIPKE. (Bolyai Akadémia kiadása. Budapest, 1942.)

Tíz elbeszélés. Tartalmuk az életnek egy-egy apró eseménye, amiből legfeljebb újsághír lehetne, vagy még az se. Amivel az író az irodalom légkörébe emeli történeteit az a valami, amit egy szóval *különös*nek neveznénk. Minden elbeszélésben van valami különös: szereplő vagy esemény, s mindegyiknek az a hangulata. Az első elbeszélés szereplői egy különös család, de szerepel az alakok között a hóhér, egy félkegyelmű, kéményseprő, egy varázslatos leány, a füstleány, egy betűfaló család, stb. — S különösek az események is, melyek velük történnek. Az első novellában egy évek óta béna ember indulatában felkél, elpusztítja a család békéjét megháborító kutyákat, s maga is elpusztul. Az Árva lelkek vallásos kisasszonya a segédhóhér felesége lesz, az Álmos délután békés csendjében égbekiáltó gazság történik két együgyű testvérrel. A Csipke című elbeszélés így kezdődik: „Egészen különös módon kerültünk össze Csipkével." Csipke különben egy lány szokatlan neve. A Háborús estében egy véletlen mozdulat lelkeket ráz meg, a Disznóölés földöntúli eseménnyé nő a kis tanyasi gyerek lelkében, a Cukrosbolt semmiházi Alinja megbabonáz mindenkit, az Elpattan a húrban a telefonkagyló kattan, de egy szív húrja pattan el. Ebben az irányban, az elbeszélés atmoszférájának különössé tételében, a Füstleány jelenti a határt. Itt már a történet maga is belejátszik a különleges hangulat megteremtésébe, s a szerző maga se vállalja a felelősséget a kéményseprő meséjéért: „Lehet, hogy nem is így volt a meséje". A két világ, a valóság és az elbeszélés világának áthidalása legkevésbbé az utolsó, A betű öl című történetben sikerült. Kitűnően van megrajzolva az olvasásban elmerült család, de a következmény, a gyermek halála, súlyosabb, mint előzmények. Ezt az eseményt az írónak sem sikerült feloldani, s az a maga megrázó brutalitásában, valóságerejével élesen szemben áll az elbeszélés és a szereplők csöndbe és könnybemerült világával. Vagy éppen ez volt az író célja?

Az atmoszféra-teremtés egyik legfőbb eszköze Tataynál az ellentétek szerepeltetése, amint meséiből is kitűnik. A „romantikus ellentét" múzsája Tatay elbeszéléseinek egyik legerősebb ihlető eleme. Ez kicsiben is meglátszik: „Ki látott már kéményseprőt hófehér ágyban aludni? Én láttam..." — kezdi a Füstleányt. De jelentkezik stílusában is.

Tatay elbeszélésének egyik legfőbb érdeme, hogy a különösséget nemcsak történeteivel, de stílusával is szolgálja és szuggerálja. Már alakjai elnevezésével is hangulatot teremt: Csipke, Alin. Jelzői, képei, puha mondatfűzése is olyan mesélőnek mutatják, kinek van érzéke sajátos anyagához: „Egy katona állt az ajtóban. Feje körül az acélkék téli este, vállán a hold kiflije." „A cigány már horkolt s az üvegfuvó az álom nagy búráját dagasztotta fáradt tüdejével." Ilyen mondatai vannak.

Tatay ezekkel a tulajdonságaival a századeleij impresszionistákhoz, Krúdyhoz, Cholnoky Viktorhoz hasonlít. Amiben különbözik tőlük, az történeteinek nagyobb realitása s mozgalmasabb volta. Jövőjének útja is erre vezet. Mert a stílus-hangulat művészetét Krúdy után fokozni lehetetlen vállalkozás s elfecsérelt idő lenne.

Tóth Béla.

STAUD GÉZA: PESTRŐL BUDÁRA. (Regény. — Béta-kiadás.)

Kovács Péter törvényszéki bíró egy nyári délután sétára indul. Már évek óta megszokott és gépies rendben él, alig mozdul ki otthonról, unal-

mas, őrlő rendszert alakított ki magának, melyet már életének érez. Ezen a délutánon azonban elkapja valami lázadás-féle. Nem a megszokott útra megy sétálni, hanem át Budára, az ifjúság színhelyére. S ahogy elhagyja mostani életmódjának megszokott állomásait, melyek már úgy hozzánőttek, mint a kemény kalap és a puritán réztábla lakásának ajtaján, a fojtó szagot árasztó magány „díszleteit", úgy hámlanak le róla a hétköznapok rárakódott rétegei; emlékezni kezd. S amíg fölér a Svábhegyre, teljesen bekeríti a mult, az elszállott évek visszahozhatatlan hangulata, mely elveszett és valaha annyira övé volt. Esteledik és érzi, hogy mindent végzetesen elhibázott, pontosan arra az ösvényre lépett, mely minden hajlamával ellentétes volt, amelyikre semmiesetre nem szabad lett volna lépnie. Számot kell vetnie magával, mindenről, ami történt. S a férfi, aki hosszú éveken át nevelte magát az önmérséklet erényére, pár óra alatt összeomlik, öngyilkos lesz, mert más módon semmit sem tehet többé jóvá.

Staud Géza könyve érdekes olvasmány, sőt sokkal több ennél. Az író kissé a leleplező mesterdetektív szerepét is vállalja: megkeresni a látszólag nyugodt, kiegyensúlyozott polgári életforma megett a tátongó szakadékokat és a lélek félelmesen kanyargó, veszélyes szerpentin-útjait. Kétféle élet van: egyik amelyik bennünk maradt mindörökre, bármit is teszünk ellene, a megszelídíthetetlen fenevad, ahogyan elképzeltük magunknak; a másik, melyet önmagunkra erőszakolunk, a lepelszerű, eltakaró. De néha jönnek órák, amikor le kell hullnia a lepelnek és ha ez sokáig késik, okvetlenül belehal az ember, mert a nagy megrázkódtatást, az élet hiábavalóságát nem lehet elviselni. Ennek a bírónak is ez a tragédiája, túlságosan soká fojtotta magában az igazit s egyszer okvetlenül ki kell robbannia, de ez a detonáció őt magát is levegőbe röpíti.

Az író módszerében nem nehéz fölfedezni a drámai látást. Az apró analízisek szinte dialogizálnak egymással. A szerkezet akaratlanul is a drámai összeütközések egymásután következő halmazát mutatja. De ez a tulajdonság pillanatra sem válik a regény kárára. *Staud Géza* biztos és avatott kézzel boncolja szét és állítja rendbe a lélek „szabadságának" szétfolyó és kacskaringós utakon bolygó alkatelemeit. Könyve mondanivalójánál, stílusánál és nemes arányérzékénél fogva, új regényeink élvonalába kerül és a bírálónak is nemcsak feladatot, hanem örvendetes élvezetet és hittel teljes megnyugvást, bizodalmat nyujt.

Gönczy Gábor.

HÁROM ELBESZÉLÉSKÖTET, (*Mariay Ödön: Örök nomád.* — *Szitnyai Zoltán: Milka.* Regény. Athenaeum kiadásai. — *Bónyi Adorján: Kis kocsi, nagy kocsi.* Regény. Singer és Wolfner kiadása.)

Újabb időben mind sűrűbben jelennek meg álruhás novellaskötetek. Mintha szégyen volna novellát írni s még inkább kiadni: a hajdan fejedelmi műfaj rangrejtve érkezik az olvasó elé. Hiba van ezen a téren, amit orvosolni kellene, de valahogy nem ilyen formában. Az olvasóközönség — állítólag — ma nem szereti a rövidebb lélekzetű írásokat, azért író és kiadó súlyos kilogrammokban méri elébe inyenc falatjait: a terjedelmes regényeket. Mit tegyen a szegény novella? Rejtőzni kénytelen. Pedig talán igazi lényének megmutatásával többet elérne, de hát nem akarja vállalni a kockázatot. Élni akar mindenáron.

Reményteljes élniakarás jelentkezik Mariay Ödön könyvében is s valóban, ezeknek a novelláknak minden joguk megvan az élethez. Az írásmesterség tiszteletreméltó eszközeivel megalkotott írások. Mariayban kétféle lelki motívum rétegeződik. Egyik keleti jelleg: az őshaza emlékképe, a puszta szeretete, a földdel és néppel való egybeolvadás. Másik a nyugati kultúra finomságainak, főleg zeneiségének átérzése. Mind a kettőt egy-

forma bensőséggel s életszerűen mutatja meg az olvasónak.

A címadó: Örök nomád. Szokatlan témát dolgoz fel, mégis közel hozza az olvasóhoz az író őszinte átélése. Kazay Ubul különös történetét olvassuk benne, akiben elevenen él az ázsiai mult emléke s küzd az idegen, elpuhító nyugati kultúrával. A mult világháború idején, mint hadifogoly, Ázsiában a rokonfajú kirgiz törzshöz kerül s a szabadulás után sem megy haza Magyarországba: a sátorlakó, primitív, nomád népnél marad örökre. Közöttük találja meg igazi otthonát, lelki nyugalmát, szerelmét. Ha volt is nálunk ehhez hasonló megtörtént eset idők folyamán, — kissé szokatlan ez a megoldás. Az író azonban sajátos írásmódjával irodalmilag elfogadhatóvá teszi. — Azonos lelki jelleget szolgál még többek között a Lóháton című jól sikerült elbeszélés is.

A másik irányt a Beethovenről, továbbá a Horatiusról szóló finom írások képviselik. Mindkettő kitűnő példája a kultúrált mult egyéni megjelenítésének novellaformában. A kétféle motívum összeegyeztetését látjuk az: Intzidensünk a bétsi muzsikussal című̈ben. Eleven humorával a kor lelkébe enged bepillantást s a női észjárást nagyszerűen érzékelteti, amit a korabeli helyesírással írt levélalak is elősegít. Még a rövidebb, jelentéktelenebb elbeszélések is helyes írói érzékről tanúskodnak. Finom líra vonul keresztül mindegyiken. Nem tolakszik, csak árnyal és kivételes jelleget ad Mariay novelláinak.

Szitnyai Zoltán sok népszerű szórakoztató és többé-kevésbbé értékes társadalmi regényei után, Milka c. művében komoly problémához nyúl. Az elszakított Felvidék magyar-szlovák-cseh nemzetiségének égető kérdéséhez. Nem eléggé mélyről fogja meg a témát, mindvégig könnyedén kezeli, a meseszövés érdekességét tartja szem előtt, nem a lelki hatást. Egy család keretén belül mutatja meg a nemzetiségi kérdést, melyben az apa szlovák, az anya magyar. Gyermekeik közül a lány egy véletlenül hozzájuk került magyar festőművész menyasszonya lesz, a fiú Prágában tanul, cseh befolyás alá kerül, gyűlöli a magyarokat. Vadregényes, hegyvidéki faluban játszódik le a derék, jóindulatú Kulka Anton erdőtanácsos családjának története. A cselekmény középpontjában Kátay festőművész áll, az ő szemszögéből látjuk a problémát kibontakozni, bár nem ő maga az elbeszélő. Az író van az események háta mögött, ő mutat be mindent: tájat, jellemet, cselekményt. Megismerjük Zmojnovicát, a szlovák falut, ahol együtt élnek magyarok, szlovákok, csehek. Természetesen nem a legjobb viszony alakul ki köztük: külön csoportra oszlanak fajilag, társadalmilag. Hatalmi érdek, hivatalos rang és szerelmi versengés szólnak bele ügyeikbe, amely végül is — az intrikus katasztrófája után, — kiegyenlítődik. Kátay Gábor és Kulka Stefán kibékülnek, jó sógorok lesznek.

A személyek közül csak a legfontosabbakat festette az író jellegzetes ecsetvonásokkal, bár ezek is meglehetős színtelenek; a többiek csak egykét árnyalást kaptak, még Stefan is. A bűnös Vojtechnek — a szerelmében elvakult bosszúállónak — lelki vívódása, elfogatása jól megírt részlete a regénynek. Szitnyai Zoltán könnyedén, biztosan vezeti a meseszövést, elevenen láttatja az eseményeket, tájait szemléltetően mutatja be, érezzük a rajtuk megülő levegőt. Ezek a tulajdonságok Milkájának is legkézzelfoghatóbb értékei.

Bónyi Adorján: Kis kocsi, nagy kocsi c. munkája szórakoztató regény a legigénytelenebb fajtából. Kiagyalt mai történet. Emberei dróton rángatott bábuk az író célja szerint. Ez a cél, a legmaibb mának bemutatásán kívül: a szórakoztatás, — tehát a meseszövés tarkaszálú és egymásbafonódott.

Arról van szó, hogy egy Londonban élő magyar lány, aki a Selfridge autóüzem tisztviselőnője (háború előtti évek idején, bár ezt az író nem említi) a gyár egyik legújabb, leg-

tökéletesebb kocsiján, öt évi távollét után, — hazaérkezik Pestre üzleti ügyben. A kitűnő Selfridge-t szállítja megrendelőjének, egy dunántúli földbirtokosnak. Így kerül a nagy kocsi a cselekménybe. A kis kocsi rozoga alkotmány, becéző nevén: Muki, a szóbanforgó földbirtokos fiáé, aki nem tudja, hogy apja új autót rendelt számára. A fiatal hölgy mai leánytípus, de az átlagnál értékesebb; a fiatalember szigorlatra készülő, komoly, derék fiú. Ő a királyfi, aki a szegény, de bájos Hamupipőkét feleségül veszi Ez az egyik szerelmes pár. A másik, vagyis a melléktéma: ügyes párbeszédekkel megírt szerelem, üzlet, tánc, ártatlan szélhámoskodás. Képviselői egy minden hájjal megkent ifjú hölgy és férfi. Ezek is egymásra találnak játékszabály szerint. A kétféle szál összebonyolódik az autóeladási ügylet és szerelmi érdek révén. Kis kocsi, nagy kocsi nem gördül hiába: mindenki megtalálja párját.

A mese tulajdonképpen elfogadható könnyebb fajsúlyú regény számára, de a kivitel híjján van minden igényességnek. Jellem és helyzet klisészerű s papíríze van minden szónak. Aki azonban szereti az ilyen stílusban írt könnyű, mai történetet s az élére állított mondanivalót: szórakozást találhat benne egy estére. Jó mulatást hozzá!

A regény háta mögött szerényen meghúzódik egy pár tárca-novella. Ez a szerénység illik ezekhez az írásokhoz: igénytelenek. Novellában körülbelül annyit érnek, mint regényben a Kis kocsi, nagy kocsi.

A tehetséges Bónyi Adorján ezzel a könyvével a tömegízlést szolgálja ki.

Debreczeny Lilla.

Nyilatkozat

A magyar protestáns egyházi tudományos életet figyelemmel kísérők előtt ismeretes Zoványi Jenőnek az a támadása, amelyet Révész Imre ellen „Új egyháztörténetírás" c. füzetében (Keresztény Magvető Füzetei 31. sz. Cluj-Kolozsvár, 1940.) intézett, ismeretes továbbá Révész Imrének az „Új egyháztörténetírás"-ra kibocsátott „Nyilatkozat"-ára (Protestáns Szemle 1940. 3. sz. 88—91. l.). Zoványi Jenő viszonválasza „Révész Imre válasza Révész Imrének Zoványi Jenőről" címmel (Keresztény Magvető 1940. 2. f. 68—75. l.); ugyancsak ismeretes, hogy e támadások ellenére Révész Imre — tárgyi bíráló megjegyzéseinek fenntartásával — Zoványi Jenő nagy tudományos érdemei mellett tett bizonyságot a Zoványi által a Theologiai Lexikon részére írt cikkek bírálatában, a cikkek ellen más oldalról történt támadással kapcsolatosan (Adalékok a következő című kiadvány előtörténetéhez: Zoványi Jenő cikkei a „Theologiai Lexikon" részére a magyarországi protestantizmus történetéről. Kézirat gyanánt, Budapest, 1940. címmel). Zoványi legutóbb megjelent „Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók" című füzetében (Budapest, 1943.) többek között Révész Imrével is foglalkozik és támadását ellene még hevesebben megismétli. A fentiek ismeretében úgy is, mint Révész tudóstársai, munkatársai és tanítványai, úgy is, mint a magyar protestáns tudományos élet munkásai, megállapítjuk a következőket:

1. Révész Imrét mindeddig olyan tudósnak ismertük meg és tartjuk, aki egyrészt mindig alázatosan elfogadja a tárgyias bírálatot és hajlandó annak érvei előtt meghajolva a maga megállapításait esetenként kiigazítani, másrészt pedig elfogadja és tiszteletben tartja az övétől eltérő vagy azzal ellenkező teológiát, illetőleg világnézetet valló tudósok tudományos eredményeit is.

2. Kifejezést adunk ama meggyőződésünknek, hogy Isten igéje, amely annak az Istennek szava, aki egyedüli Ura a történelemnek, a történettudományi értékelésben is hivatva van megadni a végső és döntő irányítást. Ennek alapján valljuk az evangéliumi történetszemlélet föltétlen létjogosultságát és ehhez ragaszkodunk. Ugyanakkor azonban tiltakozunk az ellen, hogy az evangéliumi történetszemléletet bárki is akár nyilt, akár rejtett egyházpolitikai vagy világi politikai tendenciákkal azonosnak igyekezzék feltüntetni.

3. Éppúgy elismerjük természetesen azt a jogot, hogy más álláspont vallói az evangéliumi történetszemlélettel ellentétes felfogásukat kifejtsék és azt előbbivel szembeállítsák. Teljes mértékben elítéljük azonban azt, hogyha ez a szembeállítás személyeskedő módon általában nem a minden tudományos és világnézeti meggyőződésnek kijáró tiszteletadással történik. Kifejezzük azt a reményünket, hogy a Zoványi Jenő e téren való példaadása protestáns egyházi tudományos életünkben nem fog követőkre találni.

1943. évi július hó 1-én.

Benedek Sándor s.k., *Bodonhelyi József* s. k., *Czeglédy Sándor* s. k., *Deák János* s. k., *Erdős Károly* s. k., *Esze Tamás* s. k., *Gönczy Lajos* s. k., *Harsányi András* s. k., *Imre Lajos* s. k., *Juhász István* s. k., *Kathona Géza* s. k., *Kállay Kálmán* s. k., *Makkai Sándor* s. k., *Maksay Albert* s. k., *Mátyás Ernő* s. k., *Nagy András* s. k., *Nagy Barna* s. k., *Nagy Géza* s. k., *Pap László* s. k., *báró Podmaniczky Pál* s. k., *Pongrácz József* s. k., *Prőhle Károly* s. k., *Soós Béla* s. k., *Sólyom Jenő* s. k., *Szabó Zoltán* s. k., *Tavaszy Sándor* s. k., *Tóth Endre* s. k., *Tóth Lajos* s. k., *Török István* s. k., *Varga Zsigmond* s. k., *Vasady Béla* s. k., *Wiczián Dezső* s. k., *Zsiros József* s. k.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

9

TARTALOM:

Zehery Lajos: **Az emberi eszmény erkölcsi alapelvei a kálvinizmus eszmekörében** ● Barankay Lajos: **Szenci Molnár Albert nevelői gondolatvilága** ● Debreczeny Lilla: **Emberszív** (vers) ● Maller Sándor: **Élő mult Patakon** ● **Könyvek és írók** (Czeglédy Sándor: **Imre Lajos Katechetikája** — Trombitás Dezső: **Bornemisza Péter életregénye**)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**

FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. SZEPTEMBER **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

CZEGLÉDY SÁNDOR: Imre Lajos Katechetikája — — 276
TROMBITÁS DEZSŐ: Bornemisza Péter életregénye — 280
G. L.: Józan Miklós: Aratás — — — — — — — — 282
TÓTH BÉLA: Új regények — — — — — — — — 282
HARSÁNYI ISTVÁN: Füsi József: Szárnyas farkasok — 287

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az emberi eszmény erkölcsi alapelvei a kálvinizmus eszmekörében

I. Fejtegetéseimben azoknak az egyetemes elveknek a körvonalait igyekszem meghatározni, amelyek szerint az erkölcsi törvény értelmében az emberi eszményt meg kell valósítani.

A feladat kitűzése a vizsgálódások körére és módszerére vonatkozó előzetes megállapítást tesz szükségessé.

Az emberi eszmény megvalósítása olyan életelveknek, az emberi cselekvésre vonatkozó olyan egyetemes normáknak a megállapítását jelenti, amelyek szerint kell megnyilvánulnia az ember érzületének és cselekvésének. Az emberi cselekvés megnyilvánulása számok rendszerében ki sem fejezhető, viszont ugyanaz az életeszmény is számtalan cselekvés-megnyilvánulást szab meg a szerint, hogy minő természetű emberi cselekményről van szó. Beszélhetünk pl. a kálvinista életeszmény követéséről a tudomány művelésében, az irodalomban, a művészetben, a sajtóban, a gazdálkodásban, a szórakozásban s az emberi életnyilvánulásoknak ezekben a különböző irányaiban az erkölcsi életeszmény követése az illető életnyilvánulások természetének megfelelően más és más konkrét emberi cselekvést szab meg. A cselekvést megszabó normák azonban visszavezethetők egészen általános, egészen egyetemes elvekre, amelyek átfogják az ember egész egyéniségét s összefoglalóan meghatározzák azt az *életeszményt*, amely mint egységes világnézet megfelelő módon kifejezésre jut az ember minden életnyilvánulásában. Ezt az életeszményt — most említett egyetemességének megfelelően — az emberi élet viszonylatainak legáltalánosabb, legegyetemesebb felfogása alapján lehet meghatározni. Erre a legáltalánosabb egyetemességre törekszem tehát fejtegetéseimben. Ezt pedig azáltal lehet elérni, ha az emberi minőséget, az emberi rendeltetést azokban a legáltalánosabb viszonylatokban teszem vizsgálódás tárgyává, amelyekbe az ember, éppen emberi minőségénél és emberi rendeltetésénél fogva kerül.

II. Az embert a teremtő Isten meghatározott célok szolgálatára rendelte; ezek a célok szabják meg az ember rendeltetését. Ezeknek a céloknak a foglalata az Isten akaratának a szolgálata. Ennek a felséges küldetésnek a szolgálata érdekében az ember különböző viszonylatokba kerül mindenekelőtt Istennel, a környező világgal, embertársaival és önmagával. E viszonylatok folyamán különböző vonatkozások állanak elő az ember életében, kapcsolatok, összeköttetések keletkeznek, természetesen mindig az emberi rendeltetés egyetemes céljainak betöltése érdekében. A célok szolgálata cselekményekben jut gyakorlati megvalósulásra, mert hiszen az élet konkrét működése akaratelhatározásban, az eltökélt

akaratnak megfelelő tevékenységben és a tevékenység hatásában, következményeiben, az eredményben jut, mint cselekmény kifejezésre. Ha már most az emberi cselekményt az ember egyetemes rendeltetésének szolgálata szempontjából a legáltalánosabb szemléletben tekintjük, akkor azt kell megállapítani, hogy az emberi cselekmények az ember egyetemes rendeltetésének, — vagyis az Isten akaratának — szolgálata szemszögéből három nagy csoportba illeszkednek bele. Az első csoportba tartoznak azok a cselekmények, amelyek megfelelnek az emberi rendeltetésnek, tehát az emberminőség eszményének. A megfelelőségnek ismét vannak fokozatai. Ebben a körben vannak olyan cselekmények, amelyek általában alkalmasak az emberminőségből folyó egyetemes célok szolgálatára. Vannak viszont olyan cselekmények, amelyek egyenesen szükségesek ezeknek a céloknak a megvalósulásához. Jellegük szerint ezek a cselekmények nem különböznek egymástól, de az említett fokozati különbségnek gyakorlati jelentősége van. — A második csoportba azok a cselekmények tartoznak, amelyek ellentétben állanak az ember rendeltetése által meghatározott célokkal. Ezek között a cselekmények között is mutatkozik bizonyos fokozati különbség. Vannak ugyanis az ebbe a körbe tartozó cselekmények között olyanok, amelyek veszélyeztetik az emberi rendeltetésként jelentkező isteni akarat megvalósulását; vannak továbbá olyanok, amelyek már határozott sérelmet jelentenek ebből a szempontból s ez utóbbiak közt lehetnek olyanok, amelyek egyenesen megsemmisítik azokat a javakat, azokat az értékeket, amelyek az isteni akarat szolgálatának eszközei. Jellegükre nézve azonban ezek a cselekmények mind megegyeznek abban, hogy szembehelyezkednek az Istentől meghatározott emberi rendeltetés eszményével. — A harmadik csoportba az úgynevezett közömbös cselekmények tartoznak. Közömbösségük abban áll, hogy nem állanak ellentétben az egyetemes emberi célok szolgálatával, azok előmozdítása szempontjából azonban nincs is jelentőségük.

A cselekményeknek említett három csoportja tekintetében különböző életszabályt szab meg az emberre vonatkozóan az isteni tartalomként jelentkező emberminőség. Ez az életszabály ekképen hangzik: Az emberi eszménynek megfelelő, az ember egyetemes céljainak szolgálata szempontjából szükséges és arra alkalmas cselekményeket — mindazokban a viszonylatokban, amelyekben az említett szükségesség, illetőleg alkalmatosság előáll — véghez kell vinni. Az isteni akarat megvalósításának útjában álló, ebből a szempontból tehát veszélyt vagy sérelmet jelentő cselekményeket nem szabad véghezvinni. A közömbös cselekmények tekintetében az életszabály is közömbösen viselkedik.

Az emberminőség legáltalánosabb elemeire vonatkozó vizsgálódás elvezetett arra a megállapításra, hogy bizonyos cselekményeket az isteni örök rendelésnél fogva véghez kell vinni, bizonyos cselekményektől pedig ugyancsak az isteni örök rendelésnél fogva tartózkodni kell. Ennek a legáltalánosabb elemezésnek fogalmi eredménye az *érték* és a *kötelesség*. Azok a cselekmények,

amelyek a végigvezetett elemzés eredménye szerint az isteni akarat szolgálatára vonatkoznak, az egyetemes emberi eszmény szempontjából értékesek, azok pedig, amelyek ezzel ellentétben állanak, értéktelenek. Az értékes cselekmények véghezvitele — legáltalánosabb meghatározásban: az isteni akaratként jelentkező emberi eszmény szolgálata — ebből a szempontból értékes cselekedetekkel: *kötelesség*. Az isteni akaratként jelentkező emberi eszménnyel ellentétben álló értéktelen cselekményektől való tartózkodás ugyancsak *kötelesség*. A kötelesség fogalma az utóbb említett vonatkozásban: a kötelességellenes cselekmények elkövetésére tekintettel magában foglalja a *bűn* fogalmát is. Az emberi eszmény szempontjából az említett értelemben értéktelen cselekmények elkövetése ugyanis *bűn*.

Az isteni akaratot magában foglaló örök emberi eszményre vonatkozó vizsgálódások alapján megállapítható alapkategóriák: az értékes és káros cselekedetek, a kötelesség és a bűn az embernek Istenhez és önmagához való viszonylata alapján állanak elő. Ebből a viszonylatból származó vonatkozások: egyfelől az isteni igény arra, hogy az ember — Istentől kapott rendeltetésének betöltése érdekében — valóban teljesítse Isten akaratát, szolgáljon tehát az Istennek, egyfelől az isteni akaratnak megfelelő cselekedetek kötelességszerű elvégzésével, másfelől a bűnös cselekedetektől való tartózkodással. Így jelentkezik tehát az Isten és az ember örök viszonylatában mint az isteni küldetés legegyetemesebb tartalma: az igény és a szolgálat. *Isteni* igény arra, hogy az Istentől az Ő képének hasonlatosságára teremtett ember minden cselekedetével igyekezzék valóban isteni életet élni; *emberi* kötelesség arra, hogy az ember Istentől kapott életével valóban Istent szolgálja.

Az életviszonylatokból a viszonylatban állók tekintetében előálló vonatkozásoknak rendszerint a kölcsönösség a jellemzője. Vagyis annak, akit a viszonylat alapján kötelesség terhel, egyben igénye van arra, hogy a viszonylatban álló másik személy az ő kötelességének teljesítését el is fogadja; viszont az, aki a viszonylat folytán igényt tarthat a másik személy kötelességének teljesítésére, viszont köteles is az igénynek megfelelő szolgálat elfogadására.

Az életviszonylatokból származó vonatkozásoknak ez az egyetemes kölcsönössége az Isten és az ember viszonylatában a viszonylat isteni természetének megfelelő fenséggel jelentkezik, mégpedig nem is egy, hanem két irányban. Isten ugyanis az Ő isteni felségével valóban elfogadja az ember szolgálatát s azt úgy tekinti, mint az Ő akaratának teljesítését. Az ember pedig isteni rendeltetésénél fogva nemcsak köteles az isteni akarat szolgálatára, hanem neki erre, mint az emberi lét legfelségesebb érvényrejuttatására, igénye is van. Az emberi életeszménynek magasztossága és isteni eredete éppen ebben a vonatkozásban jut a legfelségesebben kifejezésre.

III. Az ember, isteni rendeltetésénél fogva, nem csupán Is-

tennel és önmagával kerül kapcsolatba, hanem embertársaival is. Ez is szükségképeni következménye az isteni rendeltetésnek, mert az ember önmagában nem tudná megvalósítani azokat a célokat, amelyeket isteni rendeltetése határozott meg. A szükségszerű emberi társulás hozza létre az emberi közületeket, amelyeknek létrejövetele az általános emberminőségből folyik, kibontakozásuk és tartalmuk minősége azonban már az emberi fejlődés függvénye.

A közületek létrejövetele természetesen bonyolódottabbá teszi az emberi életviszonylatokat, mert a közületek előállása folytán ahhoz a viszonylathoz, amely az általános emberminőség alapján az Isten és az ember között áll fenn, úgyszintén ahhoz a viszonylathoz, amelyben az ember önmagával szemben áll, hozzájárulnak azok a viszonylatok, amelyek az ember és a közület, illetőleg a közületek között jönnek létre. Ez a kapcsolat is kétféle általános vonatkozásban jelentkezik. Viszony, kapcsolat áll fenn ugyanis egyfelől az egyén és a közösség, mint egész, mint szervezet között, másfelől a közösséget alkotó egyes emberek között. Ha az egyén és a közösség viszonyát külsőleg tekintjük, akkor mindenekfelett azt lehet megállapítani, hogy az emberek nem egyenlők, közöttük sokféle különbség van. Ebből a tényből szinte természetszerűen következik a törekvés az emberek közötti különbségek eloszlatására. A különbözőségből következik azonban a közös törekvés is az együttműködésre, az emberi célok szolgálata érdekében a különböző erők összetétele, végeredményben az a tudatos felismerés, hogy az ember — isteni rendeltetésének megfelelően — lényegének kifejtését csak szervezett közösségben érheti el. Az az emberi erőkifejtés, amely az isteni rendeltetésnek megfelelően az emberi eszmény megvalósításának eszköze és módja, emberi cselekményeknek tervszerű és rendszeres foglalata: a munka. A munka tehát egyéni vonatkozásban az emberi minőség kifejezése, az egyén és a közösség viszonylatában pedig a közösség létének, fennmaradásának és fejlődésének eszköze. Minthogy pedig a közösség isteni rendelésen alapuló szervezete az emberminőségből folyó egyetemes célok szolgálatának, a munka az egyetemes emberi eszmény érvényesülésének természetes alapja.

Az egyén és a közösség viszonylatából származó alapvonatkozások ekképen természetszerűen a munkához kapcsolódnak. Az egyén és a közösség viszonya ebben a vonatkozásban is az életviszonylatok általános keretében jelentkezik. Az egyén és a közösség viszonyából tehát az egyénre nézve az a kötelesség származik, hogy erőinek, képességeinek és helyzetének megfelelően résztvegyen a közösség céljait szolgáló, az isteni rendelésnek megfelelően az egyetemes emberi eszmény megvalósítására irányuló, egyben az ő emberi lényegét is kifejezésre juttató munkában, a közösség pedig a közte és az egyén között létrejött viszonyánál fogva igényt szerez ennek a munkának a megkövetelésére. Az életviszonylatból származó vonatkozások kölcsönössége az egyén és a közösség viszonyában ennek a viszonynak természetéhez képest jelentkezik. Az egyén szolgálatával, mint kötelességteljesítéssel

szemben, annak kölcsönhatásaként ott áll az egyén igénye arra, hogy a közösség biztosítsa számára az egyetemes emberi eszménynek megfelelő azt a helyzetet, hogy ő valóban munkálkodhassék, valóban szolgálhasson, s ezáltal hozzájárulhasson a közösség céljainak előmozdítása útján az egyetemes emberi célok megvalósításához, a mellett egyéniségének értékei alapján érvényre juttathassa saját emberi lényegét. A közösségnek a szolgálat megkövetelésére irányuló igénye viszont ugyancsak kötelességgel párosul, jelesül azzal a kötelességgel, hogy a közösség akképen állapítsa meg szervezetét s a szervezet keretében akképen rendezze az emberi életnyilvánulásokat, hogy az emberminőséget érvényrejuttató és az egyetemes emberi eszményt szolgáló munka végzése valóban lehetővé is váljék. Az egyén és a közösség viszonyában az ebből származó vonatkozások kölcsönössége még azáltal is fokozódik s ezáltal még eszményibbé válik, hogy az egyén közreműködésének, munkájának érvényesülnie kell a közösség szervezetének és életrendjének meghatározásában is, az tehát, hogy a közösség életrendjében az egyén szolgálata a közösség igényéhez képest az egyetemes emberi eszménynek megfelelően valóra válhasson, végső eredményben maguktól a közösséget alkotó egyénektől függ. Ebben jut eszményi beteljesedésre az igény és a szolgálat egyetemes célú összhangja.

A munka, mint az egyén és a közösség viszonylatából származó alapvonatkozások összefoglalása, éppúgy egyetemes, általános kategória, mint amilyen egyetemesek és általánosak azok a viszonylatok, amelyekben az isteni rendeltetésű emberi eszmény érvényesülését vizsgálat tárgyává tettük. Az ember, Istentől kapott rendeltetésének betöltése érdekében a közületek egész sorával kerül élete folyamán kapcsolatba. Ezek között a kötelékek között csak a legalapvetőbbek: a család, az egyház, a társadalom, az állam. Ezeken felül számos olyan közösség van, amely belekapcsolódik az egyén életébe és amely szintén kötelességeket és jogokat teremt, szolgálatot és igényt hív életre.

Az Isten rendelése az emberi közösségek tekintetében is értékelő erővel jelentkezik; amiképen ugyanis az egyes emberi cselekmények is értékelés alá esnek abból a szempontból, hogy milyen viszonyban állanak az isteni akarat szolgálatával, úgy a közösségek közül is csak azokat lehet az egyetemes emberi eszmény szempontjából az isteni rendeltetésű emberminőségből származóknak tekinteni, amelyek az Isten akaratának szolgálatára vannak hivatva. Az az emberi munka, amelyről azt állapítottuk meg, hogy az emberi eszmény megvalósításának eszköze, átfogja egyfelől az ember minden életnyilvánulását, másfelől felöleli a közösség létének, fennmaradásának és fejlődésének egész szövedékét. Ebben az egyetemes, általános fogalmi alkalmazásban munka az Isten és az ember viszonylatában a hit alázatos és bátor megvallása, a családi élet körében a szülői gondviselés és a gyermeki szeretet megnyilatkozása, a társadalom életében a gyámolításra szorulók jótékony támogatása, az állami életben az erkölcs parancsát, az embe-

riesség követelményét és az igazság eszméjét kifejező jogszabály alkotása. Mindaz tehát, ami a munka tekintetében a kötelesség és a jog, az igény és a szolgálat eszmekörében az emberi eszmény elemzése alapján megállapítást nyert, egyképen vonatkozik mindarra az egyéni és közösségi erőkifejtésre, amely a megállapított értelemben az emberi lényeg érvényrejuttatásának körébe tartozik.

IV. A teremtő Isten örök rendeléséből kiindulva, az egyetemes emberi eszmény körében végzett általános elemzések útján eljutottunk azokra a megállapításokra, amelyek szerint az igény és a szolgálat az Isten és az ember viszonylatában, valamint az egyén és a közösség kapcsolataiban érvényre jut. Meg kell még keresnünk azt az összefogó elvet, amely az igény és a szolgálat tartalmát a kálvinizmus eszmekörében meghatározza.

Abból a tételből indulunk ki, hogy Isten rendelése az embert szolgálatra kötelezi az Isten akaratának megvalósítása érdekében. Ebből a rendelésből származik a szolgálat és az igény. Az isteni rendelésből származó vonatkozások kölcsönösségénél fogva mind a szolgálat, mind az igény tartalmát a kötelességteljesítés fogja egybe, amely valaminek a teljesítését, valaminek a megtevését vagy valamitől való tartózkodást parancsolja. A kötelesség teljesítése, illetőleg a kötelesség elmulasztása javára, illetőleg terhére esik annak, akit a kötelesség terhel; a kötelesség teljesítéseképen vagy a kötelesség elmulasztásaképen jelentkező cselekményt vagy magatartást a kötelességgel terhelt ember minősége folyományának, egyénisége megnyilatkozásának tekintjük; a kötelességgel terhelt ember tehát azért, amit neki a kötelesség parancsol, felelős. A *felelősség* az az átfogó, egyetemes elv, amely nézetem szerint a kálvinizmus eszmekörében az igény és a szolgálat tartalmát meghatározza.

Azáltal, hogy az egyetemes emberi eszmény vizsgálata alapján vonatkozásokat állapítottunk meg az Isten és az ember, az egyén és a közösség között, úgyszintén az ember és saját egyéniségének megnyilatkozásai között, megvan adva az az út is, amelyet tovább követve feleletet kaphatunk a felelősség eszmekörében felmerülő további kérdésekre.

Az első kérdés az, hogy kivel szemben felelős az, akit kötelesség terhel.

Mindenekelőtt önmagával szemben. Az ember önmagában hordozza a legmagasztosabb, a legegyetemesebb, a legszigorúbb erkölcsi törvényt. Ez az erkölcsi törvény úgy él és úgy hat bennünk, mint az Isten közvetlen, egyetemes parancsa. Ez a törvény az isteni rendelésen alapuló legmagasabbrendű erkölcsi világrend mérlegére helyezi minden cselekedetünket, még pedig nemcsak annak a külső világban jelentkező folyamatát, hanem az ember belső világába zárt érzületi elemeit is. Ezért van az, hogy hiába felelhetnek meg cselekedeteink a külső világban végbemenő emberi cselekedetek zsinórmértékét megszabó életnormáknak: a jog rendelkezéseinek, a társadalom szabályának; ha a cselekvés alapjául szolgáló érzület ellentétben áll az erkölcsi világrend isteni törvé-

nyével, bekövetkezik önmagunk lelkületében a felelősségrevonás, a legszigorúbb, egyben azonban a legpártatlanabb bíró: a *lelkiismeret* által. Gyakorlati kihatású életparancs ebből a megállapításból kifolyóan az, hogy az igény és a szolgálat szintéziseként jelentkező kötelességteljesítés akkor felel meg az isteni rendelésen alapuló erkölcsi törvény parancsainak, ha a lelkiismereti felelősségrevonás ezt az összhagot kétségtelenül megállapítja.

Felelősség terhel mindenkit azzal a közösséggel szemben, amelyhez tartozik. Tekintve pedig azt, hogy az ember mindenekelőtt az emberiségnek tagja, embertársainkkal szemben akkor is felelősséggel tartozunk cselekedeteinkért, ha hozzájuk az általános emberminőségen felül semmi más különösebb kötelék nem is fűz bennünket. Ebből a felelősségből folyó gyakorlati következmény a keresztyén erkölcs legegyetemesebb életparancsa: az emberbaráti szeretet. A felelősség követelménye közvetlenül abban az isteni rendelésben ölt gyakorlati alakot, hogy: amit nem kívánsz magadnak, te se tedd embertársadnak. Az embertársainkkal szemben fennálló felelősség határozza meg azokat a normákat, amelyek mások javainak, életérdekeinek tiszteletben tartására kötelezik bennünket; ezek az erkölcsi parancsok jelennek meg a jogi szabályozás körében a magánjognak és a büntetőjognak azokban a tételes szabályaiban, amelyek erkölcsi alapra helyezik a mindennapi élet viszonyainak rendjét s amelyek megvédik az egyént és a közösséget a jogtalan cselekményekkel és bűntettesekkel szemben. Ezeken az erkölcsi parancsokon alapul annak z egyetemes jogelvnek az érvényessége is, amely szerint a jogszabály nemtudásával senki sem mentheti magát, mert minden kötelesség-ellenességgel szemben ott áll ezekben az egyetemes erkölcsi parancsokban kifejezésre jutó s az emberbaráti szeretettől áthatott felelősség, mely megszabja a szabadnak, a tilosnak és a kell-nek a körét, tekintet nélkül arra, hogy a jogszabály rendelkezik-e s tekintet nélkül arra, hogy a felelősséggel tartozó s kötelességet sértő egyén tud-e jogszabály rendezéséről. Az embertársakkal szemben fennálló felelősség gyakorlati vetületéből, az emberbaráti szeretetből természetszerűen folyik egy magasabbrendű erkölcsi parancs: a hazaszeretet, még pedig annálfogva, hogy az emberiség nemzetek szerint alkot szorosabb emberi közösségeket s az emberiség élete nemzeti közösségekben megy végbe. A hazaszeretet ekképen, — mint az emberi eszményből folyó legmagasabbrendű erkölcsi életelv —, szükségszerű következménye az emberminőségből származó, igényt és szolgálatot egybefoglaló kötelességrendszernek.

A közösség és az egyén között fennálló viszony az igény és a szolgálat eszmekörében kötelességeket teremt, gyakorlati megnyilvánulásban: tennivalókat jelent a közösség számára is, a közösséget alkotó egyesek számára is. A közösség életének meghatározott rendje — annak biztosítása érdekében, hogy az egyesek közreműködése valóban eredményes is legyen, hogy tehát a közösség céljai emberi viszonylatokban valóban meg is valósulhassanak — megszabja az egyesek kötelességének körét. Így állanak elő

a családi kötelességek, s a felelősségnek nem írott erkölcsi, vagy szokás útján kialakult, avagy írásbafoglalt jogi szabályokkal intézményesen meghatározott szabályozása útján az egyes élethivatáskörök.

A lelkiismereti felelősség és a közösségi felelősség voltaképen közvetett megnyilvánulása annak a mindent magában foglaló legteljesebb felelősségnek, amellyel az ember, isteni rendeltetésénél és emberminőségénél fogva Istennek tartozik. Az emberi lét Istentől származik s mindennek, ami az ember életére vonatkozik, avagy azzal kapcsolatos, teremtője, végső oka Isten. Maga az emberi élet Isten megbízása az emberi életeszmény betöltésére, az ember tehát felelős Istennek minden gondolatáért, minden érzéséért, minden cselekedetéért arra nézve, hogy élete minden pillanatában milyen viszonyban van Isten akaratával.

Ez az egyetemes megállapítás elvezet a felelősség eszmekörében felmerülő másik kérdéshez, ahhoz nevezetesen, hogy miért tartozik az ember felelősséggel. Felelős az ember minden viszonylatában azért, ami az adott viszonylatban kötelessége. Az embert terhelő kötelességek körét azok a tennivalók töltik ki, amelyeknek általa való elvégzésére az ember adott viszonylatában, tehát önmagával, családjával, hivatásával szemben, egyházával szemben, a társadalommal szemben, a nemzetével, hazájával, az emberiséggel szemben, az illető kötelékek céljainak szolgálata érdekében szükség van. A kötelességszerű cselekvés tehát valaminő vonatkozásban mindig *értékes*. A kötelesség tárgya, tehát az, amiért az ember felelősséggel tartozik, az isteni akarat érvényesülésének rendszerében *érték*. Érték pedig azért, mert végső eredményben az Istentől származik, az Isten által teremtett világra és ennek a világnak középpontjába állított emberre vonatkozik, az Istent és az isteni akaratot szolgáló ember viszonylatát határozza meg. Ezt a viszonyt pedig az isteni kinyilatkoztatás akképen jellemzi, hogy azt a *szeretet* tölti ki.

V. Azokat az egyetemes elveket igyekeztem meghatározni, amelyek szerint az ember eszméjét Isten rendelése értelmében meg kell valósítani. Az isteni rendelés és az emberi eszmény végső elemeinek vizsgálata alapján ezeket az elveket az igény és a szolgálat eszmekörét egységbe foglaló *kötelességteljesítésben*, a kötelesség erkölcsi tartalmát meghatározó *felelősségben*, végső elemzésben pedig minden erkölcsi életelv legmagasabbrendű foglalatában, az *isteni örök szeretetben* vélem megtalálni.

Zehery Lajos

Szenci Molnár Albert nevelői gondolatvilága

A 17. század első felének pedagógiai gondolkodása — akárcsak a 16.-é, — még jórészt a humanizmus jegyében áll. A nevelés eszményképe az olyan ember, akinek egész egyénisége a klasszikus művelődés talajából nőtt ugyan ki, de a sajátos magyar vallási életforma és a továbbfejlődő európai korszellem követelményeinek engedve — két feltűnő vonással színezetten jelenik meg a köztevékenység porondján. Az első a *minél fejlettebb szónoki készség*, a másik — ennek szerencsés kiegészítője, a sujtásokkal túlterhelt *pompázkodásnak a kedvelése* beszédben, magatartásban, szokásokban és művészetekben.

A katolikusok részéről megindított vallási harc régi hatalmuk és befolyásuk visszanyerésére s a protestánsok részéről vállalt küzdelem eddig elért eredményeik fenntartására — szellemi téren hitviták és hitvédő iratok alakjában folyik. Ez pedig szükségessé teszi a szónoki képességnek minél magasabb fokra emelését, mert a győzelem tapasztalat szerint ahhoz szegődik, aki a mérkőzésben jobban tudja forgatni a szellem fegyvereit, a szavakat és gondolatokat. Másrészt útnak indul Nyugatról s az építőművészet útján hozzánk is eljut a *barokk ízlés*, amelynek főjellegzetessége a díszítések gazdag halmozása. Ez az ízlés egyidejűleg átmegy a közéletbe s mi sem természetesebb, minthogy szívesen látott alakítója lesz a hitvitázó beszédeknek, hiszen a szónoklatnak mindig hatásos eszköze volt a kifejezés dísze.

A felekezeti hitvitáktól megkövetelt s a barokk ízléstől megtermékenyített szónoki készség kiemelkedő szerepe — mint a magyar valláspolitikai életnek sajátos formája — azután a tiszta humanista iskolázást és nevelői gondolkodást is átfesti. Ennek eredményeként nem annyira a latin beszéd tartalmi magva, mint inkább formai kerete, a szónoki készség fogásaira kioktató *retorika* lesz a tanítás legkiemelkedőbb tárgya. S bár ez a tanítás klasszikus gondolatkörben mozog, latin nyelven történik s az anyanyelvnek továbbra is csak kisegítő szerepet juttat, a logikai és lélektani összefüggések csatornáin keresztül a magyar irodalmi beszédkészséget is hatalmasan fejleszti. Ezt a tapasztalati igazságot legfényesebben igazolják Pázmánynak, valamint katolikus és protestáns kortársainak nemcsak nyers erőtől duzzadó, hanem ünnepélyes pátosszal is telített hitvitázó s egyéb vallási iratai. Ugyanígy a magyar irodalmi beszédkészségnek csakis ebből a megtermékenyített talajából nőhetett ki a század második felében Zrínyi és Gyöngyösi költői nyelve is.

Ennek a sajátosan átszínezett német-magyar humanista nevelői gondolkodásnak első kiemelkedő képviselője nálunk a 17. század kezdő évtizedeiben Szenci Molnár Albert, akit eddig peda-

gógiai szemszögből alig méltattak figyelemre. Pedig gondoljunk csak nagy szótárára, amely magyar részének nyelvművelő hatásával az iskolázás terén már magasabb nemzeti igények kielégítését is célozza. De vannak egyéb bizonyítékaink is. Bár élete nagy részét hazájától távol tölti, mégis *Syllecta Scholastica* címen egybefoglalt s nagyrészt német humanisták tanulmányait tartalmazó pedagógiai gyűjteményével jelentékenyen befolyásolja a korabeli protestáns magyar iskolázást. A gyüjtemény legterjedelmesebb dolgozata az „Institutio Juventutis in Paedagogiis illustribus inferioris Palatinatus" (Az ifjúság nevelése az alsó Palatinatus kiváló iskoláiban). Ez a latin nyelvű összefoglalás a Sturm-féle iskolarendszer módosított, haladottabb formáját igyekszik népszerűsíteni hazánkban.

Már az egyes cikkek összeválogatása is jelzi Szenci Molnár nevelői gondolkodásának irányvonalát. Meglátjuk belőlük, melyek a nevelésnek azok az általános vagy részleges kérdései, amelyek foglalkoztatják s amelyeket gyakorlati tekintetben legfontosabbaknak tart. Az első hat értekezés együttvéve 44 oldalt foglal el az utolsóként következő *Institutio Juventutis* 63 oldalnyi terjedelmével szemben. Sorrendben a legelső Bilstenius Jánostól, egy kevéssé ismert humanistától „Az egyházra és az államra különösen üdvös újszellemű iskola alapításmódja". A második egy szintén csekélyebb jelentőségű szerzőnek, Zepperius Vilmosnak a műve „A nemzeti vagy anyanyelvű iskolákról" (scholae vernaculae), amelyek — mint a cím folytatólagosan jelzi — a szellem gazdagabb kimüvelésére készítenek elő. A harmadik az V. század elején élt „isteni" Hieronymusnak Laeta-hoz intézett levele a leányok neveléséről, voltaképen a középkori apácanevelés kódexe, teljesen elüt a többi cikk újításra törő szellemétől. A negyedik a leghíresebb német humanisták egyikének, Agricola Rudolfnak 1484-ben Heidelbergben írt levele „A tanulmányozás módjáról" a német humanista nevelés alapvetése. Az ötödik Mosellanus Péternek a 16. század elejéről való értekezése „A tanulmányokra fordítandó időről". Hatodik a Magyarországon is járt Frischlinius Nicodemus-nak 1584-ben írt kis műve „A gyermekek tanításmódjáról 6—7 éves koruktól kezdve 14 éves korukig, úgyhogy a gyermek két vagy három hazai nyelven s latinul is megtanuljon helyesen beszélni és írni, a görögöt középszerűen értse, a dialektika és retorika elemeit írás közben képes legyen alkalmazni". Végül az utolsó az említett Sturm-féle rendszeren alapuló ismertetés a 17. század elejéről, amely azonban Szenci Molnár halála után is többször megjelent, világos bizonyságaként annak a népszerűségnek, amelyet szakkörökben mindenütt élvezett.[1]

[1] Az általam használt példány a heidelbergi egyetem könyvtárában található, kiadási helye és éve: Nürnberg 1644. — Tehát a Szenci Molnár halála utáni időből való s egybe van kötve a szerző nagy szótárának Majna-Frankfurtban egy évvel utóbb megjelent, ugyancsak posthumus kiadásával. (Syllecta Scholastica, collectore Alb. Molnár. 7 pädagogische Abhandlungen. Norib. 1644. 8° Angeb. an: Molnár (A) Lexicon lat.-gr.-ungaricum, Franc. 1645.)

Tartalmi tekintetben tehát a humanisztikus nevelést tárgyalja a 7 közül 5, mégpedig 1 a szervezés, 2 a módszer, 1 rövidebben, 1 pedig hosszasabban és rendszeresen a gyakorlati iskolázás menetéről szól. Az elméleti alapvetés mellett megtaláljuk az intézményes forma rajzát. S ha az elmélet nem is, de a gyakorlati tervezet már különböző mértékben foglalkozik az anyanyelvi tanítás kérdésével.

Az *Institutio Juventutis* a XXIII. fejezetében a mennyiségtan tanításáról szól. A 3 felső osztály számára írja elő ezt a tárgyat s arra utasítja a tanárokat, hogy ne latinul, hanem *németül* (vagyis az anyanyelven) tanítsák; ha pedig mégis akármilyen fajta nehézség merülne fel, távol kell tartani a növendéket ettől a tanulmánytól, nehogy esetleg a hosszadalmasabb vagy bonyolultabb tárgyalás más szükségesebb tanulmányokban akadályozza. Tehát az anyanyelv használata itt még nem öncél, csak a könnyebb megértetés eszköze. Viszont Frischlinius a latinon kívül két vagy három hazai nyelvnek szóban és írásban való ismeretét is megkívánja a növendéktől. Bár humanista, teljesen alkalmazkodni akar a gyakorlati élet követelményeihez. A németújvári Batthyányi-család ifjú sarjához, Ferenchez — Magyarország népességi viszonyainak ismeretében írja pedagógiai utasításait. Közelebbről azonban nem tér ki erre a kérdésre s csak a latin nyelv tanításáról beszél részletesen. Bizonyára a korabeli magyar élettel való vonatkozása s általában az anyanyelv jelentőségének érintése miatt veszi fel Szenci Molnár a gyüjteményébe.

Hogy ez a gondolat erősen foglalkoztatja, annak közvetlen bizonyítéka a Zepperius-féle kis értekezés a *nemzeti iskoláról.* Ennek a gyüjteménybe történt felvételét, tekintettel szerzőjének jelentéktelenségére, csakis a tárggyal tudjuk megokolni. Valószínű ezzel szemben, hogy a Hieronymus-féle levelet a leánynevelésről csak a teljesség kedvéért adja ki Molnár. A gyakorlati nevelés főbb kérdései közül ez sem hiányozhat s úgy látszik, Hieronymusénál jobb csengésű nevet s a témában újszerűbb feldolgozást úgysem tudna találni. Maga a nőnevelés problémája közelebbről, az intézményes berendezkedés nézőpontjából — még sem Molnárt, sem a kort nem érdekli.

Végeredményben tehát — ha a Syllecta egyes cikkeinek *csak a tárgyát* tekintjük is — megállapíthatjuk, hogy Szenci Molnár pedagógiai gondolatkörét a humanizmus mellett már a nemzeti eszme is foglalkoztatja, természetesen a kezdet kezdeti formájában, s ami érdemeset idevonatkozólag német tanulmányai során talál, azt — minden bizonnyal a gondolat terjesztése és meggyökereztetése céljából ki is adja. Egészen bizonyos, hogy Molnár mint a Sturm-féle iskolának volt tanítványa nem tagadhatja meg magát, ezért is emeli annak rendszerét jelentőségéhez mérten terjedelmileg is — kiadványa középpontjává. Viszont az is kétségtelen, hogy magyar érzése fínom ösztönével már felismeri a hazai nyelv jelentőségét általában a köznevelésben s alkalmazásának

szükségességét az alsófokú iskolázásban. A kor uralkodó eszményképe: az egyetemes ember absztrakcióvá halványuló vonásai mellett már látja az ízig-vérig eleven magyart. Nem rajta múlik, hogy korának magyarsága ennek a kis gyüjteménynek csak humanisztikus vonatkozásait méltatja figyelemre.

*

Az *Institutio Juventutis* egyebekben is tanulságos. Közelebbi vizsgálata igazolja, hogy az a kép, amelyet eddigi neveléstörténetünk Szenci Molnár szerepéről alkotott, helyesbítésre és kiegészítésre szorul.

Finánczy közlése nyomán (A renaissancekori nevelés története, Bpest, 1919. 236. l.) köztudattá vált az a nézet, hogy Szenci Molnár a *Syllecta* vonatkozó részében, vagyis a kérdéses *Institutio Juventutis*-ban „a Sturm-féle tanulmányi rendet mint palatinátusit szószerint közölte". Adatának alátámasztására Finánczy Dézsi Lajos munkájára (Szenci Molnár Albert, Bpest, 1897. 36—54. l.) hivatkozik. Viszont Dézsi a *Syllecta* Sch.-át mindössze egyszer említi jegyzet-rovatban s csak annyit mond róla, hogy Molnár ezt a művet Bethlen Gábor István öccsének ajánlotta. Egy másik kiadványában (Sz. M. A. naplója, levelezése stb. Dézsi Lajos jegyzeteivel, Bpest, 1898.) ugyanilyen szűkszavú; a Syllecta egyes íróit felsorolva megjegyzi, hogy Molnár az azokból vett szemelvényekhez „külön címlappal a felső-pfalzi tantervet is mellékeli" (82. l.).

Ezek a kijelentések félreértésre adhatnak alkalmat, mert arra a feltevésre engednek következtetni, mintha Molnár Sturmnak valamelyik munkáját vagy iskolatörvényét egyszerűen lemásolta volna. Ilyesmiről azonban szó sincs. Ellene szól ennek először is az a tény, hogy a gyüjteményben a dolgozat címével kapcsolatban sem Sturmnak, sem másnak mint szerzőnek a neve nincs feltüntetve, holott Molnár a többi hat cikknél lelkiismeretesen közli a szerzők nevét, a keletkezési évet, sőt pl. Agricola-nál vagy Frischlinius-nál — a kor szokása szerint — a helyet vagy állapotbeli körülményeket is. (Agricola-nál: Epistola Scripta Heidelbergae, Frischlinius-nál: Peregrinantis in Hungaria) Bizonyos, hogy az *Institutio Juventutis*-szal sem tenne kivételt, ha az valóban Sturmnak, vagy bárki másnak a munkája volna. Másodszor: Sturmnak 9 dolgozata ismeretes, de közülök egyik sem azonos ezzel sem címben, sem tartalomban.[2] De a saját maga szerzőségét sem említi Molnár, aminek az lehet a magyarázata, hogy feleslegesnek tartja ezt a saját kiadványában külön megjelölni, mikor az összefoglaló címiratban, a főlapon már úgyis ott szerepel a neve. A valóság tehát az, hogy egy kétségtelenül Sturm alapján álló iskolai szabályzatot, amelyet a helyi kívánalmak szerint már itt is, ott is módosítottak, saját meglátása szerint, a *saját szellemi szűrőjén keresztül követendő példaként ismertet.*

[2] A rendszerét magában foglaló főmunkája: De literarum ludis recte aperiendis, liber Joannis Sturmii, emendatus et auctus ab ipso auctore: Argentorati, apud Vendelium Richelium, 1543. — A többi mű felsorolását ld. Karl von Raumer: Geschichte der Pädagogik, Langensalza, 1912. II. köt. 159. l.

Erről győz meg bennünket a munka szerkezete és tartalma is. Mondanivalóját 30, római számokkal jelzett fejezetre (caput) osztja. Ezeknek a sorrendje, vagyis az anyag tagolása teljesen Molnár szerkesztői munkája. Az I. fejezet általános utasításokat ad a tanításra. A II—VII. fejezetek a vallásos nevelés elméleti és gyakorlati menetéről és eszközeiről szólnak. A VIII. az eruditio, vagyis a tárgyi képzés munkájának és gyakorlásának módját fejtegeti. IX—XIV. fejezetek tárgya a latin nyelv tanítása oly módon, hogy a növendék megtanuljon világosan, majd választékosan, végül ékesen beszélni és írni (ennek eszköze a retorika), továbbá okosan beszélni és írni (ennek eszköze a dialectica). A XV—XX. fejezetek osztályok szerint fejtegetik a latin nyelv gyakorlásának módját egyrészt a *heidelbergi*, másrészt a *strassburgi* és egyéb rajnántúli iskolákban.

Ezek a fejezetek döntő bizonyítékai annak, hogy Molnár az iskolai viszonyok önálló ismertetője. Ugyanis összehasonlítást tesz a kétféle iskolatípus közt, jelzi az eltérést az osztályok számában s egymás mellé állítja azokat az osztályokat, amelyek tananyag tekintetében egymásnak megfelelnek. Tehát tényeket sorol fel és állít egymással szembe, olyan tényeket, amelyeket Sturm mint későbbi fejlődésmozzanatokat nem ismerhetett. Molnár kimutatja, hogy ebben az időben a strassburgi iskola és követői a Sturm-alapítástól eltérően nem 10, hanem 5 osztályúak, szemben a heidelbergi iskolák 8 osztályával. Tehát az előbbiek a Sturm-féle gimnáziumnak összevont típusát képviselik lényegében magasabb tagozattal, miközben az elemeken csak átfutnak, míg az utóbbiak közelebb állnak az eredeti típushoz s épen ezért a tananyag elemeire is részletesen kiterjeszkednek. Az előzők feltételezik tehát egy alsóbb fokú iskola elvégzését, míg az utóbbiak magukban is teljes egészet akarnak nyujtani.

A következő két fejezet a görög, illetve a héber nyelv tanítására és gyakorlására ad útmutatást. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a héber nyelv tanítása teljesen hiányzik Sturm tantervéből. A XXIII. fejezet a már említett mennyiségtani tanításra vonatkozó utasításokat adja meg. Itt Sturm elgondolásához viszonyítva két eltérés is van, amelyeket Szenci Molnár bizonyára helyeseknek tart, mert különben nem ajánlaná őket. Egyik eltérés a tárgy tüzetesebb tanításában mutatkozik. Sturm csak a két legfelső osztály egyikének tantervébe veszi fel az aritmetikát, legtöbbször a secunda-ba, ritkán a prima-ba, míg a Szenci Molnár által említett iskolák 3 felső osztályukban fordítanak rá napi 1—1 órát. Az előbbi teljesen mellékesnek tekinti, lehet mondani: elhanyagolja ezt a tanulmányt, míg az utóbbiak — nyilvánvalóan Molnár részéről is helyeselve — kellő figyelemben kívánják részesíteni. A másik eltérés, hogy Sturm itt is ragaszkodik a latin nyelv használatához, aminthogy Cicero nyelvének és stílusának eszményképül állítása mellett nem is tehet mást. S ha nem is fogadjuk el a mult század nagy német neveléstörténetírójának, Raumernek azt az elfogultnak látszó nézetét, hogy „elnyomja az anyanyelvet", annyi bizonyos, hogy a felkarolása érdekében sem

tesz semmit. Ezzel szemben az *Institutio* a matematika tanításánál nagyon is kiemeli az anyanyelv alkalmazásának szükségességét. (Doceant autem Praeceptores Germanice, non Latine!) A XXIV. fejezet a zene tanításáról szól, amelyet Sturm iskolájában egyáltalán nem találunk meg. A XXV. fejezet az egyes osztályok típusait mutatja be táblázatosan, ugyancsak Molnár saját összeállításában. A XXVI. a tanulás módjára ad utasításokat, részben Molnár egyéni tapasztalatainak beleszövésével. A XXVII. és XXVIII. fejezet a tanítók, illetve a tanulók kötelességeit ismerteti részletesen, főként a heidelbergi viszonyokra való tekintettel. A XXIX. olyan gondolatot vet fel, amely Sturmnál egyáltalán nem fordul elő. Az elemi testnevelés (cura corporis) gondolata ez. Arra nézve ad utasításokat, hogyan gondoskodjék az iskola a gyermekek, főleg a bentlakók egészségének fenntartásáról. Végül az utolsó bemutatja az egyes iskolatípusokat, amelyek a Sturm-féle elgondolástól részben eltérő, újabb fejlődés eredményei.

Mindezekből világos, hogy Szenci Molnár a maga pedagógiai áttekintésében nem egyszerű másolója Sturmnak, hanem annak rendszerét a gyakorlati alkalmazás változataiban s a pedagógiai fejlődés új elemeivel bővítve mutatja be. Ilyen új elemek: a görög mellett a hébernek mint a biblia eredeti nyelvének, továbbá a zenének mint a kedélynevelés hathatós eszközének új tárgyként való felvétele, a mennyiségtan erőteljesebb kiemelése, az anyanyelv kisegítő szerepének előtérbe állítása és végül a testnevelés gondolatának — legalább az egészségápolás alakjában való felvetése.

Barankay Lajos

Emberszív

A nyári estéhez folyamodom,
nyitott ablakban: átszűrtfényű lombhoz,
szépséghez, amit utcalámpa boltoz
s megkérdem tőle: ér-e valamit
vagy csak teng-leng a szív s hiába van itt?
Van-e még érzés e beteg világban?
Anyag az úr. Nagyzási hóbort rabja
a benzin, bőr, vas elfogyó darabja.
A gummi puffog, bőg, rikolt a gép,
az anyag lába emberszívre lép.
Mind kiskirály, lidérc vagy szörnyeteg,
iszonyú táncot jár meghibbant lába.
Ördög szorult a nyirkos, redves fába,
üveg villog: csont, hús, tej, vaj kering
e furcsa bálban őrült rend szerint.
Az emberszív gyötrötten feldobog
s csak nézi, nézi ezt a kerge táncot.
Reményhullám nem vet eléberáncot,
Istenben és jövőben minden álma
s amerre lép: vércsík marad utána.

Debreczeny Lilla

Élő mult Patakon

Patak a multjából is megélne, annyi emléke van. Az ismerősnek megnyílik a kéklő háttér, beszédessé válnak a város kanyargós utcái és öreges házai. Egész történet kerekedik a sok vallomásból, amit a környező hegyek és a belőlük kivájt kövek regélnek.

A távoli háttér a Hegyalja egyik zárt csoportja. Legmagasabb pontja a Sátorhegy, tetején kilátó. Szép időben a Tiszáig látni innen. Jó régen ismert a neve: Anonymus is emlegeti már. Aztán sorjában a többi. A Koporsó-hegy: mintha sok-sok magyar halott jelképes, közös sírhelye lenne. Amott a Megyer: vízzel telt kőbányáját tengerszemmé mélyíti a közhit. Mellette a Királyhegy: tövében verte szét a cseheket Mátyás vitéze, Rozgonyi Sebestyén. Dicstelen végük emlékét az Akasztó-domb neve őrzi.

Látszik már a Gombos is. Valamikor ide járt ki irogatni a Pataki Névtelen. Nincs messze a Pityergő-domb sem: különös nevét a sok sírva búcsúzó szülő és kisdiák könnyétől kapta. Tetején valamikor Szent Vincéről elnevezett kolostor állt. Innen van másik neve: Szemince. Ide jártak ki a híres Kövy Sándor jogászai vitadélutánokat tartani. Később meg, a világháború után, innen lőtték a városból kiszoruló cseheket a vörös katonák. Egy órányira tőle a szép fekvésű Pogány kút: történetét Tompa verse tette ismertté.

Másfelől a Bodrog keskeny szalagja kanyarog. Ezentúl a Bodrogköz, az Alföld északkeleti csücske, egész a Tiszáig nyúlik. S ahol hegy és síkság találkozik, ott van a hajdan királyi, majd királynői város: Patak.

Kiemelkedő épülete kevés. Jól kivehető a vár, az iskolák és a templomok. Régen, közös sorsuk idején, mintha térbelileg is közelebb lettek volna egymáshoz, de abban az időben még csak egy iskola és egy templom volt Patakon. A többi ház akkor is csak statisztált nekik. Hacsak a szellemjárta Fellegvár nem sietett kinőni közülük. Égbeszökő karcsúságáról mesélik, hogy az építőmester túlkicsinek tartotta a telket a kívánt, nagyon is sok szoba építésére. De Vay Ábrahám, a tulajdonos, szellemesen leintette, mondván: „Enyém ez a telek az égig!" Így ragadt aztán a házra nem mindennapi neve.

A város büszke lehet korára. Egész Árpádig nyomozhatja családfáját. Környékét, a Sátorhegytől a Tolcsva folyóig, az anonymusi Ketel vitéz kapta ajándékba. Ő kezdte el a Bodrog jobb partján a mai vár elődjének az építését. Róla hívták eleinte Ketelpatak várának.

Az erősséget I. Endre fejlesztette várrá. Ott született a legenda szerint II. Endre leánya, árpádházi Szent Erzsébet, de Kun László egészen biztosan ott. Az ő apja, V. István építtette a ma is álló Vöröstornyot, de csak Perényi Péter tette korszerű várrendszerré az 1530-as években, új, renaissance stílú szárnnyal toldva

meg az épületet. Ugyanez a Perényi alapította az iskolát 1531-ben és kezdte el a régen kálvinista, ma katolikus templom építését a hajdani ferences zárda kőanyagából. Vár, iskola és templom egyszerre indultak el az újkor kezdetén.

A budain kívül ilyen mozgalmas élete egyik magyar várnak sem volt, és ilyen épen, mint a pataki, alig maradt meg más. Sokat megért, de még többet látott. Örömében vagy haragjában az iskola meg a templom egyaránt osztozott.

Innen szöktette sikertelen esküvőjére Balassa Bálint a húzódozó várkisasszonyt, Dobó Krisztinát. Itt hímezgetett a szorgos Lorántffy Zsuzsanna udvarhölgyeivel együtt, miközben kedvelt diákjai mellé egyenesen Comeniust hívta meg mesterül. Férje, I. Rákóczy György fejedelem, mintha sejtette volna a híres vendég majdani legfőbb kikötését, előrelátóan nyomdát tervezett, csakhogy haláláig sem jutott tovább a betűk beszerzésénél. De mire Comenius megjött, a nyomda is állt és első terméke a mester beköszöntő beszéde volt. Az Orbis Pictus csak azért nem, mert nem volt megfelelő fametsző Patakon. Így lett aztán Nürnbergé a dicsőség.

Patak szent város, a szabadság földje — írta elragadtatva az erre járó Petőfi, miközben együtt mulatott a jókedvű diákokkal. A fakupát, miből ivott, ma is mutogatják. Egyszeri látogatásának emléke márványba merevült, akárcsak Kossuth egy éves pataki jogászságáé.

Patak — olvassuk tovább — a magyar forradalmak oroszlánbarlangja! Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai! Talán a vár Sub Rosa terme járt a költő eszében, amely nem egyszer rejtegette hol Wesselényiék, hol Thököly, vagy Rákóczi titkait. Nem véletlen tán az sem, hogy itt élt legtovább a kurucemlékű tárogatón a Rákóczi-nóta. Nem véletlen, hogy a vörössipkások egy része pataki diákokból került, hogy az 1041 tanulóból a szabadságharc idején 103 maradt Patakon, hogy az elmentek között aradi vértanú is akadt! S a folytatás? 90 név a diákhősök és jóval több, mint száz a többi emléktáblán, akik mind a hazáért estek el.

Patak a multban is sokat temetett. Perényi Péter és Gábor utolsó útja a várból a templomi kriptába vezetett. Oda került végül Lorántffy Zsuzsanna nagyasszony, Horthy Erzsébet unokája is, fiával, II. Rákóczy György fejedelemmel együtt.

A vár látta halálukat, de dicsőségüket is. Látta III. Rákóczy Zsigmond fényes esküvőjét pfalzi Henriettével. Emlékezett az éjtszakára, mikor II. Rákóczi Ferenc a Lorántffy-szárny kiugrójából kötélen ereszkedett le és úgy menekült el az elfogatási parancs elől. Dicső napjaként tartotta számon a vár azt is, amelyiken a fejedelem országgyűlését tartotta a tágas lovagteremben, csaknem 100 éves évfordulóján annak, hogy Bocskay fogadta ugyanott a török követeket. Szomorú napja volt, mikor negyedik bástyáját Lipót labancai felrobbantották. E miatt csonka máig.

De látott a vár babonás emlékű napot is, mikor az áruló Bezerédy és Bottka Ádám feje porba hullott. A brigadéros szembe

fogadta a halált, kérésére szemét sem kötötték be. Fiatalosan, hetyke-bátran halt meg a könnyező Rákóczi szemeláttára. Kivégzése után az a hír terjedt el, hogy a halott feltámadt. A fejedelem maga bontatta fel az alig hantolt sírt, s csak a közszemlére kitett holttest nyugtatta meg úgy ahogy a babonás rémüldözőket.

A vár bosszús napjait az iskola és a templom is érezte. Néha egyenesen megérezte. Az elhidegülés vitákkal kezdődött. Órákig eltartott egy-egy hitbeli perpatvar a kálvinista tanárok és jezsuita páterek között, hol az iskola, hol a templom előtt, hol a vár piacán összetákolt emelvényen. Főleg Pósaházi János és Sámbár Mátyás igyekeztek egymást meggyőzni váltakozó sikerrel, de sajnos egyforma eredménnyel: a vár, iskola és templom százados jóviszonyát sikerült elmérgesíteni. Végül a vár is megsokallotta a huza-vonát s egyoldalúan pontot tett mindenre. Báthory Zsófia, hogy a Wesselényi-összeesküvésben részes fiát még biztosabban megmenthesse, a kálvinista iskolát és templomot a nem rég betelepedett jezsuitáknak adta királyi kegy reményében. A képet 22 gályarab lelkész — mindannyi volt pataki diák — szomorú sorsa tette teljessé.

A templom azóta, kisebb megszakításokkal, katolikus: az iskola mozgékonyabb lévén, elmenekült, kétszer is. Előbb Debrecenen át Gyulafehérvárra, majd Marosvásárhelyre, másodszor Göncre, onnan Kassára. Többször szívesen látó testvérkollégiumok, egyszer hirtelen épített faház volt a szállás. Sok nyomorúság jutott ki az akkori diákoknak, de még akkor sem hagyták gondozatlanul az iskola otthon maradt szőllejét, a féltett fejedelmi ajándékot. Még Erdélyből is vissza-visszajártak megkapálni, rendbe hozni. Egyáltalában úgy tekintették az iskola minden vagyonát, mint sajátjukat, minthogy az is volt az valóban. Ez az érzés tartotta őket össze éveken át és juttatta vissza Patakra egy időre Thököly, majd véglegesen Rákóczi segítségével.

De a zaklatásoknak ezután sem lett vége. Szerencse, hogy az iskola is vár tudott lenni a maga módján. Csak be kellett zárni és dörömbölhettek a tehetetlen hajdúk, kiket végül is a pataki asszonyok vertek el nyujtófával, meg kőzáporral a kapu elől.

Csakhogy menekülés közben tönkre ment a nyomda, elkallódott a drága könyvtár. Pedig egyidőben, III. Rákóczy Zsigmond könyveivel gyarapodva, nem volt párja a két magyar hazában. Hosszú idő mulva csak töredéke került vissza, amit a menekülő diákok meg tudtak menteni. Sok maradt a jezsuitáknál, sok elveszett. De Bessenyei és Kazinczy diáksága idején már újra jó néhány ezer. Ma meg 80.000 körül jár a száma. Különösen gazdag biblia-gyüjteménye, közte I. Rákóczy György sokat forgatott újtestamentoma, amit Szalárdi szerint a fejedelem több mint 32-szer olvasott végig. De a könyvtár legnagyobb büszkesége a kéziratos Lengyel Biblia, amit még Hedvig, Nagy Lajos leánya kezdett fordíttatni. Sokszor ígértek már pénzt is érte, de az iskola nem adta és ma sem adná.

Az iskola a mult köveiből és kövein épült. Patakon iskolai

hagyomány élt már akkor, mielőtt Perényi megmozdult volna. A reformáció előtt 7 kolostoráról is tudunk, ami virágzó egyházi és iskolai életet gyaníttat. Itt tanult az ágostonrendiek hécei rendházában Szalkay László, a mohácsi csatában elesett esztergomi érsek. A hagyomány szerint itt volt ferences Kopácsy István és Sztárai Mihály, a mai iskola szellemi alapítói. A ferencrendi apáca-zárdában talált első otthonra az eleinte alsóbbrendű, majd hamarosan kollégiummá, sőt anyaiskolává fejlődött intézet. Valóságos református egyetemmé nőtt, az egyetemek nemzetközi kiváltságai és jogai nélkül. Az abc-től a teológiáig sok mindent felölelt, és soká, egészen a XVIII. század közepéig megőrizte egyetemízű deáki társaság jellegét is. Volt idő, hogy több tanuló élt Patakon, mint városi polgár összesen. Ma is minden tizedik ember diák Patakon!

Valamikor a vár volt Patak központja, ma az iskola. A vár már csak műemlék, régi idők tanúja. Hajdani védence, majd üldözötte, idővel erősebbnek bizonyult: ma az iskola az igazi lüktetés, lendület a pataki életben. Nincs leverőbb nyugalom, mint a vakáció első napja a diáktalan városban. Mintha kifosztották volna. Szinte bántó a csendje.

Patakhoz és több mint négyszázados iskolájához a multban sok név tapadt, de legerősebben a „szegények iskolája" elnevezés. Jellemző, de nem kizárólagos jelző. Nem kizárólagos, mert fejedelmi és főnemesi sarjak egész sora került ki Patakról, de jellemző, mert mindig gondolt a szegénysorsú tehetségek kiemelésére is. Radácsy György, az iskola volt tanára közli a pataki levéltár egyik jellemző adatát, hogy „a szegény szüle hátbaütötte tanulni vágyó fiát s azt mondta: menj fiam Patakra, az a nagy oskola ott egészen a tied". És Patak ma is büszkén és eredményesen hű hagyományához, példát mutatva a magyar tehetségkutatás, e valósággal szellemi telepítés terén.

Régen, anyagi alapon mérve, háromfajta diáktípus élt itt. Az úrfi, közrendű és inas. Az utóbbiak pataki bejövetelét már említettük. Az ő kötelességük volt a nagyok holmijának rendbentartása, az idősebbek kiszolgálása: dolguk sok, joguk majdnem semmi. Hacsak az nem, hogy téli estéken a kályha fénye az ő könyvüket világíthatta. Inasok voltak a szó legigazibb értelmében. De hol innen, hol onnan, többnyire az iskolától kapott segítséggel mégis végeztek.

Az úrfi kosztra járt valahová. Neki nem voltak anyagi gondjai, sőt 1—2 szegény társát is ellátta — ingyen. Sok saját házában lakott és mikor elvégezte az iskolát, a házat az intézetre hagyta.

A legigazibb régi pataki diáktípus a harmadik, a közrendű. Batyusnak is hívták. Iskola kezdetén egy-egy szorgalomszak minden kellékével érkezett Patakra. Gazdasszonyának beadta a hazait, ő meg kamrákba tömörülve élte világát. Az ilyen kamrákból fejlődtek a későbbi diákgárdák, Komáromi János tollára kívánkozó eseteikkel. Diákok és gazdasszony között ritkán volt ellentét.

A gönci fiúké is csak fehér holló, akik a ragadós túrós csuszát ilyen kommentárral küldték vissza: „Az alsó a felsőtől zsírt kér: a felső a Szentháromság Istenre esküszik, hogy ő zsírt sohasem látott".

Szegénysorsú diákjain, meg sajátmagán, az iskola már vagy 300 éve az ünnepjárás jellegzetesen magyar szokásával is igyekezett segíteni. Kis és nagy diák falu-járása sátoros ünnepeken, csak Magyarországon divatos, külföldön ma is ismeretlen. Szokássá a magyar református egyház életében vált és Patakon fejlődött legjellegzetesebben. Évszázadok során annyira megszokta már a falusi nép, hogy „diák" nélkül el sem tudja képzelni az ünnepet.

A szükség emelte szokássá a legációba járást. Az ünnepek előtt 10 nappal megszünt a tanítás, hogy a diákok elkészíthessék a beszédeket. Országos vándorlás kezdődött egy-egy ünnep előtt, amit még a bujdosás évei sem szakítottak félbe, sőt szentesítettek.

Később, — s ez a szokás már csak Patakon él — az ünnepi követet elkísérte egy kisdiák is, a mendikáns, aki eredetileg a legátus inasa volt. A legátus predikált, a sublegátus házról-házra járva, verssel köszöntött boldog ünnepet. Az összegyüjtött adományt eleinte az iskola kapta, aztán aki megkereste. Pénzre mindig volt szükség, hol itt, hol ott. Nem lehetett tétlenül megülni, egy helyben topogni. Lehet, hogy innen ered a mondás a pataki diákról, hogy eszik és már megy is tovább.

A fejedelmi pártfogók korában a vár sokat segített az iskolán. A Vöröstoronyban volt a Rákócziak házikincstára: ide gyűlt össze Erdély és a Felvidék rengeteg aranya, ezüstje. „Elvitte pénzünket a Patak" emlegették bosszús szójátékkal az erdélyiek.

Ezzel a mérhetetlen kincstárral történt egyszer, hogy egy pataki tógátus csókája meglopta. Úgy esett a dolog, hogy gyakori várkerti tanulásaira elkísérte a diákot hűséges madara is. Mig a fiú tanult, a csóka térült-fordult s minden alkalommal egy-egy arany tallért hozott a nyitott ablakon át. Lett is a kincstár kontójára külföldi út, sőt még papi palástra való is, de még Csókás név is, ami kamatként a fiún maradt örökre.

Nem ez az egyetlen eset, amit a pataki diákról feljegyeztek. Már eddig is két kötetnyi a vele kapcsolatos csattanós, ízes esetek tömege. Tán egy diák-típus sem volt alkalmasabb anyag a multban ilyenfélék kicsiholására, mint az ottani. Ma is úgy van, ha két volt pataki diák összeakad, megáll felettük az idő. Csak a mult él igazán.

Ha kiemelnénk az iskolák városából az iskolát, csak a nagyhírű község maradna belőle, régmult emlékeivel, dermedt nyugalmával. Patak ma már csak iskoláival és iskoláiban igazán Patak. Jelene multjára épült. Abban van igazi ereje, hogy multja könnyen kel életre. Ezzel köti magához rég szétszóródott fiait és ezzel mond sokat a nem pataki diák számára is. Élő multján nyugszik jövője, de csak addig, míg hű marad címerbeli jelmondatához: „Féljétek és dicsőítsétek az Istent!" *Maller Sándor*

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Imre Lajos Katechetikája

A Parochiális Könyvtár kevés kiadványának megjelenését előzte meg olyan nagy érdeklődés, mint Imre Lajos Katechetikájáét (Katechetika. A református keresztyén vallásos nevelés rendszere. Budapest, 1942. Református Egyházi Könyvtár XXII. 8°, XI + 447 l.). Ez az évek óta várt, de csak néhány héttel ezelőtt forgalomba került munka, a szó igazi értelmében hézagpótló jelentőségű. Fontosság szempontjából bátran összehasonlíthatjuk a Parochiális Könyvtár-sorozat nagy gyakorlati teológiai opus-ával, Ravasz László Homiletikájával.

E két mű egymás mellé helyezése különben is igen tanulságos. Ravasz László 1915-ben megjelent Homiletikája, egy előzményeit tekintve régi és akkor már kulminációs pontja felé közeledő teológiai irányzat érett terméke. Gazdagságát és modernségét nagy részben az magyarázza, hogy Ravasz László volt az első gyakorlati teológusunk, aki igazán otthonosan és fesztelenül mozgott az újabbkori protestáns homiletikai tradíció területén, és hogy ő volt az, aki egy hosszú és mélyreható teológiai fejlődés kiérlelt eredményeit egészen eredeti és egyéni átgondolásban és ragyogó megfogalmazásban tolmácsolhatta a magyar református gyakorlati teológiai irodalom számára. Ami Homiletikájában újdonságnak tűnt fel, az teológiatörténeti szempontból sok tekintetben nem volt más, mint az újkori protestáns teológia már régebben végbement „kopernikuszi fordulatából" (Niebergall, Wie predigen wir dem modernen Menschen? II. 31. l.) adódó homiletikai következmények világos meglátása és bátor érvényesítése.

1915 óta teljesen megváltozott a teológiai helyzet. A legutóbbi negyedszázad folyamán a kontinentális protestáns teológiában egy új fordulat ment végbe, amely valószínűleg mélyrehatóbbnak fog bizonyulni, mint a reformáció óta eltelt időszak bármelyik teológiai forradalma. Lehet vitatkozni azon, hogy reformációról vagy reprisztimációról van-e szó, de nagyfokú rövidlátásra van szükség ahhoz, hogy valaki a jelenleg végbemenő teológiai átalakulásban csupán egy irányzat vagy iskola mozgolódását és erőlködését lássa. Tény az, hogy az első világháborút követő és a mai napig tartó kultúrválság idején megrendült, sőt részeiben össze is omlott az „újprotestáns" teológiának az az épülete, amelynek legfőbb éltető eszméjét az újkori autonómia-gondolat alkotta. Ezzel parancsoló szükségként állt elő az újjáépítés, sőt az új alapvetés feladata.

Ez pedig emberfeletti módon nehéz munka. De különösképpen nagy nehézségek tornyosulnak a gyakorlati teológia és itt is különösen a vallásos nevelés elmélete területén. Az evangélium

és a kultúra egymáshoz való viszonyának problémája itt éleződik ki legjobban. A protestantizmus ezen a téren vált leginkább „kultúrprotestantizmussá", amikor a vallásos és világi nevelés összhangzatos együttműködése érdekében a valláspedagógiát a humanisztikus idealizmus elvi alapjára helyezte. Egyáltalán nem meglepő, hogy a német idealizmus hatalmas épületének összeomlásával a kontinentális valláspedagógia is olyan válságba jutott, amelyből a mai napig sem tudott kiszabadulni.

Mindezt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy Imre Lajos teljesítményét igazán értékelhessük. Ha valaki nálunk harminc évvel ezelőtt katechetikát akart volna írni, bátran elmehetett volna tájékozódni és tanulni a német protestáns valláspedagógiai irodalom területére, ahol a kiváló művek egész sora várt rá. Ma azonban más a helyzet. Ma a legtöbb helyen zavart, bizonytalanságot, kísérletezést találna ott, ahol valamikor nyugodt, kiegyensúlyozott munkára és kész eredményekre számíthatott. Az egyik kiváló német valláspedagógus, Theodor Heckel, 1928-ban azt mondta, hogy a történelmi helyzet még nem érett meg egy részletes vallástanítási methodika kialakítására (Zur Methodik des evang. Religionsunterrichtes, 5. l.). Tulajdonképpen azóta sem látunk sok haladást. A második világháború kitörése óta igen nehéz figyelemmel kísérni a német egyházi pedagógia munkáját (természetesen még nehezebb volna kapcsolatban maradni az angolszász vagy a holland protestantizmus valláspedagógiai törekvéseivel!), de úgy látszik (pl. L. Fendt 1938-ban megjelent valláspedagógiájában, Grundriss der Prakt. Theol., II. Abt.), hogy a német állam és az egyház viszonyában 1933-tól mostanig beállott változások bizonyos tekintetben csak fokozták a német protestáns valláspedagógia tanácstalanságát.

De a hazai helyzet is elég aggodalomra ad okot. Egyik kiváló valláspedagógusunk a magyar református vallástanítás „csontokkal rakott mezőnek" nevezte (Szele Miklós, A népisk. ker. vallástanítás módszertana, 4. l.), ami pedig az elvi megalapozást illeti, elég arra rámutatni, hogy még a Konvent 1940-es vallástanítási tanterve is egy olyan teológiát tükröz, amelyet Imre Lajos szerint „már 1940-ben túlhaladottnak kellett tartanunk és amelynek revíziójára ma már feltétlenül szükség van" (Milyen legyen a ref. népisk. vallástanítás tanterve és módszere? Különnyomat Az Út 24. évfolyamából, Kolozsvár, 1942, 1. l.). Standard műnek ezen a téren egészen a mai napig Szele Miklósnak már említett 1925-ben megjelent, kiváló, nagy hozzáértéssel, gondossággal és szeretettel megírt és még ma is használható műve számított, noha annak teológiai felfogását ma már valószínűleg a szerző sem vállalná mindenben. Ha jelentek is meg az első világháború óta jeles monográfiáink, amelyek már az újabb teológiai felfogást próbálták érvényesíteni, Imre Lajosra várt az a nagy és halaszthatatlanul sürgős feladat, hogy a megváltozott teológiai és egyházi helyzet következményeit az egész vallásos nevelés terén egységesen és részletekbe menően érvényesítse.

Imre Lajosnak ez a nehéz és bátor vállalkozása általában sikerrel járt. Könyve programmja benne van a címben. Katechetikát ad, tehát a vallásos nevelésnek teológiai alapon felépített rendszerét nyujtja, nem pedig azt az általános pedagógiai felelősége alá rendelt elméletet, amelyet azelőtt „valláspedagógiának" neveztek és amelynek csupán egyik részlete volt a jogtalanul megszűkített értelemben vett „katechetika", mint az egyházi vallástanítás elmélete. Imre Lajos Katechetikája tehát teológiai diszciplina és mint ilyen: egyházi tudomány. Könyvének legnagyobb érdeme a hitvallásos-egyházi szempont következetes érvényesítése. Rendkívül világos és érdekes fejtegetésekben tisztázza a vallásos nevelés viszonyát az egyházhoz, a gyülekezethez, a keresztyén neveléshez, a világi neveléshez (18. skk.). Végleg szakít az „újprotestáns" „valláspedagógiák" anthropocentrikus kiindulásával és módszerével, amikor hangsúlyozza, hogy „nem a gyermeket kell abszolútnak tekintenünk, hanem az Igét, s nem az Igét kell a gyermekhez közel vinnünk, hanem a gyermeket kell az Ige igényeihez mérnünk (259. l.). Erélyesen védekezik a pszichologizmus ellen és kijelenti, hogy a katechetika számára „a gyermek megismerésének kérdése nem lélektani, hanem teológiai kérdés" (231. l.). Legfontosabb tétele az, hogy a vallásos nevelés igehirdetés (143. l.). Ebből következik, hogy módszerének „követelményeit nem a gyermekből, hanem az Ige hirdetésének követeléséből kell levezetnünk" (259. l.). Azonnal elismeri, hogy „ez magának a módszernek kérdését sokkal súlyosabbá teszi, mint aminőnek eddig feltűnt" (259. l.). Módszertanának részletes ismertetésére nem térhetek ki. Csupán azt jegyzem meg, hogy Imre Lajos forradalmian újszerű premisszáiból igen konzervatív konkluziókhoz jutunk, amint különben ő maga is megállapítja: ugyanazokhoz az eredményekhez érkezik el, amelyeket a pedagógia tudománya eddig is általában elfogadott (277., 324. l.). A könyv rendkívül gazdag, eszméltető és mindvégig gyakorlatias tartalmát nehéz volna röviden ismertetni. Különleges figyelmet érdemel az, amit Imre Lajos a konfirmációról mond (413. skk.). Nagyon érdekes a tantervről szóló fejtegetés (376. skk.), amelynek során a „kultúrhistóriai fokok" historizmusával és pszichologizmusával szemben szerzőnk a koncentrikus körök gondolatát hangsúlyozza, amely lehetővé teszi, hogy a tananyagnak bizonyos alapvető (főleg hitvallási jellegű) elemei az I. elemi osztálytól kezdve egészen a vallástanítás befejezéséig fokozatosan bővülő módon szerepeljenek.

Imre Lajos Katechetikáját a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából kiváló műnek kell mondanom. Erősen konzervatív, lehiggadt eredményei minden nagyobb megrázkódtatás nélkül bevezethetők a gyakorlatba, és kívánatos is, hogy ennek ideje minél előbb eljöjjön.

Ami azonban az elméleti megalapozást illeti, Imre Lajos úttörő könyvével egyáltalán nincs kimondva az utolsó szó, sőt éppen ez az eszméltető mű fogja ösztönözni gyakorlati teológusainkat arra, hogy a vallásos nevelés elvi megalapozásának mun-

kájához újult erővel hozzáfogjanak és a fennmaradó problémákat megoldani próbálják.

Magát ezt a kérdést is tovább kell vizsgálnunk: nem tágítjuk-e ki túlságosan az igehirdetés fogalmát, ha az egész vallásos nevelést, tehát a „példaadás" útján való nevelést is (278. skk.) igehirdetésnek nevezzük? Barth Károly még az ifjúság egyházi oktatását és az egyházi szeretetmunkát sem meri igehirdetésnek minősíteni (Kirchl. Dogmatik, 50. skk.).

A tulajdonképpeni probléma azonban a módszerrel kapcsolatban merül fel. Ez különben minden katechetika kritikus pontja. Módszerről ugyanis szigorúan véve csak akkor lehet beszélni, ha észszerűen és lélektani alapon írhatom elő, mit kell tennem, hogy a kívánt célt elérjem. De lehet-e szó racionális és pszichológiai megalapozásról, ha a vallásos nevelés munkája „teljesen a kegyelemtől függ és így a módszer teljesen az Ige hirdetésének van alávetve?" (263. l.) A katechetikák dilemma előtt állanak, mert vagy a racionális és lélektani megokolásról mondanak le, hogy az evangélium szuverénítása ne szenvedjen csorbát, vagy pedig az észszerű megalapozás kedvéért relativizálják az evangéliumot. Imre Lajos kikerülni véli a dilemmát azzal, hogy megkülönbözteti az Ige „tartalmát" és „formáját", tehát „azt, ahogyan a gyermek elé visszük" (306. l.). A pszichológiai és racionális eljárás, tehát „a gyermeki életformának ismerete és az ahhoz való alkalmazkodás a munkában, nem lényegi, hanem formális, nem érinti magát az Igét, annak tartalmát, feladata csak az, hogy úgy állítsa Isten izenetét a gyermek elé, hogy abból az ítélet és kegyelem evangéliumát meglássa" (264. l.). Ez a formális alkalmazkodás különbözteti meg a vallásos nevelést minden más igehirdetési tevékenységtől (263. l.). Ez a megoldás azonban erősen vitatható. Ha ugyanis az Ige „viva vox", Isten egészen személyes és konkrét üzenete, akkor abban nem lehet megkülönböztetni „tartalmat" és „formát". Úgy tűnik fel, mintha ezen a ponton az Imre Lajos által is elutasított idealizmus térne vissza, amely különbséget tett az „örök evangélium" és annak aktuális, időszerű, alkalmazott üzenete között. Nagyon üdvös lenne, ha maga Imre Lajos gondolná át újra a „formai" alkalmazkodásnak ezt a problémáját, amelynek horderejét ő maga is egészen világosan látja. (Hiszen egész Ekkléziasztikájának ez a tulajdonképpeni kérdése! Ekkléziasztika, Budapest, 1941, 16. skk.)

Kérdések merülhetnek fel a vallástanítás anyagának a következő csoportokba való beosztását illetően: szemléleti anyag, fogalmi anyag és lírai kultikus anyag (312. l.). Vajjon a szemléleti anyag teljesen hiányoznék az utóbbi kettőből?

De hálátlanságnak tűnhetnék fel, ha tovább időznék a bírálatnál. Vallásos nevelésünk jelen helyzetében igen nagy tisztelettel és hálával tartozunk Imre Lajosnak azért, hogy egy teljes Katechetika megírásának nehéz és sok szempontból úttörő munkájára vállalkozott. Művét bátran tekinthetjük gyakorlati teológiánk és egyházi életünk nagy nyereségének.

Czeglédy Sándor

Bornemisza Péter életregénye.

KAPI BÉLA: OLTHATATLAN FÁKLYA. Bornemisza Péter élete. Győr, 1942. 336. l.

A magyar protestantizmus Nagy Százada, a tizenhatodik, csodálatos bőséggel adta szegény magyar népünknek az „olthatatlan fáklyá"-kat, akik nem tanácskozva testtel és vérrel, lehántva életükről e világ hívságait, szent tékozlással parcellázták szét Isten Igéje szolgálatában a szívüket. Soha ilyen áldott magvetést nem élt át ez a vérbe, dacba, örömbe és bánatba ágyazott Duna—Tiszatáj, mint akkor; sem azelőtt, sem azóta nem volt a Szónak olyan ereje, lelket megmozgató indulása, mint az úgynevezett „magyar reformáció" századában! Valljuk meg Isten előtt való alázattal, hogy ma is abból élünk, amit prédikátor eleink álmodtak, tettek és papírra vetettek, miközben életük és sorsuk a Kereszt tövében, Isten országának diadalra juttatásában ellobogott. Éppen ezért mindaz, aki ma, a vér és ököl és belső anarchia századában, ezen egyetemes Nagy Őrület idején, amikor a Sátán hadállásai hihetetlenül megerősödtek s oly sok atyánkfia lelke fárosz nélkül lebeg a vizek felett, a mult példáit jeleníti elénk, okulásul és vigaszképpen: voltaképpen a nemzet ügyét szolgálja, még akkor is, ha történetesen felekezeti jellegű témát választ. Így fogjuk fel Kapi Béla vállalkozását is. Nem hinnők, hogy csak azért ment volna vissza a XVI. századba, hogy utánanyomozzon Bornemisza Péter bizonyságtévő életének, hiszen ezt őelőtte már jórészt elvégezte Schulek Tibor a nagy püspökünkről szóló monumentális munkájában. Viszont azt sem gondoljuk, hogy csupán szórakozni, illetve szórakoztatni akart azáltal, hogy a Bornemisza Pétert illető adatokat regénybe sűrítette. „Könyvemet nem írói vágyódás, hanem hivatásszolgálat íratta meg velem" — írja Kapi Béla regénye utószavában. S mi volna ma igazibb, magyarabb, főképpen pedig keresztyénibb szolgálat, mint evangélikus egyháza elé odaállítani egy minden ízében talpig férfiú igaz, jómagyar és keresztyén példamutatását, igehirdető tevékenységét, az aktuális problémákkal szembeni érzékenységét, hithű kiállásait! S mint ilyet, tettként könyveljük el az *Olthatatlan fáklyá*-t.

Bornemisza Péter azok közé a kevesek közé tartozott, akik nem ásták el a hitben kapott isteni üzenetet, hanem tovamondták, forgatták, kamatoztatták. Nála jó helyen voltak a tálentumok! Szólt alkalmas és alkalmatlan időben, hívott, tiltott, noszogatott, lángolt és magávalsodort. Volt benne valami gyujtózsinór-jelleg. Ahol csak megjelent, ott a problémák távlatot és megvilágítást nyertek, a fény és árnyék különvált. Körülötte mozgásba jöttek a dolgok, felszínre törtek a szívbe rejtett hitvallások, avagy elhantolt indulatok. Mint ifjú bécsi studenst, püspökök, érsekek, sőt maga a császár faggatta lelki hovatartozását illetően; s később, érett férfikorában is hányszor megkörnyékezték, hogy tagadja meg hitét, vallja szemétnek és pozdorjának meggyőződését. Bor-

nemisza azonban nem tartozott azok közé, akiknek Párizs megér egy misét. Szívós, kemény, határozott egyéniség, aki tisztában van képességeivel s nem engedi letéríteni magát arról az útról, amit Krisztusáért vállalt. Mennyi baj éri Bornemiszát! Első felesége meghal s el is temetik, amikor hírt kap a szomorú esetről. A nagy pestis elviszi kicsinyeit; elfogják, bebörtönzik, kudarc kudarc után éri és mégsem adja meg magát, mégsem választja Démás sorsát, nem megy el polgárnak, nem adja fel a vállalt küldetést. Egyik vaskos könyvet a másik után írja. Ezrek szellemi-lelki vezetője lesz; gyülekezeteket fundál; könyvnyomtató műhelyt állít fel... S ebben a csodálatos, sokrétű életben az a legcsodálatosabb, hogy pózmentesen, egyszerűen csinált mindent, elkezdve az instruktorkodást Zólyom várában, a polícia előtt való magatartásáig.

Kapi Béla regényén meglátszik a tusakodás, a probléma komolyanvétele. Széles kortörténeti ismeretről tanúskodó keretbe van beleágyazva Bornemisza emberi élettörténete. A könyvnek nem csak a tartalma, de a hangulata, az atmoszférája is XVI. századbeli. Az ódon, plasztikus, darabos nyelvezet, Bornemisza eredeti prédikációiból vett szemelvények csak elmélyítik a körülményt. Külön kiemeljük Kapi Béla azon igyekezetét, hogy Bornemiszának a saját korában használt, Heltai Gáspár-féle bibliaszöveget s egyházi énekeket adja ajkára. A lírát a szerző a lehetőségig kiküszöbölte a regényből; általában fékentartotta a fantázia száguldani kész pegazusait. Részben e miatt, bár tárgyánál fogva is, a munkán a derűs pasztellszínek helyett a komor, vihartjelző fellegek tónusa uralkodik, tekintve, hogy Bornemisza életrendjében mindennapos vendég volt a szenvedés és a bánat. Bornemisza lélek- és jellemrajzát erőteljes vonásokkal, markáns egyszerűséggel ábrázolta az író, annak ellenére, hogy nem volt mindennapi feladat. Legszebb fejezetei azonban — szerintünk — az Olthatatlan fáklyá-nak a Bornemisza Pétert mint Isten-emberét s igehirdetőt elénkjelenítő részletek. A *Lélek* atmoszférájában eltűnik az idő s a tér távlata, eggyé lesz a XVI. és XX. század két nagy püspöke...

Kapi Béla egyéni, lelkipásztori és írói nagysága oly magasan áll, hogy a regényével kapcsolatos néhány, a legnagyobb tisztelet hangján tett megjegyzésünk semmiképpen sem tűnhetik kákán csomót keresésnek. Úgy érezzük ugyanis, hogy egy műnek mi sem árt jobban, mint a kritikátlan ájuldozás, a gyanúsan hangos tenyérösszeverés.

Az *Olthatatlan fáklya* legszembetűnőbb fogyatkozása, hogy nem eléggé regényszerű. Az egyes fejezetek különálló életet élnek, a helyett, hogy egymásba kapcsolódnának, egymásból fejlődnének. Így a regénynek bizonyos novellisztikus jellege lesz. Másik észrevételünk a korrajzot illeti. Az az érzésünk, hogy a tudós püspök a regény sodrát akadályozta azáltal, hogy *mindent* el akart mondani Bornemisza koráról. Itt-ott a patina nyomasztóvá, unalmassá tette az egyébként érdekes, nagytávlatú meseszövést. Sajnáljuk.

hogy Bornemisza ifjúságáról csak homályos értesüléseket kaptunk; úgy véljük, a regényszerűség szempontja némi szabadkezet engedett volna a gazdagabb lírai aláfestésre. Persze, ez lazábbá tette volna a történeti valószínűséget, viszont közelebbhozta volna szívünkhöz a nagy kor nagy fiát.

Ezektől, a végeredményben vitatható részletkérdésektől eltekintve, az evangélikus egyház két kiemelkedő egyéniségének lelki találkozását áldott bizonyságtevésnek valljuk!

Trombitás Dezső

JÓZAN MIKLÓS: ARATÁS. (Írások könyve. Minerva. Kolozsvár.)

A huszas évek elejétől kéziratban meglevő elmélkedések sora vezeti be a könyvet. A fővárosi melegszívű, felekezeti különbség nélkül tisztelt papi férfiú őszinte szavait adja ezekben a rövid meditációkban. Teológiai keresztmetszete nem az ezeknek az elmélkedéseknek, amit ebben a korban a magyar protestáns közvélemény jobban ismert azokban az időkben s talán jobban is megszeretett, de a magyar unitárius egyházi gondolkodást megismerhetjük belőle s már ezért is hálásak lehetünk a szerzővel szemben. Az angolból fordított áhítatok közléséért külön hálás a teológus nemzedék. Hűséges pásztor szemével vezeti antológiáján keresztül az angol unitárizmus belső életébe.

Az egyházi beszédek gyűjteménye és a közreadott versek azt bizonyítják meg minden olvasó előtt, hogy sokoldalú egyházi tevékenység mellett mennyi erőfeszítést kell egy lelkésznek elvégeznie annak érdekében, hogy gyülekezetének minden alkalmas és alkalmatlan időben szolgálni tudjon. *G. L.*

ÚJ REGÉNYEK.

A regényt ma tulajdonképen műfajtalan műfajnak lehet nevezni. Sokszor elmondták már róla, hogy mint valami szörnyeteg, magába nyelte az összes műfajokat a lírától a tanulmányig, megemésztette szülőjét: az elbeszélést, magára öltötte az összes stílusformákat, mint irodalomszociológiai tünet a közönség minden rétegéhez alkalmazkodó formákat tudott létrehozni, — s a formátlanságnak ebben a formájában bomladozó-alakuló korunk legtökéletesebb kifejezése lett művészi, erkölcsi és társadalmi szempontból egyaránt.

Az a hét új regény, mely legutóbbi könyvtermésünkből a kritikus asztalán véletlenül összeverődött, mintha csak a fenti megállapítás ábrája lenne. — „Itt igazán mindent szabad az írónak, amit meg tud csinálni", — idéztük régebben a regénnyel kapcsolatban, s most e hét regény tanulságaképen hozzá kell tennünk a folytatását is: mindent szabad néki, de nem minden használ. A túlságos szabadság a kevésbbé öntudatos, önérzetes és tehetséges írót nemcsak a műforma, de az irodalom és ízlés, másszóval: az irodalmi erkölcs határainak átlépésére is csábítja.

Thury Zsuzsa regénye* a kísérletező tudós módszerével készült. Az író mint valami kísérleti cellába, egy pesti öröklakásba bedob egy pár alakot, s az angol Huxley-tól ismert módon, föléjük hajolva jelzi mozdulataikat. A főszereplők: Sásdy Anna és az anyja. Anna olyan asszony, akinek vérében van az önállóság, ezért válik el 11 évi házasság után az urától s ezért... ezért van minden, ami a regényben történik. Anyja viszont elkényeztetett békebeli asszony, aki mint egy elrontott kis gyerek, elvárja, sőt mártírjátékával, mellyel minden pillanatban máglyára hurcolja magát, ki is erőszakolja, hogy sajnálják és kényeztessék. De Anna nemcsak önálló, hanem modern nő is, aki szabadon szeretne rendelkezni

* Thury Zsuzsa: Két asszony. Regény. Révai-kiadás, Budapest, 1942.

magával, anyja viszont régimódi mama, aki állandóan régi elveivel kalodázza gyermekét. A lakásban egyre feszültebb a légkör, míg végül kirobban: Anna egy hisztérikus rohamában félholtra tépi anyját. Az írónő eddig egy pár részlettől, amelyek túlváratlanul, action gratuite-szerűen csapnak bele a regénybe, mint Anna Lányi Andrásnál, vagy telefonálása, eltekintve, tökéletes munkát végzett. Itt azonban egy szinte detektívregényekből tanult fordulattal mindent halomra dönt: kisül, hogy Sásdyné nemcsak játszotta a mártírt, az is volt: tudtán kívül szívbajban szenvedett. Az ember nem érti, miért folyamodik az írónő ehhez a fogáshoz. Sajnáltatni akarja hősnőjét? Igazolni akarja? Egyikre sincs szükség. Sásdyné viselkedése korából, egyéniségéből magyarázható, s az egész így kerek és hiteles. A regény vége is fölösleges: a kibékülés stb., stb. Az írónő feladata az összecsapás rajzával véget ért. Igaz viszont, hogy a mű így nem regény, csupán nagyobb elbeszélés: egy életmozzanat részletes rajza, viszont kerek egész, melyen a további részek toldalékként hatnak.

Az írónő tehetsége a jólmegfigyelt részletek pompás előadásában van. Történetét és alakjait sok-sok éles és találó részletből építi fel, s azok valóban biztos körvonalat és érdekes megjelenést nyernek keze alatt. Sásdyné alakja felfogásban és megformálásban is figyelemre méltó. A mellékszereplők is érdekes önálló alakok: Lányi prof., Éva, Vaályné, Teréz, az énektanár, stb.

Ha az írónő bátrabban rá meri magát bízni géniuszára s nem kívülről visz fordulatokat műveibe, igazi értékes női alkotót kapunk benne.

*Orbán Dezsőt** eddig ifjúsági íróként tartottuk számon, e művével lép először a felnőtt irodalom terére. A regény azzal kezdődik, hogy a kisváros törvényszékére tanúnak idézik Budapestről Ferenczi Gézát, a gazdag nyugalmazott tanárt, mert az alperes azt álmodta, hogy ő ki fogja húzni bajából. Egy hirtelen jött betegség miatt, nem tud azonnal visszamenni, pletykás háziasszonya s orvosa révén bekapcsolódik a kisváros ügyeibe, s ott ragad. Ettől kezdve valóságos „lélekidomár"-ként szerepel a város életében. Megszabadítja Ozorai méltóságos úrékat a folytonos árveréstől, elejét veszi egy nagyszabású csalásnak, megmenti Schreier Gizikét az elzülléstől, Klobucsicsot, a meggazdagodott, de lenézett volt házalót a város gazdasági életének hasznos tényezőjévé teszi, stb., stb.

A regény, mint látjuk, féllábbal a valószínűség szintje fölött lebeg, de ez legkevésbbé sincs ártalmára s még a történet hitelét se rontja, mert az író egy percre sem lép ki világából, sőt valóságos „világfi"-ként mozog benne, s az olvasót is varázslatában tartja.

Előadás tekintetében is könnyed, formás elbeszélőnek bizonyul az író. Egész beállítása jókais tulajdonságokat idéz, a nagy mesélő túlzásai és következetlenségei nélkül. A regény főhőse és egyik-másik szereplője is jókais egyéniség és a mese bonyolítása is Jókai érdekkeltő módszerére emlékeztet. Orbán Dezső is nagyszerűen ért a mesebonyolításhoz s az olvasók érdeklődésének ébrentartásához. Minden fejezetbe, mint valami bűvös zsebbe, rejt el valami érdekeset, amit az olvasó a továbbiakban érdeklődve kereshet.

Jól tette az író, hogy ezeket az ifjúsági regény terén kifejlődött erényeit a „felnőtt" irodalomban is megtartotta. Jólesik az embernek a hétköznapok világán túl ebben a kissé irreális világban az ügyes vezető nyomán elbolyongani. A regény ezekkel a tulajdonságaival tiszta példája annak, hogy az ifjúsági és felnőtt irodalom között csak fokozati és nem módszerbeli különbség van.

Az író igyekszik történetének elméleti hátteret és súlyt is adni a kisváros életét megvilágító magyarázattal. Szerinte a kisvárosban senki sem érzi jól magát, mindenki elvágyik

* Orbán Dezső: Sióparti nyárfás. Kir. magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n.

belőle. A kisváros nyugatot utánozza szegényes kiállításban, a magyar lélek kelet után óhajt. Ferenczi Géza a kisvárosban marad, mert ennek az őskeletiségnek nyomait kutatja az ottani emberekben, aztán saját példájával megmutatja, hogy tudnak megélni keletiek nyugaton. Ez egyidőre megzavarja a kisváros nyugalmát, s az szeretné lerázni magáról a nyugtalanítót, de már késő: Ferenczit életének minden szála: háza, kertje, szerelme a városhoz köti, s a város is egyre több szállal fűződik hozzá.

Ferenczi, ez a mosolygó bölcs, aki mindenen átlát, s könnyed logikájával, jó szívével mindent megold, a mesén túl is kellemes emlék ízét hagyja az olvasóban. Alakja megérdemelne szinte egy újabb regényt, s azt hiszem Orbán Dezső invenciójától telnék is.

Jankovics Marcell könyve* annak ellenére, hogy a kiadó „Új magyar regények" című sorozatában jelent meg, tulajdonképen nem regény. Ez ellen félig-meddig az író is tiltakozik bevezetésében: „Mi ez a könyv? Nagyon laza valami... Epizódok, köznapi epizódok marokszedése." Se egységes meséje, se szerkezete. Az egyes fejezetek közt az összefüggést csak a színtér, Pozsony, adja, s az, hogy nagyjából ugyanazokkal a szereplőkkel találkozunk a könyv folyamán. A húszéves cseh-megszállás, majd a felszabadulás keser-édes élményei, emlékei adják a történetet. Az író célja sem művészi: A magyarság szenvedése, megaláztatása, magatartása, a megszállók parádézása, bojtorkodása, új és régi szembenállása stb., stb., ezeknek felidézése az író bevallott célja: „Nem felejteni sohasem! — semmit sem felejteni! — ez az én makacs nagy hitemben az én alaptörvényem." „A nemzet, mely elfelejti megaláztatásának napjait, új megaláztatások előestéjén készületlenebb, mint az a nemzet, amelynek igen jó a memóriája. „Hétköznapi emberek hétköznapi életének eseményeit mondja el az író: egy tanár búcsúja osztályától, a nyugdíj nélküli nyugdíjasok sorsa, magyar diákok egyesületükben, egy magyar hangverseny, s egy Himnusz-éneklés története, arisztokraták és parasztok az újvilágban, egy balatoni kirándulás következményei, a belvedere-i ítélet, repatriálás, kiutasítás stb., végül az egyes képekből összeáll a cseh megszállás alatti magyarság 20 éves élete, sorsa és lelkülete.

Az író nagyon jól tette, hogy nem hagyta elröppenni emlékeit, melyeknek nemcsak történeti és magyar, de emberi értékük is van. Csak kár, hogy előadásukra nem találta meg a megfelelő formát. Előadása sem elég természetes. Az állandó páthosz lelkendezése, a gyakori ömlengések saját hangját is némileg túlzóvá s egyhangúvá teszik, de alakjai beszédét sem tudja természetesre s jellemzőre hangolni. Szerzőnk nem érti az írói eszközök alkalmazásának és a velük való gazdálkodásnak a módját. Legkellemesebb vonása férfias igazlátása és igazmondása. Sok megszívlelendő igazsága van az itthoni helyzettel szemben is. Anyaga mindenesetre nemes és jó, és Jankovich tisztes érdeme, hogy emlékeit nem hagyta elszállni, hanem átadta minden idők magyarjának. Mellékesen jegyezzük meg, hogy a könyv anyagából nagy jó ifjúsági regény telnék.

*Szabó Pál** mint „őstehetség" lépett be az irodalomba, de egyike legtanulékonyabb íróinknak. Regényeiben, nagyon helyesen, nem lép ki a falusi élet köréből, de faluszemlélete lépést tart a kor és a szociográfia haladásával, s regényei művészi alkatában is egyre tisztultabb és egyszerűbb eszközökkel dolgozik. Ez a regény tulajdonképen két újházas-család története a keresztelőig, de életükbe szövődve ott látjuk a falu minden napját: a dolgozó ember küzdelmét, bajait, örömeit, szerelmét, az asszonyok világát, szegény-paraszt, gazdag-pa-

* Jankovics Marcell: Évek tavasz nélkül. Franklin Társulat kiad. H. és é. n.

* Szabó Pál: Keresztelő. Turul-kiadás. Budapest, 1942.

raszt, esküdt, bába, falusi bíró alakját, a falu „intelligenciájá"-t a hat elemis történő, s két szék közt lebegő számtartóval stb., stb., a maguk emberi mindennapi mivoltában. A regény hőse tulajdonképen a falu a maga rendjével, szokásaival, jellegzetes figuráival s kisebb-nagyobb eseményeivel: bábaválasztás, az intelligencia mulatása, Páskujné dolgai, korcsmai verekedés keverednek lapjain s végül: a keresztelő, mely hatalmas társadalmi eseményt jelent a faluban, a regényben pedig két társadalmi réteg, a középosztály és parasztság jelképes találkozójává nő. Szabó Pál kitűnően rajzolja fel a falu életének eseményeit, a falu szokásait, rendjét, gondolkodását, nyelvét, alakjait, s a sokféle szálat szervesen fonja egybe, talán a számtartó névnapja a leglazábban beillesztett esemény.

A regény legfőbb érdeme, hogy seholsem túlzó, magamutogató. Szabó Pál igazi írói szemlélettel mindenütt megmarad a valóság és elégség keretei között. Nem lát mosolyogni vagy mutogatni, hetvenkedni való különösségeket a faluban, szokásaiban, nem halmozza a jellemző alakokat, eseményeket, a beszédben is megmarad a természetesség határai között.

Szabó Pál regénye nem mond újat a falu életéről, de amit mond, az találó, gazdag és érdekes, és szépen mondja el.

Kádár Lajos is ú. n. népi író. Legújabb regénye* arról szól, hogy a tiszamenti gőgös nagyparaszt, Csosza Kartal egyetlen lánya, Vica szerelmes lesz a szegény napszámos legénybe, Varga Gáborba, s botrányok árán is feleségül megy hozzá. Apja kitagadja a lányt, s a fiatalok könyörtelen üldözőjévé szegődik. Azok Pestre menekülnek előle gyermekükkel, s népkonyhás nyomorban kínlódnak, míg rájuk nem mosolyog a szerencse. Közben Kartal egy romlott nő hálójába kerül, kártyázni kezd, eltékozolja mindenét, s félig őrülten, félig megfagyva, a fiatalok szedik fel felesége sírjánál egy otthoni látogatásuk alkalmával.

A regénynek sem meséje, sem világa nem hoz újat az irodalomba. Kádár Lajos ennek ellenére elég friss fordulatot és színt tud belevinni. Alakjai frissek, elevenek, bár itt-ott egy kis ponyvaízű túlzás érzik rajtuk, különösen Csosza Kartal s Furulyásné alakján. Ez a túlzottság megvan a mesében is: jelenetei kissé naívan túlrajzoltak: Vica esete, Kartal viselkedése, kártyázásai, Furulyásné dolga, a Vargáék szerencséje, mind bizonyos naív túlzás jegyét viselik magukon, bár éppen ez ad a mesének némi népi jelleget.

Szerencsés fogás volt a szerző részéről a gyakori miliőváltoztatás: a Vargáék zsellérvilága, Csosza Kartalék, a Furulyásné háza, a pesti bárok, a kártyaklub, a proletárnyomor stb., mind sok elevenséget kölcsönöznek a regénynek.

Legtúlzottabbnak a regény előadását érezzük. Ez csámcsogón népies, sőt népieskedő. Ez már igazi sallangosság. Népiesség önmagáért, vagy még azon is túl: a divatért. Kádár műve már a népies irány túlzását, a „sallangosság" felléptét jelenti.

*Harsányi Zsoltot** közismert mesekitaláló szegénysége újból egy ismert történet feldolgozására vezette. Legújabb kétkötetes regénye tulajdonképen egy új Murányi Venus, egy érdekes házasság története — mitológiai keretben. Csak itt maga a történet is mitológiai: Paris és Helena házassága.

Az ember érdeklődéssel veszi kezébe a vaskos köteteket. A cím és a sejtett tartalom után a 3000 éves mítoszi világ bájának és fenségének felélesztését, a homéroszi kor regényét, a pompás, gazdag anyagból egy isteni és emberi idill felpárálását várja, de egészen mást kap. Természetesen más megoldás is lehetséges, s Harsányi regényében ez is felcsil-

* Kádár Lajos: Taposóka. Atheneaum, Budapest, 1942.

* Harsányi Zsolt: Az aranyalma. Regény. Singer és Wolfner Rt. kiadása, Budapest, é. n.

lan, de az író egyiket sem tudja megragadni.

A regény valóban egyszerű pásztori miliőben kezdődik. Páris-zsal, mint egyszerű pásztorfiúval találkozunk az Ida hegyén, amint öreg számadója oktatja a mitológiára. A kiábrándulás azonban már itt megkezdődik. Amit itt az öreg pásztor művel a mitológiával, azt akármelyik felvilágosodáskorabeli egyetem megirígyelhetné, olyan racionális magyarázatait halljuk a mitológiai jelenségeknek. Ez egy ókori pásztor részéről nagy tudományos előrelátást, a szerzőéről viszont annál nagyobb tájékozatlanságot jelent. Ez a racionális mítosz-magyarázat azonban a későbbiekben egyáltalán nem akadályozza meg Harsányit abban, hogy istenei ne teljhatalommal grasszáljanak a földi világban.

Harsányi tehát a mítoszt elmodernesíti, elemberiesíti. Még ez sem lenne nagy baj, de a mód, ahogy csinálja, rendkívül ellenszenves és ügyetlen. Szereplői rendkívül alacsony szellemi és jellembeli képességekkel felruházott alakok. Páris az elején önmaga szépségétől s előkelőségétől megszédült kamasz, aki nymphákon gyakorolja a szerelmet; modorát egy jampec megirígyelhetné. Ezek a tulajdonságai a regény végéig csak fejlődnek s új vonásként a gyávaság csatlakozik hozzájuk.

Helena együgyű szép asszony, aki egy-kettőre bedől Paris cselédbűvölő trükkjeinek. Priamos vén érdekhajhász, Paris nagybátyja, Hiketaon, kapzsi lócsiszár és így tovább.

Az istenek is hasonló naív elképzelés szüleményei: egy-egy közismert tulajdonságuk nevetséges hordozói. Harsányi Zeusa állandóan dörgő fenségében mutatkozik s mindig meg van sértve, Hera házsártos, féltékeny asszony, Aphrodite mindig kapható szerelmes nő, Mars vérszomjas, bősz henteslegény, Athene állandóan okoskodik, mint egy viccrovatbeli logikatanár.

De nemcsak vonásaik primitívek, hanem az a mód is, ahogyan az író bemutatja őket. Íme egy példa, Paris és Athene találkozása: „Athene rájok pillantott és még mielőtt mondhattak volna valamit, ő szólal meg. Ajka keskeny volt és nagyon vékony.

— Halandót hozol, Hermes, ezt tehát Zeus atyánk küldte hozzám. Mivel még soha ilyen tökéletes szépségű halandót nem láttam és kétségkívül ő a legszebb halandó férfi a világon, ebből azt kell következtetnem, hogy látogatástok a külső szépséggel van összefüggésben. Az égi birodalomban pedig a külső szépségnek egyetlen nagy függőügye van: az a vetélkedés, amelyet Hera, Aphrodite és én folytatunk az aranyalmáért. Ez a fiatalember tehát a kijelölt pályabíró.“ Mintha csak a jó öreg Sherlock Holmes-t hallanánk.

Ezeknek a tulajdonságoknak megfelelő színvonalon s ízléssel folyik a társalgás is a regény lapjain. Mikor Paris hazakerül Ida hegyéről, s az egész család el van ragadtatva szépségétől, öccse Deiphobos a következő megjegyzést teszi: „Elég szép, az igaz. De azért nem kell az egész családnak megőrülni.“ Az egész könyvnek frivol, a legrosszabb értelemben vett pesti, zsidós-színpadi légköre van.

S itt adódott volna Harsányi számára a harmadik lehetőség: ha az antik világ és saját elképzelése közti különbséget humorosan fogja fel. Akkor még jó regényt is írhatott volna.

Ezekután csak természetes, hogy jellembeli fejlődésnek, szerves mesealakulásnak nyoma sincs a regényben: minden pillanatok alatt történik s egy csapásra oldódik meg deus ex machina-szerűen, az ilyesmihez való légkör elhitető ereje nélkül.

Amit itt Harsányi művel a mitológiával, az még egy operettben is sok, illetve kevés lenne.

A főtörténet ellaposított szálaira aztán Harsányi ráfűzi az egész antik mitológiát. Szereplői, akár van rá szükség, akár nincs, minduntalan rágyujtanak egy-egy mitológiai történetre. Paris boldog-boldogtalannal meséltet magának, s ha valaki szabadkozik, hogy a kért történet nagyon hosszú, a válasz: „Azzal ne törődjél. Mennél hosszabb, annál jobb.“

Tény, hogy a mitológizálások nélkül a könyv felére zsugorodott volna. S itt látjuk a tárgyválasztás okát is. Nemcsak a kész történet vonzotta Harsányit, hanem az a lehetőség is, hogy a mitológia bőséges anyagot nyujt a könyv fáradságnélküli bővítésére. Ezzel a szemponttal viszont Harsányi már át is lépett az irodalomból az üzlet terére. Sok sikert kívánunk...

Ligeti Ernő könyve* a címlap meghatározása szerint szintén regény, s borítólap ismertetője után Bethlen Miklós életének regényét várná benne az ember. A könyv elolvasása után azonban meg kell állapítanunk, hogy a könyv legkevésbbé sem felel meg a címlap jelzésének. A könyvben a regényszerűségnek nyoma sincs: az egész a XVII. századvég nagy államférfiának, Bethlen Miklósnak hiteles életrajza, gondos és széles tanulmányok alapján megírva. Az életrajzot az író aktuális mondanivalóján, az erdélyi humanitás megjelenítésén kívül a néhai kancellár születésének mult évi 300-as évfordulója tette időszerűvé. A szerző főkép Bethlen Miklós önéletrajza s egyéb írásai, korabeli erdélyi emlékírók, s a történetírás alapján rajzolja meg hőse életét, beleszőve kora mozgalmas történetébe. A történeti hátteret és alapokat oly részletesen rajzolja az író, hogy maga a főalak sokszor fejezeteken át eltűnik szemünk elől, s más szereplők és körülmények vonják magukra figyelmünket. A széles alapvetés következménye, hogy a regénynek tulajdonképen két főhőse van: Bethlen és Erdély. Sokszor úgy érezzük, hogy Bethlen élete csak keret, melyben az író Erdély történetének egy mozgalmas korszakát mutatja be. Igaz, hogy a mellett gondja van arra a művelt humánus egyéniségre is, melyet Bethlen személye szinte egyedül képvisel ebben a romlott korszakban.

Az író könnyedén és élvezetesen használja forrásait s elég alapos, főleg sokoldalú és mozgalmas képét adja a kornak, mely elbuktatója lett Bethlen Miklósnak és Erdélynek. Igaz, hogy könnyedsége olykor pontatlanságra vezet a forrásidézetekben, és stílusára is sokszor az elsietettség bélyegét nyomja.

A sok kitérés és részletezés itt is a mindenáron nagy könyvet írni akarás gyanúját kelti fel bennünk. — A könyv végén a szerző valóságos kis esszékben foglalkozik Bethlen egyéniségével, műveivel, főkép emlékiratával, tartalmat és stílust egyaránt szem előtt tartva, még hőse szellemtörténeti helyét is igyekszik meghatározni.

Ligeti hasznos és jó munkát végzett azzal, hogy Erdély és Magyarország történetének ezt a korszakát és a kornak egy nemesen kiemelkedő egyéniségét ily gazdag és eleven ábrázolásban bemutatta, műve azonban nem regény, s ilyenül való feltüntetése visszaélés a műfaj lehetőségeivel s az olvasók jóhiszeműségével.

Tóth Béla.

FÜSI JÓZSEF: SZÁRNYAS FARKASOK. (Regény. Danubia-kiadás.)

„A modern regényirásban — mondja a *„Szárnyas farkasok"* egyik szereplője, — *már egy rideg és önfejű kritikus sem ismeri ki magát, annyi csalóka útvesztője van."* — Ez igaz, de semmiesetre sem panaszkodhatunk miatta. Sőt: úgy érezzük, hogy éppen ebben a sok útvesztővel bolondító zűrzavarban érlel valamit a regény laboratoriuma. Nem árt egy kis türelmet erőszakolnunk magunkra a forrongó regény iránt. Annál kevésbbé nem, mert hiszen lehetetlen észre nem vennünk, hogy *a regényzűrzavarban itt is ott is csak feltünedezik valami, ami tartalmával és formájával egyaránt küzdelmes verejtéken és lázas önmagakeresésen túl már a születő, a megtalált irodalmi szépség és egészség benyomását kelti.*

Úgy érezzük, hogy egy ilyen regényfajta az, amelyben az író saját életének, személyisége kibontakozásának, megérlelődésének egy rövidebb korszakát örökíti meg olyan keretben,

* Ligeti Ernő: Noé galambja. Singer és Wolfner Rt. Budapest. É. n.

olyan háttérrel, olyan epizódokkal, olyan mozzanatokkal, képekkel, amelyek életének más korszakához tartozhatnak ugyan, de belégyökereztek élményvilágába, személyiségébe, s amelyek végérvényesen hozzászegődtek életéhez. Ebből a fajtából való a Füsi József regénye, első regénye is.

Alig néhány napra terjed ki a regény cselekménye. Néhány zsúfolt időbeosztású, hajszás nap, amelyben csak úgy üzekednek az apróbb-nagyobb programmpontok, a kocsmalátogatások, családi dorbézolások, lóversenyek, magántanítás, irodalmi önmarcangolások s az önmagakeresés sokszínű vad hajszája. A regény szereplői írók, művészek, szerkesztők, gazdag sznobok, kispolgárok és a lóversenyek megszállott közönsége. A szerző egyúttal egy pirandellói problémát is meg akar oldani: átvinni az életet az irodalomba, lehetőleg minden közvetítő, átalakító közeg nélkül. A regény jelentékeny részének olvasása közben csalatkozhatatlanul megérezzük, hogy olyan megélt mozzanatok között járunk, olyan megtörtént és ezerszer ismétlődött élmények levegőjét szívjuk magunkba, amelyeket az író becsületesen, élesen látó szemmel lefényképezett, rokonszenves, de kissé fölényes mosollyal megőrzött magának, mint a lóversenytiketteket vagy a lovakról készített kartotékot, hogy amikor szüksége van rájuk, mindig kezeügyében és használhatók legyenek. Igen, néhány napnak a története a regény, de úgy, hogy közben az íróban él egész élete élményanyaga, emberismerete, problémarendszere, s ezekkel színezi, sűríti, mélyíti el a két nap emberi hátterét. Ezért mondhat többet a regény, mint két nap története, amit csak kívülről szemlélhet egy éppen belepottyant szemlélő. Ezért tágul ki a két csengőberregés közé ékelt, egymásba ölelkező epizódok kötege egy író, egy írói nemzedék belülről megélt, kívülről is megérthető szellemi életrajzává, társadalomképévé. Ebből a regényből egyebet nem igen tudunk meg a szerző határairól, mint azt, hogy kitűnő fényképező. A művészi fényképezés és képösszeállítás mestere. Az a mód, ahogyan beállítja felvevőgépét, ahogyan *a* megfelelő életteljes hátteret csúsztatja képei mögé, nem pedig csupán műtermi színfalakat, az a mód már egymagában is értékes írót ígér.

Kíváncsian vártuk, megelégedéssel tesszük le a Füsi József első regényét. Éreztük, hogy egyszer rálel a regényre, a regényben önmagára. Mint ahogy érezzük ezt még más, kereső írónkkal kapcsolatban is. Sok írónknak bizony erre a tágöblű műfajra van szüksége ahhoz, hogy igazán íróvá legyen. No meg egy adag írói aszkézisre, elmélyedő, makacs munkára. A műről még csak ennyit: emberi rokonszenve meleggé teszi. A szárnyas farkassá, elátkozott égi jövevénnyé, égre kelt földi teremtményekké szült vergődő írók külső és belső életének rajza meghökkent. Érezzük kínlódásukat a dicsőség vágyában, s szinte szánjuk őket, ahogy vékony horpaszuk csakúgy lüktet a szüntelen éhségben. „Ezért habzsolnak mindent, mi feledteti igaz vágyukat, mámort, izgalmat, mocsárvizet!... És mégis: repülnek is, van szárnyuk, hiszen ártatlan lelkek!..."

A „Szárnyas Farkasok" író műve. S írója, mint mesehőse, Levente, a *regény* útján bizonyára megtalálja majd az annyira keresett életvizét. Azt, amiért az író vándorol, küzd, harcol, emésztődik, hogy megtalálja önmagát.

Harsányi István.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

10

TARTALOM:

Reök Iván: **Világnézet és meggyőződés** ● Fejes Ádám: **Várd a csodát!** (vers) ● Márkus Jenő: **Keresztyénség és gondolkozás** ● Juhász Géza: **Magyarság és helyi jelleg** ● **Könyvek és írók** (Trombitás Dezső: **Egy nemzedék prédikátora** — **Könyvismertetések**)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. OKTÓBER **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TROMBITÁS DEZSŐ: Egy nemzedék prédikátora. (Ravasz László új könyve.) — — — — — — — — — — — — — — — 309
GAUDY LÁSZLÓ: Dezséry László: Testnek feltámadását — — — 313
G. L.: Karner Károly: Állam és felsőbbség az Újszövetségben — — 313
G. L.: Victor János: Lészen eljövendő — — — — — — — — 313
G. L.: Bereczky Albert: Miért? — — — — — — — — — — 314
G. L.: Gönczy Albert: Az erdélyi lelkészképzés utóbbi húsz éve — — 314
KRING MIKLÓS: Benda Kálmán: Bocskai István — — — — — 314
GAUDY LÁSZLÓ: A lelki élet vizsgálatának eredményei — — — 315
TÓTH BÉLA: Gáldi László: Magyar-román szellemi kapcsolatok — 315
HARSÁNYI ISTVÁN: Tamási Áron: Virrasztás — — — — — — 316
TÓTH BÉLA: Két regény — — — — — — — — — — — — — 317
BIKÁCSI LÁSZLÓ: Örkényi István: Tengertánc — — — — — — 318
g. l.: Hegyaljai Kiss Géza: Kék hegyek között — — — — — — 319
G. L.: Traeger Ernő: Szent Margit — — — — — — — — — 319
TÓTH BÉLA: Szabó Miklós: Kiev — — — — — — — — — — 320
G. L.: Horkay László: Kant vallásos nézetei — — — — — — — 320

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Kérelem

a Protestáns Szemle igen tisztelt Előfizetőihez!

Mindnyájunk előtt tudott dolog, hogy a papírárak és munkabérek emelkedése folytán minden napilap és folyóirat ára lényegesen felemelkedett. Természetes, hogy a PROTESTÁNS SZEMLE előállítási költségei is nagyon megdrágultak. Eddig tartózkodtunk attól, hogy a mi kedves Előfizetőinket megterheljük, de ma már az a helyzet, hogy az igen megdrágult költségeket egyedül nem tudjuk elhordozni. Éppen ezért azzal a kéréssel fordulunk most minden Előfizetőnkhöz, hogy addig is, amíg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöksége, illetve választmánya az 1944. évtől mérsékelten felemeli az előfizetési díjat, ennek az esztendőnek hátralévő részére **minden Előfizetőnk 6 P, azaz hat pengő adománnyal járuljon hozzá a PROTESTÁNS SZEMLE előállítási költségeihez.**

Hisszük és reméljük, hogy kedves Előfizetőink megértik kérő szavunkat s ezt a mai körülmények között nem nagy terhet szívesen elvállalják azért, hogy szemlénk zavartalan megjelenését biztosíthassuk.

Budapest, 1943. szeptember 30.

Tiszteletteljes köszöntéssel: **a KIADÓHIVATAL.**

Világnézet és meggyőződés

Közhellyé merevedett szólás-mondás, hogy a világnézetek harcának korát éljük. A gondolkozó ember azonban ezt ma már csupán csak szellemi életünk felszínét borzoló jelenségnek tartja, mert a mélyben a tudomány és a vallás feloldhatatlan ellentétét, egész kultúránk válságát, az emberiség szellemi meghasonlását, sőt saját lelkének kettéhasadását szenvedi át. Éppen ezért gyökerében elhibázott minden olyan próbálkozás, amely a világnézeti harc tényéből indul ki és a körül kering, még ha értékes részletmegállapításokkal gazdagítja is a már amúgy is áttekinthetetlenné duzzadt „válság"-irodalmat.

Mélyebbre és máskép kell nyúlni. Hiszen ha magát a szót, a német Weltanschauung magyar fordítását vesszük szemügyre: azonnal rádöbbenünk, hogy a sokak fáradságával kikalapált fogalom a közhasználattól mennyire elkopott, hogy elváltozott, szinte egészen mássá lett. *Schleiermacher* például a mindenségnek vallási érzelemtől vezérelt szemléletét nevezte világnézetnek. Ma pedig, ha beszélünk is vallásos világnézetről, a tudományos világnézet igazibbnak, valóságosabbnak cseng a fülünkben. Mert annyira természetesnek tartjuk, hogy a tudományos kutatás eredményei és a felfedezések összesűrűsödve, nemcsak világképpé jegecesednek ki, hanem állásfoglalásunk, cselekvő akaratunk által irányítva és felhasználva világnézetet eredményeznek; addig a vallásos hittől vezetett és a keresztyénség kialakította életeszménytől vonzott magatartásunkat, érző, akaró és megértő szellemi erőfeszítésünket világnézetnél valahogy többre értékeljük és szívesebben nevezzük meggyőződésnek.

Egy valójában ki sem jegecesedett fogalommal csínján kell bánni! A leghelyesebb módszer ilyenkor kiemelni belőle azokat az alapelemeket, amelyek minden változás dacára a maguk eredeti mivoltukban találhatók fel és visszafelé nyomozva egészen összekapcsolódásuk kezdetéig kell leásni. Felesleges bővebben fejtegetni, hogy ha a világnézetről lecsupaszítunk minden járulékos felrakódást és figyelembe veszünk minden irányváltozást és fogalomeltolódást: két elemet mindíg és mindenütt feltalálhatunk: a világot és azt a valakit, aki nézi. Azt sem kell bővebben fejtegetni, hogy ez a két alapelem nem önmagában, hanem egymásra hatásában értékelendő. Teljesen mellékes, hogy mit értünk világ alatt, az egész mindenséget vagy annak csupán egy kikanyarított kis részletét, az ú. n. természetes környezetet, vagy vele együtt a mesterséges és művi úton előállított miliőt: az a fontos, hogy a szemlélő számára létezzék. Szemlélőnek pedig azt kell elfogadnunk, aki el tudja különíteni magát a világtól, kívülről tudja nézni, szembe tud fordulni vele.

Vizsgálódásunknak abból a tényből kell tehát kiindulnia, hogy a világnézet fogalma egy kettősségen nyugszik: ott kezdődik, hogy van egy én, aki észreveszi a világot és van egy világ

(akármit értünk is alatta) amit észrevesz. Ennek és a világnak, eszmélő lénynek és az eszmélettel megragadott valóságnak találkozása az az élmény, amelyből a világnézet megszületik. Ennek belátása oda kényszerít bennünket, hogy a világnézet kialakulásának kezdeteit az emberen innen keressük. Mert sem az „én"-t, sem a „világ"-ot nem tekinthetjük emberi kiváltságnak. Szemléletesen fejezi ki ezt *James:* „Ez egy rák — mondja a természettudós —, félrelökve azt fajrokonai közé. Bocsánat, ez *én* vagyok, tiltakozik az állat". És még a lábbal taposott féreg is, mint *Lotze* mondja valahol, szenvedő énjét szembeállítja az egész univerzummal.

De félre a tréfával! A korszerű állatpszichológia és a magatartástan közkinccsé vált felfedezései idején felesleges hangoztatni, hogy minden állatnak, az egysejtű véglénytől a legmagasabb rangú emlősig: van énje. Hogy pedig van világa, sőt, hogy milyen a számára létező világ és hogyan viszonylik a mi világunkhoz, azt *Uexküll* tanulmányozta behatóan, bebizonyítva, hogy minden élőlény annyit foghat fel a mindenségből, amennyi abból érzékszerveire hat és annyit vehet környezetéből birtokába, amennyire végrehajtó készülékeinek (végtagok, mirigyek stb.) segélyével hatni tud.

Az én és a világ egymásrahatását még az illető élőlény lelki képességeivel kell kiegészítenünk. Mert ha annyival elégednénk meg, hogy az én a nyers érzékelés nyujtotta adatokat megérti, akkor csupán csak egy világkép kialakításának műveletében merülnénk el. Természetesen nyomatékosan kiemeljük, mielőtt tovább mennénk, hogy minden élőlénynek van valamiféle, fejlettségi fokának megfelelő világképe, ami kétségtelenül az értelem alkotása. A világkép azonban nem öncél, hanem csupán csak eszköz, amely arra szolgál, hogy megkönnyítse a tájékozódást és lehetővé tegye a cselekvést.

Az élőlény, legyen ember vagy állat, nem a valóság megismerésére, hanem vágyainak kielégítésére, céljai megvalósítására törekszik. Tapasztalatait, ismereteit önmagára vonatkoztatja, értékeli és mérlegeli. Így alakít ki minden élőlény egy rá jellemző magatartást, amely értelmének, érzelmének és akaratának együttes alkotása. A biológusok és a pszichológusok állásfoglalásnak, az egyénre jellemző magatartásnak nevezik; mi azonban nyugodt lélekkel rámondhatjuk, hogy ez bizony az illető élőlény világnézete!

Ha megpróbáljuk a korszerű természettudományi kutatás idevonatkozó megállapításainak sűrített kivonatát nehány egyszerű szóval kifejezni, azt mondhatjuk, hogy az én gyakorlati célú lelki képességeinek együttes erőfeszítését a világnézet kialakíthatása jutalmazza. Ez azonban sohasem kész, sohasem lezárt s befejezett alkotás, hiszen a valóság senkinek sincs megadva, hanem csak fel van adva. A világ mindíg újabb és újabb kérdéseket vet fel és az én kísérletezés és próbálgatás segélyével alakítja ki az adott helyzetnek legjobban megfelelő magatartását. (*Jennings:*

trial and error.) A tapasztalás világképpé való feldolgozását az érzelmi állásfoglalás emeli a világnézet szintjére, hogy azután az akarattól vezérelt cselekvés eredménye igazolja vagy cáfolja helyességét. A kudarcokból való okulás, a sikerek nyujtotta igazolás a forrása annak a lendületnek, amely az ént megismerésről-megismerésre, állásfoglalásról-állásfoglalásra hajtja, vagyis világnézet kialakítására és annak örökös javítgatására és tökéletesbítésére sürgeti.*

A világnézetnek mint eredménynek és a gyakorlati célú lelki erőfeszítésnek ok-okozati összefüggése nyilvánvaló. Az sem kíván hosszas részletezést, hogy mi és honnan ered és mire sürget ez a lelki folyamat. Nem egyéb, mint az élőlényekben bentrejlő lebírhatatlan lelki kényszernek való elégtevés. Az immanens parancs így szól: élj! De nemcsak sürget, hajt és előremutat, hanem áthághatatlan kereteket jelöl ki. A kéj és kín közismert elve határolja az életmesgyét: a belső parancsnak eleget tevőt megjutalmazza, a renyhét, a lázadót megbünteti, a javulni nem akarót irgalmatlanul kiirtja.

A gyakorlati célú lelki tevékenységnek mint világnézetet teremtő erőfeszítésnek méltánylásával közös nevezőre hozhatjuk a korszerű természettudományi kutatást a bölcselettel. És helyreállíthatjuk a lelkiélet folytonosságát jellemző törvények és tapasztalatok összhangját. Mint ahogy a biológia megfigyelésekkel és kísérletekkel igazolta az általános életjelenségek (anyagcsere, növekedés, regenerátio stb.) emberre, állatra egyformán érvényes folyamatát és törvényszerűségét. Mert ember és állat gyakorlati célú lelki tevékenysége, világnézetet teremtő erőfeszítése és képessége elvben azonos, minőségben megegyező s csupán csak mennyiségében gyarapodó. És ami a legfontosabb: ugyanazon cél felé halad. Megismerni a világot annyira, hogy belé tudjunk illeszkedni, hogy megélhessünk benne és, hogy vágyainkat kielégíthessük, céljainkat megvalósíthassuk. Maga az élet, az élés kiteljesítése a cél, szóval az uralkodás, a siker. És ebből a szempontból nézve teljesen másodrendű, hogy az illető tapasztalatait protoplazma nyulványokkal (a véglények pseudopodiumai), tapogatókkal (rovarok), szemmel, füllel (gerincesek) közvetlenül, vagy így is, de még közvetve is műszerekkel és könyvekből szerzi. És az is másodrendű, hogy az élőlény világnézetét látszólagos magárahagyottságában egyéni erőfeszítéssel fejleszti ki, vagy pedig kollektív módon sokak együttműködésével. Annál kevésbbé, mert ez a különbség csupán csak látszólagos: ha mi kortársaink ismereteit használhatjuk fel, akkor az állatnak ösztönös tudása a faj tapasztalatát bocsátja rendelkezésére.

Bármennyire fejlesszük ki gyakorlati célú lelki képességeinket és a közösségi együttműködéssel bármily hatalmassá neveljük fel tudományos kutatásunkat: mindezzel soha sem térhe-

* Ezeket a gondolatokat részletesebben kifejtettem a „Szellem és Élet" könyvtárának 11. füzetében: „Az élőlények tájékozódása".

tünk le arról a szellemi síkról, mely a véglény eszméletének pirkadásával vette kezdetét. Világnézetünk gazdagabbá, sokrétűbbé válik, hiszen kitágult világunk horizontja (mikroszkóp, teleszkóp, mikrofon stb.), hatalmasabb lett állásfoglalásunk, környezetünk birtokbavételének ereje (sokezer lóerejű gépek), de elvben még sem változott semmi. Mindez nem egyéb, mint engedelmesség az immanens parancsnak, az élet kiteljesítésére sürgetésnek.

Azonban az önmegfigyelés elvitathatatlan bizonyossága és a korszerű lélektani felfedezések egybehangzóan azt tanusítják, hogy az ember lelkiélete nem merül ki a gyakorlati célú szellemi erőfeszítéssel. Van egy ettől minőségileg különböző lelki képességünk, melynek más a forrása és más a végcélja. A mi lelkünk mélyéből nemcsak az élet kiteljesítésére sarkaló parancsszó fakad fel, hanem egy teljesen új kívánalom szól hozzánk, mely szellemi fejlődésre és erkölcsi tökéletesedésre sürget. Ez az új az erkölcsi principium, *Kant* kategorikus imperativusa. Hogy eleget tehessünk neki, a világmindenség szellemi alkotó elemei is feltárulnak előttünk és ezek felismerésére, értékelésére egy teljesen új lelki képességünk bontakozik ki.

Ha emlékezetünkbe idézzük *Hegel* szavait, hogy míg az állat tisztán fizikus, addig az ember metafizikus, *Kant*-ét, hogy az emberi mivoltról éppen olyan lefejthetetlen a metafizikai szellemi tevékenység, mint a légzés és *Schopenhauer*-ét, hogy minden igaz és jó krédója: hiszek a metafizikában, akkor ezt az új lelki képességet a gyakorlati céllal ellentétben: metafizikai lelki tevékenységnek kell elneveznünk.

Semmiképen sem tartható fenn tovább az a hipotézis, hogy a gyakorlati lelki tevékenységből egyszerű bővülés és gazdagodás által fejlődött ki a metafizikai lelki tevékenység, éppen úgy, mint az sem, hogy az állatból természetes úton fejlődött ki az ember. Egy új behatás, egy új parancs, egy új feladat, egy új teremtés történt itt és a belőlük fakadó célok, a rendelkezésre bocsájtott eszközök és módszerek jelentik azt a minőségi változást, melyet emberrélevésnek nevezhetünk. Itt és ezáltal kezdődik minden metafizikai erőfeszítés: az igazat, a szépet, a jót megragadni, biztosítani egy végtelen és tökéletes életben, ez az emberi mivoltból fakadó kiirthatatlan sóvárgás, örök keresés és egyben az emberi méltóság megrendíthetetlen piedesztálja.

A Teremtő az emberrel szemben új kívánalmat támaszt, ennek megvalósítására új képességet ad, új életterületet, a világmindenség szellemi régióit tárja fel előttünk, az értékek és eszmények vonzását bocsátja ránk, a lelkiismeret szavával figyelmeztet, örömmel jutalmaz, szégyennel, bánattal, undorral büntet. Két világban élünk, két értékskálával rendelkezünk, kétféle lelki képességünk van és mindezeket egymással viszonylatba hozhatjuk, egymással poláris kapcsolatba állíthatjuk. Amíg az állat belé van merítve az élet óceánjába s annak hullámaival emelkedik, süllyed és soha kívülről nem láthatja magát, soha önmaga fölé nem emelkedhet, — addig az ember hasonlatos a parthoz ért

úszóhoz, aki ha szilárdan megveti lábát, kiemelkedhet a vízből s kívülről nézheti a vizet, ha azonban akarja, bármikor a hullámok játékának is átengedheti magát.

Megítélhetjük ítéleteinket, felülbírálhatjuk magatartásunkat, szabadon választhatunk a kedv és kín principiuma, illetve az öröm és értékek vonzása között. Ez az ember és az állat között lévő igazi különbség és ez az emberi gondolkozás titkának igazi kulcsa.

Lelkiéletünk két egymástól minőségileg különböző tevékenysége és azok egymáshoz való viszonya jellemzi nem csak egyéni létünket, hanem azon túláradva az egész emberiség szellemi életét. Minden, amit ember ezen a földön valaha alkotott a gyakorlati célú, illetve a metafizikai lelki képességekből sarjadt ki. A természettudományi kutatás sem egyéb tehát sokak gyakorlati célú lelki tevékenységének egybehangzó csúcsteljesítményénél; vallás, bölcselet, művészet pedig a metafizikai lelki tevékenység koronája.*

Addig az alapig sikerült leásnunk, amelyiken szilárdan vethetjük meg a lábunkat és így végre megkísérelhetjük a fogalmak tisztázását. A világnézetet minden további nélkül a gyakorlati lelki tevékenység alkotásának jelenthetjük ki. Az értelem megismerésre törekszik és a természettudományok nyujtotta adatok birtokában világképet alkot, az érzelem szereti, becsüli ezt a felismert és megértett világot, az akarat birtokába veszi és uralkodik rajta. A világnézet tehát igazában és szó szerint mondja, hogy az ember ezt a világot nézi, mert ebben akar megélni, itt kíván uralkodni; önmaga igazolásául tehát semmi egyebet nem fogadhat el, mint a kézzelfogható eredményt és sikert.

A metafizikai lelki tevékenység ezzel szemben nem ezt a világot szemléli, hanem a túlvilág felé fordul, vagy legalább is az eszményeket keresi: bölcseleti síkon az igazságot, művészetin a szépet, a vallásin a jót, de nem azért, hogy birtokába vegye őket, hanem hogy önmagát megtagadva nekik szolgáljon. Az értelem, az érzelem és az akarat együttes megfeszítése itt sohasem alkothat véleményt, puszta „nézetet", mert nem a nézhető és nem a megfogható a tárgya, hanem a láthatatlan. Jusson eszünkbe az Írás szava: „A hit pedig bizodalom abban, amit remélhetünk s bizonyosság abban, amit nem látunk". Tovább fűzve a gondolatot: a metafizikai lelki tevékenység nem alkothat világnézetet, hanem a szellemi világ remélt és hitt dolgainak igazságáról vallott meggyőződést.

Világnézetek harca helyett sokkal szabatosabb a világnézet és a meggyőződés ellentétéről beszélni. Vagyis világnézetnek nevezünk minden olyan nézetet, mely a tapasztalati világból indul ki és ugyanide tér vissza: módszerbeli különbségeiknek különösebb jelentőséget nem kell tulajdonítani, hiszen egy az indítékuk (az

* V. ö. A Magyar Szemle V. sz.-ban az Egyéniség címmel megjelent tanulmányomat.

immanens parancs: *élj!*), egy a lelki alapjuk (gyakorlati lelki tevékenység), egy a céljuk (az uralkodás) és egy az igazolásuk — cáfolatuk: a siker. A meggyőződés viszont elfordul a látható, az érzékelhető világtól s a vallási élményből kiindulva a hit és remény szárnyain Istent keresi, még akkor is, ha fél úton ellankadva az esztétika vagy a bölcselet eszményeivel és értékeivel éri is be. De ezeknek is egy az indítékuk (az immanens parancs: „legyetek szentek, mert Én szent vagyok"), egy a lelki alapjuk (a metafizikai lelki tevékenység), egy a céljuk (a szolgálat) és egy az igazolásuk: az erkölcsi tökéletesedés.

A világnézet és a meggyőződés áll tehát egymással szemben, illetve gyökerében fogva meg a dolgot: a gyakorlati célú lelki tevékenység csatázik a metafizikaival. Az első kérdés ami itt felmerül, hogy ez az ellentét szükségszerű-e, vagy pedig csupán csak újabb „vívmány"? Lelkiéletünk szerencsétlen kisiklása, elferdülése?

A válasz önként kínálkozik. Ha az emberi mivolt alapvető jelensége a két irányú, egymást felülbírálni képes lelki tevékenység, akkor ezeknek csupán csak poláris feszültsége indokolt, de nem egymás megsemmisítésére törő ellenségeskedése. És tényleg: csak körül kell néznünk egy kicsit. Minden ember, a tudóstól az egyszerű szántó-vetőig, amikor élelmének, ruházatának, lakásának stb., szóval prózai életfeltételeinek ezer kis és nagy kérdésével foglalkozik: gyakorlati célú lelki képességeit használja. De amikor beteg gyermekéért aggódik, az élet s halál végső kérdéseire döbben, Isten előtt roskad térdre: metafizikai lelki képességeit veszi elő. Napjaink túlnyomó részében világosan látjuk sorsunk Janus arcát és nem kerül különösebb megerőltetésünkbe, hogy megadjuk a világnak, a császárnak, saját életigenlésünknek a magáét és Istennek, ami az Istené. Ezek a napok a békés fejlődésnek, egyéniségünk mindkét irányban való megvalósításának a napjai, ez az idő a világnézet megvalósításának s a meggyőződés kiformálásának ideje.

Mert emberi mivoltunk próbája a viharban, az összeütközésekben, a választutakon mutatkozik meg. Amikor kiderül, hogy meggyőződésünket homokra, avagy sziklára építettük-é, vagyis kinek hiszünk és miben reménykedünk. Értsük meg jól egymást! Nem a világnézet és a meggyőződés, nem a gyakorlati, illetve a metafizikai lelki tevékenység ütközik ilyenkor össze egymással, hanem nekünk magunknak mindkettő birtokában, öntudatos és szabad használatukkal kell választanunk. Egyedül csak önmagunktól függ, hogy érdekeink, hasznunk, élvezeteink kedvéért megtagadjuk, áruba bocsájtjuk eszményeinket, — vagy hitünkhöz, meggyőződésünkhöz ragaszkodva a lemondás, az önfeláldozás hősi útját választjuk.

Nem ez a vallás és a tudomány ellentéte! A választ sohasem az emberiségé, hanem mindig az egyes emberé. A személyiség kibontakozása, értékesebbé válása, önmaga fölé emelkedése kizárólag csak a metafizikai lelki képességek kifejlesztésével, maga-

sabbrendű meggyőződés kiformálásával, a hősi, az öfeláldozó élet-úton történik. A másik út, az élet mindenáron kiélni akarása: az elaljasodás, az állattá züllés útja. E részről is igaz, hogy aki meg akarja menteni életét (eszményei, emberi méltósága elárulása árán) elveszíti azt (az emberi életet), mert a metafizikai képesség elsorvasztásával, az erkölcsi törvény elhallgattatásával már csak az állati élet kiteljesítésére sürgető parancsszó hallatszik a lélekben. De — és ezt jól jegyezzük meg magunknak — az erkölcsi tökéletesedéssel nem károsodik a gyakorlati célú lelki tevékenység; a meggyőződés izmosodásával, értékesebbé válásával nem szenved, nem veszít a világnézet! Megmarad annak, ami: megélésünk, a világban való tájékozódásunk iránytűje.

Szinte Olivér *Lodge* más célra alkalmazott hasonlata kívánkozik ide: világnézet és a meggyőződés olyan, mint a cápa és a tigris: mindegyik abszolút úr a maga elemében (a tenger, illetve őserdőben), de tehetetlen a másikában.

Honnan hát az ellentét, egymás ellen törésük, hiszen soha sem keveredhetnek, sohasem helyettesíthetik egymást, mert ketten együtt alkotják az egyetlenegy lelket, az egész embert!

És miért tör egymás megsemmisítésére a sokféle kollektív világnézet és a hívő közösségek meggyőződése, miért akarja elvitatni egymástól a létezés jogát a természettudomány és vallás, mikor mindezek csak együtt és egymást kiegészítve teremthetik meg az emberiség szellemi kibontakozását?

Ezt kellene már végre szemügyre venni! Erre kellene keresni a választ természetvizsgálónak és léleklátónak, bölcsésznek és papnak, orvosnak és teológusnak!

Reök Iván

A klikkszellem és a kasztszellem mérgesgáz, a nemzetegységet megöli. Értelmiségi középosztályunk egészében is hajlik a kasztszerű elkülönülésre, de a nagy kereten belül, amelyet az úri középosztály alkot, még igen jelentékeny egyéb kasztszerű képződmények is feltalálhatók. Első alapjuk a „kéz kezet mos" ősi kapcsolata, az érdekszövetkezés, amely éppúgy megvan a tömörülésben védelmet keresőknél, mint a már meglévő hatalmukat féltve őrzők összetartásában. A „hivatásrendiség" bizonyos körökben kitartóan s már bizonyos kezdeti sikerekre is támaszkodó törekvése mögött lényegében az arányosnál, a megilletőnél joggérvényesülés titkolt, sőt nemes jelszavakkal álcázott önző hatalomvágya lappang.

(Szombatfalvy György: A magyarság egységének problémája. Társadalomtudomány, 1943. 3. szám.)

Várd a csodát!

Várd a csodát!
Tágult szemekkel
falakon át is,
nézz csak a messzeségbe!
Hidd, hogy indulnak új erők,
hogy mozdulhatnak a Hegyek
s a Tenger is, mely háborog
szelíd lehet, mint kisgyerek:
várd a csodát!
Várd — ám jól vigyázz,
nehogy ölbetett kézzel
találjon, mikor sugaras szekerén
megjő a szabadítás:
küzdj, birkózz, s letörve, százszor
újra kezdj! Kísérjen gúny és megvetés
a hitet, hogy kiderül egyszer,
a lázat: mit nem adhat vegyszer,
a biztató reményt el ne ereszd,
ha kell, jöjjön a kín, a kereszt,
Te harcolj, s amíg élsz, higgy a csodában!

Így hiszek én. Apró nyomorom,
jóbi keservem jeremiáddá szélesedik:
nem parolázom! Egy Urat ismer
és vár ez a szív!
Sírja üres és diadalmas
mentő csodái napja közel!

Fejes Ádám

Keresztyénség és gondolkozás

Üzenet Svájcból. — Brunner Emil legújabb könyve.

Lehet-e a modern ember, aki gondolkodik, nyitott szemmel néz, a maga lábán szeretne megállni, a gondolkodás iskoláját kijárta, a modern ember, akit elbűvölt az értelem hangja, megszédített az emberi gondolkodás kétségkívül nagyszerű teljesítménye, aki megittasult az igazság keresésének lázas izgalmától, lehet-e ez a modern ember keresztyén? Mondhat-e valamit a keresztyénség ennek a modern embernek, ami előbbre viszi, kijózanítja, amit tehát a modern ember meghallgat és amit kénytelen elismerni?

Nem tagadhatjuk, hogy a magyar egyházak nagyon sokszor semmire sem mennek a gondolkodó, valóban képzett, a leplezetlen igazságot kereső emberekkel. Azok, akik ebből a rétegből láthatólag is velünk tartanak, legnagyobb részt nem a teljes meggyőződés kényszere folytán tartanak velünk. Talán azért, mert a nevelésük rákapatta őket az egyházi életre, talán, mert a családi multjuk kötelezi, talán, mert a hiúságuk készteti őket egyházi szerep vállalására. Hogy miért csak ilyen okokból származik a szerepvállalásuk, azt mi most másodlagos kérdésnek tartjuk, feleletül megelégszünk annyival: úgy látjuk, hogy nagyobb részben nem a Konstantin előtti idők, hanem a Konstantin és még inkább a Nagy Theodosius-féle idők szele hajtotta azokat, akik ma a gondolkodók közül, a tanultak közül egyházunkban szolgálnak.

Ezzel a ténnyel kapcsolatban felvethető a kérdés, mit tett a magyar protestantizmus azért, hogy pl. az értelem ne akadálynak, ne korlátnak látszódjék a tanult embereinek táborában, az ember Isten felé törő életében? *Nagyon sokszor éppen az ú. n. megújulási, ébredési mozgalmak néztek az értelemre úgy, mint egy dühös fenevadra, amit nem megszelidíteni, igába hajtani, de agyonütni kell,* hogy így az evangélium útja szabadon álljon és az Isten felé ne legyen akadály. *Kijelentés és értelem között a kapcsolatot, a helyes viszonyt nem igen kerestük az ébredési mozgalmakon belül, egyszerűen azért, mert ezzel a viszonnyal a mozgalmakon belül sem igen voltunk tisztában, másrészt pedig bizonyos gőg is dolgozott bennünk,* amellyel az állítólag Istenhez tért emberek lenézték, semmire becsülték az Isten felé igyekvő embereknek éppen az értelemmel vívott harcait.

Mivel a kérdést nem láttuk tisztán, s mivel nem voltunk hajlandók komolyan venni a másik ember küzdelmeit, a világban, a világ különféle szellemi áramlataiban álló ember, jószándékú ember harcait, ezért elvártuk, hogy az ú. n. „bizonyságtételre" higyjen a másik ember. Nem tagadjuk, akadtak, akik hittek. Azt sem tagadhatjuk, hogy kevesen, nagyon kevesen akadtak, akik hittek. S akik hittek, azoknál is baj volt. Nagyon hamar és nagyon észrevehetően jelentkezett a baj: nem tudtak mit kezdeni hitük-

kel a hétköznapi életben, a hétköznapi foglalkozásukban, polgári hivatásukban. Vagy eltokosodott a hitük és kialakult egy a gyakorlati élettől távolálló kegyeskedés, — láthatólag is szervezve az evangéliumi klikkek különállásában — vagy pedig kihullott belőlük a hit és még inkább messze kerültek az evangéliumtól, mint azelőtti helyükön.

Akik a bizonyságtevésre hittek, azok az akadályokon átemeltettek s így, szárnyakon repülve, magaslatok és mélységek felett szállva, kerültek az Úr elé. Küzdelem nélkül, szinte a beleegyezésük nélkül. Az égből hullott a szájukba a falat kenyér, amit kerestek, ott és úgy, ahol és ahogyan nem is gondolhatták. *Elismerjük mi azt, hogy Isten ilyen csodálatosan dolgozik és amikor az övéi leszünk, ez sohasem tőlünk van, mindig Tőle, a kegyelme cselekszi velünk. A kenyeret mindig Isten adja a szánkba.* Isten teszi a szánkba, rendesen azonban a kezünk felhasználásával. Munkának nevezzük kezünknek a mozdulását, amely a kenyeret a szánkhoz emeli. A munka annyi: megkeressük a kenyeret, amelyet az Úr számunkra és az életünkön át mások, a ránkbízottak részére előre elkészített.

Amíg a kenyérért elmegyünk, addig is a kenyérből élünk. Isten tart addig is, amíg keressük a kenyeret. *Isten kenyerén keressük meg Isten nekünk adott kenyerét. Ez a „megkeressük" az embernek munka,* s ez a munka az életünkhöz tartozik, minél közelebb vagyunk az Úrhoz, annál inkább.

A képet feloldva úgy mondjuk, hogy *Istenért, a hitért, a kegyelemért, az igazságért, az életért folyó harcok nem maradnak ki az életünkből.* Ezeket a harcokat mindenképpen meg kell harcolnunk, éppen úgy, mint a kenyérharcot, aminthogy ez kenyérharc! Akkor is, ha bizonyságtevésre, egyszerre váratlanul, számításom ellenére hajtattam Isten szolgálatára. Ez a harc a hétköznapi hivatás harca. Istent keresni és az ő akaratát látni, ez mindig harc. *Isten kezenyomát megkeresni és felismerni az élet különböző területén, ez mindig küzdelem, a hívő ember számára is.* Annak is, aki már tudatosan állást foglalt az Úr mellett, de annak is, aki majd ezután érik meg a döntésre, akiben még fel nem ismerten munkálkodik az Úr. — Az értelem harca ez.

A kijelentés és az értelem kérdése a keresztyén embernek nem egyszersmindenkorra megoldott kérdés.

Mindezt abból az alkalomból írjuk, hogy *Brunner Emil* zürichi professzor hatalmas és egészen rendkívüli értéket jelentő alkotását átolvastuk. *„Kijelentés és értelem"* (Offenbarung und Vernunft. Die Lehre von der christlichen Glaubenserkenntnis. Zwingli Verlag, Zürich) a címe a könyvnek, amely *a reformáció álláspontjáról:* a kijelentés felől vizsgálja meg az értelem problémáját, a kijelentés feltétele alatt keresi meg a mindennap kérdéseire, alapvető kérdéseire a feleletet. Először tisztázza a könyv magának a kijelentésnek a lényegét, mit ért a keresztyén hit, amikor kijelentést mond, mit mond az egyház, amikor a kijelentést, mint az élete egyetlen fundamentumát hangsúlyozza.

Brunner Emil szerint az Egyháznak a kijelentés melletti állásfoglalása szemben áll a hitetlen és kételkedő világ ismeretfogalmával, amelyik a keresztyén kijelentés fogalmát alapnélkülinek, nem-igaznak, fantasztikusnak ítéli és mint ilyent elveti. Brunner Emil úgy látja, a keresztyén teológia köteles számotadni a világnak, hogy nem megy el érzéketlenül a világ ellenvetései mellett, hanem azokat ismerve és azokat komolyan kezelve, dolgozik. *Számol a keresztyén teológia az ellentétes gondolatrendszerekkel és vállalja velük a harcot. Az apologetikai feladatot, a keresztyén teológia másik és második feladatát tulajdonképpen minden időben vállalta és végezte az egyház tanítója.* A hitetlenekkel mindig folyt a harc, mondja Brunner Emil. A félreértések tisztázása állandó feladatként állott Isten Igéje szolgái előtt. *Az apologetikai feladat alapjában prédikátori feladat: megtérésre felhívás.* Az eredménye nincs a kezünkben, de ez, Brunner szerint, nem mentesít bennünket a szolgálat alól. Az ember természetes lelkiállapota a hitetlenség, hogy Isten nélkül, önmagában, foglaljon állást a különböző kérdésekben. Állandóan feladatunk, hogy ez ellen a természetes állapot ellen küzdelmet folytassunk. S ez a küzdelem nem a kételyek agyonveréséből áll.

A keresztyén ember élete a közvéleményben, az általános intellektuális beállítottság szerint megnyomorított életnek, megkötözött életnek számít. Általában úgy tekintik a keresztyén életet, hogy ott az ember a rövidebbet húzza, rosszul jár. *A keresztyén élet, ez életnek a kijelentés feltétele alatti szemlélete, beállítottsága és meghatározása a világi ember, a mai képzett ember, gondolkodó, élnivágyó ember szemében alacsonyrendű élet, kicsinyes élet, az ő nagyobb stílusú életéhez viszonyítva.*

Brunner Emil meggyőződése, hogy az értelem jogos kérdéseit a természetes ember különböző, az evangélium ügyét valahogyan „destruáló" megnyilatkozásait nem hagyhatja a hívő keresztyénség válasz nélkül. A mi részünkről gőg volna, ha semmibe vennők a világ lesajnáló gesztusait. *Az a feladatunk, hogy az értelem kérdéseire feleljünk, s mutassuk meg a sajnálkozásokra, hogy az evangélium az értelemnek, általában az embernek, az emberi életnek nem elnyomója, de egyenesen felszabadítója.* Az ember értelme, élete a hitben, az Úrnak való engedelmességben talál rá rendeltetésére, helyére.

Brunner könyve nem álláspontot keres az ember számára és nem egy bizonyos álláspontra való helyezkedésben látja az emberi élet megoldását, az állítólagosan gyenge, kritizálható álláspontok és világnézetek helyett egy erősebb, megbízhatóbb álláspontra való helyezkedésben és világnézet vallásában. *Az evangélium nem álláspontot ad,* elsősorban nem álláspontot ad, *hanem Istennel együttlépést.* Isten munkájában részvételt, Istennel munkatársi kapcsolatot.

Mondhatjuk úgy, hogy Brunner misszionárius, s mondhatjuk úgy is, társaságban forgolódó ember. A mult nagyjai, akik szellemiségükkel, gondolataik eredetiségével és elevenségével beleépí-

tették magukat a jelenbe, a jelen kimagasló szellemei, láthatók Brunner társaságában, illetve Brunner elmegy ezeknek a társaságába és nemcsak várja és kéri, de elvárja, megköveteli: mondják el a szellemi nagyságok, mit kifogásolnak az evangéliumban. Brunnernak nem csupán a kegyesekhez van mondanivalója — ezeknek is sokat, nagyon sokat mond — de azokhoz is, akik az evangéliumot kritikával nézik, akik a keresztyén tanítással nem értenek egyet. Ebben a világban sokan vannak, akik az evangéliumnak nem hódoltak meg, mert óriási akadályok vannak az útjukban. Ilyen akadály többek között a korszellem és ebben a keresztyénséget nem ismerő, nem értő, nem való embereknek gondolatrendszerei. Brunner ezekkel a kereső és éhes lelkekkel szótváltva, úgy mutatja meg a kijelentést, mint ami a kor mértékével mérve is a legtöbbet jelenti.

Brunner beszél a természettudósok, filozófusok s pszichológusok, szociológusok és az ilyen irányban beállítottak nyelvén. Nem intézi el őket néhány szóval. Hogyan tehetné meg az evangélium embere, hogy kevésre nézze, semmibe vegye a hozzáfordulók megkötözöttségeit? Nagy lelki gondozó Brunner Emil. Rendszereket ültet maga elé. Az emberi szellem legkiválóbb alkotásait. Meglátja, ami a rendszerekben, a természeti kijelentés alapján, Istentől van. Azért teheti ezt Brunner Emil, mert *keresztyén ember* és mert a Krisztusban emberré lett Istenfia megmutatja néki az Isten kezevonásait emberek életén, gondolatain.

Bármennyire társaságban forgó ember Brunner, a társaság nem szedi le a lábáról. Ahová bemegy Brunner, *küldetésben érkezik,* ezért tudja megmondani, hogy az evangélium egyáltalán nem egyenlő a független morállal, a filozófiával, a metafizikai rendszerekkel. *Eszme és Isten, az értelem és a kijelentés más. Az eszme, az örök értelem és Krisztus nem egy. Krisztusból hull fény az eszmére, de az eszméből, az általunk felismerhető legmagasabb, legteljesebb igazságból, alulról felfelé haladva Krisztus nem ismerhető meg.* Az ember hősi erőfeszítése nem megvetendő, tiszteletreméltó a gondolkodónak az igazságért való küzdelme, indokolt is, helyes is ez a küzdelem, de a gondolkodás útján nem mehetünk messzebb, máshoz, mint egy halott ideához — a bűn miatt. A személyes Isten ott és úgy ismerhető meg, ahol és ahogy ő egy emberi személyben: Jézus Krisztusban kijelentette magát. Az istenbizonyítékok sem visznek el Istenhez, hitet nem adnak és nincs kényszerítő erejük.

Brunner Emil nagy vállalkozása legújabb könyvében és sok egyéb kitűnő munkájában is arra irányul, hogy *a keresztyén gondolkodás ne maradjon meg a jelenlegi izoláltságában, hanem a világban legyen észrevehető, hogy Krisztusuk van a keresztyéneknek. Egyház és világ nem egy, de nem is izolálható egymástól.* Nem forrhat eggyé egyház és világ, de nem is válhat olyan végzetesen ketté, ahogyan ma elvált egyház a világtól és világ az egyháztól. Mint az élet két egészen különböző, egymástól független, egymáshoz nem viszonyuló területe, olybá tűnik a mai ember-

nek az egyház és a világ. A keresztyén gondolkodás nem maradhat meg a maga jelenlegi, a világ és az egyház számára egyaránt végzetes izoláltságában. *S az, ami a keresztyén gondolkodást beleviszi a világ életébe — világ és egyház számára ez az egyetlen lehetséges életforma — az nem csupán prédikáció, nem is teológia.*

A reformáció *az egyetemes papságban* ismerte fel az utat, amelyen a keresztyén gondolkodás megszállja a világot, ahogy mint megtartó erő, az evangélium láthatóvá lesz. *Mi a híveket prédikálni tanítottuk, bizonyságtevésre neveltük, azt láttuk a legnagyobb eredménynek, amikor egy hívő ember, aki nem szakteológus, Isten igéjét magyarázta.* Az egyetemes papság alapján tettük ezt. *Az evangéliumot,* írja Brunner, *a jogász nem a bibliamagyarázatával viszi leginkább bele az életbe, sokkal inkább azzal, hogy hitében és szakismeretében annyira biztos, hogy keresztyén jogász mer és tud lenni, a közgazda keresztyén közgazda stb...*

Lehet-e ma az ember keresztyén? Állandó kérdése ez egyháznak is s egyes embernek is. Személyes kérdésünk. Nem is egyszersmindenkorra megoldott kérdés. Újra, meg újra keressük a feleletet, ahogy megyünk előre az időben és ahogy változik a helyzetünk.

Brunner Emil könyve ebben a keresésben az eddig ismert legkitűnőbb külföldi segítségnyujtás. Jó az, nagyon örülhetünk, hogy a könyv hozzánk is elérkezett. Így háborúban is kezet fogunk egymással. Brunner Emil és mi, magyar protestánsok. Svájci evangéliumi keresztyének és magyar evangéliumi keresztyének. Kézfogásban a reformációra emlékezünk. A XVI. századi reformációra.

A reformáció magyarországi részét annakidején is a mieink végezték el. Hogy az evangéliumi élet ma elinduljon gondolkodó emberek, a mában álló emberek között, ez az apologetikai feladat, amit vállalnunk kell. Erősebben és tisztábban, ahogy eddig tettük és mindenesetre rendszeresebben.

Az egyház t. i. — Brunner gondolata ez — nemcsak kommunio, a hívek közössége, de *anya* is. Nem csupán kapja ajándékul az evangéliumot, de megbizatott az Igével, rábizatott az Ige. Ez a tény pedig nem annyira jog, mint inkább kötelesség, nem annyira méltóság, mint inkább szolgálat. Svájcban is és Magyarországon is.

Márkus Jenő

Magyarság és helyi jelleg*

Debrecen

Minél több egy nép külön színe: helyi jellege, annál biztosabb az esélye, szilárdabb a jövője. Csak kérdés, van-e a nomád ösztönű magyarságnak városokhoz fűződő helyi jellege. S ha még lehet is Debrecenről ebben a vonatkozásban valamit mondani, vállalkozhatik-e a tisztázására, aki maga szintén debreceni? Az ilyen számára mindenesetre könnyebb probléma a magyarság: elvontabb, szűkebb, hiszen csak az általános vonásokat kell hozzá összekeresgélni.

Debrecennek van mítosza, s mítosz csak határozott jelleg köré fonódhat. Más kérdés, mi és mennyiben igaz belőle. Úri, lovagias, hősi, vendégszerető, — első hallásra nevetni lehet rajta, mennyire nem illenek a magyarságnak ezek a pompás jelzői a köztudat Debrecenére. Nem úri, hanem parasztváros — ez a mítosza —; nem lovagias, udvarias, hanem önző, nyersszavú, goromba; nem hősi, hanem minden ellenségnek kaput-táró, pénzeszacskókkal védekező; még csak nem is vendégszerető, hiszen az ártatlan idevetődőt egyszerűen jöttmentnek gyalázza, szóba sem igen áll vele. Debrecen az ellentmondások furcsa fészke, a kövér disznók és sovány költők városa. Ősi főiskolája van és Hortobágya, sokezer vaskos szarvasmarhája, a kollégiumi könyvtárban több mint háromszázezer kötete és álomlengeségű délibábja. A cívis, így tartja a hagyomány, beállít a Kollégiumba, kegyes alapítványt tenni. Leszámol az asztalra egy rakás súlyos ezüst tallért. Elmegy. Aztán visszaliheg: „Itt felejtettem a zacskóról a madzagot!" Hogyan lehessen ilyen világ millió képét, a debreceniség ellentmondásait összesűríteni egyetlen órányi előadásba, s még ráadásul egybe is hangolni az eredményeit a szintetikus magyarságtudattal?

Egy bizonyos: valahány tanulmányt csak olvastam vagy hallottam idáig Debrecenről, sohasem ismertem rá a szülővárosomra. Regényekben még inkább: Jókaiban, Móricz Zsigmondban, de Kuthy Lajosban, Oláh Gáborban, Fehér Gábor cétustörténeteiben szintén, s versben is, Csokonai, Fazekas Mihály, Arany János, Gulyás Pál ritmusaiban. De mihelyt elvontság kezdett születni az életből: városábrázolás, intézmények története, elmélkedés, okoskodás, a valóság nevetve mutatott fügét, föllebbent, tovatűnt, akár a szeretet, akár a szigor, a gyűlölet vagy tárgyilagosság csókjától fogant is a mű. Semmiképp sem fokozza ez a bátorságomat most, mikor magamnak is fogalmakkal kell előállnom, a helyett, hogy költői eszközökkel próbálnám megragadni a lényegét.

Nem jóhírű város. Akárhonnan csöppen ide az idegen, ki nem fogy a szája a panaszból. Rideg, sivár, unalmas, se hegye,

* A debreceni nyári egyetemen tartott előadás.

se vize, se vidám kedve, se gyors munkaüteme. Szellemi élete pang, szórakozóhelye alig van. Azt hinné az ember, csupa deportáltak sínylődnek itt; szöknek, mihelyt tehetik. Itt a legszélsőségesebb az éghajlat; nyáron Szahara, télen Szibéria ... S ugyanezeket a panaszokat sírják a bennszülöttek is. Csakhogy rögtön jelentkezik az ellentmondás: ez az agyoncsepült hely volt mégis századokon át az ország legnépesebb városa. Sőt, ami a legelképesztőbb, még a csonka országban is: Pest után Debrecen belvárosában zsúfolódott össze a legtöbb lakos: négyzetkilométerenkint 13.500 fő; Sopronban csak 9900, Pécsett 9500, Szegeden 8200, Miskolcon 7500, Kecskeméten 5200. Mi csalja ide ezt a tömérdek boldogtalant? S ha már idevetődött véletlenül: mi tartja itt?

Debrecen lakosai, még a bennszülöttek is, európaizálódtak már annyira, hogy legalább is Sopron mértékével mérjék, ami városnak meri mondani magát. Csakhogy ez alatt a leckeszerűen bemagolt közhely-igény alatt van valami mélyebb valóság, az ösztönélet, s az egészen más nyelven beszél, fütyöl a nyugateurópai normákra. Ez a száraz határtalan ég, ez a pusztáról beáradó szél, ez a tágasság, ez a lassú, de elállíthatatlan szívverés, ez a magyar életritmus minden fajtánkbelit ráébreszt valami ősire, ami talán századok óta szunnyad már benne, de ha idekényszeríti a sorsa, bármily jótanulósággal szajkózza is, milyen borzasztó itt, minden idegszálán át szivárog bele szakadatlanul az az érzés, hogy hazajött, a tulajdon fészkére, s legjobb otthon.

A mai Debrecen rég nem a honfoglalási szállás már. De abból nőtt naggyá, szervesen. Szerkezete azonos alföldi falvainkkal: tisztán mutatja a sorházas körformát, kertek széles gyűrűjével. Utcái derékszögben ágaznak szét, a főégtájak szerint némi enyhe hajladozással, amelynek a rég letűnt homokbuckák lehettek az okozói; — amelyik utca jobban eltér az egyenestől, rögtön Görbe- vagy Kígyó-utca a neve. A mellékutcák csordajárások voltak hajdan, azért szélesednek kifelé, az egykori legelők irányában. A csorda a szélső házaknál volt legnagyobb; ahogy hajtották haza a város szívébe, ahol a Nagytemplom áll, egyre keskenyebb úton is elfért, hiszen minden kapu elszívott belőle jónéhányat. S ezek a tágas utcák, téres gazdasági udvarok, ha gyérülnek is rohamosan, még fölsajgatnak a lélekben egy csomó ősi emléket, nem az agy, nem a tudat, inkább a tüdő, a vér, a szem, a bőr örömeit; valami homályos, de annál mélyebb jólesést, amely túlmutat talán a Kárpát gerincén is, vissza, Napkeletre. Egy bizonyos: a debreceni ember itthon érzi magát a világon. Ha egy városnak büszkesége a multja, Debrecen alaprajzáról, berendezéséről máig leolvasható a sokszázados magyar történelem.

A jóérzésnek vannak megfogható okai is, első renden a híres debreceni jómód. A tömérdek lábasjószág, a hajdan fél-Európát behálózó állatkereskedelem. A régi utcanevek valóságot fejeztek ki, a maiak igen gyakran csak a vezetők bizantinizmusát. Debrecennek maradt még néhány történelmi utcaneve, régi kereskedelmi kapcsolatok emléke, Burgundia, s az alapiparoké: az éle-

lemé és ruházkodásé az Egymalom-, Kétmalom-, Ötmalom-utca, Csapó-, Varga- és Tímár-utca. A Tóth Árpád-utcájának, míg a költő élt, Késes-utca volt a neve. A kenyérsütők, mézeskalácsosok éppolyan híresek voltak, mint a gubások, szűrszabók, csizmadiák. Tévedés, hogy csupa földműves lakott volna itt. De az igaz, hogy lehetőleg mindenki iparkodott földet is szerezni; gazdálkodott a város, az egyház, a kollégium, a papok és prókátorok, a tanárok, orvosok, mérnökök és patikusok, iparosok és kereskedők.

Ha az úriság: semmittevés, a debreceni ember nem úri ember. Semmiféle jómód nem birta herévé züllleszteni. Kora reggeltől késő estig kemény munkafegyelemben élt. De munkában élt, nem robotban. Amit csinált, maga és városa látta a hasznát, nem a földesúr, aki a XVIII. század óta igen gyakran volt már ebben a Habsburg-provinciában fajtánk-pusztító idegen. A cívis szabadságban élt, vele egyenrangúak hoztak rá törvényt. A trágyaszagú Debrecen, nádtetős vityillóival sokban volt városabb, mióta város, a legtöbb magyar városunknál: polgárai csakugyan polgárok, önkormányzatban éltek, beleszóltak világi és egyházi ügyeikbe. Ez adott nekik öntudatot. Méltán csodáljuk az erdélyi fejedelmek hintapolitikáját, de a debreceni diplomáciát még több elismerés illeti: védőfal nélkül, katonaság nélkül, elöljárói eszével védte magát török ellen, német ellen, Erdély túlkapása ellen. Mindnek volt rajta követelni valója, soha több, mint a hódoltság végén, a kuruc korban. Akkor élte át a legkeservesebb napokat, végigrabolták nem egyszer, vezetői a fejükkel játszottak. Nemcsak arra volt erejük, hogy azonnal talpraálljanak, hanem a közromlás századaiban gyarapodtak is, határuk nőtt, nőtt, — ma is Debrecen a világ legnagyobb kiterjedésű városa, százhatvanezer holdas külön tartomány, és volt valamikor jóval nagyobb is.

Vagyonuk sohsem állt a földi kényelem szolgálatában; nem a technikai civilizációt fejlesztették, amelynek van egy sátáni, művelődés-robbantó arca is, hanem a kultúrát, amely lelki erőfeszítést kíván, előrevisz. A kollégium valósággal gyarmatosította az országot, a XVIII. században több mint száz fiókintézetet tartott fenn, köztük néhány csonka-akadémiát is. Debrecen nyomdája legrégibb a magyar nyelvűek közt. A „magyar vallás" fővárosának érezte magát, hite összeforrt napi életével, tetteit Isten mértéke alá vetette, nem süllyedt hedonizmusba, napkeleti komolyságából, méltóságérzetéből máig megőrzött valamit.

A polgár, ahogy Nyugaton kialakult, középlény az úr és a munkás közt, jellegtelen, bizonytalan, túlhajlékony, kapaszkodó, törleszkedő. Ezek a jelzők nem illenek a cívisre. Inkább hasonlít a tatár kánokhoz, dölyfös, magabiztos, a műhelyben és a pult mögött is szuverén, szóval mégis úri fajta, a maga módján: kutyába sem vette soha a nyugati hűbériség szörnyű rendjét, amely ahol ránkragadt, rosszul valósítottuk meg; hiszen nem a vérünkből fakadt, tehát eltúloztuk.

Debrecen rossz híre nem kis mértékben onnan ered, hogy bugris önteltsége bőszítette a nemesi Magyarországot. Nem bírtak

helétörődni, hogy itt annyit ért az ember, amennyit tanult, — akár tudományt, akár mesterséget — s annyit, amennyit szerezni tudott. Nemcsak dolgozni volt bő alkalom, hanem művelődni is. Szakadatlanul érintkeztek másfajúakkal, országos vásárokon, idehaza és egyebütt. Aztán itt volt a kollégium, teljesen áthatotta a város életét. Diákjai — nemes- és jobbágyfiúk — az ország egész területéről sereglettek össze; tanárai külföldet jártak. A cétusokban egybeáradt a korszerű magyar tudat és Európa-ismeret, s kicsapott a cívisek közé.

Akár anyagi, akár szellemi oldalról nézzük, volt hát a debreceni gőgnek alapja. Ám ez a gőg, ha nem üres pöffeszkedés is, szíven sebzi a „jöttmenteket", — ahogy itt a beköltözöttet becézik. Volna szerényebb a cívis, még csak elismernék az érdemeit, de önteltsége nevetni valónak tűnik fel, ha ugyan fel nem háborít. Különösen az sértő, ahogy az idegentől távoltartja magát. Hol itt a híres magyar vendégszeretet? Nos, nem mindig volt a debreceni ember ilyen rideg. Hiszen épp annak köszönhette gyarapodását, hogy mindenkit befogadott. (Zsidót nem, csak az utolsó száz évben, akár a többi városunk. Nemeseink adtak nekik helyet, a salva guardiákról szivárogtak szét.) A XVIII. században fordult a cívisek közérzése a jövevények ellen, mikor a Habsburg-állam katolikusokat telepített ide, katolikusokat, még hozzá németeket, — templomot is emelt a számukra. A lakosság azzal ütött vissza, amivel tudott: megvetéssel. De tud is a magyar gyűlölködni! Már az 1811-es városégéskor így panaszkodik egy kálvinista verses leírás: A tűzvész

> mint egy száguldó had rohan Szent Annára,
> a katolikusok kedves templomára...
> Megégett Páterek szép parochiája,
> tanuló ifjaik díszes oskolája,
> nemtsak, hanem erőt vévén a nagy langok,
> öszveolvadtanak a drága harangok.

De azért ma sem nehéz a debreceni ember magatartását idegen-megvetésre magyarázni. Szófukarrá, zárkózottá, befelé élővé formálta az élet. Még a mi napjainkban is azt számította ki egy idősebb gazda, akinek vasúton nem közelíthető meg a tanyája, hogy vagy húsz évet szekéren töltött el. Régebben a vásárra járó iparosok, kereskedők sorsa is hasonló lehetett ehhez, nem is szólva a pásztorok, parasztok szótlan magányáról. Jutott idő mindenki számára, hogy begyakorolja a hallgatást. Akik aztán beszédesebb tájakról jönnek, könnyen veszik sértőnek ezt az átalkodott mogorvaságot.

Halhatatlanná vált nálunk az a XVIII. századvégi angol utazó, aki lugubrisnak, gyászos hangulatúnak nevezte el Debrecent, épp a vídám Csokonai és Fazekas Mihály korában. Az már viszont nem ment át a köztudatba, amivel maga a nagy ellenfél, Kazinczy vette védelmébe a várost, az ánglius Townsonnal szemben: „nagyon hihető, Townson őket akkor látá, midőn templomból

omlának ki. Átesvén a nagy dolgon, ifja, örege kész mulatni az idegent, s megkínálja azzal, amije van. És ha a német akként kezdi velük a szólást, mint én a szelindeki szászokkal (t. i. barátságos hangon!), az a komor ember, s az a bársonyfőkötős asszonyka, s az a piros-pozsgás pártás és pántlikás leány, még meg is idesnémet-uramozzák".

Bizony, Kazinczy, 1816-ban, a nyelvújítási harcok legviharosabb idején, mikor átlátogat Erdélybe, a cseréptetős szász kőházak láttán, agyában Nyugat városképeivel, egy-kettőre felfedezi a kálvinista Róma szépségét. „Debrecen táján — írja Erdélyi Leveleiben — a zsírosszájú magyaroknál, sok csínos, földből vert vagy vályogból rakott, náddal-fedett házat látunk a vígan felszökellett ákác vagy boglyas eper árnyékában, s felelek érte, ebben több csínosságot találunk, mint a kőfalú s cserép- vagy zsindelyfedelű gazdasszonyoknál, itt vagy a külföldön, sorsot sorshoz hasonlítva".

Mögé nézhetnénk a többi jelzőnek is, amely a cívisről a köztudatban kering, s vagy hamisaknak bizonyulnának, vagy legalább, történelmi távlatban, érthetőkké válnának. Az udvariasság hiánya, a nyers szókimondás nem városi vonás, de nem is pusztán debreceni hiba, hanem a magyar alföldi ember általános tulajdonsága. A hallgatag ember szokta kibökni minden kerülgetés nélkül a kellemetlen igazságot: nincs gyakorlata a hímezéshámozásban, hazudozásban. A faragatlanság inkább látszat. Van a debreceni embernek formaérzéke, szigorú szertartásrendje, akár a parasztnak; másféle, de nem észszerűtlenebb, mint a nyugateurópaiaké. Sajnos, ma már kiveszőben a szókimondás is, az ősi formák tisztelete is, lealkonyult a híres „maradiság". Nem ez a kár, csak az, hogy ami felváltja, többnyire alacsonyabb minőségű. Még legszívósabb talán a puritánság, a henye kényelem megvetése, a könnyű, olcsó álművészi csicsék utálata. A kép és szobor hiánya reformációs örökség: az Isten házában semmi földi szépséget nem tűrt ez a vastagnyakú faj. Mikor az egyik templomát mégis csak sikerült mostanában, nagy húzavonák árán, bibliai jelképekkel díszíteni, betévedt a tanyai magyar freskózás közben, s elképedve kurjantott föl az állványra: „Mit csinál ott az úr?" „Festem a templomot." „Azért ver hát bennünket az Úristen." Hogy a saját tűzveszélyes házait miért nem rakta tele műalkotásokkal a cívis, mikor telt volna neki rá, azt a másfélszázados török uralom hosszú beidegződése eléggé megmagyarázza. A Déri-múzeum telenépművészetezett lakószobája mindenesetre: idegenforgalmi ábrándkép. Minden tárgya hiteles, de ilyen cívisház sohsem volt. Bár viszont a pátriciusoknál századok óta több műkincs halmozódott fel, mint sejteni lehetne.

Túl földhözragadt, gyakorlati, ridegül józan fajta hát ez? Nem becsül mást, mint amiből kézzelfogható haszna van? Hiszen még a misztikus hajlandóság sem idegen tőle! Köztudomású, hogy országosan élő, a népig leszivárgott mítosza csak Debrecennek van, kettő is. Mindegyik a Kollégiumból kelt szárnyra, még hozzá

a felvilágosodás korában. Az egyiknek az ördöngös Hatvani professzor a hőse, a másiké a garabonciás Csokonai. Újabban még Debrecen elsüllyedt középkori katolicizmusát is napfényre csillantotta a kálvinista lélekből Oláh Gábor, legkülönb regényében, a Táltosfiúban, sőt a még ősibb finn-ugor transzcendens igényt is felélesztette sámán-lírájában Gulyás Pál.

S ami a maradiságot illeti? Hiszen a reformációt elsők közt fogadta el Debrecen. A felvilágosodásnak kész talaja volt itt, mire Bessenyei föllépett. A deákos, franciás, németes versreformnak maguk a deákosok, franciások és németesek távolról sem voltak olyan virtuózai, mint a debreceni költők. Kossuth Magyarországa szintén itt találta meg legméltóbb fővárosát. Az ebben a tény-sorozatban örvendetes, hogy kétségtelenül Debrecen városa őrizte meg legjobban a maga keleti életformáit, s mégis: amit az újkor óta az egész magyarság csak lépni tudott, az mind a Nagytemplom árnyékában nyert végleges fogalmazást. Amit Debrecen ad ezeknek az országos mozgalmaknak, mindig valami nagy egyensúly. Akár a vallás, akár az egyetemes művelődés, a nemzet, vagy a fajta új felismeréséről van szó, a szélsőségek közt Debrecen találja meg a kiegyenlítő, éppen ezért: maradandó megoldást. Ebben az értelemben csakugyan igaz, hogy Debrecen: a Maradandóság városa. Isten felé: Méliusz a magyarság legjellegzetesebb szava, a világ, az emberiség felé: Csokonai, a szabad haza, a modern parlamentárizmus felé: Kossuth. Legutóbb a fajta, a magyar etnikum tisztázása terén: Móricz Zsigmond, Németh László, Kodolányi.

Nincs ezek közt egy debreceni név sem: annál kétségtelenebb hát, hogy Debrecennek van valami egyetemes vonzóereje, hivatása. Aki a magyarság bármily döntő ügyét diadalra akarja vinni, törvényszerűen idekényszerül. Feltűnően: épp a Dunántúlról: Méliusz, Németh László, Kodolányi, apai ágon Csokonai. Amit Debrecen befogad vagy elutasít magától, az a magyar géniusz ítélete. Maradiság hírébe főleg a nyelvújítás miatt keveredett, s ma, százhúsz év távlatából, mindenki az ő igazát vallja már.

Ha a legkülönb vezetőket nem Debrecen adta is, minden magyar ügynek nevelt elsőrangú hívekeket és bajtársakat. A szabadságharcban fegyveresen is ezrével állított ki katonaságot, a hajdani békés város: tüzért és lovast, meg a híres „debreceni verespántlikásokat". Simonyi óbester utódai a tizennégyes háborúban szintén a legnehezebb csatatereken álltak helyt, irtózatos véráldozattal és példátlan vitézséggel.

De elég, elég. Könnyen abba a látszatba keveredhetem, hogy tárgyilagos ismertetés helyett himnuszt mondok városomra. Sajnos, amit dícsérnem lehet, nagyrészt por immár, ide s tova nem marad se híre, se hamva. A régi, szolíd cívisváros szervesen fejlődött a maga falusi alaprajzán. Ma akármit meg lehet itt valósítani, csak buksza kell hozzá. Hasonlítsuk össze a kollégium homlokzatát a központi egyetem pályaudvar-külsejével. Az a földből nőtt ki, századokra, gyökeresen, méltóságosan, ez mintha máris

szaladna, csak afféle átjáróház, a szellem gyors- és tehervonatai számára. Akinek van fogékonysága, ma is meglegyinti olykor Debrecenben a mult tiszta fuvallata, de amit a felszínen lát: Európa-szabvány, szabvány-Európa.

Az a Debrecen, amelyiknek érdemes a helyi jellegét firtatni, szétszóródott a földszintes cívis-hajlékokba, kerti pajtákba, erdei putrikba, a tág határ tanyavilágába. Ott még van puritánság, hagyományhűség, művelődésszomj, — de közöny is, kiábrándultság, sértődött félreállás. Egy súlyosan próbált fajta végső kimerültsége ez? Vagy csak bölcs várni tudás? Debrecen mindig bírt hallgatni, de ha eljött az órája, ki is mondta a döntő szót. Érik itt a mélyben sok jó mag, — lesz még talán tavasz, hogy kiköltse.

Valakinek közben az juthatott eszébe: az az arc, amelyiket debreceninek festettem, alapvonásaiban a magyar paraszt arca. Így is van, s voltaképp nem lenne szabad, hogy meglepődjünk rajta, hiszen az Debrecen neve, hogy parasztváros. Nemcsak annyit bizonyít ez, hogy a nomád magyar is tud városivá fejlődni. Többről van itt szó. Azt a városi életformát, amelyet „legmagyarabbnak" fogadott el a közvélemény, nem az úri rétegünk alakította ki, hanem az, amelyiket parasztnak nevezünk. Ez teremtett olyan önálló közösséget, „respublikát", amelyik világhatalmak közt egyensúlyozott a nélkül, hogy feláldozta volna a jellegét.

Nem szeretném, ha az egész fajtánk olyan volna, mint a debreceni cívis, de azt igen, hogy legyen tele az ország ilyen erős, jellegóvó középpontokkal.

Juhász Géza

Kétségtelenül bizonyos, hogy a magyar szempontú élet- és világszemlélet nem indulhat ki másból, mint a magyarságnak, mint nemzetegyénnek öncélúságából, beillesztve azt a nemzettársulások olyan rendszerébe, amely számára és a haza területén élő más nemzetek számára egyaránt békés együttélést, kölcsönös egyetértést s ezzel a békességet kívánó világ szemében is megnyugtató állapotokat ígér. Ilyen magyar lelkület és magatartás azonban csak egy külső imperializmustól nem befolyásolt magyar közvélemény mellett alakulhat ki. Nem várható tehát a magyarság lelki egysége és biztos életösztön alapján való igazodása addig, amíg az idegen lelkiség nyomása meg nem szűnik s a magyarság a maga lelki autonómiáját a magyar szellemiség védelmével vissza nem szerzi.

Szombatfalvy György: A magyarság egységének problémája. Társadalomtudomány, 1943. 3. szám.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Egy nemzedék prédikátora

RAVASZ LÁSZLÓ: KORBÁN. Beszédek, írások. I—II. Franklin-kiadás, Budapest.

„A magyar evangéliumi egyházak anyagi javakban mindig szegények voltak. De adatott nekik rendkívüli gazdagság abban, hogy századokon keresztül nagy emberek: nagy szellemek és nagy jellemek bámulatos gazdagságát termelték. Erkölcsi erőkben kaptuk meg hitbizományainkat és beláthatatlan latifundiumainkat" (II. 87). Ezek a sorok, amelyek Kapi Béla püspöki szolgálata huszonötödik évfordulója alkalmából először a Protestáns Szemle lapjain láttak napvilágot, bátran alkalmazhatók Ravasz László esetében is. Mert anyagi biztonságot, közjogi méltóságokat, politikai súlyt jelentő latifundiumaink csakugyan nincsenek, viszont nyilvánvaló, csodálatos kegyelmi ténye Istennek, hogy amit visszatartott parcellákban és kegyúri jogokban, ezerszeresen kárpótolta lélekben és minőségben.

„Az életben sok minden akartam lenni, és sokszor más lettem, mint ami akartam — írja a *Korbán* előszavában Ravasz László. — Most már csak egy vágyam van: szeretnék nemzedékem prédikátora lenni" (I. VIII.). Juthat-é valaki ennél magasabbra? Van-é szebb, eszményibb, igazabban emberi cél ebben a földi életben, minthogy valaki mindenekelőtt és elsősorban *lélekembere* legyen?

A prédikátor nem hordószónok, nem széplélek, nem dekoratív címektől megbűvölt lakáj és nem elv-ügynök, aki okosan figyeli és kamatoztatja a szelek járását és a nyakkendőjével változtatja a meggyőződését. A prédikátor: igehirdető.

De hogy valaki hirdetni tudja az Igét, előbb Ige-hallgatóvá, illetve Ige-hirdetéssé kell minősülnie. Vagyis ahhoz, hogy szavamat azzal az igénnyel szóljam, hogy abban, mintegy visszhangban, *Isten* akarata és üzenete inkarnálódjék, elengedhetetlen előfeltétel, hogy a szívem Isten „élettere" legyen, hogy szűntelen közösségem legyen Krisztussal a Lélek által. Előbb nekem kell Igehallgatóvá lennem, hogy tova tudjam mondani a Szót; előbb számomra kell, hogy Jelentéssé, Életté váljék Krisztus parancsuralma s csak azután adhatom tovább a meg- és elismert Igazságot. S hogy az igehirdető csakugyan Ige-hallgató-e, azt az életével lehet lemérni, mert régi dolog, hogy a legszebb prédikáció — a tett. „Az igehirdetés tehát egy olyan léleknek a vallomása, akit Krisztus megragadott és átalakított. Ez a kettő: a tiszta Ige és a megújult élet, egymást erősítve és igazolva viszik tovább Isten akaratát" (I. 249).

A prédikátor — a szó megszentelt értelmében vett prédiká-

tor — soha sincs egyedül, nem él magárahagyatott életet, lakjon bár szórvány- vagy törpegyülekezetben, vagy méginkább: egy metropoliszban. Mert aki Krisztus testének tagja, nem árva, nem magányos. Ez „azt jelenti, hogy nemcsak az egész Krisztus a mienk, hanem egyek vagyunk mindazokkal, akik valaha is Jézuséi voltak, mint ahogy mi is mindenkié vagyunk, aki a Jézus Krisztusban társunk" (I. 373).

Míg az Ótestamentum gyakorlatában, ha valamire kimondatott: korbán, azt el kellett vonni a világtól és szent célra kellett adni, addig Jézus átértékelése óta az igazi korbán: az Istennek felajánlott és Általa elfogadott életnek a szeretet és szolgálat oltárán boldog örömmel való feláldozása. „Akkor vagy az Istené, ha olyanná lettél, mint az evangéliumi két hal és öt kenyér, törnek, morzsolnak, emésztenek, ezerfelé osztanak, mindenkinek jut belőled s még a törmelékből is kosárszámra telik. Ne légy csodamanna aranykosárban, amely el van zárva a szentek szentjében, légy fekete kenyér cseréptányéron, de kerülj az asztalára legkisebb atyádfiának is. Ne siránkozz azon, hogy ez kevés, ne sajnáld, hogy sok, Isten porlaszt, Isten táplál veled egy éhes nemzedéket. Légy mindennapi kenyér, amelyből a legszegényebbnek is jut, ami nélkül a leggazdagabb sem tud megélni. Ez a titkos jegye annak, hogy eggyé lettél valakivel, aki legszentebb, aki tökéletesen az Istené, aki önmagát adta korbánképpen, de aki keresztre adta, aki mindnyájunk betegségét és bűnét hordozta, akinek sebei által gyógyulunk meg" (I. 177).

Az igehirdető nem anachoréta, nem metafizikus, aki elvonatkoztatja magát attól, ami világ, ami élet: öröm, jaj, bölcső, koporsó. A prédikátort sorsa és küldetése mindig a „korszak asztalára" helyezi, egy közösség lelki és élettani vonatkozásaiba. S így nem kerülheti el, hogy mondanivalója ne legyen az emberről, annak külső-belső gyötrelmeiről, Isten elől való meneküléséről. Hozzá való megtéréséről, a hadihelyzetről, a zsidó- és munkáskérdésről, az egykéről, felekezeti békéről, divatról, magyarságfogalomról, írókról, politikusokról. Mert a prédikátor frontja, iskolája, missziói tere mindig a világba ágyazott *ember:* én, te mi. Az igehirdetés lényege ugyanis az, hogy Isten mindenütt utol akar érni, mindenütt magáénak akar tudni, éljek bár a műtőasztal mellett, katedrán, mechanikai műszerek társaságában, a lombikok surrogó párlatát kémlelve, az ekeszarva mögött, gyári falanszterben, képviselőházban vagy nyomortanyán. Hirdetni Őt alkalmas és alkalmatlan időben annyit jelent, mint *utánamenni* az embernek, ha kell, a tőzsdére, ha kell, egy bérkaszárnya kermesszébe, börtönbe, utcára, fekete-piacra, — lángoszloppá vagy ostorrá, simogatássá vagy csitítássá lenni a számára, feszültségeket támasztani és feszültségeket megoldani.

A kor-problémákra, egy nemzedéket foglalkoztató kérdésekre azonban másképpen, mint a Szentlélek jele alatt, nem reagálhat az igehirdető. „A prédikátort Isten küldte el, Ő hatalmazta fel, Ő adta meg, hogy mit mondjon, Ő bízta rá az üzenetadás

tisztét s Ő kéri számon: miképpen teljesítette a feladatát? Tehát csak az prédikáció, amelyik Krisztusról szól: nem prédikáció az, amelyik nem a testté lett Igéről tesz bizonyságot" (II. 68). A prédikáció: a Szentháromság-Istenről való bizonyságtevés a *világban.* A legsárosabb, legnyomorultabb vagy leghétköznapibb ügyhöz is hozzászólhat az igehirdető, ha tudja, hogy ő mindenekfelett és csakis *bizonyságtevő,* akinek számára azért jelent izgalmat, szent megrázkódtatást minden emberi életjelenség, *mert a Krisztushoz hozhatja őket összefüggésbe, a kinyilatkoztatás távlatába állíthatja be azokat.*

Válasszunk ki a *Korbán* változatos, a legkülönbözőbb kérdéseket felvető és azokra az igei megoldásokat megadó beszéd- és írásgyüjteményéből egyet-kettőt, hogy azokon szemléltessük Ravasz László *prédikátor* lelkiségét és módszerét. Az egyik beszéd a Baár-Madas leánynevelőintézetben hangzott el, évzárón. A címe: *Divat és egyéniség* (II. 10—19). Ez a szabadelőadás iskolapéldája annak, hogy egy, már tárgyánál és hallgatóságánál fogva is „érdekes" téma mint válhatik tiszta igehirdetéssé, jóllehet egyetlen bibliai idézet se szerepel benne.

A divat — hogy csak a lényegét emeljük ki e beszédnek — az ember nyájtermészetére épít és voltaképpen nem más, mint „kiszélesített formaruha, a végletekig demokratizált népviselet", amely „elszínteleníti az egyéniséget, rabságba hajtja az emberben azt, ami páratlan, eredeti, örökkévaló". De lehet védekezni a divat egyéniségpusztító hatása ellen. Úgy legyen divatos valaki, „hogy ne vegyék észre rajta se a divat meglétét, se a divat hiányát, de mindenki érezze, hogy egy független, jóízlésű, szabad egyéniség áll előtte". Az igazi veszély azonban a lelki divatok felől fenyegeti az embert. S ott kezdődik az emberi méltóság, hogy velük újra és újra harcba szállunk. „Hiába beszélünk akármennyit, hogy ez meg az a helyes élet, így meg így szép az élet, tedd ezt vagy amazt társaddal, magaddal, szeretteiddel; nem lesz ebből semmi mindaddig, amíg én és te és a harmadik és negyedik nem tud divatot csinálni egy erkölcsi életformából, pl. abból, hogy igazat mondjunk, egymáshoz őszinték és gyengédek legyünk, úgyhogy mi *valóban azok is vagyunk*... Próbáljunk divatot csinálni abból, hogy a nap 24 órájából 5 percet Isten társaságában töltünk el. Eleibe állunk, beszámolunk neki és megkérdezzük, mit parancsol nekünk. Próbáljunk törvényt csinálni abból, hogy életünk nagy fordulóin családunk és barátaink társaságában imádkozunk. Két-három VIII. osztályos jóbarát, mikor elköszön egymástól, talán az egész életre, próbáljanak imádkozni egymással. Nem lehetne pl. divatot csinálni abból, hogy egymást figyelmeztetjük hibáinkra s ha valaki figyelmeztet hibáinkra, még akkor sem haragszunk, ha véletlenül nincs igaza, pedig mi akkor szoktunk igazán megharagudni, ha csakugyan igaza van. Próbáljunk divatot csinálni abból, hogy a mai társadalmi élet felelőtlenségét, egységtelenségét, szakadozottságát, kavargó vad gyűlöletét gyógyítsuk, helyettesítsük és pótoljuk ki, valami olyan kedves, határozott,

gyöngéd és szigorú életformával, amilyenről az evangéliomok, az újszövetségi Szentírás tanít", stb.

A másik beszéd a munka kérdésével foglalkozik, az Evangéliumi Munkásszövetséggel kapcsolatban. A címe: *Március és a munka* (II. 234—243).

Március jelen esetben az új-kort jelképezi, amely messzeható reformokat hozott munkára és munkásra egyaránt. Meglátta ugyanis, hogy „a munka értékét az a hűség dönti el, amellyel végzem és az a szeretet, amellyel szolgálni kívánok". A munka ebben az átértékelésben már „nemcsak reánkszakadt, megátkozott kötelesség, hanem örök emberi jog, általa veszünk részt Isten világteremtő és világalakító munkájából". A munka becsületét általában három irányban proklamálta az újkori világalakítás: a munka szabadsága, egyenlősége és testvérisége irányában. S az ember „romlott természetére" mi sem vet sötétebb árnyat, hogy a munkának ezen hármas meghatározottsága a mai gazdasági rendszerekben *egyáltalán nem érvényesül.* „Az a meggyőződésünk, hogy az új világban azért nem járt sikerrel a munka becsületéért vívott nagy forradalom, mert nem tért vissza ez a mozgalom az ősi forráshoz: a kijelentéshez, az evangéliumhoz, Istennek amaz örök gondolataihoz, amelyeket beépített a világba, mint alapeszmét, törvényadó mintát". *„Legelsőrangú munkáskérdés Jézus Krisztussal való személyes találkozás.* Legfőbb dolgunk az, hogy Őt vigyük el a gyárakba, a részvénytársaság igazgatósági üléseire, de vigyük el a pincelakásokba, proletárcsaládokba és a munkásgyűlésekre. Krisztust pedig lehet vinni, a szájban, mint szót, a vállon, mint képet, a zászlón, mint politikai jelszót, de mint erőt és életet csak a *szívben lehet elvinni*".

A *Korbán* Ravasz László azon beszédeit foglalja magában, amelyek 1941 elejétől 1942 őszéig hangzottak el. „Az alkalmak gyorsan következtek s a témák nagy változatosságban tarkállanak. Ilyen helyzetben csak annak nem fogy ki a lélekzete, aki Igét hirdet" — olvashatjuk az Előszó-ban (I. VIII.). Ez a röpke széljegyzet, halk önvallomás mindent leleplez! *Azért* tud prédikátora lenni nemzedékének Ravasz László, mert nála minden, a humánumot érintő probléma az *igehirdetés* terepévé és alkalmává magasztosul. Élet és teológia, tudatos valóságszemlélet és hívő bizonyságtevés elszakíthatatlan egységben találkozik pásztori szolgálatában, prédikátori magatartásában. Mindig időszerű, mert mindig az időfeletti Igét hirdeti. S aki az Igéhez méri az aktualitásokat, annak — a ma még sajgó, de holnap talán már érdektelen és hitelüket vesztett jelszó-tetemek felett nem kell önrevíziót gyakorolnia és Canossát járnia.

Mi, kálvinista lelkipásztorok, hajlamosak vagyunk arra, hogy világi és szellemi nagyságainkat toasztokkal, barokk szuperlatívuszokkal pirítsuk szembe. A jelzőkkel, szó-ornamentikával való játék azonban sosem volt ízléses és nőttető dolog. Ma különösen nem az. A gyülekezet nem tapsolja meg a prédikációt, ha mégannyira is élmény, sőt „Istennek beszéde" az. Nos, akkor, ami-

kor többé-kevésbbé minden magyar református lelkipásztor adósa és epigonja Ravasz Lászlónak, mivel beletartozik az ő láthatatlan gyülekezetébe, úgy fejezhetjük ki legteljesebben iránta tiszteletünket és megbecsülésünket, hogy meglátjuk, hogy az Úr az, aki — bizonyságot tesz az ő kegyelmének beszéde mellett és adja, hogy jelek és csodák történjenek az ő keze által. (Ap. Csel. 14: 3.)

Trombitás Dezső

DEZSÉRY LÁSZLÓ: TESTNEK FELTÁMADÁSÁT. (I. Kor. 15. hívő magyarázata. 1943.)

Érthetetlennek tetsző cím s még szokatlanabbul ható alcím: ... hívő magyarázata. Az első címet is meg kell értenie annak, aki a füzetet kezébe veszi s amikor az egész füzetkét elolvasta az ember a szerint, hogy milyen hite van, majd megállapítja, hogy valóban hívő magyarázat-e ez a hívő magyarázat.

A magyar evangélikus teológiában tisztázásra vár a halhatatlanság és feltámadáshit problémája (e sorok írója reméli, hogy a nagy ellentéteket áthidalhatja ezután következő egyik írásával) s addig, míg a kérdés körül vajudik teológus nemzedékünk, sok olyan szöveg kerül nyomtatásra, mely, vagy amelyek a kérdés esetleges nyugvópontra jutása esetén sokakban kelti majdj azt az érzést: bár előbb vallhattam volna ezt.

Barth Károly előtt és után sok teológus exegetálta tudományosan és népszerűen ezt a fejezetet s érzésünk szerint minden szerző jó munkát végzett, mert a híveket mindeneknél jobban érdekli a fejezet mondanivalója. Dezséry nagyszerűen ír s ezért mondanivalója kétszeresen is érdekes. Úgy érezzük azonban, hogy a teológia nyugodtabb időben erre a mondatára még nehányszor visszatér: A feltámadásunk nem függ attól, hogy hiszünk-e benne vagy nem? A feltámadás épúgy sorsunk, mint a halál.

Gaudy László.

KARNER KÁROLY: ÁLLAM ÉS FELSŐBBSÉG AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN. (Pécs, 1942.)

Ez a nemzetközileg és felekezetközileg felvetett kérdés tíz év óta foglalkoztatja az európai közvéleményt. Nagygyűlések előadói épen úgy foglalkoznak vele, mint felelős állami és egyházi tisztségeket betöltő férfiak. Minden előadás és minden dolgozat egy épületkő, amelyre a régi világnak már nincs szüksége, de reméljük, hogy az új világ igénybeveszi az építésnek ezeket az alkatrészeit.

A sok s a fenti kérdéssel foglalkozó tanulmány után és azok sorában nem egy újabb dolgozat a Karner Károlyé, hanem az egyik legjobb. Róma 13. világos diadalra juttatásával most is és reméljük később is, nagy szolgálatot tett egyházának és államának.

G. L.

DR. VICTOR JÁNOS: „LÉSZEN ELJÖVENDŐ". (Nyolc adventi beszéd. Budapest, 1942.)

Minden városi egyházközség lelkésze, vagy vendégek igénybevételével vagy önállóan szokott adventi és bőjti sorozatos előadásokat és igehirdetéseket nyujtani gyülekezetének. A feljegyzésre érdemesnek tartjuk azokat a címeket is, amelyeket Victor János beszédei élére helyezett: A teremtettség adventje, Az emberi történet adventje, Az Ótestamentum adventje, Krisztus egyházának adventje, A magyarság adventje, Az egyén adventje, A család adventje, Az Isten adventje.

Minden olyan igehirdetés vagy beszéd, amely sajátos célok érdekében készült, magán hordozza mindazokat a jeleket is, amelyeknek késztető hatása alatt a beszédek megszülettek. A háborúban élő keresztyénség önerejéből is, de pásztora vezetése által is szívesen szeretne tisztán látni, helyesen gondolkoni s azon van, hogy hit-

életének útjából minden akadály elhengerítessék.

Victor János gyülekezetének ezt a kívánságát nagyszerű beszédeivel akarta megérezni s amennyire vissza tudjuk helyezni magunkat az 1941-es évek áhítatába, úgy véljük, hogy beszédei anakidején igen kedvesek lehettek a hallgató közönség előtt is. *G. L.*

BERECZKY ALBERT: MIÉRT? (Három előadás. Budapest, 1942.)

Az előadások címei: Miért tűri az Isten? Miért szenvednek az ártatlanok? Miért épen én? — Három rendkívül időszerű előadáscím. Közönséget vonzó és megpróbált szíveknek üdítő forrásvizül szolgáló témák és beszédek.

Az igehirdetés történelmét ismerők nagyon jól tudják azt, hogy válságos időkben ezek a kérdések igehirdetőknek és hallgatóknak közös kedves kérdésük. A történelmi igazság kedvéért fel kell jegyeznünk, hogy Bereczky Albert ismertté vált beszédei után a magyar protestántizmus e témák után úgy nyult, mint a porban heverő gyöngyök után s hazánk szószékein és előadótermeiben állandóan a szenvedésről esett szó.

Hogy a hívek ezt elbírták, azt mutatja, hogy napjaink keresztyénsége azt is tudja, hogy sajnos ez a kérdés nem egy egyházi időszakra méretezett probléma, hanem korprobléma lesz, különösen a keresztyénség területén.

Amilyen hálás volt a gyülekezet ezekért a pompás tematikus és evangéliumi beszédekért, ugyanolyan hálás volt korunk lelkésznemzedéke azért, hogy a legjobban kihasznált lelki kérdést Bereczky Albert bevezetni merészelte. *G. L.*

DR. GÖNCZY LAJOS: AZ ERDÉLYI LELKÉSZKÉPZÉS UTÓBBI HÚSZ ÉVE. (Kolozsvár, 1942.)

Ezalatt a húsz év alatt a kolozsvári református teológián nevelődtek az erdélyi magyar evangélikus lelkészek, nagy óraszámban ott tanultak az erdélyi szász teológusok is s jó részben itt képezték ki a szlovákiai és a szerbiai reformrátus lelkészeket is. Elsősorban természetesen az erdélyi református lelkészeket.

Ha a kolozsvári református teológiának utolsó húsz évéről csak azt publikálja a történelem befelé és kifelé, már akkor olyan óriási jelentőségét kell látnunk az intézménynek, hogy e nembeli iskolák közül az első helyre méltatjuk. Ha azonban azt is tudjuk, hogy ez a főiskola jelentette, táplálta és éltette az erdélyi magyarságot egyszerűen csak az evangélium által, akkor elmondhatjuk azt, hogy a magyar iskolapolitika ennek a lelkésznevelő iskolának örökreszólóan lekötelezettje marad. *G. L.*

BENDA KÁLMÁN: BOCSKAI ISTVÁN. 1557—1606. (Magyar Életrajzok. Szerkeszti Szekfű Gyula. Budapest, 1942. Franklin Társulat.)

Benda Bocskai Istvánja méltán sorakozik Szekfű Gyula sorozatának eddig megjelent kötetei mellé. Művéből határozott és életszerű vonásokkal megrajzolva magasodik az olvasó elé Bocskai alakja. Kiadatlan forrásokat nem használ, feldolgozásában nagyrészt a Károlyi Árpád által közzétett és értékesített forrásokra és Szekfű Gyula előadására támaszkodott. De mind koncepcióban, mind pedig a részletekben újat is hozott. Ez nem is lehet máskép, hiszen a nagy fejedelemnek összefoglaló életrajzát előtte még nem írta meg senki sem. Annak ellenére, hogy az *emberről*, elhatározásainak, cselekedeteinek rúgóiról alig mondanak számunkra valamit a források, Bendának — fiatal történészeknél szokatlan megelevenítő erővel — sikerült elhihető képet festenie az aulikus magyarból erdélyi fejedelemmé lett Bocskai fejlődéséről. Benda stíluskészsége, amelyet eddigi munkái alapján is főerényének éreztünk, ebben a könyvében érte el tetőfokát. Frása könnyen folyik, színes, élvezetes. Itt-ott szinte elragadja a megelevenítés öröme. Lebilincselő előadását olvasva a kritikusban néha felébred a kétség, vajjon mindaz, amit oly elhihetően tár elénk, forrásokkal hiány-

talanul igazolható-e? Előadásmódjának kiválósága műve legnagyobb érdeme, egyúttal azonban olyan történetírói tulajdonság, amely — kellő fegyelmezettség híján — súlyos hibák forrásává válhatik. De meg lehetünk győződve arról, hogy Benda Kálmán, átesve majd a történetírói hivatottság legnehezebb próbatételén, az évekre nyúló alapos levéltári kutatásokon, a magyar történettudomány egyik igen számottevő munkásává forrja ki magát. Előttünk fekvő életrajzából *embert* ismertünk meg, az egyszerű, mindig a valósághoz ragaszkodó, céljai elérésében kérlelhetetlen, sőt kegyetlen, kálvinista, hű magyar, akit nem érintett meg a humanizmus szele s aki sok háborúság közepette vigasztalást csak a Szentírásban talált. *Kring Miklós.*

A LELKI ÉLET VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI. (Kornis Gyula bevezetésével... szerkesztette: Harkai Schiller Pál. A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetének kiadása. Budapest, 1942.)

Filozófusaink az utólsó tíz évben főleg régi filozófusok műveit közölték új kiadásokban. Psychologusaink mozgalmas életét több kiadás díszéri. Az az elevenen lüktető élet, amely filozófia területét hazánkban a század fordulójakor jellemezte, ma a lélektan művelőinél fedezhető fel. Kétségtelen az, hogy korunk nem nélkülözheti a filozófia tanításait, ha jobban is igenli a lélektan eredményeit. Az eredményesség és a munkálkodás hátterében itt az a titok rejtőzik, hogy a hazai psychologusok szervezett mozgalmában van állandóan téma, vannak vezetők, akik újabb és újabb lelki problémák nyujtásával gondoskodnak a tudomány állandó anyagáról.

A tudományág újabb kiadványait nem ismerő lélek kissé megriad e testes könyvben található tanulmányok címeitől: A lelki egészség gondozása, A gyakorlati emberismeret jövője, A lelki élet egyéni és típusos változatai. A gazdasági élet lélektana, de a csodálkozás a mű teljes megismerése után átalakul méltányló elismerés és helyeslessé.

Az egyes értekezések írói közül megemlítjük Máday István, Nagy Mária, Dékány István és Ranschburg Pál neveit.

Gaudy László

GÁLDI LÁSZLÓ: MAGYAR-ROMÁN SZELLEMI KAPCSOLATOK. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára, Budapest. 1942.)

A románság ma élő négy ágazata közül az északi román, melyből a mai román nyelv is kifejlődött, a magyar hatás évszázados nyomait mutatja. Gáldi László ennek a hatásnak a történetét vázolja fel kis könyvében.

A magyarság befolyása a románságra már a középkorban megkezdődött. „A románság Magyarország közvetítésével illeszkedett bele a középkor európai társadalmi rendjébe, megtalálva lassanként az utat a nyugati középkort átható latin műveltséghez is." A XVI. és XVII. század folyamán két nagy gondolat vert hidat a magyarság és románság közé: a török elleni védekezés szüksége és a reformáció eszmehulláma. A humanizus hatása is Magyarországon keresztül éri a románokat, s a magyarországi latinság a forrás, melyből a dákó-román elmélet ábrándja megszületik. A magyarországi tudományos élet az alap, melyből a román tudományosság kifejlődik. Az első komoly román szótár, a Lexikon Budense, s az első történeti művek, Major és Sinkay munkái Magyarországon születnek meg. A Kárpátokon túli magasabb iskolai és tudományos élet is erdélyi román férfiak közreműködésével indul meg. A magyar szépirodalom is már igen korán jelentős hatással volt az erdélyi, később pedig a Kárpátokon túli románságra is, melyet a legutóbbi politikai ellentétek sem szakítottak meg.

Gáldi az adatok bőségével, a tárgyilagos tudós nyugodt szemléletével, élvezetes, könnyed előadásban tárgyalja anyagát s munkájával hasz-

nos szolgálatot tett, azt hisszük, nemcsak a magyar, de a tisztultabb román tudományosságnak is.

Tóth Béla.

TAMÁSI ÁRON: VIRRASZTÁS. (Révai. Bp., 1943.)

Hat összefoglaló cím alatt mintegy ötven hosszabb-rövidebb tanulmányát gyüjtötte össze az író ebben a kötetében. Az összefoglaló címek: *Bolygó lélek — Élők és holtak — Gondok és gondolatok — Cselekvő ifjúság — Tanítás és vallomás — Reménység után reménység*: már az első pillanatban tájékoztatják az olvasót az író által bejárt területről. Ha pedig a tanulmányok elé írt keltezéseket is átfutjuk, mindjárt látjuk, hogy az író pályája kezdetétől egészen a mult év végéig írt, nem szépirodalmi jellegű megnyilatkozásainak a gyüjteménye van a kezünkben.

Egy helyen *„számadó könyv"*-nek nevezi Tamási a *Virrasztás*-t, más helyen pedig így világít rá tanulmányaira: „Be kellett látnom, hogy az irodalmi mű mellett, mely ugyan értékesebb és időtállóbb, szükség van a köznyelven történő időszerű tanításra, írásban és élőszóval".

Az olvasóban eleinte kísért az a gondolat, hogy az átmenetileg hallgatagabbá csendesült erdélyi irodalom űrkitöltő, lélekzetvevő megnyilatkozása ez a könyv, de ahogy beljebb és beljebb halad az írásokba, meggyőződéssé érlelődik benne, hogy olyan művel van dolga, amely nemcsak a Tamási-arcképet rajzolja teljesebbé, azáltal, hogy elénk állítja a szépirodalmi alkotások mögött helytálló magyar szellemi embert, hanem az elszakított Erdély magyar szellemi életére is értékes, tisztázó fényecsóvákat vet. Tamásit éppoly hiteles és nélkülözhetetlen kútfőnek kell tekintenünk az erdélyi magyar szellemi élet vizsgálatánál, mint *Kuncz* Aladárt vagy *Kós* Károlyt, akik avatott irányítói, egyben nyitott szemű tanúi, és hű krónikásai is az erdélyi népközösség életének.

„A mű — vallja Tamási Áron — nemcsak művészi alkotás, hanem a legmagasabb értelemben vett *nevelőeszköz*." — Ő is elsősorban művészetet vár az irodalomtól, de másrészt vallja, hogy „az irodalom nem légüres térben és a kortól független időben születik. Szerves része annak az életnek, amelyet él egy közösség". Ezzel a vallomással, s a hozzá hasonlók egész sorával, amelyek következetesen vissza-visszatérnek a két évtizedes írói mult csaknem valamenyi megnyilatkozásában, olyan írói személyiség áll elénk Tamásiban, akinek irodalmi műveiben mindig bízvást kereshetjük — a művészi ösztönökön túl — az öntudatos, a céltudatos alkotóművészt. Ráérzünk, hogy lehetnek olyan irodalmi alkotásai, amelyekkel szemben még tanácstalanul, értetlenül áll az irodalmi értékelés, a kritika, a közönség, mert hiszen — mint ő mondja —: „szellemileg eléggé költséges új skatulyákat gyártani, s vesződség". Ennek a számadó könyvnek az elolvasása után bizonyára mindenki még nagyobb figyelmet fog szentelni a Tamási írásainak, s nem kétséges, hogy mélyebb hátteret fog látni mögöttük, már csak azért is, mert megismerte a mű, a szó mögött a „gyötrődő", „józanságát mégis megőrző", „borzasztó felelősség" súlya alatt görnyedő, „útmutatásra és építésre', „nevelésre" törekvő öntudatos és becsületes művészt.

Mindaz, amiért és ahogyan Tamási Áron húsz esztendőn át küzdött a *„Virrasztás"*-ba felvett írásaival, rokonszenves és férfias írói helytállásként hat a magyar szellem minden tisztelője, munkása és megszállottja szemében. Mert ugyan közülük kinek nem volna szívügye a „szellem független megnyilatkozásának lehetősége" vagy az, hogy „a kimondott és leírt szó visszakapja jelentésbeli és erkölcsi tartalmát, mert magyar szavaink kezdik elveszíteni hitelüket, lassan kihull belőlük az eredeti tartalom és elveszítik erkölcsi súlyukat".

Az a makacs kitartás és tüzes, szinte apostoli hév, amellyel az írott szó szentségét, emberi hitelét, erkölcsi

súlyát követeli: éppúgy végigvonul egész működésén, mint az *öntudatos erdélyi magyar közösség megteremtéséért* folytatott harc, amelynek ábécéje „az osztálynélküli népi Magyarország", az az „erkölcsi és nemzeti alapon álló demokrácia", amely biztosítja „az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak igazságos és helyes felhasználását a társadalom javára", amely véglegesen leszámol azzal, „hogy a születésnek a nemzeti közösség irányításában és vezetésében előjogai volnának". — Világnézetének „egyetlen alapja a magyarság, melynek társadalmát a *jellem*, a *tehetség* és a *hasznos munka* alapján kell újjárendezni".

A hitvallás és számadás őszinte és becsületes könyve a Tamási *Virrasztás*-a, amely — szépírói munkái mellett — közérthető formában is utat mutat új spirituálizmus felé ezzel az egyszerű megfogalmazással: „hit és csoda vezeti az embert. Emberi hit és isteni csoda. A hitet magunk szereztük, vagy kell megszereznünk, hogy méltók lehessünk az isteni csodára."

Tamásai írásai: „nem ringatás, hanem céltudatos, nyilt és férfias beszéd". Olyan megállapításai vannak, amelyeken nem ártana politikusainknak is eltöprengeniök: „Erdély fölött a magyar imperium azon múlik, hogy magunkkal törődünk s nem másokat szorongatunk. Nekünk kell minőségben odáig nőni és mennyiségben odáig szaporodni, hogy a történelmi pernek egyszer és örökre vége legyen." Egy másik tétele, amelyet aggódó és felelős lelkiismerettel, de törhetetlenül bízva az élet tavaszi megújhodásában írt le, így hangzik: „A magyar író nemcsak régi magyar határokat és megmentett magyar népet szeretne látni, hanem olyan országot, mely nemcsak édes, hanem emberi és igazságos hazája is a magyar népnek".

Sokszor olyan kemények, nyersek és követelők a Tamási szavai, hogy bizonyos frázis-közelséget érezhetnénk rajtuk, ha az egész kötetből nem bontakoznék ki előttünk egy hitet érdemlő írói személyiség megnőtt alakja, akinek nemcsak szerzett joga, hanem értékeinél, megharcolt harcainál és eredményeinél fogva kötelessége is a prófétikus megnyilatkozás.

Ha pedig ez így van, akkor igazán elhibázott dolog volna a *Virrasztás*-t gyöngéi felől megközelítenünk. Mert hiszen gyöngéi is vannak, az kétségtelen. Hogyne volnának egy ilyen őszinte számadásnak, amely nem válogatott a rendelkezésre álló anyagban, hanem előásott minden feledésre ítélt, apróbb, jelentéktelen alkalmi megnyilatkozást is. Miért emlegessük, hogy itt-ott bizony kivirít ezekből az írásokból a tudományos szakszerűség fogyatékossága, hogy irodalmi tanulmányai sok tekintetben jóval alatta állanak mai esszéirodalmunk színvonalának, hogy ötletszerűek, s nem elmélyülők, hogy sokkal inkább impresszionisták, mint tárgyilagosak. Hiszen nem egyszer éppen ebben van igazi értékük és varázsuk. Miért emlegessük és boncolgassuk azt, hogy egyes meghatározásai, pl. a szellemé, olykor önkényesek, ha különben értékes és gondolaterjesztő vallomásokat tesz a szellemről?

Nem kétséges, hogyha megszületik valaha Erdély két súlyos évtizedének szellemi életéről egy breviárium — nagy szükség volna rá! — akkor Tamási Áronnak igen sok megnyilatkozása kerül majd belé. A *Virrasztás* nélkül ma már nem lehet megrajzolni az elszakított Erdély igazi képét. De ezen túl olyan tanítások egész seregét is tartalmazza a *Virrasztás* a mostani válságok között szükségessé vált belső országépítés szempontjából is, hogy a számadást készítő és megújulást hirdető magyar szellem őszintén hálás lehet Tamási Áronnak *„Virrasztás"*-áért.

Harsányi István.

KÉT REGÉNY. (*Kede László: Lassan leszáll az éj, Majthényi György: Úrifiú.* Mindkettő: Singer és Wolfner kiadása. Budapest.)

Kede László regénye egy mozzanatból áll: Barát Imre földbirtokos megőrül s téves képzetei folytán megöli feleségét. A könyvet az tölti ki, hogy az író a kényszerítő képzet kialaku-

lásának minden részletét közli velünk. Ehhez azt az egyetlen lehetséges megoldást választja, hogy magával a főhőssel meséltéti el a történetet a legzártabb kompozícióban, a rögeszme első megjelenésétől a gyilkosságig. Valóságos ablakot nyit az olvasónak hőse fejébe. A módszer kevésbbé valószerű, — az író sem próbálja meg azzá tenni — s ezzel meglehetős bizonytalanságot kölcsönöz az egész történetnek.

A rögeszme felépítésével azonban valóban kitűnő munkát végzett. Ügyesen követi azt a kérlelhetetlen logikát, amely az őrültek sajátja, s mely minden jelenséget kényszerképzetének táplálására, igazolására tud fordítani. Remek annak a könyörtelen munkának a bemutatása, amellyel a főszereplő szövi maga körül a hálót, mely végül is gyilkosságba rántja. Az ember, míg a könyvet olvassa, egy pillanatig sem kételkedik, hogy egy őrült gondolkodik előtte, s hogy annak így kell gondolkodnia. Mégis: bármily következetesen építi fel az író az őrültség gondolatmenetét, azt kell mondanunk, az egészben valami hiányt érzünk. Nem érezzük az őrültség légkörét. Azt a hideg-zöld fényt nem tudja az író művében felidézni, amelynek a szavak, a sorok közül kellene felpárállania. Itt túl nyugodt és tiszta minden. Hiányzik a fehér lapokról a felbomló agy foszforeszkálása. — Így bizony munkája csak bravúr és nem művészet. Légkör nélkül nemcsak a földön, a regényekben sincs élet.

A regény körül uralkodó műfaji tisztázatlanság következménye, hogy a történetet, mely mint mondtuk, egy esemény rajza csupán, regénynek nevezi az író. A regény szélesen hömpölygő eseménysorok kerete, az ilyen egyszálú történetnek, ha mégoly hosszú is, elbeszélés a neve.

Az író stílusa tiszta, világos, minden egyéni sajátosság nélkül, itt-ott, főkép a természetleíró részekben, egy kis irodalmias ízzel. — Az a benyomásunk, hogy az írótól, főkép lélektani vonatkozásban, még sokat remélhetünk.

Majthényi György regénye a tragikusan elhunyt írónak posthumus könyve. Egy érettségi után álló vidéki úrifiú története, akit ifjonti hajlamainak, érzéseinek, vágyainak követésében a középosztályi család megkötő fegyelme, előítéletei béklyóznak. A fiút tehetsége és hajlama színésznek predesztinálja, a család egy bankba dugja be. Szerelmes lesz, de szerelme sem teljesedhet a benne is élő osztálymegkötöttségek miatt. Megpróbál ugyan lázadni, otthagyja a bankot, családját, de a család ereje nagyobb s betörik, mint a csikó a hámba: egy nagybácsi protekciója révén pesti banktisztviselő lesz.

Majthényi György ügyesen ragadja meg a felnőtt ifjú lelki világát, azt az érzelmi zűrzavart, mely ennek a kornak sajátja. Gyöngéd szívvel és gyöngéd színekkel rajzolja meg hőse hányódását az ifjúkor byroni sajkáján, s körülötte az irányító, horgonyzó erőket: a középosztályi családot. A mellékalakok rajzát egy vonásból építi fel az író, így azok meglehetős sziluettszerűen, de jellemző tulajdonságokkal szerepelnek a regényben.

A cselekmény vezetésében némi kis pongyolaságot és zavart éreztünk olvasás közben, de nem bántó mértékben, s a történetnek ez a tulajdonsága szinte hozzájárult a hős lelkivilágának érzékeltetéséhez.

Az író legkellemesebb vonása az a szeretet, amellyel a kedvesebb szereplőknél, mozzanatoknál elidőz, s valóságos költői fényt sugároz rájuk. Különösen ifjú hőseire hajlik gyengéd szeretettel. Majthényi legfőbb vonásának ez a költői szárnyalású finomság tetszik. Nem csoda, hogy hőse elégedetlen a világgal, s szeretne kitörni belőle szebb, nemesebb régiók felé. Az író lelkének szárnysuhogásait az ilyen részeknél éreztük legjobban. *Tóth Béla.*

ÖRKÉNY ISTVÁN: TENGERTÁNC. (Renaissance kiadás. Bp., 1941.)

Tizenegy különösízű novellát találtunk e furcsa című, ízléses könyvben. A legtöbbnek kevés az elmondható tartalma, mégis mindegyikből maradt

bennünk valami. Az írónak van mondanivalója, de ezt nem a történetek érdekes fordulataira bízza, hanem elbujtatja stílusának izgató képeibe és váratlan jelzőibe. Novelláinak vékony a meséje, ötleteinek gazdagságával azonban minduntalan meglep, a szerkezet lazaságát pedig a beállítás újszerűsége és a kidolgozás különleges levegője feledteti. Stílus és hangulat ugyan némelykor Márait idézi, de Örkény jóval kiélezettebb hangsúlyyal színezi a meglepő helyzetek feszültségét, a mélyen szunnyadó ösztönök, elrejtett kis tévelygések kibogozásában pedig sokkal franciásabb.

A kötet legjellemzőbb írása a címetadó *Tengertánc*. A látomásszerű, bizarr ötlet nagyobb méretet is megérdemelt volna, így csak vázlatos villanásokban kavarodik előttünk az őrülteknek, az elferdültlelkűeknek parodisztikus lázadása az elnyomó egészséges társadalom eleln. A csufondáros, mégis komoly hang, a merész és szellemes gúny méltán mutatja meg az író tehetségének sajátos vonásait. A többi novellája sem közönséges, mindennapi. A groteszk *Állatmese* két ifjú pondrónak forradalmi hevületét, hősies vállalkozását és siralmasnevetséges pusztulását rajzolja finom iróniával. A *Kárhozat* balladaszerű középkori történet egy meghibbant francia cselédleányról, de megzavarodott elméjű hőse van a kissé erőltetett mélységű *Borzasztó*-nak is. A személyes élményű, kamaszos *Püspökkenyér* szomorkás zeneiségével kap meg, az egész olyan, mint egy fojtott lírai ütem. De mindközött legjobban tetszett a *Zápor és lampion*. Egy szerelem megszakadásának mesteri képe ez, a fölényeskedő szavak mögött bukdácsoló lélek apró zavarainak hűséges tüköre. A magáramaradt férfi mérhetetlen bánatának föltárása a legszebb versekre emlékeztet.

Szívesen olvastuk Örkény kis könyvét, mert írása új szint hozott. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy novellái most még érdekesebbek és értékesebbek részleteiben, mint egészében. Íráskészségében semmi bizonytalanság, de látásmódjából — bármenynyire is kialakultnak, biztos talajúnak látstzik — hiányzik az egységes távlat. Furcsa meglátásai, színes víziói, az emberi gyatraságok és társadalmi fonákságok kicsúfolása sokszor csak önmagukért vannak, és így novellái igényesebb mértékkel mérve nem is egyebek, mint nagyszerű előmunkálatok, lendületes vázlatok vagy kitűnő próbafutamok. A kritikus együttvéve így is tekinti őket, és várja az író elkövetkező nagyobbméretű, súlyosabb munkáját.

Bikácsi László.

HEGYALJAI KISS GÉZA: KÉK HEGYEK KÖZT. (Singer és Wolfner irodalmi intézet kiadása. Bp.)

Negyvennégy elbeszélését fűzte egybe az író ebben a könyvében. Történeteit a magyar föld három jellegzetesen szép tája, a Bükk, a Hegyalja és a Kárpát vidéke köré csoportosította. Témái nagyrészt kikerekített mondák, ártatlan anekdoták vagy derűs jelenetek, gondos leírások a vidéki élet hétköznapjaiból. Típusos alakjai — a jólelkű, vidám, furfangos paraszt meg a falusi intelligencia mulatozó, kedélyesen tréfálkozó tagjai — ma már túlságosan kopottak, szemlélete pedig nagyon is egyoldalú, igénytelen. Nyelvét ugyan romantikus szóhasználat és népieskedő színezés jellemzi, de párbeszédei legtöbbször elevenek, természeti leírásai helyenként választékosak, hangulatosak. Néhány komolytárgyú regényes elbeszélés a magyar történelemből és a protestáns multból, teszi változatossá a nagyobb igények nélkül összeállított kötetet.

g. l.

TRAEGER ERNŐ: SZENT MARGIT. (Versek. Singer és Wolfner kiadása.)

Feltűnően rövid idő alatt második verskötetét bocsátja baráti köre és ismerősei elé a szerző. Irodalmi felfogásában nem vallja azt a sok költő által nagyrabecsült magatartást, hogy sok a pillanatok igéző hatása alatt megszületett verstémákat is melengetni kell bizonyos ideig s mikor már nyomdaérett formában vannak, akkor

is legyen alkalma a poétának arra, hogy javítson sorokat, vagy húzzon át egész verseket. A régmult magyar költői épen úgy, mint korunk nagyszerű verselői kéziratairól szemben így jártak el. Reméljük, hogy Traeger Ernő is követni fogja elődei gyakorlatát.

Annak is kifejezést kell adnunk mindenki ökumenikus gondolkodását tiszteletben tartva s ezt a nagyszerű elvet magunk is nagyrabecsülve, hogy az a férfiú, aki egyháza szolgálatára bocsátotta erőit, találhatott volna könyvének alkalmasabb címet is és verseinek nagy részét más ihletések alapján is írhatta volna.

G. L.

SZABÓ MIKLÓS: KIEV. (Budapest, 1943.)

A könyv magyar front-katona munkája. Hódítóé. Hozzátehetjük: az igazi hódítóé, aki hódítását nemcsak materiálisan teszi magáévá, hanem szellemileg is úrrá akar lenni fölötte. Legyen az nő vagy ország. Szerzőnk is, aki győztes katonaként érkezett Kievbe, ezt akarja elérni a várossal szemben, s ezt panaszolja előszavában, hogy nem sikerült megvalósítania: „Szent élmény egy város lelkét magunkba zárni, csak a szerelemmel hasonlítható össze, s ezért fáj, hogy Kiev lelkét nem sikerült úgy megtalálnom, mint a nyugati városokét." Annál mohóbban fog hozzá a város multjának, művészi emlékeinek feltárásához, jelenének bemutatásához, szellemének megragadásához. Különösen az egyházi művészet emlékeibe, a templomok, kolostorok történeti és művészeti ismertetésébe merül el nagy hozzáértéssel és szeretettel, — hisz ezek adják a hajdani „szent város" jellegét és szépségét. Hogy célját, a város lelkének megragadását, saját vallomása szerint nem sikerül elérnie, annak a húsz-egynehány éves bolseviki uralom, mely a város jellegét nagymértékben megzavarta, a háborús viszonyok, a fél város romokban hever, s az orosz vagy ázsiai léleknek a nyugatitól messze elütő sajátságai az okozói. Ez azonban semmit sem von le a szerző munkájának érdeméből, s jelképes értékéből, melyet szavai szerint a szerző is mélyen átérzett: „hogy ezzel az írással nemcsak egy olyan városról ad képet, amelyről eddig nekünk fogalmunk sem volt, hanem bizonyságot tesz arról is, hogy fajtánk a totális háborúban sem vesztette el érdeklődését, vágyódását az örök szépségek iránt, amely szépségek — mint a fű a leégett épület pernyéje alól — napfényre jönnek és élni akarnak, amíg ember jár a földön."

Negyvenöt, sokszor egész oldalas kép s egy térképvázlat egészíti ki a nyomdatechnikailag is szép kiállítású érdekes könyvet.

Tóth Béla.

HORKAY LÁSZLÓ: KANT VALLÁSOS NÉZETEI. (Sárospatak—Hajdunánás, 1942.)

A század elején Kant az európai bölcseletben egyeduralkodó volt. Teológusok épen olyan szívesen foglalkoztak vele és hivatkoztak rá, mint jogforrásra, mint filozófusok. De érthetően a bölcselet is változás alá vettetik. Az első elelnhatás idején, amikor Aquinói Tamást emelték fel vele szemben, éreztük, hogy új irány következik a bölcseletben. Amikor az existenciális filozófia hatalmasodott el az európai országokban, Kantról mind kevesebb szó esett s a mai majdnem filozófiai tudomány nélkül élő világban szemeinket dörzsöljük akkor, amikor filozófiával foglalkozó füzet kerül a kezünkbe.

Reméljük, hogy lesz jobb kor is, amelyben ez az előtanulmánynak nevezhető dolgozat mint bevezető tanulmány lesz hasznosítható. *G. L.*

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

11

TARTALOM:

Trombitás Dezső: **A reformáció mint Isten tette** ● Makkai Sándor: **A református szellem bélyege az iskolán** ● Bódás János: **Őszi eső** (vers) ● Barankay Lajos: **Az örök reformáció** ● Otrokocsi Nagy Gábor: **Kultúra és „visszatérés"** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**

FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. NOVEMBER **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

SÁRKÁNY JÓZSEF: Török Pál: Magyarország története — — — 348
SZONTAGH VILMOS: Csekey István: Magyarország alkotmánya — 349
TÓTH BÉLA: Márai Sándor: Füves könyv — — — — — — — — 351
T. B.: Markó Árpád: Gróf Zrinyi Miklós — — — — — — — — 352

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG,

BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8.

Meghívó

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság az Országos Protestáns Napok keretében, *1943. november 4-én, csütörtökön délután ¾5 órai kezdettel* a Református Theológiai Akadémia dísztermében, (IX., Ráday-utca 28.)

IRODALMI-DÉLUTÁNT

rendez az alábbi műsorral, melyre a Társaság tagjait és minden érdeklődőt ezúton is szeretettel hív.

MŰSOR:

1. Elnöki megnyitót mond *dr. Kapy Béla,* m. kir. titkos tanácsos, evangélikus püspök, a Társaság ü. v. elnöke.
2. *Szeleczky Zita* művésznő protestáns költők verseiből ad elő.
3. *Harsányi Zsolt* novelláját olvassa fel.
4. *Muraközy Gyula* verseiből ad elő.
5. Bezáró beszédet mond *Fáy István,* m. kir. titkos tanácsos, államtitkár, a Társaság elnöke.

Megjegyzés: Mivel műsorunkat a Rádió is közvetíti, tisztelettel kérünk mindenkit a pontos megjelenésre.

A reformáció mint Isten tette

Sokan október 31-ét afféle protestáns mindenszenteknek képzelik el, amikoris ki-ki — felekezeti hovatartozása szerint — „lehelyezheti hálája koszorúját az emlékezés oltárára", és tisztességet tehet hithőseinek. Míg azonban egyszerűbb atyánkfiai inkább személyekhez, történelmi eseményekhez rögzítik e nap jelentőségét és így multbeli, lezárt dologgá teszik, addig protestáns intelligenciánk — természetesen tisztelet adassék a kivételjének! — az ellenkező végletbe esik és eszmévé finomítja, szimbólummá légiesíti azt, szóval „eltörténietleníti".

Amennyire sajnálatos tény a hangsúlynak az emberi-történeti oldalra való egyoldalú helyezése, ugyanúgy tiltakoznunk kell a másik szemlélet ellen is, amely meg csupán az Idő kényszerítő erejének, az emberi Szellemnek a „sötét" középkor fojtott légköréből való kibontakozásának könyveli el Luther bizonyságtevő kiállását.

Végeredményében azonban mindkét magatartás: felületszemlélet, ugyanis mind a kettő az *emberrel* hozza vonatkozásba október 31-ének belső mondanivalóját. Csak míg az egyik felfogás szerint a reformációt reális, adatokkal lemérhető emberek és tények hordozták és jelentik, addig a másik elképzelés szerint a reformációban az örök Humánum teljesedett ki és tört felszínre, mint anynyiszor az idők folyamán, és mint ilyen, betagolódik a különböző hátterű és meghatározottságú aufklérista törekvések, felvilágosodási mozgalmak sorába.

Az Isten Igéjét komolyan vevő és azzal élő protestáns keresztyénnek ezzel szemben az az állásfoglalása, hogy addig, amíg valaki az *ember* oldaláról próbálja megragadni a reformáció lényegét, eredetét és üzenetét, homályban botorkál és egyre-másra falakba ütközik. Sőt éppen reformátoraink felettébb lesujtó véleménnyel voltak a magát homo sapiens-nek pózoló ember s képességei mérvét illetőleg. Olvassuk csak el Luther sekrestyés imádságát, vagy hadd idézzünk a haldokló Kálvin végrendeletéből: „Az Ő — t. i. Isten — végtelen jósága nélkül minden szenvedélyes erőfeszítésem füst lenne csupán, sőt maga a kegyelem is, melyet Ő nékem ajándékozott, csak még méltóbbá tenne engem a büntetésre, miért is az az egyetlen reménységem, hogy Ő, mint irgalmasság Atyja, én bűnös lelkemhez is irgalmas lesz." [1]

A reformátorok nagyonis tisztában voltak azzal, hogy az *ember felől* áttekinthetetlen a kegyelem, kikutathatatlan az ég, dadogás minden vallásos beszéd. Kálvin többször is leszögezi *Institutio*jában, hogy minden, amit *magunktól* gondolunk és beszélünk az Istenről, hiú ostobaság és erőtlen dolog.

Nem véletlen, hogy a reformáció központi tartalma éppen

[1] *E. Stickelberger: Kálvin.* Fordította: Péter János. Budapest. 1937. 157.

erre az Igére épül fel: „Mert kegyelemből tartattatok meg, hit által; és ez nem tőletek van: Isten ajándéka ez. Nem cselekedetekből, hogy senkise kérkedjék" (Ef. 2: 8, 9.). Luther és Kálvin, vagy előbb: Wiclif és Husz János és később: Bornemisza Péter és Méliusz Juhász Péter mind-mind „krízis"-teológusok voltak, vagyis személyes sorsukban átélték, hogy annak ellenére, hogy a bűn valósága gyökerestől eltépte az Isten és az ember közötti kapcsolatokat, az ember mégsem tud elfutni Isten elől, számot kell adnia cselekedeteiért és ugyanakkor kénytelen kimondani a fizetésképtelenséget. Nem segített a bűnbánat középkori gyakorlata, a bűnbenlétel iszonyatát nem oldották fel a töredelmes mea culpá-k, az áldozat, a böjt, a test sanyargatása. Hiába volt az *ember* istenkeresése mindaddig, amíg *Isten* nem jött szembe velük, hogy megkeresse őket, elveszetteket, a bűn hálójával legyőzötteket. *Isten volt tehát az, aki cselekedett.* Ő szedte fel őket a porból és hamuból. Az Ő érintése, a Lélek által adott kenete által lettek fiakká, öltötték fel Krisztussal az Ádámban széttört istenképet.

„Csak azok tudják megmozgatni a világot, akik fel tudják venni érte a keresztet" — írja *Krisztus a világ országútján* c. könyvében *Stanley Jones.*[2] A keresztnek pedig legmélyebb értelme és igazi feladata az, hogy megszabadítson minket *önmagunktól,* összetörje azt az illúziónkat, hogy mi tehetünk valamit Istenért és önnön üdvösségünkért. Istent csak a kereszten lehet megragadni. Amikor azonban a Vele való találkozás megtörténik és *tudom, kinek hiszek:* megvilágosodik bennem a Titok, hogy t. i. *azért* tudtam Vele találkozni, *mert* Ő jött felém. Azt hittem, én megyek, közeledem Hozzá, pedig Ő vonzott Lelke által!

A Szentlelket és a keresztet nem lehet elmellőzni a reformáció megértésénél! A Lélek roppantotta össze, kényszerítette el a Golgotáig Luthert is, hogy azután ugyanez a Lélek és kereszt rendezze el lelke kiegyensúlyozatlanságát, vezesse vissza a világba, az emberi feladatok közé.

A reformátorok nem megújultak, hanem *megújíttattak,* nem megtértek, hanem *átfordíttattak* egy új élet-útra! Csak annyiban működtek közre ebben az isteni aktusban, hogy szívüket nem keményítették meg Isten beszéde előtt, engedték, hogy ó-emberük keresztrefeszítését és halottaiból való feltámasztását végrehajtsa rajtuk és bennük Isten Szentlelke. Krisztus zörgetett szívük kapuján és ők meghallották azt! Mindazonáltal már az is a kegyelem megnyilatkozása volt, hogy éberen figyeltek és ki tudták nyitni a Zörgető előtt az ajtót, és bebocsátották életükbe Őt. Tehát a reformátorok, mint általában a megújulás után sóvárgó lelkek, csak annyiban munkáltak „közre" üdvösségre jutásukban, hogy *engedték Istent cselekedni,* hogy a bűnbánat ekéjével felhasogatott szívüket a kegyelem életterévé adták.

Nem lesz talán érdektelen, ha meghallgatjuk a *II. Helvét Hitvallásnak* ezzel kapcsolatos tanítását. *A bűnbánatról és az em-*

[2] Ford. Szabó József. II. k. Győr, 1934. 45.

ber megtéréséről c. fejezetben a következőket olvashatjuk: „Bűnbánaton pedig értjük a bűnös ember lelkületének azt az átváltozását, amelyet az evangéliomi Ige és a Szentlélek idéz elő és amelyet az ember igaz hittel fogad el... Határozottan mondjuk pedig, hogy az ilyen bűnbánat egyedül Isten ajándéka és nem a saját erőink munkája" (XIV. rész). *Augustinus* ugyanezt a gondolatot az ő csodálatos paradoxonaival ekkép fejezi ki: „Uram, engedd, hogy hívogatva járjak utánad s hittel kiálthassak hozzád. Híred, neved ismerős már nékem. Hitem fohászkodik hozzád, Uram, hitem, ingyen ajándékod; hitem, amelyet követségbe küldött Isten-Ember-Fiad útján gerjesztettél bennem".[3] És: „Mim vagy te nekem? Könyörülj rajtam, hogy meg tudjam mondani".[4] Vagy: „Fogd a szívemet, mert nélküled nem tud a magasba törni".[5]

Ezekkel az idézetekkel arra akarunk rámutatni, hogy nemcsupán a megtérés csodája *Isten* tette, hanem azt megelőzően is csak az keresheti Istent, akit Ő megszólított. Tehát nemcsak a hit: kegyelmi ajándék, de a hitre való készség is, az Ige meghallása is, az alkalmak el nem szalasztása is az. Nemcsak *megtaláltatja* magát a keresővel, de az Ő akarata, hogy az üdvösség után való vágyódás felébredjen a szívünkben. Augustinus-szal és Anselmusszal szólva: nemcsak hív, de el is indít, nemcsak megszólít, de arra is képessé tesz bennünket, hogy meghalljuk Igéjét.

Ezeket meggondolva szükségképpen el kell utasítanunk minden olyan próbálkozást, amely a humánum felől igyekszik hozzáférkőzni a reformáció csodájához. Mert a reformáció *csoda* volt, mint Istennek minden, az emberi életkeretbe való betörése. Ezt a csodát vissza lehetett utasítani, a Nagy Zörgetés elől el lehetett zárkózni, e csoda tanúit birodalmi gyűlések elé vagy máglyákra lehetett hurcolni, azt azonban nem lehetett meggátolni, hogy a megnyílt szemek ne lássanak, a megnyilatkozott fülek ne halljanak s hogy az ifjak és vének jövendőt ne mondjanak. Isten szólt, és *akikhez* szólt, azok nem tehették, hogy ne engedelmeskedjenek az Igében adott parancsnak. Egyszerűen: *nem tudtak* szabadulni Jézustól. Lenyűgözte, betöltötte őket, meghatározta és irányította életrendjüket, programmot adott, életelem lett a számukra, inkább, mint a levegő és táplálék és erő és menedék. Rabok lettek, rabságuk azonban „boldog rabság" volt. Szolgák voltak, de ez a szolgaság a legmagasabbrendű szabadsággá minősült.

Isten szólt, és a Lutherek, Kálvinok, Zwinglik, Knoxok engedelmeskedtek. Nem is tudtak *nem* engedelmeskedni. Mint ahogyan Mózes sem tudott és Jeremiás se és Pál se. Az egyik aszkéta akart lenni, a másik szobatudós. De Isten *mást* akart. És Isten akarata győzedelmeskedett.

A reformátoroknak nem kellett azon törni a fejüket, hogy

[3] *Szent Ágoston vallomásai.* Ford. Dr. Vass József. II. k. Budapest, 1925. I. kötet 6.

[4] U. o. 10.

[5] *Szent Ágoston elmélkedései.* Ford. Előri János. Tata, 1928. 110.

hol, hogyan, milyen formában „hajtsák végre" a reformációt. Isten ugyanis nemcsak elhívja a Saulokat, hanem az elhívással egyidejűleg a munkamezőt is kijelöli, a parancsokat is kiadja. Isten nem felelőtlen Gazda. Nemcsak talentumokat ád, de megmutatja a sáfárkodás terepét is és ellátja intuícióval is a lelket.

Éppen ezért nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy a reformáció *nem emberi* tény, diadal. Az emberek, bármilyen kiválók voltak is, csupán végrehajtó szervek voltak Isten kezében. A reformátorok ereje az ő erőtelenségükben rejlett, azaz magukfeladásában, Istenre való alázatos hagyatkozásukban, a megtapasztalt kegyelemben való bizakodásukban. Úgy indultak harcra, mint akik nem bizonytalanra mentek. Tudták, hogy olyan ügyet képviselnek, amelynek ellenjegyzését a Lélek írta szívük táblájára. Hogyanis riasztotta volna vissza őket emberi kicsinyesség, rosszindulat, halálos hajsza, átok, amikor Krisztust tudták ügyük mögött, sőt az Úgy maga volt: Krisztus!?

A reformátorok nem *reformerek* voltak, a szellemi szabadság nagystílű élharcosai, illetve a társadalmi igazságtalanságok Dózsa Györgyei. Ahhoz ugyanis, hogy valaki reformer és szociálpolitikus legyen, nem okvetlenül szükséges istenfélőnek *is* lennie. De viszont egy reformátor sem *eredendően* analfabéta a társadalmi, gazdasági és szellemtudományi problémákkal szemben. Gondoljunk csak Luther és Kálvin józan gyakorlati érzékére, politikai éleslátására és felbecsülhetetlen szellemi sugallmazására!

Akinek Isten kezébe veszi a sorsát, nem válik egyszersmind tétlen imamalommá, nem vonja ki magát az élet üteméből, a hétköznapok gondjaiból. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy Isten embereinek csak a lélek számára van mondanivalójuk s hidegen hagyják őket azok a kérdések, amik a testbenlétel velejárói. A Jeremiások, Pálok, Augustinusok, Lutherek és Kálvinok nemcsupán teológusok, hanem mindig etikusok is, nemcsak hirdetik, magyarázzák az Evangéliumot, de élik is, illetve felemelik a szavukat, valahányszor az emberi rend gátolja, elutasítja, vagy egyenesen durván keresztezi az isteni ökonómia megvalósulását. A reformátorok sem zárkóztak el koruk nyitott sebei elől. Nemcsak a lelki anarchiára mutattak rá könyörtelenül, hanem ugyanakkor, sőt éppen az igehirdetésből kifolyólag, egy gyökeres társadalmi átrendeződést is sürgettek, nem felejtve azonban, hogy ezt az átrendeződést elsősorban nem jobb törvényekkel, gazdasági eszközökkel, hanem a jobb, *mert keresztyénibb* emberekkel vélték megoldhatónak.

Mindazonáltal a „reformált" megjelölés *nem* azt a változást jelenti, ami akár Wittembergben vagy Genfben az állami és a szellemi élet terén végbement. „A reformáció — írja *W. Niesel* nagyszerű tisztázó művében —, amelyért a reformátorok s maga Kálvin is, küzdöttek, nem akart új embert teremteni. Az akkori időknek sem akart új arcot adni. A megújhodás, amely a reformátorok szívügye volt, az *egyházra* vonatkozott. Az egyház a megújho-

dásnak az a tárgya, amelyről a reformált szó beszél".[6] A reformált kifejezés nem valami cégtábla. „Reformált a Formula Concordiae idevágó magyarázata szerint: a pápaságból kivezetett és megújult egyházat jelenti".[7]

Az egyház mindig ki van téve annak a veszélynek, hogy elvész a világ sokféleségében és isteni elsőszülöttségi jogát feláldozza. Mert ha nem is ebből a világból való, hanem az égben van a polgárjoga, mégis csak ebben a világban él még s a világ hatalmai arra törnek, hogy szolgálatukra felhasználják. Ez a kísértés annál is nagyobb, mert a világ nem kívánja az egyháztól, hogy benne felolvadjon; megtarthatja nevét, hirdetheti Krisztust, *amennyiben* a világ isteneit is tiszteli. Az antikrisztus csak a szellemet nyomja el, a formát meghagyja. Lehet egyház — mondja —, de az egyház őt szolgálja s mindazt, amit ő mond és tesz, isteni kenettel lássa el. A kísértés az egyházra nézve azért olyan nagy, mert akkor végezheti békességben munkáját, ha a világi isteneket respektálja. Az ilyen egyházat nem vetik meg, és nem üldözik, hanem tisztelik, és mint a kulturális élet fontos tényezőjét, működésében elősegítik. Az egyház megújhodása épp azért szükséges, hogy mindjobban eltávolodjék a világtól és mindjobban csatlakozzék Krisztushoz. Tehát nem azért van szükség reformációra, mert a változó idők változó igényekkel lépnek fel. Minden változékony ezen a földön, csak *az* egyház nem. Minden időben ugyanaz az Ura és ugyanazt a feladatot nyeri Tőle. Bárhol történik is meg az egyháznak az Idővel való kiegyezése, ott Krisztust már nem ismerik el élő Úrnak, hanem holt bálvánnyá teszik. Az egyház nem védheti meg magát a világtól és annak csábos ajánlataitól, az a lehetőség azonban mindig adva van a számára, hogy az Úrhoz kiáltson.[8]

A reformáció nem lezárt, múltbeli dolog, egyszeri, páratlan, a világ egy bizonyos területén végbement csoda, meg nem ismételhető isteni tett. Ha így gondolkozunk felőle, akkor ugyanabba a bűnbe esünk, mint estek a zsidók, akik kiválasztottságukat *kiváltságnak* élték meg. Faji és vallási gőgjükben eldugták, tárolták az ingyen kapott égi mannát. Úgy képzelték, hogy az Ábrahámnak adott ígéret egyszersmindenkorra szóló biztosítási kötvény.

Isten azonban nem sajátítható ki egyetlen felekezet és faj által sem. Üzenetének, akaratának mindig egyetemes érvénye van. És jaj azoknak, akik hallgatnak Felőle! Az irígyen elvermelt mannák élvezhetetlenné dohosodnak és az egyre hevesebben fellépő lelki éhség kínzó érzetét csak növeli az a tudat, hogy Isten világosan megmondta, mint kell értékesíteni a kegyelmet.

Jaj a reformáció népének, ha a reformációban ingyen elnyert megújító erőt kizárólagos tulajdonnak, lelki életbiztosításnak veszi és ha a *semper reformari debet* parancsát csak afféle jámbor,

[6] *Was heisst reformiert?* München, 1934. 6.

[7] U. o. 7.

[8] *Niesel:* i. m. 23, 24.

de kétségkívül jólhangzó retorikai fogásnak minősíti. Mert ahogyan a zsidó népnek meg kellett tapasztalnia, hogy Isten még a kövekből, az általuk mélységesen megvetett pogányokból is tud magának fiakat teremteni, ugyanúgy, ha a protestántizmus a reformáció belső tartalmát, *kifejezetten egyházi vonatkozását* elsikkasztja, nem lehetetlen, hogy Isten éppen a „pápás" egyházban hajtja végre *és ellenünk* az új reformációt!

Az, hogy a protestantizmus többet meglátott Isten akaratából és üdvtervéből, mint a római katolicizmus, ez *kötelez*. A reformáció népének lenni nem kiváltság, hanem kiválasztottság, és ennek meg kell látszódnia egyházi életünk tisztaságában, igei megalapozottságában. A *mi* számunkra nem lehet nyugvópárna, hogy Lutherék és Kálvinék *meghallották* Isten akaratát *és* engedelmeskedtek annak! A reformációt minden protestáns embernek különkülön magának kell önmagán végrehajtani, úgy, ahogyan azt hitvalló eleink tették: megbánták bűneiket és kérték Isten Szentlelkének közlését.

A reformáció nem kollektív mozgalom: az *egyesek* megújhodását célozza. A sok-sok, a Lélek által és Isten Igéje szerint „reformált" hússzív-téglából épül meg aztán Isten élő temploma, *az* egyház.

Isten ma is kész megújítani és sajátjának elismerni protestáns keresztyénségünket. *A reformációt azonban nem rajtunk kívül, hanem rajtunk keresztül és általunk kívánja végrehajtani!*

„Tűnjenek el hát azok a próféták, akik azt mondják Krisztus népének: béke, béke és nincs béke. De üdv azoknak a prófétáknak, akik azt mondják Krisztus népének: Kereszt, kereszt és nincs kereszt. Buzdítsuk azért a keresztyéneket, hogy fejüket, Krisztust, megpróbáltatásokon, halálon és poklon át is követni igyekezzenek. S így inkább sok szenvedés árán jussanak a mennybe, minthogy magukat, a békével áltatva, elbízzák".[9]

Trombitás Dezső

[9] *Dr. Luther Márton 95 tétele.* Ford. Takács János. Budapest, 1937. 92—95. tétel.

A református szellem bélyege az iskolán

A magyarországi református egyházi törvény szerint az egyház iskolái mindenestől az egyház testéhez tartoznak, mint a vallás szabad gyakorlatának jogával lényeges kapcsolatban álló intézmények és az egyház önfenntartásának eszközei. (Egyh. Törv. I. tc. 3. par.)

Mindenestől! Ez a megállapítás nyilvánvalóan azt jelenti, hogy iskoláink nemcsak alkotmányilag és szervezetileg, nemcsak intézményes minőségükben, anyagi fenntartásuk, kormányzásuk, igazgatásuk tekintetében tartoznak az egyház testéhez, hanem munkájuk szellemét és tartalmát illetőleg is. A református iskola így minden szempontból egyházi iskola.

De a kérdés éppen az, hogy a nevelő és oktató munka szellemét, tartalmát mi teszi reformátussá és egyházivá? Mi az, ami a református szellem bélyegét üti az iskolára?

Az iskola a humanum, az emberi művelődési kincs átplántálója az új és új nemzedékekbe. Az egyház pedig Isten Igéjének hirdetője. A nagy reformáció nem az emberi szellem és művelődés, hanem Krisztus egyháza érdekében, szolgálatában lépett fel, az egyház „helyreállításáért" küzdött s nem is a vallás, vagy a keresztyénség, hanem az egyház reformációja volt. Reformátoraink az egy, szent, közönséges Anyaszentegyházért tiltakoztak a látható egyházban elhatalmasodott zsidó és pogány rontás ellen. Ennek a tiltakozásnak és ugyanakkor a tiszta evangéliumi hit követelésének nem is lett volna semmi értelme az egyházon kívül, mely a hit egyedüli tere és szférája. Miután a reformáció így kizárólag a hit dolga volt, az emberi ész és akarat műve: a kultúra nem tartozott a reformátori élmény körébe. De ha egyszer ez az élmény először Luther s utána mások lelkében egész megrendítő hatalmában valósággá lett, többé nem maradhatott az egyén boldog titka: tanúbizonysággá, életté kellett válnia a gyülekezetben s tovább az emberi társadalom és kultúra világában is. A reformációból ezért szükségképpen következett, hogy az egyháznak iskolája legyen, mely az igaz hitben és a belőle fakadó keresztyéni életben nevelt új és új nemzedék által Krisztus uralmát kiterjessze az emberi művelődés egész területére. A reformáció egyházai egyértelműen vallják, hogy az állami, társadalmi, nemzeti, kulturális élet teljes egésze missziói terület; megszentelésére, Isten Igéjének való engedelmességre vezetésére az egyháznak Krisztustól kapott mandátuma van, melyet kötelessége elszántan és odaadóan teljesíteni. Ennek a küldetésnek egyik legfontosabb eszköze az egyházi iskola.

Mikor tehát a magyarországi református egyház iskoláinak mindenestől az egyház testéhez tartozását hangsúlyozza, nyilván a reformáció örökségét védelmezi s a református szellem örökre

elkötelező bélyegét mutatja fel önmagán. Történelmünk a bizonysága, hogy egyházunk ezt az örökséget és köteleztetést négyszáz esztendő viharain és próbáin át csakugyan vállalta is. Elmondhatjuk, hogy a magyar református egyház, mint iskolafenntartó és nevelő, iskolarendszere által az egész világprotestántizmusban kiemelkedő, sok tekintetben egyedülálló szolgálatot végzett s az vitathatatlan, hogy iskoláival való exisztenciális összeforrása tekintetében minden testvéregyházat felülmúl a világon.

Legutóbb a kisebbségi rabigába alázott magyar református egyház tett bizonyságot arról, hogy keresztyénnek és magyarnak való megmaradhatását igen nagy részben hitvallásos iskoláihoz fűző törhetetlen ragaszkodásának köszönhette. S ez a példa is, mint a mult annyi más ragyogó ténye, világosan mutatja, hogy a mi egyházi iskolánk a maga küldetését mindenekfelett tulajdon magyar nemzetének Krisztus családjává való nevelésében látta s az volt imádságának és munkájának lángoló célja, hogy az eredeti, sajátos magyar természetet és szellemiséget védje és valósítsa meg az evangélium lelkével áthatott, megszentelt magyar nemzeti műveltségben. Senki előtt sem lehet kétséges az, hogy egy ilyen iskolai célkitűzés és annak szolgálata megegyezik a reformáció szellemével, sőt abból szükségképpen következik. A kérdés csupán az lehet, hogy a magyar református iskola csakugyan arra a hitre építette-e a magyar nemzeti műveltséget, melyet a reformáció szabadított fel emberi bilincseiből? Ettől függ, hogy iskolánk mennyiben nevezhető a reformáció szelleméből született református iskolának? Arra akarunk tehát kísérletet tenni, hogy keressük és felmutassuk iskolánkon a református szellem jegyeit.

Reformátoraink közül Luther, mint köztudomású, nagyszerű nevelő személyiség volt s csodálatosan vonzó, lebilincselő, átalakító hatást gyakorolt tanítványaira. Lángelméjének mély intuíciójával nem egy örökérvényű pedagógiai igazságot látott meg és hirdetett. Azonban a tényleges nevelői hatalom gyakorlását a keresztyén család, társadalom és állami felsőség feladatának tartotta s ezért nem követelte a kifejezetten egyházi iskolát. Az egyház tanítói hatalmának érvényesülése az egész ember és az egész művelődés Krisztus uralma alá rendelésére a Kálvin életének nagy szenvedélye és dolga. Az egyházi iskola tiszta és következetes megalkotása ezért az ő nevéhez fűződik. Voltaképpen Kálvin iskolája az első és egyetlen igazi egyházi iskola. Az 1559-ben megnyilt s világhírűvé lett genfi iskola Kálvin tudatos és elszánt akarata szerint szakít a humanista iskola eszményével és gyakorlatával. Kálvin iskolája mindenestől az egyház testéhez tartozik, egyházi vezetés alatt, egyházi cél szolgálatában áll. A tanítók a lelkipásztorok legközvetlenebb munkatársai s munkájuk teljesen azonoscélú: férfiakat nevelni Isten dicsőségére. Maga Kálvin készítette el iskolájának szabályzatát és rendtartását, mindenben Isten Igéjéhez igazodva. Tudomány és fegyelem által juthatunk el a célhoz. A tudomány, melyet a különböző életkorú növendékek állapotához kell alkalmazni a tanítás módját illetően, a Szentírás megismerésében,

az egyház hitének és istentiszteletének öntudatos elsajátításában s azoknak az eszközi ismereteknek (írás, olvasás, nyelvtan, latin és görög nyelv s irodalom) birásában áll, melyek által a keresztyén ember Isten gyermekéhez méltó lelki és szellemi minőségre, műveltségre jut. A fegyelem a keresztyén erkölcsi jellemnek, Isten dicsősége visszfényének tiszta feltündököltetésére való. Ezt az iskola családi közösségben, együttélésben munkálja a különböző korú gyermekek között, akik maguk is részesei az önfegyelmezésnek. Ez a fegyelem szigorú, de atyai, célja nem büntetés és leverés, hanem javítás, építés. A tanítás voltaképpeni anyagában és a családi életközösségben az anyanyelv (a francia) az oktatás és nevelés nyelve, mert a cél nem a humanizmus formalizmusa, hanem az Istennek tetsző ember, a gyülekezet élő tagja. Latint és görögöt voltaképpen azért tanít a hétosztályú kollégium, hogy előkészítse az Akadémiára, az iskola felső fokozatára azokat, akik lelkipásztorokká, orvosokká, tanítókká, tisztviselőkké képeztetnek. De a főiskolai kiképzés sem öncélú, hanem arra való, hogy a Ministri verbi divini mellett a világi foglalkozásokban szakértő, hívő egyháztagokat biztosítson a gyülekezetnek. Kálvin iskolájában minden délelőtt egy órán át zeng a zsoltár s szombatonként az evangéliumok és apostoli levelek magyarázása folyik, a felsőbb osztályokban görög nyelven. De az egész pedagógiai elgondolásban az a leglényegesebb, hogy az iskolát olyan kollégiummá alkotja, melyben az egyén zsenge gyermekkorától önálló férfiúvá éréséig egyetlen, egységes, fokozatosan felépülő iskolai intézményben neveltetik a keresztyén gyülekezet élő és munkás tagjává. Kálvin iskolája a gyülekezetnevelő kollégium s ebben kell látnunk az egyházi iskola igazi megvalósulását. Kálvin foglalta egybe és hagyta reánk a reformáció pedagógiai örökségét ebben az Alma Materben, mely táplál, véd, fegyelmez, tanít gyermekkortól érettségig és önállóságig, de nem egyes osztályok számára, világi érvényesülésre, hatalomra, hanem Krisztus gyülekezetének, Isten dicsőségére élő tagokat. Ezzel népe, nemzete számára is végzi a legértékesebb jövendőépítést, mert a nemzet szellemi és erkölcsi értékeit, műveltségét szenteli meg. A legmélyebb hit, a legalaposabb tudomány, a legszilárdabb s legszolgálóbb jellem ennek az iskolának evangéliumi gyümölcsei.

Ez a református iskolatípus azonban egyedüli és elszigetelt jelenség maradt. A protestáns keresztyénség európai kibontakozása és ágazása rendjén nem ez, hanem egy másik, a Melanchton-féle szintézis vált uralkodóvá. Melanchton nemcsak a reformátori irányok egyeztetője, hanem egyéniségénél és műveltségénél fogva a reformáció és a humanizmus összekapcsolója is. Praeceptor Germaniae, ő szervezte meg a németországi protestáns latin iskolákat és egyetemeket a keresztyén és a humanista embereszmény úniójának jegyében. Az iskola célja, amint azt a Melanchton—Sturm szerinti fogalmazás kifejezi: sapiens atque eloquens pietas. Kegyesség, tehát keresztyén életcél, de az iskola sajátos dolga éppen az a munka, mellyel ezt a kegyességet bölcsé és ékesszólóvá teszi. Ha Melanchtonnál nem is, de a híres protestáns humanista iskola-

mesterek: Sturm, Trotzendorf, Neander strassburgi, goldbergi és ilfeldi iskoláiban nem a pietas, hanem a sapientia és eloquentia a szívügy, ez a bölcseség pedig Ciceroé és Horatiusé s ez az ékesszólás mindinkább a latin beszéd formális frazeológiájában áll. Az iskola mintája a római respublica, az anyanyelv még a társalkodásból is ki van zárva s Neander a humanista formalizmus végső következményét is levonva, a tiszta verbalizmushoz jutott. Maga a reformátori hitélmény tanná merevedve, beveendő leckévé válik, mindinkább elkülönülve az iskola nyelvi tananyagától, elveszíti jelentőségét. A vallás egy tantárgy lesz, de mint ilyen is, az iskola életében tulajdonképpen lényegtelen, a tanítót az a becsvágy fűti, hogy minél hamarabb tanítsa meg növendékeit a latin nyelv felületes és csillogó szajkózására. Miután a Melanchton-féle megalkuvással két, egymással kibékíthetetlen embereszmény előbb lappangó, majd nyilt feszültsége került az iskola munkájába, ez a munka már eleve arra volt ítélve, hogy az egyensúlybantartás kínos próbálkozása közben elveszítse a harcot egyfelől a jezsuita iskolával, másfelől a laikus, világi pedagógia előretörésével szemben. A pietizmus késői kísérlete az evangélikus iskolákon jótékonyan mutatkozott ugyan egy ideig, de a reformátusokat nem is érintette, a folyamat feltartóztathatlanul hömpölygött tovább a hitvallásos iskola teljes elszíntelenedése, elvilágiasodása és igen sok helyen megszűnése felé.

Ebbe a folyamatba kapcsolódott bele a magyar református iskola is. Kálvin genfi iskoláját a magyar reformátusság alig, vagy egyáltalában nem is ismerte meg. 1592-ig ifjaink a wittenbergi egyetemet látogatták nagy számban, Melanchtonnak és utódainak voltak tanítványai, lutheránus társaikkal éltek együtt a bursában, melynek mintáját hozták haza az itteni iskolai közösség számára. Ebből következett, hogy iskoláink a melanchtoni pietas és humanitas kettősségét hozzák magukkal születési gyöngeségül, melyet soha többé nem is tudnak kiépülni. A XVI. század zilált, esetlegességekkel tele magyar közviszonyai természetesen sokban magyarázzák ezt a végzetes tényt, de nem változtat ez semmit azon, hogy a reformáció első magyar nemzedékei a humanum megítélésében nem hatoltak a reformátori hit legmélyére, nem törtek következetesen a lényegre s megelégedtek egy külföldi minta olyan amilyen másolatával, nem öntudatosítva az abban rejlő megalkuvást, Isten Igéje és a világ szelleme közt.

A XVII. század elején már kialakultak a református „anyaiskolák", a pápai, sárospataki, debreceni, váradi, marosvásárhelyi, majd a gyulafehérvári kollégiumok. Ezek a nagy iskolák mintái a kicsiknek is, tehát jellegzetességeik a magyar református iskolára nézve döntők. Kollégiumaink sokféle szellemi hatást szívtak magukba, a németországi és svájci református akadémiák ortodoxiáját, skolasztikáját, panszofiáját, az angol-skót puritánizmus ihletéseit, a holland cocceianizmust, a ramusi és descartesi filozófiát. Nem csoda, ha szellemi tekintetben a kép nem egységes, sokszor élesen ellentétes is. Mégis meg lehet állapítani az alaptípust. A re-

formátus kollégium nem tiszta egyházi iskola, hanem kevert alakulat. A hitvallás tanítása, a zsoltározás és a vallásos gyakorlatok természetesen megvannak, de inkább keretet és színezetet adnak, mintsem az iskola lelkét. A csúcson a teológia tanítása áll, a bölcsészet fölött s néhol a jogi előkészítés fölött, de ez a teológia hovatovább elágazik a reformátoritól s követi, kisebb-nagyobb késésekkel a nyugati protestáns, nem elsősorban református teológiai változást, az ortodoxiából a racionalizmusba. A kollégium igazi becsvágyát a tudomány képezi. Humánus tudomány, de sohasem annyira formális, mint a németországi. Bethlen Gábor a gyulafehérvári academicum-kollegium alapítási törvényében világosan kimondja, hogy az iskolának kettős, párhuzamos célja van s elválasztva említi meg a lelkészképzést és a világi tudományokban való felkészítést, nyilván ez utóbbiak fontosságának kiemeléséért. Apáczai Csere János pedig azzal a céllal jön haza Hollandiából, hogy minden tudományt tanítson, éspedig magyarul.

Ez a becsvágy a század végére s a XVIII. század folyamán csak növekszik és kiteljesedik, kollégiumaink büszkesége és dicsősége az, hogy a világi tudományokban jeleskednek és lépést tartatak a külföldi fejlődéssel. A filozófia után a földrajz, történelem, számtan tanításában végeznek úttörő munkát s az orvosi tudományt is közelismerésre művelik. Martonfalvi György, Pápai Páriz Ferenc, Hatvani István, Lisznyai Pál, Maróthi György, Losontzi István azok a professzorok, akik ilyen értelemben öregbítik a kollégiumok dicsőségét. A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben az enyedi kollégium a természettudományok műveléséről és tanításáról híres s az 1849-i pusztulásakor háromezer forint értékű, még ki sem csomagolt fizikai műszer, melyet külföldről hozatott a nagy Szász Károly professzor, ég oda a romok alatt. Ez a vonal töretlenül emelkedik a kiegyezés után egészen az első világháborúig s bár régen a bécsi önkényuralmak, újabban a magyar állami pedagógia Molochja éppen eléggé igyekeztek lefokozni, illetve elgépiesíteni a tanári munkát, mindig és szép számmal sorakoztak fel azok az önmegtagadó és hősies lelkek tanáraink testületéből, akik a robot kényszerén felülemelkedve a tudomány művelésére is biztosítottak időt, erőt és lehetőségeket.

A vallásos keretben és színezet fenntartásával kibontakozó humánus és reális tudományos szellem kollégiumainkban sajátos személyi megnyilatkozásokban testesül s ez a mi iskolánk további karakterjegye. Kezdettől fogva egészen a modern időkig kollégiumainkban csaknem mindent jelent a professzor személye. A XVI. század kezdetleges viszonyai közt természetes is, hogy ahol egy jó tanító van, odavándorolnak a diákok s néha jelentéktelen kis helyen hébert, latint, görögöt tanít a rector. De a XVII. században is, mikor még a legtöbb helyen, az anyaiskolákban is, csak egy professzor van, alatta pedig idősebb vagy végzett diákjai tanítják, mint praeceptorok, az alsóbb osztályokat, érthető, hogy személyi tekintélye és tudománya uralkodik az iskolában. Azonban a tanári karok és szakok bővülése után is megmarad nálunk a pro-

fesszornak ez a jelentősége és nimbusza. Ezért is különböznek az egyes kollégiumok és nagyobb iskolák tananyag, módszer és tudományos álláspont dolgában, mert mindezt a professzor, vagy professzorok állapítják és határozzák meg. A református professzor nem aprólékoskodó, kicsiségekkel bíbelődő didakta, s nem diákjaival, vagy a kisdiákokkal közeli kapcsolatot tartó nevelő, ő, hogy úgy mondjuk, nagy vonalakban irányító szellem, prelegáló tudós, aki gondolataival, bölcseségével, tudásának nagyságával és mélységével s ékes előadásával hat és nevel. Néha számonkéri a tanulás eredményét, de inkább csak a vizsgákon. Mélyen lábai alatt folyik a praeceptor publicusok és privatusok emléztető, magoltató, szignumos és pálcás, közvetlenül a gyermekekkel és serdülőkkel bajlódó munkája. A professzort félelmes tisztelet övezi s legendák köde burkolja. A legmerészebb diákálmokban helyére álmodják magukat a törekvők és eminensek.

Így állván a dolog, a professzorok tulajdonképpen a törvényhozók és bírák, nevelni azonban a kollégium maga neveli magát s ez a mi iskolánk legjellemzőbb sajátsága. A kollégium diákrespublica, kicsinyek és nagyok megszervezett életközössége, többkevesebb önkormányzattal bíró külön világa. A kicsi és a szegény szolgál a nagynak és tehetősnek, a nagy tanítja, fegyelmezi, táplálja a kicsit és szolgát. Kialakultak az egyes kollégiumok sajátos hagyományai, diáktisztségei, rendtartásai, fegyelmi eljárásai, játékai, mulatságai.

Ez a kollégiumi önnevelés, amint az közismert, nem az evangéliumi szelídség, nagylelkűség és pásztori szeretet vonásaival ékes. Inkább az ellenkezője. Rideg, sokszor durva fiúközösség, amelyben sokszor az ököljog uralkodik s a fogyatékosságok kigúnyolása a nevelői módszer. Nincs miért mentegetnünk és szépítenünk ennek a talán már letűnt világnak hibáit, még azzal sem, hogy a diákszenvedések emlékeit később elmosta a diákélet romantikájának álomképe s hálával koszorúzta az Alma Matert annak a sok erőnek és értéknek számbavétele, amit kegyesen ajándékozott. Mert voltak ilyen ajándékai is. Szegénység miatt egyetlen kisfia, a tehetség egyetlen morzsája se veszett el a porban. Nem kényeztette gyermekeit, de lehetővé tette nekik, hogy emberekké nőjenek. Valaki azt mondta egyszer erről a nevelésről, hogy kálvinizmussal súlyosbított római jellemek nőttek ki pálcája és sanyarúsága alól. Bár mind a két tényezőnek csak a közkeletűen hagyományos és így sokban hamis értelme szerint, de mégis igaz az, hogy meggyőződésben és állhatatos magatartásban kemény, külső igényekben szerény, belsőkben nagyratörő, kicsiségekben nem turkáló, nagy ügyekben áldozatkész jellemeket adott a református kollégium egyháznak és nemzetnek. Mindezekből az derül ki, hogy a történelmi örökség inkább negatív jegyekben református. A magyar természet és szellem s a történelmi adottságok és körülmények iskolánkat a lelkiismereti, gondolati, nemzeti szabadság mindennél többre becsülőinek, sokszor hőseinek vagy fanatikusainak formáló műhelyeivé tették. A keresztyénség bibliai tartalmából

nem annyira a hit misztériuma, mint inkább erkölcsi hősiessége ihlette és hatotta át ezt a nevelést. Emberektől való függetlenség, Istenre támaszkodó önbizalom, a nemzeti kiválasztottság szilárd hite, a családi élet szentségének tisztelete, az egyházi életben való részvétel igénye és büszkesége s a vallási türelem azok az általánosan megmutatkozó lelki és jellembeli vonások, melyek a református iskola nevelőit és neveltjeit meghatározzák.

Mindenesetre ezek a református szellem jegyei iskolánkon, salakosságukban is a nagy reformáció örökségéből valók s negatív voltukban is erőteljesen mutatnak rá arra, ami ellen a magyar református lélek tiltakozik, amitől idegen, aminek rabságából a reformáció felszabadította. Sajnos, a XX. század eleje már ebben az örökségben is nagy fogyatkozásokat mutatott. Iskolánk mindinkább az állami közoktatás bűvöletébe került s mindjobban elgépiesedett, elbürokratizálódott. Tanítómunkáját belső ellentétek dúlták, egy kritikátlan nemzeti öntudat, egy optimista erkölcsi idealizmus s egy materialista természettudományos világnézet összebékíthetetlen ellentétei. Nem egy esetben egyenesen vallás- és egyházellenes tünetek is kiütköztek arculatán. Trianon után mélyreható változás állott be a református teológiában, mely lassanként érezteti hatását az egyházi életben is. A világháború és a trianoni katasztrófa csapásai megrendítették az ember önerejének és műveltségének bálványába vetett tévhitet. Az egyházban ismét felhangzik a Megváltóra szorult ember bűnvallása s a kegyelemből, hit által megigazulás tiszta igéje. Az iskola is érzi a fordulatot, a mult kulturértékeinek és tekintélyeinek romjain új pedagógiai eszményt keres.

Nem lehet célom ezen a helyen az elmult két évtized pedagógiai és iskolai kísérletezéseinek ismertetése vagy bírálata. A most folyó második világháború minden ilyen próbálkozást illetőleg tartózkodást parancsol. De megállapíthatok egy tényt. Egyház és iskola összefüggése, kapcsolata válságosabb, mint valaha. És legyen szabad kifejeznem azt a meggyőződésemet, hogyha a bekövetkező külső változásokat nem is ismerhetjük, legfennebb sejthetjük vagy képzelhetjük, azt biztosan tudhatjuk, hogy Isten a maga egyházát valamiképpen megőrzi és szolgálatát biztosítja s egyházunknak mindig meglesz az az örök feladata, hogy a humanummal szemben Isten Igéjét hirdesse és a művelődés evangéliumi megszentelésén munkáljon. Elvileg tehát nemcsak lehetséges, hanem nélkülözhetetlenül szükséges is az egyházi iskola fenntartása s remélnünk kell, hogy gyakorlatilag is megadatik a mainál még sokkal jobb és hatékonyabb létmódja.

Ehhez azonban mindenekelőtt az szükséges, hogy leszámoljunk idejétmult, tarthatatlan előítéletekkel, tisztázzuk lehetőségeinket és feladatainkat s készüljünk fel a reánk váró új és minden bizonnyal nagyon súlyos misszióra.

A leghatározottabban ki kell jelentenünk, hogy református egyházi iskolákat nem szükséges és nem érdemes tartanunk csupán azért, hogy a világi iskolákkal versenyképes intézeteink legyenek, melyek ugyanazt a tananyagot legalább olyan jól tanítják, mint

azok. Hogy az egyházi iskola legalább annyit és legalább olyan jól tanítson, mint a világi, nem eszményi célmegállapítás, hanem magától értődő, természetes elemi alapfeltétel. Sajátos létjoga és igazi hivatása csak ezen túl kezdődik s abban áll, hogy a református keresztyén egyház hitbeli, élő közösségében és azon keresztül nevel jövendő nemzedéket az Isten dicsőségére megszentelt magyar nemzeti műveltség átplántálása által. Tudást más iskola is adhat, de hívő értelmet, mely a tudást a szeretet szolgálatába állítja s az igazság értékét az evangéliumi erkölcs mérlegén állapítja meg, csak a református keresztyén iskola, a mi iskolánk csiszolhat. S csakis ezért érdemes ezekért az iskolákért a mainál sokkal nagyobb terheket is elhordozni és minden lehető áldozatot meghozni. A református iskola tehát a legkomolyabb belső önrevízió előtt áll. Számba kell vennie erőit, misszióját s el kell szánnia magát a döntésre, hogy vállalja-e a maga ifjúságának nevelését s meg tudja-e tartani ezt az ifjúságot a maga irányító és védelmező kezében, vagy nem lévén erre ereje és elszántsága, kiengedi kezéből a református magyar ifjúságot, hogy más, idegen, esetleg ellenséges hatalmak formáljanak belőle maguknak új janicsárságot?

Az első tény, amivel alig szoktunk számotvetni, az, hogy egyházi iskolarendszerünk a református tankötelesek és tanuló ifjúságnak csak mintegy hatvan százalékát képes maga tanítani és nevelni, a negyven százalék állami, községi, más felekezeti s egyéb iskolába jár. Kerek számokban háromszáznegyvenötezer református tanulóból száznyolcvanhétezer jár református iskolába, százötvenkilencezer pedig máshova. Ezen belül a tizenötezer református középiskolai növendékből tizenegyezret tanít a református iskola, négyezret más iskolák. A református gyermekek és ifjak hatalmas serege marad tehát kívül iskolánk falain s ezzel nevelői hatáskörünkön. Hiszen az természetes, hogy az életviszonyok kényszere a valóságban kizárja azt a lehetőséget, hogy valamennyi gyermek és ifjú a saját hitvallásos iskolájába járjon. De éppen arról kellene gondoskodnunk, hogy a református iskola s főleg a középiskola olyan sajátos életcélt szolgáló, olyan vonzó légkörű s olyan értékes nevelői módszerű legyen, hogy a taníttató szülők érdemesnek lássák odavinni fiaikat és leányaikat még akkor is, ha lakóhelyükön van nemreformátus középiskola. Ebben a tekintetben régi kollégiumaink ma is mintaképeink lehetnek. Ezenkívül igenis lehetne gondoskodni arról, hogy a református iskola több, változatosabb, korszerűbb típus felállításával nemcsak számban több, hanem társadalmi réteg és életpályára való készülés szempontjából is többféle tanulót érdekeljen és vonzzon magához. Öntudatos és áldozatos iskolapolitika feltétlenül új módokat találna arra, hogy a református társadalomnak ne csak egy vékony rétegét, hanem egészét ismét a református iskola köré tömörítse.

Azonban ez éppenúgy, mint egyházunk önfenntartásának többi kérdése, a sáfárság lelkének föltámadásától függ. Lehet, hogy iskoláinkért ma is sokat áldozunk, de egyrészt mégsem eleget, más-

részt nem egyetemes, arányos és önkéntfakadó teherhordozással. Iskolarendszerünk fenntartása kerek számmal évi tizenhatmillió P-be kerül. Ebből 10.5 millió a népiskolákra, 5.5 millió a középiskolákra esik. Eltekintve most attól, hogy ez az összeg kielégítően fedezi-e az összes szükségleteket s a jelenlegi iskolastátust elégségesnek tételezve fel, tehát ha semmi új kívánalmunk nem volna is, akkor is úgy áll a helyzet, hogy ebből az összegből maga az egyház, vagyonból és adóból csak hatmillió kettőszázezer P-t fedez, míg az állam hatmillió négyszázezer P segéllyel járul a fenntartáshoz, a községek hétszázezer, a tanulók pedig kettőmillió egyszázezer P-vel. Tehát maga az állam egyedül többet ad a református iskolákra, mint az iskolafenntartó egyház, melynek testéhez iskolái „mindenestől" hozzátartoznak. Ha a tanulók hozzájárulását az egyház élőtőkéjének gyümölcsözéseként tekintjük, — amit nagyjából megtehetünk —, az összes szükségletnek akkor is csak a fele kerül ki egyházi forrásból. A református egyházi önerő tehát jelenleg elégtelen arra, hogy iskolarendszerének csak a mai státusát is fenntartsa. Lehet ugyan hivatkozni arra, hogy iskolarendszerünk, mint a nemzetnevelésnek a multban és jelenben egyik legértékesebb tényezője, az államnak még a mainál fokozottabb segítségét is méltán elvárhatná, azonban ez a gondolat nem református keresztyéni és nem a református szellemnek az iskolán való tündöklését szolgálja. Az egyháznak, mint Krisztus élő gyülekezetekből felépülő testének, saját megtartó hite erőforrásából, ebből a bibliai autarchiából, önmagának kell gondoskodnia jövendőjéről, saját iskoláinak megfelelő fenntartása útján. Egyedül ez a sáfárlelkület, ez a hitbeli önerő üti rá a református szellem bélyegét, ismertető jegyét az iskolára. De csakis így biztosíthatná egy legáltalánosabb kereten belül az államtól való pedagógiai függetlenségét, önállóságát is, hogy a maga sajátosságával szabadon járulhasson hozzá a nemzetnevelés művéhez.

De ha ma az iskola nem is ilyen, azért minden hiányossága, elégtelensége, bizonytalansága és függősége ellenére is, ebben a létező formájában is drága és pótolhatatlan adottság nekünk arra, hogy mintegy keretben, hálózatban és értékes hagyományok kincstárában, a valódi lelki iskola megalkotását elkezdjük. Azét az iskoláét, melyen a református szellem jegyei teljesen érvényesülnek.

Errenézve pedig iskoláink multja mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy a református iskola szelleme, munkája, hatása, értéke elsősorban a református tanítón és tanáron fordul meg, tőle függ. Tanító- és tanárképzésünk, nevelésünk alkalmazása a református iskola céljához a legsürgősebb teendőnk. Nem arról van szó, hogy a tudományos szakképzést megváltoztassuk, vagy annak mértékét leszállítsuk, mert az is a református szellem követelménye, hogy az oktatás és nevelés minden korban a legalaposabb és legmélyebb elméleti, tudományos alapozáson épüljön, de igenis szükségünk van magának a nevelői lelkületnek és munkának további hitbeli, evangéliumi, mondhatjuk pásztori elmélyítésére, meggazdagítására, módszereinek, eszköztárának gazdagítására.

Ezenkívül gondoskodni kell arról is, hogy tanítóink és tanáraink mind alaposabban, mind közvetlenebb szemlélet és tanulmány alapján ismerjék meg egyházunk többségét tevő magyar református népünk valóságos életét, sorskérdéseit, értékeit, hogy egy valóban magyar nemzeti műveltség munkálói lehessenek az iskola által.

Ne feledkezzünk meg azután az Alma Mater, a kollégium régi szép örökségéről, mely a modern idő változásaiban már-már teljesen veszendőbe ment. Pedig ez volt, amint láttuk, a református szellem legjellegzetesebb bélyege iskoláinkon. A régi rendszerek és formák elvesztek, de korszerű újak nem léptek helyükbe. Iskoláink belső életrendje, internátusaink nevelői rendszere nem sajátos többé s legfennebb abban különbözik másokétól, hogy szegényesebb és primitívebb, vagyis korszerűtlenebb. Távolról sem gondolnék arra, hogy a mult kísértetét, maskaráját feltámasszuk, az ilyesmi úgyis csak látszat volna s nevetségbe fulladna. De igenis helyes lenne a mult lelkét megeleveníteni. Azt a kollégiumi eszményt, hogy a gyermeket érett koráig egyetlen közösségben nevelni, sőt lehetőleg szakképzésének ideje alatt is megtartani benne. De most már ez a kollégium valóban keresztyén családi közösség legyen, védő, nevelő és fegyelmező, a mai élet kívánalmai szerint. Internátus-kaszárnyák helyett családi otthonok, melyekben szeretetteljes kapcsolat létesül tanár és növendék, növendék és növendék között s egy nemes és egészséges életpróbában kiforrik az öntudatos, reális és áldozatos keresztyén magyar testvériség.

És végül mutassunk rá arra is, hogy iskoláink református mivolta és jelentősége mindaddig csak puszta állítás, vagy jámbor kívánalom marad, amíg munkájuk tervszerűen és összhangzatosan bele nem kapcsolódik az egyháznak, közelebbről a helyi gyülekezetnek a gyermekek és ifjúság körében folyó missziói munkájába. Ma még ez a munka az iskolától függetlenül, jobb esetben érdektelen párhuzamban, de rosszabb esetben ellentétben folyik. A gyermekmisszió (vasárnapi iskola), KIE-munka, Soli Deo Gloria-kollégium tevékenységét itt-ott még az iskola életébe való betörésnek tekintik. Persze, az sem volna kívánatos, ha ezzel szemben hivatalos kényszer-alakulatok létesülnének az iskolában.

Mind az egyház missziói munkájának, mind az iskola lelki nevelő munkájának mélyebb, szervesebb, öntudatosan összeműködő értelmére és gyakorlatára van szükségünk, ha ifjúságunkból várjuk a valódi lelki gyülekezet, a hitvalló egyház kivirágzását. Az Egyház Ura a református iskolától várja a maga új seregét, melylyel megvívja harcát a Sátán minden eddigit felülmúló rohama ellen. Akkor lesz iskolánk a református szellem kifejezője, ha bizton felelhet a Krisztus hívó szavára: „A te néped készséggel siet a te sereggyüjtésednek napján, szentséges öltözetekben: hajnalpír méhéből leszen ifjaidnak harmatja". (110. Zsolt. 3. v.)

Makkai Sándor

Őszi eső

Szakad. Porzik a háztető.
Feketék a faágak.
Rohanva sodorja az ár
bús romjait a nyárnak.

Fekete a föld. Fekete
zúgása van a szélnek.
Sötét a kietlen világ,
csak a libák fehérek.

A rendőr, mint árva pásztor
egy kapualjban méláz.
Minden élő kámzsába jár,
azt hinnéd, bőjt van és gyász.

Elázott már kedv és erő,
lelkem is csupa tócsa.
Mint a torkig részeg ember,
ökrendez a csatorna.

Zuhog az ég pergőtüze,
dühe villámban harsan,
s a föld is behúzza nyakát,
mint vándor a viharban.

Bódás János

Az örök reformáció

A szellemi kultúrának vannak élői és holtelevenei. Az utóbbiak azok a közömbösek, akiknek számára a létezés problémája megoldást nyer a fizikai életszükségletek kielégítésével. Jaj annak a társadalomnak, amelyben ezek az utóbbiak jutnak többségbe és jaj volna annak a nemzetnek, ahol egy ilyen többség kezébe kerülne az élet ütemének diktálása. A folytonos előhaladás lendítő-kereke nélkül olyan szellemi nyomorúság szakadna az emberiségre, amelynek következményeit sohasem tudná kiheverni.

De így van ez a lelkiek terén is. Egészen bizonyos, hogy a kereszty énség megalapítása óta a reformáció hatásánál megrázóbb és hatalmasabb lelki átalakulást nem tud a világtörténet felmutatni. Természetesen olyan átalakulást értünk, amelynek hullámverései hosszú évszázadokon túl ma is ott munkálnak s a jövőben is ott fognak munkálni az emberi lélek mélyén. Megrendítő lelki változásokat idéztek elő különböző forradalmak, szabadságharcok és társadalmi vagy gazdasági reformeszmék is, de azok a rengések, amelyek ezeket nyomon kísérték, néhány évtized, esetleg évszázad alatt ismét elsimultak. A reformáció olyan eleven mozgalmasság, amelynek befolyása alól, ha egyszer őszintén és alázatosan hozzákötöttük életünket, sohasem tudunk szabadulni. És minél kevésbbé tudunk szabadulni, annál közelebb jut hozzánk igazi értelme.

Egy szóval: édes atyámfia, aki nem csekély büszkeséggel emlegeted, hogy 4, esetleg 5 évtized multán ma is olyan pontossággal jársz az istentiszteletekre, mint az első vasárnapon, ma is hasonló buzgalommal olvasod a Bibliát, mint akkor, változatlan jó kedvvel teszel eleget az adakozás hagyományos alkalmainak, minden évnegyed elején panasz nélkül kifizeted az egyházi adódat, s aki éppen ezért a többiek előtt olyan megbecsülésben és tekintélyben állsz, hogy talán presbiter is vagy: ne gondold, hogy te most már joggal tarthatod magadat az igazi protestánsok élő példájának, aki világító fáklyaként ragyog a sötétben tévelygők előtt!

Mindenesetre értékesebb vagy azoknál, akik az említett vallásos cselekményekben mögötted maradnak, vagy akik talán el sem indultak azon az úton, amelyen te jársz s csak az anyakönyvi bejegyzésük alapján sorolják magukat a protestánsok táborába. De hol vagy még az élő példától, ha megelégszel azzal, hogy a vallásgyakorlásnak hosszú évek után is változatlanul ugyanazt a kitaposott útját rovogassad, — csak esetleg az évek súlyától megtörten és nehézkesebben —, mint amelyen egykor fiatalos könnyedséggel elindultál? És hol vagy az élő példától, ha kezdettől fogva nem igyekeztél arra, hogy mindennap különb légy, mint amilyen előző nap voltál, a Biblia megértésében mindjobban elmélyedj, a tiszteletes úr beszédéből több és több tanulságot meríts (a továbbiakból kivilágló követelmény, hogy ez a beszéd méltó ajakról

hangozzék el s csakugyan olyan legyen, amelyből ilyen tanúlságot bővében lehet meríteni), s felebarátod iránt csakúgy, mint az adakozásban és adófizetésben mindig nagyobb és nagyobb jóindulatot tanúsíts? Kedves atyámfia, hol vagy a világító fáklyától, ha mindaz, amit vallási vonatkozásban teszel, a megszokottság ásító unalmában szürkére színtelenedik és ha — ami előbb-utóbb bekövetkezik — cselekedeteidből észrevétlenül kiég a lendület gyujtó szikrája, hogy helyet adjon a röghöz kötő, mozdulatlanságra kárhoztató, üres formának? Bizony mondom neked: semmitől sem estél távolabb, mint a protestantizmus igazi lényegétől, mert vagy a kényelmet, vagy a vaskalaposságot azonosítottad a hagyománytisztelettel.

Hányan vannak köztünk magasképzettségű emberek, akik azt hiszik, talán hirdetik is magukról, hogy ők lezárt és befejezett, egyszóval: *kész* egyéniségek, akiknek semmi irányban sincs szükségük kiegészülésre vagy megújulásra! Abban a meggyőződésben élnek, vagy — ami még rosszabb — csak áltatják magukat, hogy ők lelkileg is felemelkedtek a tökéletesség Ararát-hegyére, s nincs az a vízözön, amely őket onnan lesodorhatná. Pedig a lelki életben a megállás vagy helyben-topogás egyértelmű a visszafejlődés kezdetével!

A protestantizmus sohasem hirdette s ma se vallja magát valamilyen örök mozdulatlanságba merevedő gondolat-rendszernek. Ellenkezőleg: egész struktúrája és magatartása — amint 400 évesnél idősebb története igazolja — annak a mély igazságnak a meglátására utalja az elfogulatlan szemlélőt, hogy eredeti lényege a megfontolt, de állandó mozgás a tökéletesedés irányában. Ha Sztárai Mihály és kortársai ma feltámadnának a földi életre s a protestantizmus jelenlegi struktúráját összehasonlítanák a korukbeli reformációval, bizonyosan nagy eltéréseket állapítanának meg, amelyek létrejöttét azonban egyenesen az a történelmi belátás tette szükségessé, hogy az egyház csakis az eszközölt változtatásokkal maradhat fenn s teljesítheti maradéktalanul eredeti hivatását. Ennek a belátásnak titkos kisugárzása ihleti az Istentől kijelölt vezetőket — ha csakugyan ilyenek! —, hogy adott esetben megértsék az idők szavát.

A reformáció már megszületésekor egy történelmi folyamat szükségszerű eredménye volt. Ez a történelmi folyamat önvizsgálattal kezdődött, a jobbá és igazabbá válás szándékával folytatódott s a szándéknak akkoriban — Istentől eredő, de emberileg lehető megvalósításával egyelőre nyugvópontra jutott. Amit Wiclif cselekedett, az még csak önvizsgálat volt. Husz János, a legnagyobb hatású előreformátor a XV. század elején, vagy a máglyahalálban századvégi osztályostársa, az olasz Savonarola, már eljutott a jobbá és igazabbá válás szándékának hirdetéséig. Luther, Zwingli és Kálvin országokra szóló sorsszerű aktivitása pedig már a megvalósulás állapotába segítette a régóta érlelődő szándékot. A fejlődés természeti, a haladás művelődési és a tökéletesedés erkölcsi gondolata szülte a reformációt, éppen azért ezt a gondolatot

a protestantizmus sohasem tagadhatja meg és nem is akarja megtagadni. Igazolja ezt az egyetemes magyar művelődés multjában vállalt és betöltött szerepe is.

Kétségtelen, hogy a reformáció a vallási egység megbontásával a korabeli kulturális egység kialakulásának menetét is megakasztotta, de csak a régiét. Viszont a következő idők művelődési akaratának olyan lökést adott, amelyikhez az nélküle sohasem juthatott volna el. Nemcsak maga fejlesztett ki magából új művelődési elemeket és új formai lehetőségeket az iskolázás számára, hanem a lassanként magához térő katolicizmust is hasonló tevékenységre sarkalta példájával. Mert jól jegyezzük meg: a XVII. század ellenreformációja a magyar élet teljességének szemszögéből nézve nem abban bírja legnagyobb jelentőségét, hogy egyházi hatalmának és politikai befolyásának túlsúlyát mint államvallás — újra visszaállította, hanem abban, hogy művelődésének elakadt szekerét a szellemi és lelki anarchia kátyújából a tervszerű haladás biztos országútjára vezette s annak műhelyeit, az iskolákat, a protestáns kollégiumokkal és líceumokkal versenyképesekké formálta.

Valóban, e művelédési intézmények olyan üdvös versenyének vagyunk a szemtanúi ebben a korban, sőt még a XVIII. században is, amire az egész magyar köznevelés történetében nincs több példa. Még a protestantizmus ellen irányuló elfogult kormányintézkedések és királyi rendeletek, mint az artikuláris törvények a XVII. század második feléből és az 1731-i Carolina Resolutio, de a katolicizmus részéről egyre nagyobb erővel, sőt erőszakkal fellépő s már-már a protestantizmus fizikai létét fenyegető támadások is, mint a reformált lelkek türelmének és erőfeszítésének próbakövei — hogy modern sportkifejezéssel éljünk — újabb meg újabb edzési alkalmaivá válnak a verseny sikeres megállásának. A csüggedés és tehetetlenség helyett az élelmesség és leleményesség csodálatos példáit hívja életre az üldözött iskolák vezetőségének elszánt akaratában.

Vajjon mi lett volna a magyar protestantizmusból ezekben a gyűlölettől terhes időkben, ha a puszta lét biztosítását naponként kiharcoló erő mellett nem él benne küldetésszerűen egy másik, sokkal nemesebb erő is: a hivatásába vetett, hitből fakadó, jobbá és igazabbá válás ösztönös tudata. Bizonyára nyomtalanul eltűnt volna a kérlelhetetlen századok sivár homokjában. De a tökéletesedés vágyának és akaratának megrendíthetetlen ereje átsegítette minden akadályon, s nemcsak maga újhodott meg ismételten lelkes erőfeszítésének tüze mellett, hanem ellenfelét is állandóan arra kényszerítette, hogy e tűz fénye mellett a nagy cél felé haladásban lépést tartson vele.

Íme a reformáció hivatása az örök tűz élesztésében! Nagyszerűen ábrázolja ezt a gondolatot Madách Ember Tragédiájának falanszter-jelenete, ahol a kazánfűtő Luther minden büntetés ellenére is „szítja a tüzet", mert a reformáció lényegének inkarnációjában és annak megtagadása nélkül nem tehet mást. Nincs tehát pihenés a protestantizmus életében, mert ennek az életnek az eleme

— ha a fejlődés távlatába állítjuk — az a tevékenység, amely az isteni igazság keresésének emelkedő útján állandó mozgásban tartja.

Nem azt jelenti ez, hogy az alapvető hittételekhez bárki és bármikor avatatlan kézzel hozzányúlhat. Ellenkezőleg: ilyen merénylet csak akkor volna lehetséges, ha a protestantizmusra jellemző, önmagát ellenőrző és vizsgáló aktivitás buzgalma valamikor alábbhagyna, hogy helyet adjon az önmagával való fölényes megelégedés nyugalmának. Éppen a bennerejlő és sajátos lényegéhez tartozó dinamikus erők friss lüktetése az a lángpallos, amely időben is, személyileg is távoltart minden káros kísérletezést, de egyúttal képessé teszi az igazán elhívatottakat arra, hogy felismerjék: mi az, ami a vallásban örök, és mi az, amin időnként változtatni *kell*. Az utóbbi lehet formai, szervezeti, szertartásbeli természetű s méginkább a hívők lelki életének bensőségesebbé tételére irányuló intézkedés, de sohasem olyasmi, ami az evangéliumi isteneszmével és ennek gondolatrészeivel függ össze.

S milyen végtelen sok változata van ennek a tevékenységnek, bár első pillanatra szűknek és szegényesnek látszik, — ha csak egyetlen feladatkört veszünk is szemügyre, mondjuk pl. — ami az egyénhez legközelebb áll — a hívő lelkekre való „vigyázást"! Az a gondolat, amire a Biblia többízben is a vigyázás szóval utal, seholsem találhat gyümölcsözőbb beteljesülésre, mint éppen abban a magasztos munkában, amely a hívők lelki életéről való gondoskodás címén az egyház vezetőségének, az idők folyása szerint hol kisebb, hol nagyobb mértékben, hol ilyen, hol olyan formában, de szünet nélkül kínálkozik. Vegyük csak a mai háborúk szörnyűségeit! A nyomukban járó társadalmi, gazdasági és kulturális válságok szennyes hullámai hány lélek gyenge sajkáját fenyegetik elnyeléssel, ha az egyház aggódó és szerető vigyázása nem segíti őket az Istenbe vetett rendületlen bizalom biztos révébe. A vezetők részéről ez alkalmak megragadása minden egyes esetben — mint isteni szolgálat — lehetővé tétele annak, hogy az egyház egy lépéssel közelebb jusson a tökéletesség eszményéhez. Ennek a célnak kell ihletnie minden igehirdető magatartását és ajkát, hogy egy kiáradniképes gazdag lélek birtokán kívül lépést tudjon tartani kora tudományosságával és művészetével is. S ugyanezt a célt szolgálják az egyháztagok is, ha engedelmesen hozzásimulnak azokhoz az intézkedésekhez, amelyek a vezetőségnek szent szolgálatát rajtuk, mint élő egyéneken keresztül, megkönnyítik. Azt a lelki állapotot, amely ebben az esetben az egyesek belső világát uralja, semmise fejezi ki szebben, mint a „hívek" szó, mert lényegileg mint szintén isteni szolgálat és az isteni kegyelem elfogadása azonos magával a valláshoz való hűséggel.

S itt elérkeztünk hozzád, kedves atyámfia! Ezen a ponton kell neked bekapcsolódnod a közös nagy munkába, ha méltó akarsz lenni a reformáció szelleméhez s azt állítod magadról, hogy tisztában vagy a protestantizmus értelmével. Mert a protestantizmus szakadatlan *óvás* „a bűnösök útján való megállás" ellen, amely

minden percben közösséget és egyént egyaránt fenyeget. Ha talán az előbb említett hányatott lelkek kategóriájába tartozol, legalább annyit tégy, hogy szíves készséggel siess az egyház részéről feléd nyújtott segítő kéz elfogadására. Ha pedig ama szerencsések között foglalsz helyet, akik akár saját emberségükből, akár a vezetőség gyámolításával — de mindenképpen isteni kegyelem folytán — már bejutottak a biztonságot adó kikötőbe, akkor nem is egy, hanem kettős feladat várakozik rád: odaállni a segítők lelkes csoportjába s ezen a legtermészetesebb úton szolgálni először: a gyengék megerősítésének, másodszor: saját magad további tökéletesítésének kötelezettségét. Minél magasabban áll valaki a hivatal és rang létráján és minél inkább sikerült már eddig is megközelítenie a legmagasabb erkölcsi eszményt, annál nagyobb részére ez a továbbösztökélő és még magasabbra bátorító kötelezettség. Mert a jobbálevésben az egyénre nézve sincs megállás. Ha megálltál, a rohanó idő mögött már vissza is estél.

A reformáció soha be nem fejezett, sohasem kész és sohasem lezárult lelki kultúrmozgalom, de éppen azért biztosít örök fennmaradást a protestáns keresztyénség számára.

Barankay Lajos

Kultúra és „visszatérés"

Korunk kulturális válságának tüneteit a szélesebbkörű magyar közönség két könyvből, Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása* és J. Huizinga: *A holnap árnyékában* című művéből ismerte meg. Ortega könyve, mely nemrég került második kiadásban is a magyar közönség kezébe, az „új nemesség" gondolatának és a „minőség" elvének hirdetésében két olyan egymástól lényegesen különböző világnézetű írónkra is termékenyítőleg hatott, mint Németh László és Márai Sándor. Szinte azt lehetne mondani, hogy az utóbbi évtizedekben megjelent külföldi, világnézeti jellegű művek közül egynek sem volt olyan nagy hatása a magyar művelődés- és társadalom-filozófiára, mint éppen Ortega gondolatvilágának.

A sok tekintetben Ortegához hasonló megállapításokhoz jutó J. Huizinga fejtegetéseiben abból a művelődési válság-tudatból indul ki, mely az emberiséget az utóbbi évtizedekben kerítette hatalmába. Krízis-tudata máskor is volt már az európai kultúrának. Ekkor „a jobb dolgok és jobb idők hirdetői" „mindig egy elmult dicsőségre hivatkoztak... visszatérésre, a régi tisztaság visszaállítására intettek". Mai krízis-tudatunkban — írja Huizinga — éppen az az újszerű, hogy tudjuk, „visszatérnünk már nem lehet, ezen *keresztül* kell haladnunk". Majd a továbbiakban: „A szellem az igazi, tényleges haladás útjáról nem fordulhat vissza vagy nem akarhat visszafordulni".

A következő sorok Huizinga megállapításával éppen ellentétben arra akarnak rámutatni, hogy mai kultúránk, különösen a mai magyar kultúra egyik legjellemzőbb vonása éppen valami különös visszatérési vágy és egy tényleges visszatérés. Ez a legkülönfélébb értéksíkokban, a műveltség és az élet legváltozatosabb területein egyrészt mint a kultúra fejlődésének egyik válság-tünete, másrészt pedig már mint e válság leküzdésére irányuló erő jelentkezik. Igaz, hogy nem egy már elmult kultúrához való visszatérésről van itt szó, sokkal tágabb, általánosabb értelemben jelentkezik ez a tünet: mint vágy valami, talán soha meg nem valósult, de a mainál mégis régebbinek, természetesebbnek feltűnő művelődési állapot után. Végeredményben azonban mégis csak visszatérés ez, teljes elfordulás azoktól a művelődési eszményektől, melyek a századforduló emberét áthatották, sóvárgás valami után, ami talán volt, vagy ami az előző kultúra szemszögéből már „túlhaladott álláspontnak" látszik, és amit még bizonyos homályos mélységekből mainapság is elő lehet bányászni.

Kultúránk válság-tünetei közül legszembetűnőbb az értelemtől való elfordulás. Korántsem a mult századvég egyoldalú racionalizmusát és természettudományos gondolkozásmódját akarja visszasírni ez a megállapítás, csupán utalni akar azokra a tényekre, melyeket Huizinga oly meggyőzően fejt ki idézett könyvében: az általános ítélőerő meggyengülésére, a kritikai szükséglet hanyatlására, a tudományokkal való visszaélésre a megismerés esz-

méjének visszavonására. Az értelem tagadása azonban mindig csak az egyik oldalát jelentheti egy kulturális állapotnak. Az ember lelki aktivitása feltétlenül érvényesülni akar, s ha a logika útját mesterségesen elzárja maga előtt, valami primitívebb, logikum előtti résen kell annak kitörnie. Ha értelmi munkára lusta az ember, felburjánzanak benne az érzelmek. Az érzelem persze éppoly nemes megnyilvánulása lehet az emberi léleknek, mint a szorosabb értelemben vett értelmi tevékenység. Az értelem ellenőrző, bíráló és fékentartó szerepe nélkül azonban, éppen mivel az emberben a rosszra való hajlandóság az elsődleges, a negatív jellegű érzelmek lesznek benne úrrá. Az értelem megtagadásának, s az ennél ősibb és kezdetlegesebb lelki tevékenység előtérbe jutásának, a megérzés és egyáltalán az érzelem kultuszának az emberi gyűlölet határtalan kiterjedéséhez kellett vezetnie. Ennek a második világégésnek a haditettei a legnyilvánvalóbb bizonyítékai azoknak a tág lehetőségeknek, melyek az emberi gyűlölet pusztító munkája előtt állanak.

Az értelem-előttihez és az értelem-alattihoz való visszatérés számtalan megnyilvánulása közül csak egyre hadd hívjuk itt fel a figyelmet, arra, mely különösen veszedelmes tünete az újabb magyar művelődési életnek: tudományos stílusunk irracionálissá válására. Mindenekelőtt az utóbbi időben különösen elterjedt, a nagyközönség számára szánt „tudományos" művekre és újabb esszé-irodalmunk stílusára gondolunk. A képes beszéd, a metafora olyan túltengésével állunk itt szemben, ami már nemcsak a fogalmi tisztázásoktól való félelem nyilvánvaló bizonyítéka, hanem egyszersmind kényszerű beletörődés is abba, hogy az író legfeljebb csak hasonló hangulatokat tud felkelteni olvasójában, legfeljebb csak körüljárhatja azt a fogalmat, amelyiket néven kellene nevezznie, amelyik olvasóját is el kellene vezetnie. De nem is annyira az írók szempontjából veszélyes ez az eljárás, sokkal inkább az olvasó szempontjából, mert ez lassanként leszokik a gondolkozásról: a helyett, hogy valamit a maga valóságában meg akarna érteni, megelégszik azzal, hogy homályos érzései támadnak a közölt jelenségről vagy tényről. Nem lenne időszerűtlen ma Stendhal példájára hivatkozni, aki állítólag mielőtt írásba fogott, minden reggel elolvasott néhány lapot a *Code Napoleon*-ból, hogy annál inkább őrizkedni tudjon az úgynevezett „szép", valójában pontatlan, érzelmes stílustól.

A világos megismerés lehetőségéről való lemondással és a primitívebb lelki tevékenységekhez való visszatéréssel párhuzamos jelenség az öncélú közösség eszméjéhez való visszatérés. A XVIII. századi felvilágosodás elgondolásával szemben — mely szerint az egyes emberek egyéni belátás és elhatározás alapján tömörültek közösségekbe, államokba — manapság már tudjuk, hogy az emberek csak mint egy közösségen belül létezőnek — s nem egyszersmind mint individuumnak is — a szerepe ősibb, primitívebb annál a kulturális állapotnál, mely az egyént és a közösséget korrelatív egységben tudja látni. Az egyénnek a közösség adja meg

a célját, viszont a közösségnek is csak akkor van értelme, ha az az egyének kulturális törekvéseinek kibontakoztatási lehetőségeként áll fent. Ha mármost erről a hosszú fejlődés által elért eredményről lemondunk, s az egyoldalú individualista életszemlélet reakciójaképpen a közösség öncélúságát és önértékűségét hangoztatjuk, voltaképpen leküzdhetetlen gátat állítunk a művelődés fejlődése elé, merthiszen az emberi együttélés bármely formájának csak mint az egyének által kitűzendő kulturális célok és értékek megvalósítását lehetővé tevő közösségnek van értelme és életlehetősége.

A közösség öncélúságának eszméje elsősorban napjaink politikai elgondolásaiban talál formát. De, hogy mégsem pusztán csak politikai gondolat ez, hanem hatással van a szorosabb értelemben vett művelődési életre is, mutatja az a körülmény, hogy pl. a legújabb neveléselméleti munkákban is lépten-nyomon felbukkan ez a gondolat, gyakran mint meg nem fogalmazott, de mégis irányító eszme. Mióta a nevelési-oktatási módszeresség egyedül üdvözítő voltába vetett hit megrendült, legtöbbet talán a nemzeti nevelés kérdésével foglalkozik pedagógiai irodalmunk. Kétségkívül időszerű, sőt sürgető problémája ez a kérdés nevelésügyünknek, és pl. az állampolgári neveléshez viszonyítva tagadhatatlan fejlődést is jelent e kérdés előtérbe jutása. A baj — és pl. a Schneller-Makkai-féle „személyiség pedagógikájához" viszonyított visszatérés — csak akkor kezdődik, ha a közösségi nevelésben, a „magyarrá nevelésben" végső célt látunk. Valljuk azt, hogy a nemzeti közösség, közelebbről véve magyarságunk egyetlen keret és lehetőség azoknak az értékeknek a kibontakoztatására, melyek mint lehetőségek az egyes magyar emberekben élnek. Az a nevelő azonban, amelyik valóban a kultúra munkása akar lenni, sohasem láthatja a végső eszményt, a célt a nemzetben úgy, ahogy az jelenleg van. Hiszen éppen legnagyobb nemzetnevelőink — egy Zrinyi, egy Széchenyi — voltak azok, akik a legnagyobb tisztánlátással tudtak nemzeti hibáinkra rámutatni. Előttük tehát sohasem a magyarság, mint a valóságban adott közösség állt célként, hanem mindig egy értékeszmény, amely felé a magyarságot el akarták vezetni. Ha manapság az értékek és eszmények megvalósítása helyett pusztán csak természetileg adott — tehát se nem jó, se nem rossz, csak éppen olyan, amilyen — mivoltunk kibontakoztatása válik nevelői céllá, akkor az értékek szintjéről visszatérünk a pusztán létezők szintjére.

Ez a visszatérés, aminek a világnézeti síkon való megnyilvánulásai közül az értelem tagadását és a közösség öncélúvá válását emeltük ki, a modern szellemi életnek csaknem valamennyi megnyilatkozásában figyelemmel kísérhető: irodalomban, zenében, képzőművészetben és magán az életstílus területén is.

Az irodalomban, irodalmunkban különösen jellemző a helyzet. Hogy az „új népiesség" — jelenthet ez szépirodalmi tárgyválasztást, politikai igazodást, falukutatást és széles körben elterjedt néprajzi érdeklődést — valóban „visszatérést" jelent, azt leg-

jobban mutatja ennek az iránynak mintegy az útjelző könyve, Szabó Dezső *Elsodort falu*-ja. Amiről Ady csak mint „városi bujdosó" mer álmodni — a szülőfaluba, az életadó földhöz való visszatérésről — az Szabó Dezsőben programmá, „új magyar ideológiává" terebélyesedik, tanítványaiban pedig — akár elismerik őt mesterüknek, akár nem — élő irodalommá, világnézetet és ízlést alakító erővé válik. Ehhez kapcsolódik egy másik, szempontunkból szintén figyelemreméltó jelenség. Nálunk, elsősorban Tamási Áron újabb műveiben a népi lélekhez, a városi kultúrától érintetlen emberek lelkivilágához való visszatérés párhuzamos az ennél általánosabban európai törekvéssel: a tudat világának feltárásából a nem-tudatos lelki tények világába való visszatéréssel. Új népi íróink szemében a parasztság tehát nemcsak szociális gondoskodásra rászoruló társadalmi réteget, nemcsak egy hamisítatlan magyar faji sajátságokat, a nyugati hatások által meg nem változtatott magyar jelleget híven őrző néposztályt jelent, hanem — legalább részben — azt az embertípust is, amelyik szemléletének és gondolkozásának formáiban megtartotta és ma is érvényesíti azt az ősi, a lélek legmélyebb rétegeiben élő jelképrendszert, mely a világ jelenségeit a csupán a dolgok felületéig eljutó értelemnél talán mélyebben, igazabb valóságukban tudja megragadni és kifejezni.

A modern magyar zenében a visszatérést három megnyilvánulásában is észrevehetjük: egyrészt a közelmult álnépies műzenéjének a tudatos megtagadásában és a régi magyar népzenéhez való visszafordulásban, másrészt a zene ősi magját alkotó ritmus modern lehetőségeinek a kihasználásában, végül pedig a diszharmónia térnyerésében. Hogy ez a regresszív tendencia — éppúgy mint más téren — itt sem csak a modern magyar művelődés jellemzője: nem szorul bővebb bizonyításra. Elég csak a dzsesszre s egyáltalán a primitív népek zenéje iránti érdeklődésre utalnunk.

A képzőművészetek terén a visszatérés még összetettebb jelenség. Nemcsak a mult századvég stílustörekvéseinek a megtagadását és „új tárgyiasságot", a praktikumra, tehát a tulajdonképpeni művészet előtti állapotokra való hajlandóságot — ami különösen az építő- és az ipar- (bútor-) művészetben jelentkezik a legszemmelláthatóbban — hanem bizonyos anyagszerűséget is jelent: visszatérést azokhoz a lehetőségekhez, melyek az illető művészet anyagában, a kőben, a képsíkban eleve adva vannak. Ehhez járul a művészi látásmódnak bizonyos leegyszerűsödése, megint csak népies tendencia és a régibb stílusirányok erős érvényesülése.

Talán a legjellemzőbb ez a visszatérés-vágy mégis a modern ember életeszménye terén. Itt mutatkozik meg a legszembetűnőbben annak a csalódásnak, annak a kiábrándulásnak a következménye, amivel a mai ember a civilizációnak az életet elmechanizáló kényszerére válaszolt. Az, hogy az új ideálhoz, a természetes életmódhoz való visszatérés a ma emberének sem sikerül sokkal jobban, mint pl. a rokokó-kor mezei és pásztor-élet után vágyó, a természethez visszatérni akaró emberének, a lényegen semmit sem

változtat. Ha vonattal és autóval rándul is ki napjaink embere a természetbe, ha ál-petróleum-lámpák által világított mű-csárdában tölti is el szabadidejét, vagy sátrában gumimatracon alszik és konzervet fogyaszt, hőpalackból iszik is: a lényeg mégis az a vágy, az a szándék marad, hogy megtagadja — ha csak látszólag, részben és rövid időre is — azt az életformát, melyre a városi élet, a szellemi munka, a kulturális fejlődés mai állapota kényszeríti. A valóság rendszerint csak az, hogy mesterséges medencékben fürdik, gyárilag előállított heverőszékekben napozik a városi ember, az ideálja mégis a napbarnította testszín, ami abba az ábrándba ringathatja, hogy tulajdonképpen mit sem változtatott a természetben élő ember ősi életformáján.

Ugyanez a visszatérési vágy termelte ki, különösen Nyugaton, a természetes táplálkozás, természetes gyógymódok és részben még a természetes nevelés ábrándját is. Ugyanerre a „természetességre" való törekvés nyilatkozik meg az egymásközti érintkezés, a modor alakulásában is.

A regresszív tendencia, melyben korunk műveltségének egyik legjellemzőbb vonását látjuk, nem áll egyedül az emberiség művelődésének történetében. Nemcsak a rousseaui preromantika és a tulajdonképpeni romantika egyes jelenségeivel rokon ez az irányzat, hanem megvan benne a minden kultúrát tápláló, de most talán erősebben érvényesülő megőrző tendencia is, főleg a régi és a népi felé fordulásban. Ha sok tekintetben vissza kellett fordulnia az embernek, azért tette, mert légüres térben kezdte magát érezni, elszakadt gyökereitől; ha sok olyan elemet vesz is fel most műveltségébe, ami egy régibb kultúra nézőpontjából már túlhaladottnak látszik is, azért teszi, mert elődei többet tekintettek az élet és a műveltség felesleges súlytöbbletének, mint ami valójában is az volt.

A legnagyobb európai kultúrfilozófusok (Spengler, Ortega, Huizinga) művelődésünk válságáról beszélnek. És valóban: ha valamelyik kor művelődési eszménye csupán csak a „visszatérés" ha a közösség mellett nem látjuk meg az egyént, ha az érzelmek áradását nem fékezi meg az elrablott jogaiba visszahelyezendő értelem: kultúránk talán még a háború irtózatos pusztításainál is nagyobb kárt fog szenvedni. De talán éppúgy, amint a modern műveltségben bennerejlő, az érzelmeket szabadjára engedő tendencia pusztításai mellé maga ez a kultúra állította oda a megintcsak bennerejlő megőrző készséget, éppen úgy a háborús pusztítások megszűnte után a felszabaduló erők a mult „visszatérésében" megerősödve, újra az egyenes fejlődésben fogják megtalálni a haladás irányát.

Otrokocsi Nagy Gábor

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÖRÖK PÁL: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE. (Budapest, 1943. Franklin-kiadás.)

Mi, magyarok a történelem viharai között különösképpen összeforrtunk a történelemmel. Az ősi nagyságnak, fénynek, műveltségnek hordozója a mai magyar ember. Ezért oly nagy esemény számunkra minden történelmi mű, amely a magyar nemzet életrajzát tárgyalja. Ez a természetes érdeklődés mindig figyelemmel kísérte a multat, mert önmagunk igazolását, reményét és hitét keressük a régi korokban. Gondolkodásunk a multbakapcsolódó, szívünk lüktetésében a mult is hallhatóan dobog.

„Századok óta ássák ki a földből, hozzák vissza idegenből a letűnt magyar dicsőség emlékeit" — írja *Török* Pál legújabb művében. Ezeket vizsgálja meg és ezekre ad választ összefoglaló történelmi munkájában a történettudós alapossságával és a hazáját féltő magyar ember lelkiismeretességével. Nyolc fejezetben elmondja mindazt, amire mint döntő érvekre támaszkodhat a jövő felé tekintő reménység.

A haladás és szabadság népe voltunk ezen a földön, amióta itt letelepedtünk, s hazát alkottunk egy olyan helyen, ahol az előttünk honalapítással kísérletező népek vállalkozása meghiúsult. Azután Közép-Európa számottevő hatalmasságává fejlődtünk, az idők folyamán pedig védőbástyáivá lettünk a keresztény kultúrának. Otthont adtunk minden haladó gondolatnak, mert nemcsak önmagunkat akartuk fenntartani, hanem az isteni világrendet követve, annak akartunk hazánkban is érvényt szerezni.

Török Pál végigvezet bennünket az egész történelmen. Műve felöleli és visszaadja a magyar élet teljességét. Nemcsak politikai és katonai síkon mozog, hanem a gazdasági és művelődéstörténeti szempontokra is kiterjed. Ezért válik műve a magyar mult hű és igaz Ariadne fonalává, melynek birtokában nem tévesztjük el az utat. Történelmi adatainak bőségével és megbízhatóságával megerősíti tudásunkat, megnöveszti önérzetünket. Műve olvasása közben újból és újból átérezzük, hogy a történelem az élet tanítómestere. De csak *az igaz multból* lehet olyan tanulságot meríteni, amely a korszellemtől független irányítást ad s a szerencse forgandósága közt is táplálja lelkünket.

Annak érzékeltetésére, hogy milyen plasztikusan mutatja meg e mű a korok hangulatát, idézzük Eger parancsnokának, *Rusztem pasának* fenyegető sorait: „Ti felül megírt bírák, szófogadatlan ebek, kutyák, Disznók két szekér árpát (stb.) hozzatok, mert ha ezttévők nem lesztek, — rajtatok megyek és egynéhányatokat karóba vonatlak, és azmely tejet az anyátoktól szoptatok, az is keserű lészen." Ki tudná e sorokat megrendülés nélkül olvasni, s lehet-e kevesebb szóval e kort jobban megeleveníteni.

Bethlen Gábor életének egy vonását, a szászokhoz való viszonyát így jellemzi: „Brassó városát fegyveres fenyegetéssel szorította rá, hogy őt — falai közé bocsássa be, de szuverénitásának ily elismertetése után megerősítette Brassónak régi kiváltságait. Még katonát sem szedetett közülök, mert nem akarta *„sövénynek használni a gyümölcsfát"*.

Gróf Széchenyi István föllépésének hatását ekként összegezi: A nemzet Széchenyi István eszméi alapján megértette, hogy „ezen a földön, a természet leigázására ezernyi új föladatot kell vállalnia. Azonban a természet és a föld különös birkózó fél: legyőzötten köti legerősebben magához a föléje kerekedő embert. Nem véletlen, hogy ebben a korban válik tudatossá a magyar hazaszeretet."

E szerencsés ihletésű munka világosan elénk tárja, hogy a magyar történelem gyökerei milyen mélyre

nyúlnak, s nemzetünk felvirágzását és hanyatlását belső erők idézték elő. Ez az életerő biztosította a magyar nemzet fennmaradását a multban, ezt várjuk tőle a jövőben is.

A magyarság *fogalmának megfelelő létezésre* csak multjának birtokában juthat. Ismeretes tétel, hogy a nemzetnek ereje s élete hitében és munkájában, útmutató történelmében van. A hazáért hozott áldozatok megismerése, a történelmi felelősség átélése által a mű minden olvasója személy szerint is olyan részesévé lehet a magyar történelemnek, mely méltó a mai kor erőfeszítéseihez. Hisz a történeti tudat kialakítása nélkül a bennünket ostromló vihar készületlenül találhat, idegen eszmék játékszerévé süllyeszthet, könnyebben elsodorhat, de a magunk szellemi kincseinek ismeretében több lelki szállal fogódzhatunk meg az ősi talajban.

Ma minden magyar embernek a magyarabb magyar társadalom építőmunkásának kell lenni, mert a nemzet minden tagja egy-egy láncszemét képviseli annak a végtelen sornak, melynek Árpád bölcsesége és vitézsége volt itt, a Duna-Tisza közén, útnak indítója. Azért kell felfegyverezni magát ma mindenkinek a mult erejével, hogy öntudatos küzdője lehessen ennek a sohasem szünetelő harcnak. E nagy és nemes célt saját lelkének s szellemének művelése által, s e fontos kérdést tárgyaló könyvek tanulmányozása útján mindenki el is érheti, a régi erényeket új életre keltheti.

Török Pál jó szolgálatot tett, mikor e cél érdekében történelmi könyvét, — évek óta folytatott tanulmányainak gyümölcsét, — közreboesátotta. Fejezeteinek világos tagoltsága, az egymást felváltó korok lelkének mély átérzése és kifejezése, multunk zeneiségének megérzése: *hasznossá, tiszta és bővizű forrássá,* értékléseinek frissesége, új adatainak gazdagsága pedig *élvezetes olvasmánnyá* teszi e könyvet minden haxáját ismerni vágyó ember számára. Bizvást reméljük, hogy szerzőnknek tényeken nyugvó s a multat a jelenhez kapcsoló meglátásai rövid időn belül a nemzeti műveltség közkincseivé válnak. *Tolle, lege!*

Sárkány József.

CSEKEY ISTVÁN: MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYA. (Budapest, 1943. Renaissance-Könyvkiadó.)

Aki alkotmányjogi kérdésekkel, akár történelmi távlatból, akár a jelen helyzet meghatározása és megvilágítása céljából foglalkozni kíván, annak valóban vérbeli jogásznak és patriotának kell lennie. Vérbeli jogásznak azért, mert a joggal általában, de kiváltképpen az alkotmányjoggal, eredményesen csak kifejlett jogi érzékkel lehet foglalkozni, — patriotának pedig azért, mert a jogi rendelkezéseknek rációja, lelke van, amit nem érezhet meg, nem fedezhet fel az, aki lelkével nem olvadt össze azzal az érzelmi közösséggel, amelyet úgy hívunk, hogy haza, amelynek jogi személyiségi életéről van egy alkotmányjogban éppen szó.

A folyó év könyvnapi piacán Csekey István kolozsvári egyetemi ny. r. tanár tollából megjelent Magyarország Alkotmánya című munka egyrészt szerzőjének kiváló jogászi érzékeléséről, másrészt elfogulatlan patriotizmusáról tanúskodik.

Magyar alkotmányunkat 1919-ben erős belső és külső támadás érte, minek következtében az súlyos sérüléseket szenvedett s a romokon megindult az újraépítés.

Ez az újraépítés és a magyar alkotmánynak újraépített formája az, amelynek minősítése tekintetében nincsen communis opiniószerű vélemény s aki ma az alkotmányjog kérdéseihez hozzászól, annak ehhez a kérdéshez kikerülhetetlenül hozzá kell szólania, ebben állást kell foglalnia.

Csekey munkáját több szempontból lehet értékelni, magunk részéről azonban kizárólag ebből az említett szemszögből kívánjuk értékelő bírálat alá vonni, mert ma ez a szempont az uralkodó szempont s ezen áll és bukik minden alkotmányjogi aktuális fejtegetés, mert az egyik álláspont az igenlése, a másik pedig a tagadása a

nemzet valóban szuverén alkotmányregeneráló képességének.

Csekey megjelent alkotmányjogi munkájának érdemét részünkről abban állapítjuk meg, hogy ebben a kérdésben a jogászilag egyedül helytálló álláspontot foglalja el. Munkájának idevonatkozó megállapításaiban a jogász tárgyilagos érzékelése jut kifejezésre, mely nem engedi magát az egyetemes nemzeti érdekeknél alacsonyabb politikai szempontok által az előbbi rovására befolyásoltatni.

Mindenekelőtt azonban helyeslőleg kell reámutatnunk Csekey azon megállapítására, hogy a mi sajátos történelmi adottságaink nálunk is kialakítottak egy nemzetpolitikai életelvet és ez a politikai nemzetegység elve, ami nálunk ugyanaz, ami a németségnek a népi elv (7. l.). Jogintézményeinket tehát ennek megfelelőleg kell alakítanunk, fejlesztenünk és nem idegenből venni át a nem a mi életünkre szabott ideológiákat, amelyeknek nálunk politikai lelki talaja nincs és soha be nem gyökereztethetők.

Helyeseljük a fent kifejtett érdemi vonatkozásra tartozó azt a megállapítását, hogy már a nemzetgyűlés segítségével sikerült a jogfolytonosságot helyreállítanunk. Helyeseljük ezt azzal az ellentétes állásponttal szemben, mely a jogfolytonosságot csak az álláspont szerint ma is hatályban levő pragmatica sanctio alapján történő trónbetöltéssel látja helyreállíthatónak.

Amit ezzel kapcsolatban nem tudunk osztani, ez Csekeynek az a megállapítása, hogy a nemzetgyűlés szokásjogi úton vállott volna ideiglenes kisegítő alkotmányos intézménnyé. Szerintünk ugyanis a nemzetgyűlés miután szuverénitását, mint minden az élén álló szervezetnek államböleseleti lényegszerűségét s mint ilyennek, a legmagasabbrendű jogalkotó minőségét megállapította, utólagosan legalizálta az önmagát életrehívott tényleges kormányzati tényked és ezzel természetesen önmagát is. Szokásjog tehát itt nem jutott, nem juthatott szerephez. Hatalmi tényked eken indult meg az államélet s az első jogi aktus már szervi tényked volt, mielőtt még a szokásjog kialakulásának feltételei teljesülhettek volna.

Helyeseljük azt a megállapítását, hogy a trónfosztó törvény (1921: XLVII. t.-c.) magyar alkotmányjogunk szerint — mely a törvény érvényességét kizárólag alaki feltételekhez köti — érvényes törvény s így az csak alkotmánypolitikailag kifogásolható azok részéről, akik az azzal teremtett joghelyzetet nem tartják a nemzet szempontjából érdekkielégítőnek. Ez a szempont azonban már kívülesik a jogtudományos érzékelésen, de a nemzetpolitikai történelmi érzékünk egyezik Csekey érzékelésével, aki szerint is alkotmányos fejlődésünket megakadályozta a Habsburgok idegen szellemű uralma. (178. l.)

A trónfosztó törvény érvényessége tekintetében elfoglalt álláspontnak már csupán logikai következménye, hogy a pragmatica sanctio hatályát vesztette, minélfogva a királyválasztás joga, mely az 1688: II. t.-c.-ig fennállott, ismét feléledt. További jogkövetkezmény, hogy nincsen uralkodóházunk s így a királyi trón jogilag is üres. Nincsenek továbbá olyan jogi szabályaink, melyek a trónbetöltés kérdését rendezik s annak szabályozása a szuverén országgyűlés elé tartozik. Helyes Csekeynek az a megállapítása is, hogy ha majd királyválasztásra kerül a sor, akkor az — a monarchia ideológiájából folyólag — egyúttal dinasztiaválasztás is lesz.

Mindezek alkotmányjogi tények, tényleges joghelyzetek, melyeket elvitatni egyrészt nem lehet, de másrészt nem állanak útjában semmiféle szuverén elhatározásnak a trón betöltését illetőleg, hiszen a trónfosztó törvény is, miként a pragmatika sanctio, hatályon kívül helyezhető. E tekintetben az esetleges akadályok nem jogi, hanem politikai természetűek csupán, amelyek esetleg nem teszik lehetővé a szuverén akaratnak egy meghatározott értelmű kialakulását a trónbetöltést illetőleg. Ez a probléma azonban nem jogászi, hanem politikai természetű.

Az alkotmányjogász hivatása csu-

pán, hogy kivédjen minden támadást, mely alkotmányi jogelvek és állambölcseleti axiómák ellen irányul. A magyar alkotmányjogász mai hivatása, hogy ne engedje elvitatni a nemzetgyűlés és az utána következett országgyűlés szuverénitását, ami állambölcseletileg az állami lét teljes hiányához és nem csupán annak hiányosságához vezet és védje meg a magyar alkotmányjognak az érvényes törvényről vallott alaki értelmű meghatározását.

Ebben a két vonatkozásban Csekey álláspontja az egyedül helyes alkotmányjogi álláspont s munkája örvendetesen üdvözölhető, mint olyan munka, mely ezt az elfogulatlan tiszta alkotmányjogi felfogást kívánja bevinni a magyar köztudatba, mely hivatott lesz a Szent Korona pompás épületén még található egyetlen ornamentikai hibát, hogy Magyarország király nélküli királyság, arról majd eltüntetni, s német és francia nyelvű kiadásai révén hivatott lesz a külföldi közvéleményt is helyesen tájékoztatni. *Szontagh Vilmos.*

MÁRAI SÁNDOR: FÜVES KÖNYV. (Révai-kiadás, Budapest, 1943.)

A magyar irodalomban ma kétféle magatartás válik ki, az ú. n. népi és az urbánus. A kétféle magatartás alatt azonban mélyebb sajátságok rejtőznek, mint amit ez a két elnevezés jelöl. A különbség nem csupán horizontális, társadalmi, hanem szellemtörténeti, vertikális is. Az urbanus a XIX. század polgári kultúrájának virága, a népi író egy sarjadó világ hírnöke.

Márait munkássága az előbbi réteghez sorolja. Legújabb könyve, a füves könyv is abból az élményből táplálkozik, amelyet ez a kultúra s e kultúra ellen napjainkban feltámadt veszély jelent számára. „A tömeg, mint társadalmi erő, oly mértékben hatalmasodott el az én időmben — mondja, — hogy nincs barlang, magatartás, szemlélet, ahová még elvonulhatunk előle. A tömeg reflexein már nem emberiek többé abban az értelemben, ahogyan a keresztény műveltség és klasszikus ókori nevelés értelmében ismertük meg az embert. Az emberi közönségességnek nincs határa többé. Egy okkal több, hogy minden emberszabású ember makacson és bátran a helyén maradjon, gondolkozzék, érezzen, ahogy emberhez illik." Márai ennek a magatartásnak s ennek a helytállásnak szabályait rögzíti könyvében. Könyvében arra tanít, hogy kell ezekben az időkben emberi módra élni és halni. „Szeretné elmondani egy ember, hogyan kell lakni, enni, inni, aludni, betegnek és egészségesnek maradni, szeretni és unatkozni, készülni a halálra és megbékélni az élettel." Nem hősködik s nem buzdít senkit hősi feladatokra. Szerény hősiessége abban áll, hogy igyekszik megőrizni emberi méltóságát. Az őrködést az emberi értelemre és jellemre bízza: „Mindaz, amit a világ akarhat tőled, csak alku és félmegoldás. Csak az számít, amire te szerződtél önmagaddal és jellemeddel. Ebben a szerződésben nincs alku." Könyvét úgyis jellemezhetnénk, hogy ennek a szerződésnek a cikkelyeit tartalmazza. A test és lélek egyformán fontos Márai előtt. Nem támogatja egyiket sem a másik rovására, s nem sanyargatja egyiket sem. Igazi emberi magatartásra szeretne tanítani, ami mindig ritka volt, s ma még ritkább. Mert „az ember hol barbár, hol bizánci. S néha, nagyon ritka időszakokban egy rendkívüli egyéniség nevelő szándékú uralma alatt, aki a tökéletes törvények szigorát tudja egyeztetni a méltányosság íratlan törvényeivel, emberré szelídül". Márai ezt a munkát szeretné elvégezni kis könyvével, Füves könyve ennek receptjeit tartalmazza, testi-lelki orvosságok receptjeit a ma barbárságba hanyatlott emberének. Az élet majd minden vonatkozására, tényére van egy kis receptje. Ide írjuk találomra egy párnak a címét: A nőkről általában, A hazáról és az államról, Az olvasásról, A Rendről és Gondviselésről, Arról, hogy semmi sem ijeszthet, A sárgarépáról, A reszelt almáról, Az igényről, A fejfájásról, Arról, amit légi támadás közben tanultam, Az em-

beri közönségességről, A formákról, A füstszűrő szipkákról, stb. Örök dolgok keverednek a könyvben a legmaibb dolgokkal, eszmeiek a leghétköznapiabbakkal. A könyv szerkezete az élet összevisszasága. A könyvben is, az életben is úgy dobják fel magukat a dolgok, mint a halak a halak a végtelen tenger síkján.

A könyvből az „aranyszabályok", maximák százait lehetne aláhúzni, kijegyezni, s egy-egy szép részét úgy lehet olvasni, mint egy szép költeményt: végleges megformálásai egy-egy emberi helyzetnek. De nem ez a fontos benne: az az emberi magatartás, melynek az egész könyv hirdetője és ábrázolója. A regényíró Márai itt közvetlenül lép az olvasó elé. A könyv az emberi ember, a humanista ember megjelenítése, aki érzi, tudja és ápolja embervoltát, erről az élet semilyen pillanatában, a halál előtt sem feledkezik el, s akinek mindenre elég az ő embervolta. Márai könyve ebben a vonatkozásban dokumentum. Egy embertípus, az újkori, a humanista ember, az önmaga emberségére támaszkodó, autonóm ember ábrázolása. Az ábrázolás legfőbb művészi érdeme az a gazdag és finom árnyalás, mellyel Márai alakját elénk állítja.

Az íróval természetesen lehetne vitatkozni, lehetne rajta más, aktuálisabb, örökebb, fenségesebb, vagy mit tudom milyen ember-alakot követelni, — a könyvvel nem lehet. Olyan, mint egy szobor. A veszélybe került, de a veszélyt nyugodtan, szépen álló újkori, autonóm ember tökéletes szobra. Márai embere új pompei őrként áll a világomlásban, csak nem fegyveresen, hanem zakóban. Szerepét fínoman, nemcsen játssza, s alkotója szép munkát végzett. Hajoljunk meg előtte. Márai könyve egy emberi magatartás s egy történelmi pillanat tökéletes rögzítése. Megörökítése annak, ami múlandó. Palackba zárt üzenet, az örökkévalóság tengerére dobva.

Márai embertípusának magatartása szerény, finom, póznélküli. Nincs benne semmi a helytállás hősi páthoszából, még eleganciára sem törekszik, csak emberi és természetes voltára vigyáz. És ez ad neki árnyalatnyi pózszerűséget. A tudatosság, amivel magatartásának minden vonatkozásával minden percben tisztában van, teszi kissé pózossá. Itt-ott mintha nemcsak belülre, a minták felé is nézne. Montaigne emberibb volt, Márai irodalmibb. Hja, az idők változnak.

A könyv stílusa olyan, mint a könyv s amiről szól. Tökéletes ruhája a mondanivalónak. Külön tanulmányt érdemelne, külön fejezetet a magyar stílus történetében. Mentes minden cicomától, a nélkül, hogy száraz és egyszerű lenne. Gazdagon árnyalt, finom nyelv ez s elegáns, anélkül, hogy ezt észre lehetne venni. Márai nagy érdeme, hogy ezt a könnyed, hajlékony, gazdagon árnyalt nyelvpárlatot a magyar nyelv nehéz, erős ízű, teltszínű borából ki tudta vonni.

A könyvből csak egy hiányzik: egy imádság a végéről. (De talán akkor feleslegessé lenne az egész.) *Tóth Béla.*

MARKÓ ÁRPÁD: GRÓF ZRINYI MIKLÓS. (Kincsestár. Magyar Szemle Társaság kiadása, Budapest. É. n.)

A kis könyvben Markó Árpád Zrinyi Miklósnak, a költőnek, nagy hadvezérnek és, mai szóval, nemzetpolitikusnak életével és műveivel foglalkozik. Bemutatja a nagy államférfi külső sorsát, politikai és katonai törekvéseit, kudarcait és jelképes erejű tragédiáját. Élete után műveit elemzi röviden megjelenésük sorrendjében, főként eszmei céljukat, irodalmi értéküket és forrásaikat mutatván be. Az író pompásan oldja meg feladatát. Anyagának teljes ismeretében biztosan rajzolja meg hőse életét és szellemi arcképét. Összefoglalása eleven, könnyed, világos, nem téved fölösleges részletezésekbe. A sorozat céljának tökéletesen megfelel. Hasznos közkeletű bemutatása Zrinyi alakjának. *T. B.*

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

12

TARTALOM:

Bóka László: **A csillag ott ragyog** (vers) ● Kapi Béla: **Az örök Luther** ● Makkai Sándor: **Kálvin időszerűsége** ● Gaudy László: **Jegyzetek az egyházak békeoffenzivájához** ● Máthé Klára: **Klasszikus darabok a budapesti szinpadokon** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**

FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1943. DECEMBER **BUDAPEST** **LII. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TROMBITÁS DEZSŐ: Reök Iván: A sebész találkozik Istennel — — 378
G. L.: A világot legyőző hit — — — — — — — — — — — — 378
TROMBITÁS DEZSŐ: Az új énekeskönyv felé — — — — — — 379
OTROKOCSI NAGY GÁBOR: Szenteleky Kornél irodalmi levelei — 379
BIKÁCSI LÁSZLÓ: Fábián István: A magyar irodalom kis tükre — 380
TÓTH BÉLA: Kovács Endre: Az új szlovák regény — — — — — 381
OTROKOCSI NAGY GÁBOR: Kárpáti Aurél: Néma hegedű — — — 382
HARSÁNYI ISTVÁN: Bálint Sándor: Az esztendő néprajza — — — 383
HARSÁNYI ISTVÁN: Rideg Sándor: Indul a bakterház — — — — 383
G. L.: Boda István: Új élet felé — — — — — — — — — — 383

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A csillag ott ragyog

A csillagot látjátok-é
népek pásztorai?
A csillag egy jászol felett
ragyog, melyben egy kisdedet
altat a zizegő széna.

A csillagot látjátok-é
népek pásztorai?
A csillag fénye oda hull
ahol az anya jámborul
kisdede fölé hajlik.

A csillagot látjátok-é
népek pásztorai?
A csillag ott csillog, hol a
vándor megleli otthona
békés éjjeli álmát.

A csillagot látjátok-é
népek pásztorai?
A csillag ott ragyog az égen
hol a szegények közt szegényen
Isten Fia, a Gyermek,
hol a vetélkedő királyok
porba alázzák dús ruhájok
s könnyezve térdepelnek.

Bóka László

Az örök Luther

Birodalmi átokkal halálra ítélve, hatalmasságoknak és ellenségeknek szabad prédául odavetve, halálmadarak vijjogása közben belekiáltja Luther diadalmasan a világba ezt az izenetét: Nem halok meg, hanem élek és hirdetem Isten csodálatos dolgait!

Luthernek ez az alkalomhcz kötött üzenete a történelem értékítéletének kifejezője lett, mert a nagy reformátor nem tartozik a halott nagy-emberek pantheonjába. Történelmi teremtő munkát végez ma is. Programmot ad, irányt szab, lelket ébreszt, munkába állít, mérlegre helyez.

Örök Luther, mert az Isten küldötte.

Vajúdó századok omladékán akkor indul kijelölt szolgálatára, mikor egyházi élet-területen meddőn elsimulnak a reformáló zsinatok és egyéni megmozdulások hullámgyűrűi, de orvosolatlanul megmarad az egyház romlásának százféle kiáltó vétke. Bizonyossá válik, hogy az egyház külső-belső tatarozgatása elégtelen és csak alapjáig hatoló javítással lehet Istentől adott hivatásának megmenteni. Világi élet-területen ebben az időben a renaissance életre ébreszti a régi eszményeket. A bűnösnek kikiáltott világgal szemben új értékelés érvényesül. Szabadság és jog után kiált az ember. Lefojtott szociális erők ébredeznek s a megroppant feudális rendszer felváltására új polgári-rend van kialakulóban. Emberiség, egyház és ember együttesen halmozzák a követelések és szükségletek hosszú sorát, mely megoldására az Isten által kijelölt alkalmas személyiséget várja.

Luther a penitenciás barát alázatát, a bibliai igazságot kutató tudós szenvedelmét, az üdvösségkereső szív vágyódását, Isten szuverénitása előtt leomló engedelmességet egyesíti magában. Tudományos munkára képes elme, tanult filozófus és teológus, lelkekkel játszi könnyedséggel dolgozó csodálatos pedagógus, égő lelkiismeretű próféta, mégsem önmagára, hanem egyedül Istenre támaszkodik. Isten földre hullott gondolata. Az ő felemelt kezének mozdítása szerint cselekszik. Igéjével beszél. Parancsolására rendelkezik. Örök tervezéséből születik minden elgondolása. Nem Luther ő, vesszen neve, személye, érdeke, hanem Isten küldötte! Ezért örök Luther.

Istentől nyert megbízása teszi reformátorrá. Reformátorsága nem egyéni vállalkozás, nem tudósi szenvedelem, nem vérében rejlő érvényesülési vágyódás, hanem engedelmes meghajolás Isten küldő parancsa előtt. Engedelmességből és nem saját akaratából reformátor.

Küldetésének határozott tartalmát is Istentől kapja. Nem az egyházba állított „nagyseprő" csupán. Munkája nem szorítkozik az egyházi visszaélések megszüntetésére. Az Ige hőse, az igazi egyház visszaállítója. Véghez viszi mindazt a belső „visszaalakítást", ami felülemelkedik az egyház szervezeti, berendezési, életfunkcionális kérdésein. A világ középpontjába helyezi az ember üdvössé-

gének kérdését. Az élet egész világát reformálni akarja, hogy a lélek igazi vallását, a vallás igazi lelkét megmentse. Visszaállítja az egyetlen fundamentumot. A kijelentés igazságainak tiszta forrásvizében megtisztítja a szent Isten arcát és megkeresi az ember arcának eredeti vonásait. A lelkiismeretet elnyomottságából felszabadítja, tartalommal gazdagítja oly módon, hogy autonómiáját ráhelyezi teonómiájának sziklájára. Nem az egyházról van szó, hanem az emberről, a világról, az egész életről.

Nehezen határozza el magát a reformátori munkára. Lelki viaskodásának torturás időszakai és külső cselekedetekben mutatkozó vergődései tesznek erről bizonyságot. Még 1519. március 5-án is azt írja a pápának, hogy nincs szándékában az egyház és a pápa tekintélyét megtámadni, hozzáteszi azonban, hogy mindenekfelett valónak egyedül az Úr Jézus Krisztus evangéliumát tartja. Nem reformál mindenáron. A lényeget keresi. Az üdvösségre vonatkozó isteni rendelkezést védelmezi, a lényegtelen külső formaságok felett napirendre tér. Ám tartsa fenn a brandenburgi választófejedelem a papi díszruhás processziót, csak az evangéliom tisztán és igazán hirdetése és a szentségek helyes kiszolgáltatása legyen biztosítva. Ám tartsák meg a mise keretét és sokféle részletét, csak az átlényegülésre vonatkozó részt hagyják ki belőle. Így ismeri fel a reformáció szükségét, célját, alapelvét és erejét.

Jelleme, gondolkodása, egész egyénisége küldetésének ezüstolvasztókohójában nemesedik reformátori nagysággá.

Önmagát Isten engedelmes eszközéül alázatosan odaadja. Ez az odaadás nem gerinctörött magaelhagyás, nem az engedelmesség kényelmetlen felelősségétől szabadulás, hanem Istenre való bizalomteljes ráhagyatkozás. Nem emberről, hanem Istenről van szó. Nem Luther, hanem Krisztus ügyéért folyik a küzdelem. „Isten nem felejtkezik el rólunk, — kiáltja a csüggedők felé —, mert akkor először önmagát kellene elfelejtenie, akkor a mi ügyünk nem lenne az Ő ügye, a mi tanításunk nem lenne az Ő műve. Ha Krisztus nem lenne velünk, hol lenne akkor ezen a világon? Ha nem bírnánk Isten Igéjét, ki bírná akkor azt?" Kóburgi imádságában ezekbe a szavakba önti meggyőződését: „Tudom, hogy Te a mi Istenünk vagy és megsemmisíted a Te üldözőidet. Ha nem tennéd ezt, feladnád saját ügyedet. Ez az ügy nem a mienk, mi csak kényszeríttettünk a melléje állásra. Teneked kell azt megvédelmezned!" A fejedelmeket is azzal bátorítja, hogy nem ember, hanem Isten kötelezi őket az Ő Igéjének megvédelmezésére, ennél nagyobb hivatás nincsen.

Alázatossága csodálatos bátorsággal egyesül. Bálványrombolásra küldetett, mondja róla Carlyle. Bátran odakiáltja a pápának, hogy amit ő bűnbocsánatnak nevez, az tintával teleírt papír-rongy csupán. Semmit sem ér, mert egyedül Isten bocsáthatja meg a bűnöket. „Te tiaráddal, kincseiddel, fegyvereiddel, lelki- és világi villámaiddal állsz velem szemben, mégis én vagyok az erősebb, mert Isten igazságán állok, Te pedig az ördög hazugságán állsz!" Ugyanakkor mély alázatosság hatja át lelkét. Önmagát méltatlan

szolgának tekinti, aki egyedül Krisztus parancsához igazítja cselekedeteit, agyának gondolatait Isten irányítja. Kezét, lábát Ő mozgatja. Érzéseinek parancsol, egész életét és valóságát önmagának követeli. Élő tiltakozásként áll nagysága bércormán. „Hallgassanak az emberek az én nevemről, — mondja —, a tanítás nem az enyém, engem senkiért sem feszítettek meg!" Alázatosan megírja nacionaléját: „Bűnben és halálban születtem. Ami jó van bennem, nem az enyém, hanem az én kegyelmes Istenemé, akinek adományait nem akarom letagadni".

Férfias őszinteséggel szól önmagáról, az emberekről s azok magatartásáról. Meggyőződésének esetleges változásait leplezetlenül feltárja és nem szégyenkezik azok miatt. 1545-ben megismétli Augustinus kijelentését: „Azok sorába tartozom, akik írás közben és mások tanítása által mentek valamire és nem lettek semmiből egyszerre fő-fő doktorokká".

Példaszerű tiszta életében, hitveséhez és gyermekeihez való viszonyában, kedélyének biztos kiegyensúlyozottságában ugyancsak Isten küldöttének alakját látjuk kiformálva. Isten Lelkére bízza önmaga nevelését. A Bibliát olvassa szüntelen s imádságaiban kiépíti Krisztussal közösségét. Halálig kitart Spalatinnak 1518-ban írt meggyőződése mellett: „Tanulmányozás és saját értelmünk által nem érthetjük meg a Bibliát. Imádsággal kell kezdened és kérned az Istent, hogy végtelen irgalmából ajándékozzon meg Szentigéjének igazi értelmével. Saját tanulmányozásod és értelmed felett kétségbe kell esned és egyedül a Lélek sugallatára kell magadat bíznod".

Íme, egyéniségének jellemvonásaiból nem csupán a nagy embernek, hanem Isten küldöttének arca tekint felénk. Reformátori munkája és egyénisége együttesen bizonyítják, hogy nemcsak az ő elképzelése, hanem Isten nyilvánvaló akarata szerint ő valóban „küldött" volt.

Történelmi időben, időhöz kötött keretben Luther reformátori munkája időfelettivé válik. Elvégzendő feladatát nem zárhatja magába életének 1517-től haláláig terjedő időszaka. Munkája örök, mert nem saját személyét, tervét, akaratát, célját képviseli, hanem az Istenét. Örök Luther.

2. Örök Luther, a Szentírásban jelöli meg az egyház létének, tanításának, munkájának egyetlen alapját.

Az egyházat nem szervezete, kiépítettsége, hatalma, vagyona, egyházi jellegű esetleges munkája teszi egyházzá, hanem Isten Igéje. Az Ige az első, az egyház csak második. Az Ige által van az egyház és nem az egyház által az Ige. Az egyház az Igéből származik és ha hűtlenné válik származásához, hivatását tagadja meg és parázna egyházzá lesz.

Az egyház tanításában tehát az Igének kell érvényesülnie. Istent keresi a hívő lélek és Tőle várja minden életproblémájának megoldását. Az Isten pedig csak a Bibliában, és pedig a Krisztusban lép elénk. Lényegtelen, sokszor veszedelmes, hogy mit mondanak róla a filozófiai spekulációban élő emberek. Teológusok és az

egyház vélekedése is téves lehet. Isten egyedül a Bibliában szól hozzánk önmagáról. Rövid sommában egybefoglalja önmagát, tervét, végrehajtott munkáját a golgotai keresztben. A kereszt mutatja Isten igazi és teljes lényegét: Ő szeretet, akarat, követelés, ítélet, kegyelem.

Luther saját magára érvényesíti a Biblia szuverénitására vonatkozó tanítását. Wormsi bizonyságtevésében kijelenti, hogy csak az Írás igazságai előtt hajol meg. „Az Igében állok és maradok, — írja válasziratában VIII. Henriknek. — Büszkén vallom, hogy Isten Igéje nekem mindenekfelett való. Mellettem Isten felsége van. Ezért egy mákszemnyit sem törődöm elleneimmel."

„A keresztyén egyháznak semmi más tana nincsen, mint az Isten Igéje, — mondja kemény határozottsággal. — Aki pedig emberi tant állít fel kötelező erővel, az nem egyház, hanem Babilonnak veresbe öltözött paráznája."

A küzdelem a Bibliáért folyik. Látszólag mutatkoznak más célok és törekvések, a tulajdonképpeni lényeg mindig a Biblia marad. A küzdelem folyhat változó eredménnyel. Lehetnek időleges kudarcok és eredmények. Az állandó nagy harc vége azonban nem lehet kétséges: a Bibliának győznie kell.

„Annak az evangéliomnak, — mondja, a követelést önmagára is vonatkoztatva —, amelyet én, Luther Márton, prédikáltam, kénytelenek engedni és meghódolni a pápák, püspökök, papok, barátok, királyok, fejedelmek, ördög halál, bűn és minden, ami nem Krisztus és nem a Krisztusban van."

Ugyancsak saját tanítására vonatkoztatja a felállított igazságot, amikor így szól: „Sem a pápának, sem az atyáknak, sem Luthernek nem kell hinni. Mindenki törekedjék arra, hogy Pállal teljes határozottsággal és bizonyossággal el merje mondani: „De ha szinte mi, avagy a mennyből való angyal hirdetne is nektek valamit azon kívül, amit hirdetünk nektek, legyen átkozott!"

Bármilyen egyedülvaló magasságra emeli is a Bibliát, nem teszi azt bálvánnyá, avagy papíros-pápává. Krisztus üdvösségmunkájának teljességét látja abban, az örökkévaló kegyelem ígéretét és megvalósulását. Ennek meglátására inti az embereket. „Intek, könyörgök, kérek, — kiáltja szenvedélyesen —, hogy lássa be mindenki: az evangéliom nem törvénykönyv, hanem prédikálás Krisztus jótéteményeiről." Életelemmé, erővé, Krisztussal egyesítővé kell tenni a Bibliát, mert az élésre adatott nekünk. Aranyhíd a Biblia Isten és ember, föld és ég, mulandóság és örökkévalóság, ember és ember között.

A Szentírás egyedülvalósága nemcsak a reformáció történelmi korszakának követelése, hanem az örök Luther elnémíthatatlan tanítása.

3. Az örök Luther követelése a sola fide.

A hit a Biblia alapján álló Luther vallási rendszerében kezdetet és teljességet, elindulást és megérkezést, célt és megvalósulást jelent. Látó szem, mely Istent, embert, világot, életet és örökkévalóságot szemléletének körébe von. Elfogadó orgánum, mely ki-

nyujtott, remegő kézzel átveszi a kegyelem felajánlott ajándékait. Közösséget teremtő erő, mely Krisztusban élésünket biztosítja és belehelyez az élet eleven, örök humuszába. Életformát alkotó elementum, mely a vallási élettípust tartalommal tölti meg. Isten kegyelmi aktusa, ugyanakkor gyarló emberi produktum. Az örök szeretet sugárzása s az emberi élet prizmáján való fénytörése. Isten kegyelmi cselekvése és általa támasztott emberi cselekedet. Származása, fejlődése, életfunkciója csodáját aranygyűrűként átfogja egyetlen szó: a kegyelem. Nem autokrata és nem autonóm. Nem ismeret és nem elfogadása készen adott igazságoknak. A hit Isten kegyelmi munkájának átvétele, gazdag ígéreteinek bizonyosként elfogadása s magunknak engedelmes és teljes átadása a kegyelemből született új élet számára. Hit csak Krisztussal kapcsolatban támad. Krisztus felismerése, megismerése, elismerése jelzi indulását. Az evangéliom birtokában és élésében való életünk jelzi fejlődését. Krisztusban megnyugvásunk, a bűn, kárhozat, halál hatalmából szabadulásunk mutatja koronáját.

A hit fényében három arc tükröződik felénk az evangéliom tükrében.

Az első a bűnös ember arca. Luther felfogása a bűnről maradéktalanul értékesíti a Biblia minden vonását. Tetőtől-talpig bűnösök vagyunk. Cselekedetbeli bűneink ólomsúllyal nehezednek reánk. Emberi természetünk maga is bűnös. Nemcsak cselekedeteink, hanem lehetőségünk is bűnös. Állandóan bűnös állapotunkkal kell számolnunk. „Az ember életből és halálból, vágyból és ellenkezésből, szeretetből és gyűlöletből, értelemből és balgaságból van összekeverve", mondja egy helyen. Egyéniségének, érzésvilágának, értelmi és ítélőképességének és akaraterejének ellenmondásai, cselekedeteinek és vágyainak gyarlóságai ebből származnak. Mindez azonban nem erkölcsi gyarlóságból, hanem hitünk hiányosságából keletkezik. Egyetlenegy forrása van bűnösségünknek, ez pedig a mi hitetlenségünk. Istentől elszakadás, Istennel szembefordulás, Isten akaratának megszegése, Isten igazságainak elárulása miatt vagyunk bűnösök. Nem segíthet rajtunk erkölcsi jóság, fegyelmezettség, vagy erkölcsi megújulás. Szerzetesi életében és későbbi életfolyamán Luther megtapasztalta az emberi cselekedet hiábavalóságát. Kolostori életének értéktelenségét megállapította. De éles ítélettel rámutatott arra is, hogy ez a látszólagos vallási cselekedet öntévesztő hálóba kerítette lelküket. Azt vélték, hogy önsanyargató penitenciázásuk előzi a veszedelmet: „Nyugton és békén hagyja őket a Sátán". „Nem éreztünk mást, — mondja kemény ítélettel —, mint hogy teljesen és egészen szentek vagyunk." A valóság pedig az, hogy elveszett és elkárhozott emberek vagyunk mindnyájan. Bűnben születtünk, bűnben élünk és bűneinkben meg kell halnunk. Annyira megy a mi bűnösségünk, hogy az ember ördöggé lesz és Isten képmása helyett az ördög képét hordozza önmagán.

A második arc az evangélium tükrében: Krisztus arca.

A Megváltó Krisztus miattunk és értünk való szenvedésével

és halálával megváltott minket a bűn, halál és kárhozat hatalmából. Krisztus sebei adnak értelmet Isten követelésének és üdvözítő munkájának. Ha nem Krisztus sebein át néznénk Istent, kegyetlen, irgalmatlan, ítélkező bírát látnánk benne, aki lehetetlen és teljesíthetetlen követeléssel zúzza össze emberi sorsunkat. Krisztus sebein át meglátom benne az irgalmas Atyát, aki nem a mi igazságunkat, hanem Krisztus vérrel szerzett igazságát keresi és Őrajta keresztül, javunkra betudott igazságáért, lesz hozzánk kegyelmes. Boldog csere-viszony támad Isten és Krisztus között. Krisztus életét, vérét, halálát ajánlja cserébe bűneinkért, Isten pedig azt elfogadja. Boldog csere-viszony követelésével lép elénk Isten: bűneinket felajánltatja velünk Krisztus váltsághaláláért, azután magunkat, egész teljességünkben odaadatja Krisztusnak az Ő újjáteremtő erejéért.

Elénk rajzolódik az evangélium tükrében a harmadik arc: az újjászületett ember arca.

Isten Igéjében a Szentlélek megszentelő erejében munkálkodik az örökkévaló kegyelem, hogy az elveszett és elkárhozott emberből megváltott ember, a megváltott emberből újjászületett ember legyen. Isten kegyelmi munkája ez is. „Test szerint a Krisztussal a sírban fekszünk, — mondja Luther —, bírjuk ugyan bűneink bocsánatát, Isten gyermekei, az üdvösség részesei vagyunk, de még nem a saját magunk és a világ szeme és tapasztalata előtt, hanem Krisztusban, a hit által elrejtve és befödözve az ítélet napjáig." Nem vagyunk tehát befejezett és tökéletes emberek. Mindig a kezdet emberei vagyunk. Nem érkezhetünk meg a megvalósulás boldogságához. Mienk a törekvés, a vágyódás, a kegyelemkeresés. Újjászületettségünk változatlanul meghagyja emberi természetünket és mindennapi vétkezésünket. Legfeljebb a bűn erejét töri meg rajtunk és végső következményét oszlatja el. Valamiképpen föléje emelkedünk önmagunknak és új emberré válunk. Ez az új ember a szabadság embere. Felette áll a törvénynek. Nem kényszerítésből és félelemből, hanem Isten iránt való szeretetből és engedelmességből, önként és szabadon teljesíti Isten akaratát. A kegyelemből megígért üdvösséget nem zárja magába az égboltozat, nem vonatkozik az csupán a mennyei életre. Égi ragyogásképpen ráárad a földi életre s a Krisztusban élő ember hitben és szeretetben való kiteljesedésében alakul földi való-értékké.

A hit követelése és értéke nemcsak a reformáció történelmi korszakának ismertetője, hanem az örök Luther állandó követelése.

4. Az örök Luther hitvalló Luther. Bizonyságtevéseit nem erkölcsi jellemrajzában könyveljük el, hanem azok mindig hitvilágából merítik erejüket. Vallástétele mindig többet jelent a férfias bátorságnál, az igazság leplezetlen megmondásánál és küzdelemre való hajlandóságnál. Az igazság mellett kiállása, kockázatvállalása, szembetekintése a veszedelemmel és halállal mindig annak természetes megnyilatkozása, hogy Isten Igéjének szolgálatára rendeltetett, így tehát Isten tartja felette kezét. Bizonyságtevéseit átforrósítja hitének a tüze.

A wormsi jelenet szemlélteti legélesebben a hitvalló Luther jellemét. Isten igazságába vetett tántoríthatatlan hit, törhetetlen bátorság, töretlen meggyőződés és mindenre kész merészség egyesülnek benne. Itt állok, nem tehetek másként! ... klasszikus kifejezése az igazi hitvallásnak. De nem kisebb értékű a birodalmi átok kihirdetésekor mondott ünnepélyes kijelentése: „Semmi egyebet nem kívántam, mint a reformációt, melyhez erősen ragaszkodom. Császári Felségedért és a birodalomért mindent hajlandó vagyok elszenvedni, életet, halált, dicsőséget, gyalázatot és nem követelek magamnak semmit, hanem csak hogy Isten Igéjét szabadon hirdethessem és vallhassam."

Megállapítjuk azonban, hogy nemes páthosztól áthatott bizonyságtevései mindig Isten Igéje mellett szólnak, a megfeszített és feltámadott Krisztus evangéliumáról tesznek bizonyságot. Neki ez a legnagyobb, a döntő, a minden. Wormsban a trieri érseknek bátran mondja, hogy „inkább a fejemet, életemet áldozom fel, hogysem Isten világos beszédét megtagadjam".

Isten Igéjéhez való hűsége és a róla való bizonyságtétel készsége nem lassanként erősödött benne, hanem kezdettől fogva magával hozta. 1520. július 9-én írta Spalatinnak: „Mindig kész vagyok elhallgatni, csak az evangélium igazságát ne akarják elhallgattatni. Tőlem mindent megkaphatnak, sőt én önként felajánlok nekik mindent, ha megengedik, hogy a keresztyének előtt nyitva álljon az üdvösség útja".

Üldöztetésének nehéz idejében szinte himnuszként zeng ajkán hitvallása: „Krisztus Igéje miatt minden érhet, de lelkemet nem vehetik el. Nekem elég az én Megváltóm, az én Uram, Jézus Krisztusom. Neki éneklek, amíg élek!"

Vallástétele mindennapi életjelenség, kérdésekkel, cselekedetekkel, emberek elhatározásával szemben megnyilatkozó bizonyságtétel. Számon kéri a brandenburgi választófejedelemtől egy egyszerű polgárasszony eltaposott becsületét. Pestisjárványkor megmarad egyedül Wittenbergben, ahol betegeket ápol, házába fekteti őket. Halálos veszedelmek között boldogan mondja, hogy Isten Igéje akkor is megmenti lelkünket, ha a halál elnyeli testünket. Bűnbe merülő gyülekezetétől rövidke időre megvonja Isten Igéjét, mert az méltatlanná vált arra. A vezetőembereket eltiltja a kegyelem asztalától. Mindez határozott, kemény hivallás és bizonyságtétel Isten Igéjéről.

Az örök Luther mindig hitvalló. Ma is bizonyságtétellel áll Isten Igéje mellett. Nem is lehet ez másként, mert Krisztus egyháza állandó bizonyságtételt követel. A mai történelmi idők különösképpen megnövelik a bizonyságtevés szükségét, alkalmát és kötelességét. Erős meggyőződésű, bátor, szenvedést vállaló emberekre van szüksége Krisztusnak, akik életükkel, testükkel védelmezik igazságait. Különösen időszerű ez a követelés a mostani forradalmi átalakulásokban, midőn az egyház lényegét és életét, az emberek egyházhűségét és hithűségét a kereszt szemlélteti. Ne felejtsük azonban, hogy hitvalló hűségünk nem csupán az egyház

külső szervezetére, alkotmányára, a szabad vallásgyakorlatra, a lelkiismereti szabadságra vonatkozik, hanem elsősorban és mindig Isten Igéjére. Az örök Luther mindennapi hitvallást követel tőlünk arra nézve, hogy Isten Igéjét megbecsüljük, éltető kenyérré tesszük, erejével élünk, általa az élő Krisztusban erősödünk.

Az Ige mellett bizonyságtevő hitvallásra ma különösképpen szükség van azért is, mert a kor szellemi irányzata ellene támad mindannak, amit Krisztus evangéliumában igazságként, követelésként, feladatként egybefoglalva látunk. Kultúránkból éppen a krisztusi lélek hiányzik. Civilizációnk éppen az Isten országában egybefoglalt eszményeket veszélyezteti. Világnézetek csatázó harcában változó új középpontok keletkeznek, hogy maguk körül kialakítsák az emberek életrendjét, elhelyezkedését a világon, de elhomályosodik Krisztus személyének központi gondolata. Az egyház életmezőségén szintén veszedelmek tanyáznak. Szervezetté száradhat élő teste. Organizáció válhatik az organizmusból. Formaságok külsőségeiben elveszhet a lélek. Sokan elegendőnek látják az Istenről való beszédet Isten beszéde helyett. Ma valóban mindennapi hitvallókra van szükség, akik az örök Luther példája szerint Isten Igéjéről tesznek bizonyságot s bizonyságtételüket életükkel megpecsételik.

5. Az örök Luther bíró és programm.

Isten küldöttét időfelettiség illeti meg. Időfelettisége abban áll, hogy átlépi életidőszakának keretét, állandóan tisztuló személyiségének és Isten Igéjére alapozott munkájának sugárzó erejével folytatja Istentől kapott szolgálatát. Az örök Luther kettős irányban végzi munkáját: bíró és programm. Ezt az időfeletti, állandó reformáló munkáját szükségessé teszi az emberek és intézmények gyarlósága és a reformáció azon lényegbeli jellemvonása, hogy az mindig a szükség ösztökéjét hordozza magában és nem válhatik lezárt, befejezett történelmi eseménnyé.

Luther ma is az egyház reformátora. A mai egyházat szervezetével, intézményeivel, munkájával együtt mérlegre helyezi. Különösen azt vizsgálja meg, hogy vajjon az Ige teszi-e egyházzá. Szervezete, szervezettsége, jellege teszik-e egyházzá, vagy annak bizonyossága, hogy az Igét bírja és az Igét adja. Híven őrzi-e azt az Igét, melyet lényege kiépítésére, hivatása betöltésére célul, eszközül, feladatul bízott rá az Isten. Megvizsgálja a földi és lelki egyház egymásmellettiségét és egybefonódását. Az igazi egyházat keresi a gyülekezetben. Isten népe életében Krisztus lelkének nyomait kutatja. Feleletet keres a kérdésre, hogy az Ige és a Szentség népe vagyunk-e, szentek közösségét alkotjuk-e, van-e Krisztussal lelki egységünk az igazi igeközösség által?

Az egyház közössége az egyes ember megújulását szolgálja. Az örök Luther életpéldája mutatja, hogy csak lelki szenvedések árán lehet eljutni az üdvösség útján Krisztushoz. Ezen az úton mindenkinek végig kell haladnia. Ennek a gondolatnak felébresztése, ennek az útnak a megmutatása, ennek a kötelességnek megismertetése az Ige által történik. Luther szava mindenki számára

igazság: „Üdvösségedet csak Isten Igéjére építheted, amely Krisztus áldozati halálát sohasem hallgatja el. Krisztus sebeinél kell kezdened. Ha nem itt kezded, elveszíted a Krisztust is, az Igét is, a szentségeket is és mindent. Ha nem gondolsz Krisztus sebeire, mindent elfelejtesz, még azt is, hogy a Krisztus és az Isten vannak s lassankint arra az eredményre jutsz, hogy az Isten rettenetes és irgalmatlan. De neked meg kell maradnod az Igében, amelyben Isten neked kinyilatkoztatta magát és amelyben nyilvánvalóvá lesz a te üdvösséged, ha hiszel".

Az örök Luther mérlegre helyezi egyházunk kidolgozott vallásos típusát, melyben Isten Igéjének az egyházi hitvallás prizmáján színekre bomlott fénysugara ragyog. Ennek a kérdésnek a kialakulása attól függ, miben látjuk a Lélek üdvösségének biztosítását és milyen kötelességeket támaszt velünk szemben ezzel kapcsolatban az Isten. A bűn komolyanvevése, önvizsgáló bűntudat, állandó bűnbánati érzés, Isten megváltó kegyelmében való feltétlen bizodalom formálgatják vallási típusunkat. Luther nehéz küzdelmek, szenvedések, bizonytalanságok és kísértések idején falra, asztallapra, szekrényre rájegyezte: baptisatus sum, meg vagyok keresztelve! A kegyelem bizonyosságának tudata megadja a vallásos típus második jellemvonását.

A harmadik pedig megszületik a Krisztusban elhelyezkedő ember megszentelt akaratában, személyes hozzájárulásában és egyéni felelősségtudatában, mely bizonyságtevő, cselekvő emberré teszi istenországának szolgálatában.

A vallásos típusban válik az egyházak hitvallása életvalósággá. Hitcikkekből és teológiából ilymódon megszületik az elhajlások, túlzások, egyoldalúságok nélküli vallásos típus, melyben hamisítatlanul érvényesül az evangélium örömüzenetét adó egyház életösszhangja.

Az örök Luther leméri, hogy a reformáció szelleme érvényesül-e a keresztyén egyházak egymáshoz való viszonyában. A keresztyén egység biztosítékát Isten örök rendelésében és az általa adott kegyelmi eszközök hű megőrzésében és felhasználásában látta. 1530-ban megerősítette a wittenbergiek azon követelését, hogy „ha különböző rend szerint élnek is egymás között, azért nem levágott darabjai az egyháznak s a szentségek nem hatástalanok náluk". 1555-ben az augsburgi békeokmányban a reformáció ellenfeleit nem nevezi katolikusoknak, mert az evangélium egyházait az igazi katolikus egyház élő tagjainak vallja. Az egyházak egysége azonban az ő számára nem egyházpolitikai, nem szervezeti, avagy formai egység, nem is érdekegység, hanem hivatás- és szolgálat-egység. Alapja Isten örökkévaló Igéje. Isten Igéje szüli az egyházat, mint édesanya gyermekét. Lényegét, tartalmát, értékét, munkáját jelenti az örökkévaló Ige. Ez az evangélium azonban nemcsak szentkönyv, hanem a Megváltó Krisztus örökkévaló műve: a keresztre feszített Krisztus. Az Ige egy hit, egy keresztség, egy megváltás, egy kegyelem. Ez az Ige egybekapcsolja az egyház történelmi korszakait. Állandóan visszamutat egyetlen ős-

forrására. Összefogja az egyház különböző keresztyén ágazatait és közöttük magasabb egységet teremt. Megteremti azt az igazi katolicitást, mely szerint az egyház kizárólag a Krisztus által rábízottat cselekszi és tanítja, nem önmagáért, hanem Isten szolgálásáért él. Próbaköve ez a három: universitas, antiquitas, consensus.

Valóban, Luther örök programm a keresztyén egység szempontjából is. A kérdés lényegére mutat s a megoldás egyetlen, igaz lehetőségét Isten Igéjének szolgálatában tárja elénk. Ugyanakkor Luther bíró is a keresztyén egyházak felett. Megítéli, hogy Istentől adott és követelt egységet keresik-e, munkálják-e önmaguk komoly vizsgálatával és az Ige egyedülvaló szolgálásával?

Bíró és programm Luther, mert leméri, hogy Isten Igéje él-e a házastársak, a gyermekek lelkében s érvényesül-e a gyermeknevelésben? Isten Igéje bemenetelt talál-e az államok törvényhozásába, berendezkedésébe, a nemzetek közösségébe? Felismerhető-e Isten Igéjének hatása a kultúrában, a népek egymáshoz való viszonyában?

Emberek és közösségek a válság nehéz időszakát élik. Véres, nehéz küzdelmek ostromában vergődünk. Bizonytalanná vált körülöttünk sok minden. Új tartalommal lép elénk a nemzet. Új igényekkel építi önmagát az állam. Megváltozik a kultúra célkitűzése. Az emberek életigénye és berendezkedése új vonásokat hordoz. Forrongó eszmék sodrába került maga az egyház is, hivatásával, munkájával és a vele szemben támasztott követelésekkel együtt. Valóban szükség van arra, hogy történelmi nehéz időben, Isten Igéjével kezében, az örök Luther áthaladjon az emberiség és ember országútján s a folytonos reformációt megerősítse önmagáról mondott azon ünnepélyes vallomásával, hogy sohasem ő, hanem mindig az Isten végzi a reformáció munkáját.

Kapi Béla

Kálvin időszerűsége

Kálvin azoknak a nagy személyiségeknek egyike, akiket mások csak odaadóan szeretni vagy szenvedélyesen gyűlölni tudnak. Ez pedig azért van így, mert a Kálvin-féle személyiség nem hagyja az embereket könnyedén napirendre térni az ügy felett, amelyet egész életével képvisel, hanem állásfoglalásra, önvallomásra, döntésre kényszeríti őket mellette vagy ellene. Kálvin hűséges utódja és barátja, Beza, találóan foglalta össze mesterének az emberekre gyakorolt hatását ebben a mondatban: „Soha a gonoszok nem hallhatták őt úgy, hogy ne reszkessenek tőle, sem a jók úgy, hogy meg ne szeressék".

A nagy embernek korára és környezetére tett ez ellentétes, megosztó és szembeállító hatása azonban rendszerint elhalványul és megerőtlenedik az illető földi életének elmúlása után. Egy idő mulva kialakul valami megegyező ítélet magatartása, jelleme és munkája felől. S ha mégis maradnak fenn véleménykülönbségek, elveszítik eredeti szenvedélyességüket. Kálvin ebben a tekintetben kivétel és pedig csodálatraméltó kivétel. Személyiségének élő hatalma s megosztó ereje máig túlélte őt. Nemcsak közvetlenül halála után, hanem századok mulva is úgy szerették és úgy gyűlölték, mintha élne s vaskezével markolna szívükbe és életükbe.

Barátai, akik hitének és szellemének kincsét a személyes sorsközösség küzdelmeiben és diadalaiban olyan pazar bőséggel élvezték és használták, aztán tanítványai, szenvedő hittestvérei, a szegények, betegek, gyászolók, „számlálhatatlan gyermekei az egész világon", akiket tanított, vértanú-halálra előkészített, vigasztalt, gyámolított, pásztorolt: feltétlen tisztelettel, lángoló szeretettel, megható hűséggel örökítették tovább élő emlékezetét nemzedékről-nemzedékre a bizonyságtételüket továbbvisszhangozó lelkeken át, a világ valamennyi református egyházában, máig és hozzánkig. Tanítása és pásztori életének megrendítő áldozata mindig hódított követőket, bajvívókat, védőket, akik nemcsak őt s nem is éppen őt, hanem Krisztus ügyét kívánták győzelemre vinni s ebben látták és köszöntötték a hű szolgának, Kálvinnak igazát és dicsőségét is. S éppen így nemzedékeken és századokon át ömlött a félreértés, gáncs és rágalom sötét, szennyes áradata, hogy visszataszítóvá, gyűlöletessé, sőt megvetetté tegye őt és nemcsak őt, sokszor nyilvánvalóan nem is éppen őt, hanem a tiszta evangélium szolgálatának általa képviselt ügyét. És a legrosszabb idő nem is az a másfél évszázad volt, a XVII. század végéig, mialatt emlékét, tudományát, életművét tépdesték és mocskolták, mert ugyanezen idő alatt Kálvin hű fiai két világrészben szervezték meg az Ige református egyházait, hanem a hallgatásnak és mellőzésnek az a hosszú korszaka, mely a XVIII. századdal köszönött be egészen a XIX. század első harmadáig, de részben a század végéig, sőt mindmáig kihúzódva, igyekezett Kálvint kiirtani a világból. Több mint közöny ez. Olyan tettetett közöny, melynek álarca alatt en-

gesztelhetetlen gyűlölet lappang. Gyilkos közöny, mely, mialatt minden pozitív értéket letagad, felszabadítja a mult ködéből a torz árnyakat, hogy a „felvilágosult" század bölcsei megbélyegezhessék a sötét elfogultságot, a vak fanatizmust s a kegyetlen lelki zsarnokságot.

Ebben aztán nemcsak felekezeti ellenfelek, vallástalan kívülállók, hanem a racionalizmus penészétől ellepett reformátusok is vitézkedtek. Kálvin sötét, borzasztó zsarnok lett, aki engesztelhetetlen fanatizmusával bemocskolta a tiszta értelem és észszerű emberszeretet méltóságát. Mivel pedig az észvallás, saját állítása szerint, azt akarja felszabadítani a betű uralma alól, ami az evangéliumban lényeges és örök, csak természetes, hogy Kálvinnak evangéliumi keresztyénségét is megtagadja. Hogyan is ismerhetné el az ember született keresztyénségét, jóságát, maga erejéből való boldogulását és az ész istenítését hirdető „új evangélium" annak a Kálvinnak igazát, aki a legteljesebb meggyőződéssel vallja az ember veleszületett romlottságát, Megváltóra szorult nyomorult rabállapotát s a Kegyelmet, aki egyedül könyörülhet rajta, ingyen, a maga jóvoltából, hit által, a Krisztus érdeméért? Nem, ezt az észellenes, elavult dogmát a felvilágosult ember nem vehette be. Inkább minden rágalomnak hitelt adott, ami ilyen sötét tan hirdetőjére tapadt. Közel hat évtizeden át nem is jelent meg Kálvinnak egyetlen műve sem nyomtatásban (1762—1813).

De jött a XIX. század romantikája, érzelgőssége és szabadelvűsége s megváltoztatta a Kálvin elleni vádat és ítéletet. Nem az a baj, hogy Kálvin az ész ellensége. Éppen ellenkezőleg, az a bűne, hogy mindent a hideg értelem és a lélektelen logika dolgává tesz. Hite merő okoskodás, melyhez a szív vallásának semmi köze sincs. Érzéketlen, érből, kőből való törvénytudó, akitől minden benső megindulás, emberies indulat és felebaráti érzés idegen. Saját dialektikájának bálványozója, aki képes embert ölni és áldozni annak aranyborjúja előtt.

S vajjon örvendjünk-e a kétesértékű rokonszenvnek, mely az első világháborút megelőző évtizedekben, nálunk is, a politikai szabadságjogok és a demokratikus elvek őrét és harcosát vélte felismerni Kálvinban, Isten és a teokrácia hősében s a református egyházban, mely a választottak hívő gyülekezete és közössége?

Igaz, hogy Kálvin születésének négyszázados évfordulója (1909) alkalommá vált a jobb megismerés és méltánylás számára és a már előbb fellendült Kálvin-tanulmányozást jelentős mértékben továbblendítette, meggazdagította. Úgy látszott, Kálvin szelleme ekkor megelevenedik a világ előtt s nemcsak a rágalmakat kelti új életre, hanem a református egyházakban is üdvös önrevíziókat indít meg. A nagy évforduló csakugyan ezeknek az egyházaknak nagy találkozójává lett s testvéri kapcsolatok kezdtek szövődni az európai és amerikai presbiteri rendszerű egyházak között. Ezek a szálak átnyúltak a világháború szakadékán is és Trianon gyászos árnyékában Isten iránti hálával tapasztalhattuk e testvériség lelki áldásait. Ebben a korszakban a Kálvin-irodalom kül-

földön és nálunk egyaránt nagy apparátussal törekedett arra, hogy Kálvint megvédje és tisztázza.

A másik évforduló, az Institutio első kiadásának négyszázéves emlékünnepe (1936) ezt a munkát már elvégzettnek találván, megnyilatkozásaiban Kálvin és a kálvinizmus tárgyias ismertetésére és méltánylására fordította figyelmét. Az új reformátori teológia hatása alatt megjelenik a Kálvint tudományos elfogulatlansággal bíráló kritika is.

Mindazonáltal, valahányszor Kálvinra kerül a szó, a titkos pártállások újra és újra fellobognak. S ennek így kell lennie, ez az, ami Kálvin örök és mai időszerűségét bizonyítja.

Ezt az időszerűséget mi ne keressük az egyoldalúan gáncsolt vagy magasztalt kálvini tulajdonságokban. Ha hívek akarunk maradni az ő szelleméhez, semmi emberinek nem tulajdonítunk teremtő és döntő jelentőséget. E háromszázhetvenkilenc esztendeje szétomlott por fölött nyugodtan nézzünk gáncs és rágalom szemébe s állapítsuk meg mi magunk: úgy van, Kálvin sok gyarlósággal terhelt ember volt, már testi gyöngeségénél, túlfeszített idegzeténél fogva is alkalmatlan a közéleti vezérségre, de meglehetősen alkalmatlan a családi és társas életre is, betegesen érzékeny lélek, magát sokszor fékezni nem tudó szenvedélyességű, hirtelenharagú, a maga igazában makacs, néha engesztelhetetlen, szigorúságában erőszakos. Nem volt mindig igaza, megesett vele, hogy a maga gondolatát Isten akaratának állította. Folytathatnók tovább is.

De e helyett a lelkes dícséret és magasztalás felé fordulva, állapítsuk meg, hogy mindezt legelőször őmaga ismerte el és hangoztatta magáról s halálos ágyán egész élete munkáját ezek miatt kárhoztatta, nem akarván azt, hogy valami hamis kímélet kegyes csalással elfedje bűneit önmaga és mások elől. Kálvin tehát sohasem kívánta és az ő szelleme ma sem kívánja, hogy emberi hibáit elhallgassuk s nagy képességeit és alkotásait, mint erényeit és értékeit, dicsőítsük. Ellenkezőleg, Kálvin bűnbánó lelkének egyetlen vigasztalása az, hogy így lesz nyilvánvalóvá Isten dicsősége, a méltatlan, haszontalan eszköz ellenére. Maga Kálvin tesz bizonyságot arról, hogy természetének ösztönzésére, a bűn testének kívánságára többször is megszökött volna Ura elől, hogy a szent és rettenetes igát elkerülje s hogy hiú magabiztában a maga ítélete szerint szeretett volna segíteni Krisztusnak, lángeszével, tudományával, valami csöndes zugból, ahová nem ér el a harc és megpróbáltatás vasökle. Ő tehát nem akart vezér lenni, irtózott az emberek sokaságában való nyilvános forgolódástól, féltette érzékeny szívét az élet sértéseitől, nem akart erőszakoskodni, haragudni, ostorozni, ítélkezni. Mások feljegyzéseiből és tulajdon leveleiből eléggé ismerjük jellemének szeretetrevágyó és gyöngéden szeretni igyekvő oldalát. De nem dícséretére, nem védelmére és tisztázására kívánjuk e helyen felemlíteni. Sőt, csupán azért, hogy ezáltal is rámutathassunk az egyetlen, reánknézve is fontos valóságra, Kálvin életének ma is és örökre időszerű nagy tanítására. Kálvin mindannak ellenére, aki volt, aki akart lenni és akinek ön-

magát vallotta is, — engedelmeskedett Isten parancsának, mely kijelölte helyét és teendőjét a világban. Értsük meg jól: nagyszerű képességeinek, csodálatos tudásának, villámló szellemességének, szelíd és gyöngéd szívének ellenére éppenúgy, mint törékeny testének, fájó idegeinek, túlzott érzékenységének, szenvedélyességének, lobbanékonyságának, makacsságának, engesztelhetetlenségének és erőszakosságának ellenére. És ezzel minden tekintetben lemondott önmagáról s mindenestől odaadta életét Krisztusnak. Nemcsak értékeit ajánlotta fel Urának, mintegy a maga hasznosságának tudatában, hanem hibáit és bűneit is a maga haszontalanságának átérzésében. És ezzel értékek és bűnök egyformán mellékessé váltak az engedelmesség egyedül lényeges tényéhez mérve, hogy Krisztus kezében egyformán fontosakká váljanak Országa építésére. Kálvinnak legelső nagy reformátori tette Isten felismert akaratának való ez az engedelmeskedése volt. Ezzel tiltakozott saját életében az ember önimádata és bálványozása ellen éppenúgy, mint a gyengeségben, hibákban, bűnben való törpe kétségbeesés ellen. Ebben az engedelmességben nyilvánul ki a lemondás Istennek a magunk javára való mindennemű kényszerítéséről, a pogányság e szörnyű mágiájáról és a bátor önátengedés, mely fölszabadítja a lelket a zsidóság szőrszálhasogató törvénykezésének megölő betűjéből. Nem Kálvint kívánjuk tehát dícsérni vagy gáncsolni, hanem Isten dicsőségét hirdetjük az ő engedelmes életében s ezzel egyenesen az ő reformátori akaratának teszünk eleget. Mire van ma nagyobb szükségünk, mint Kálvinnak erre az életével adott, bizonyságtevő tanítására? Az ember önimádata és bálványozása egyfelől, törpe kétségbeesése másfelől s e két végletnek mindnyájunk örvények közt forgó lelkében dúló csatája gyötri, emészti életünket. Tudjuk, hogy mi az igazi oka az emberiséget öldöklő szerencsétlenségnek. Az ember egyik félen se tud lemondani önmaga istenítéséről és képtelen lerázni magáról törpeségének bilincseit. Nem tud gyermekké lenni a bűnbánatban és nem tud felmagasodni a nagylelkűségben. Nem tudja értékeit és bűneit egyformán Krisztusra bízni a Neki való engedelmességben. Nem tud megszabadulni önmagától, boldog istenfiúságra s tűzbe-vérbe fullasztja tulajdon eszének és szívének rettenetes terhe.

De hogyan szabaduljon? Erre a legidőszerűbb kérdésre Kálvin, mint az Ige szolgálója, tanítója, hirdetője, felel. Sohasem akart egyéb lenni, mihelyt felvette az engedelmesség keresztjét, mint Isten tiszta Igéjének tolmácsa. A szent könyvekhez írt magyarázatai és prédikációi egyaránt az engedelmes szerszám teljes önmegtagadásáról és hűséges alkalmazkodásáról tesznek bizonyságot. Mennyi alkalma lett volna a tanári katedrán, vagy a templomi szószéken roppant tudását, bölcseségét, szellemességét ragyogtatni! Mit mond erre vonatkozólag Barth Károly? El kell ismernünk Kálvinról, hogy a Szentírás mellett más kijelentésforrás elismertetésére soha kísérletet nem tett, hogy teológiája mindvégig írásmagyarázat akart lenni s nem antropológia, történetfilozófia és természetfilozófia is egyúttal. Kálvin valóban semmi másról

nem akart tudni, csak Isten Igéjéről. Ennek az Igének hittel való ismerete és rendületlen bizalommal való engedelmes befogadása, cselekvése a mi minden dolgunkban, egész életünkben egyetlen teendőnk, vigaszunk és szabadulásunk. Isten Igéjében nyilvánul az Ő szent és kegyelmes akarata, a mi Krisztusban való kiválasztatásunk, megigazíttatásunk, Isten tulajdonaivá szenteltetésünk, istenfiúi szabadságunk és a világ feletti kereszyén uralkodásunk felől. S mindez az igehirdetés útján lesz a miénk. Az evangélium hirdetése által, melynek egész tartalma abban foglaltatik, hogy a bűnösök érdemeik nélkül, Isten atyai irgalmasságából igazulnak meg s ennek teljessége Krisztusban öltött testet. Isten Igéje Kálvinra nézve a teljes, vagyis Ó- és Újszövetségi Szentírásban van. A Kijelentés két részének teljes egységét, azonos isteni hitelességét a legerőteljesebben tanította és védelmezte s az ebből származó következményeket mind a tudományban, mind az életben a legszigorúbban levonta. A Szentírás Isten Kijelentése, de az Ige nem talál addig hitelre az ember szívében, míg a Szentlélek bensőbb bizonyságtétele azt meg nem pecsételi. (Inst. I. 7. 4.) Ezért a Szentírás nem „magától értetődő", hanem Istennek e csodálatos benső, hitbeli megszólalása teszi számunkra hathatóssá. Ha azonban ez megtörtént, tehát ha a hitben a Szentírás értelme világossá lett, akkor az egész Szentírás, tehát az Ótestamentum éppenúgy, mint az Új és a kettő elválaszthatatlanul együtt tartalmazza a Kijelentést, a Verbum Deit. Az Institutio II. könyvének 10—11-ik fejezetében részletesen kifejti Kálvin ezt a számára megdönthetetlen keresztyén alapigazságot. Mindazok, tanítja, akiket Isten a világ kezdete óta az Ő népe közé felvett, ugyanazon törvénnyel és ugyanazon tudománynak kötelékével voltak egybekapcsolva. A törvény és a próféták bizonyítékai kétségtelenné teszik, hogy az (ótestamentumi) atyák velünk egyazon örökségnek voltak részesei és ugyanazon közbenjárónak kegyelme folytán remélték a közös üdvösséget. Isten népe körében a vallás és kegyesség szabálya sohasem volt más. Az Ószövetség hitvallóitól Krisztus nem ereje, hanem csak megjelenésének módja szerint volt távol. (Inst. IV. 10. 19.). Lényegileg és tényleg az Ó- és Újszövetség teljességgel egy és ugyanaz, csupán a szövetség végrehajtására nézve különböznek egymástól. „Állapítsuk meg tehát oly biztosan, hogy még az ördög cselvetései se dönthessék meg azt, hogy az Ószövetség vagy testamentum, melyet az Úr Izráel házával kötött, nem szorítkozott földi dolgokra, hanem a lelki és örökélet ígéretét foglalta magában, melynek várása szükségképpen bele volt vésve mindazok lelkébe, akik e szövetséget elfogadták. Azt az esztelen és veszélyes vélekedést pedig tartsuk távol magunktól, hogy akár az Úr nem ajánlott volna mást nekik, akár ők nem kerestek semmi mást, mint a tele hasat, a testi gyönyörűségeket, vagyont, külső hatalmat, gyermekbőséget és amit csak az érzéki ember becsben tart, mert ma sem ígéri övéinek az Úr Krisztus a mennyeknek más országát, mint azt, ahol Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal telepszenek egy asztalhoz (Mt. 8. 11.)." Természetesen mindez nem vonatkozik azokra, akár

az ótestamentumi néphez tartoztak test szerint, akár más nép fiai, akik „a kínált mennyei világosságot visszavetve, önként keresték maguknak a sötétséget". A külső formák és módok változtak, de nem változott Isten; tanítása, mint maga Krisztus, tegnap és ma és mindörökké ugyanaz, mert kegyelmének hozzánk alkalmazkodó, érettünk alászálló jótéteménye.

Kálvin nem keresett a Szentírásban emberi tudományt, irodalmat, erkölcsi szabályokat, sőt emberi vallást sem, hanem egyedül Krisztust kereste, a Megváltót és Idvezítőt, Kiben üdvösségre elválasztatásunkat, mint tükörben, szemléljük, Kiben a megtérő bűnösnek bocsánatot és örökéletet ajándékoz a mennyei Atya, ingyen kegyelemből, egyedül az Ő érdeméért és a Benne vetett hit által. S mert csakis Krisztust kereste, találta meg az Ótestamentumban is a testté lett Igét, mint benne rejlőt és eljövendőt. Így lett számára az Ótestamentum az ember nyomorúságáról, a bűn halálos átkáról s az Isten szuverén kiválasztó és megigazító kegyelméről szóló hatalmas, mennyei bizonyságtétel. S ez a tanítása, mely Isten titkos és nem perelhető döntése előtti meghajlásra hív, ma időszerűbb, mint valaha. Kálvin, aki még az étkezésekről rendelkező ótestamentumi törvényekben is meglátta és hirdette Istennek a Krisztus arcán feltündöklő dicsőségét, s oly megrázóan tudta felmutatni az óstestamentumi atyák életében, vagy a zsoltáríró király lelki drámájában a Krisztusra nevelő Atyaisten fenséges vezérletét, ma különös jelentőséggel figyelmeztet arra, hogyha az ész, vagy az emberi erkölcs, vagy a fajmítosz, egyszóval ha a humanum vallása alapján megbontjuk a Szentírás egységét, s az Ótestamentumot elválasztjuk Isten kijelentésétől, megtagadjuk Ige-voltát és elvonjuk az igazságot szomjúhozó és éhező lelkektől, fellázadunk Isten szuverén akarata és kegyelme ellen, emberi mértéket állítunk fel az Isten egyedüli örök zsinórmértéke helyébe, s ostobán és gonoszul megvetve Azt, aki „szolgai formát vett magára", asszonytól, a törvény alatt, Dávidnak magvából születvén test szerint, önmagunkat és népünket veszejtjük el.

És itt van az a pont, ahol Kálvin a maga időszerű tanításával rámutat Isten népére, Krisztus anyaszentegyházára (Inst. IV. 1—11.). És pedig ez alkalommal a világ kezdetétől elválasztott istenfiak seregének, láthatatlan egyházának külső vagy látható formájára, a szentek egyességére, a keresztyén gyülekezetre kell gondolnunk. Ez a mi lelki anyánk, hitünk iskolája, melyben egész életünket, mint gyermekeknek és tanítványoknak, kell töltenünk, tudatlanságunk, restségünk, hiábavalóságunk, gyöngeségünk miatt. Kebelén kívül bűnbocsánatot, üdvösséget nem remélhetünk, tőle való hitetlen elszakadásunk Krisztus megtagadása, megtörése annak a házasságnak, melyet Isten egyszülött Fia velünk kötni méltóztatott. Pásztori igehirdetése, sakramentomai és fegyelmezése által tart meg Isten kegyelmi szövetségében, bűneink bocsánatára. Kálvin a reformációban felszabadított és megtisztított evangélium olaját az egyház mécsesébe öntötte s ezzel megmentette attól, hogy szétfollyon és felivódjék a világ iszapjában. De ennél tulajdon-

képpen többet jelent az, amit ő Isten Igéjéből az egyházra nézve meglátott és megértett. Azt a döntő igazságot látta és értette meg, hogy az Ige, miután először Krisztusban testté lett, az ő mennybemenetele után az egyházban, mint Krisztus testében lesz hangzóvá, élővé és hatóvá. Isten Igéjét máshol nem lehet hallani, mint a hitnek ebben a testében, keresztyének, Krisztus tagjai sehol sem lehetünk, csak az Ő egyházának hívő gyülekezetében. Kálvin tehát az egyházmentes, egyházellenes, úgynevezett keresztyén filozófiákkal, világnézetekkel, irányokkal és szellemiséggel szemben, mint egyedüli és kizárólagos lehetőséget, Isten Igéje alapján, az egyházi keresztyénséget állítja és hirdeti.

S számunkra, ma ez a megtartatás titkának felismerése. Úgyis, mint egyéneknek, úgyis, mint magyaroknak, úgyis, mint családnak és úgyis, mint népnek, e világ testi és lelki háborgattatásai, hazug fenyegetései és ígéretei között egyedül a Krisztus hívő, élő, testvéri gyülekezetében van a menedékünk, vigasztalásunk és elvehetetlen örökségünk. Ez az örökség nem földi jóllét. Az egyház embert akar, lelki embert, krisztusi embert, függetlenül szegénységtől vagy gazdagságtól. Tanúbizonyságul Krisztus jelenlétéről és hatalmáról, vád, intelem és ígéret gyanánt azoknak, akik Krisztus dicsőséges visszajövetelét várják. A gyülekezet az egyetlen lelki test a világban, melyben a társadalmi különbségek és ellentétek elenyésznek, megsemmisülnek. A léleknek nincs osztálya, nem ismer osztályharcot, az egyház, mint oltalmazó, mentő és vigasztaló lelki anya, magához öleli gyermekeit a világból s felemeli őket abba a tiszta és boldog magasságba, ahol nincs harc, s a gond nem gyötör és éget. Az egyház, mint hívő gyülekezet, a Krisztusban való kibékülés, az evangéliumi testvériség otthona és közössége. Magyar népnek, magyar evangéliumi keresztyénségnek mindenekfelett és előtt erre az otthonra, közösségre, kibékülésre és testvériségre van szüksége, mert ha ez Isten kegyelméből megvalósul, bármi vihar együtt találja, s együtt bármi vihart ki fog állani. És végre nem hallgathatjuk el Kálvin időszerűségét abban az egyetemes kitekintésben sem, mellyel mintegy Krisztus sebeinek ablakán át néz az egyházból a világba. A keresztyén gyülekezet az evangéliummal, Krisztussal együtt szenved ebben a világban, az apostoli tanítás mélységes értelme szerint. Szenvedi a világ hitetlenségét, gyűlölködését, a Sátán gúnykacagását, a halál véres aratását. Hogy tekintsen erre a világra? Hallgassuk meg Kálvint, az I. Tim. 2. 1—2. magyarázatában: „Miért törődjünk a hitetlenek üdvösségével, akikhez semmi közünk? Elég, ha mint testvérek egymásért kölcsönösen könyörgünk és Istennek kegyelmébe ajánljuk az ő egész egyházát. Ami ezen kívül van, nem tartozik reánk. Ezzel a balvéleménnyel száll szembe Pál s parancsolja, hogy könyörgéseinkbe foglaljuk be az összes halandókat, s ne korlátozzuk azokat tisztán csak az egyház testére... Valahányszor nyilvános könyörgések tartatnak, könyörögjünk és imádkozzunk még azokért is, akikkel jelenleg semmiféle közösségünk nincs". Sőt Kálvin ennél is tovább megy s azt tanítja az Igéből, hogy „a hitet-

leneknek örvendetes és szerencsés sikereiért Istennek hálát adjunk". Mi ennek a nagylelkűségnek magyarázata? Az, hogy hálaadásunkkal Isten csodálatos jóságát dicsérjük, amelyet mindennap megmutat, midőn napját felhozza mind a jókra, mind a gonoszokra. És ezért kell szeretetünket kiterjesztenünk a méltatlanokra is. Hogy az apostol különösen kiemeli a királyokat és hivatalnokokat, annak okát Kálvin éppen abban látja, hogy akkor ezek üldözték a keresztyéneket s így gyűlöletet fakaszthattak azok szívében. Az apostol tehát hangsúlyozza, hogy különösképpen ezekért kell könyörögni, mert ha el is térnek Isten parancsától, maga az intézmény Istené és így szeretetreméltó. Jeremiással mondja Kálvin: Könyörögjetek Babilon békéjéért, mivel az ő békéjében van a ti békességetek. (29. 7.).

Krisztus egyháza, amelyik szenvedvén, könyörög a hitetlen világért, ugyanazt ismétli, amit Ura és Feje tett a kereszten, könyörögvén gyilkosaiért. Az egyház végső szava e világban a Szeretteté. Mikor már senki se szólja, mindenki elfelejti, mindenki megcsúfolja, Krisztus gyülekezete állhatatosan zengi: „Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek. Ahogy én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Erről ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok" (Ján. ev. 13. 34—35.). Ez a szeretet a Krisztusba vetett hit győzedelmes kiáradása, s amíg van ilyen szeretetet sugárzó és árasztó egyház, van reménység is a világ jobb jövendőjéhez. Végezzük Kálvin időszerű szavával: „Reméljük és meg fogjuk látni".

Makkai Sándor

Jegyzetek az egyházak békeoffenzívájához

Valahányszor Taylor vagy Spellman nevét olvassa újságjában, vagy hallja rádiójában az európai ember, önkénytelenül és szívesen gondol arra, hogy ismét valami béketapogatódzás van folyamatban. S ha a harcoló két legnagyobb ellenfél különbéketervezetéről vesz értesüléseket, akármennyire is cáfolják ennek valószerűségét, a hinni akaró és a békére vágyó lélek nem szívesen ad hitelt a cáfolatoknak. A háború ötödik évének küszöbén természetesen és mohón reagál a békelehetőségekre az európai, s talán az amerikai ember is. Minden komoly békére való törekvés joggal tart igényt a hadban lévő államok megértésére, de elsősorban a keresztyénség és az egyházak méltánylására. Főképpen azért, mert *a béketörekvések első számú szolgája és harcosa maga a keresztyénség.*

Milyen más az egyházak arculata a most dúló, második világháborúban, mint az első világháború alatt volt! Akkor az európai keresztyén és keresztény lelkész, sokszor talán jobb meggyőződései ellenére is, prédikált a háború mellett, prédikált az ellenfél becsülete és tisztessége ellen, s a szószék sokszor olyan embertelen lázítások alkalmazására is felhasználtatott, amit sok keresztyén lélek akkor sem hallott szívesen. Viszont e második világháború igehirdetéseiben inkább arról van szó, hogy az emberiség bűnei miatt szakadt a világra az eddigi legrettenetesebb háború, s ebben a borzalmas állapotban minden ember számára csak a feddő beszédek szavai lehetnek érvényesek.

*

A hadviselő államok egyházai több-kevesebb szabadsággal rendelkeznek. A szövetséges államok területén élő egyházak maguk közé fogadtak egy sereg menekült egyházi csoportot: lelkészt és világi embert egyaránt. Az úgynevezett emigrált keresztyének sok helyen beolvadtak az új egyházi keretekbe, sok helyen azonban egyházi közösségeikkel együtt élnek, mint emigráns közösség. Mindkét esetben, mint menekültek, rászorulnak a házigazda szerepét betöltő egyház támogatására. Akár a svájci, akár az angol, akár a svéd egyház szívesen támogatja emigrált keresztyén testvéreit, de számol legalázatosabb keresztyénségében is azzal a ténynyel, hogy jobb volna a menekült testvéreknek ismét otthont és hazát biztosítani. Az amerikai egyházak közismert adakozási bőkezűsége majdnem kimeríthetetlennek látszik, de az a nagy tömeg keresztyén, mely nemcsak lelki támogatást vár Amerikától, hanem személyes egzisztenciát is, előbb-utóbb meggondolásra kényszeríti a gazdag amerikai keresztyéneket is, s ez vezet azután arra a mind erősebb elhatározásra: békés otthont adni a menekülteknek.

Abból, hogy az amerikai egyházak a háború második éve óta félévenként egy-egy deklarációt bocsátanak a világ nyilvánossága elé, melyben a béke lehetőségeit hangsúlyozzák, nemcsak itt, hanem világszerte feltehető az, hogy az egyházak békenyilatkozataikban és békekívánságaik megszólaltatásában nem csupán a maguk nevében beszélnek, hanem talán olyan világi közösségek nevében is, amelyek a hadviseléshez a lehető legközelebb állnak. Hogy így az egyház sokszor az állam szolgájának tetszik, s mintha szabadságát és függetlenségét feláldozta volna, ez lehet időnkben helytálló megállapítás, későbbi korokban pedig semleges csoportok szájában majdnem jogos vád, de pillanatnyilag mégis úgy hat, mint az egyházak helyes cselekedete.

*

Érdekes az, hogy akár az amerikai, akár az európai keresztyén egyházakra gondolunk, mindkét közösségről azt állapíthatjuk meg, hogy nagy emberekben szűkölködik mindkét közösség. Amíg a hosszú háború mind a katonai, mind a politikai területen egészen kivételes képességű férfiakkal ismertette meg a világot, félkezünkön lehetne megszámolni azokat a világhírű egyházi embereket, akiknek szavára felfigyel a világ. S mégis ebben a látszólagos dekadens helyzetben, az egyházak békeszándékát mozgató minden megmozdulás jó kezekbe van letéve, s jól is halad előre.

Svájc és Svédország semlegessége nagy előnyt biztosít mindkét kis államnak, de egyházi emberei ezt az Istentől kapott előnyös helyzetüket úgy fogják fel, hogy mindent meg kell tenniök a béke és a béke munkáinak megindítása érdekében. *Adolf Keller* svájci tanár és *Eidem* svéd hercegérsek minden alkalmat felhasználnak arra, hogy nemcsak az előkészítő, hanem a kezdeményező és inspiráló szerep előmunkálatait elvégezzék. Az angol állampolgár levelez püspökével és papjaival s arra kéri őket, hogy az egyház a légiháború borzalmait mérsékeltesse. S amikor erről, s a hasonló levélről adatokat szolgáltat maga az egyház, egyben félhivatalosan exponálja magát a békésebb hadviselés, sőt az ellenség emberibb kezelése érdekében. A feltámasztott orosz görögkeleti keresztyénség püspökei még keresztesháború-félét emlegetnek, de megvallják, hogy a háború mielőbbi és közeli végéért küzdenek. S ha bármennyire is hallgat a tengelyhatalmak uralma alatt élő protestáns és római katolikus közvélemény, a békéért való imádságaik rejtett szavakban, sóhajtásokban elárulják azt, hogy ez a nagy és értékes közösség is a békéért könyörög és imádkozik.

Nem beszélnek teológusaink az ima meghallgatásáról háborús és egyben emberi viszonylatban. De azt tudnunk és hinnünk kell, hogy a most elhangzó és eget ostromló imádságok, amelyek a szirénák elhangzásakor megkezdődnek jókora területen, erről az imáról s ennek meghallgatásáról lehetetlen nem megilletődés nélkül beszélni. Hogy itt az imádságban milyen offenzíva folyik a béke érdekében, azt csak ilyen élményeken átesett imádkozó ember érti és méltányolja.

*

Értékben az európai egyházak eddig is éppen eleget vesztettek, de igen félreismerné bárki is a mai egyháziasságot, ha a békekezdeményezést ezzel a ténnyel hozná összefüggésbe. Annyira emelkedett a mai európai keresztyénség, hogy mind a római katolicizmus, mind a protestántizmus a nyilvánosság számára is meg meri vallani: nemcsak a kézzel csinált templomokban lehet és kell imádni Istent. De a béke kezdeményezése azért a templomba járó emberért történik, aki eddig sokkal több veszélynek tétetett ki, mint amit el tudna az ember általában hordozni. Katonalelkészek bizalmas vallomásai mindkét fél táborából azt állapítják meg, hogy az első világháború alatt is nagyon elterjedt nemibetegségek a hadsereg körében erősen emelkedő tendenciát mutatnak, s ezzel összeköttetésben, de részben ettől függetlenül is olyan katonamegbetegedések vehetők észre a legfiatalabb korosztályú férfiaknál, amelyek a későbbi években még a győztes államok létét is veszélyeztethetik. Erről az egyház — mint elsődleges saját tapasztalatáról — bátran mer beszélni, s meg meri mondani az egyház mai felelős vezetősége azt, amiről hadseregparancsnokok is előadásokat tartanak az otthonmaradottaknak, hogy a háború eredményét milyen nagymértékben befolyásolja: milyen egészséges katonaanyag harcolja végig a háborút, s milyen egészséggel kerül vissza polgári otthonába a ma katonáskodott ifjúság. Ezzel párhuzamosan mélyül a polgári, s a második vagy belső fronton tapasztalható erkölcstelenség. A közéleti tisztaság éppen olyan nagy mértékben veszélyeztetett Amerikában, mint bármelyik európai hadviselő államban, s az egyházak ezt a tényt is olyanként kezelik, ami kényszeríti őket erőteljes békeakciók kifejtésére.

*

A háború ideje alatt az ökuménikus mozgalmak, ha láthatatlanul is, de élnek. A felekezetközi helyzet a lehető legbékésebb! Mindegyik egyház azonos programmot vall a világ felé való fordulásában: a békéért és az emberért küzd. Sokszor messziről azt véli a magyar keresztyén ember, hogy a holland keresztyén a maga bátorságában, imponáló példát mutat a mai keresztyénség életformájára. Francia keresztyén emberek előtt valami kibeszélhetetlenül szépnek tűnik az, hogy a norvég evangélikus lelkészi kar egzisztenciáját is feláldozta meggyőződéséért. De ha csak ezt és ezekhez hasonlókat állapítunk meg a mai heroikus küzdelmeket vívó keresztyén csoportokról, akkor félreismerjük nemes küzdelmeiket és nagyszerű szándékaikat. Mindegyik egyház pompás küzdelme minden megaláztatásával és üldöztetésével *egyben a népért való legszebb küzdelem:* az európai szabad keresztyénség nemzeti életéért való óriási nagy áldozatvállalás, amelyet majdnem kizárólag protestáns lelkészek hoznak meg népeik szabadságáért. Drága árat akarnak fizetni azért a békéért, amelyre népüket méltónak ítélik, de e nélkül a cselekedet nélkül eddigi igehirdetésük mind megsemmisült volna.

Örökös, folytonos, állandóan súlyosbodó küzdelmeket vív a

világ minden egyháza ebben az ötödik háborús évben is, s küzdelmének csak abban és akkor van értelme, ha nem hadicélokért és politikai érdekek alátámasztásáért, vagy azok szolgai helyesléséért küzd, hanem magáért a békéért, amely fontosabb, mint a háború és maga a győzelem is. Nincs állam ma a világon, amely az egyházaknak ezt a legnélkülözhetetlenebb szolgálatát helyteleníteni merné, mert ebben az esetben éppen azokkal az állampolgáraival kerülne szembe, akik lassan mind jobban és jobban hisznek annak az egyháznak, melynek zászlaján ez a szó áll: küzdelem a békéért.

Gaudy László

Klasszikus darabok a budapesti színpadokon

Budapesten, mint az egész világon mindenütt, óriási konjunktúrája van a színházaknak. Ezt a világkonjunktúrát, amelyet bizvást nevezhetnénk világpániknak is, mert hiszen az emberek nem annyira szórakozni, mint inkább felejteni mennek minden háború alatt színházba, — igen okosan arra használják ki a színházak vezetői, hogy klasszikusokat mutassanak be, amelyeket régente csak félve mertek nagyritkán elővenni, akkor is inkább presztizs-okokból, elkészülve a legrosszabb kasszajelentésekre. Ma a klasszikusok „best-sellerek" a színháznál, — talán mert gyengébb darabok nem képesek elfelejtetni velünk tragikus életünket...

Egyszerre *négy budapesti színpadon* láttunk mostanában ilyen örökértékű darabokat; mindegyiket hetek óta játsszák, mindegyikhez csak a legkörmönfontabb mesterkedésekkel lehet jegyet kapni, de van olyan is, amelyik, mint pl. a *„Tartuffe"*, egyszerűen kirakatta a táblát: „A darab eddig és eddig fog menni, jegy az utolsó előadásig nincs már!" Ennek a példátlan érdeklődésnek persze komoly okai is vannak, olyan okok, amelyek az előadásban és nem a közönségben keresendők.

Molière „Tartuffe"-je például a négy klasszikus közül a legjobb, és ez kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy ennyire siessen megnézni a közönség az iskoláskorunkból ismert, és valljuk be, meglehetősen naív kompozíciójú, elnyűtt darabot. *„Tartuffe"* rendezése komoly probléma és a *Nemzeti Színház Kamaraszínháza* igen jól oldotta meg, amikor a fiatal *Apáthy Imre* kezébe adta ezt a nehéz feladatot. *„Tartuffe"* annyiféle értelemben volt klaszszikus darab, ahányféle nézője sértődött meg rajta, amióta, több mint 300 év óta, játsszák. Barokk-komédia (a napkirály, XIV. Lajos előbb betiltatta, majd egy vidéki kastélyben, megváltoztatott formában, mégis előadták), papság-ellenes darab, hiszen a Janzenisták és Jezsuiták egyaránt felháborodtak rajta, „szabadgondolkodónak" nevezve Molière-t, mert kritikát gyakorolt a képmutatás és

szenteskedés fölött; mélyértelmű lélektani darab, hiszen Tartuffe, az elnyomott, proletársorsból felverekedett álszent, ezerszeresen elfojtott bosszúvágya tör ki, amikor tönkre akarja tenni jótevőjét, — mindez és még néhány elmélet igaz Tartuffe-ről! Mindezt ügyes kézzel rendezte bele *Apáthy* a Kamaraszínház előadásába: *Major Tamás* „Tartuffe"-je vad és szuggesztív erejével, démoni megszállottságával, kéjvágyával és szennyes csúszás-mászásával elsőrangú psychopathológiai tanulmány, — ha Molière nem is így fogta fel az alakot. Ezt a Tartuffe-öt *Dosztojevszkij* vagy *Mauriac* írta, nem *Molière*. Az utóbbi szellemében játszottak frissen, enyhén présziözködve, remek lendülettel *Makay* Margit, *Olty* Magda, *Somogyi* Erzsi és *Makláry*, valamint *Balázs* Samu. Nagyon jó, helyenkint szinte túlságosan is zenei *Jankovich Ferenc* új fordítása.

Schiller „Stuart Mária" című tragédiája a nagy Nemzeti Színház színpadán inkább dekoratív, és díszletei, és gyönyörű kosztümjei miatt meglepő előadás. „Stuart Mária" *Schiller* fénykorának egyik legjobb tragédiája; már nem romantikus, hanem kiforrott, klasszikus alkotás. Schiller kezdeti *„Sturm und Drang"*-korszakából mi sem maradt meg benne, csak a magával ragadó pátosz. A két nőalaknak, Erzsébetnek és Máriának megformálása, a folyton (egészen a második felvonás végéig) tartó drámai crescendo, végül a harmadik és utolsó rész komor epilógusa, a végképpen egyedül maradó győzelmes vetélytárssal, — remek felépítésű drámát adnak. A rendezés ennek megfelelően fokozhatta volna az előadás tempóját is, e helyett sok a vontatott, lassú menetű jelenet; *Horváth János* szép díszlete szinte a főszerepet viszi bennük. *Tőkés Anna* gyönyörű Mária volt, de nőies líra helyett gyakran egy nősténytigris sértett dühét idézte. *Mátrai Erzsi* Queen Elisabethje ennélfogva nem hatott eléggé keménynek, a kontraszthatást nem tudta eléggé kidolgozni, de tépelődő, kétkedő jeleneteiben, különösen az utolsó képben, igen érdekes alakítást adott. A férfiszerepek, ebben a két nő konfliktusára felépített darabban, másodrendű fontosságúak: így is játszották őket *Uray, Ungvári* és *Lehotay Árpád*.

Shakespeare „Hamlet" drámája a *Madách Színházban* a harmadik klasszikus-produkció. A színház egy színésze, *Várkonyi Zoltán* kedvéért hozta színre a darabot, és ezzel eleve elvétette a dolgot. A világirodalomnak alig van olyan darabja, amelyhez annyira elengedhetetlen volna a jól összetanult, kiváló egyes erőkből összeállított együttes, mint ehhez a tragédiához. *Shakespeare* nem sztár-szerepet írt a Hamletben, hanem egy mocskos világban vergődő problematikus emberi léleknek tükrét adta. A Madách Színház előadásában ez a központi alak megvan, de körülötte valósággal tátong az űr! *Várkonyi Zoltán* hajlékony, ideges, intelligens, néha megrázó Hamletje nem egészen a sápadt dán királyfi ugyan, hanem inkább egy kinlódó, életerős, néha kissé durva sértett hős, — de a fiatal *Medvegy Márta*, aki Opheliát játszotta, már ennél is kevesebb: egyszerűen szegény kis kezdő,

akit lelketlenség volt ebben a mindjárt a legmagasabb hangokon játszó, „in medias res" színpadra lépő, legdrámaibb szerepben kihozni. Ophelia az a szerep, amelyben nincs a színésznek ideje és alkalma „bemelegítő" játékra; ötperces jelenetekben a szenvedély és szenvedés, majd az őrület maximumát kell adnia. Ezt egy gyakorlatlan kezdő akkor sem bírná, ha nagy, igen nagy tehetséggel rendelkeznék! Két mellékszereplője van az előadásnak, aki megüti a mértéket: *Sulyok Mária* királynője és Horatio megszemélyesítője, *Szakács M. Sulyok Mária* fülledt, árnyékos homlokú Gertrudja, Hamlet méltó partnere, különösen kettőjük nagyjelenetében, Horatio, a ragyogó, becsületes, egyszerű, egészséges ifjú, Hamlet kontraszt-partnere, szintén emelte a színvonalat játékával. A díszletek, kosztümök és a többi szereplő, bizony — néma csönd! A rendezés az apró kamaraszínpadon nem valósíthatta meg Fortinbras végső jelenését. Sajnos, azonban e nélkül, az új kor hajnali fényének felderülése nélkül, a tragédia sötétségéből is elvész valami. Szerencsére a kultúráltan beszélő Várkonyi megmenti a rossz előadást.

Bernard Shaw „Warrenné mestersége" című műve ma már klasszikus számba megy. A *Pesti Színház*, úgy látszik, szériasikert ért el a felújítással és ez főként Warrenné remek megszemélyesítőjének *Ladomerszky Margitnak* köszönhető. Az öreg ír bölcs egyik legharapósabb és legagresszívebb darabja ez, amelyet merész humanitásával, kegyetlen szatírájával, még ma is hihetetlenül ifjúnak érezünk. Voltaképpen a kétféle nőalak, a tisztán *érzelmi* és a tisztán *értelmi* típus összeütközésén fordul meg a dráma (mily remek felépítésű dráma!), nem azon, amit Warrenné multjának igazolására mond és ami ma már nem hat forradalmi igazságként. Warrenné puha, színes századvégi asszonya és Vivie acélkemény, hideg parthenos admés, legyőzetlen szűzi alakja, a virágzó, meleg nő és a rideg, könyörtelen flapper csodálatos ellentéte a darab lényege. Kettőjük közül *Ladomerszky Margit* Warrennéje plörözös, turnürös, szépvállú, parfümös és közönséges szépségében tökéletesen „hozta" a figurát, de *Fényes Alice* kellemetlen volt, a helyett, hogy fanyar lett volna és visszataszító, a helyett, hogy acélként csillogott volna. *Vitéz Benkő* sem a gyenge angol spleenes fiút, hanem züllött gentryt játszott. Erős alakítás volt *Sármássy Lajos* buldoggképű lordja. A Pesi Színház ezektől a hibáktól eltekintve, *Horváth Árpád* rendezésében stílusosan és gazdagon díszletezte és színesítette ezt a produkciót, amelynek megérdemelt nagy sikere van.

Máthé Klára

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

REÖK IVÁN: A SEBÉSZ TALÁLKOZIK ISTENNEL. (Az evangélikus testvéri szolgálat kiadása. Budapest.)

A lelkipásztorok hitbeli megnyilatkozásait bizonyos mértékig mindig gyanú, sőt nem egyszer ellenérzés, csendes unalom kíséri a „világ" részéről; a mesterség, a kenyér retorikai velejárójának van elkönyvelve. De egyszerre hogy felfigyelnek az emberek, ha *közülük* „találkozik" valaki az Istennel! Mennyivel más, hihetőbb, reálisabb lesz az ő beszéde, ujjongása, az Úrral való közösségből fakadó kiegyensúlyozott élet — s világszemlélete! És ha ez a hívő egyén ráadásul az emberi lét és a természeti rend oki-okozati összefüggéseiben otthonos sebészfőorvos és természettudós, a bizonyságtevésnek már nemcsak *hitele* van, hanem *sodra* is.

Reök Iványnak az élet és a bölcselet felvetette miértekre adott válaszai — mint minden, a lényeget kibontakoztató tudományos fejtegetés — az *értelmet* foglalkoztatják, úgy azonban, hogy közben egy pillanatig sem felejti el az ember, hogy *szent* az a föld, ahol az eszmélődés folyik. A legtisztább tudománytani meghatározottság találkozik itt az igeszerűséggel! Reök tanulmányai éppen azért nagyon figyelemreméltóak, mert olyan területre vetíti az Ige világosságát, ahol a személyes Istenről csak mint Abszolutumról, Monászok Monászáról, Végső Okról, stb. illik és szabad beszélni. Egy, az anyagelvűség metafizikai rendszeréből és jelenségszemléletéből mélységesen kiábrándult *keresztyén* személyiség szól hozzánk ilyen fejezetek alatt: *Mit mond az orvos a szeretetről? — A Biblia és a korszerű orvosi tudomány. — A szenvedés kérdése. — Normális vagy abnormális a világmindenség? — Megválthatja-e az ember önmagát? — A spiritizmus. — Individualitás és kollektivitás. — Hiszem testünk feltámadását!*

A 18 előadásból kiragadott ezen néhány címből is kitűnik, hogy a szerzőnek az volt a szándéka, hogy a kutató szkepszisű és a megtért ember egyforma érdeklődéssel vegye kezébe könyvét, hogy mind az igazságot kereső, mind pedig az Igazságtól, *aki az Isten*, megragadott lélek eljuthasson oda, hogy *tudja*, kinek hisz, *ismerje meg* a hit távlatait, tekintve, hogy hit és ismeret nem zárja ki egymást. Reök teljes természettudományos és bölcseleti fegyverzettel sürgeti állításaink logikus végiggondolását és eleve elutasít magától minden érzelmeskedést, kegyeskedő hangulatkeresztyénséget. Az Anselmus-ok és a Pascal-ok fajtájából való: sziklákat görget, Napba néz. Ereje és látó tekintete azonban nem magától — és magáért való. Az olvasó már az első oldal után tisztában van azzal, hogy itt a cím nemcsak dekoratív, figyelmet felkeltő összegződése a tartalomnak, hanem valóság és élet. *A sebész találkozott Istennel és Istent: a Krisztusban találta meg.*

Trombitás Dezső.

DR. TAVASZY SÁNDOR, DR. IMRE LAJOS, DR. GÖNCZY LAJOS, DR. NAGY GÉZA ÉS NAGY ANDRÁS: A VILÁGOT LEGYŐZŐ HIT. (Kolozsvár, 1942.)

Egy előadássorozat tartását vállalta a kolozsvári teológiai tanári kar s ezeket ebben a füzetben adta közre. Az öt előadás foglalkozik sorrendben a csoda kérdésével, a jóság értelmével, a rosszért való felelősséggel, a jók és gonoszok viszonyával és a boldogsággal. Teológus emberek e látszólag a morál síkján levő kérdéseket az evangélium prizmáján keresztül vizsgálják s adnak olyan megnyugtató feleleteket, amelyekkel valóban akkor is és az új meg új olvasások alatt állandóan építenek.

G. L.

AZ ÚJ ÉNEKESKÖNYV FELÉ. (A református egyetemes konvent által Budapesten, 1943 februárjában rendezett énekügyi konferencia munkálatai. A konferencia megbízásából közreboesátja *Révész Imre* püspök. Debrecen, 1943.)

Minden református egyháztagot jóreménységgel tölt el az a nagy gondosság, tervszerűség, lelkiismeretesség, amely az új énekeskönyv összeállítását megelőzi. Református egyházi zenészeink, illetve zeneértőink ültek össze konferenciára teológusokkal és nyelvészekkel, hogy megvitassák azokat a követelményeket, amelyeknek alapján a zenei, prozódiai, ritmikai és himnológiai revíziót meg kell ejteni. A konferencián elhangzott előadásokból mindenekelőtt az tűnik ki, hogy az énekügyi bizottsági tagok között nagy a felfogásbeli különbség a részleteket illetően. Abban azonban valamennyien egyetértenek, hogy a most használatban lévő református énekeskönyv mind hitvallásos, mind pedig tartalmi, zeneesztétikai és költészeti szempontból súlyos kifogás alá esik és mint ilyen, minél előbb kiküszöbölendő dícséretanyagának nagyrésze. Az előadásokat és a hozzászólásokat nagy okulással olvashatja minden, egyháza dolgai iránt érdeklődő református hívő. Hisszük, hogy a szakértők tusakodása, fáradozása, a kérdésben való elmélyülése egy, minden tekintetben kifogástalan és a Szentlélek ellenjegyzését magánviselő zsoltároskönyvhöz vezet!

Trombitás Dezső

SZENTELEKY KORNÉL IRODALMI LEVELEI. 1927—1933. (Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Zombor—Budapest, 1943. Szenteleky Társaság kiadása.)

A legutóbbi években — vagy már évtizedekben is — annyira lecsökkent az irodalomtörténeti érdekű közlések és kiadások száma, hogy minden ilyen jellegű munkát a legnagyobb örömmel kell fogadnunk. Különös öröm a modern irodalom életjelenségei iránt érdeklődők számára, ha abba a műhelybe tekinthetnek bele, melyben a két világháború közötti elszakított országrészek irodalmi életének irányítói dolgoztak. Bisztray Gyula és Csuka Zoltán kiadványa ezt a lehetőséget adja meg az olvasónak; Szenteleky Kornél irodalmi levelezésének közzétételével közvetlen közelről élheti végig az érdeklődő azt a nemes harcot, azt a lankadatlan kitartással végzett munkát, melynek eredménye a vajdasági magyar irodalom létrejötte lett.

Fiatalon, negyven éves korában, éppen tíz évvel ezelőtt — 1933-ban — távozott el Szenteleky Kornél az élők sorából. Nevét nem annyira eredeti írásai és fordításai tették ismertté és halhatatlanná — bár *Isola Bella* című regényével az anyaországban és Erdélyben is olvasóközönséget szerzett magának — sokkal inkább az a körülmény, hogy — mint Bisztray Gyula írja róla — „az ájultságából eszmélő délvidéki magyarság szellemi törekvéseit éveken át egymaga fogta össze". Folyóiratokat szerkesztett, írásra buzdított, bírált, kapcsolatokat keresett az anyaországi és a többi elszakított országrész irodalmával, olvasóközönséggé szervezte a félmillióinyi, délvidéki, szerb uralom alatt élő és vajmi kevés sajátos művelődési hagyománnyal rendelkező magyarságot, röviden: a magyar irodalom- és művelődéstörténet egy jelentős szakaszának vezéregyénisége volt. Tevékenysége — ha munkájának hatásköre és eredménye kisebb volt is — a Kazinczyéval hasonlítható össze. És mint Kazinczynak, neki is éppen a levelezése talán a legjelentősebb irodalmi hagyatéka. Ebből ismerjük meg azokat a nehézségeket és lehetőségeket, melyek a magyar művelődésnek a megszállt Délvidéken való kibontakozása előtt állottak. Nemcsak magának az írónak, az ósziváci falusi orvosnak, a nagyműveltségű és rendkívül rokonszenves, írói tehetséggel is megáldott, biztos ítéletű irodalmárembernek az egyénisége, barátaihoz, ismerőseihez, a délvidéki magyar és szerb írókhoz való kapcsolatai bontakoznak ki a közzétett 454 levélből és

levéltöredékből, hanem a Bácska—Bánát 1927 és 1933 közötti művelődési életének az irányvonalai is. Különösen érdekes ezekben a levelekben azt a szellemi változást megfigyelni, mely az „általánost és emberit" kereső élet- és irodalomszemléletből a helyi színt, a sajátosan magyart és sajátosan vajdaságit különösképpen megbecsülő és értékelő magatartáshoz vezetett.

A nemcsak az irodalomtörténész szakemberek, hanem a szélesebb körű közönség érdeklődésére is számottartó kiadvány elé Bisztray Gyula és Csuka Zoltán írt bevezetőt. Bisztray, a kiváló kritikus és irodalomtörténetíró Szentelekyt mint irodalomszervezőt mutatja be. Írásából nemcsak Szenteleky életét, szerkesztői, kiadói működését és szervező tevékenységét ismerjük meg, hanem a vajdasági magyar irodalom kialakulásának főbb mozzanatait és ez irodalom sajátos lelkiségét is. A mintaszerű bevezetést szervesen egészíti ki Csuka Zoltánnak, Szenteleky munkatársának, barátjának és örököse továbbépítőjének Szentelekyről, az emberről adott életteljes képe.

A Szenteleky Társaság lelkes áldozatkészségéről tanúságot tevő, szép kiállítású könyv még értékesebb, a későbbi irodalomtörténeti kutatás számára még használhatóbb lenne, ha a szerkesztők a Váczy János-féle Kazinczy-levelezés kiadási módszerét követik, és a jegyzetekben felvilágosításokat adnak azokról a lassan feledésbe menő, de ma még ismert adatokról, melyek Szenteleky leveleinek címzettjeire vonatkoznak, s a levelek egyes hivatkozásainak a megértését is megkönnyítik. Bizonyára érdemes és érdekes lett volna néhány Szentelekyhez írott levélnek a közlése is. Szenteleky üdvözlő lapjainak olykor sablonos szövegét viszont a kiadás károsodása nélkül el lehetett volna hagyni. De így is nagy nyereség Szenteleky leveleinek a közzététele a magyar irodalomtörténetírás számára.

Otrokocsi Nagy Gábor

FÁBIÁN ISTVÁN: A MAGYAR IRODALOM KIS TÜKRE. (Magyar Szemle Társaság. Bp., 1941.)

Nehéz és — mondjuk ki mindjárt — hálátlan tudományos feladat a magyar irodalom történetét nyolcvan lapon elmondani. A szűkreszabott keret oly hatalmas nehézségeket támaszt a szerzővel szemben, hogy ennek legyőzése, sikerült mértéktartás és arányosítás esetén egymagában is elismerésreméltó teljesítmény. Ahol sorok, sőt szavak is súlyosan esnek latba a könyv terjedelme miatt, ott derül ki igazán az irodalomtörténész ügyessége, tudása a válogatás, a kihagyás és törlés terén.

A bíráló válogatás és a helyes mértékű arány tekintetében nem kifogásolhatunk semmit Fábián István kis munkájában. Az anyagot illetően — figyelembevéve a lapszámadta lehetőségeket — nincs hiányérzetünk, minden korszak, minden jelentős író és mű megkapta a megadható kicsinyke helyet és terjedelmet. De ezen túlmenően, a szerző gondosan ügyelt arra is, hogy könyvecskéje ne legyen egyszerű lexikális adathalmazok gyűjteménye és az effajta összefoglalások megírásánál követhető leghelyesebb eljárást választotta, egyetlen szempontból vizsgálta irodalmunk fejlődését. Munkájának vezérfonalául az ízlésváltozások, ízlésáramlások irodalmi megnyilvánulását tette meg, és így sikerült neki elérnie, hogy — ami az ily természetű rövid dolgozatoknál a legritkább — írása seholsem válik egyhangúvá, hanem végig érdekes, sőt részleteiben vonzó és színes. Ilyen szerencsés meglátásoknak és megállapításoknak találjuk főképp az életfelfogás alakulásának, a szerelem, a férfi és a nő viszonyának rajzát a különböző korok költészetében.

Könnyen érthető azonban, hogy az ily egyszempontú vizsgálódás gyakran hoz magával bizonyos túlzásokat és belemagyarázásokat is. Különösen áll ez az ízlésváltozások és áramlások kutatásánál, hisz maga az ízlés már másodlagos termék, és így az életformák, korok és eszmék megmagyarázása az ízléstörténettel a visszafelé-

következtetés, a fordított okoskodás helytelen módszerével jár. Dícséretére válik Fábiánnak, hogy általában elkerülte ezt az utat. Meg kell mégis említenünk, hogy a rokokó tárgyalásánál a fogalom kiszélesítését túlzásnak érezzük. Bajosan fogadhatjuk el ugyanis — többek között — az irodalmi ízlésnek akkora rugalmasságát, hogy a rokokó és szentimentálizmus címszó alatt a francia racionalizmus magyarországi nagy hatását lehessen fejtegetni. Amit pedig a sajátos magyar jellemvonásról (mértéktartás, fegyelmezettség, értelem érvényesülése) mond, abban — szerintünk — van némi belemagyarázás.

A nehéz és a hálátlan jelzőket használtuk föntebb. Hogy nehéz, ezt a szakember mondatja velünk, hogy hálátlan, ezt mint olvasó gondoljuk. Az jár ugyanis az eszünkbe, hogy vajjon kiknek szánta a kiadó ezt a könyvet. Melyik az az olvasóréteg, amelynek ez kell? Az a gyanúnk, hogy ilyen nincs is. Más tárgykörből még van valami létjogosultsága az efféle kisalakú, vékonyka könyveknek, de éppen a magyar irodalom életét, teremtő gazdagságát, halhatatlan szépségét és nemzetformáló erejét nyolcvan apróbetűs oldalon — esszéstílusban! — „népszerűsíteni", ez, enyhén szólva, mégis csak terméketlen eljárás. Hogy ügyes, becsületes és komoly munka Fábián kis könyve, ezt szívesen elismerjük, de hogy hasznos és eredményes is lenne, ezt kétségbevonjuk. *Bikácsi László.*

KOVÁCS ENDRE: AZ ÚJ SZLOVÁK REGÉNY. (Budapest, 1943.)

Az utóbbi időben a magyar tudomány mind örvendetesebb készséggel fordul a környező népek szellemi élete felé. Ennek egyik bizonysága Kovács Endre könyve, mely a szlovák regényírás legújabb fejlődésével foglalkozik. A könyv nemcsak a szlovák irodalmi tájékozódás szempontjából hasznos, de a magyar irodalom s talán valamennyi középeurópai kis nép irodalma szempontjából is tanulságos.

Bevezetésében az író a szlovák regény multját s általában a szlovák irodalom sajátos jellegét mutatja be. Ez az utóbbi tekintetben azt a vonását emeli ki, hogy a szlovák irodalom elsősorban szolgálat.

Az epikai fejlődés számára az alapot a szlovák irodalomban Vajansky, Hviezdoslav és Kukučin adták meg. Mindegyikük szemlélete a szlovák nép felé fordul, de még teljesen romantikus beállítottságú. 1918 után ez a magatartás megváltozik. A képzelet helyett a szlovák író a valósághoz fordul. Az átmenetet a régi és az új magatartás között Kukučin, Jégé és Rázus jelentik. A költészet és valóság találkozása J. C. Hronsky művében megy végbe.

A szlovák irodalom Hronsky műveiben jut el a mult elbeszélőinek idealizált faluképétől a reális faluképhez

Gazdag valóságélmény az alapja Milo Urban művészetének, de a nép életének bemutatásánál ő sem tudja mellőzni romantikus páthosz elemeit. Urban szociális tendenciájú falubemutatásaitól már csak egy lépés a szocialista regényig. Ennek is bőven akadnak, ha nem is túl jelentős képviselői a szlovák irodalomban. Megszólal a háború élménye, s jelentkezik a másik véglet: a demokrácia szatirája. Egy zsidó író túlzásával kelt feltűnést. Kisebb munkások ismertetése után Mérleg címen foglalja összse az író az új szlovák regényírás tanulságait: 1918 és a vele járó nagy politikai események nem hoztak törést a szlovák irodalmi életbe. Az írók főképp a társadalmi viszonyok ábrázolására törekednek, s a szlovák társadalmi valóság hatalmas szerepet kap munkásságukban. Az új szlovák regény legkevesebbet stílus tekintetében fejlődött. A tárgyi újítást nem követte nyelvi újjászületés. Az új szlovák regény egyébként sem ment bizonyos provinciálizmustól, de a fejlődéshez, az európai szintre emelkedéshez minden lehetősége megvan.

Kovács Endre gondos és alapos összefoglalását adja a szlovák szépprózа legújabb fejlődésének. A hátteret, a szlovák lélek vonásait kevésbbé élesen tudja megrajzolni, de esztétikai felkészültsége igen jó. Az

egyes írókról plasztikus, világos, néhol talán kissé túlságosan is részletező képet ad. Munkája, azt hisszük, nemcsak a magyar, de a szlovák irodalomban is hézagpótló jelentőségű.

Tóth Béla.

KÁRPÁTI AURÉL: NÉMA HEGEDŰ. (Budapest, 1943. Singer és Wolfner kiadás.)

Kárpáti Aurél a szónak abban az értelmében író, ahogy írónak készülnek a 16 vagy 18 éves múzsafiak, akik már olvasták és megszívlelték a *Parainesis* bevezető sorait. Író tehát, de nem regény- vagy drámaíró, nem novellista vagy költő — noha írt verset, regényt, drámát, novellát és tanulmányt — hanem „csak" író, aki varázslatos szavakkal, a műfajok korlátait legyőzve el tudja mondani — mert el kell mondania — amit életében érzett és amin sokat gondolkozott. A bírálat mellett legigazibb műfaja, mint Márainak, neki is talán a *cikk*, ez a napilapok szülte, tartalom és érték dolgában a legelasztikusabb, tulajdonképpen csak terjedelem és hangnem tekintetében megkötött új műfaj.

A *Néma hegedű* csaknem húsz esztendő cikktermésének a javát, 46 prózában írt verset, kis tanulmányt, emlékezést, elmélkedést, napló- és novellaszerű elbeszélést és leírást tartalmaz. Ez írásokban általában a gondolati elem uralkodik. Azonban a gondolat itt egyszersmind eszmét is jelent. Az emberek közti megértés, a vállalt feladathoz való hűség, a bibliai értelemben felfogott szeretet hirdetése, az igazi művészet védelme a kontárok ellen, a technikai civilizáció korában a lélek kultúrája melletti tanúságtétel és egyáltalán az értékek felmutatása minden igazi érték rohamos devalvációjával szemben — ezek az eszmék adják meg Kárpáti írásainak a fémjelzést. De bármennyire meghiggadt és a valóság ismeretében leszűrt is Kárpáti idealizmusa, a világ ilyen erkölcsi komolysággal való szemléletének feltétlenül bizonyos rezignációt kell az íróban eredményeznie. Ez a rezignáció elsősorban a mult felé fordulásban és az elmúlás hangulatának kedvelésében nyilatkozik meg. A jelennél többre becsüli emlékeit, és a gyakorlati életből szívesen menekül a művészetben, irodalomban megformált és ezáltal értékké nemesített világba. Mintha az az érzés kísértené, hogy már kiöregedett a világból: a multban kapaszkodik meg; mintha meg akarna valamit menteni a tegnap értékeiből: életet adó erővel idézi a tegnap hőseinek, Cholnoky Viktornak, „néhai Krúdy Gyula úrnak", Színi Gyulának, a három „délibábok „hősének" egyéniségét és világát. Úgy érzi, hogy bennük, velük és nagy kortársaikban nemcsak egy életforma zárult le, hanem egy egész értékrendszer is. Ehhez a történelmi patinájú értékrendszerhez való hűségről tesz tanúságot az író — akár légvédelmi őrségben eltöltött néhány óra belső élményeiről számol be, akár Görgey Artur csiliagának hanyatlásáról ad az eseményeket megelevenítő képet, akár Klebelsberg Kunó gróf kultúrpolitikáját méltatja, akár a költészet értelméről, a plágium fogalmáról, vagy az óceánrepülők közönségsikeréről elmélkedik is. Világnézetére, életlátására fölöttébb jellemző, hogy a kötet harmadik részeként „Dal az ifjúságról" címmel összefoglalt novellaszerű írásai is csaknem kivétel nélkül a multon merengenek.

A *Néma hegedű* cikkeinek gondolati tartalmát, az élet örök kérdéseiről és aktualitásairól írottakat, a vérbeli kritikus és műélvező szemével meglátott irodalmi és művelődéstörténeti problémákat művészi egyensúlyban tartják a néha csak a stílussal, néha már a tárgyválasztással is velejáró hangulati, érzelmi elemek. Legszebb és legjellemzőbb tájleírásaiban a nyárból őszbe forduló természetet festi, a Balaton vidékéről ad képet, vagy az Alföld oroszosnak érzett melankóliáját varázsolja elénk. A régi Pest-Buda, Tabán, a Margitsziget elzavart csendje, egy-egy szürke alföldi kisváros különös hangulata támad elénk ezekből az írásokból. De az író stílusművészetének néha elég

csak néhány szó is, hogy olvasójában megrezegtesse azokat a húrokat, melyek a „néma hegedűn" játszott dallamokra rezonálnak. Olykor — különösen a naplószerű rajzokban — a cikkek felépítése, mondhatni zenei szerkezete indítja meg az olvasó képzeleti és érzelmi hullámzását.

Az írótól talán semmi sem áll távolabb, minthogy világnézeti kalauznak ajánlkozzék. Programmszerűség semmi sincs könyvében. És mégis sok irányművel felérhet hatás tekintetében is Kárpáti könyve. Mert az író emberi és művészi magatartása — akarva, nem akarva — irányt jelöl, utat mutat az olvasónak. Ha semmi más értéket nem közvetítene Kárpáti könyve, csupán a műveltség örök értékei iránti lelkesedést, az írói hivatástudatnak azt az esztétikailag és erkölcsileg egyaránt komoly felfogását, mely a könyvnek csaknem minden mondatából kiérzik: már is maradandót és különösen korunkban követésre méltót alkotott volna.

Otrokocsi Nagy Gábor

BÁLINT SÁNDOR: AZ ESZTENDŐ NÉPRAJZA. (Magyar Szemle, Kincsestár, 6. sz. Budapest, 1942.).

„Ennek a kis műnek az a feladata, hogy megrajzolja: hogyan telik el népünk esztendeje." Így határozza meg a szerző célját. Úgy érezzük, hogy helyesebb lett volna ezt mondania: milyen néprajzi szokások, ünnepek tarkítják a magyar nép esztendejét. Nyilvánvaló, hogy erről a hatalmas tárgykörről egy nyolcvanlapos kis füzetben csak vázlatosan lehet beszámolni. Ilyen vázlatjellegű tehát a könyvecske. Igénye nem nagy, stílusa még az igénynél is pongyolább. Hasonlíthatatlanul pongyolább, mint a kitűnő sorozat igen sok elsőrangúan megírt kötetében. Természetesen hat és helyes az anyag felosztása: tél, tavasz, nyár, ősz. A nagyközönség s a tanulóifjúság, amelynek néprajzi érdeklődését erőteljesen fel kellene már egyszer ébresztenünk, tanulsággal, szívesen olvashatja ezt a kis füzetet.

Harsányi István

RIDEG SÁNDOR: INDUL A BAKTERHÁZ. (Móricz Zsigmond-könyvkiadó vállalat, 1943. 160 lap.).

Kielégítetlenül tesszük le kezünkből az új kiadóvállalat első könyvét, amit, éppen azért, mert egy új, irodalompolitikai és világnézeti színezettől sem irtózó vállalkozást érzünk mögötte, az átlagon felüli érdeklődéssel vettünk kezünkbe.

A kötet címadó írása egy kis regény. Talán ennek mondható leginkább, bár tulajdonképpen nem egyéb, mint a szereplők azonossága, a megírás végig azonos hangneme s az egészet leginkább jellemző és egyhangú népi bohózatkomikumra törekvés által egybefűzött jelenetek sorozata. Egy bakterhez tehénpásztorkodásra szegődtetett suhanc emlékei ezek a jelenetek, vaskossá idomított Uz Bence-, Ábel- és Kakuk Marci-hangszereléssel. Egy magára nem talált író felvett, megjátszott hangja csendül felénk a könyv lapjairól.

Megértjük, egy fiatal írót könnyen elkaphat az irodalmi konjunktúra áramlata, különösen akkor, ha megvan a tehetsége a szerepjátszáshoz. Ha szabad kis dolgokban nagy példákra hivatkozni: Arany János is túlzóan népi volt a Toldi-ban, különösen az elején. Eötvös is túlzóan irányzatos volt A falu jegyzőjé-ben. Bizonyára Rideg Sándor is úgy gondolkozott, hogy: ha csak népi kell, majd ír ő olyan népit, hogy — Balassa Bálint egyik levelének szavaival éljünk — „megémelyedik a gyomra belé miatta", aki csak elolvassa. Ez az oka annak, hogy csakugyan belecsömörlünk a sok egyforma olcsó, értelmetlen burleszk-komikumba, hogy sokszor nyomát sem érezzük a költői igazságnak, pedig ugyancsak vaskosan adagolná az író a reálista képeket. Lehet, hogy sokszor igazi malac sivítását halljuk, de mégsem halljuk azt malacsivításnak. Lépten-nyomon hamis hangba és sántító humorba botlunk.

Ismerünk olyan mozilátogatókat, akik nem bírják fékezni hahotájukat, ha az amerikai filmben egy bárgyú, csámpáslábú, szemét forgató alak

székkel fejenvág valakit, s a szék lapja eltörik, vagy ha valaki elesik a parketten s az utána sietö ember keresztülbukik rajta. Igen sokakat azonban csak bosszantanak az ilyen jelenetekből összefüzött képsorozatok. Lehet, hogy akadnak olvasók, akik Ludas Matyi hajdani olvasóiként „nem egy-két vidám estvéket töltenek majd a bakterház kézzelfogható tréfáin, a Marci kanászhoz hasonló hallgatók pedig, akik nagy Á-t se tanultak soha, akár úgy is járhatnak, mint ő, akit „sokszor majd megütötte a guta, úgy röhögött". Akadhatnak, mondom, de én csak bosszankodom rajta, és sajnálatos eltévelyedésnek tartom, ha egy írás olyasféle fordulatok kifogyhatatlan ismétlődésére van felépítve, mint ami, ízelítőül (itt következik) a könyv 63., 64. és 76. lapjáról: „A bakter most megint a banya torkát szorongatta, de az is balul ütött ki. A banya bekapta a bakterom hüvelykujját éppen a ballában, amelyiken a nagybütykö van és rágni kezdte. A szegény bakter úgy ordított fájdalmában, hogy reszketett a tyúkól teteje..." „Én aztán végigöntöttem egy vödör vizet a banya hátán. Éppen föl akart tápászkodni, mikor a másik vödör vízzel pofán zúdítottam. Nem is volt ő még ilyen tiszta, mióta a bába megfürdette, a' pedig régen lehetett, valamikor a tatárjárás idejében..." „Csaknem kész lett a fejés, mikor varrótűt döftem a Riska hasába. A tehén erre úgy elrugta a banyát, hogy én azt hittem, angyallá változott, mert kirepült az istállóajtón, neki a köcsögfának. A köcsögfa rádült a talicskára, legalul meg a banya nyujtogatta fölfelé a lábát. Égszakadás, földindulás volt ez. A banya rendesen visítozott, sivítozott, ahogy szokott, ha valami baja esett." Sapienti sat. Nem, nem ezt várjuk a népi irodalomtól. Egészen mást várunk tőle. Különösen azóta, hogy Veres Péter megírta remek kis elbeszéléseit a Gyepsorban és megírta a Falusi krónikát, meg a Szűk esztendő-t.

A könyv hasonlíthatatlanul legértékesebb szakasza a 67—71. oldalon leírt álom. Hamisítatlan, tartalmas, színes. Ezért a néhány oldalért meg tudunk bocsátani Rideg Sándornak, s itt felcsillanó értékei miatt várhatunk még tőle valamit. Annyival is inkább, mert a kötet végén olvasható négy apró rajz bizonyos önmérsékletről, higgadásról tanúskodik, bár magukban véve még ezek is meglehetősen jelentéktelen írások.

Harsányi István

BODA ISTVÁN: ÚJ ÉLET FELÉ. (Tanulmánysorozat. Különlenyomatok a Protestáns Szemle, az Új Magyar Múzeum, a Nevelésügyi Szemle, a Magyar Psychologiai Szemle különböző számaiból. Az egyes dolgozatok címei: A magyar személyiség főjegyei, Magyar hibák, Neveléstani alapkérdések, Egyszerű személyiségvizsgálat, A „magyar" jelleg forrásai.)

Mind időszerű magyar kérdés s mindegyik komoly vizsgálat alapján készült írás. Olvasás közben mindenki arra gondol, hogy szellemi viszonylatban kinek az ihlető hatása alatt áll. Gondos vizsgálódás után azt kell megállapítani, hogy végig önálló lenni, bár korának író és beszélő szellemeit mind ismeri. Dicsérni lehet és kell önállóságát, írásai értékes dolgozatok s magyar lényegünk megismerésében különösen a nevelőknek hasznos eszközei. *G. L.*

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER